

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKU

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITU

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSC

VIERDE VOLGREEKS.

TWEEDE DEEL. — 1e STUK.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1878.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de leden toegankelijk elken Maandag en Zaterdag, van 11 ure vm. tot 4 ure 's namiddags.

Heeren leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

II

2

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

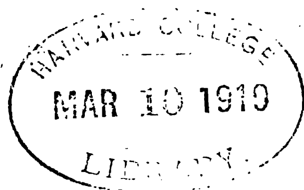
TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

VIERDE VOLGREEKS.

TWEEDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1878.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

HARVARD COLLEGE
MAR 10 1910
LIBRARY

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

Het getal contribuerende leden bedraagt 289, waarvan in Nederland 9 Donateurs, 2 contribuerende instellingen, en 153 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 125 gewone leden. Met 48 wetenschappelijke instellingen staat het Instituut in betrekking en het telt twee corresponderende en 23 buitenlandsche leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, *Voorzitter*	1882.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, *Onder-Voorzitter*	1879.
CORN. DE GROOT, *Penningmeester*	1881.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	1881.
Dr. F. A. C. DUMONTIER	1879.
Prof. Dr. A. W. T JUYNBOLL	1879.
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE	1880.
Prof. G. K. NIEMANN	1880.
H. C. HUMME	1880.
Prof. Dr. H. KERN	1881.
Prof. J. J. MEINSMA	1882.
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	1882.

WETENSCHAPPEKIJKE INSTELLINGEN, WAARMEDE HET INSTITUUT IN BETREKKING STAAT.

Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam.
Vereeniging van statistiek te Amsterdam.
Indisch genootschap te 's Gravenhage.
Maatschappij tot bevordering van nijverheid te Haarlem.
Koninklijk Instituut van ingenieurs te 's Gravenhage.
Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden.
Historisch genootschap te Utrecht.
Aardrijkskundig genootschap te Amsterdam.
De Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage.
Statistisch en historisch bureau te Batavia.
Genootschap van kunsten en wetenschappen te Batavia.
Maatschappij van nijverheid in Nederl. Indië. Batavia.
Royal Asiatic society. Londen.
Royal geographical society. Londen.
Het Tijdschrift The geographical magazine. Redacteur de heer Clements R. Markham. Londen.
Société de géographie. Parijs.
Commission des monuments et documents historiques et des bâtiments civils. Bordeaux.
Muséum d'histoire naturelle. Parijs.
Société de géographie commerciale de Bordeaux.
Gesellschaft für allgemeine Erdkunde. Berlijn.
Verein für Erdkunde. Halle an der Saale.
Königl. Academie der Wissenschaften. Berlijn.
Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Leipzig.
Academie der Wissenschaften. Munchen.
Kaiserl. Academie der Wissenschaften. Weenen.
La Société anthropologique. Weenen.
Societatea geographica Romana. Bucharest.
L'Université roy. de Norvége. Christiania.
Académie roy. dei Lincei. Rome.
Reale Instituto Lombardo di Scienze e Lettere. Milaan.
Tijdschrift Cosmos. Redacteur de heer Guido Cora. Turijn.
Société de géographie. Madrid.
Le real Academia de Ciencias. Lissabon.
Académie royale des Sciences, des Lettres et des beaux arts. Brussel.
Société Belge de géographie. Brussel.
Société de géographie d'Anvers. Antwerpen.
Académie impériale des Sciences. St. Petersburg.
La Société impériale géographique de Russie. St. Petersburg.
Société Khédiviale de géographie. Caïro.
American geographical Society. New-York.
Smithsonian Institution. Washington.
The American Academy of Arts and Sciences. Boston.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica. Mexico.
Ceylon branch of the Royal Asiatic Society. Ceylon.
Asiatic Society of Bengal.
North China branch of the Royal Asiatic Society. Shanghay.
Public library. Melbourne.
Royal Society of Victoria. Melbourne.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ED. DULAURIER, Parijs.
ABBÉ P. FAVRE, Parijs.
Dr. REINHOLD ROST, (Indian office Library), Londen.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.
J. W. PLOOS VAN AMSTEL, Melbourne, thans tijdelijk te Amsterdam.
W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Dr. J. MUIR, Edinburg.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.
Dr. A. SCHIEFNER, St. Petersburg.
W. GRIGORIEF, St. Petersburg.
ALFRED VON KREMER, Weenen.
Prof. H. L. FLEISCHER, Leipzig.
VIVIEN DE ST MARTIN, Paris, 8, rue Gay-Lussac.
Sir WALTER ELLIOT, Wolfelee (Schotland).
Prof. EMILIO TEZA, Pisa.
GUIDO CORA, Turijn.
Sir HENRY SUMNER MAINE, Londen.
Colonel H. YULE. Londen.
Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
Prof. GEORG GERLAND, Straasburg i/E.
Graaf G. H. J. MEYNERS D'ESTREY, Parijs.

NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins ALEXANDER der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij,
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
Mr. W. Baron VAN GOLTSTEIN, 'sGravenhage.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

GEWONE LEDEN.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 'sGravenhage.
Mr. P. J. BACHIENE, 's Gravenhage.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.
F. DE BAS, Arnhem.
Dr. A. BAUDUIN, 's Gravenhage.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Utrecht.
A. A. BIENFAIT, Amsterdam.
A. H. BISSCHOP GREVELINK, 'sGravenhage.
J. BOISSEVAIN, Amsterdam.
J. E. VAN DEN BOR, Apeldoorn.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Valkenburg (Limburg).
C. BOSSCHER, Utrecht.
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.
J. P. BREDIUS, Dordrecht.
Dr. A. BRUINING, Kuinre (Overijssel).
P. J. BUYSKES, 's Gravenhage.
Mr. C. J. E. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Mr. J. A. VAN DER CHIJS, 's Gravenhage.
G. J. DE CLERCQ, Amsterdam.
J. L. CLUIJSSENAER, Breda.
C. C. L. VAN COEVERDEN, Haarlem.
Mr. S. L. COHEN, Amsterdam.
S. COOLSMA, Rotterdam.
P. VAN DER CRAB, Loenen a/d Vecht.
Mr. E. J. I. B. CREMERS, 's Gravenhage.
Mr. J. J. CREMERS, Groningen.
L. DAEMERS DE CACHARD, (Rue de Vienne 17,) Brussel.
G. C. DAUM, 's Gravenhage.

Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, Hoorn.
J. C. H. N. DENIE, 's Gravenhage.
S. VAN DEVENTER, Brussel.
H. M. VAN DORP, Haarlem.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
Mr. W. H. DULLERT, Arnhem.
C. P. VAN EEGHEN, Amsterdam.
R. VAN ECK, Breda.
A. C. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
Kolonel A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, 's Hage.
Mr. E. A. VAN EMDEN, Breda.
R. EVERWIJN, Nijmegen.
Jhr. Mr. F. J. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
G. FABIUS, 's Gravenhage.
E. FRANCIS, Delft.
Mr. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT Jr., 's Gravenhage.
Mr. J. G. GLEICHMAN, 's Gravenhage.
J. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
D. DE GRAEFF VAN POLSBROEK, 's Gravenhage.
Mr. G. J. GRASHUIS, Leiden.
J. GROLL, Leiden.
CORNS. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
Mr. W. A. HENNY, Arnhem.
Mr. C. VAN HEUKELOM, 's Gravenhage.
F. C. HEIJNEN, Rotterdam.
H. HIEBINK, Zutfen.
Mr. J. H. J. HOEK, 's Gravenhage.
H. H. G. H. Baron VAN HOGENDORP, 's Gravenhage.
Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, 's Gravenhage.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Jhr. H. A. HOLMBERG DE BECKFELT, 's Gravenhage.
H. C. HUMME, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
H. A. INSINGER, Baarn.
Mr. E. H. 'S JACOB, 's Gravenhage.
C. A. JEEKEL, Leerdam.
A. C. JOOSTEN, Amsterdam.
Dr. A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
Dr. H. KERN, Leiden.
C. E. VAN KESTEREN, Amsterdam.
W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, 's Gravenhage.
J. H. P. E. KNIPHORST, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, 's Gravenhage.
Dr. J. P. N. LAND, Leiden.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, 's Gravenhage.
Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
S. LOCKER DE BRUYN, 's Gravenhage.
Mr. J. LOUDON, 's Gravenhage.
Mr. J. DE LOUTER, Amsterdam.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
Mr. F. ALTING MEES, 's Gravenhage.
J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.
E. P. D. DE MONCHY, Amsterdam.
Mr. P. MIJER, Utrecht.
H. MULLER SZN., Rotterdam.
Mr. S. C. W. J. VAN MUSSCHENBROEK, Deventer.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
J. C. NEURDENBURG, Rotterdam.
Prof. G. K. NIEMANN, Delft.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
A. P. M. VAN OORDT, Leiden.
Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK, Leiden.
Mr. J. G. PATIJN, 's Gravenhage.
Mr. F. M. C. PELS RIJCKEN, Arnhem.
Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
L. PINCOFFS, Rotterdam.
FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
W. VAN PREHN, 's Gravenhage.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.

Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
Jhr. Mr. J. ROËLL, 's Gravenhage.
G. F. C. ROSE, 's Gravenhage.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
J. W. ROSKES, Rotterdam.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
Mr. J. J. SCHNEITHER, 's Gravenhage.
A. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
Mr. C. J. SICKESZ, Laren.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
Dr. H. SMEDING, Haarlem.
J SPANJAARD, Delft.
F. V. A. RIDDER DE STUERS, 's Gravenhage.
Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Gravenhage.
Mr. J J. TEDING VAN BERKHOUT, Amsterdam.
Jhr. Mr. C. J. DEN TEX, Amsterdam.
N. TRAKRANEN, Amsterdam.
Dr. J. J. P. VALETON, Groningen.
W. F. VERSTEEG, Amsterdam.
J. J. W. E. VERSTEGE, 's Gravenhage.
Dr. P. J. VETH, Leiden.
T. P. VIRULY, Gouda.
W. A. VIRULY VERBRUGGE, Rotterdam.
C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
J. DE VOGEL, 's Gravenhage.
JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Brummen.
A. C VREEDE, Leiden.
J. WALDORP, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
C. F. W. WIGGERS VAN KERCHEM, Leiden.
W. WIJT, Rotterdam.
J. WOLBERS, Utrecht.
D. G. E. WOLTERBEEK MULLER, 's Hage.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Gravenhage.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Gravenhage.

CORRESPONDERENDE LEDEN.

C. H. B. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.
P. A. LEUPE, 's Gravenhage.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

Mr. J. W. S. VAN DER AA, Padang.
J. W. H. ADÈR, Batavia.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, Tjandjoer.
Mr. W. A. Baron BAUD, Preanger-Regentschappen.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Batavia.
Mr. N. P. VAN DEN BERG, Batavia.
Mr. W. B. BERGSMA, *Commissaris*, Batavia.
Dr. P. A. BERGSMA, Batavia.
J. C. BERNELOT MOENS, Bandong.
A. H. G. BLOKZEYL, Banjoewangi.
H. J. BOOL, Batavia.
Mr. L. G. BOURICIUS, Batavia.
Mr. L. A. P. F. BUYN, Batavia.
W. F. VAN CHARANTE, Depok.
T. S. A. DE CLERCQ, Batavia.
A. J. W. VAN DELDEN, Batavia.
P. VAN DIJK, Batavia.
S. VAN DISSEL, Probolingo.
G. L. DORREPAAL, Samarang.
Mr. W. J. ESSERS, Batavia.
G. FABER.

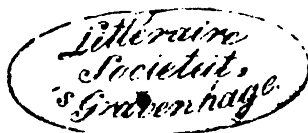
J. BAART DE LA FAILLE, Ponorogo.
F. FOKKENS JR, Madioen.
Y. GAADE, Pekalongan.
D. GERTH VAN WIJK, Batavia.
Dr. J. H. F. SOLLEWYN GELPKE, Ngrowo.
G. P. H. GONGGRIJP, Batavia.
K. W. VAN GORKOM, Batavia.
N. GRAAFLAND, Tanawangko (Minahassa.)
W. P. GROENEVELDT, Batavia.
J. J. M. DE GROOT, Batavia, tijdelijk in China.
F. A. ENKLAAR VAN GUERICKE, Samarang.
Jhr. O. DE GIJSELAAR, Modjokerto.
J. H. HAGEN, Kediri.
Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL, Batavia.
L. K. HARMSEN, Fort de Kock.
Mr. G. TH. H. HENNY, Batavia.
M. A. C. HERDERSCHEE, Tagal.
H. VAN HEUCKELUM, Atjeh.
J. HEYTING, Koetoeardjo.
P. A. HEYTING, Riouw.
B. HOETINK, Batavia, tijdelijk in China.
G. W. W. C. Baron VAN HOËVELL, Tapanoli.
W. HOEZOO, Samarang.
N. HOFSTEDE, Anjer.
K. F. HOLLE, Garoet.
Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, Tegal.
Mr. D. W. HORST, Soekadana.
C. A. L. J. JEEKEL, Bagelen.
C. KATER, Pontianak.
Mr. T. H. DER KINDEREN, Batavia.
Jhr. W. H. W. DE KOCK, Borneo's Westkust.
R. C. KROESEN, Atjeh.
L. CH. KRUIJFF, Grissee.
J. C. KUMMER, Magelang.
Mr. H. KUNEMAN, Batavia.
Mr. J. W. VAN LANSBERGE, Batavia.
C. H. M. LEROUX, Palembang.
A. LIGTVOET, Batavia.
K. W. H. LIGTVOET, Kendal.
Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Japan.
G. R. LUCARDIE, Brebes.
Dr. B. F. MATTHES, Batavia.
C. TE MECHELEN, Batavia.
J. W. F. J. MEINSMA, Batavia.
L. J. J. MICHIELSEN, Batavia.
J. W. MIDDELBURG, Samarang.
E. NETSCHER, Sumatra's Westkust.
C. VAN DER GON NETSCHER, Malang.
B. J. OOSTING, Bandong.
Mr. F. T. PAHUD DE MORTANGES, Bandong.
J. H. PANNEKOEK, Batavia.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
M. T. H. PERELAER, Batavia.
Mr. M. C. PIEPERS, Kediri.
C. POENSEN, Kediri.
H. J. PRINS, Samarang.
H. E. PRINS, Fort de Kock.
A. PRUYS VAN DER HOEVEN, Palembang.
RADEN MAS TOEMENGGOENG ARIO SOERIO TJONDRO NEGORO, Koedoes.
RADEN ADIPATI TIRTO NOTO, Bodjonegoro.
RADEN ADIPATI ARIA SOERIA DI REDJA, Cheribon.
RADEN ADIPATI ARJO TJOKRO NEGORO, Sidoardjo.
RADEN ADIPATI SOERO ADI NEGORO, Probolingo.
RADEN MAS TOEMENGGOENG ARJO POERBA NINGRAT, Regent van Demak.
RADEN MAS PANDJI ADININGRAT, Pekalongan.
J. G. F. RIEDEL, Billiton.
Dr. H. M. D. VAN RIEMSDIJK, Fort de Kock.
Dr. L. W. G. DE ROO, *Commissaris*, Batavia.
J. M. ROSSKOPF, Samarang.
B. SCHAGEN VAN SOELEN, Batavia.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Rembang.
Dr. R. H. C. C. SCHEFFER, Buitenzorg.
R. J. SEYFF, Samarang.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Batavia.
B. SMISSAERT, Sidajoe.
A. SOL, Batavia.
A. J. SPAAN, Wonogiri.
J. P. SPRENGER VAN EIJK, Buitenzorg.
H. T. VAN STEEDEN, Batavia.
W. E. STOLLÉ, Padang.
Mr. W. STORTENBEKER, Batavia.
H. N. STUART, Batavia, tijdelijk in China.
J. E. TEYSMANN, Buitenzorg.
P. F. LAGING TOBIAS, Ternate.
F. W. C. VALCK, Ambarawa.

W. C. VEENSTRA, Batavia.
R. D. M. VERBEEK, Padang.
J. M. VAN VLEUTEN, Tjilatjap.
A. DE VULDER VAN NOORDEN, Soerabaja.
J. H. G VOSMAER, Bangka.
A. J. B. WATTENDORFF, Djokdjokarta.
L. WESSELS, Batavia.
N. WIERSMA, Menado.
G. A. WILKEN, Sipirok.
J. A. B. WISELIUS.
M. H. WITBOLS FEUGEN, Makassar.

NEDERLANDSCH WEST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

Mr. B. E. COLACO BELMONTE, Paramaribo.
J. DE JONG, Paramaribo.
Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.
H. MULLER, Paramaribo.
M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.
A. J. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE, *Commissaris*, Paramaribo.
Dr. T. DE VEER, Curaçao.
Mr. P. H. VERBEEK, Paramaribo.

180STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 12 MEI 1877.

Tegenwoordig de heeren: Gevers Deynoot (Voorzitter), Bleeker, Dumontier, Gonggrijp, Juynboll, Kern, Nieman en Quarles van Ufford. Afwezig de heeren Corns. de Groot, Mirandolle en Wijnmalen (Secretaris), de laatste met kennisgeving.

De Voorzitter opent de bijeenkomst en verwelkomt de in de jongste Algemeene Vergadering gekozen bestuursleden. Hij beveelt hun, hetzij zij voor het eerst, hetzij bij vernieuwing tot die functien zijn geroepen, de belangen van het Instituut aan.

De Voorzitter herinnert dat na de jongste Algemeene Vergadering eene vacature in het Bestuur is ontstaan door het overlijden van den heer J. A. Obreen, die sedert jaren met ijver en belangstelling de betrekking van bestuurder heeft vervuld.

De notulen der jongste bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Daarna worden gelezen de notulen der Algemeene Vergadering, die voorloopig goedgekeurd en ter opneming in de Bijdragen bestemd worden.

Benoeming van een Secretaris en Penningmeester. Alvorens daartoe over te gaan, wijst de Voorzitter op de bepaling van art. 4 van het Reglement, dat in het onzekere laat of eene verkiezing van den Voorzitter jaarlijks moet plaats hebben.

De vergadering meent dat eene jaarlijksche verkiezing van den Voorzitter niet gebruikelijk is en alleen plaats vindt, wanneer de Voorzitter als lid van het Bestuur is afgetreden en een

ander als zoodanig is opgetreden. Op dien grond besluit het Bestuur dat, aangezien de heer Gevers Deynoot in 1877 niet moest aftreden, hij gecontinueerd wordt in de functien, waartoe hij in het Bestuur is geroepen.

De vergadering benoemt vervolgens:
tot Secretaris den heer dr. Th. Ch. L. Wijnmalen,
en tot Penningmeester den heer Cornelis de Groot.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:
I. de volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
Dr. P. Bleeker, Atlas ichthyologique des Indes Orientales Néerlandaises, afl. 33.
Kaart van de residentie Krawang.
Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, De opkomst van het Nederlandsch gezag in O. I., deel IX.
Almanak van Nederlandsch-Indië en Naamlijst der Europesche bewoners over 1877.
Alg. Verslag van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden over 1875.
Mr. J. W. S. van der Aa, Inleiding op het 1e boek van het Wetboek van Strafregt voor Inlanders ten dienste van administratieve ambtenaren.

Van de Kon. Akad. van Wetenschappen te Amsterdam:
Jaarboek voor 1876.
Afd. letterkunde: Verhandelingen, 3e dl.
Verslagen en mededeelingen, 2e reeks 6e dl. 3e stuk.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:
Tijdschrift 1876—77, 3e afd. 1e en 2e ged.

Van het Aardrijkskundig Genootschap:
Tijdschrift, deel II, no 4.

Van de Ned. Maatsch. ter bevordering van nijverheid:
Tijdschrift, afl. Maart en April 1877.

Van de Société de géographie te Parijs:
Bulletin. Maart 1877.

Van de Akademie der Wissenschaften, te Weenen:
Sitzungsberichte der math. naturwissensch. Classe, 1877, no 9—11.
Reize der österreichischen Fregatte Novara um die Erde in den Jahre 1857, 1858, 1859.

Dit werk bestaat uit:

Anthropologischer	Theil,	1—3	afdeel.
Botanischer	"	1	deel.
Geologischer	"	3	deelen.
Medicinischer	"	1	deel.
Nautisch-physikalischer	"	1—3	afdeel.
Statistisch-commercieller	"	2	deelen.
Zoölogischer	"	6	deelen.
Kaart.			

Van de Akademie der Wissenschaften, te Berlijn:
Monatsbericht. Dec. 1876.

Van de Societa geografica Italiana:
Bollettino; afl. Jan. en Febr. 1177.

Van de Accademia dei Lincei:
Atti, afl. Maart 1877.

Van de Sociedad geografica te Madrid:
Boletin. Dec. 1876.

Van Guido Cora, te Turijn:
Cosmos, vol. IV, no III.

Van den heer mr. J. W. S. van der Aa. te Padang:

Het civiel proces voor de landraden en rapats op Java en Madura en ter Sumatra's Westkust beschreven ten dienste van administratieve ambtenaren.

Inleiding op het 1e boek van het Wetboek van Strafregt voor Inlanders ten dienste van administratieve ambtenaren.

De leer van het bewijs in strafzaken volgens het Nederlandsch Indisch strafregt toegelicht ten dienste van administratieve ambtenaren voornamelijk van Sumatra's Westkust en van leden in een krijgsraad.

Van den heer dr. C. Swaving, te Meerssen:

De oorzaken en gevolgen der ongezondheid van eenige gevangenissen en hospitalen op Java.

Beschrijving van schedels van inboorlingen uit de bovenlanden van Palembang.

Een historisch critisch onderzoek betreffende de berri-berri (paraplegia mephitica).

Eene bijdrage tot de studie der O.-I. geneesmiddelen uit plantenrijk.

Van den heer Clements Markham, te Londen:
The Geograp. Magazine, Febr., Maart 1877.

II. de volgende missives:

a. Kennisgeving van de heeren Jhr. Mr. C. J. den Tex, H. A. Insinger, mr. J. J. Teding van Berkhout, G. Fabius, G. J. de Clercq, G. C. Daum, P. J. Buyskes, J. H. P. E. Kniphorst, A. M. Servatius, J. L. Cluysenaer, J. J. Waldorp en J. W. Boskes, dat zij de benoeming tot lid van het Instituut aanvaarden.

b. Van den heer Georg Gerland te Strassburg, verklarende de benoeming tot buitenlandsch lid aan te nemen.

c. Van de heeren dr. H. Oort, dr P. de Jong. en H. Schröder Visser, waarbij zij verklaren de benoeming tot lid van het Instituut niet te kunnen aanvaarden.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

d. Van Commissarissen te Batavia, dd. 26 Maart 1877, waarbij namens den heer J. W. S. van der Aa een drietal door dezen uitgegeven werkjes worden aangeboden. Verder wordt voorgesteld den heer B. Smissaert, controleur te Sidajoe, te benoemen tot lid van het Instituut.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

e. Van den Minister van Koloniën, dd. 19 April 1877, berichtende dat de Minister het verzoek van het Instituutsbestuur omtrent de door dr. W. Palmer van den Broek te bezorgen uitgave van het Javaansche gedicht aan den Gouverneur-Generaal heeft toegezonden.

Aanneming voor kennisgeving.

f. Van de firma E. J. Brill, te Leiden, waarbij deze eene tegemoetkoming verzoekt voor de aanschaffing van eene nieuwe Maleische lettertype voor den herdruk van Niemann's Maleische bloemlezing.

Met meerderheid van stemmen wordt tot het verleenen eener tegemoetkoming besloten en die bepaald op *f* 250. De minderheid was van gevoelen dat van geene tegemoetkoming sprake mocht zijn op grond dat de firma zich tegenover den uitgever van het Instituut, den heer Smits, tot het leveren van den herdruk verbonden had. Hiertegen werd echter opgemerkt dat de schrijver der Bloemlezing de aanschaffing van eenige maleische typen

heeft verzocht, hetgeen voor de firma eene belangrijke uitgave ten gevolge heeft. De billijkheid vordert dus de tegemoetkoming te verleenen.

De heer Juynboll brengt rapport uit namens de Commissie, belast met het onderzoek van het door den heer van Limburg Brouwer aangeboden Redjangsche opstel. De Commissie ontraadt de uitgave van dit opstel door het Instituut. Het opstel bevat eene handleiding in de Redjangsche taal voor de teelt van padi en andere gewassen. Het kan de roeping van het Instituut niet zijn om voor de uitgave van die Redjangsche bewerking zijne tusschenkomst te verleenen, daar Maleische, Javaansche en Soendaneesche bewerkingen van denzelfden tekst door het gouvernement zijn gepubliceerd. Zoo dit voor de uitgave van het eene zorgde, kan het dit ook doen voor het andere. Deze reden zou het Instituut echter niet van de uitgave behoeven terug te houden, wanneer daarmede een wetenschappelijk nut verkregen werd. Doch daarvan kan ook geen sprake zijn. Voorzeker is de uitgave van stukken in eene tot nu toe onbekende of weinig bekende taal wenschelijk, doch dan behoort men niet te beginnen met het uitgeven van vertaalde opstellen in die taal, maar met stukken oorspronkelijk in die taal geschreven. Het door den heer van Limburg Brouwer toegezonden opstel behoort niet tot de litteratuur der Redjangsche taal en om die reden heeft de uitgave voor de wetenschap geen, althans zeer weinig belang.

De vergadering vereenigt zich met deze beschouwingen en beslist mitsdien het opstel den heer van Limburg Brouwer terug te zenden.

De heer Kern bericht dat de handschriften, die de heer Wiselius ter overneming heeft aangeboden, bij onderzoek gebleken zijn voor het Instituut geene waarde te bezitten.

Overeenkomstig dit advies wordt besloten den heer Wiselius de aangeboden handschriften terug te zenden.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

181STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 1 SEPTEMBER 1877.

Tegenwoordig de heeren Gevers Deynoot (Voorzitter), Bleeker, Corn. de Groot, Wijnmalen, Gonggrijp, Kern, Mirandolle en Niemann. Afwezig de heeren Dumontier, Juynboll en Quarles van Ufford.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De heer Wijnmalen betuigt aan de vergadering zijn dank voor zijne herbenoeming tot Secretaris en verklaart zich gaarne bereid die functien bij voortduring te vervullen.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

1°. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:

Repertorium op de koloniale literatuur door J. C. Hooykaas, 2e stuk.

Jaarboek van het mijnwezen in Ned. O.-I., 6e jaarg., 1e dl.

P. Jansz, Nederlandsch-Javaansch Woordenboek, 3e druk.

———, Javaansch-Nederlandsch Woordenboek.

F. S. A. de Clercq, Het maleisch der Molukken.

P. Blussé en Raden Kartawinata, Hollandsch-Soendaasch Woordenboek.

J. L. van der Toorn en L. K. Harmsen, Pada menjatakan salaga hal-ahwal ilmoe petjahan.

Van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:

Verhandelingen, 17e dl.

Verslagen en mededeelingen, afd. letterk., 7e dl., 1e stuk.

" " " " natuurk, 11e dl., 2e "

Van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen:

Tijdschrift, dl. XXIII, afl. 5 en 6, deel XXIV, afl. 1—3.

Notulen, deel XIV, n°. 2—4.

Catalogus der ethnologische afdeeling van het museum.

L. W. C. v. d. Berg, Verslag van eene verzameling Maleische, Arabische, Javaansche en andere handschriften

door de Regeering van N.-I. aan het Genootschap ter bewaring afgestaan.

F. S. A. de Clercq, Het maleisch der Molukken.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:

Tijdschrift, 1876—77. Vierde afl., 1e en 2e ged.

Algemeen verslag over 1876—77.

Van het Aardrijkskundig Genootschap:

Bijblad van het Tijdschrift, no. 4. De reis der Pandora.

Van de Nederl. Maatschappij tot bevordering van nijverheid:

Tijdschrift, 4e reeks, deel 1, afl. Mei, Juni en Juli.

Naamlijst der leden 1877.

Een exemplaar van den gedenkpenning uitgegeven bij de viering van het 100jarig bestaan der Maatschappij.

Van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, te Leiden:

Catalogus der Bibliotheek. Handschriften.

Van de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage:

Verslag over den staat der bibliotheek gedurende 1876.

Van de Keizerlijke Akademie van Wetenschappen te Weenen:

Sitzungberichte der mathem. naturwissenschaftl. Classe 1877, no. XII—XIX.

Van de Kon. Pruissische Akademie van Wetenschappen te Berlijn:

Monatsberichte. 1877. Januari—Mei.

Van de Deutsche Morgenländischen Gesellschaft:

Zeitschrift, deel 31, afl. 1.

Register op deel XXI—XXX.

Abhandlüngen für die Kunde des Morgenlandes, dl. 1, no. 3.

Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn:

Zeitschrift, no 66—68.

Verhandlungen, deel III, no 9—10, IV, no 1—4.

Van de Gesellschaft für Erdkunde te Halle:

Mittheilungen. 1877.

Van de Société de géographie te Parijs:

Bulletin. Afl. Mei en Juni 1877.

Van de Société de géographie te Lyon:

Bulletin, deel I, no. 7.

Van de Société Belge de géographie:

Bulletin, 1877, no. 2

Van de Société de géographie d'Anvers.

Bulletin, deel I, afl. 2.

Van de Societa geografica Italiana:

Bollettino, vol. XIV, afl. 1—7.

Van de Accademia dei Lincei:
Atti. Serie Terza, vol. 1, afl. 5—7.
Van de Sociedad geografica de Madrid.
Boletin, deel II, n°. 1—2, III n°. 1.
Van de Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg:
Bulletin. Tome XXIII, blad 26—36.
Van den schrijver, den heer A. C. Vreede, te Leiden:
een ex. van zijn geschrift: Aanhangsel met bijvoegsels en verbeteringen behoorende bij het 1e en 2e stuk van de Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal.
Van den heer Clements R. Markham, te Londen:
The Geographical Magazine. April—Augustus 1877.
Van den heer Guido Cora, te Turijn:
Cosmos, vol. IV, afl. 4—5.

2°. De volgende missives:

a. Van den heer Cornelis de Groot, zich bereid verklarende de betrekking van Penningmeester te aanvaarden.

b. Van den heer van der Gon Netscher, afgetreden Penningmeester, berichtende dat hij aan den opgetreden Penningmeester heeft overgedragen al de waarden en bescheiden, vermeld op een door de heeren Cornelis de Groot en van der Gon Netscher onderteekenden staat en proces-verbaal, waarvan een afschrift wordt overgelegd.

c. Van den heer mr. D. J. Baron Mackay, waarbij hij kennis geeft, dat hij ten gevolge van vertrek naar het buitenland zijn ontslag neemt als lid van het Instituut en van den heer P. Alma, te Paramaribo, berichtende dat hij het hem aangeboden lidmaatschap niet kan aanvaarden.

d. Van de heeren S. Coolsma, te Rotterdam, en Henri Muller te Paramaribo, berichtende de aanvaarding van het hun aangeboden lidmaatschap.

e. Van den heer Meyners d'Estrey, te Parijs, kennisgevende zijne benoeming tot buitenlandsch lid aan te nemen.

f. Van den heer Baron Schimmelpenninck van der Oijé, te Paramaribo, waarbij hij zich bereid verklaard als Commissaris van het Instituut voor Suriname op te treden.

De missives *a*—*f* worden voor kennisgeving aangenomen.

g. Van den heer F. de Bas, berichtende dat het Athénée Orientale in een staat van kwijning verkeert, zoodat hij voor-

stelt de betrekkingen met deze instelling af te breken en de toezending van werken te staken.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

h. Van den heer dr. C. Leemans, te Leiden, berichtende dat de tweede samenkomst van het Internationaal Congres van Amerikanisten van 10—13 September 1877 te Luxemburg zal worden gehouden.

Aanneming voor kennisgeving.

i. Van de Royal Asiatic Society te Londen, berichtende dat die Vereeniging in den laatsten tijd geen door het Instituut uitgegeven Werken en Bijdragen heeft ontvangen.

Aan die Vereeniging is bereids bericht, dat de toezending van de Werken en Bijdragen geregeld plaats vond; daarbij is gevoegd eene opgave van de data en wijze van verzending der in het vorig en dit jaar verzonden pakketten.

k. Van de Sociedad geografica te Madrid, verklarende dat het Bestuur dier Vereeniging nog geen antwoord ontvangen heeft op zijn voorstel tot onderlinge ruiling van werken met het Instituut.

Reeds is kennisgegeven dat het Instituutsbestuur onder dagteekening van 27 Juni 1876, n° 1216, verklaard heeft het voorstel tot onderlinge ruiling van werken aan te nemen.

l. Van den Minister van Koloniën, dd. 4 Augustus, berichtende dat de Indische Regeering wenscht te beschikken over 3000 exemplaren van het Javaansche werk, dat door dr. Palmer van den Broek voor den druk wordt gereed gemaakt. De Minister wenscht te vernemen tegen welken prijs deze exemplaren zullen kunnen worden opgeleverd.

Door de vergadering wordt besloten den prijs te bepalen op *f* 1.— per exemplaar.

De Secretaris bericht, dat hij van den heer Pijnappel, ter opneming in de Bijdragen, heeft ontvangen een opstel bevattende eene kritiek van een door den heer Gonggrijp uitgegeven werkje in de Maleische taal. Dit opstel is onmiddellijk in handen gesteld van de heeren Gonggrijp en Niemann, die gunstig hebben geadviseerd omtrent de opneming in de Bijdragen, zoodat het nu ook reeds is afgedrukt.

Veder deelt de Secretaris mede, dat de heer van der Crab, naar aanleiding van het door het Instituutsbestuur gedaan verzoek eene Hollandsche vertaling heeft geleverd van de vroeger door

hem ingezonden geschiedenis van Ternate, geschreven in het Ternataansch-Maleisch. Vroeger werd tot plaatsing van dit op tel in de Bijdragen besloten, maar met bijvoeging eener Hollandsche vertaling. Die vertaling is door den heer van der Crab geleverd; zij wordt nu met het oorspronkelijke stuk ter opneming in de Bijdragen bestemd.

De heer Robidé van der Aa heeft een rapport ingezonden van het door den heer Leupe ter opneming in de Bijdragen aangeboden opstel getiteld: „Besognes der Hooge Regeering te Batavia over de Commissie van Paravicini naar Timor in 1756.” Dit rapport, gedagt. 16 Juli 1877, luidt:

„Dit omvangrijk opstel bestaat geheel uit uittreksels uit de papieren van het Rijksarchief en is daardoor geen bijzonder aangename lectuur. Niettemin adviseer ik voor de uitgaaf, daar er, voor zoover mij bekend, nog nooit in extenso iets is gepubliceerd, waaruit men kan zien, hoe de Raad van Indië in de dagen der Compagnie besogneerde over politieke kwestiën, waarover in den boezem van dat hooge regeeringslichaam groot verschil van opinie bestond. Nu gaf het hier behandelde onderwerp daartoe alleszins aanleiding. Tot nadere adstructie strekke het volgende.

De opperkoopman Johan Anchies Paravicini, blijkbaar een gunsteling van den Gouverneur-Generaal Mossel, werd in 1755 als expresse Commissaris gezonden naar het hof van Palembang en een jaar later opnieuw met zulk eene speciale Commissie afgevaardigd eerst naar Timor en onderhoorigheden, daarna naar Bandjermassing. Paravicini's rapport over dit laatste rijk is door de zorgen van den heer Leupe reeds uitgegeven in onze *Bijdragen* (N. Reeks, D. IV, bl. 217—254). Uit dit stuk, door zijn eigenaardigen stijl zeer lezenswaard, ziet men, dat Paravicini was een man vol energie en voortvarendheid, die tot bereiking van zijn doel voor geen afkeurenswaardige middelen terugdeinsde en met bijzonder welgevallen zijn eigen persoon ophemelde. Uit Paravicini's rapport over Timor, dat volgens mondelinge mededeelingen van den heer Leupe op het Rijksarchief niet te vinden is, heeft de heer van der Chijs naar een exemplaar te Batavia een en ander medegedeeld in het *Tijdschrift van het Bat. Genootschap* (D. XVIII, bl. 209—227). Deze mededeelingen betreffen vooral Paravicini's oordeel over het gedrag der ambtenaren op Timor en zijne handelwijze bij

eene expeditie tegen het regentschap Laudo op het eiland Rotti, bij welke gelegenheid hij een duizendtal opstandelingen, die zich op pardon hadden overgegeven, als slaven naar Batavia liet voeren.

Gaf de heer van der Chijs reeds zijne bevreemding te kennen (ald. bl. 219) dat Paravicini in een officiëel rapport zich zoo scherpe en zonderlinge bewoordingen veroorloofde, uit hetgeen de heer Leupe thans uit de papieren van het Rijksarchief medegedeelt, ziet men dat zijne klachten over knoeierijen der beambten op Timor met den onder-pakhuismeester te Batavia bijzonder de verbolgenheid hadden opgewekt van Pieter Albert van de Parra, die als Direkteur-Generaal tegen zulke konkelarijen had moeten waken. Blijkbaar door dezen opgezet, vormde zich nu aanvankelijk in den Raad van Indië eene meerderheid tegen Paravicini, die hem vooral op deze beide hoofdpunten aanviel:

1o. of de Landoneezen, die zich op genade hadden overgegeven, met recht tot slaven waren verklaard;

2o. over het verdrag, dat Paravicini met een twintigtal vorsten op Timor had gesloten. De heer van der Chijs vermeldt slechts met een enkel woord (bl. 210), dat Paravicini vooral naar Timor gezonden was, omdat de Franschen zich onder den lateren Gouverneur van Isle de France Poivre in 1755 met behulp der Portugeezen op Timor wilden vestigen. Uit een zeldzame Fransche brochure op de Bibliotheek van het Indisch Genootschap: "Requête au roy pour Baltasar Pascal Celse, fils ainé du roy et héritier présomptif des royaumes de Timor et de Solor, par Maitre Lethinois, avocat. Paris, 1768" kan men zien, hoelang men nog in Frankrijk eene vestiging op Timor als iets heel begeerlijks beschouwde en om die tot stand te brengen niet schroomde, de zonderlingste middelen te bezigen. De tekst van het door Paravicini gesloten contract, zooals dit later geratificeerd is, komt voor in het belangrijk opstel van Prof. Veth over Timor (*Gids* 1855, I, bl. 697—702). In een der artikels van dit contract had Paravicini hoogst scherpe uitdrukkingen gebezigd tegen Frankrijk en Portugal, beide destijds bevriend met de Nederlandsche Republiek. Algemeen wilde de Raad van Indië, dat deze uitdrukkingen bij de ratificatie zouden vervallen, maar Paracivini's vijanden wilden bovendien, dat hij daarvoor zou worden berispt. Door den krachtigen steun van Mossel werd Paravicini, die gedurende zijne zending in velerlei opzicht veel goeds had verricht, in zijne eer gehandhaafd,

Over dit verschil werden in den Raad van Indië uitvoerige schrifturen gewisseld, die de heer Leupe ons in uittreksels mededeelt. Het is inderdaad belangrijk, zoo gewichtige kwesties van oorlogen en volken te zien debatteeren door mannen als de groote economist Mossel, een van de Parra en de werkzame, van gemeen matroos tot Gouverneur-Generaal opgeklommen Reinier de Klerk. In de opinies over de behandeling der overwonnen inlandsche volken ziet men den milden geest der achttiende eeuw doorbreken, maar men ziet ook, hoe de Compagnie, destijds uiterlijk op het toppunt van haar bloei, toen reeds inwendig verteerd werd door het ingekankerd bederf onder hare ambtenaren.

Op grond van het bovenstaande adviseer ik voor de uitgaaf. Enkele punten kunnen echter nader toegelicht worden. Bij voorbeeld ware het van belang, kortelijk in een noot uiteen te zetten, hoe het met de gouddelving op Timor is afgeloopen, waarvoor men zou moeten nagaan de bescheiden, aangehaald door van Kampen, *Nederlanders buiten Europa*, D. III, bl. 163.

Voor het gemak van den lezer zou ik eindelijk wenschen, dat de heer Leupe bij het drukken eenige regels wit late, telkens waar een nieuw advies van een Raad van Indië begint."

Overeenkomstig dit advies wordt tot opneming van het opstel in de Bijdragen besloten.

De heer Kern brengt verslag uit omtrent eene door den heer de Clercq ingezonden bijdrage tot de kennis van enkele dialecten in Oost-Java. De heer Kern ontraadt de opneming en stelt voor het opstel af te wijzen op grond dat het voor plaatsing in een wetenschappelijk tijdschrift als de Bijdragen niet geschikt is.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris deelt mede dat voor de Bijdragen zijn ingezonden:

a. door den heer van der Chijs een opstel getiteld: "Het inlandsch onderwijs in de residentie Timor in 1871." Dit stuk wordt in handen gesteld van de heeren Mirandolle en Kern.

b. door den heer P. A. Tiele een opstel getiteld: "De Europeërs in den Maleischen Archipel." Dit stuk wordt in handen gesteld van de heeren Niemann en Meinsma.

c. door den heer Ligtvoet een opstel getiteld; "Beschrijving

en geschiedenis van Boeton. Die opstel wordt in handen gesteld van de heeren Niemann en Cornelis de Groot.

De Penningmeester geeft in overweging om in verband met den aanvang van het Instituutsjaar voortaan de ledenlijst vast te stellen op 1° Januari en verzoekt verder machtiging om, in afwijking van de tot nu toe gevolgde gewoonte, de contributies van de leden te doen innen omstreeks half Januari.

De vergadering besluit dienovereenkomstig.

Verder deelt de Penningmeester mede dat, ofschoon op de begrooting de bijdrage van het Indisch Genootschap in de lokaalhuur uitgetrokken staat tot een bedrag van ƒ 237, door die Instelling voor een half jaar huur is voldaan ƒ 93.50.

De Secretaris deelt hieromtrent mede dat, nadat door den verhuurder eene kamer is teruggevorderd, het Indisch Genootschap buiten staat is geworden tot het houden der algemeene vergaderingen in het locaal, waardoor die Instelling zich meerdere uitgaven moet getroosten. In evenredigheid daarmede is de huurprijs voor het Genootschap verlaagd.

Door de vergadering wordt besloten dat de nieuw opgetreden Penningmeester, de heer de Groot, deel zal uitmaken der commissie voor het zoeken naar een gebouw.

De vergadering wordt hierna gesloten.

182STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 29 SEPTEMBER 1877.

Tegenwoordig de heeren: Gevers Deynoot (Voorzitter), Corn. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), dr. Dumontier, prof Juynboll en prof. Niemann. Afwezig de heeren Bleeker, Gonggrijp, Kern, Mirandolle en Quarles van Ufford. De laatste met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

1o. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerregten in N. I. over 1874.

Van het Aardrijkskundig Genootschap:
Tijdschrift, deel II, no. 5.

Van de Nederlandsche Maatschappij tot bevord. van Nijverheid:
Tijdschrift, afl. Augustus 1877.

Van de Royal geographical Society:
Proceedings, vol. XXI, no. 2—3.

Van de Deutsche Morgenländischen Gesellschaft:
Zeitschrift, deel 31, afl. 2—3.

Van de Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg:
Mémoires, tome XXII, no. 11—13, XXXII, no. 2—8, XXIV, no. 1—3.

Van de Societa geografica Italiana:
Bollettino, vol. XIV, no. 8—9.

Van Guido Cora, te Turijn:
Cosmos, vol. IV, no. 6.

Van de Société Belge de géographie:
Bulletin, 1877, no. 4.

Van de American Geographical Society of New-York:
Journal, vol. III, IV, V, VI.
Bulletin, Session 1876—77, no. 1—3.

Van de American Geographical and Statistical Society:
Journal, vol. II, no. 1—2.

Van de American Academy of arts and sciences:
Proceedings. New Series, vol. IV.

Van den schrijver E. T. Cox: Sixth annual report of the geological Survey of Indiana made during 1874.

Van den schrijver F. v. Hayden: Annual report of the United States geological and geographical Survey of the territories, embracing Colorado, being a report of progress of the exploration for 1873.
Annual report of the Comptroller of the currency of the second session of the forty-fourth congress to the United States, Dec. 1876.

Van den heer Samuel Beal: The Buddhist Tripitaka as it is known in China and Japan. A catalogue and compendious report.

II. De volgende missives:

a. Van het Verein für Erdkunde te Halle an der Saale verzoekende ruiling van werken tusschen dat Genootschap en het Instituut.

Hiertoe wordt besloten.

b. Van de heeren van der Kaa en Rosskopf, beide te Samarang, berichtende de benoeming tot lid van het Instituut te aanvaarden.

c. Van Commissarissen van het Instituut te Batavia, dd. 19 Augustus 1877, waarbij o. a. tot leden van het Instituut worden voorgesteld de heeren: Y. Gaade, resident van Pekalongan, W. H. van der Hell, resident van Madioen, J. H. Hagen, resident van Kediri, C. A. L. J. Jeekel, resident van Bagelen, A. H. G. Blokzeyl, resident van Banjoewangi, C. Kater, resident van Borneo's Westkust, P. F. Laging Tobias, resident van Ternate, Jhr. C. de Gijselaar, ass.-res. te Modjokerto, A. J. Spaan, ass.-res. te Wonogiri, D. Gerth van Wijk, leeraar aan de inrichting voor de taal- land en volkenkunde van N.-I. te Batavia, H. E. Prins, secretaris der afdeeling Padangsche Bovenlanden, en N. Wiersma, zendeling in de Minahassa.

Verder schrijven Commissarissen daarin het volgende:

„Aangezien de oude Bataviasche Statuten in der tijd in de werken van het Instituut geplubliceerd zijn opgenomen, wenschten wij gaarne te vernemen of het Bestuur genegen zou zijn ook de zeer veel uitgebreider verzameling bekend onder den naam van de Nieuwe Statuten, in die werken het licht te doen zien. De laatsten zijn wel niet als zoodanig vastgesteld, maar toch, blijkens hetgeen mr. P. Mijer in zijne verhandeling over de geschiedenis der codificatie (Tijdschrift van Ned. Indië, IIe jaarg. 1e dl.) er van zegt, in de practijk gebruikt geworden, daar zij in de vonnissen werden aangehaald, en in ieder geval als codex in alle verordeningen tot 1766 [1] uitgevaardigd, van

[1] Ter algemeene secretarie te Batavia is een exemplaar bijgehouden tot 1778.

groote waarde, ook als historische bron beschouwd zijn. Vergunning om de stukken te mogen afschrijven zou dan door ons aan de Indische Regeering kunnen gevraagd worden namens het Bestuur, tenzij het verkieslijk voorkomt een der te 's Gravenhage voorhanden exemplaren te doen afschrijven. Door het lid, mr. Kuneman, zijn eenige gegevens bijeengebracht, die strekken tot aanvulling en gedeeltelijk ter verbetering van hetgeen omtrent de opmaking der Nieuwe Statuten voorkomt in de aangehaalde verhandeling van mr. Mijer. Bij eventueele uitgave zouden die mededeelingen, bij wijze van inleiding, er voor kunnen worden geplaatst.

„Nog worde vermeld dat onlangs vanwege een Atorney General op Ceylon aan de Indische regeering het verzoek werd gericht om een exemplaar te bekomen van de Nieuwe Statuten, die, blijkens zijne mededeelingen ter toelichting van zijn verzoek, op Ceylon in gebruik waren, toen de Engelschen in 1799 het bestuur organiseerden en het sedert gebleven zijn, gelijk ook Emerson Tennent vermeldt in „The supreme Courts of justice.” Een der exemplaren ter secretarie voorhanden is daarop ten gebruike afgestaan aan den aanvrager.”

De vergadering vereenigt zich met het voorstel ter benoeming van de nieuwe leden, wier namen hierboven zijn vermeld, en besluit de kwestie van de publiceering der Nieuwe Statuten tot eene volgende vergadering aan te houden.

De heeren Kern en Mirandolle hebben schriftelijk gerapporteerd omtrent het in hunne handen gestelde opstel van den heer van der Chys, getiteld: „Het inlandsch onderwijs in de residentie Timor in 1871.” Beide heeren hebben, niettegenstaande de belangrijke mededeelingen en beschouwingen in het opstel vervat, niet kunnen besluiten het ter plaatsing aan te bevelen, omdat het in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut om meer dan eene reden niet op zijne plaats is. De redenen, die het opstel voor opneming in de Bijdragen ongeschikt maken, zijn o. a. de vorm der mededeelingen en de ontijdigheid. Het opstel is een 12de vervolg van andere dergelijke geschriften in een ander tijdschrift opgenomen. Hetgeen dus in dat tijdschrift op zijne plaats zou zijn, is reeds daarom in de Bijdragen misplaatst. En wat de ontijdigheid betreft, de toestand, door den schrijver geschetst, is die van 1871. Die mededeelingen hebben in 1877 wel wat van de actualiteit verloren.

Overeenkomstig dit advies besluit de vergadering het opstel niet in de Bijdragen op te nemen en het den schrijver terug te zenden onder dankbetuiging voor de door hem betoonde belangstelling in den arbeid van het Instituut.

De heer Niemann, die met den heer Meinsma de commissie uitmaakt, in wier handen gesteld is het opstel van den heer P. A. Tiele, getiteld: „De Europeërs in den Molukschen archipel”, verklaart dat de commissie dit opstel even belangrijk oordeelt als de bijdragen van gelijksoortigen aard, die de schrijver in de „Gids” heeft geplaatst. Het opstel is degelijk bewerkt en getuigt van eene nauwkeurige kennis van de bronnen, die niet gemakkelijk zijn te raadplegen. De Commissie stelt voor de opneming daarvan in de Bijdragen.

De vergadering besluit dienovereenkomstig.

Namens de Commissie, belast met het zoeken van eene betere gelegenheid tot huisvesting van het Instituut, brengt de Penningmeester, de heer Corns. de Groot, het volgende verslag uit:

In de Algemeene Vergadering van 31 Maart 1877 werd het voorstel van het Bestuurslid, dr. Wijnmalen, „om het Bestuur te machtigen bij voorkomende gelegenheid en binnen een bepaalden grens een huis voor het Instituut aan te koopen,” niet in behandeling gebracht, omdat het door den voorsteller werd teruggenomen.

Hieraan ging vooraf het besluit der Algemeene Vergadering van 25 November 1876, waarbij de behandeling van een voorstel tot aankoop op een huis op den Fluweelen Burgwal werd uitgesteld, welk voorstel later echter tengevolge van nadere overweging verviel.

De Commissie voor een gebouw is voortgegaan om uit te zien naar eene goede gelegenheid voor het Instituut, welke tevens dienen kan voor het Indisch Genootschap.

Tot het huren van een geschikt bovenhuis, dat ruimte genoeg aanbiedt om ons daarin voor eenige jaren te vestigen, heeft zich de gelegenheid niet voorgedaan, en zal zich ook moeielijk voordoen. Bij den heer Couvée, die ons wenscht te zien vertrekken, is het ook schier ondoenlijk te blijven; de huur vervalt tegen Mei a. s.

Verscheidene huizen, welke te koop waren of kwamen, hebben onze aandacht getrokken. Een was te onregelmatig, bood geen

enkel flink vertrek aan, was vochtig en nog al uit het centrum der stad gelegen; een ander was verhuurd tot 1879; van een derde zag de eigenaar van den verkoop af; een vierde dat in publieke veiling zou gebracht worden, zou vermoedelijk ƒ 6000 hooger gaan dan het der Commissie voorkwam dat besteed kon worden, terwijl een vijfde huis regelmatige flinke ruimte aanbood, maar waarvan de niet overmatige prijs boven onze krachten ging, en het gebouw stond ook op een te afgelegen punt der gemeente, vooral voor de vergaderingen van het Indisch Genootschap. Deze opsomming zal wel voldoende zijn om duidelijk te maken dat de Commissie zich moeite heeft gegeven om te slagen.

Thans zijn de pogingen der Commissie in zoover gelukt dat zij het voorstel doet tot aankoop en inrichting van het huis, staande op de Heerengracht, nº. 21, nu toebehoorende aan den heer M. P. Smissaert.

De onderhandelingen over dat huis zijn door de Commissie gevoerd met den heer P. Mouton, gemachtigde van den eigenaar. Aanvankelijk werd ƒ 28,000 gevraagd. Toen bepaald de prijs werd gevraagd, werd als minste koopsom opgegeven ƒ 24,000, met aanbieding van ⅔ dier koopsom als hypotheek op het gebouw gevestigd te laten. De Commissie bood ƒ 20,000, welk bod van de hand werd gewezen. Zij stelde toen voor het verschil te deelen en de koopsom te bepalen op ƒ 22,000, waarvan ⅔ als hypotheek op het gebouw gevestigd zou blijven. Dat voorstel, gedaan onder nadere goedkeuring van het Bestuur en de Algemeene Vergadering, is door den eigenaar aangenomen, de koopsom te betalen en de overschrijving te doen plaats hebben op 1 November 1877.

De Commissie stelt alsnu voor:

1º. het voorstel der Commissie tot aankoop van het huis tegen den prijs van ƒ 22,000 goed te keuren;

2º. de Algemeene Vergadering op te roepen, ten einde het voorstel aan hare goedkeuring te onderwerpen;

3º. voor het geval de Algemeene Vergadering het voorstel aanneemt, aan eene Commissie uit het Bestuur de uitvoering van dat besluit op te dragen; en,

4º. voor het geval de Algemeene Vergadering hare goedkeuring aan het voorstel weigert, de Commissie te machtigen tot aankoop van een gebouw binnen door de Algemeene Vergadering te bepalen grenzen.

Tot toelichting van het voorstel der Commissie treedt de

Penningmeester in eenige berekeningen om aan te toonen dat de geldmiddelen van het Instituut veroorloven het gebouw tegen den prijs van ƒ22,000 aan te koopen.

Te betalen: koopsom		ƒ 22,000.—
kosten van overschrijving . . .		„ 1.492.50
		ƒ 23,492.50
af hypotheek		„ 14,000.—
blijft te betalen		ƒ 9,492.50
Daarbij komt nog: kosten van veranderingen enz.	ƒ 2500	
Aanschaffing van meubilair . . .	„ 3180	„ 5,680.—
Blijft in het geheel te betalen		ƒ 15,172.50

welke som met het voorhanden kapitaal bestreden kan worden.

Verder legt de Penningmeester over eene begrooting van ontvangsten en uitgaven voor de eerstvolgende jaren, om aan te toonen, dat de aankoop van het gebouw voor het Instituut geen zwaren last zal opleveren.

De vergadering hecht met algemeene stemmen hare goedkeuring aan het voorstel tot aankoop van het gebouw op de Heerengracht, n°. 21, tegen den prijs van ƒ22,000.

Verder wordt bepaald:

1°. dat eene Algemeene Vergadering zal gehouden worden op Woensdag 10 October, des avonds ten 7 ure;

2°. dat, bij aanneming door de Algemeene Vergadering van het voorstel sub 1° vermeld, de uitvoering daarvan zal worden opgedragen aan eene Commissie, bestaande uit den Voorzitter, den Penningmeester en den Secretaris, terwijl dan gelijktijdig zal worden ontbonden de vroeger benoemde Commissie onder dankbetuiging voor de door haar bewezen diensten.

Over het voorstel, sub 4° vermeld, zal eerst worden beslist, nadat omtrent dat, onder sub 1° genoemd, door de Algemeene Vergadering een besluit zal zijn genomen.

De vergadering wordt daarna gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING.

GEHOUDEN 10 OCTOBER 1877.

Tegenwoordig de heeren: Gevers Deynoot (Voorzitter), Corn. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Robidé van der Aa, Bachiene, van der Crab, Dumontier, Kniphorst, van der Gon Netscher, Niemann, en Wolterbeek Muller. De heeren Bleeker, Gonggrijp, Juynboll en Quarles van Ufford met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter zegt dat, alvorens over te gaan tot de behandeling van het punt van beschrijving, de Vergadering gelieve over te gaan tot de benoeming van een lid in het Bestuur, ter voorziening in de vacature ontstaan door het overlijden van den heer Obreen. Overeenkomstig art. 6 van het Reglement wordt daarvoor door het Bestuur het volgende drietal aangeboden, bestaande uit de HH.: J. H. P. E. Kniphorst, H. C. Humme en P. van der Crab.

Met meerderheid van stemmen wordt tot bestuurslid gekozen de heer Kniphorst.

De heer Kniphorst verklaart, onder dankbetuiging voor het bewijs van vertrouwen, zijne benoeming aan te nemen.

De Voorzitter zegt verder: De Commissie, die sedert eenigen tijd reeds werkzaam is geweest om voor het Instituut eene betere localiteit te zoeken, meent thans daarin geslaagd te zijn. De Commissie is in onderhandeling met den heer Smissaert over den aankoop van het huis op de Heerengracht, n°. 21. De Commissie heeft het voorstel tot aankoop van dat huis onderworpen aan het Bestuur, dat dit voorstel met algemeene stemmen heeft

goedgekeurd en daarop besloten heeft dit te onderwerpen aan de beslissing der Algemeene Vergadering.

De heer Corn. de Groot, Penningmeester ontvangt het woord om het voorstel nader toe te lichten en doet daarop dezelfde mededeelingen, die bereids in het verslag der bestuursvergadering van 29 September 1877 zijn opgenomen.

De Voorzitter zegt dat hij, staande de vergadering, een brief heeft ontvangen van den heer Couvée, waarbij deze het Instituut in huur aanbiedt het bovenvoorhuis van zijne woning.

De Voorzitter brengt het voorstel van het Bestuur tot aankoop van het huis op de Heerengracht in behandeling. Dit voorstel vindt, met het oog op de finantiëele mededeelingen van den Penningmeester, bij verschillende leden ondersteuning. Uit die mededeelingen blijkt toch, naar veler oordeel, dat de finantiëele toestand van het Instituut in den laatsten tijd zeer aanmerkelijk is verbeterd, zoodat de bezwaren, die vroeger tegen het voorstel van aankoop van een huis moesten worden aangevoerd, nu niet meer behoeven te gelden.

Het voorstel van het Bestuur wordt daarop hoofdelijk in omvraag gebracht. Met algemeene stemmen wordt besloten:

„De Algemeene Vergadering hecht hare goedkeuring aan het bod, door de daarmede belaste Commissie van het Instituut gedaan, van twee en twintig duizend gulden voor het huis en erf, aan de zuidzijde van de Heerengracht, te 's Gravenhage, nº. 21, kadaster sectie G nº. 251, toebehoorende aan den heer Marinus Paulus Smissaert alhier, en machtigt het Bestuur van het Instituut, zulks nuttig en noodig oordeelende en de levering ten hunnen genoegen geschiedende: gemeld pand voor voorschreven som van ƒ22,000 ten behoeve van het Instituut in eigendom te aanvaarden; de gevorderde overeenkomst van overdracht aan te gaan; op de koopsom bij het aangaan der overeenkomst te betalen ƒ8000 en de overige ƒ14,000 aan den verkooper schuldig te blijven; het gekochte perceel als onderpand te verbinden voor de richtige betaling zoo van het schuldig gebleven gedeelte der koopsom als van de daarover verschuldigde rente tegen 5 ten honderd 's jaars, in te gaan den 1en November 1877, mits daarbij overeenkomende dat gemelde ƒ14,000 niet

behoeft voldaan te worden vóór den 1en November 1882, maar op dien dag of daarna ten allen tijde, 6 maanden na waarschuwing, moet afbetaald worden, — dat het Bestuur van het Instituut bevoegd is om in mindering van die ƒ14,000 jaarlijks te voldoen ƒ1000 of het meervoud van dien, en omtrent al die bedingen als bij eerste hypotheek gebruikelijk zijn; ten slotte om voor rekening van het Instituut te nemen al de kosten op dien verkoop en koop vallende, die der levering daaronder begrepen."

De heer Bachiene betuigt, namens de Vergadering, den dank aan het Bestuur voor zijne verrichtingen in deze zaak.

De Voorzitter zegt dat die dank voornamelijk toekomt aan den Penningmeester, die zich in het belang van het Instituut zeer veel moeite heeft getroost.

De Vergadering wordt daarna gesloten.

183STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 10 OCTOBER 1877.

(Na afloop der Algemeene Vergadering.)

Tegenwoordig de heeren: Gevers Deynoot (Voorzitter), Corn. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Dumontier, Kniphorst en Niemann.

De Voorzitter zegt, dat hij gevolg willende geven aan het zooeven door de Algemeene Vergadering van het Instituut met algemeene stemmen genomen besluit, luidende:

„De Algemeene Vergadering hecht hare goedkeuring aan het bod, door de daarmede belaste Commissie van het Instituut gedaan, van twee en twintig duizend gulden voor het huis en erf, aan de zuidzijde van de Heerengracht, te 's Gravenhage, no. 21, kadaster sectie G no. 251, toebehoorende aan den heer Marinus Paulus Smissaert alhier, en, machtigt het Bestuur van het Instituut, zulks nuttig en noodig oordeelende en de levering ten hunnen genoegen geschiedende: gemeld pand voor voorschreven som van ƒ22,000 ten behoeve van het Instituut in eigendom te aanvaarden; de gevorderde overeenkomst van overdracht aan te gaan; op de koopsom bij het aangaan der overeenkomst te betalen ƒ8000 en de overige ƒ 14,000 aan den verkooper schuldig te blijven; het gekochte perceel als onderpand te verbinden voor de richtige betaling zoo van het schuldig gebleven gedeelte der koopsom als van de daarover verschuldigde rente tegen 5 ten honderd 's jaars, in te gaan den 1en November 1877, mits daarbij overeenkomende dat gemelde ƒ14,000 niet behoeft voldaan te worden vóór den 1en November 1882, maar op dien dag of daarna ten allen tijde, 6 maanden na waarschuwing, moet afbetaald worden, — dat het Bestuur van het Instituut bevoegd is om in mindering van die ƒ14,000 jaarlijks te voldoen ƒ1000 of het meervoud van dien, en omtrent al die bedingen als bij eerste hypotheek gebruikelijk zijn; ten slotte om voor rekening van het Instituut te nemen al de kosten op dien verkoop en koop vallende, die der levering daaronder begrepen."

thans aan het Bestuur voorstelt de uitvoering van dit besluit op te dragen aan de in de Bestuursvergadering van 29 Sep-

tember 1877 benoemde Commissie uit het Bestuur en deze daartoe volmacht te verleenen. Met algemeene stemmen wordt daarop besloten:

„Voor de uitvoering van het besluit der Algemeene Vergadering van heden, houdende machtiging tot aankoop en verpanding van een perceel, welk besluit hierboven in de notulen dezer Bestuursvergadering in zijn geheel is opgenomen, geeft het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië machtiging aan de Commissie voor deze zaak uit haar midden reeds benoemd, bestaande uit den Voorzitter, Jhr. Mr. Willem Theodore Gevers Deynoot, den Penningmeester, den heer Cornelis de Groot, en den Secretaris, den heer dr. Theodoor Charles Lion Wijnmalen, om voor het Bestuur en in zijn naam het perceel te aanvaarden, het gedeeltelijk te betalen, het bij onderzetting te verbinden, dienaangaande de vereischte overeenkomsten aan te gaan en in deze aangelegenheid het Bestuur te vertegenwoordigen.”

De Vergadering wordt daarop gesloten.

184STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 27 DECEMBER 1877.

Tegenwoordig de heeren: Gevers Deynoot (Voorzitter), Bleeker (Onder-Voorzitter), de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Kern, Kniphorst, Niemann en Quarles van Ufford. Afwezig de heeren: Dumontier, Gonggrijp, Juijnboll en Mirandolle; de drie eerstgenoemde met kennisgeving.

De notulen der Bestuursvergadering van 29 Sept. en 10 Oct. 1877 worden gelezen en goedgekeurd.

Vervolgens worden gelezen de notulen der Algemeene Vergadering van 10 October, die voorloopig door het Bestuur goedgekeurd en ter opneming in de Bijdragen bestemd worden.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. de volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
Statistiek van den handel en de scheepvaart in N.-I. over 1875.
Bleeker, Atlas ichthyologique des Indes Néerl. afl. 34.
Kaart van de residentie Cheribon.

Van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:
Verhandelingen, afl. letterkunde, 11e dl.
Verslagen en mededeelingen, afd. natuurk., 11e dl. 3e stuk.
Processen-verbaal van de gewone vergadering.

Van het Historisch Genootschap:
Journaal van Constantijn Huijgens, 2e dl.
Register op de onderwerpen behandeld in de Kronijk enz.

Van de Maatsch. der Ned. letterkunde, te Leiden:
Handelingen en levensberichten over 1877.

Van het Aardrijkskundig Genootschap:
Tijdschrift, deel III, no. 1.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:
Tijdschrift, 1876—77, afl. 5.
" , 1877—78, afl. 1.

Van de Ned. Maatsch. tot bevordering van Nijverheid:
Tijdschrift, afl. Sept.—Nov.

Van de Société de géographie te Parijs:
Bulletin. Aug. en Oct. 1877.

Van de Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland:
Journal. New Series, vol IX, part II.

Van de Royal geographical Society:
Journal, vol. 46.
Proceedings, vol. 21 no. 4—6.

Van de Asiatic Society of Bengal:
Journal, vol. 45, Part 1, no. 3, Part 2, no. 4, vol. 46, Part 1, no. 1, Part 2, no. 1.
Proceedings. 1876, Nov.—Dec. 1877, Januari—Mei.

Van de Akademie van Wetenschappen te Weenen:
Sitzungberichte der philosophisch-historische Classe, dl. 82, afl. 3, dl. 83, afl. 1—4.
Sitzungberichte der mathematisch-naturwissenschaftliche Classe, 1877, no. 20—26.

Van de Akademie van Wetenschappen te Berlijn:
Monatsberichte. Juni—Augustus.

Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlin:
Zeitschrift, no. 69—71.

Verhandlungen, deel 4, no. 5—7.

Van het Verein für Erdkunde te Dresden:

Bund 14. Jahresbericht.

Van de Academie impériale des sciences de St. Pétersbourg:

Bulletin, deel 24, blad 1—28.

Van de Société Belge de géographie:

Bulletin, 1e jaarg. no. 5.

Van de Société de géographie d'Anvers:

Bulletin, deel I, afl. 3.

Van de Sociedad geografica de Madrid:

Bulletin, deel 2 no. 3.

Van de Anthropologischen Gesellschaft te Weenen:

Mittheilungen, deel 7 no. 1—3.

Van de Reale Instituto Lombardo di scienze e lettere:

Rendiconti. Serie II, vol 9.

Van de Smithsonian Institution:

Annual report of the boards regents 1876.

Van de Secretary of State for India te Londen:

A catalogue of the Arabic manuscripts in the library of the India Office bij Otto Loth.

Dr. E. Trümpp, The Adi-granth, or the holy scriptures of the Sikhs, translated from the original Gurmukhi with introductory essays.

Colonel G. B. Mainwaring, A grammar of the Rong (Lepcha) language as it exists in the Dorjèling and sikim hills.

Van den heer Clements R. Markham:

The Geographical Magazine, afl. Sept.—Dec. 1877.

Van de Rotterdamsche Zendingsvereeniging:

Perdjangjian anjar, hartosna sadajana kitab noe kasĕbat indjil goesti oerang Jesoes Kristoes. (Het Nieuwe Testament in het Soendaneesch), vertaald door S. Coolsma.

S. Coolsma, Handleiding bij de beoefening der Soendaneesche taal.

Yu kitab bunang njoetat tina kitab soetji noe diseboet perdjangdjian anjar. II.

Poepoedjian pikun njanji, sareng pikun Moedji ka pangeran.

Ijeu wawatjan eukeur moerangkalih.

Tjatjarakan Soenda.

Kitab elmoe itoengan. no. 1.

Kitab pangadjaran itoengan.

Kitab pangadjaran itoengan noe kadoewa.

Tjarijos djalma noe sangsara.

Van de Utrechtsche Zendingsvereeniging:

C. de Graaf, Boekoe leffo madoepoeroe deo leffo.

" Skola maboekoe leffo madoepoeroe timisie.

II. De volgende missives:

a. Kennisgeving, door de koninklijke Akademie van wetenschappen te Lissabon, van het overlijden van den heer Alexander Herculano.

Aanneming voor kennisgeving.

b. Van den heer L. Daemers de Cachard, te Brussel, verzoekende benoemd te worden tot buitenlandsch lid van het Instituut.

Hierop zal worden bericht, dat slechts bij bijzondere gelegenheden buitenlandsche leden worden benoemd. Bij de eerste gelegenheid, die zich aanbiedt, zal echter op het verzoek van den heer de Cachard worden gelet.

c. Van den heer Ph. H. Verbeek, te Paramaribo, berichtende het hem aangeboden lidmaatschap te aanvaarden.

Voor kennisgeving aangenomen.

e. Van den heer von Rosenberg waarbij hij zijn ontslag verzoekt als lid van het Instituut.

Deze missive wordt aangehouden ter latere beslissing.

f. Van den heer A. C. Vreede, waarbij hij verklaart met bevreemding kennis te hebben genomen van het voorkomende in de notulen der vergadering van 31 Maart 1877. (Vierde volgreeks, 1e dl., blz. XLVI.) De heer Juijnboll verdedigde daar den heer Gonggrijp, die door den heer Vreede, in een in de Bijdragen opgenomen opstel, gewezen was op eene fout in het door den heer Gonggrijp uitgegeven Maleisch boekje. De heer Juijnboll erkende toen dat het eene fout was, maar meende dat hier sprake moest zijn van eene *druk*fout. In zijn schrijven zegt de heer Vreede dat hier geen sprake kan zijn van drukfout en licht dit in bijzonderheden toe.

Wordt besloten van de ontvangst van dit schrijven mededeeling te doen in de notulen.

g. Van den heer Gonggrijp houdende opmerkingen omtrent beweerde veranderingen in het opstel in: „Eene nieuwe uitgave van de Kalila.”

Deze missive wordt in handen gesteld van den Secretaris.

h. Van professor Niemann, waarbij hij de uitgave aanbeveelt van een door den heer Ligtvoet bewerkt stuk, zijnde een dagregister van de vorsten van Gowa en Tallo of Tello op Zuid-Celebes, in het Makassaarsch, met vertaling en aanteekeningen.

De heer Niemann beveelt nader mondeling de uitgave aan. Het stuk is alleszins belangrijk, vooral voor de geschiedenis van Indië. Daar de druk van den tekst moeielijkheden zou kunnen geven en deze ook misschien onraadzaam zou kunnen zijn met het oog op de kosten, zou men vooralsnog met de uitgave der vertaling en aanteekeningen kunnen volstaan.

De Vergadering besluit: 1_o. tot opneming van de vertaling en aanteekeningen in de Bijdragen; 2_o. den Makassaarschen tekst met Arabische karakters voorloopig niet uit te geven. Evenwel wordt de heer Niemann uitgenoodigd den heer Ligtvoet te verzoeken dien tekst aan het Instituut af te staan, en met hem te overleggen of niet de tekst, getranscribeerd met romeinsche letter, alsnog zou kunnen worden gevoegd bij de uit te geven vertaling.

De Secretaris legt over:

a. „Een opstel, getiteld: Uitstapje naar het binnenland van Noord-Halmaheira”, door J. E. Teijsman, met een voorwoord van den heer Robidé van der Aa.

b. Eenige opstellen van den heer Kern.

Deze stukken worden bestemd voor de Bijdragen.

c. Eene verzameling Soendaneesche brieven, met vertaling, ter opneming in de Bijdragen, aangeboden door den heer S. Coolsma.

Deze stukken worden in handen gesteld van de heeren Niemann en Kern.

Rapport over het opstel van den heer Ligtvoet: „Beschrijving en geschiedenis van Boeton.” De heeren Niemann en Corn. de Groot, in wier handen dit opstel werd gesteld, zijn gunstig gestemd voor de uitgave van dit opstel en bevelen mitsdien de opneming in de Bijdragen aan. Het opstel toch bevat eenige

tot dusver onbekende geografische en ethnografische bijzonderheden en geeft een aaneengeschakeld verhaal der geschiedenis van Boeton, voornamelijk van de betrekkingen van dat eiland met de Nederlanders. Daarvoor zijn door den bewerker, waar het te pas kwam, Makkassaarsche geschriften vergeleken, die hoogst zelden door schrijvers over de geschiedenis van Indië worden geraadpleegd. De bijgevoegde woordenlijst doet iets, zij het ook weinig, over de taal van Boeton kennen. De Commissie maakt omtrent den inhoud van het opstel eenige op- en aanmerkingen, welke den heer Ligtvoet zijn medegedeeld en waarop deze, waar hij hare juistheid erkende, zijn opstel in dien zin heeft gewijzigd.

Op voorstel van de Commissie wordt tot plaatsing van het opstel in de Bijdragen besloten.

De heer Quarles van Ufford zegt dat hij van het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap een schrijven heeft ontvangen, waarin het den wensch uit om in het bezit te worden gesteld van een ex. der werken van het Instituut, voor zoover de voorraad daartoe gelegenheid biedt.

Deze brief wordt in handen gesteld van den Secretaris en Penningmeester om daaraan later, wanneer de fondsartikelen naar het nieuwe Instituutslocaal zullen zijn overgebracht, zoo mogelijk te voldoen.

Verder zegt de heer Quarles van Ufford dat het Aardrijkskundig Genootschap eene collectie heeft aangelegd en nu zoo veel mogelijk completeert van de kaarten van Nederland. Het Bestuur van dat Genootschap zou gaarne wenschen dat die kaarten, geborgen in eene kast, in het nieuwe Instituutgebouw konden geplaatst worden.

Op advies van den Penningmeester wordt besloten dit verzoek aan te houden ter latere behandeling, wanneer het Bestuur beter dan op dit oogenblik bekend zal zijn met de ruimte, die in het nieuwe gebouw voor plaatsing der kaartenkast beschikbaar zal zijn.

De Penningmeester legt over de begrooting van ontvangsten en uitgaven voor het Instituutsjaar 1878. Deze begrooting wordt door de vergadering goedgekeurd.

De Penningmeester vraagt de machtiging van het Bestuur om pogingen te doen ten einde van sommige leden van het Instituut nog giften te verkrijgen voor den aankoop en inrichting van het nieuwe gebouw. Die machtiging wordt verleend.

De Penningmeester zegt dat hij, met goedkeuring van het Bestuur, bij de firma Lissa en Kann eenige beschikbare gelden tijdelijk wil beleggen. De Penningmeester wordt hiertoe gemachtigd.

Verder wordt besloten een schrijven te richten aan het Bestuur van het Indisch Genootschap tot regeling der voorwaarden, waarop het Instituut aan het Genootschap de gelegenheid zal aanbieden in het nieuwe gebouw tot het houden zijner vergaderingen en het plaatsen zijner boekverzameling.

Door de vergadering wordt tevens besloten aan de Commissie voor de inrichting van het gebouw op te dragen het ontwerpen van:

1o. een nieuw reglement voor het Instituut;
2o. een nieuw huishoudelijk reglement;
3o. een nieuw reglement voor het beheer der in één lokaal vereenigde bibliotheken en, zoo noodig,
4o. instructiën voor den Secretaris-bibliothecaris en voor den Concierge.

De Commissie wordt uitgenoodigd hare concepten vóór de volgende Bestuursvergadering bij de leden van het Bestuur te doen circuleeren.

Tengevolge van de aanvaarding van het nieuwe gebouw wordt besloten:

1o. in dat gebouw aan te stellen een Concierge-klerk; en
2o. op te heffen de betrekking van Adjunct-secretaris.

Aan den heer J. Boudewijnse, wordt met 1o. Mei 1878 eervol ontslag verleend als Adjunct-secretaris, onder dankbetuiging voor de door hem als zoodanig bewezen diensten, en, ingaande met 1 Maart 1878, tot Concierge-klerk in het gebouw benoemd, F. J. Abramsen, te 's Gravenhage, tegen eene jaarwedde van ƒ 400 (vier honderd gulden) en het genot van vrije woning, vuur en licht.

De vergadering wordt hierna gesloten.

185STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 9 MAART 1878.

Tegenwoordig de heeren: Gevers Deynoot (Voorzitter), de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Dumontier, Gonggrijp, Kern, Kniphorst, Niemann en Quarles v. Ufford. De heeren Juynboll en Mirandolle uit hoofde van ongesteldheid, met kennisgeving afwezig.

De Voorzitter opent de vergadering en zegt:

Alvorens onze werkzaamheden aan te vangen, wensch ik een woord van hulde te brengen aan de nagedachtenis van dr. P. Bleeker, onzen waardigen Onder-voorzitter. In de laatste vergadering was hij nog hier, maar onverwachts werd hij den 23n Januari door den dood ons ontrukt. Indien er iemand is geweest, die steeds de belangen van het Instituut ijverig behartigde, dan was het dr. Bleeker. Hij was een vlijtig beoefenaar der wetenschap en vooral op zijn gebied een volhardend werkzaam man. Ik meen de tolk te zijn van U allen, Mijne heeren, wanneer ik verklaar dat wij een ijverig medelid verloren hebben, wiens nagedachtenis in dankbare herinnering bij ons zal blijven voortleven.

De notulen der vorige Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

1o. De volgende boekwerken:

Van het Dep. van Koloniën:

Topografische kaart der residentie Cheribon.

Dr. P. Bleeker, Atlas ichthyologique des Indes Orientales Néerlandaises, afl. 34—36.

Jaarboek van het mijnwezen in Ned. O.-I. 6e jaarg. 2e dl. met atlas met platen en panorama's van het Ombilien-kolenveld in het Siboemboen-gebergte.

Regerings-almanak voor N.-I. 1878.

Naamlijst der Europeesche bewoners van N.-I.

Van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:

Verslagen en mededeelingen. Afd. letterk. 7e dl. 2e stuk

〃 natuurk. 11e dl. 1e stuk

Van het Batav. Genoots. van Kunsten en Wetenschappen:
Verhandelingen, deel XXXIX, 1e stuk.
Tijdschrift, deel XXIV, afl. 4 en 5.
Notulen, deel XV, no 1.
Tweede vervolg-catalogus der bibliotheek.

Van het Kon. Instituut van ingenieurs:
Tijdschrift, 1877—1878, 2e afl., 1e en 2e ged.

Van het Aardrijkskundig Genootschap:
Tijdschrift, deel III, no 2.

Van de Ned. Maatsch. tot bevordering van nijverheid:
Tijdschrift, vervolg van Augustus afl. en afl. Januari 1878.

Van de Gesellschaft für Erdkunde:
Zeitschrift, no 72.
Verhandlungen, deel IV, no 8—10.

Van de Gesells. der Wissens. und der Georg. Augusts-Univ.:
Nachrichten, 1877.

Van de Société de géographie commerciale de Bordeaux:
Bulletin, 2e serie, no. 1, 4, 5.

Van de Accademia dei Lincei:
Atti, 3e serie, vol. II, no. 1—2.

Van de Sociedad geografica de Madrid:
Boletin, deel II, no. 4—5.

Van de Société de géographie, te Parijs:
Bulletin, Dec. 1877 en Januari 1878.

Van de Société de géographie d'Anvers:
Bulletin, tome I, 4e afl.

Van de Société Belge de géographie:
Bulletin, 1877, no. 6.

Van de Akademie van Wetenschappen te Berlin:
Monatsberichte, Sept.—Nov. 1877.

Van de Akademie van Wetenschappen te Weenen:
Sitzungberichte der mathem. naturwissensch. Classe, jaarg. 1877, no. XXVII—XXVIII, 1878, no 1.

Van de Société de géographie de Lyon:
Bulletin, 1878, no. 9.

Van de Societatea geografica Romana:
Buletinul, jaarg. II, no. 1.

Van den heer Guido Cora, te Turijn:
Cosmos. Vol. IV, no. VII—VIII.

Van den heer dr. J. J. de Hollander: Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch-

Oost-Indie voor de cadetten, bestemd voor den dienst in die gewesten, 2e dl., 3e uitgave. Breda, 1877, 8vo.

Van het Kon. Zoölogisch genootsch. Natura artis Magistra:

Linnaeana, in Nederland aanwezig, tentoongesteld op 10 Januari 1878.

Rede ter herdenking van den sterfdag van Carolus Linnaeus, eene eeuw na diens verscheiden, uitgesproken door dr. C. A. J. A. Oudemans.

Openingsplechtigheid van de tentoonstelling.

Van den heer S. Coolsma, te Rotterdam:

Het Evangelie van Lucas.

Van de Utrechtsche Zendingsvereeniging:

C. de Graaf, Skola ma boekoe.

Voorts nog:

La Locomotion Aérienne.

Revue Lyonnaise de géographie, no. 1—17.

Carte générale du Darien méridional.

Catalogus van de bibliotheek der stad Amsterdam, 6e ged.

2o. de volgende missives:

a. van den Rajah Sourindro Mohun Tagore te Calcutta, ten geleide van vijftien door hem bewerkte geschriften, waarvan de titels luiden:

Hindu Music. Reprinted from the „Hindoo Patriot", September 7, 1874. Calcutta, printed ad the „Hindoo Patriot" Press. 1874. 8vo (53 pp.)

Harmonium-Sutra: or a treatise on Harmonium by Sourindro Mohun Tagore. Calcutta. Printed by Mothooranath Turkarutna at the Pracrita Press. 1874. in 8vo (79 pp.)

Hindu Music from various Authors. Compiled by Sourindro Mohun Tagore. Part I. (For Private circulation only.) Calcutta: Babu Punchanan Mukerjea, Publisher. 1875. in 8vo (305 pp.)

Dit deel bevat:

1. Treatise on the Music of Hindustan. By Captain N. Augustus Willard.
2. On the Musical Modes of the Hindus. By Sir William Jones.
3. Anecdotes of Indian Music. By Mr. W. Ouseley.
4. On the Grámas or Musical scales of the Hindus. By J. D. Paterson, Esq.
5. On the Vina or Indian Lyre. By Erancis Fowke, Esq.
6. Sungeet. By Francis Gladwin, Esq.

7. The Naqqarahkhanah and the Imperial Musicians. Translated by H. Blochmann, Esq., M. A.
8. The oriental Music of Hindustan. By William C. Stafford.
9. Music of the Hindus. By J. Nathan.
10. The Music of Hindustan. (From the Scientific Intelligence.)
11. Catalogue of Indian Musical Instruments. By Col. P. T. French.
12. Music. By Lieut. Col. James Tod.
13. Notes on the Musical Instruments of the Nepalese. By A. Campbell, Esq., M. D.
14. Music of Ceylon. By John Davy, M. D. F. R. S.
15. Music and Dancing. By Crawfurd, Esq.

Theory of Sanskrit Music, compiled from the ancient Authorities. By Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc. Calcutta: Printed and published, by J. C. Boze & Co., Stanhope Press. 1875. in 8vo (pp. 271).

Victoria-Gitika, or Sanskrit Verees, celebrating the deeds and the virtues of Her Most Gracious Majesty the Queen Victoria and Her Renowned Predecessors. Composed and set to Music by Sourindro Mohun Tagore. (With a Translation.) Calcutta: Printed and published by J. C. Boze & Co., at the Stanhope Press. 1875. in 8vo. (349 pp.)

Yantra Kosha or a Treasury of the Musical Instruments of ancient and of modern India, and of various other countries. By Sourindro Mohun Tagore. Calcutta: 1875 (Printed and published by Aubhoy Churun Ghoze). in 8vo. (296 pp.)

Victoria Sámrájyan, or Sanskrit Stanzas, (with a Translation) on the various dependencies of the British Crown, each composed and set to the respective national music, in commemoration of the assumption by Her Most Gracious Majesty, the Queen Victoaia, of the Diadem — "Indiae Imperatrix." By Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc. Calcutta: Printed by J. C. Boze & Co., at the Stanhope Press. 1876, in 8vo. (155 pp.)

Victoria-Giti-málá, or a brief History of England, in Bengali verses, composed and set to music in commemoration of the assumption on the Imperial Title by Her Most Gracious Majesty, the Queen Victoria, by Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc. Part. I. Calcutta: Publisher Punchanan Mookerjee. 1877. 8vo. (141 pp.)

A few Lyrics of Owen Meredith set to Hindu Music by

Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc. Culcutta: Printed by J. C. Boze and Co., Stanhope Press. 1877. in 8vo.

[Mânasa-pûjanam, arthât Çrîmac-Chankarâcâryyawira-citam çrî-Durgâstotram. Çrî-Çaurîndra-Mohana-Thâkurena Miujik-Dâktâr-upâdhikena sangrhîtam prakâçitam ca Kâlikâtâ, Sâra-dâprasâda-candropâdhyâyena mudritam. Samwat 1933 (1877) 8o. 18 pp.] Manasa Pujanan. Or a collection of Sanskrit Hymns composed by the famous Sankarachargya (*sic*) to music. Roy. 8vo. (18 pp.)

[Hindu-sambandhîya dwimâsika-sabhâte pâtha-nimitta Jâtîya sangîta-wishayaka-prastâwa, Kâliprasanna-wandhyopadhyâyadwârâ prakâçita; san 1211 sâl, Mâgh. Kalikâtâ, Mathurânâthâ-Tarkaratna kartrika mudrita. 4o. 75 en 3 pp.] Jatiya Sangita Bishayaka Prostava. Or a discourse on National music, in Bengali (Original). 4o., (79 pp.)

Bhugola oitihasa Ghatita Brittanta. Part I. Europe. By Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc. Second edition. Calcutta: Printed by S. P. Chatterjee at the New Bengal Press 1877. in 12o. (36 pp.)

De eerste uitgave verscheen in 1857.

Mâlabikâgnimitra. A Drama in five Acts by Kâlidâsa. Translated into Bengali by Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc. Second edition. Calcutta: Printed by S. P. Chatterjee at the New Bengal Press. 1877. in 12o. (110 pp).

Short notices of Hindu Musical Instruments. By Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc., Founder and President of the Bengal Music school. Calcutta: 1877. (Printed by Ashutosh Ghose & Co. At the Albert Press.) in 12o.

Six Principal Rágas, with a brief view of Hindu Music. By Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doc. (Second edition). Calcutta: Calcutta Central Press Company, 1877, in 4o. met platen (120 pp.)

Public Opinion and official Communications, about the Bengal Music school and its President. Calcutta: Printed by J. C. Bose & Co., Stanhope Press. 1876. 8o.

A brief account of the Tagore Family. Calcutta: J. C. Bose & Co., Stanhope Press. 1868, 8o. (17 pp.) met stamtafel.

Deze toezending zal met een brief van dankbetuiging worden beantwoord.

b. van Mevrouw H. C. Bleeker-Rudolph, berichtende het overlijden van haren echtgenoot, dr. P. Bleeker.

Deze schriftelijke kennisgeving zal met een brief van rouwbeklag worden beantwoord.

c. Een gedrukte kennisgeving van het overlijden van dr. J. J. Hoffmann.

Aanneming voor kennisgeving.

d. Van den heer L. Daemers de Cachard te Brussel, verzoekende toezending van een exemplaar van het reglement.

Hieraan zal worden voldaan.

e. Van de American geographical Society te New-York verzoekende aanvulling van ontbrekende deelen der Bijdragen.

Hieraan zal worden voldaan voor zoover de voorraad strekt.

f. Van het buitenlandsch lid, den Graaf G. Henry J. Meyners d'Estrey, aanbiedende ter verspreiding een aantal prospectussen van een door hem uit te geven tijdschrift, getiteld: „Annales de l'extrême-orient. Revue mensuelle Asiatique et Océanienne."

Deze prospectussen worden den Secretaris ter verspreiding in handen gesteld.

g. Van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, kennisgevende dat het Genootschap op 24 April 1878 zijn honderdjarig bestaan zal vieren en verzoekende dat het Instituut zich bij die feestviering doe vertegenwoordigen.

Bereids is aan Commissarissen te Batavia verzocht het Instituut bij die plechtigheid te vertegenwoordigen en de tolk te zijn van de beste wenschen die het Instituut koestert voor den voortdurenden bloei van het Genootschap. Tevens zijn Commissarissen gemachtigd, ingeval zij verhinderd mochten zijn die taak op zich te nemen, aan een der aldaar gevestigde leden van het Instituut de vertegenwoordiging op te dragen.

h. Van Commissarissen te Batavia, dd. 15 Januari jl., waarbij zij toezenden een wissel groot *f* 1382,29, betaalbaar zes maanden na dato. Verder berichten zij dat voor het lidmaatschap hebben bedankt de heeren: J. de Blaauw en W. H. van der Hell en dat naar Nederland zijn vertrokken de heeren: van Hogendorp, Dorrepaal, de Louter en Everwijn. Eindelijk stellen zij voor den naam van den heer Herderschee van de ledenlijst te schrappen, op grond dat deze sedert 1874 zijne contributie niet heeft voldaan.

De wissel is in handen gesteld van den Penningmeester, die de ontvangst daarvan erkent. Van de mutatie in de ledenlijst zal aanteekening worden gehouden, terwijl het voorstel tot schrappen van den naam van den heer Herderschee wordt goedgekeurd.

Vervolgens wordt behandeld de in de vorige vergadering aangehouden brief van professor Gonggrijp, houdende opmerkingen omtrent de uitgave van een opstel van professor Pijnappel.

Na eenige inlichtingen van den Secretaris geeft de Voorzitter den heer Gonggrijp in overweging zijn brief terug te nemen, waartoe deze zich bereid verklaart.

De Secretaris deelt mede:

a. dat de heer Ligtvoet den Makassaarschen tekst met Arabische karakters van het dagregister der vorsten van Gowa en Tallo of Tello (zie de Notulen der vorige Vergadering) getranscribeerd heeft met Romeinsche letter en dat die getranscribeerde tekst alsnu te gelijk met het opstel zal worden uitgegeven;

b. dat de firma Brill te Leiden met den druk gereed is van de door professor Vreede bewerkte Madoereesche dongeng „Tjarita Brakaj”, waarvan de uitgave met ondersteuning van het Instituut plaats heeft. Ter voldoening aan de gestelde voorwaarden zijn door de firma 25 exemplaren gezonden, waarvan 12 aan den schrijver zijn afgestaan;

c. dat zijn ontvangen eenige stukken ter uitgave door het Instituut:

1°. Van den heer H. C. Humme eene door hem bewerkte vertaling van den Wajang Abiåså met nota van toelichting.

Deze stukken worden in handen gesteld van professor Kern.

2°. Van den heer mr. S. C. W. J. van Musschenbroek, te Deventer, eenige door den heer N. W. Hoepermans bewerkte platte gronden, opnemingen van tempels uit den Hindoetijd, facsimile's van opschriften op steenen en dergelijke.

Deze stukken worden in handen gesteld van professor Niemann.

3°. Van denzelfden een opstel van den heer Hoepermans over het Diëng-gebergte.

4°. Van denzelfden een drietal bundels brieven van dr. R. H. Th. Friederich, bevattende mededeelingen omtrent zijne reizen en onderzoekingen in Samarang, Kadoe enz. in 1865,

De stukken sub 3 en 4 worden in handen gesteld van den heer Quarles van Ufford.

De heeren Kern en Niemann brengen rapport uit omtrent de door den heer Coolsma ter uitgave aangeboden Soendaneesche brieven. Beide heeren zijn niet tegen de uitgave gestemd, maar achten die toch met het oog op den inhoud niet van overwegend belang. Wel heeft men voor de beoefening der Soendaneesche taal behoefte aan Soendaneesch proza, maar men moet toch ook niet uit het oog verliezen dat een Soendaneesch brievenboek reeds bestaat. In elk geval behoort de door den heer Coolsma bewerkte inleiding, waarin hij spreekt over de oude Soendaneesche litteratuur te worden aangevuld of weggelaten, want die mededeelingen zijn onvolledig.

Aan den Coolsma zal worden verzocht die inleiding te wijzigen of weg te laten. Is de heer Coolsma daartoe bereid, dan wil het Instituut zich met de uitgave belasten, vooral ook omdat het opstel niet van zeer grooten omvang is.

De Secretaris doet voorlezing van het namens het Bestuur op de aanstaande Algemeene Vergadering uit te brengen jaarlijksch verslag.

De inhoud van dit verslag wordt goedgekeurd en den Secretaris dank betuigd voor zijn geleverden arbeid.

De Penningmeester legt over zijne rekening en verantwoording over 1877. Deze stukken worden in handen gesteld van de heeren Kniphorst en Dumontier.

Na schorsing der vergadering voor eenige oogenblikken verklaart deze Commissie, dat zij de rekening in behoorlijke orde heeft gevonden. Zij stelt voor die ter goedkeuring aan de Algemeene Vergadering te onderwerpen en bereids den Penningmeester den dank van het Bestuur te brengen voor zijn nauwkeurig en ordelijk beheer der geldmiddelen van het Instituut.

Hiertoe wordt besloten.

De Penningmeester deelt mede dat hij voor de inrichting van het Instituutsgebouw nog twee giften ontvangen heeft: van de Nederlandsche Handelmaatschappij *f* 200 en van den heer J. H. de Groot, te 's Gravenhage, *f* 100.

Verder vraagt de Penningmeester de machtiging der Verga-

dering om het voorhanden kasgeld, voor zoover hij daarover niet voor het doen van uitgaven behoeft te beschikken, te deponeren bij de firma Heldring en van Oordt, de kassiers van het Instituut.

Die machtiging wordt verleend.

Daar nog vele werkzaamheden te verrichten zijn en het uur reeds ver verstreken is, wordt, op voorstel van den Voorzitter, besloten eene Bestuursvergadering te houden op Zaterdag 16 Maart.

De bijeenkomst wordt daarna gesloten.

186ste BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 16 MAART 1878.

Tegenwoordig de heeren: Gevers Deynoot (Voorzitter), Corns. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Dumontier, Kern, Niemann en Quarles van Ufford. Afwezig met kennisgeving de heeren Gonggrijp, Juynboll, Kniphorst en Mirandolle.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Aan de orde is de behandeling van:

I. *het concept-reglement voor het Instituut*, zooals het doo de Commissie (zie notulen Bestuursverg., 27 Dec. 1877) i ontworpen.

Sommige artikelen geven stof tot opmerkingen en worde gewijzigd. Het concept-reglement luidt mitsdien aldus:

ART. 1. De zetel van het Koninklijk Instituut voor de Taal Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië is gevestigd 's Gravenhage, Heerengracht, no. 21.

Art. 2. Het doel van het Instituut is de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën te bevorderen:

a. door het verzamelen van hetgeen daarover in druk bestaat of in handschrift te bekomen is;

b. door het uitgeven van Bijdragen en door het uitgeven of ondersteunen der uitgave van afzonderlijke Werken;

c. door het stellen van vragen ter beantwoording en door het aanmoedigen en beloonen van verdienstelijke ondernemingen;

d. door het onderhouden van betrekkingen met andere wetenschappelijke instellingen en personen in Nederland, zijne overzeesche bezittingen en koloniën en het buitenland.

Art. 3. De kosten worden bestreden uit donatiën en contributiën van de leden, en uit de bijdragen der regeering, wanneer op haar verlangen verslagen of werken door het Instituut uitgegeven worden en tegemoetkoming in de kosten daarvan wordt ingewilligd.

Art. 4. De leden worden benoemd door het Bestuur. Zij zijn onderscheiden in leden-donateurs, gewone, correspondeerende en buitenlandsche leden. Zij ontvangen een bewijs van lidmaatschap en de reglementen van het Instituut.

Art. 5. Er kunnen, op voordracht van het Bestuur, door de Algemeene Vergadering Eereleden worden benoemd. Zonder bijdrage te betalen, hebben zij de rechten der gewone leden.

Art. 6. De leden-donateurs betalen minstens *f* 25; de gewone leden *f* 12 in het jaar.

Deze bijdragen worden betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in Oost- en West-Indië van eenen Commissaris of Gedelegeerde.

De contributie loopt van 1 Januari tot ultimo December van elk jaar. Leden, na den 30en Juni benoemd, betalen voor het jaar der benoeming de helft der contributie.

Art. 7. De correspondeerende en buitenlandsche leden zijn vrij van contributie. Zij hebben geene andere rechten dan het bijwonen der Algemeene Vergaderingen met raadgevende stem en het ontvangen van de geschriften, vanwege het Instituut uitgegeven, voorzoover die aan de overige leden worden uitgereikt.

Art. 8. De leiding van het Instituut is opgedragen aan een Bestuur van twaalf leden, daartoe in de Algemeene Vergadering gekozen uit de leden-donateurs en gewone leden.

Elk jaar treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn. Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld in de eerstvolgende Algemeene Vergadering. De leden, op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij gekozen zijn.

Voor elke vacature in het Bestuur wordt aan de algemeene vergadering een drietal door het Bestuur aanbevolen, waardoor zij echter in hare keuze niet gebonden is.

De stemming geschiedt met ongeteekende briefjes en de benoeming door volstrekte meerderheid van stemmen.

ART. 9. Het Bestuur kiest jaarlijks uit zijn midden een Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris.

Het Bestuur is bevoegd den Secretaris, buiten het Bestuur, uit de gewone leden te benoemen.

De buiten het Bestuur benoemde Secretaris heeft in de Bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

Het Bestuur kan aan den Secretaris, op zijn verzoek en zijne voordracht, een Adjunct-Secretaris toevoegen.

ART. 10. Het Bestuur vertegenwoordigt het Instituut zoo in als buiten rechten. Het is bevoegd in zijn naam te handelen, het aan derden, en derden aan 't Instituut te verbinden.

De zorg voor de eigendommen van het Instituut en het beheer daarover is aan het Bestuur opgedragen.

Het Bestuur behoeft eene machtiging van de Algemeene Vergadering voor elk der volgende handelingen:

1o. het aangaan van geldleeningen;

2o. het koopen of verkoopen van onroerend goed;

3o. het verpanden of verhypothekeeren van eigendommen;

4o. het sluiten van huurovereenkomsten voor meer dan drie jaren;

5o. het sluiten van overeenkomsten tot uitgave van drukwerken voor meer dan drie jaren.

Het Bestuur is bevoegd een huishoudelijk reglement vast te stellen.

ART. 11. Het Bestuur vergadert ten minste eens in de twee maanden.

Leden van het Bestuur, buiten 's Gravenhage woonachtig, hebben recht op vergoeding van kosten voor het opkomen ter vergadering.

Tot het nemen van een besluit wordt de tegenwoordigheid van een derde der leden vereischt.

Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld, voor zoover dit voor het doel der instelling noodig wordt geacht.

ART. 12. In de overzeesche bezittingen en koloniën worden de belangen van het Instituut behartigd door leden-Commissarissen of Gedelegeerden, te benoemen door het Bestuur en handelende volgens zijne voorschriften.

Zij zijn bevoegd leden aan het Bestuur voor te dragen.

Jaarlijks wordt door hen aan het Bestuur verslag van hunne werkzaamheden en rekening en verantwoording gedaan.

ART. 13. De Bijdragen en de Werken worden bij de uitgave kosteloos aan de leden verstrekt en verder door middel van den boekhandel verkrijgbaar gesteld.

De Algemeene Vergadering is bevoegd, op voorstel des Bestuurs, te bepalen dat een of ander der bovengenoemde werken alleen voor de leden verkrijgbaar zal zijn tegen de helft van den boekhandelsprijs.

Ten aanzien van geschriften, met geldelijke ondersteuning van het Instituut uitgegeven, hebben de leden geene rechten.

ART. 14. Voor stukken in de Bijdragen en voor afzonderlijke Werken kan door het Bestuur aan de schrijvers een honorarium worden toegekend.

Wordt geen honorarium toegekend, dan ontvangen de schrijvers 25 afdrukken; dit getal wordt beperkt tot 15 ten aanzien van groote werken, op kosten van het Instituut uitgegeven, en tot 10 voor die, waarvan de uitgave met geldelijke ondersteuning van het Instituut wordt bezorgd.

ART. 15. Algemeene Vergaderingen hebben plaats, zoo dikwijls het Bestuur dit noodig oordeelt.

Op verzoek van tien leden is het Bestuur verplicht eene Algemeene Vergadering te beleggen.

De leden in Nederland worden ten minste acht dagen te voren tot het bijwonen dier vergaderingen opgeroepen, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld voorzoover dit voor het doel der instelling noodig wordt geacht.

De Voorzitter van het Bestuur leidt de Algemeene Vergadering.

ART. 16. Eenmaal 's jaars, in de maand Februari, is eene Algemeene Vergadering verplichtend. Daarin doet het Bestuur verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen jaar en rekening en verantwoording van het beheer der geldmiddelen en bezittingen.

In diezelfde vergadering heeft de gewone aftreding en benoeming van leden des Bestuurs plaats.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

ART. 17. Voorstellen van leden maken, na die van het Bestuur, een onderwerp uit van dadelijke behandeling in de Algemeene Vergadering, voor zooverre de tijd het toelaat en het Bestuur daartegen geene bedenking heeft. In het tegenovergesteld geval wordt de behandeling verdaagd, het voorstel bij het Bestuur overwogen en met zijn praeadvies in eene volgende Algemeene Vergadering gebracht.

ART 18. De besluiten der Algemeene Vergadering worden genomen bij meerderheid van stemmen. Bij het staken der stemmen heeft de Voorzitter een beslissende stem.

ART. 19. De boek- en andere verzamelingen worden in het gebouw van het Instituut bewaard en voor de leden toegankelijk gesteld, op dagen en uren door het Bestuur te bepalen.

Het Bestuur stelt een reglement vast omtrent het beheer en gebruik dier verzamelingen.

Art. 20. Over veranderingen in dit reglement mag in geene Algemeene Vergadering worden gestemd, indien zij niet ten minste acht dagen te voren aan de leden in Nederland zijn toegezonden. Voor de aanneming wordt de goedkeuring van twee derden der stemmende leden vereischt.

Art. 21. Het Bestuur geeft van de veranderingen in het reglement, in het vorig artikel vermeld, kennis aan den Koning-Beschermheer.

Met betrekking tot art. 4 wordt door den Penningmeester opgemerkt, van welke opmerking aanteekening in de notulen wordt verzocht, dat de Commissie met het invoegen van de nieuwe categorie van corresponderende leden tevens bedoeld heeft dat alleen in zeer bijzondere gevallen tot de benoeming dier leden moet worden overgegaan, en dat, met het oog op de finantiën van het Instituut, die categorie een zeer beperkt aantal moet bevatten.

Het door het Bestuur aangenomen concept zal in de aanstaande Algemeene Vergadering ter goedkeuring worden aangeboden.

II. *Het concept-huishoudelijk reglement* door dezelfde Commissie ontworpen.

Ook dit concept ondergaat bij de behandeling in het Bestuur eenige verandering en luidt dientengevolge aldus:

Art. 1. De gewone vergaderingen van het Bestuur zullen in den regel gehouden worden op den derden Zaterdag van elke maand, met uitzondering van de maanden Juli en Augustus.

Wanneer de Voorzitter het noodig oordeelt, of minstens twee leden van het Bestuur schriftelijk hun verlangen daartoe aan den Secretaris te kennen geven, wordt eene buitengewone bestuursvergadering gehouden.

De tijd en de plaats van iedere vergadering des Bestuurs worden ten minste drie dagen vooruit aan de leden bekend gemaakt.

Alle convocatie-billetten aan de leden en bescheiden aan benoemde commissiën worden hun vrachtvrij bezorgd.

Art. 2. De werkzaamheden van elke Algemeene Vergadering worden door het Bestuur voorbereid en minstens acht dagen te voren den leden in Nederland medegedeeld.

In alle zaken, die niet uitdrukkelijk aan eene bepaalde commissie zijn opgedragen, geeft het Bestuur praeadvies.

ART. 3. De Voorzitter leidt de orde der werkzaamheden in de Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen en handhaaft de reglementen. Bij staking der stemmen beslist zijne stem.

Bij afwezigheid van den Voorzitter treedt de onder-Voorzitter in al diens rechten en verplichtingen; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige leden van het Bestuur, met uitzondering van den Secretaris, die, in geval van afwezigheid, door het jongste in jaren der aanwezige leden van het Bestuur wordt vervangen.

ART. 4. De Penningmeester is belast met het beheer der bezittingen van het Instituut, uitgenomen dat der boekerij en van het boekenfonds.

Hij doet de bijdragen der leden in Nederland jaarlijks in de maand Januari invorderen.

Hij bewaart de kas en is verantwoordelijk voor de gelden of geldswaardige papieren onder hem berustende. Beschikbare gelden worden door hem belegd volgens machtiging van het Bestuur. Hij is niet aansprakelijk voor handelingen van tusschenpersonen door het Bestuur aangewezen.

Hij dient in de Bestuursvergadering van November de begrooting voor het volgend jaar in, welke, na rondlezing bij het Bestuur, in de vergadering van December wordt vastgesteld.

Hij doet opgaaf aan den Secretaris-Bibliothecaris van de gelden, die voor de boek- en andere verzamelingen beschikbaar worden gesteld.

Hij doet de betalingen, die de boekerij en het fonds aangaan, na schriftelijke goedkeuring van den Secretaris; indien de Penningmeester voor zijne verantwoording het noodig acht, kan hij voor andere betalingen de goedkeuring van den Voorzitter vragen.

Hij doet jaarlijks in de laatste Bestuursvergadering vóór de Algemeene Vergadering in Februari rekening en verantwoording aan het Bestuur, die haar onderzoekt en beoordeelt. Op de Algemeene Vergadering wordt zij in handen gesteld van een uit haar midden benoemde commissie van twee leden, die, staande de Algemeene Vergadering, daarover verslag uitbrengt.

ART. 5. De Secretaris houdt van het verhandelde in iedere vergadering aanteekeningen, brengt die voor de eerstvolgende in orde, zorgt dat zij, nadat zij aldaar gelezen en goedgekeurd zijn, in een daartoe bestemd boek worden overgeschreven, en doet ze in de Bijdragen afdrukken, voor zoover dit voor het doel der instelling door het Bestuur noodig wordt geacht.

Hij brengt op de laatste vergadering van het Bestuur vóór de jaarlijksche Algemeene Vergadering in Februari een ontwerp in gereedheid voor het aan die vergadering te geven

verslag, vermeldende den staat van het Instituut en zijne belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het verloopen jaar en onderwerpt dit aan de goedkeuring van het Bestuur.

Hij opent de ingekomen stukken, teekent ze aan op de agenda en brengt ze ter tafel op de eerstvolgende Bestuursvergadering.

De briefwisseling wordt namens het Bestuur gevoerd door den Voorzitter en den Secretaris.

Voorts bewaart de Secretaris het archief en beheert het boekenfonds, waarvan hij jaarlijks rekening en verantwoording doet; hij zorgt voor de verzending van de door het Instituut uitgegeven geschriften aan alle rechthebbenden volgens eene door hem opgemaakte lijst van expeditie; de exemplaren der geschriften, waarover het Instituut na de verzending de beschikking heeft, worden door hem behoorlijk bewaard, in een magazijnboek opgeteekend en verantwoord, terwijl de waarde van de boekerij en het aanwezige boekenfonds telken jare in de eerste helft van Januari door hem geschat en den Penningmeester medegedeeld wordt.

Hij stelt de vragen voor, bedoeld in § *c* van art. 2 van het reglement.

Hij zorgt voor de boek- en andere verzamelingen van het Instituut overeenkomstig een door het Bestuur vastgesteld reglement.

Art. 6. De geschriften, welke het Instituut, 't zij afzonderlijk, 't zij in de Bijdragen, ter uitgave worden aangeboden, worden door het Bestuur in handen gesteld van eene commissie uit zijn midden, om daarover verslag uit te brengen, met opgave of zij het ingezonden stuk waardig acht door het Instituut te worden uitgegeven. Dit verslag wordt in de Bestuursvergadering medegedeeld, die, na praeadvies van den Secretaris en Penningmeester, over de uitgave beslist.

Op gelijke wijze wordt gehandeld ten aanzien van geschriften, ingezonden door hen die geen leden van het Instituut zijn; zij moeten voorzien zijn van den naam des schrijvers of van een ander merk, waardoor hij zich later als schrijver kan doen kennen.

Afgekeurde stukken worden desverlangd teruggegeven aan hem die doet blijken rechthebbende te zijn.

Art. 7. Geldelijke ondersteuning voor de uitgave van belangrijke geschriften, tot de taal-, land- en volkenkunde van N.-I. betrekkelijk, waarvoor anders moeielijk een uitgever te vinden zou zijn, wordt niet door het Bestuur verleend dan met inachtneming van het voorschrift, vervat in al. 1 en 2 van 't vorige art.

Art. 8. Voor het drukken en uitgeven der Bijdragen wordt met een te 's Gravenhage gevestigden uitgever of drukker overeengekomen. Met dezen wordt, bij voorkeur van anderen, telkens

afzonderlijk gehandeld omtrent het drukken en uitgeven van afzonderlijke werken.

De Voorzitter, Penningmeester en Secretaris sluiten namens het Bestuur de overeenkomsten naar door het Bestuur goedgekeurde grondslagen.

Art. 9. De Bijdragen beslaan in den regel jaarlijks tusschen de 30 en 40 vellen druks van 16 pagina's. Daarvan verschijnt, zooveel mogelijk, elke drie maanden, een gedeelte in 't licht.

Art. 10. Indien voor stukken in de Bijdragen en voor afzonderlijke werken een honorarium wordt toegekend, wordt het bedrag daarvan, op voorstel van den Secretaris, door het Bestuur bepaald, zoo noodig met een vast te stellen getal gratis-exemplaren.

Wordt geen honorarium toegekend, dan ontvangen de schrijvers afdrukken, als in art. 14 van het Reglement bepaald is.

Art. 11. De redactie der Bijdragen en de bezorging der werken, door het Instituut op eigen kosten of met geldelijke ondersteuning uitgegeven, geschiedt door den Secretaris, zooveel mogelijk in overleg met de schrijvers of bewerkers.

Art. 12. Op voordracht van den Secretaris wordt door het Bestuur een Concierge voor het gebouw benoemd, die, voor zooveel de administratie van dat gebouw betreft, staat onder de bevelen van den Penningmeester en, met betrekking tot de boeken andere verzamelingen, onder die van den Secretaris.

Eene instructie wordt door 't Bestuur vastgesteld.

Het aldus gewijzigde concept wordt door de vergadering aangenomen en zal worden ingevoerd na goedkeuring van het reglement voor het Instituut door de Algemeene Vergadering.

III. *Het concept-reglement voor het beheer en gebruik der bibliotheken van het Koninklijk Instituut en van het Indisch Genootschap.*

Dit door dezelfde Commissie ontworpen reglement is toegezonden aan het Bestuur van het Indisch Genootschap. De behandeling door dat Bestuur heeft aanleiding gegeven het concept op sommige punten te wijzigen. Het luidt thans:

Art. 1. De bibliotheken van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië en van het Indisch Genootschap worden bewaard in het gebouw op de Heerengracht, nº. 21, te 's Gravenhage.

Zij worden opengesteld voor de leden van beide vereenigingen, overeenkomstig de bepalingen van dit reglement.

Art. 2. De leden van beide vereenigingen hebben het recht van introductie.

De introductie wordt opgeteekend in een daartoe bestemd register, vermeldende den naam en de woonplaats van den geïntroduceerde en van het introduceerend lid.

Art. 3. De lokalen, waarin de bibliotheken zich bevinden, worden opengesteld elken Maandag en Zaterdag, telkens van elf ure des voormiddags tot vier ure des namiddags, en op zoodanige andere tijdstippen als door de Besturen der instellingen na onderling overleg nader zal worden nuttig geoordeeld en aangekondigd.

De leden van het Bestuur van beide vereenigingen hebben ten allen tijde den vrijen toegang tot de bibliotheken. Ook aan leden der instellingen en vreemdelingen kan door den Bibliothecaris toegang worden verleend buiten de vastgestelde dagen en uren.

Art. 4. Gedurende den tijd der openstelling van de bibliotheken is alleen de leeskamer voor de bezoekers toegankelijk. De toegang tot of de bezichtiging van de overige lokalen, waarin de verzamelingen zich bevinden, geschiedt onder geleide van den Concierge van het Instituut.

Art. 5. Er zullen in de leeskamer voorhanden zijn:

a. een systematische catalogus der boeken en handschriften;

b. een alphabetische catalogus;

c. een register van ontvangen legaten of boekgeschenken;

d. een register van aangekochte boeken en handschriften.

Het gebruik der in dit art. sub *a* en *b* vermelde catalogussen wordt aangewezen bij een door den Bibliothecaris vastgesteld voorschrift, dat ter kennis van de bezoekers wordt gebracht.

De leden van beide instellingen hebben het recht om, zoo van de bibliotheken of van gedeelten daarvan catalogussen in druk bestaan, op franco-aanvraag kosteloos een exemplaar te ontvangen.

Art. 6. Van elk verlangd boek- of plaatwerk wordt de juiste titel aan den Bibliothecaris of zijn plaatsvervanger opgegeven, die het ter inzage in de leeszaal doet verstrekken, en, na gebruik, weder op zijne plaats stellen.

Geen handschrift of boek met geschreven aanteekeningen wordt ter inzage gegeven dan met voorkennis van den Bibliothecaris of zijn plaatsvervanger.

Art. 7. De leden van beide instellingen hebben het recht om boeken. nadat deze gedurende een maand na de ontvangst ter visie hebben gelegen, uit de bibliotheken ter leen te ontvangen, onder voorwaarde, dat daarvoor een behoorlijk bewijs van ontvangst worde verleend.

Art. 8. Handschriften, gebonden of ongebonden plaatwerken, beschreven, zeldzame of éénige boekwerken, woordenboeken, registers worden niet uit de bibliotheken afgegeven.

Het verlof tot gebruik van handschriften buiten de bibliotheken kan in bijzondere gevallen, ter beoordeeling van den Bibliothecaris en op diens aanvrage, door de in art. 12 bedoelde Commissie van toezicht worden verleend met bepaling van den termijn van uitleening.

Vervolgwerken, werken van genootschappen, tijdschriften en dagbladen worden niet afgegeven dan nadat zij gedurende twee maanden in de leeskamer voorhanden zijn geweest.

Art. 9. De boekwerken worden voor niet langer dan veertien dagen uitgeleend; wanneer echter die werken inmiddels door niemand aangevraagd zijn, kunnen zij opnieuw aan denzelfden gebruiker worden afgegeven. In geen geval mag eenig boekwerk langer dan gedurende twee maanden buiten de bibliotheken blijven.

Art. 10. Wanneer eenig werk of handschrift op den bepaalden tijd en na vruchtelooze aanmaning niet teruggegeven is, stelt de Bibliothecaris de zaak in handen van de in art. 12 bedoelde Commissie.

Art. 11. Wie uit de boekerijen een werk ter leen ontvangt, verbindt zich stilzwijgend:

1o. het vrachtvrij terug te bezorgen;

2o. schadevergoeding te betalen voor verlies of bederf van het geleende. Zoowel de beoordeeling van het bewijs der toegebrachte schade als hare waardeering is onvoorwaardelijk aan de Commissie van toezicht, na praeadvies van den Bibliothecaris, overgelaten;

3o. geene handschriften uit de bibliotheken in het licht te geven, 't zij geheel, 't zij bij uittreksels, zonder daartoe vooraf, op voordracht van den Bibliothecaris, door de Commissie van toezicht te zijn gemachtigd.

Art. 12. Het oppertoezicht over de bibliotheken wordt opgedragen aan eene Commissie, bestaande uit een lid van het Bestuur van elke instelling, daartoe door de Besturen aangewezen.

Bestaat er verschil van gevoelen tusschen de leden dezer commissie, dan wordt door haar de beslissing van den Voorzitter van het betrokken Bestuur ingeroepen.

Art. 13. De Commissie zorgt voor de naleving van het tusschen beide instellingen gesloten contract en de handhaving van de bepalingen van dit reglement; beslist op bezwaren of klachten der leden; bepaalt de vergoeding wegens beschadiging of het verlies van boekwerken en neemt kennis van alle voorstellen betreffende de bibliotheken en onderwerpt ze, den Bibliothecaris gehoord, met haar praeadvies aan de beslissing van het betrokken Bestuur.

Zij besluit, den Bibliothecaris gehoord, tot den aankoop en het binden van boekwerken en handschriften en doet voordrachten tot ruiling of afschaffing van boekwerken.

In buitengewone en spoed vereischende gevallen kan zij, den Bibliothecaris gehoord, eene beslissing over eenig bij haar ingediend voorstel op hare verantwoording nemen.

Art. 14. De gelden, die voor elk der bibliotheken tot het doen van aankoopen, enz. voor het volgende jaar beschikbaar worden gesteld, worden door de Commissie, den Bibliothecaris gehoord, bij het betrokken Bestuur aangevraagd.

Art. 15. De Secretaris van het Instituut is Bibliothecaris van de vereenigde bibliotheken.

Aan hem is het beheer en dagelijksch toezicht daarover opgedragen.

Hij doet de aankoopen, waartoe door de Commissie van toezicht besloten is; draagt zorg voor de completeering der in de bibliotheken voorhanden boekwerken, als ook voor het inbinden daarvan, voor zooverre zulks door die Commissie noodig wordt geoordeeld.

In overleg met de Commissie van toezicht zorgt hij voor de vervaardiging en het in druk uitgeven van de catalogussen der bibliotheken, zoowel van de boekwerken als van de handschriften, laat deze behoorlijk bijschrijven en houdt voor elk der instellingen, registers van de door beiden ten geschenke ontvangen en aangekochte boekwerken en handschriften.

Na het inkomen van geschenken zorgt hij voor de afzending van den gewonen brief van dankbetuiging.

Hij zorgt dat alle handschriften, boeken, kaarten en plaatwerken genummerd en gestempeld of van een behoorlijk bewijs van eigendom der instellingen, waartoe zij behooren, voorzien zijn.

Hij houdt van alle uitgeleende boekwerken of handschriften aanteekening op een daartoe aangelegd register en bewaart de bewijzen van ontvangst zorgvuldig op het bureau van het Instituut.

Voorzoover de belangen der bibliotheken betreft, beschikt hij over den Concierge van het gebouw van het Instituut, die gedurende den tijd dat de verzamelingen zijn opengesteld, in het lokaal aanwezig is en behoorlijk toezicht uitoefent op het gebruik, dat van de verzamelingen gemaakt wordt overeenkomstig eene instructie, hem door het Bestuur gegeven.

Hij doet aan de Commissie van toezicht de voorstellen, welke hij in het belang der boek- en andere verzamelingen noodig oordeelt. Met opzicht tot deze voorstellen wordt gehandeld overeenkomstig art. 13.

Hij geeft onverwijld aan de Commissie van toezicht kennis van elke handelwijze van leden of verdere bezoekers der bibliotheken, waardoor hij haar belang benadeeld en zich zelven in haar richtig beheer belemmerd acht.

Hij geeft aan de Besturen van beide instellingen jaarlijks een verslag van den staat der bibliotheken, waaraan eene volledige lijst wordt toegevoegd van de ten geschenke ontvangen en aangekochte boekwerken, handschriften enz. Dit verslag wordt gedrukt en aan de leden van beide instellingen rondgedeeld.

Bij ziekte of andere verhindering noodigt hij de Commissie van toezicht uit, om hem in de waarneming zijner functiën te doen vervangen.

Art. 16. Een uittreksel van dit reglement (Art. 1—12, 15, alin. 1, 2 en 8) wordt in de leeskamer opgehangen.

Het aldus gewijzigde reglement is door het Bestuur van het Indisch Genootschap goedgekeurd.

De vergadering van het Instituutsbestuur hecht thans ook hare goedkeuring aan het reglement, dat na vaststelling van het nieuwe reglement voor 't Instituut zal worden van kracht verklaard.

De Voorzitter brengt vervolgens in behandeling de concept-overeenkomst tusschen het Koninklijk Instituut en het Indisch Genootschap. Die concept-overeenkomst, die bij de behandeling in de Bestuurs-vergadering van het Indisch Genootschap eenigszins is gewijzigd en met inachtneming van die wijzigingen is goedgekeurd, luidt:

Het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van N.-I., gevestigd te 's Gravenhage, contractant ter eene zijde, vertegenwoordigd door de hh. . . . . , Voorzitter, Penningmeester en Secretaris, en het Bestuur van het Indisch Genootschap, mede gevestigd te 's Gravenhage, contractant ter andere zijde, vertegenwoordigd door de hh. . . . . , Voorzitter en Secretaris, verklaren te zijn overeengekomen als volgt:

Art. 1. Het Indisch Genootschap verklaart zijne boek- en andere verzamelingen in bewaring te geven aan het genoemd Instituut en bedingt zijne vergaderingen te houden in het gebouw van het Instituut, te 's Gravenhage, Heerengracht, n°. 21, al 't geen door het Instituut, den contractant ter eene zijde wordt aangenomen op de volgende voorwaarden.

Art. 2. Het Instituut geeft aan het Indisch Genootschap voldoende lokalen, waar noodig, met gas verlicht en verwarmd, tot het houden zijner vergaderingen en de bewaring zijner verzamelingen tegen eene vergoeding 's jaars van ƒ 400, elke drie maanden met ƒ 100 te voldoen. De overeenkomst loopt aanvankelijk van 1o Mei tot ulto Dec. 1878 en verder per kalenderjaar; den 1en Juli 1878 wordt voor twee maanden ƒ 66.66 betaald.

Art. 3. De boek- en andere verzamelingen van het Instituut en van het Indisch Genootschap worden opengesteld ten gebruike van de leden van beide instellingen overeenkomstig de bepalingen van een in overleg met de Besturen der beide vereenigingen vastgesteld reglement.

Art. 4. De boek- en andere verzamelingen van het Indisch Genootschap bestaan uit de vanwege die instelling gestempelde boeken en bladen, zoo geschrevene als gedrukte en alle verdere stukken omschreven:

a. in een gedrukten catalogus, welke in 1869 in één deel in 8o werd uitgegeven, alsmede in de beide daarop gevolgde supplementen van 1874 en 1877 en in de geschreven lijsten van de sedert 1877 door het Genootschap verworven boeken, bladen en stukken tot op den 1en Mei 1878.

Deze boeken zullen voor ulto. April 1878 vanwege het Instituut en op kosten van het Genootschap naar het gebouw van eerstgenoemde instelling worden overgebracht.

Het Instituut is echter niet aansprakelijk voor de stukken in den catalogus en verdere lijsten vermeld, die niet aan het Instituut worden afgeleverd. Deze worden in twee exemplaren van den catalogus en geschreven lijsten aangeteekend en iedere aanteekening door of vanwege de contractanten gewaarmerkt. Van die twee exemplaren wordt er een bij het Indisch Genootschap bewaard en een in het archief van het Instituut.

b. in één journaal, ingaande met den eersten dag van Mei 1878, vermeldende alle boeken, bladen en verdere aanwinsten na dien dag door het Indisch Genootschap verworven.

Dit journaal wordt in duplo gehouden.

Een van de exemplaren daarvan wordt door den Secretaris van het Indisch Genootschap, het ander door den Secretaris van het Instituut bijgehouden en bewaard.

De aanwinsten enz. worden telkens eenmaal 's weeks, voorzien van den stempel of ander eigendomsbewijs van het Genootschap, van zijnentwege aan het Instituut toegezonden, waar zij door den Secretaris van het Instituut of zijn plaatsvervanger gecatalogiseerd en geplaatst worden. Voor iedere bezending wordt door hem een bewijs van ontvangst afgegeven.

Art. 5. De in bewaring gegeven boeken enz. zullen niet

onder de boeken van het Instituut ingedeeld, maar afzonderlijk in de lokalen van het Instituut geplaatst worden.

Zij zullen op kosten van het Instituut worden schoon gehouden.

Elke inrichting zorgt, ieder voor zich, voor het inbinden en innaaien der boeken en voor de noodige boekenkasten.

Art. 6. Voor de in bewaring gegeven boeken enz. en voor de lokalen, waar die geborgen worden, gelden dezelfde bepalingen, welke op de overige lokalen en op de eigene boeken en andere verzamelingen van het Instituut worden toegepast.

De geschreven boeken en zeldzaamheden echter zullen niet buiten de leeskamer ten gebruike worden gegeven, dan alleen op schriftelijke aanvrage en vergunning van de commissie, in het volgend artikel vermeld.

Art. 7. Het oppertoezicht over de beide in één gebouw geplaatste en voor de leden van beide instellingen opengestelde boek- en andere verzamelingen wordt opgedragen aan eene commissie, bestaande uit een lid van het Bestuur van elke vereeniging, daartoe door de Besturen aangewezen.

De Secretaris van het Instituut is belast met het beheer en het dagelijksch toezicht over de bibliotheken overeenkomstig het reglement in art. 3 bedoeld.

De Secretaris-Bibliothecaris dient der commissie van praeadvies.

Art. 8. Deze overeenkomst wordt aangegaan tot ult°. Dec. 1880.

De concept-overeenkomst wordt ook door het Bestuur van het Instituut goedgekeurd.

De heer Kern brengt rapport uit omtrent het door den heer Humme ter uitgave aangeboden aangeboden Javaansche geschrift, de Wayang Abiåså. Dit rapport luidt:

„Het door den heer Humme aangeboden Jav. geschrift behoort tot een onderdeel der letterkunde dat meer dan eenig ander geschikt is om ons den Javaan te leeren kennen in zijn denkbeelden, zijn smaak, karakter en volksluim. Meermalen en van meer dan ééne zijde is de belangrijkheid der Jav. Wayangs erkend en toch is er nog zoo luttel van bekend gemaakt. Behalve de Wayang Prĕgiwå in Jav. tekst en Nederl. vertaling door Wilken, en de teksten van den Pålåsårå en Paṇḍu uitgegeven door wijlen Prof. Roorda, bestaat er geen uitgave van Wayangs. Daarom is elke nieuwe bijdrage op dat gebied van groot belang, en kan het alleen de vraag wezen of het aan 't Instituut aangeboden werk aan de vereischten eener goede uitgave voldoet.

Op deze vraag aarzel ik niet, volmondig ja te zeggen. De

heer Humme heeft den Jav. tekst van de Wayang Abiâså voor den druk geschikt gemaakt, daaraan eene Nederl. vertaling toegevoegd, voorts eene inleiding van matigen omvang en eenige aanteekeningen. Alles is zorgvuldig en met groote kennis van zaken bewerkt, zoodat het aangeboden werk, indien het Instituut tot de uitgave mocht besluiten, een sieraad van de reeds uitgegeven reeks Jav. werken zou uitmaken.

De omvang van 't geheele boek is matig. Volgens mijne berekening zal de Jav. tekst, gedrukt met dezelfde typen als de Babad van Prof. Meinsma, ongeveer 60 blz. 8° beslaan, terwijl de vertaling met de inleiding en aanteekeningen hoogstens 80 blz. zal vereischen.

Zonder te beweren dat de Nederl. vertaling den lezers als kunstgewrocht zal behagen, geloof ik toch dat menigeen die met belangstelling zal lezen. Het komt mij dus voor, dat de meeste leden niet zullen klagen dat zij een boek ontvangen hebben, waaraan zij niets hebben. Ook op dezen grond is er dus geen bezwaar tegen 't uitgeven van den Abiâså. Wat het belang der studie betreft, zou ik de uitgave er van onvoorwaardelijk aanraden."

De vergadering besluit, overeenkomstig dit rapport, tot uitgave van het handschrift, behoudens nadere regeling van de wijze dier uitgave.

Het houden der jaarlijksche Algemeene Vergadering wordt bepaald op 30 Maart a. s. des namiddags ten één ure.

Als punten van behandeling worden gesteld:

1° Verslag omtrent den staat en werkzaamheden van het Instituut in 1877;

2° Rekening over hetzelfde tijdvak;

3° Behandeling van het concept-reglement.

4°. Verkiezing van bestuursleden.

Ter voldoening aan art. 6 van het reglement worden de volgende drietallen opgemaakt, der Algemeene Vergadering aan te bieden, ter voorziening in de vacatures, ontstaande door de aftreding van de heeren Gevers Deynoot, Gonggrijp en Kniphorst, aan wie dit jaar de beurt is en door het overlijden van dr. Bleeker. Die drietallen zullen bestaan uit:

1e drietal, de heeren: Jhr. mr. W. van Rappard, mr. P. J. Bachiene en A. W. Egter van Wissekerke.

2e drietal, de heeren: J. J. Meinsma, dr. J. Pijnappel Gzn., mr. G. J. Grashuis.

3e drietal, de heeren: P. J. B. C. Robidé van der Aa, P. van der Crab en mr. N. G. Pierson.

4e drietal (vacature Bleeker, aftreding in 1880) de heer H. C. Humme, A. D. van der Gon Netscher en J. C. Neurdenburg.

De vergadering wordt hierna gesloten.

187STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 30 MAART 1878.

Tegenwoordig de heeren Gevers Deynoot (Voorzitter), Corn. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Dumontier, Gonggrijp, Kern, Kniphorst, Niemann en Quarles van Ufford. Afwezig de heeren Juynboll en Mirandolle, de eerste ten gevolge van ongesteldheid.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede dat zijn ingekomen:

1o. van den heer Marre de Marin, een exemplaar van zijn geschrift: Bouraha. Histoire malgache.

2o. de volgende missives:

a. bericht van het overlijden van den heer E. Geerdink.

b. van den heer Meyners d'Estrey (gericht aan den heer Nijhoff) vragende of het mogelijk is van de platen gevoegd bij het door het Instituut uitgegeven werk van von Rosenberg: Reistochten naar Nieuw-Guinea, nog een zeker getal afdrukken te bekomen.

Aan den Secretaris en Penningmeester wordt opgedragen in overleg met den heer Nijhoff dit punt te onderzoeken en zoo mogelijk af te doen.

c. van den heer Gonggrijp, waarbij deze naar aanleiding der missive van den heer Vreede (zie Bestuurs-vergadering van 10 Oct. 1877) zijne verwondering aan den dag legt over

het beweren van den heer Vreede, dat dr. Juynboll onrecht had den aanval van den heer Vreede tegen den heer Gonggrijp onheusch en ongegrond te noemen. De heer Gonggrijp beweert, zooals hij vroeger reeds heeft aangewezen, dat de hem aangewreven fout te wijten is aan de omstandigheid, dat hij zelf geen toezicht heeft kunnen uitoefenen op de correctie.

De Voorzitter deelt mede dat voor de bibliotheek van het Instituut van den heer van der Chijs is overgenomen eene zeer rijke verzameling van leer- en leesboeken voor het inlandsch onderwijs, tegen den prijs van *f* 50.

Deze handeling wordt goedgekeurd.

Ten opzichte van het Javaansche stuk, de uitgave van den Abiâsâ, door den heer Humme bewerkt, wordt bepaald, dat, overeenkomstig eene door den Secretaris medegedeelde prijsopgave, van dit werk zullen gedrukt worden 600 ex. en dat daarvan een exemplaar aan de leden van het Instituut zal worden uitgereikt.

De Penningmeester deelt mede dat hij van den heer W. K. R. Baron van Tuijll van Serooskerken voor het gebouw eene gift heeft ontvangen van *f* 100.

Door de Vergadering wordt besloten te benoemen:

tot gewone leden van het Instituut, de heeren:

mr. W. H. de Beaufort, mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, mr. J. G. Patijn, jhr. mr. J. Roëll, allen te 's Gravenhage en mr. C. J. Sickesz, te Laren, allen leden der Tweede Kamer;

N. D. Lammers van Toorenburg, oud-resident, 's Gravenhage;

S. Logher de Bruyn, oud-resident, 's Gravenhage;

W. A. Jellinghaus, oud-resident, 's Gravenhage;

J. Verstege, gepens. luitenant-kolonel van het Nederlandsch Indisch leger, 's Gravenhage;

A. C. Eckstein, directeur van het topografisch bureau, 's Gravenhage;

Jhr. mr. W. T. Gevers Deynoot Jr., advocaat bij den Hoogen Raad, 's Gravenhage;

dr. C. M. Kan, hoogleeraar, Amsterdam;

mr. W. J. Essers, laatst president van den landraad te Soerabaija, tijdelijk te 's Gravenhage;

mr. P. Blussé, pres. van den landraad te Modjokerto;

mr. J. E. Henny, landsadvokaat, Batavia;
dr. C. Gutteling, 1e stadsgeneesheer. Batavia;
A. C. J. Edeling, chef der afdeeling hydrografie bij het departement van marine te Batavia;
P. Jansz., zendeling, Japara;
Z. H. Pangeran Adipati Ario Mangkoe Negoro, Soerakarta;
Z. H. Pangeran Adipati Soerio Sosro Ningrat, Djokdjokarta;
Raden Adipati Sosro Negoro, Soerakarta;
Raden Adipati Danoe Redjo, Djokdjokarta;
Raden Hadji Mohammed Moesa, Garoet;
Raden Kartawinata, Bandong;
Raden Mas Ismangoen Danoe Winoto, Batavia;
Raden Adipati Ario Koesoema Diningrat, regent van Tjiamies;
mr. A. Looijen, proc. gen. bij het hof van justitie, in Suriname;
tot correspondeerend lid, de heer C. H. B. von Rosenberg, te 's Gravenhage;
tot buitenlandsch lid, de heeren: dr. A. Schiefner, lid der keizerlijke akademie, St. Petersburg, en Radja Sourindro Mohun Tagore, Calcutta.

Door de Vergadering wordt bepaald Commissarissen van het Instituut te Batavia uit te noodigen voortaan in de maand Januari bij het Instituut in te zenden eene voordracht van personen die zij voor gewoon lid in aanmerking wenschen te brengen.

De Vergadering wordt geschorst, daar de tijd tot opening der Algemeene Vergadering gekomen is.

Na afloop van die Algemeene Vergadering wordt de Bestuursvergadering hervat.

Het in eene vorige Vergadering behandelde huishoudelijk reglement, thans naar aanleiding van de discussie der Algemeene Vergadering aangevuld met eene bepaling omtrent het onderzoek der rekening van den Penningmeester, en dat voor het beheer der bibliotheken worden nu, na aanneming van het reglement voor het Instituut door de Algemeene Vergadering, definitief goedgekeurd en tot invoering daarvan besloten.

Tot lid der Commissie van beheer voor de bibliotheken wordt benoemd de heer Corns. de Groot.

De Voorzitter brengt ter tafel een schrijven van den heer

J. Kuyper, waarbij deze verzoekt een kaartenkast van het Aardrijkskundig Genootschap te mogen plaatsen in het nieuwe gebouw van het Instituut.

Aangezien in het nieuwe gebouw alle vertrekken door het Instituut of het Indisch Genootschap in gebruik zijn genomen, bestaat er geen gelegenheid aan dit verzoek te voldoen.

De Secretaris deelt mede dat uit de laatste aflevering van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap blijkt, dat de kaart van de Soerabaja, die met het reisverhaal aan het Instituut ter publicatie is afgestaan, door het Genootschap is uitgegeven, terwijl het Genootschap wist dat het Instituut tot die uitgave besloten had.

Aan den heer Quarles van Ufford, die tevens lid is van het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap, wordt opgedragen daarover met het Bestuur van dit Genootschap te spreken.

De vergadering wordt hierna gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING.

GEHOUDEN 30 MAART 1878.

(Voorloopig vastgesteld door het Bestuur.)

Tegenwoordig de heeren Jhr. mr. W. T. Gevers Deynoot (Voorzitter), Corns. de Groot (Penningmeester), dr. T. C. L. Wijnmalen (Secretaris), Robidé van der Aa, Bachiene, van der Chijs, Dumontier, van Goltstein, Gonggrijp, Humme, Kern, Kniphorst, Kuyper, Meinsma, van der Gon Netscher, Niemann, Nijhoff, Quarles van Ufford, Rose, von Rosenberg.

De Voorzitter opent de vergadering en heet de leden welkom.

De notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris brengt, namens het Bestuur, verslag uit omtrent den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1877. (Zie het verslag op blz. LXXVIII en vlg.)

De Voorzitter brengt ter tafel de rekening van den Penningmeester over 1877. De heeren Bachiene en van der Gon Netscher worden in commissie benoemd om de rekening na te zien.

Nadat de commissie met hare taak gereed is, verklaart de heer Bachiene dat zij die rekening in behoorlijke orde heeft bevonden. De commissie brengt hulde aan den Penningmeester voor de wijze, waarop hij het geldelijk beheer heeft ingericht en stelt voor de rekening goed te keuren en den Penningmeester te dechargeeren.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

Aan de orde is de behandeling van het door het Bestuur ontworpen concept-reglement van het Instituut. Zie de Notulen der Bestuursvergadering van 16 Maart ll.

Bij de algemeene beschouwingen vraagt de heer Meinsma of in het reglement niet moet worden uitgedrukt, dat de Koning Beschermheer is. De Voorzitter acht dit onnoodig, omdat het Instituut den titel van koninklijk draagt.

In art. 1 wordt op voorstel van den heer Rose de aanwijzing „Heeregracht n°. 21" geschrapt.

Bij art. 8 geeft de heer Rose in overweging den Secretaris en den Penningmeester niet aan periodieke aftreding te onderwerpen. Daartegen wordt, wat den Secretaris betreft, verwezen naar art. 9, dat vergunt den Secretaris buiten het Bestuur te benoemen. En wat het penningmeesterschap aangaat, wordt het beter geoordeeld deze functie periodiek te verwisselen, hetgeen ook door den thans fungeerenden Penningmeester wordt aanbevolen, die daarbij beweert dat het wenschelijk kan zijn om den Penningmeester, die het eene jaar geschikt wordt geoordeeld, het volgende jaar te vervangen.

Met betrekking tot art. 9 geeft de heer van der Chijs in overweging onder de te vervullen bestuursfunctien ook op te nemen die van Bibliothecaris. De heer Quarles wil gesproken hebben van den Secretaris-bibliothecaris. De heer van der Gon Netscher acht het wenschelijk de functien van Bibliothecaris op te dragen aan den Adjunct-secretaris, welk denkbeeld ook door den heer Nijhoff wordt ondersteund. De heer Robidé van der Aa eindelijk wil de vierde alinea van het art. doen vervallen. De Voorzitter acht het evenwel niet noodig in het reglement van den Bibliothecaris te spreken, omdat het huishoudelijk reglement daarin voorziet en het eene gewoonte is dat de Adjunct-secretaris treedt in al de functien van den Secretaris. Het artikel wordt daarop met 14 tegen 5 stemmen onveranderd aangenomen.

In art. 15 wordt in alinea 2 „tien leden" veranderd in vijf leden. De heer van der Gon Netscher geeft in overweging dat het reglement het houden van twee vergaderingen in het jaar zal voorschrijven, waartegen de Voorzitter opmerkt dat het artikel spreekt van ééne verplichte vergadering, maar niet uitsluit het houden van meerdere algemeene vergaderingen.

Bij art. 16 drukt de heer Rose den wensch uit dat de rekening van den Penningmeester steeds vóór de Algemeene Vergadering in handen eener commissie worde gesteld. De Voorzitter verklaart dat dergelijk voorschrift opgenomen zal worden in het huishoudelijk reglement, waar het eigenaardiger te huis behoort.

Sommige leden opperen den twijfel of het houden der Algemeene Vergadering in Februari raadzaam is met het oog vooral op de rekening van den Penningmeester. De Penningmeester verklaart echter dat de rekening tijdig genoeg gereed kan zijn om in Februari aan de goedkeuring der Algemeene Vergadering te worden onderworpen.

Op verzoek van eenige leden wordt in art. 20 de termijn van acht dagen veranderd in veertien dagen.

Het reglement wordt daarop met algemeene stemmen goedgekeurd.

De Vergadering gaat vervolgens over tot het verkiezen van bestuursleden. De Voorzitter deelt mede dat behalve in de periodieke aftreding van drie leden van het Bestuur, ditmaal de heeren Gevers Deynoot, Gonggrijp en Kniphorst, ook te voorzien is in eene vacature, ontstaan door het overlijden van den heer Bleeker.

Namens het Bestuur worden de bij art. 6 van het reglement gevorderde drietallen (zie blz. LXIV) aangeboden. Met meerderheid van stemmen worden gekozen:

ter vervanging van de heeren Gevers Deynoot, Gonggrijp en Kniphorst de heeren van Rappard, Meinsma en Robidé van der Aa;

ter voorziening in de vacature Bleeker, aftreding in 1880, de heer Humme.

De heeren Meinsma, van der Aa en Humme verklaren de hun opgedragen betrekking te aanvaarden, terwijl den heer van Rappard van zijne benoeming zal worden kennis gegeven.

Aan de Vergadering wordt hierna mededeeling gedaan van de door het Bestuur benoemde gewone, correspondeerende en buitenlandsche leden.

De Secretaris zegt: Ik stel voor den heer Gevers Deynoot den dank der vergadering te betuigen voor al hetgeen hij in het belang van het Instituut heeft verricht. Als Secretaris heb ik ondervonden hoe hij gedurende zijn presidium de Instituutsbelangen met woord en daad heeft behartigd. De Algemeene Vergadering betuige hem haren dank en roepe hem toe: tot weerziens.

Nadat de Voorzitter voor dit huldebetoon heeft bedankt, wordt de vergadering gesloten.

188STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 20 APRIL 1878.

Tegenwoordig de heeren Corn$_s$. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Robidé van der Aa, Humme, Kern, Meinsma, Niemann, Quarles v. U. en van Rappard. Afwezig de heeren Dumontier, Juynboll en Mirandolle, de beide eersten met kennisgeving.

De heer Corn$_s$. de Groot bekleedt als oudste in jaren het voorzitterschap.

De notulen der Bestuursvergadering van 30 Maart worden gelezen en goedgekeurd.

Daarna worden gelezen de notulen der Algemeene Vergadering van 30 Maart. Nadat deze, ten aanzien van een paar punten, zijn gewijzigd, worden ze voorloopig door het Bestuur goedgekeurd en ter opneming in de Bijdragen bestemd.

De Voorzitter deelt mede dat de heer van Rappard schriftelijk heeft bericht de hem door de Algemeene Vergadering opgedragen betrekking van lid van het Bestuur te aanvaarden.

De Voorzitter heet de nieuw benoemde leden welkom in de vergadering van het Bestuur. Hij acht het overbodig hun de belangen van het Instituut aan te bevelen, omdat de bereidwilligheid, waarmede zij de op hen uitgebrachte keuze hebben beantwoord, daarvoor reeds de waarborgen geeft.

De vergadering gaat over tot het kiezen van een Voorzitter. Met overgroote meerderheid wordt daarvoor gekozen de heer van Rappard, die zich bereid verklaart het presidium te aanvaarden.

De heer van Rappard neemt daarop den voorzittersstoel in en verzoekt de vergadering een Onder-voorzitter te kiezen. Tot twee malen toe levert de keuze geen resultaat op, daar zoowel bij de eerste als bij de tweede stemming de heeren Kern en

Quarles van U. ieder vier stemmen bekomen. Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten het kiezen van een Onder-voorzitter tot eene volgende vergadering uit te stellen.

De Voorzitter deelt mede dat zijn ontvangen:

1o. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
Koloniaal Verslag over 1877, in folio.

Van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van nijverheid, te Haarlem:
Tijdschrift, 4e Reeks, deel II, Maart 1878.

Van het Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam:
Bijblad, behoorende bij het Tijdschift. No 4. (Berichten ontleend aan de rapporten en correspondentiën ingekomen van de leden der Sumatra-expeditie).

Van de Société Belge de Géographie, te Brussel:
Bulletin. Deuxième année. 1878. no. 1 (Janvier—Février).

Van de Société de la Géographie d'Anvers, te Antwerpen:
Bulletin, T. I, 4e Fasc.; T. II, 2e Fasc.

Van de Société de Géographie Commerciale de Bordeaux:
Bulletin, 1878, no. 6.

Van de Société de Géographie de Lyon:
Bulletin, T. II, no. 9, Janv. 1878.
Revue Lyonnaise de Géographie. Première année, 1877/8, no. 1—17.

Van de Société entomologique de France:
Bulletin des séances, 1878, no. 5.

Van de Société des voyages d'études autour du monde, te Parijs:
enkele prospectussen en exx. van: Le Tour du Monde en 320 jours, publié par la Société.

Van de Academia dei Lincei, te Rome:
Atti. Serie Terza. Transeunti. Vol. II. Fasc. 3o. Febr. 1878.

Van den heer Guido Cora, te Turijn:
Cosmos. Vol. IV, 1877, no. IX.

Van den heer Clements R. Markham, te Londen:
The Geographical Magazine, March—April 1878.

Van de American Geographical Society, te New-York:
Bulletin, Session of 1876—77, no. 5.

Van de American Academy of the Arts and Sciences, te Boston:
Proceedings. New series, Vol. V, Whole series, Vol. XIII, Part. I. From May, 1877, to November, 1877.

Van de Königlich-Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin:

Monatsbericht. December 1877.

Van de Kaiserliche Akademie der Wissenschaften zu Wien:

Sitzungberichte. Philosophisch-Historische classe. Jahrgang 1876, October—December; Jahrgang 1877, Jän.—Juli.

2o. Missives van de heeren von Rosenberg, de Beaufort, des Amorie van der Hoeven, Patijn, Roëll, Sickesz, Kan, Eckstein, Lammers van Toorenburg, Verstege, Gevers Deynoot en Essers, waarbij zij verklaren de benoeming tot correspondeerend of tot gewoon lid aan te nemen.

De Secretaris doet eenige mededeelingen naar aanleiding van de door den heer Quarles van Ufford schriftelijk gegeven inlichtingen omtrent de uitgave van de kaart van Nieuw-Guinea door het Aardrijkskundig Genootschap. Uit die inlichtingen blijkt dat het reisverhaal van de Soerabaja ingezonden werd zonder bijvoeging van kaart. Die kaart werd later, met eene memorie omtrent de samenstelling, door den heer Swaan aan het Genootschap aangeboden.

Ofschoon hieruit blijkt (hetgeen ook door den heer Robidé van der Aa wordt bevestigd) dat de kaart geen deel uitmaakte van het reisverhaal met welker uitgave het Instituut zich had belast, had toch naar de meening van het Instituutsbestuur het Aardrijkskundig Genootschap wel gedaan alvorens tot de uitgave van de kaart te besluiten, het Instituut te vragen of het voornemens was die kaart bij het reisverhaal te voegen. Nu toch zullen er twee edities van dezelfde kaart bestaan, waardoor een der genootschappen onnoodig zich eene belangrijke uitgave getroost.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten het concept-contract met den drukker tot eene volgende vergadering aan te houden om te gelijk met een concept-contract met den uitgever te worden behandeld.

De Penningmeester deelt mede dat, onafhankelijk van de vaststelling van het contract met den drukker, met 1o Mei a. s het boekenfonds van het Instituut naar het gebouw der instelling zal worden overgebracht.

Op verzoek van den heer Quarles van Ufford zal daarna zoo spoedig mogelijk worden nagegaan in hoever het mogelijk is te voldoen aan de aanvraag van het Aardrijkskundig Genootschap tot het ontvangen van een exemplaar der vroeger door het Instituut uitgegeven werken.

De Secretaris deelt mede dat de heer Ligtvoet naar Indië is vertrokken. Daar het door hem bewerkte dagboek der vorsten van Gowa en Tello nog niet afgedrukt is, heeft de heer Niemann zich bereid verklaard de proeven daarvan te corrigeren. De heer Niemann vreest evenwel daarbij moeielijkheden te zullen ondervinden en acht het dus mogelijk dat het noodig zou kunnen worden de proeven naar Indië te zenden. Daar hierdoor vertraging zou kunnen ontstaan, wordt besloten het opstel van den heer Ligtvoet een eerste stuk te doen zijn van een nieuw deel der Bijdragen.

In verband hiermede drukt de heer Kern den wensch uit om middelen te beramen voor eene geregelde uitgave der Bijdragen, bijv. om de drie maanden.

De heer Quarles van Ufford brengt verslag uit omtrent de in zijne handen gestelde stukken van den heer van Musschenbroek. Dit rapport luidt in hoofdzaak aldus:

Bij brieven van 5/3—78 bood de Ind. hoofdambtenaar van Musschenbroek aan het Instituut „ter kennisname en desverkiezende plaatsing aan" eenige brieven van den oudheikundigen K. H. Th. Friedrich over eenige archaeologische onderzoekingen in Midden Java, en een uitvoerig opstel van den heer N. W. Hoepermans over het Diëng-gebergte.

Is de bedoeling die stukken voor onze verzameling handschriften aan te bieden, de heer Quarles zou adviseren ze onder dankbetuiging aan te nemen. Is evenwel de wensch ze door ons, hetzij in de Bijdragen, hetzij afzonderlijk te doen uitgeven, hij zou daartegen adviseeren.

Wat de brieven van Dr. Friedrich betreft, de heer v. M. zegt zelf: „Veel wat Dr. F. achtereenvolgens in zijne brieven omschreef, is allengs in rapporten, opstellen, enz. enz. min of meer publici juris geworden. Dat gedeelte van zijne brieven, dat zijne reizen en onderzoekingen in Samarang, Kadoe, enz. in 1865 betreft, omschrijft menige bijzonderheid, voor zooveel ik na kon gaan, nog niet openbaar gemaakt of algemeen

bekend." Het Instituut nu behoeft niet weder openbaar te maken wat reeds werd gepubliceerd. En wat in die brieven van twaalf jaren geleden niet tot het gepubliceerde behoort, komt mij voor niet belangrijk genoeg te zijn, vooral ook in aanmerking nemende dat in de sedert verlopen jaren weder veel over de oudheden in M. Java werd publiek gemaakt, om nu nog openbaarmaking te verdienen.

Veel belangrijker dan de brieven van Dr. Friedrich, komt den rapporteur het opstel van Hoepermans over het plateau Diëng voor. H. heeft een geopend oog voor het schoone der zoo belangwekkende overblijfselen uit het Hindoe-tijdperk op Java. Als zoovele andere bezoekers van den Diëng, heeft hij de daar aanwezige ruïnes niet kunnen bestudeeren zonder zich te vragen welke de beteekenis van een en ander was, in welken tijd die menigvuldige tempels waren gesticht, met welk doel ze juist op die plek waren opgericht, enz. enz.

Welke vragen hij zich stelde, zegt hij op blz. 1 in het voorwoord tot zijn opstel. Uitvoerig beschrijft hij vervolgens wat hij op het Diëng-plateau waarnam, geeft de afmetingen van de onderscheiden tempels, beschrijft den bekenden trap, enz., deelt mede en critiseert soms wat anderen: Horsfield, Wilsen, Friedrich, Junghuhn, Buddingh, de "Hindoe-leeraar" Brumund, gelijk hij hem telkens noemt, en vele anderen over den Diëng schreven. Maar dat alles werd geschreven in Oct. 1870. Wat toen wellicht belangrijk en nieuw was, schijnt dit veel minder, nu sedert dien tijd weder zoo menig stuk over den Diëng werd publiek gemaakt, en zou hier om- en bijwerking, elders vooral heel wat bekorting vereischen. Er komt bij, dat het stuk, zooals het daar ligt, moeielijk gepubliceerd zou kunnen worden; dat taal en stijl heel wat verbetering zouden behoeven; dat Hoepermans wat al te veel van den overtreffenden trap houdt, te veel lucht geeft aan de opgewonden stemming waarin hij door het schoone dat hij zag werd gebracht; zich telkens te veel aan uitweidingen en meer of min poëtische ontboezemingen [1]) overgeeft, ook vergis ik mij niet, in herhalingen vervalt; dat hij meer losse aanteekeningen dan een naar een goed doordacht plan geschreven opstel over het Diëng-plateau gaf.

Het stuk zou volgens den heer Quarles eene aanwinst zijn voor onze verzameling handschriften en, niettegenstaande het

1) Zie b. v. p. 7.

vele dat reeds over den Diëng werd publiek gemaakt, met vrucht kunnen worden geraadpleegd door hen die zich van de op het Diëng-plateau aanwezige belangwekkende ruïnes een denkbeeld willen maken en tevens willen zien welken indruk zij in 1870 op een met Java's oudheden zeer ingenomen bezoeker maakten en wat er destijds door anderen over was geschreven; maar een uitgave er van door het Instituut wordt om de aangegeven redenen onraadzaam geacht.

Naar aanleiding van dit rapport wordt besloten deze stukken niet uit te geven, maar den heer Musschenbroek uit te noodigen ze af te staan aan het Instituut ter bewaring onder de handschriften. Mededeeling van dit verzoek zal geschieden, wanneer de vergadering ook een besluit genomen zal hebben omtrent de andere van dienzelfden heer ontvangen stukken, welke den heer Niemann om advies in handen zijn gesteld.

Door de Vergadering wordt besloten Zaterdag 4 Mei het Instituutsgebouw te openen. De leden van het Instituut zullen worden uitgenoodigd op dien dag des namiddags ten één ure in het nieuwe gebouw bijeen te komen.

Tot lid van het Instituut wordt benoemd de heer L. Daemers de Cachard te Brussel.

De heer Niemann geeft in overweging aan de Geografische Gesellschaft eene ruiling van werken voor te stellen.

Dit voorstel wordt aangehouden tot eene volgende vergadering.

De Secretaris zegt, dat het de laatste maal is dat de heer Boudewijnse de Bestuursvergadering bijwoont. Alleen finantieële redenen hebben het Bestuur genoopt het Adjunct-secretariaat op te heffen. Hij betuigt den heer Boudewijnse den dank van het Bestuur voor de diensten die hij gedurende geruimen tijd aan het Instituut heeft bewezen.

De heer Boudewijnse betuigt zijnerzijds zijn dank voor deze welwillende woorden, waarin hij eene goedkeuring meent te mogen zien van de wijze waarop hij zijne betrekking vervuld heeft.

De vergadering wordt hierna gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE OVER 1877.

Mijne Heeren!

Met gemengde gevoelens staan wij ditmaal voor U, waar wij ons, ingevolge de voorschriften der Wet, namens het Bestuur, van de taak moeten kwijten U een overzicht te geven van den staat onzer instelling en hare belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het afgeloopen jaar.

Ons oog rust allereerst op ons eigen kring. Bij eene vergelijking van de ledenlijst, welke wij U, als naar gewoonte, weder zullen voorleggen, met die, welke wij U in 't vorige jaar mochten aanbieden, zal 't U al aanstonds opvallen, hoevele namen daarvan moesten worden afgevoerd, die nog onlangs als sieraden van ons Genootschap prijkten. Wel is het aantal van hen, die om verschillende redenen, welke wij alleszins moesten eerbiedigen, hun ontslag als leden hebben genomen, gering; staat daartegenover het feit dat velen tot ons zijn toegetreden; ditmaal echter eischte de dood meer dan één offer uit ons midden. Zonder in 't minst de verdiensten van andere afgestorven medeleden te willen verkleinen, behoeven wij U slechts de namen te spellen van onzen Vice-president, Dr. P. Bleeker, van ons medelid, J. M. Obreen en van onzen oud-bestuurder, den hoogleeraar Dr. J. J. Hoffmann, om U de diepte van ons verlies te doen gevoelen. Ieder in zijn kring,

hebben zij hoog gewaardeerde diensten aan de indologische wetenschap bewezen, die door bevoegden reeds naar waarde zijn of alsnog zullen worden geschat. Het is hier evenmin de plaats als onze roeping ze opnieuw te vermelden. Bij de herinnering, aan hun afsterven voegt óns de dankbare erkentenis van het vele, dat zij ook in het belang onzer instelling hebben verricht: getuigen de notulen van zoo menige Bestuursvergadering, waarin zij ons met raad en daad steunden, getuige zoo menig opstel dat van hunne hand 't zij afzonderlijk bezorgd, 't zij in onze Bijdragen opgenomen werd. De beste hulde, die wij aan hunne nagedachtenis zouden kunnen brengen, ligt ongetwijfeld daarin dat wij in gelijken geest en zin als zij, zoo mogelijk met verdubbelden ijver, de ons opgelegde taak voortzetten en werkzaam blijven om de uitbreiding van de kennis van alles wat betrekking heeft op de Nederlandsche koloniën en overzeesche bezittingen en meer bepaald de beoefening van de Indische taal-, land- en volkenkunde te bevorderen.

Of wij in het bereiken van dit door ons voorgestelde doel ook in 't afgeloopen jaar niet te kort zijn geschoten? Spreekt zelven uw oordeel uit na 't hooren onzer mededeelingen, waarbij wij slechts enkele hoofdpunten zullen aanstippen, terwijl wij voor de détails U verwijzen naar de in de Bijdragen gedrukte notulen onzer Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen.

Al aanstonds dient niet verzwegen dat wij ook ditmaal veel anders zouden gewenscht hebben. Hoe gaarne hadden wij U thans tegemoet willen treden met het bericht dat de in 't vorige jaar voorgenomen uitgave van de drie laatste verslagen der reizen naar Nieuw-Guinea, door de hh. P. van der Crab, J. G. Coorengel en de „Soerabaja" reeds voltooid is. Helaas! door geheel van ons onafhankelijke omstandigheden zijn er tot dusver van dien omvangrijken arbeid nog slechts dertien vellen afgedrukt. Wij mogen echter verwachten, dat het nog ontbrekende — 't is het reisverhaal van de „Soerabaja" — binnen een niet ver verwijderd tijdstip door onzen ijverigen oud-medebestuurder, den heer Robidé van der Aa, met diens aanteekeningen en eene inleiding verrijkt, ter perse zal worden bezorgd.

Tegelijk met dezen omvangrijken arbeid werd in ons vorig verslag Uwe aandacht gevestigd op een viertal andere uitgaven, die door ons waren voorbereid of waaraan reeds een begin van uitvoering was gegeven. Daaromtrent kan U worden medegedeeld dat de druk zoowel van de Maleische Bloemlezing van

onzen medebestuurder G. K. Niemann als van de Javaansche vertellingen van Dr. W. Palmer van den Broek reeds zoover gevorderd is, dat binnen weinige maanden de verschijning daarvan mag worden tegemoet gezien. En deelden wij U reeds vroeger meê, dat vanwege het Departement van Koloniën van evengemelde Bloemlezing eene oplaag voor Indië werd verlangd van 4000 exemplaren, bij een schrijven, gedagteekend 12 Sept. ll. Lett. F, nº 16, werd door ons van diezelfde zijde het verblijdende bericht ontvangen, dat wij ons gemachtigd konden houden ook van 't tweede genoemde werk drie duizend exemplaren te leveren, ter verspreiding als prijs op de inlandsche scholen. In die exemplaren worden de inleiding en de aanteekeningen van den geleerden bewerker achterwege gelaten, die echter zullen worden opgenomen in de overige, welke wij voor onze leden en den handel bestemd hebben.

In de derde plaats zij U herinnerd aan de uitgave des heeren J. J. Meinsma. Bezorgde deze Delftsche Hoogleeraar ons reeds vroeger den tekst van de Babad Tanah Djawi, in den zomer van het vorige jaar hebt Gij allen zijne inleiding en aanteekeningen daarop in een 8º. deeltjen ontvangen.

De vierde uitgave, waarop wij 't oog hebben, is die van den hoogleeraar A. C. Vreede en draagt ten titel: „Tjarita Brakaj. Madoereesche Dongeng met Madoereesch-, Javaansch-Nederlandsche woordenlijst.” Zij kwam in 't begin van dit jaar gereed en werd, voor zoover ons bekend, tot dusver door den beoefenaar der Polynesische talen naar waarde geschat. Gelijk Gij U herinneren zult, is deze nieuwe bijdrage tot de kennis der Madoereesche taal- en letterkunde niet geheel op onze kosten in 't licht gegeven, doch hebben wij gemeend de wakkere Leidsche firma E. J. Brill in de uitgave daarvan door eene geldelijke tegemoetkoming te moeten steunen. Van daar dan ook dat deze uitgave niet aan al de leden onzer instelling werd uitgereikt.

Andere afzonderlijke werken zijn voor het oogenblik niet ter perse. Wij mogen echter de mededeeling niet terughouden, dat ons zeer onlangs enkele stukken ter uitgave zijn aangeboden. Een volgende verslaggever moge U echter van onze beslissing hieromtrent in wetenschap stellen.

Wat ons tijdschrift, de „Bijdragen”, aangaat, daarvan verschenen tot dusver slechts twee afleveringen. Eene derde is ter perse, waarin Gij, onder meer zult aantreffen het omvangrijke

opstel van den heer Tiele over de Europeërs in den Molukschen Archipel, de door den heer Leupe zeer uitvoerig medegedeelde „Besognes der Hooge Regeering te Batavia over de Commissie van Paravicini naar Timor in 1756" en een uitstapje naar het binnenland van Halmaheira van den heer Teysman, met inleiding en aanteekeningen van ons medelid Robidé van der Aa.

De uitgave dezer aflevering is vertraagd door de omstandigheid dat de Secretaris-Redacteur gemeend heeft gelijktijdig eene andere ter perse te leggen, waarin stukken moeten worden opgenomen van den heer Ligtvoet, laatst Secretaris van Makassar, thans met verlof hier te lande, stukken, bij den druk waarvan de schrijver gaarne zelf de correctie wilde op zich nemen voor zijn terugkeer naar Indië in 't begin der volgende maand. Zijn arbeid bevat eene uitvoerige beschrijving van 't tot dusver weinig bekende rijk van Boeton en een uittreksel uit het dagboek van de vorsten van Goa en Tello, met vertaling, aanteekeningen en Makassaarsche transcriptie. Aan het eerste stuk zal tevens eene schetskaart toegevoegd worden, bij de samenstelling waarvan de geachte schrijver de welwillende hulp van onzen Penningmeester, den heer de Groot, heeft mogen ondervinden.

Uit dit een en ander blijkt U, M. H., dat het ons tot dusver niet aan stof voor onze Bijdragen heeft ontbroken. Naar het zich laat aanzien, zal dit in den eersten tijd nog wel het geval zijn, althans wanneer onze verwachting verwezenlijkt wordt dat enkele door ons reeds ontvangen opstellen alsnog ter opneming in ons orgaan geschikt worden bevonden.

Een woord van dank moge hier onzerzijds niet misplaatst zijn aan de verschillende schrijvers, die door de bewerking en aanbieding hunner bijdragen opnieuw 't bewijs hebben geleverd niet alleen dat het hun ernst is met de beoefening van de Indische taal-, land- en volkenkunde te bevorderen, maar ook van hunne ongeveinsde en warme belangstelling in den voortdurenden bloei van het Instituut.

Meer dan ooit mogen wij thans vooral de krachtige ondersteuning van allen inroepen, waar het Instituut binnen een niet ver verwijderd tijdstip eene nieuwe toekomst tegemoet treedt. Met 1°. Mei a. s. verlaten wij onze tegenwoordige lokalen en behoeven wij niet langer de gastvrijheid van anderen in te roepen. Zoowel voor onze vergaderingen als voor onze boekerij en andere verzamelingen zullen wij voortaan over een eigen

gebouw te beschikken hebben. Ingevolge uwe machtiging heeft eene Commissie uit ons midden, bestaande uit den Voorzitter, Penningmeester en Secretaris, zich onledig gehouden met het door ons in October ll. aangekochte huis voor ons doel geschikt te maken en daarin die veranderingen te brengen, welke noodig waren om het tot een het Instituut waardig gebouw te doen zijn.

Met 't oog op die gewichtige verandering, welke wij eerlang tegemoetgaan, heeft het Bestuur gemeend dat daardoor tevens eene niet geringe wijziging van het Reglement van het Instituut werd gevorderd. De zoo even genoemde Commissie heeft zich met die herziening bezig gehouden. Het door haar aangeboden concept-reglement is door ons onderzocht. Een exemplaar daarvan, gelijk het door ons gewijzigd en voorloopig vastgesteld werd, is thans in Uwe handen.

Mocht dit Reglement uwe goedkeuring verwerven, dan zullen de daaruit voortvloeiende verordeningen onverwijld door het Bestuur worden ontworpen en vastgesteld, en daaronder in de eerste plaats het Reglement voor het beheer en gebruik der bibliotheken van het Instituut en van het Indisch Genootschap.

Heeft ons overleg met 't Bestuur van laatstgemelde zusterinstelling de meest gewenschte en verblijdende resultaten opgeleverd, 't is ons een aangename plicht het hier dankbaar te erkennen, dat bij de wederzijdsche gedachtenwisseling op den voorgrond heeft gestaan de zucht tot eendrachtige samenwerking ter bevordering van één doel: de uitbreiding onzer kennis van alles wat betrekking heeft op onze overzeesche bezittingen en koloniën. Blijve die goede geest in ons midden heerschen, de vruchten onzer werkzaamheid zullen niet uitblijven.

En hiermede, M. H. eindigen wij ditmaal ons jaarverslag. Wij doen dit echter niet, dan na U te hebben genoodigd eerlang met ons getuige te zijn van den nieuwen toestand, welke, naar wij ons mogen vleien, den bloei en luister van het Instituut zal verhoogen.

Den Haag, 30 Maart 1878.

DR. TH. CH. L. WIJNMALEN, *Secretaris.*

REGLEMENT

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

Art. 1. De zetel van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië is gevestigd te 's Gravenhage.

Art. 2. Het doel van het Instituut is de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën te bevorderen:

a. door het verzamelen van hetgeen daarover in druk bestaat of in handschrift te bekomen is;
b. door het uitgeven van Bijdragen en door het uitgeven of ondersteunen der uitgave van afzonderlijke Werken;
c. door het stellen van vragen ter beantwoording en door het aanmoedigen en beloonen van verdienstelijke ondernemingen;
d. door het onderhouden van betrekkingen met andere wetenschappelijke instellingen en personen in Nederland, zijne overzeesche bezittingen en koloniën en het buitenland.

Art. 3. De kosten worden bestreden uit donatiën en contributiën van de leden, en uit de bijdragen der regeering, wanneer op haar verlangen verslagen of werken door het Instituut uitgegeven worden en tegemoetkoming in de kosten daarvan wordt ingewilligd.

Art. 4. De leden worden benoemd door het Bestuur. Zij zijn onderscheiden in leden-donateurs, gewone, correspondeerende en buitenlandsche leden. Zij ontvangen een bewijs van lidmaatschap en de reglementen van het Instituut.

Art. 5. Er kunnen, op voordracht van het Bestuur, door de Algemeene Vergadering Eereleden worden benoemd. Zonder bijdrage te betalen, hebben zij de rechten der gewone leden.

Art. 6. De leden-donateurs betalen minstens *f* 25; de gewone leden *f* 12 in het jaar.

Deze bijdragen worden betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in Oost- en West-Indië van eenen Commissaris of Gedelegeerde.

De contributie loopt van 1 Januari tot ultimo December van elk jaar. Leden, na den 30en Juni benoemd, betalen voor het jaar der benoeming de helft der contributie.

Art. 7. De correspondeerende en buitenlandsche leden zijn vrij van contributie. Zij hebben geene andere rechten dan het bijwonen der Algemeene Vergaderingen met raadgevende stem en het ontvangen van de geschriften, vanwege het Instituut uitgegeven, voorzoover die aan de overige leden worden uitgereikt.

Art. 8. De leiding van het Instituut is opgedragen aan een Bestuur van twaalf leden, daartoe in de Algemeene Vergadering gekozen uit de leden-donateurs en gewone leden.

Elk jaar treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn. Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld in de eerstvolgende Algemeene Vergadering. De leden, op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij gekozen zijn.

Voor elke vacature in het Bestuur wordt aan de Algemeene Vergadering een drietal door het Bestuur aanbevolen, waardoor zij echter in hare keuze niet gebonden is.

De stemming geschiedt met ongeteekende briefjes en de benoeming door volstrekte meerderheid van stemmen.

Art. 9. Het Bestuur kiest jaarlijks uit zijn midden een Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris.

Het Bestuur is bevoegd den Secretaris, buiten het Bestuur, uit de gewone leden te benoemen.

De buiten het Bestuur benoemde Secretaris heeft in de Bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

Het Bestuur kan aan den Secretaris, op zijn verzoek en zijne voordracht, een Adjunct-Secretaris toevoegen.

Art. 10. Het Bestuur vertegenwoordigt het Instituut zoo in

als buiten rechten. Het is bevoegd in zijn naam te handelen, het aan derden, en derden aan 't Instituut te verbinden.

De zorg voor de eigendommen van het Instituut en het beheer daarover is aan het Bestuur opgedragen.

Het Bestuur behoeft eene machtiging van de Algemeene Vergadering voor elk der volgende handelingen:

1o. het aangaan van geldleeningen;

2o. het koopen of verkoopen van onroerend goed;

3o. het verpanden of verhypothekeeren van eigendommen;

4o. het sluiten van huurovereenkomsten voor meer dan drie jaren;

5o. het sluiten van overeenkomsten tot uitgave van drukwerken voor meer dan drie jaren.

Het Bestuur is bevoegd een huishoudelijk reglement vast te stellen.

Art. 11. Het Bestuur vergadert ten minste eens in de twee maanden.

Leden van het Bestuur, buiten 's Gravenhage woonachtig, hebben recht op vergoeding van kosten voor het opkomen ter vergadering.

Tot het nemen van een besluit wordt de tegenwoordigheid van een derde der leden vereischt.

Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld, voor zoover dit voor het doel der instelling noodig wordt geacht.

Art. 12. In de overzeesche bezittingen en koloniën worden de belangen van het Instituut behartigd door leden-Commissarissen of Gedelegeerden, te benoemen door het Bestuur en handelende volgens zijne voorschriften.

Zij zijn bevoegd leden aan het Bestuur voor te dragen.

Jaarlijks wordt door hen aan het Bestuur verslag van hunne werkzaamheden en rekening en verantwoording gedaan.

Art. 13. De Bijdragen en de Werken worden bij de uitgave kosteloos aan de leden verstrekt en verder door middel van den boekhandel verkrijgbaar gesteld.

De Algemeene Vergadering is bevoegd, op voorstel des Bestuurs, te bepalen dat een of ander der bovengenoemde werken alleen voor de leden verkrijgbaar zal zijn tegen de helft van den boekhandelsprijs.

Ten aanzien van geschriften, met geldelijke ondersteuning van het Instituut uitgegeven, hebben de leden geene rechten.

Art. 14. Voor stukken in de Bijdragen en voor afzonderlijke Werken kan door het Bestuur aan de schrijvers een honorarium worden toegekend.

Wordt geen honorarium toegekend, dan ontvangen de schrijvers

25 afdrukken; dit getal wordt beperkt tot 15 ten aanzien van groote werken, op kosten van het Instituut uitgegeven, en tot 10 voor die, waarvan de uitgave met geldelijke ondersteuning van het Instituut wordt bezorgd.

Art. 15. Algemeene Vergaderingen hebben plaats, zoo dikwijls het Bestuur dit noodig oordeelt.

Op verzoek van vijf leden is het Bestuur verplicht eene Algemeene Vergadering te beleggen.

De leden in Nederland worden ten minste acht dagen te voren tot het bijwonen dier vergaderingen opgeroepen, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld, voorzoover dit voor het doel der instelling noodig wordt geacht.

De Voorzitter van het Bestuur leidt de Algemeene Vergadering.

Art. 16. Eenmaal 's jaars, in de maand Februari, is eene Algemeene Vergadering verplichtend. Daarin doet het Bestuur verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen jaar en rekening en verantwoording van het beheer der geldmiddelen en bezittingen.

In diezelfde vergadering heeft de gewone aftreding en benoeming van leden des Bestuurs plaats.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

Art. 17. Voorstellen van leden maken, na die van het Bestuur, een onderwerp uit van dadelijke behandeling in de Algemeene Vergadering, voor zooverre de tijd het toelaat en het Bestuur daartegen geene bedenking heeft. In het tegenovergesteld geval wordt de behandeling verdaagd, het voorstel bij het Bestuur overwogen en met zijn praeadvies in eene volgende Algemeene Vergadering gebracht.

Art. 18. De besluiten der Algemeene Vergadering worden genomen bij meerderheid van stemmen. Bij het staken der stemmen heeft de Voorzitter een beslissende stem.

Art. 19. De boek- en andere verzamelingen worden in het gebouw van het Instituut bewaard en voor de leden toegankelijk gesteld, op dagen en uren door het Bestuur te bepalen.

Het Bestuur stelt een reglement vast omtrent het beheer en gebruik dier verzamelingen.

Art. 20. Over veranderingen in dit reglement mag in geene Algemeene Vergadering worden gestemd, indien zij niet ter

minste veertien dagen te voren aan de leden in Nederland zijn toegezonden. Voor de aanneming wordt de goedkeuring van twee derden der stemmende leden vereischt.

Art. 21. Het Bestuur geeft van de veranderingen in het reglement, in het vorig artikel vermeld, kennis aan den Koning-Beschermheer.

Aldus vastgesteld in de Algemeene Vergadering, den 30en Maart 1878.

Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot, *Voorzitter.*
Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen, *Secretaris.*

HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Art. 1. De gewone vergaderingen van het Bestuur zullen in den regel gehouden worden op den derden Zaterdag van elke maand, met uitzondering van de maanden Juli en Augustus.

Wanneer de Voorzitter het noodig oordeelt, of minstens twee leden van het Bestuur schriftelijk hun verlangen daartoe aan den Secretaris te kennen geven, wordt eene buitengewone bestuursvergadering gehouden.

De tijd en de plaats van iedere vergadering des Bestuurs worden ten minste drie dagen vooruit aan de leden bekend gemaakt.

Alle convocatie-billetten aan de leden en bescheiden aan benoemde commissiën worden hun vrachtvrij bezorgd.

Art. 2. De werkzaamheden van elke Algemeene Vergadering worden door het Bestuur voorbereid en minstens acht dagen te voren den leden in Nederland medegedeeld.

In alle zaken, die niet uitdrukkelijk aan eene bepaalde commissie zijn opgedragen, geeft het Bestuur praeadvies.

Art. 3. De Voorzitter leidt de orde der werkzaamheden in de Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen en handhaaft de reglementen. Bij staking der stemmen beslist zijne stem.

Bij afwezigheid van den Voorzitter treedt de onder-Voorzitter in al diens rechten en verplichtingen; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige leden van het Bestuur, met uitzondering van den Secretaris, die, in geval van afwezigheid, door het jongste in jaren der aanwezige leden van het Bestuur wordt vervangen.

Art. 4. De Penningmeester is belast met het beheer der bezittingen van het Instituut, uitgenomen dat der boekerij en van het boekenfonds.

Hij doet de bijdragen der leden in Nederland jaarlijks in de maand Januari invorderen.

Hij bewaart de kas en is verantwoordelijk voor de gelden of

geldswaardige papieren onder hem berustende. Beschikbare gelden worden door hem belegd volgens machtiging van het Bestuur. Hij is niet aansprakelijk voor handelingen van tusschenpersonen door het Bestuur aangewezen.

Hij dient in de Bestuursvergadering van November de begrooting voor het volgend jaar in, welke, na rondlezing bij het Bestuur, in de vergadering van December wordt vastgesteld.

Hij doet opgaaf aan den Secretaris-Bibliothecaris van de gelden, die voor de boek- en andere verzamelingen beschikbaar worden gesteld.

Hij doet de betalingen, die de boekerij en het fonds aangaan, na schriftelijke goedkeuring van den Secretaris; indien de Penningmeester voor zijne verantwoording het noodig acht, kan hij voor andere betalingen de goedkeuring van den Voorzitter vragen.

Hij doet jaarlijks in de laatste Bestuursvergadering vóór de Algemeene Vergadering in Februari rekening en verantwoording aan het Bestuur, die haar onderzoekt en beoordeelt. Zij wordt in handen gesteld van eene door het Bestuur benoemde commissie van twee gewone leden, die op de Algemeene Vergadering daarover verslag uitbrengt.

Art. 5. De Secretaris houdt van het verhandelde in iedere vergadering aanteekeningen, brengt die voor de eerstvolgende in orde, zorgt dat zij, nadat zij aldaar gelezen en goedgekeurd zijn, in een daartoe bestemd boek worden overgeschreven, en doet ze in de Bijdragen afdrukken, voor zoover dit voor het doel der instelling door het Bestuur noodig wordt geacht.

Hij brengt op de laatste vergadering van het Bestuur vóór de jaarlijksche Algemeene Vergadering in Februari een ontwerp in gereedheid voor het aan die vergadering te geven verslag, vermeldende den staat van het Instituut en zijne belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het verloopen jaar en onderwerpt dit aan de goedkeuring van het Bestuur.

Hij opent de ingekomen stukken, teekent ze aan op de agenda en brengt ze ter tafel op de eerstvolgende Bestuursvergadering.

De briefwisseling wordt namens het Bestuur gevoerd door den Voorzitter en den Secretaris.

Voorts bewaart de Secretaris het archief en beheert het boekenfonds, waarvan hij jaarlijks rekening en verantwoording doet; hij zorgt voor de verzending van de door het Instituut uitgegeven geschriften aan alle rechthebbenden volgens eene door hem opgemaakte lijst van expeditie; de exemplaren der geschriften, waarover het Instituut na de verzending de beschikking heeft, worden door hem behoorlijk bewaard, in een magazijnboek op-

geteekend en verantwoord, terwijl de waarde van de boekerij en het aanwezige boekenfonds telken jare in de eerste helft van Januari door hem geschat en den Penningmeester medegedeeld wordt.

Hij stelt de vragen voor, bedoeld in § *c* van art. 2 van het reglement.

Hij zorgt voor de boek- en andere verzamelingen van het Instituut overeenkomstig een door het Bestuur vastgesteld reglement.

Art. 6. De geschriften, welke het Instituut, 't zij afzonderlijk, 't zij in de Bijdragen, ter uitgave worden aangeboden, worden door het Bestuur in handen gesteld van eene commissie uit zijn midden, om daarover verslag uit te brengen, met opgave of zij het ingezonden stuk waardig acht door het Instituut te worden uitgegeven. Dit verslag wordt in de Bestuursvergadering medegedeeld, die, na praeadvies van den Secretaris en Penningmeester, over de uitgave beslist.

Op gelijke wijze wordt gehandeld ten aanzien van geschriften, ingezonden door hen die geen leden van het Instituut zijn; zij moeten voorzien zijn van den naam des schrijvers of van een ander merk, waardoor hij zich later als schrijver kan doen kennen.

Afgekeurde stukken worden desverlangd teruggegeven aan hem die doet blijken rechthebbende te zijn.

Art. 7. Geldelijke ondersteuning voor de uitgave van belangrijke geschriften, tot de taal-, land- en volkenkunde van N.-I. betrekkelijk, waarvoor anders moeielijk een uitgever te vinden zou zijn, wordt niet door het Bestuur verleend dan met inachtneming van het voorschrift, vervat in al. 1 en 2 van 't vorige art.

Art. 8. Voor het drukken en uitgeven der Bijdragen wordt met een te 's Gravenhage gevestigden uitgever of drukker overeengekomen. Met dezen wordt, bij voorkeur van anderen, telkens afzonderlijk gehandeld omtrent het drukken en uitgeven van afzonderlijke werken.

De Voorzitter, Penningmeester en Secretaris sluiten namens het Bestuur de overeenkomsten naar door het Bestuur goedgekeurde grondslagen.

Art. 9. De Bijdragen beslaan in den regel jaarlijks tusschen de 30 en 40 vellen druks van 16 pagina's. Daarvan verschijnt zooveel mogelijk, elke drie maanden, een gedeelte in 't licht.

Art. 10. Indien voor stukken in de Bijdragen en voor af-

zonderlijke werken een honorarium wordt toegekend, wordt het bedrag daarvan, op voorstel van den Secretaris, door het Bestuur bepaald, zoo noodig met een vast te stellen getal gratis-exemplaren.

Wordt geen honorarium toegekend, dan ontvangen de schrijvers afdrukken, als in art. 14 van het Reglement bepaald is.

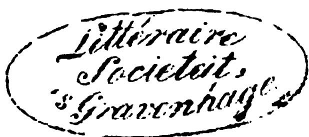
Art. 11. De redactie der Bijdragen en de bezorging der werken, door het Instituut op eigen kosten of met geldelijke ondersteuning uitgegeven, geschiedt door den Secretaris, zooveel mogelijk in overleg met de schrijvers of bewerkers.

Art. 12. Op voordracht van den Secretaris wordt door het Bestuur een Concierge voor het gebouw benoemd, die, voor zooveel de administratie van dat gebouw betreft, staat onder de bevelen van den Penningmeester en, met betrekking tot de boeken andere verzamelingen, onder die van den Secretaris.

Eene instructie wordt door 't Bestuur vastgesteld.

Aldus vastgesteld in de Bestuursvergadering van den 30[en] Maart 1878.

Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot, *Voorzitter.*
Dr. Th. Ch. L. Wynmalen, *Secretaris.*

REGLEMENT

VOOR

HET BEHEER EN GEBRUIK DER BIBLIOTHEKEN

VAN

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

EN VAN

HET INDISCH GENOOTSCHAP.

Art. 1. De bibliotheken van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië en van het Indisch Genootschap worden bewaard in het gebouw op de Heerengracht, nº. 21, te 's Gravenhage.

Zij worden opengesteld voor de leden van beide vereenigingen, overeenkomstig de bepalingen van dit reglement.

Art. 2. De leden van beide vereenigingen hebben het recht van introductie.

De introductie wordt opgeteekend in een daartoe bestemd register, vermeldende den naam en de woonplaats van den geïntroduceerde en van het introduceerend lid.

Art. 3. De lokalen, waarin de bibliotheken zich bevinden, worden opengesteld elken Maandag en Zaterdag, telkens van elf ure des voormiddags tot vier ure des namiddags, en op zoodanige andere tijdstippen als door de Besturen der instellingen na onderling overleg nader zal worden nuttig geoordeeld en aangekondigd.

De leden van het Bestuur van beide vereenigingen hebben ten allen tijde den vrijen toegang tot de bibliotheken. Ook aan

leden der instellingen en vreemdelingen kan door den Bibliothecaris toegang worden verleend buiten de vastgestelde dagen en uren.

Art. 4. Gedurende den tijd der openstelling van de bibliotheken is alleen de leeskamer voor de bezoekers toegankelijk. De toegang tot of de bezichtiging van de overige lokalen, waarin de verzamelingen zich bevinden, geschiedt onder geleide van den Concierge van het Instituut.

Art. 5. Er zullen in de leeskamer voorhanden zijn:

a. een systematische catalogus der boeken en handschriften;
b. een alphabetische catalogus;
c. een register van ontvangen legaten of boekgeschenken;
d. een register van aangekochte boeken en handschriften.

Het gebruik der in dit art. sub *a* en *b* vermelde catalogussen wordt aangewezen bij een door den Bibliothecaris vastgesteld voorschrift, dat ter kennis van de bezoekers wordt gebracht.

De leden van beide instellingen hebben het recht om, zoo van de bibliotheken of van gedeelten daarvan catalogussen in druk bestaan, op franco-aanvraag kosteloos een exemplaar te ontvangen.

Art. 6. Van elk verlangd boek- of plaatwerk wordt de juiste titel aan den Bibliothecaris of zijn plaatsvervanger opgegeven, die het ter inzage in de leeszaal doet verstrekken, en, na gebruik, weder op zijne plaats stellen.

Geen handschrift of boek met geschreven aanteekeningen wordt ter inzage gegeven dan met voorkennis van den Bibliothecaris of zijn plaatsvervanger.

Art. 7. De leden van beide instellingen hebben het recht om boeken, nadat deze gedurende een maand na de ontvangst ter visie hebben gelegen, uit de bibliotheken ter leen te ontvangen, onder voorwaarde, dat daarvoor een behoorlijk bewijs van ontvangst worde verleend.

Art. 8. Handschriften, gebonden of ongebonden plaatwerken, beschreven, zeldzame of éénige boekwerken, woordenboeken, registers worden niet uit de bibliotheken afgegeven.

Het verlof tot gebruik van handschriften buiten de bibliotheken kan in bijzondere gevallen, ter beoordeeling van den Bibliothecaris en op diens aanvrage, door de in art. 12 bedoelde Commissie van toezicht worden verleend met bepaling van den termijn van uitleening.

Vervolgwerken, werken van genootschappen, tijdschriften en dagbladen worden niet afgegeven dan nadat zij gedurende twee maanden in de leeskamer voorhanden zijn geweest.

Art. 9. De boekwerken worden voor niet langer dan veertien dagen uitgeleend; wanneer echter die werken inmiddels door niemand aangevraagd zijn, kunnen zij opnieuw aan denzelfden gebruiker worden afgegeven. In geen geval mag eenig boekwerk langer dan gedurende twee maanden buiten de bibliotheken blijven.

Art. 10. Wanneer eenig werk of handschrift op den bepaalden tijd en na vruchtelooze aanmaning niet teruggegeven is, stelt de Bibliothecaris de zaak in handen van de in art. 12 bedoelde Commissie.

Art. 11. Wie uit de boekerijen een werk ter leen ontvangt, verbindt zich stilzwijgend:

1o. het vrachtvrij terug te bezorgen;

2o. schadevergoeding te betalen voor verlies of bederf van het geleende. Zoowel de beoordeeling van het bewijs der toegebrachte schade als hare waardeering is onvoorwaardelijk aan de Commissie van toezicht, na praeadvies van den Bibliothecaris, overgelaten;

3o. geene handschriften uit de bibliotheken in het licht te geven, 't zij geheel, 't zij bij uittreksels, zonder daartoe vooraf, op voordracht van den Bibliothecaris, door de Commissie van toezicht te zijn gemachtigd.

Art. 12. Het oppertoezicht over de bibliotheken wordt opgedragen aan eene Commissie, bestaande uit een lid van het Bestuur van elke instelling, daartoe door de Besturen aangewezen.

Bestaat er verschil van gevoelen tusschen de leden dezer commissie, dan wordt door haar de beslissing van den Voorzitter van het betrokken Bestuur ingeroepen.

Art. 13. De Commissie zorgt voor de naleving van het tusschen beide instellingen gesloten contract en de handhaving van de bepalingen van dit reglement; beslist op bezwaren of klachten der leden; bepaalt de vergoeding wegens beschadiging of het verlies van boekwerken en neemt kennis van alle voorstellen betreffende de bibliotheken en onderwerpt ze, den Bibliothecaris gehoord, met haar praeadvies aan de beslissing van het betrokken Bestuur.

Zij besluit, den Bibliothecaris gehoord, tot den aankoop en het binden van boekwerken en handschriften en doet voordrachten tot ruiling of afschaffing van boekwerken.

In buitengewone en spoed vereischende gevallen kan zij, den Bibliothecaris gehoord, eene beslissing over eenig bij haar ingediend voorstel op hare verantwoording nemen.

Art. 14. De gelden, die voor elk der bibliotheken tot het doen van aankoopen, enz. voor het volgende jaar beschikbaar worden gesteld, worden door de Commissie, den Bibliothecaris gehoord, bij het betrokken Bestuur aangevraagd.

Art. 15. De Secretaris van het Instituut is Bibliothecaris van de vereenigde bibliotheken.

Aan hem is het beheer en dagelijksch toezicht daarover opgedragen.

Hij doet de aankoopen, waartoe door de Commissie van toezicht besloten is; draagt zorg voor de completeering der in de bibliotheken voorhanden boekwerken, als ook voor het inbinden daarvan, voor zooverre zulks door die Commissie noodig wordt geoordeeld.

In overleg met de Commissie van toezicht zorgt hij voor de vervaardiging en het in druk uitgeven van de catalogussen der bibliotheken, zoowel van de boekwerken als van de handschriften, laat deze behoorlijk bijschrijven en houdt voor elk der instellingen, registers van de door beiden ten geschenke ontvangen en aangekochte boekwerken en handschriften.

Na het inkomen van geschenken zorgt hij voor de afzending van den gewonen brief van dankbetuiging.

Hij zorgt dat alle handschriften, boeken, kaarten en plaatwerken genummerd en gestempeld of van een behoorlijk bewijs van eigendom der instellingen, waartoe zij behooren, voorzien zijn.

Hij houdt van alle uitgeleende boekwerken of handschriften aanteekening op een daartoe aangelegd register en bewaart de bewijzen van ontvangst zorgvuldig op het bureau van het Instituut.

Voorzoover de belangen der bibliotheken betreft, beschikt hij over den Concierge van het gebouw van het Instituut, die gedurende den tijd dat de verzamelingen zijn opengesteld, in het lokaal aanwezig is en behoorlijk toezicht uitoefent op het gebruik, dat van de verzamelingen gemaakt wordt overeenkomstig eene instructie, hem door het Bestuur gegeven.

Hij doet aan de Commissie van toezicht de voorstellen, welke hij in het belang der boek- en andere verzamelingen noodig oordeelt. Met opzicht tot deze voorstellen wordt gehandeld overeenkomstig art. 13.

Hij geeft onverwijld aan de Commissie van toezicht kennis

van elke handelwijze van leden of verdere bezoekers der bibliotheken, waardoor hij haar belang benadeeld en zich zelven in haar richtig beheer belemmerd acht.

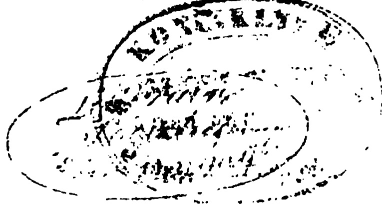
Hij geeft aan de Besturen van beide instellingen jaarlijks een verslag van den staat der bibliotheken, waaraan eene volledige lijst wordt toegevoegd van de ten geschenke ontvangen en aangekochte boekwerken, handschriften enz. Dit verslag wordt gedrukt en aan de leden van beide instellingen rondgedeeld.

Bij ziekte of andere verhindering noodigt hij de Commissie van toezicht uit, om hem in de waarneming zijner functiën te doen vervangen.

ART. 16. Een uittreksel van dit reglement (Art. 1—12, 15, alin. 1, 2 en 8) wordt in de leeskamer opgehangen.

Aldus vastgesteld door de Besturen der beide Vereenigingen den 8en en 30en Maart 1878.

Voor het Indisch Genootschap,	Voor het Instituut,
J. P. DE BORDES, *Voorzitter.*	JHR. MR. W. T. GEVERS DEYNOOT, *Voorzitter.*
J. BOUDEWIJNSE, *Secretaris.*	DR. TH. CH. L. WIJNMALEN, *Secretaris.*

189ste BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 4 MEI 1878.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Corn. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Quarles van Ufford, Kern, Niemann, Meinsma, Robidé van der Aa en Humme. Afwezig de heeren Dumontier, Juynboll en Mirandolle, de twee eerstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Aan de orde is de verkiezing van een Onder-voorzitter, welke in de vorige vergadering was uitgesteld, daar zich toen herhaaldelijk op de heeren Quarles van Ufford en Kern elk vier stemmen werden uitgebracht. Na eenige gedachtenwisseling tusschen die beide leden wordt tot eene nieuwe vrije stemming overgegaan, waaruit blijkt dat op den heer Quarles vijf en op den heer Kern vier stemmen zich vereenigen, zoodat eerstgenoemde verkozen is, die de benoeming onder dankzegging voor het in hem gesteld vertrouwen aanvaardt.

De Voorzitter geeft hierna het woord aan den heer de Groot, die, nu de taak der Commissie voor den aankoop en de inrichting van een gebouw voor het Instituut geheel vervuld is, namens haar verslag doet van hare handelingen. Dit verslag wordt in het archief gedeponeerd.

Onder dankzegging aan den heer de Groot voor de ontvangen mededeelingen, wordt besloten: 1°. de Commissie, bestaande uit de heeren Jhr. mr. W. T. Gevers Deynoot, Corns. de Groot en dr. T. C. L. Wijnmalen, die naar genoegen van het Bestuur uitvoering heeft gegeven aan zijne opdracht van 10 October 1877, te ontbinden en te déchargéren; 2°. aan de beide ter vergadering aanwezige leden der Commissie den

dank der vergadering aan te bieden voor de moeite en zorgen, door hen besteed bij de vervulling hunner taak; 3o. gelijke dankbetuiging schriftelijk te brengen aan den Voorzitter dier Commissie, Jhr. mr. W. T. Gevers Deynoot; en eindelijk 4o. den heer de Groot te machtigen in de te houden Algemeene Vergadering namens het Bestuur verslag te doen van hetgeen door het Bestuur verricht is ter uitvoering van het besluit van den 10 October 1877.

De Voorzitter deelt mede de ontvangst van:

a. missives van de heeren Anton Schiefner, te St. Petersburg, en L. Daemers de Cachard, te Brussel, houdende bericht van de aanvaarding, eerstgenoemde, van het buitenlandsch, de tweede, van het gewoon lidmaatschap. Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

b. eene missive van den heer J. E. van den Bor, laatst resident van de Lampongs, thans te Apeldoorn, mededeelende dat hij, geen lid zijnde van het Instituut, de door hem ontvangen reglementen met convocatie-billet voor de Algemeene Vergadering terugzendt. Aangehouden tot eene volgende vergadering.

Aanteekening wordt gehouden dat het lid mr. J. J. Schneither weder naar Indië vertrokken is.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht een concept-contract met den drukker H. L. Smits voor het drukken van den Wajang Abiåså, door den heer H. C. Humme bewerkt. Na eenige gedachtenwisseling wordt het goedgekeurd en de uitvoering daarvan opgedragen aan den Voorzitter, Secretaris en Penningmeester.

Door den Secretaris wordt vervolgens medegedeeld dat ter opneming in de Bijdragen zijn aangeboden:

a. door den heer P. A. Leupe een tweetal opstellen, getiteld: „Het eiland Soemba in 1759" en een „Onderzoek naar den toestand der Bataviasche groote rivier in 1701." Om bericht en raad in handen gesteld van de heeren Quarles van Ufford en Robidé van der Aa.

b. door den heer C. H. B. von Rosenberg eene critiek van dr. Bottoni's reisverhaal: „Van Genua naar Batavia." Overeen-

komstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten den Schrijver uit te noodigen zijn opstel elders, bijv. in het Tijdschrift voor Ned. Indië, waar het eigenaardiger t'huis behoort, te doen opnemen.

Door den Secretaris wordt medegedeeld, dat met den 1sten Mei l.l. in het gebouw van het Instituut is overgebracht een gedeelte van het fonds, bestaande in het nog onverkocht gebleven gedeelte der verzameling van de afzonderlijk door het Instituut uitgegeven werken, met 't beheer waarover hij ingevolge de bepalingen van het huishoudelijk Reglement zich voortaan belast zal ziên. Voor kennisgeving aangenomen.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten te voldoen aan het verzoek van Dr. A. Schiefner, te St. Petersburg, om het ontbrekende in de verzameling van de door het Instituut uitgegeven werken, berustende in de bibliotheek der Keizerlijke Akademie van Wetenschappen, aan te vullen, voor zoover dit althans alsnog mogelijk zal zijn.

Ter voldoening aan het verzoek vanwege het Aardrijkskundig Genootschap, reeds bij schrijven van 28 December 1877 gedaan, doch waarvan de behandeling was uitgesteld, wordt, overeenkomstig het advies van den heer de Groot, besloten, aan het Genootschap ten geschenke voor zijne boekerij aan te bieden de aangevraagde geschriften van de heeren van der Chijs, von Rosenberg, Millies en Schlegel, onder mededeeling voorts dat van de eveneens verlangde reisverhalen van Van der Hart, S. Müller en Reinwardt geen exemplaren meer beschikbaar zijn, terwijl, indien het Instituut mag weten welke de oudste aflevering der Bijdragen is in het bezit van het Aardrijkskundig Genootschap, later ook de verzameling van het tijdschrift zal worden aangevuld. Tevens wordt goedgekeurd wederkeerig aan het Aardrijkskundig Genootschap aanvulling te verzoeken van zijne gedrukten voor de bibliotheek van het Instituut.

Overeenkomstig zijn verzoek wordt de Secretaris diligent verklaard met betrekking tot het uitbrengen van een rapport omtrent den staat van de boek- en handschriften-verzamelingen van het Instituut, sedert 1°. Mei jl. aan zijn onmiddellijk beheer overgedragen.

Voor de bibliotheek worden door den Secretaris aangeboden, met toezegging tevens van de vervolgen, een aantal in Indië verschijnende dag- en weekbladen, met name de Java-Bode, het Bataviaasch Handelsblad, het Indisch Weekblad van het Recht, de Locomotief, de Soerabaya-Courant, de Samarangsche Courant, de Sumatra-Courant, de Slompret Melajoe, de Bintang Timor en de Tjahaja Sijang.

Terwijl de vergadering den Secretaris voor zijne aanbieding haren dank betuigt, wordt het tevens alleszins wenschelijk geacht en den Secretaris aanbevolen het daarheen te leiden dat men in de leeskamer eene volledige verzameling bezitte van al de verschijnende Oost- en West-Indische bladen, waaronder meer in 't bijzonder op het bezit van het Javaansche weekblad wordt prijs gesteld.

Door de vergadering wordt benoemd tot gewoon lid de heer Jhr. Mr. A. J. A. Baud, en tot correspondeerend lid de heer P. A. Leupe, Oud-Majoor, tijdelijk Ambtenaar bij het Rijks-Archief, beiden alhier.

Ten slotte wordt door den Penningmeester medegedeeld dat hem ter bestrijding van de uitgaven voor den aankoop en de inrichting van het gebouw door het lid P. van der Crab, te Loenen a/d Vecht, een bedrag van *f* 25 is ter hand gesteld, waarvoor hem reeds dank is gezegd.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING.

GEHOUDEN 4 MEI 1878.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), dr. T. C. L. Wijnmalen (Secretaris), Corn^s. de Groot (Penningmeester), Millard, Weitzel, Quarles van Ufford, Sickesz, Bachiene, Kniphorst, Buyskes, Rose, Lammers van Toorenburg, van der Crab, Spanjaard, Vrolik, Robidé van der Aa, Niemann, Meinsma, Humme, Kern, van der Gon Netscher, Patijn, Fabius en van Buren.

De Voorzitter heet de leden welkom bij de opening van de eerste Algemeene Vergadering in het nieuwe gebouw, waarin het Instituut sedert 1° Mei zijn intrek heeft genomen; hij meent de verwachting te mogen koesteren dat het bezit van een eigen gebouw bevorderlijk moge zijn tot den bloei der instelling; zij geniete in 't nieuwe tijdperk, dat zij is ingetreden, bij voortduring ons aller krachtige ondersteuning en warme belangstelling, welke vruchten kan afwerpen bij de beoefening van de Indische taal-, land- en volkenkunde!

De notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering, voorloopig reeds door het Bestuur vastgesteld, worden vervolgens gelezen en goedgekeurd.

Op verzoek van den Voorzitter brengt de Penningmeester, de heer de Groot, namens het Bestuur verslag uit van hetgeen door het Bestuur is verricht ten einde uitvoering te geven aan het besluit der vorige Algemeene Vergadering van den 10 October 1877. De bijzonderheden daarvan zijn vermeld in de notulen van de Bestuursvergadering van den 4^n Mei 1877.

Door het Bestuur daartoe gemachtigd, wordt door den Rapporteur het volgende voorstel gedaan: „De Algemeene Vergadering, gehoord de mededeelingen van het Bestuur, verklaart

dat aan de opdracht van de Algemeene Vergadering van 10 October 1877 door het toenmalig Bestuur naar genoegen is voldaan en décharge ert deswege dat Bestuur." Zonder hoofdelijke stemming wordt dienovereenkomstig besloten, en, nadat de Voorzitter had herinnerd, dat meer bepaald aan eene Commissie uit het Bestuur, bestaande uit de heeren Gevers Deynoot, de Groot en Wijnmalen, de uitvoering van het besluit der Vergadering was opgedragen, wordt, overeenkomstig zijn voorstel, aan die Commissie dank betuigd voor den door haar verrichten arbeid. De door haar opgemaakte rekening en verantwoording worden met de justificatoire bescheiden door den Penningmeester ter inzage der leden nedergelegd.

De Secretaris vestigt de aandacht der Vergadering meer in het bijzonder op de gunstige verandering die er voor de leden van het Instituut is in het leven geroepen met betrekking tot het gebruik van de boek- en handschriften-verzameling, en licht dit nader toe door een beroep op de verschillende bepalingen van het daarvoor vastgestelde Reglement en op de met het Indisch Genootschap gesloten overeenkomst. Voorst wijst hij de leden nog op het bezit eener ruime leeszaal, waarin een ruim voorziene leestafel, terwijl men zich beijveren zal er ook de in Oost- en West-Indië verschijnende dag- en weekbladen ter lezing neder te leggen; bereids zijn daartoe een tiental organen door den Secretaris aangeboden.

De heer Bachiene stelt het bezit van een eigen gebouw voor het Instituut op hoogen prijs, en, terwijl hij dankbaar de gedane mededeelingen waardeert, acht hij zich verplicht bij deze gelegenheid tevens hulde te brengen aan hen, die door hunne ruime vrijwillige bijdragen den aankoop van het tegenwoordige lokaal voor het Instituut mogelijk hebben gemaakt. De Vergadering vereenigt zich door teekenen van goedkeuring met deze hulde.

Naar aanleiding eener vraag van den heer van der Gon Netscher, die, hoewel overigens dankbaar, eenigszins teleurgesteld is door de bepaling dat de verzamelingen van het Instituut slechts tweemaal 's weeks zullen worden opengesteld, wordt door den Secretaris opgemerkt, dat het zeer zeker in de bedoeling ligt later den leden, zoo niet dagelijks, dan toch nog ettelijke

malen meer daartoe den toegang te verleenen, zoodra althans de belangstelling hunnerzijds dit vordert. Intusschen vestigt hij nu reeds de aandacht der leden op de laatste alinea van art. 3 van het Bibliotheeks-reglement, waarbij den Bibliothecaris de vrijheid wordt verleend ook buiten de vastgestelde dagen aan belangstellenden toegang tot de boekerij te verleenen.

Ter beoordeeling der vraag of en in hoever het reeds aanstonds noodig is de verzameling meer dan tweemaal 's weeks open te stellen, wordt, overeenkomstig het voorstel van den heer Robidé van der Aa, goedgekeurd, aanteekening van het getal bezoekers te houden.

Daar niemand hierna meer het woord verlangt, stelt de Voorzitter den leden voor het gebouw te bezichtigen, terwijl hij, niets meer aan de orde zijnde, de vergadering sluit.

190STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 15 JUNI 1878.

Tegenwoordig de heeren Quarles van Ufford (Onder-voorzitter), Corns. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Kern, Niemann, Meinsma, Juynboll, Robidé van der Aa en Humme. Afwezig de heeren van Rappard, Dumontier en Mirandolle, de twee eerstgenoemden met kennisgeving.

Bij afwezigheid van den Voorzitter, den heer van Rappard, neemt de Onder-voorzitter, de heer Quarles van Ufford, de Voorzittersplaats in.

De notulen van het verhandelde in de vorige Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna eveneens de notulen der Algemeene Vergadering van den 4den Mei ll. worden medegedeeld en voorloopig vastgesteld ter opneming in de Bijdragen.

Door den Secretaris wordt mededeeling gedaan van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken. Plaatsing daarvan in de boekerij, terwijl, overeenkomstig het voorstel van den

Secretaris, besloten wordt in het vervolg de lijst der ingekomen boekwerken niet meer in de notulen in te lasschen, daar, overeenkomstig alinea 11 van art. 15 van het nieuwe Bibliotheeks-reglement, de Secretaris-Bibliothecaris jaarlijks aan zijn Verslag van den staat der bibliotheek eene volledige lijst moet toevoegen van hare aanwinsten zoowel door aankoop als door geschenken.

Tevens wordt na eenige gedachtenwisseling goedgekeurd de notulen tweemaal 's jaars in de Bijdragen op te nemen en als regel vast te stellen dat telkens vóór de Algemeene jaarlijksche Vergadering in Februari het verhandelde in het afgeloopen jaar gedrukt zij.

De heer de Groot, die kort te voren de vergaderzaal had verlaten, treedt weder binnen en zegt door de Regeering benoemd te zijn tot lid der jury over de klasse nº. 43 van de wereldtentoonstelling te Parijs, waardoor hij voor een geruimen tijd de stad zal moeten verlaten. Overeenkomstig zijne voordracht wordt goedgekeurd dat gedurende zijne afwezigheid het Penningmeesterschap worde opgedragen aan den Secretaris, terwijl in zijne plaats als lid in de Bibliotheekscommissie zal optreden het bestuurslid Humme.

Door den tijdelijken Voorzitrer wordt vervolgens aan de orde gesteld de behandeling der vraag, of de door den oud-minister van oorlog, P. G. Booms, geleverde studiën over Algiers niet eene plaats in de Bijdragen zouden kunnen erlangen. Bij de gedachtenwisseling, die hierover plaats heeft, blijkt er verschil van gevoelen te bestaan. Hoewel de Schrijver der studiën zich daarin zorgvuldig onthouden heeft van het maken van vergelijkingen en het aanwijzen van de punten van overeenkomst en verschil tusschen de Algerijnsche en onze koloniale toestanden, kan, zoo wordt eenerzijds beweerd, de objectieve voorstelling, gelijk die hier omtrent de eerste gegeven wordt, bij eene beschouwing der laatste niet van gewicht ontbloot zijn, terwijl bovendien de studiën zelve, waarbij kostbare, niet voor allen toegankelijke bronnen geraadpleegd zijn, eene plaatsing in het Tijdschrift alleszins zouden rechtvaardigen. Enkele leden wenschen dit gaarne toe te geven, houden zich zelfs overtuigd van het hooge belang van den geleverden arbeid, voor de degelijkheid waarvan de persoonlijkheid van den Auteur

alle waarborgen oplevert, doch zij meenen zich in beginsel te moeten verzetten tegen opneming van opstellen, waardoor de kring der werkzaamheden van het Instituut zou worden uitgebreid, tot schade wellicht van de belangen, tot bevordering waarvan het Instituut in de eerste plaats geroepen is. Van deze zijde zou men echter dit bezwaar, waarvan het gewicht eenstemmig wordt erkend, niet verder doen gelden, mits men zich slechts niet door de opneming dezer studiën over Algiers voor het vervolg de handen zou gebonden achten, wanneer ons soms meerdere dergelijke stukken mochten worden aangeboden. Te minder zou men bovendien er zich nu tegen verzetten, waar door de plaatsing dier opstellen de uitgave van andere reeds goedgekeurde stukken niet werd belemmerd. Met algemeene stemmen wordt ten slotte besloten den generaal Booms uit te noodigen zijne studiën, met drie schetskaarten verrijkt, voor de Bijdragen af te staan en de zorg voor den druk daarvan in de eerstvolgende aflevering aan den Secretaris opgedragen, die tevens gemachtigd wordt dit jaar bovendien nog eene aflevering het licht te doen zien, waarin de nog voorhanden stukken kunnen worden opgenomen, terwijl besloten wordt het reeds door 't medelid A. Ligtvoet aangeboden omvangrijk Dagboek van de vorsten van Goa en Tello voor een der volgende deelen der Bijdragen te bestemmen.

Door den tijdelijken Voorzitter wordt verder mededeeling gedaan van:

1o. de missives der heeren S. Locker de Bruyn en P. A. Leupe, beiden te 's Gravenhage, houdende bericht van de aanneming hunner benoeming, de eerste tot lid, de tweede tot correspondeerend lid van het Instituut. Aangenomen voor kennisgeving.

2o. eene missive van jhr. mr. A. Baud, berichtende de aanneming zijner benoeming tot lid van het Instituut, onder aanbieding voorts van eene beeldtenis van wijlen zijn Vader, waarmede het Instituut zich moet vergenoegen tot tijd en wijlen een exemplaar der beter gelijkenende lithografie door den heer Mieling, zooals eigenlijk verlangd wordt, wegens sterfgeval van een der vrienden of vereerders van wijlen zijn vader, beschikbaar kome.

Aan den heer Baud zal de dank der vergadering voor zijn geschenk worden aangeboden.

3o. eene missive van het Smithsonian Institution, houdende dankbetuiging voor de gezonden Bijdragen. Voor kennisgeving aangenomen.

Naar aanleiding van een in de vorige vergadering meêgedeeld schrijven van den heer J. E. van den Bor, die ontkent lid te zijn van het Instituut, worden door den Secretaris eenige inlichtingen verstrekt, waaruit blijkt, dat de heer J. E. van den Bor, bij gelegenheid van het zilveren feest van het Instituut tot lid is benoemd; dat hem, destijds resident van de Lampongs, daarheen de benoemingsbrief is verzonden door tusschenkomst van Commissarissen te Batavia; dat hij inmiddels vóór den ontvangst daarvan Indië heeft verlaten, terwijl in de eerste tijden zijn adres hier te lande onbekend scheen; zonder echter met zijn antwoord bekend te zijn, heeft men hem voorloopig niet van de ledenlijst afgevoerd. Op voorstel van den Secretaris wordt besloten den heer van den Bor, onder mededeeling van een en ander, uittenoodigen het lidmaatschap van het Instituut te willen aanvaarden.

Daar van den heer W. A. Jellinghaus, oud-resident te Batavia, tot dusver geen antwoord is ingekomen op zijne benoeming tot lid van het Instituut, wordt de Secretaris gemachtigd te onderzoeken, of het bericht daarvan wel in handen van den benoemde is gekomen.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht een exemplaar 1o. van de „Javaansche vertellingen, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uitgave bewerkt door Dr. W. Palmer van den Broek"; en 2o. van de „Bloemlezing der Maleische letterkunde, door G. K. Niemann"; onder mededeeling voorts, dat de door het Departement van Koloniën bestelde exemplaren van beide werken gereed zijn en eerlang zullen verzonden worden met bijvoeging van de noodige declaratiën.

Van Dr. A. Bruining, te Kuinre (Overijssel), is ontvangen het vervolg van zijne vertaling van Cankara âcârya's Aphorismen op den Vedanta. Ter plaatsing in de Bijdragen in handen gesteld van den Secretaris.

Door de heeren Quarles van Ufford en Robidé van der Aa worden schriftelijke rapporten uitgebracht over de door den heer Leupe ingezonden en in hunne handen gestelde stukken, getiteld: „Een onderzoek naar den toestand der Bataviasche groote rivier in 1701" en „Het eiland Soemba in 1759." Beide adviseeren tot opneming daarvan in de Bijdragen met inachtneming van enkele opmerkingen, waarmede de Schrijver moet worden in kennis gesteld. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den heer Niemann wordt vervolgens verslag uitgebracht omtrent de in zijne handen gestelde papieren van wijlen Hoepermans, door het lid mr. van Musschenbroek aan het Instituut gezonden. Het luidt als volgt:

„De van wijlen Hoepermans afkomstige stukken, door mr. van Musschenbroek aan het Instituut gezonden, hebben allen betrekking op oudheden uit het Hindoetijdperk van Java, meerendeels aangetroffen in de residentiën Kediri, Madijoen, Kĕdoe, Cheribon en de Vorstenlanden. Het door Hoepermans geleverde bestaat in afbeeldingen van voorwerpen, platte gronden van tempels, facsimilé's van opschriften, meestal jaartallen, vergezeld van korte of somtijds meer uitvoerige mededeelingen omtrent een en ander. De belangrijkste oudheden, waarvan hier teekeningen en beschrijvingen gegeven worden, zooals de ruïne van Panataran, de bij Soekoeh en Tjĕtô gevondene overblijfselen en de tempels van Prambanan zijn reeds door verscheidene geschriften in meerdere of mindere mate bekend geworden; hetgeen Hoepermans daarvan meldt, kan hier en daar tot aanvulling van onze kennis dienen. Omtrent sommige andere oudheden, in Madijoen, Kĕdiri, Cheribon enz. ontdekt, ontbreekt het hier ook niet aan bijzonderheden, die nog nieuw zijn voor de wetenschap. Het komt mij echter voor dat de stukken van Hoepermans, zooals die daar liggen, niet geschikt zijn voor openbaarmaking door den druk, zoowel om het fragmentarische van zijne mededeelingen als wegens de minder gepaste opmerkingen die hier en daar voorkomen; ook hebben wij geen waarborg dat zijne reproductie van de opschriften zooveel mogelijk getrouw en nauwkeurig is te noemen. Om deze redenen zou ik in bedenking geven den heer van Musschenbroek te verzoeken deze stukken in de bibliotheek van het Instituut te deponeren, opdat zij, die zich met het onderzoek der Hin-

doesche oudheden van Java bezig houden, hier in de gelegenheid gesteld worden inzage te nemen van hetgeen Hoepermans heeft nagelaten."

De vergadering vereenigt zich met dit advies, terwijl besloten wordt daarvan den heer van Musschenbroek mededeeling te doen.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten de behandeling van de concept-overeenkomst met den drukker uit te stellen, totdat ook die met den uitgever ter tafel kan worden gebracht.

Door den Secretaris, die, ingevolge de bepalingen van het met 1° Mei in werking getreden Bibliotheeks-reglement, met het beheer en dagelijksch toezicht over de bibliotheken van het Instituut en Indisch Genootschap belast is, wordt verslag uitgebracht omtrent hetgeen door hem als Bibliothecaris sedert verricht is. Wat in de eerste plaats de overdracht betreft van het beheer over de boekerij van het Indisch Genootschap: overeenkomstig de bepalingen van het contract wordt overgelegd een schrijven van het Bestuur van het Genootschap, gedagteekend 8 Mei 1878, ten geleide: 1°. van twee gewaarmerkte exemplaren van den catalogus en de beide supplementen daarop; 2°. van een drietal mede door het Bestuur onderteekende lijsten van vermiste en uitgeleende boeken, en van die boeken, waarmede de boekerij sedert de uitgave van het 2e supplement is verrijkt geworden; met verzoek, tegelijk met het bericht der overname, één der beide exemplaren, eveneens vanwege het Instituut behoorlijk gewaarmerkt, terug te zenden. Overeenkomstig het advies van den Secretaris-Bibliothecaris wordt besloten aan het Bestuur van het Indisch Genootschap mededeeling te doen, dat de overname van het beheer over de boekerij heeft plaats gehad, met terugzending tevens van een der mede vanwege het Instituut gewaarmerkte exemplaren der overgelegde catalogi en lijsten, terwijl het ander exemplaar daarvan in het archief van het Instituut zal worden gedeponeerd.

De Secretaris bericht verder, dat hij, voor zooveel hem dit reeds mogelijk was, gevolg heeft gegeven aan de voorschriften van het Bibliotheeks-reglement, voornamelijk met betrekking tot de catalogi van de beide boekverzamelingen. Zoowel de systematische als de alphabetische catalogus der bibliotheek van het Indisch Genootschap is door hem gereed gemaakt en in de leeszaal aanwezig, in doozen geborgen, en bestaande uit losse

kaarten, in cartonnen bandjes gebonden, terwijl bovendien registers zijn aangelegd, vermeldende de aanwinsten der beide verzamelingen zoowel door aankoop als door geschenken.

Wat echter den catalogus der boek- en handschriften-verzameling van het Instituut betreft, deze is geheel onvoldoende; de geheele verzameling moet opnieuw gecatalogiseerd worden, met welken arbeid de Secretaris aanstonds een aanvang heeft gemaakt, terwijl, in afwachting van den nieuwen inventaris, de oude zooveel doenlijk voor den dienst in de leeszaal is geschikt gemaakt.

De staat, waarin de boekerij zelve zich bevindt, laat veel te wenschen over; niet enkel is er weinig gedaan voor het binden der boeken, maar een overgroot aantal tijdschriften en genootschapswerken munt uit door onvolledigheid. De Secretaris verzoekt dientengevolge machtiging om aan de verschillende genootschappen en redactiën, wier werken onvolledig voorhanden zijn, aanvulling te verzoeken van de ontbrekende gedrukten. Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl, naar aanleiding eener opmerking van het bestuurslid Juynboll, den Secretaris tevens de machtiging wordt verleend, het ontbrekende, zoo noodig, door aankoop aan te vullen.

Verder wordt door den Secretaris er op gewezen dat in de bibliotheek onderscheidene genootschappen en tijdschriften, die de bevordering van de Indische taal-, land- en volkenkunde bedoelen, niet of gebrekkig vertegenwoordigd zijn; ook mist men, op eene enkele uitzondering na, de organen der verschillende Zendingsvereenigingen, die haar arbeidsveld in onzen Indischen Archipel hebben. Met het oog op een en ander wordt besloten:

1°. zich in betrekking te stellen met de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned.-Indië, met de Vereeniging voor geneeskundige wetenschappen in Ned.-Indië en het Indisch Landbouwgenootschap; voorts met de Société d'Ethnographie, de Société académique Indo-Chinoise en de Société des études maritimes et coloniales, de laatste drie te Parijs gevestigd;

2°. aan de redactiën van het Indisch militair Tijdschrift, het Recht in Ned.-Indië, het Schoolblad, Orgaan van de Onderwijzers-vereeniging, en het Oesterr. Monatsschrift für den Orient, te Weenen, voor te slaan hare organen voor de bibliotheek van het Instituut te zenden tegen ruiling van de Bijdragen; en

3°. den Secretaris-Bibliothecaris te machtigen zoowel bij het

Ned. Bijbelgenootschap als bij de onderscheidene Zendingsvereenigingen hier te lande stappen te doen tot het verkrijgen van een volledig exemplaar harer werken, verslagen of berichten, of wel, zoo ze reeds gedeeltelijk aanwezig zijn, tot het aanvullen der uitgaven: een en ander onder aanbieding onzerzijds van een exemplaar onzer gedrukten of aanvulling van het ontbrekende.

De aandacht der Vergadering wordt gevestigd op het boekenfonds van het Instituut, dat sedert 1o. Mei l.l., in 't lokaal overgebracht, onder beheer van den Secretaris is gekomen en waaronder een vrij aanzienlijk gedeelte uit Javaansche en Maleische werken bestaat, die, naar men meent, alsnog met vrucht in Indië in den handel zouden kunnen worden gebracht. De Secretaris wordt gemachtigd in overleg met den Uitgever daartoe het noodige te verrichten.

Aan de orde is eindelijk de behandeling van het reeds vroeger ingediend voorstel van heeren Commissarissen in Ned. Indië tot uitgave van de Nieuwe Statuten van Batavia. Wegens het vergevorderd uur wordt op voorstel van den Voorzitter besloten dit punt tot eene volgende bijeenkomst aan te houden, waarna de Vergadering, niets meer aan de orde zijnde, door den Voorzitter gesloten wordt.

191STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 28 SEPTEMBER 1878.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Corns. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Dumontier, Juynboll, Meinsma, Niemann, Kern en Humme. Afwezig de heeren Mirandolle, Robidé van der Aa en Quarles van Ufford.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris wordt mededeeling gedaan van de sedert de vorige bijeenkomst ontvangen tijdschriften en afzonderlijke

werken, waarbij tevens de ontvangst wordt bericht van de volgende missives:

a. Van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia, dd. 15 April 1878, ten geleide van de laatst uitgegeven afleveringen van het Tijdschrift en de Notulen der vergaderingen. Het daarbij gevoegd bewijs van ontvangst is bereids aan de Directie teruggezonden.

b. Van den Bibliothecaris der Kon. Natuurkundige Vereeniging in Ned.-Indië, dd. Maart 1878, houdende het verzoek de ontbrekende deelen en afleveringen der Bijdragen, waarvan opgave wordt gedaan, te willen toezenden, onder bereidverklaring van het door de Vereeniging uitgegeven Tijdschrift die nummers of deelen aan te vullen, welke in de verzameling van het Instituut mochten ontbreken, voor zoo verre deze nog aanwezig zijn. In verband hiermede wordt medegedeeld dat het Instituut geen, doch het Indisch Genootschap wèl een volledig exemplaar van het Natuurkundig Tijdschrift bezit; dat, voorts, telkens na ontvangst van de verschenen afleveringen van dat orgaan, deze vanwege het Instituut ten geschenke zouden zijn aangeboden aan de boekerij der zusterinstelling, terwijl eindelijk, de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned.-Indië niet voorkomt op lijst der wetenschappelijke instellingen, waarmede het Instituut in betrekking staat, waarom dan ook, op voorstel van den Secretaris, in de vorige vergadering besloten werd alsnog een letterkundig verkeer tusschen beide instellingen te openen Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten de beantwoording van meergemelde missive aan te houden, doch inmiddels tot het Bestuur van het Indisch Genootschap de vraag te richten, of er inderdaad telkens zulk eene aanbieding der gedrukten van de Natuurkundige Vereeniging onzerzijds heeft plaats gehad; en, mocht dit het geval zijn, sedert welk tijdstip die schenking dagteekent.

c. Van den heer J. L. Cluysenaer, te Breda, ten geleide van „Reistocht naar en door Oost-Indiën door Wouter Schouten", 4e druk, 1775, 2 dln. en van een overdruk uit „de Economist" van zijn opstel over „den afvoer der Ombiliën-steenkolen."

d. Van den heer Corns. de Groot, te 's Gravenhage, ten geleide 1o. van eene verzameling van catalogi betreffende de koloniale afdeelingen der Parijsche wereldtentoonstelling en 2o. van een aantal andere boekwerken, deels van zijne hand, deels van anderen.

e. Van Jhr. Mr. A. Baud, dd. 10 Sept. 1878, ten geleide, namens Mr. W. A. Baron Baud, van een exemplaar van den door Mr. P. Mijer bewerkte levensschets van wijlen den Minister van Staat, J. C. Baud.

f. Van den Ondervoorzitter Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, dd. 4 Juli 1878, namens den heer Meyners d'Estrey, te Parijs, aanbiedende het eerste nr. zijner „Annales de l'Extrême Orient."

g. Van de Société civile internationale du Canal interocéanique, dd. 30 Aug. 1878, ten geleide van een rapport van den luitenant ter zee, Lucien N. B. Wijse.

De missives sub *c*—*g* worden voor kennisgeving aangenomen; bereids is voor de verrijking der boekerij aan de verschillende inzenders dank betuigd.

h. Van de Académie Royale des Sciences de Lisbonne, dd. 1 Juli 1878, houdende bericht van verzending van eene verzameling boekwerken door tusschenkomst van het Centraal-Bureau, te Haarlem. De ontvangst daarvan zal worden afgewacht.

i. Twee van het Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam, dd. 22 en 29 Juni 1878, houdende, de eerste, dankbetuiging voor de aanvulling zijner bibliotheek met de daarin nog ontbrekende exemplaren der afzonderlijke werken van het Instituut, met verzoek om ook de ontbrekende afleveringen of deelen der Bijdragen te mogen erlangen; en de tweede ten geleide van de in de boekerij van het Instituut ontbrekende nummers van het Tijdschrift van het Genootschap, voor zoover deze nog aanwezig zijn. Wordt besloten aan het gedaan verzoek, zooveel mogelijk te voldoen, en, onder dankbetuiging voor de gezonden gedrukten van het Genootschap, te trachten 't alsnog ontbrekende aan te vullen.

j. Van den heer S. Coolsma, dd. 26 Juli 1878, namens het Bestuur van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam, al de in de Bibliotheek nog ontbrekende uitgaven dier Vereeniging aanbiedende, met verzoek tevens een exemplaar te mogen ontvangen van de werken van het Instituut, voor zoover die nog voorhanden zijn. Aan het Bestuur zal de dank der vergadering worden betuigd, terwijl de Secretaris wordt gemachtigd aan het verzoek te voldoen.

k. Van den Redacteur van het tijdschrift „de Rijnsche Zending", J. P. G. Westhoff, te Amsterdam, dd. 21 Augs. 1878, zich bereid verklarend eerlang een volledig exemplaar van ge-

meld orgaan en de verder uitkomende afleveringen daarvan voor de boekerij te zenden, onder aanbeveling van ook de Bijdragen van het Instituut te mogen ontvangen.

l. Van het Hoofdbestuur van het Nederlandsche Zendeling-genootschap, te Rotterdam, dd. 22 Aug. 1878, houdende mededeeling dat eerlang aan het verzoek zal worden voldaan om de bibliotheek van het Instituut van de ontbrekende van Genootschaps werken, voor zooveel mogelijk, te voorzien.

m. Van het Bestuur der Utrechtsche Zendings-vereeniging, dd. 19 Sept. jl., berichtende dat een volledig exemplaar van de Berichten der Vereeniging zoo spoedig mogelijk zal toegezonden worden met toezegging ook der verder verschijnende nummers; onder aanbeveling voorts ook de ontbrekende en verder uitkomende afleveringen der Bijdragen van het Instituut te mogen ontvangen.

n. Van het Hoofdbestuur van het Ned. Bijbelgenootschap, dd. 15 Sept. jl., berichtende dat eerlang voor de boekerij zal gezonden worden: 1°. een zooveel mogelijk volledig exemplaar der jaarlijksche Handelingen en 2°. een exemplaar van elk der linguistische werken en Indische Bijbelvertalingen die door het Genootschap zijn uitgegeven, terwijl het, mochten de uitgaven van het Instituut niet volledig voorhanden zijn, zich voor de aanvulling daarvan aanbevolen houdt.

Ten aanzien van de missives, sub *k—n*, wordt besloten de ontvangst der toegezegde werken en tijdschriften af te wachten, de Besturen der verschillende genootschappen daarvoor dank te zeggen en den Secretaris te machtigen zooveel doenlijk voor de aanvulling der uitgaven van het Instituut in de verzamelingen dier genootschappen zorg te dragen.

Door den Secretaris wordt medegedeeld, dat de pogingen tot letterkundig verkeer met enkele Genootschappen en redactiën van tijdschriften, waartoe in de vorige vergadering besloten werd, gedeeltelijk reeds gunstige uitkomsten hebben opgeleverd. Het aanbod tot ruiling van wederzijdsche uitgaven is reeds aangenomen door de Redactie van het Oesterreichische Monatschrift für den Orient, te Weenen, die bereids den loopenden jaargang daarvan toegezonden heeft. Door tusschenkomst van ons buitenlandsch lid, graaf Meyners d'Estrey, is bericht ontvangen, dat de Société académique Indo-Chinoise, te Parijs, hare ter perse zijnde Mémoires en al hare verdere uitgaven zal zenden,

en dat hetzelfde kan worden verwacht van de Société des études coloniales et maritimes, mede te Parijs gevestigd. Eveneens is de Société d'Ethnographie te Parijs tot ruiling van uitgaven bereid; hoewel daarvan nog geen officiëel bericht is ontvangen, is zulks echter den Penningmeester, den heer de Groot, tijdens zijn verblijf te Parijs, door den Voorzitter dier Vereeniging, den hoogleeraar Léon de Rosny, meêgedeeld; bereids zijn ook enkele afleveringen van haar tijdschrift voor onze bibliotheek ontvangen.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt verder besloten alsnog ruiling van wederzijdsche uitgaven voor te stellen aan de administratie van de École spéciale des langues orientales vivantes te Parijs en het India Office te Londen, terwijl, naar aanleiding eener opmerking van den Penningmeester, goedgekeurd wordt in het vervolg slechts tweemaal 's jaars, telkens in de bestuursvergaderingen van December en Juni, de gelegenheid te geven voorstellen te doen om met wetenschappelijke genootschappen in betrekking te komen of wel bestaande letterkundige relatiën te bestendigen of af te breken.

Door den Voorzitter wordt bericht dat is ontvangen:

1°. eene missive van het Bestuur van de Public Library, Museums, and national Gallery of Victoria, te Melbourne, houdende dankbetuiging voor de toegezonden genootschapswerken. Voor kennisgeving aangenomen.

2°. missives van de heeren W. A. Jellinghaus, te 's Gravenhage, J. E. van den Bor, te Apeldoorn, en A. Looijen, te Paramaribo, allen houdende bericht van aanvaarding van het lidmaatschap. Voor kennisgeving aangenomen, terwijl op voorstel van den Penningmeester, besloten wordt tot den heer van den Bor, die reeds bij het zilveren feest tot lid is benoemd, de vraag te richten, sedert welk tijdstip hij zijn lidmaatschap wenscht te zien ingaan.

3°. eene missive van Radja Sourindro Mohun Tagore, te Calcutta, berichtende de aanvaarding van het lidmaatschap. Voor kennisgeving aangenomen, terwijl voor de daarbij toegezonden werken de dank der vergadering zal worden betuigd.

4°. eene missive van het lid, J. J. M. de Groot, te Cheribon, berichtende zijne vestiging in die residentie als tolk voor de Chineesche taal, met verzoek de sedert October 1876 gepubliceerde geschriften van het Instituut te mogen ontvangen

en hem in de gelegenheid te stellen de achterstallige contributiën te voldoen. Hiervan zal aan Commissarissen in Indië mededeeling worden gedaan.

5°. eene missive van dr. P. A. Bergsma, te Batavia, berichtende de aanvaarding van het lidmaatschap. Voor kennisgeving aangenomen, terwijl het daarbij aangeboden exemplaar zijner „Bijdrage tot de kennis der weersgesteldheid ter kuste van Atjeh" met dank wordt aanvaard.

6°. eene missive van den heer W. van Prehn, te 's Gravenhage, houdende bericht, dat hij zijn ontslag neemt als lid van het Instituut.

7°. eene missive van den heer D. J. van Bijsterveld, te 's Gravenhage, overbrengende het verzoek van het lid G. Faber, te Batavia, om als lid van het Instituut ontslagen te worden.

De missives sub 6° en 7° worden voor kennisgeving aangenomen.

8°. eene missive van Commissarissen te Batavia, gedagt. 10 Juli ll., meldende *a.* dat er nog antwoord wordt gewacht van den resident van Soerakarta over de toezending van benoemingsbrieven aan Javaansche Grooten, terwijl ook over hunne benoeming zelve tot leden van het Instituut zijn advies is gevraagd; *b.* dat toezending van de „Bijdragen" zeer gewenscht wordt, waarvan het tweede stuk van het eerste deel der vierde volgreeks nog niet is ontvangen; *c.* dat voor het lid Netscher wordt verzocht een exemplaar van het 3e en 4e stuk van dl. IX, 3e vlgr. der Bijdragen; en *d.* dat verzonden is een exemplaar van de door den heer von de Wall gepubliceerde brochure.

Ten aanzien van het onder *b* medegedeelde wordt door den Secretaris meegedeeld dat aan Commissarissen onverwijld is geschreven, dat de bedoelde aflevering reeds in October 1877, en het derde stuk van dl. I tegelijk met het eerste van dl. II in Juli ll. is verzonden.

Omtrent het verzoek van den heer Netscher is bericht ontvangen, dat daaraan niet meer behoeft voldaan te worden, daar de bedoelde stukken zijn teruggevonden.

Voor het door den heer von de Wall aangeboden en reeds ontvangen geschrift zijn Commissarissen verzocht den dank van het Instituut aan te bieden.

9°. eene missive van dr. E. Behm, te Gotha, verzoekende om inlichtingen omtrent het Instituut voor zijn bericht in den

„Annuaire géographique publié par l'Etablissement géographique de Gotha”. Daaraan zal worden voldaan.

10°. eene missive van den President van de Société d'Ethnographie, dd. 2 Juli jl., het Instituut uitnoodigende door het zenden van een of meer afgevaardigden deel te nemen aan het Congrès des sciences ethnographiques, te Parijs den 15—17 Juli te houden. Wordt goedgekeurd dat bereids is geschreven, dat het Bestuur van het Instituut tot zijn leedwezen geene afgevaardigden kan zenden.

11°. eene missive van het Comité du Congrès des sciences ethnographiques, te Parijs, dd. 16 Sept. jl., houdende verzoek, dat het Instituut zich late vertegenwoordigen bij de tweede bijeenkomst van het Congres, dat van 15 tot 20 October zal plaats hebben. Na gedachtenwisseling wordt goedgekeurd de noodiging aan te nemen, terwijl het bestuurslid, dr. Dumontier zich bereid verklaart het Instituut alsdan te vertegenwoordigen. Hiervan zal aan het Comité worden kennis gegeven, terwijl aan dr. Dumontier een geloofsbrief zal worden uitgereikt.

12°. eene missive van den Commissaris-Generaal van het Congrès de géographie commerciale te Parijs, dd. 7 Juli jl., bevattende de noodiging dat het Instituut zich op het van 23—28 September te houden Congres doe vertegenwoordigen. In verband hiermeê worden voorgelezen twee brieven van het buitenlandsch lid Meyners d'Estrey, te Parijs, dd. 15 Augustus en 17 Sept. jl., waarin hij zich bereid verklaart om als afgevaardigde van het Instituut aan de werkzaamheden van gemeld Congres deel te nemen. Wordt goedgekeurd dat onverwijld het aanbod des heeren Meyners d'Estrey is aanvaard en hem een geloofsbrief is uitgereikt, terwijl hiervan aan den Commissaris-Generaal van het Congres bericht is gezonden.

13°. een nader schrijven van den heer Meyners d'Estrey, dd. 19 Sept., zijn dank betuigende voor zijne benoeming tot afgevaardigde van het Instituut bij het Congrès de géographie commerciale, terwijl hij hoopt aldaar een overzicht te geven van de werkzaamheid van het Instituut, dat opgenomen zou kunnen worden in de Mémoires du Congrès.

14°. eene missive van het Comité d'organisation du Congrès international pour le développement et l'amélioration des moyens de transports, dd. 1 Juli jl., waarbij het Instituut wordt uitgenoodigd deel te nemen aan het den 22—27 Juli jl. te houden Congrès. Wordt goedgekeurd dat deze missive voor kennisgeving is aangenomen.

15°. eene missive van den generaal P. G. Booms, dd. 17 Juni ll., houdende dankbetuiging dat zijne Studiën over Algiers in de Bijdragen zullen worden opgenomen. Voor kennisgeving aangenomen.

Door den Secretaris wordt medegedeeld, dat de door het Ministerie van Koloniën bestelde 3000 exemplaren van de Javaansche vertellingen, bewerkt door Dr. Palmer van den Broek, zijn afgeleverd, zoomede ook de 4000 exemplaren van de door Prof. Niemann bezorgde Bloemlezing uit Maleische geschriften, welke ingevolge een schrijven uit het Departement van Koloniën, dd. 12 Juli ll., Litt. F, n°. 26, aan het Koloniaal Etablissement te Amsterdam zijn verzonden. Het voor de levering van beide stukken verschuldigde bedrag is na de inzending onzerzijds van de daartoe strekkende declaratiën bereids vanwege het Departement aan den Penningmeester voldaan.

Door de firma E. J. Brill, te Leiden, wordt machtiging gevraagd om te mogen beschikken over de subsidie van ƒ 250, toegestaan voor de aanschaffing van eene nieuwe Maleische type voor den herdruk van Prof. Niemann's Bloemlezing. Door den Penningmeester worden bedenkingen geopperd tegen de wijze waarop en het doel waarvoor die subsidie is toegestaan, welke door den heer Niemann beantwoord worden. Daar het evenwel niet mogelijk is op de vroegere beslissing van het Bestuur alsnu terug te komen, wordt besloten het protest van den Penningmeester in de Notulen te vermelden, en overeenkomstig zijn voorstel de firma Brill te machtigen over de toegestane som te beschikken.

Door den gepensioneerden Luitenant-kolonel der administratie in Ned.-Indië, de Jongh, is ter uitgave aangeboden een opstel over de tijdrekening der Tenggerezen. Overeenkomstig het verslag, door den hoogleeraar Meinsma uitgebracht, wordt besloten

het in de Bijdragen op te nemen, terwijl de heer Meinsma zich bereid verklaart daaraan eene inleiding of wel eenige aanteekeningen toe te voegen.

Door den heer von Rosenberg is ter uitgave in de Bijdragen aangeboden een opstel over Maleische en systematische namen van visschen uit den O. I. archipel. Om bericht en raad in handen gesteld van het bestuurslid Niemann.

De Voorzitter brengt ter tafel het voorstel van Commissarissen te Batavia om vanwege het Instituut de Nieuwe Statuten van Batavia te doen uitgeven. Uit de hierover gevoerde gedachtenwisseling blijkt, dat eenstemmig het belang dier uitgave wordt erkend, terwijl, mocht daartoe worden besloten, het Instituut dien arbeid moet opnemen onder zijne afzonderlijke werken. Eer echter hieromtrent een besluit kan worden genomen, dient het Bestuur zoowel den omvang als de kosten der uitgave te kennen, weshalve de Secretaris wordt uitgenoodigd hieromtrent berichten in te winnen.

De Voorzitter stelt vervolgens aan de orde de concept-overeenkomsten zoowel met den drukker, H. L. Smits, als met den uitgever, Mart. Nijhoff. Na uitvoerige gedachtenwisseling worden zij met eenige wijzigingen vastgesteld. Zij zullen in duplo worden opgemaakt, waarvan een in het Archief van het Instituut zal worden bewaard.

Verder wordt goedgekeurd de uitgave voor de illuminatie ter gelegenheid van den intocht van Z. K. H. Prins Hendrik na Hd. huwelijk, terwijl geen bezwaar wordt gemaakt tegen eene geringe verhooging van de raming van onkosten voor het aanschaffen van kachels.

Na de meedeeling dat thans het boekenfonds van het Instituut in het geheel in het gebouw is overgebracht, wordt de Penningmeester op zijn voorstel gemachtigd de som van assurantie voorloopig te verhoogen met *f* 6000.

Door den heer Niemann wordt machtiging gevraagd en verkregen om van de nieuwe uitgave zijner Bloemlezing tien present exemplaren te mogen ontvangen.

Door de vergadering worden tot leden van het Instituut benoemd de heeren P. G. Booms, oud-minister van Oorlog en F. J. Geerling, vice-admiraal, beiden te 's Gravenhage.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

192ste BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 19 OCTOBER 1878.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Corns. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Niemann, Juynboll, Meinsma, Kern, Robidé van der Aa, Humme en Dumontier. Afwezig de heeren Quarles van Ufford en Mirandolle; eerstgenoemde met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt vervolgens mededeeling gedaan, met welke aanwinsten de bibliotheek sedert de vorige vergadering werd verrijkt. Voor de verschillende geschenken zal de dank der vergadering worden betuigd.

Ter tafel wordt gebracht een exemplaar van een nieuw tijdschrift: „Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik." Voor kennisgeving aangenomen.

De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen:

1o. eene missive van den Ondervoorzitter, Quarles van Ufford, ten geleide van een schrijven van het medelid, mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, waarbij, onder aanbieding aan het Instituut van een exemplaar van Junghuhn's kaart van Java, tot ulto. 1870 door de Ingenieurs van het Mijnwezen bijgewerkt, het leedwezen wordt uitgedrukt dat genoemd medelid tot dusver geen bericht heeft ontvangen van het lot van de vroeger door hem gezonden stukken van Hoepermans en de briefwisseling van

dr. Friederich. Met verzoek hem daarvan eenig bericht te doen toekomen, deelt de Ondervoorzitter voorts mede, dat de heer van Musschenbroek bedoelde stukken geheel ter beschikking van het Bestuur van het Instituut laat, 't geheel aan hem overlatende, welke bestemming er aan zal gegeven worden.

Ter inlichting wordt door den Secretaris medegedeeld dat reeds bij schrijven van den 19n Augustus ll., no. 1391, aan den heer van Musschenbroek het besluit der vergadering omtrent de bedoelde, door hem ingezonden stukken is overgebracht. Op het daarbij dezerzijds gedaan verzoek om ze in de handschriften-verzameling te mogen opnemen, daar ze voor openbaarmaking minder geschikt zijn, is echter tot dusver geen antwoord ingekomen. Met een en ander is bereids de Onder-voorzitter in kennis gesteld.

De Vergadering besluit thans: 1o. op grond der mededeeling van den Onder-voorzitter de vroeger door den heer van Musschenbroek aangeboden stukken in de handschriften-verzameling te bewaren en 2o. genoemd medelid dank te zeggen voor de aanbieding zoowel van die stukken als van de beschreven kaart van Java.

Met opzicht tot deze kaart wordt nog besloten haar ter verdere bijwerking in handen te stellen van den heer Corns. de Groot.

2o. eene missive van de Société des études coloniales et maritimes, te Parijs, houdende bericht dat volgaarne getreden wordt in het voorstel tot ruiling van wederzijdsche uitgaven. Hiervan zal aanteekening worden gehouden bij de verzending der geschriften van het Instituut.

3o. eene missive van het Bestuur van het Indisch Genootschap, dd. 7 October jl., waarbij inlichtingen worden verstrekt omtrent de aanvulling, in de boekerij van het Genootschap, van het aldaar berustend exemplaar van het tijdschrift van de Kon. Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië. Het zou het Bestuur van het Indisch Genootschap aangenaam zijn, wanneer het Instituut de na Mei 1878 ontvangen drie deelen, evenals dit met de vorige het geval is geweest, ook ter opneming in 's Genootschaps bibliotheek afstond, minder om daardoor die bibliotheek te verrijken, dan wel om het gemak der leden, die van de boekverzamelingen gebruik maken, te bevorderen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten de behandeling dezer missive en het daarbij gedaan verzoek te verdagen tot na de ontvangst van het antwoord, dat het Bestuur van het Instituut inwacht van de Kon. Natuurkundige Vereeniging te Batavia.

De Secretaris herinnert aan de herhaalde, doch steeds vruchtelooze aanvragen van onderscheidene leden van het Instituut om inzage te hebben van officieële uitgaven, waaronder in de eerste plaats de Javasche Courant, het Staatsblad van Ned. Indië met daarbij behoorend Bijblad, de Gouvernementsbladen van Suriname en Curaçao. Overeenkomstig zijn voorstel wordt besloten de welwillendheid van den Minister van Koloniën in te roepen ten einde de boekerij van het Instituut met die regeeringsuitgaven te verrijken.

Mede wordt op voorstel des heeren Humme besloten zich gelijktijdig tot Commissarissen in Indië te wenden met verzoek om bij de Indische Regeering zoodanige stappen te doen, welke hun geraden zullen voorkomen, ten einde het Instituut in het bezit te doen geraken van de onderscheidene werken, welke ter Landsdrukkerij worden uitgegeven in het Javaansch, Maleisch en in de andere talen van den Indischen Archipel, ter aanvulling ook der verzameling, onlangs door het Instituut aangekocht.

De Voorzitter bericht dat verder zijn ingekomen;

1°. missives van de heeren P. G. Booms en F. L. Geerling, beiden te 's Gravenhage, houdende mededeeling van de aanvaarding van het lidmaatschap.

2°. eene missive van den heer J. E. van den Bor, te Apeldoorn, zijn wensch te kennen gevend het tijdstip van ingang van zijn lidmaatschap te stellen op den datum, waarop de benoeming te zijner kennis kwam, zijnde in de maand Augustus jl.

Beide missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Door den heer Niemann wordt rapport uitgebracht omtrent het door den heer von Rosenberg aangeboden opstel over Maleische en systematische namen van visschen uit den Oost-Indischen Archipel. Daaruit blijkt vooreerst dat de geëerde inzender in zijn opstel niet heeft medegedeeld, in welke streek van Ned. Indië de door hem opgegeven Maleische naam ge-

bruikelijk is, 't geen wenschelijk zou zijn, daar de Maleische spreektaal in onderscheidene streken van Indië in meerdere of mindere mate verschilt. Voorts is de spelling der woorden onregelmatig, waardoor hier en daar onzekerheid omtrent de uitspraak ontstaat. Bij de wetenschappelijke benamingen ontbreken de namen van hen, die de verschillende visschen dus of zoo genoemd hebben. Daar bijv. de benamingen, door Cuvier, Bleeker en anderen aan de visschen gegeven, nu en dan verschillen, ware het noodig geweest dat de naamgever genoemd was; en wat dr. Bleeker betreft, bovendien nog of bij een door hem gegeven naam zijn Ichthyologische Atlas of een van zijne vroegere geschriften over Ichthyologie gevolgd is.

Op grond van een en ander wordt de raad gegeven het aangeboden opstel, althans niet in den vorm, waarin het is ingezonden, in de Bijdragen van het Instituut op te nemen. Overeenkomstig dit advies wordt besloten het stuk den heer von Rosenberg terug te zenden onder mededeeling dat het voor eene opname in de Bijdragen minder geschikt is.

Onder geleide eener missive, gedagt. Delft, 29 September jl., wordt door den heer F. Fockens jr., kontroleur bij het Binnenlandsch bestuur op Java en Madura, thans met verlof, een opstel toegezonden over het meer van Ngebel met drie daarbij behoorende teekeningen, met verzoek om, zoo 't geacht wordt voor plaatsing geschikt te zijn, het op te nemen in de Bijdragen van het Instituut. Om bericht en raad in handen gesteld van het bestuurslid Humme.

Door den heer Leupe is andermaal ingediend het thans door hem herzien stukje over den toestand der Bataviasche groote rivier, doch nu vermeerderd met eene daarbij behoorende kaart die hij gaarne wenscht in 't licht te doen geven en dit naar aanleiding van de mededeelingen in het hoofdstuk: „De invloed van de aardbeving van 5 Januari 1699 op Jacatra en hare hoofdplaats,„ voorkomende in het jongst uitgekomen werk van dr. C. Swaving: „Batavia's sanitaire geschiedenis onder het bestuur van de O. I. Maatschappij," blz. 79—82. Om bericht en raad in handen gesteld van den heer Robidé van der Aa.

Door den Secretaris worden inlichtingen gegeven omtrent de reeds meermalen besproken uitgave der Nieuwe Bataviasche

Statuten; zij betreffen meer bepaald de verschillende afschriften, die daarvan deels op het Rijksarchief, deels elders aanwezig zijn, zoomede ook de wijze, waarop daarvan eene goede copij en uitgave zouden kunnen verkregen worden. Men opperde den twijfel of 't maken van een afschrift dier Statuten voor de pers hier te lande niet even kostbaar zou zijn als wanneer men het in Indië liet vervaardigen. Na gedachtenwisseling wordt goedgekeurd hieromtrent met Commissarissen in Indië in nader overleg te treden.

De Secretaris wijst er op dat tot dusver nog geen opschrift op den gevel van het gebouw is geplaatst, waaruit blijken kan, dat het Instituut er zijn zetel heeft gevestigd. Spreker herinnert hierbij aan de verschillende plannen, die er vroeger hieromtrent bestonden, doch waarvan er geen enkel de algemeene goedkeuring mocht verwerven. Naar aanleiding hiervan wordt zoowel de noodzakelijkheid als de wijze der plaatsing van een opschrift besproken; ook wordt de vraag gedaan of het, met 't oog vooral op de vrij aanzienlijke kosten, die daaraan verbonden zijn, niet wenschelijker zou zijn zich voor 's hands te bepalen tot het plaatsen van een sierlijk bord, bevattende de mededeeling van de vastgestelde dagen en uren, waarop de bibliotheken van het Instituut en Indisch Genootschap voor de leden geopend zijn. Bij de meerderheid vindt dit laatste denkbeeld toejuiching, ter uitvoering waarvan de vergadering den Voorzitter, Penningmeester en Secretaris machtigt het noodige te verrichten.

Door den Secretaris wordt de vraag gedaan of de belangstelling in de werkzaamheden van het Instituut niet zou worden vermeerderd, zoo men eenige buitengewone algemeene vergaderingen uitschreef, gelijk die vroeger wel eens plaats hebben gehad, meer bepaald tot het houden van wetenschappelijke voordrachten over Indische taal-, land- en volkenkunde met of zonder debat. Uit de hierover gevoerde gedachtenwisseling blijkt, dat de meerderheid der Bestuursleden, hoe gaarne zij ook de belangstelling in den arbeid van het Instituut zou zien vermeerderen, echter de vrees koestert, dat de aangewezen weg niet doeltreffend zal blijken. Immers de proef, welke eertijds daarmeê genomen is, kan niet geacht worden aan billijke verwachtingen te hebben beantwoord, ja, is mislukt, terwijl

bovendien niet mag voorbijgezien, dat, mochten er vergaderingen, als waarvan hier sprake is, worden gehouden, voor een goed deel althans slechts de in de residentie wonende leden daarvan 't genot zullen hebben. Ook is het aan twijfel onderhevig of het doel van het Instituut daarmeê wel krachtiger zou worden bevorderd, gezwegen nog van de finantieële bezwaren, die tegen het plan zouden kunnen worden aangevoerd.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

193ste BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 16 NOVEMBER 1878.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Quarles van Ufford (Onder-voorzitter), C. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Robidé van der Aa, Humme, Niemann en Juynboll. Afwezig de heeren Kern, Mirandolle, Dumontier en Meinsma, de twee laatstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Penningmeester brengt ter tafel de begrooting van het dienstjaar 1879 met eene memorie van toelichting. In handen gesteld van den Secretaris ter rondzending daarvan bij de Bestuursleden, ingevolge de 4e alinea van art. 4 van het Huishoudelijk Reglement.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt mededeeling gedaan van de aanwinsten, waarmeê de bibliotheek sedert de vorige vergadering verrijkt is geworden. Aangenomen voor kennisgeving en plaatsing der boeken in de bibliotheek.

Verder wordt voorgelezen:

a. eene missive van den Minister van Koloniën, van den 12en November 1878, lett. A1. no. 15, ten geleide van een exemplaar van: 1o. de jaargangen 1838—1865 en 1867—1877,

benevens de tot heden verschenen nummers 1—214 van den jaargang 1878 der officieële uitgave van het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, en 2°. de jaargangen 1874—1877 van het Gouvernementsblad van Suriname en het Publicatieblad van Curaçao, benevens de tot heden ontvangen nummers van den jaargang 1878 (Suriname 1 t/m 22, Curaçao 1 t/m 36.) Tevens wordt de toezegging gedaan, dat de verder verschijnende nummers, naarmate zij uit de koloniën ontvangen worden, aan het Instituut zullen worden toegezonden, terwijl de aan de Indische Staatsbladen-reeks ontbrekende jaargang 1866 uit Indië wordt ontboden.

De Minister bericht verder dat van de Javasche Courant geene exemplaren bij het Departement beschikbaar zijn; de Gouverneur-Generaal is echter door Z. Exc. uitgenoodigd om, te beginnen met het volgend jaar, ten behoeve van het Instituut een exemplaar herwaarts te zenden.

Aan het verzoek om ook een exemplaar van het Bijblad op het Indisch Staatsblad te ontvangen, kan niet voldaan worden, aangezien de uitgave van dat werk geheel voor particuliere rekening geschiedt, en de exemplaren, die daarvan uit Indië ontvangen worden, voor de bureaux van het Departement beschikbaar moeten blijven.

Met belangstelling wordt deze verrijking der Instituuts-boekerij vanwege het Departement van Koloniën vernomen en besloten de missive met een brief van dankbetuiging te beantwoorden.

b. eene missive van den Secretaris-Generaal der Académie Royale des Sciences de Lisbonne, van 10 Juli 1878, houdende kennisgeving van de verzending der laatst uitgegeven werken dier instelling.

c. missives van den Amanuensis van het Hoofdbestuur van het Ned. Bijbelgenootschap, te Amsterdam, houdende bericht van de verzending der bij de missive van gemeld Hoofdbestuur dd. 15 Sept. 1878 toegezegde jaarlijksche verslagen en linguistische werken en Indische Bijbelvertalingen, door het Genootschap uitgegeven.

d. eene missive van den heer A. J. C. Geerts, te Yokohama, ten geleide van een exemplaar der 1e afl. van een door hem uitgegeven geschrift over de Chineesch-Japansche natuur-producten.

De in de sub b—d vermelde missives aangeteekende boekwerken zijn bereids ontvangen. Wordt besloten daarvoor den dank van het Instituut aan te bieden.

e. eene missive van den hoogleeraar E. Teza, te Piza, ten geleide van eenige door hem uitgegeven geschriften, met opgave voorts van de wijze der verzending van de Instituutswerken en met verzoek om ook het eerste deel van Meinsma's uitgave van de Babad Tanah Djawi te mogen ontvangen. Wordt besloten den hoogleeraar dank te zeggen voor zijn geschenk, zijn verzoek toe te staan, terwijl de Secretaris op de lijst der expeditie aanteekening zal houden van het opgegeven adres.

f. een briefkaart van het medelid E. Netscher, te Batavia, verzoekende toezending per mail van die aflevering der Bijdragen, waarin het vervolg voorkomt van het opstel des heeren Tiele over de Europeërs in den Maleischen Archipel. Den Secretaris wordt opgedragen hiervan aanteekening te houden.

g. eene missive van den heer R. C. d'Ablaing van Giessenburg, firma R. C. Meijer, te Amsterdam, waarin zij namens dr. H. N. van der Tuuk, te Bali-Boleleng, 1°. verzoekt de boekwerken, voor genoemd lid bestemd, aan zijn adres ter verdere expeditie te zenden; en 2°. inlichtingen vraagt of de Madureesche vertelling, Tjarita Brakaj, door Prof. Vreede uitgegeven, behoort onder de werken die aan de leden van het Instituut worden aangeboden, daar de firma, in 't tegenovergestelde geval, een exemplaar voor rekening naar Bali-Boleleng moet zenden. Wordt besloten van het verzoek aanteekening te houden, en een exemplaar te zenden van het gevraagde werk, waarvan de uitgave door het Instituut niet op eigen kosten ondernomen, doch alleen ondersteund is, tengevolge waarvan het Instituut slechts over enkele exemplaren te beschikken heeft.

h. eene missive van den heer C. C. L. van Coeverden, te Haarlem, waarbij hij zijn ontslag neemt als lid van het Instituut. Aangenomen voor kennisgeving.

Aangeteekend wordt het overlijden van het lid L. Daemers de Cachard, te Brussel, den 20 Sept. ll.

Gelijktijdig met een brief van dankbetuiging voor de toegezonden Instituuts-werken, biedt de Smithsonian Institution opgaven aan zoowel van de genootschappen, hier te lande, waarmeê zij in betrekking is, als van de door haar uitgegeven werken, met verzoek de lijst der genootschappen zoo noodig te verbeteren en aan te vullen en te willen mededeelen wat er in de verzameling van hare uitgaven mocht ontbreken, ten einde de leemten alsnog te kunnen aanvullen. Wordt besloten deze stukken, ter behandeling en afdoening, in handen van den Secretaris te stellen.

Door den Bibliothecaris der Universiteits-bibliotheek te Amsterdam is bij missive van den 4 Nov. jl. het verzoek gedaan om voor die instelling een exemplaar der werken van het Instituut, zooveel de voorraad toelaat, te mogen ontvangen en haar te plaatsen op de lijst van de inrichtingen, waaraan het Instituut zijne werken zendt. Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt met meerderheid van stemmen besloten den Bibliothecaris het leedwezen van het Bestuur te betuigen dat het niet kan treden in zijn verzoek, daar het alsdan onbillijk zou handelen tegenover andere inrichtingen, die ter verkrijging der Instituutswerken zich hebben laten inschrijven onder de contribueerende instellingen. Mocht het echter met de bedoeling van den Bibliothecaris strooken de Universiteits-bibliotheek als lid van het Instituut te doen opnemen, dan zou hij het Bestuur alleszins bereid vinden om niet enkel de verder verschijnende afleveringen der Bijdragen en afzonderlijke werken te zenden, maar ook, voor zooveel de voorraad toelaat, al hetgeen tot dusver door het Instituut is uitgegeven ten geschenke aan te bieden.

Door den heer Robidé van der Aa wordt rapport uitgebracht omtrent het in zijne handen gesteld opstel des heeren Leupe over „een onderzoek naar den toestand der Bataviasche groote rivier na de aardbeving van den 5den Januari 1699.” Overeenkomstig zijn advies wordt besloten het in de Bijdragen op te nemen, doch zonder de kaart, die bij het opstel ter uitgave was gevoegd.

De heer Robidé van der Aa vestigt de aandacht van het Bestuur op eene aanteekening op blz. XLV van het jongst verschenen 10e deel van de Jonge's „Opkomst van het Neder-

landsch gezag in Oost-Indië", waaruit blijkt dat enkele handschriften van wijlen den heer Hageman, den heer de Jonge vanwege het Instituut verstrekt, worden genoemd als te behooren tot de verzameling van het Indisch Genootschap.

Overeenkomstig zijn voorstel wordt goedgekeurd, ter voorkoming van misverstand, den geleerden schrijver op die onjuistheid te wijzen met beleefd verzoek daarvan wel aanteekening te willen houden.

De heer Humme brengt hierna verslag uit omtrent de in de vorige vergadering in zijne handen gestelde studie des heeren F. Fockens Jr., te Delft, over het meer van Ngebel. Na nauwkeurig onderzoek dezer studie komt zij den rapporteur voor plaatsing in de Bijdragen minder geschikt voor.

Na gedachtenwisseling wordt overeenkomstig dit advies besloten, terwijl het handschrift met de teekeningen aan den Schrijver, ingevolge zijn verzoek, zal worden teruggezonden.

Door den Secretaris wordt mededeeling gedaan van een door hem ontvangen schrijven van den Graaf Meyners d'Estrey van den 4den Nov. jl., op wiens verzoek hij de aandacht van het Bestuur vestigt op het verslag van de openingszitting van het onlangs te Parijs gehouden internationaal Congres van handelsgeographie, dat voorkomt in de 4e afl. van de "Annales de l'Extrême Orient." Daaruit blijkt dat de Graaf als gedelegeerde van het Instituut de vergadering toegesproken, en zijn voornemen aangekondigd heeft om in een der sectiën van het Congres een gedetailleerd overzicht te geven van de werkzaamheid van het Instituut gedurende zijn vijf- en twintigjarig bestaan.

Tevens wordt door den heer Meyners d'Estry medegedeeld, dat de Société de géographie de Paris, op wier initiatief het Congres werd gehouden, gehoor heeft gegeven aan zijn voorstel om de Secretarissen van het Instituut en het Batav. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te benoemen tot haar "membres correspondants honoraires."

Met belangstelling verneemt de vergadering deze mededeeling, en verzoekt den Secretaris den heer Meyners d'Estrey daarvoor dank te zeggen, terwijl zij, bij monde van den Voorzitter, den Secretaris geluk wenscht met de onderscheiding, hem te beurt gevallen.

Aan de mededeelingen des heeren Meyners d'Estrey voegt

de Ondervoorzitter, Quarles van Ufford, nog eenige bijzonderheden toe omtrent de slotzitting van het Congres, welke hij tijdens zijn verblijf te Parijs mocht bijwonen.

Overeenkomstig het voorstel des Ondervoorzitters wordt tot buitenlandsch lid van het Instituut benoemd de Markies de Croizier, President van de Société Indo-Chinoise, te Parijs.

Door den Onder-voorzitter wordt in overweging gegeven zich in betrekking te stellen met de Société de géographie commerciale te Marseille, waarvan de heer P. Bainier secretaris is. Aangehouden tot eene volgende bijeenkomst.

Door den Secretaris wordt voorgelezen een uitvoerig schrijven van Commissarissen, gedagt. 5 October ll., in antwoord op de brieven der Directie van 19 Februari, 11 Maart, 15 April en 20 Augustus, nos. 1329, 1331, 1364 en 1396. Naar aanleiding daarvan wordt

a. in de eerste plaats besloten: aan Commissarissen dank te zeggen voor hunne mededeelingen omtrent de feestviering van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; dat het echter, evenals Commissarissen, ook der Directie leed heeft gedaan, dat niemand onder de leden van het Instituut bereid was uit naam van onze vereeniging de feestvierende vergadering toe te spreken.

b. Wat in de tweede plaats de opmerkingen van Commissarissen betreft aangaande de wijze van benoeming van en de kennisgeving daarvan aan de nieuwe leden, waaronder vaak ook inlandsche Grooten: daarvan zal voor het vervolg aanteekening worden gehouden, terwijl zooveel doenlijk er voor zal gezorgd worden, dat telkens, wanneer in Februari over de benoemingen eene beslissing genomen wordt, de lijst van candidaten in October aan Commissarissen worde gezonden, die dan bij hun advies tevens eene voordracht kunnen voegen.

c. Overeenkomstig het voorstel van Commissarissen wordt verder de Secretaris gemachtigd van de ledenlijst af te voeren den Regent van Bodjonegoro, die overleden is.

Nog zal aanteekening worden gehouden dat uit Indië zijn vertrokken de heeren Fockens, Blokzeyl, S. van Dissel, van Heukelum, van der Aa, van Gorkom, de Gijselaar, Hofstede, Kroesen, Wattendorff en Levyssohn Norman.

d. Aan Commissarissen zal dank worden gezegd voor hunne welwillendheid om, ingevolge den wensch van den Penningmeester, voortaan bij de verantwoording steeds een volledige nota van achterstallige contributiën te voegen, terwijl wederkeerig zal worden zorg gedragen, dat van de benoemde in Indië tehuis behoorende leden opgave worde gedaan, zoo mede van het al of niet voldaan zijn van contributiën door hen, die naar Indië terugkeeren.

e. Op voordracht van Commissarissen worden tot leden van het Instituut benoemd de heeren mr. J. A. Haakman, advocaat te Batavia, mr. J. Cohen Stuart, redacteur van de Locomotief, mr. P. Brooshooft, redacteur van de Samarangsche Courant, J. Knebel, controleur te Koedoes, J. Boddé, zendeling te Samarang en G. J. Harrebomée, contrôleur op Celebes.

f. Aan den Secretaris wordt opgedragen te voldoen aan den wensch van Commissarissen tot ontvangst van exemplaren van het nieuwe Instituutsreglement, ter uitreiking aan de nieuwe leden.

g. Geven Commissarissen aan het einde van hun schrijven te kennen, dat zij in het begin van het volgende jaar wenschen af te treden, eenparig wordt besloten hun het leedwezen der Directie daarover te betuigen en namens haar uittenoodigen het Commissariaat alsnog te willen blijven vervullen, waartegen zij hoopt dat geen onoverkomelijke bezwaren mogen bestaan.

De Secretaris-Bibliothecaris vestigt de aandacht van het Bestuur op de gedurige, doch vruchtelooze aanvragen ter raadpleging zoo niet van alles, dan toch van het voornaamste, dat door andere koloniale mogendheden met betrekking tot hare koloniën en bezittingen telkens is en wordt uitgegeven. Op grond van het hooge belang der zaak, welke het hier geldt, stelt hij vóor, dat vanwege het Instituut de noodige stappen worden gedaan hetzij rechtstreeks tot de vreemde Gouvernementen, hetzij door tusschenkomst onzer Regeering of haar vertegenwoordigers, om de bibliotheek in het bezit te stellen van de officieële uitgaven over de vreemde koloniën. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

BESCHRIJVING EN GESCHIEDENIS

VAN

BOETON

DOOR

A. LIGTVOET.

I. HET LAND.

Het rijk Boeton, dat in de landstaal Bolijo, in het Maleisch Boetoen, en in het Makassaarsch en Boegineesch Boetoeng heet, bestaat uit:

1°. het eiland Boeton of Bolijo, door straat Boeton gescheiden van het zuidoostelijk schiereiland van Celebes;

2°. het eiland Moena, ook Oena en Woena en in vroeger tijd door de Nederlanders Pangasane, Pantjana en Pantjano genoemd, ten westen van het eiland Boeton, waarvan het door straat Boeton gescheiden wordt; terwijl de straat van Tijoro het van Celebes scheidt;

3°. het eiland, dat door de Boetonneezen Koebeina, door de Makassaren Kambaëna, en door de Nederlanders Kabijna, Kambeina of Kamboena genoemd wordt;

4°. een aantal kleine eilanden in de nabijheid van de kusten van Boeton en Moena gelegen, en waarvan de voornaamste zijn: Tikola en Groot- en Klein Tobeja in de straat van Tijoro; Poelo Mangkasar, in straat Boeton tusschen Boeton en Moena gelegen; Bata-oga, Kadatoewang, Masirieng en Sijompo ten zuid-westen van het eiland Boeton, en Talaga ten zuiden van Koebeina;

5°. de Toekang-bĕsi eilanden, waarvan de voornaamste zijn: Wangi-wangi of Wantji-wantji; Kaledoepa, op de zeekaarten Kadoepa en Kadoepan, en in de kontrakten Caydoepa genoemd [1]; Tomeja; Kapota; Langkesi, waarschijnlijk hetzelfde als het Veldhoeneiland der zeekaarten, en Binongko, het zuidelijkste van den groep;

6°. Polejang en Roembija, twee tegenover Moena op het zuid-oostelijk schiereiland van Celebes gelegen landen, waarvan Polejang het westelijkste is. Zij worden begrensd ten westen door het gebied van Loewoe, ten noorden door dat van Laïwoeï, ten oosten en zuiden door de straat van Tijoro.

Waarschijnlijk rekent de sultan van Boeton ook tot zijn rijk het eiland Wowoni, door de Makassaren Wawonijo genoemd; maar dit wordt door het gouvernement als een onderhoorigheid van Ternate beschouwd. (Missive van den Algemeenen Sekretaris dd. 29 Oktober 1858 L^a S^2 geheim).

Het gebied van Boeton is ongeveer besloten tusschen de meridianen van 121°40' O. L. (westpunt van Koebeina) en 124° 50' O. L. (oostpunt van Veldhoeneiland) en tusschen de parallellen van 6°20' Z. B. (zuidpunt van Binongko) en 4°20' Z. B. (noordpunt van het eiland Boeton).

Daar de grenzen van Polejang en Roembija met Loewoe en Laïwoeï niet bekend zijn, kan de grootte van het geheele rijk niet worden opgegeven. Het eiland Boeton beslaat echter volgens de zeekaart 82 □ geografische mijlen of 1918 □ palen, en Moena, dat na Boeton het voornaamste gedeelte van het rijk uitmaakt, 49 □ geografische mijlen of 1184 □ palen.

De straten van Boeton en Tijoro zijn voor de grootste schepen bevaarbaar. In de laatstgemelde straat liggen echter veel eilanden; terwijl er in straat Boeton bijna geen liggen, hetgeen een van de voornaamste redenen is, waarom de oorlogsschepen, wanneer zij van Makassar naar de

---

[1] Dit eiland is dus nog niet verzonken; maar ligt ten oosten en niet ten zuidwesten van Boeton. Zie het stuk van den Heer Riedel over de talen op Noord- en Middel Celebes; deel XXXIII van de *verhandelingen van het Bataviaasch genootschap*, blz. 42.

Kandari- of Vosmaersbaai op de oostkust van het zuidoostelijk schiereiland van Celebes bestemd worden, gewoonlijk hun weg door straat Boeton nemen. Daar zij echter niet in één dag de genoemde baai kunnen bereiken, en het met het oog op de vele reven langs de oostkust van Celebes en het geheel ontbreken van vuurtorens niet raadzaam is des nacht door te stoomen, gaan zij tegen zonsondergang onder den wal van Boeton ten anker, gewoonlijk op een plaats, niet ver van den noordelijken uitgang der straat, maar nog daarin gelegen, die sedert lang den naam van Laboewan balanda, dat is: Hollandsche ankerplaats, draagt. Daar de superintendent voor de Oostersche gewesten Arnold de Vlaming van Oudshoorn in December 1654 en Januari 1655 vrij lang met een vloot bij den noordelijken ingang van straat Boeton ten anker gelegen heeft, om de Makassaren, die naar de Molukken wilden, om de opstandelingen bij te staan, op te wachten, is het niet onmogelijk, dat Laboewan balanda daaraan zijn naam ontleend heeft.

Op het eiland Boeton zijn veel baaien; waarvan die van Kalinsoesoe of Kalintjoesoe, ook de Dwaalbaai genoemd, op de oostkust, de voornaamste is.

Een der baaien op de westkust van hetzelfde eiland, waarschijnlijk die waaraan de kampong Boengi ligt, heeft Speelman na zijn aldaar op de Makassaren behaalde overwinning Victoriebaai genoemd; maar deze naam schijnt in onbruik te zijn geraakt.

Al de Boetonsche eilanden zijn zeer bergachtig, en de piek van Koebeina kan zelfs op grooten afstand in zee gezien worden.

Door den langwerpigen vorm van Boeton en Moena en den geringen omvang van de andere eilanden kunnen de daarop aanwezige rivieren geen langen loop hebben. De rivier, die bij Baoebaoe haar uitwatering heeft, en gewoonlijk rivier van Boeton genoemd wordt, wordt als de voornaamste opgegeven, en ook deze heeft alleen in de nabijheid van haar mond genoeg diepte om als haven voor groote prauwen (padewakangs) te dienen; terwijl zij wat verder zelfs voor kleine vaartuigen (sampans) onbevaarbaar is Omtrent de rivieren van Polejang en Roembija is niets bekend.

Wat de weersgesteldheid aangaat, kan men aannemen, dat de regentijd in het laatst van Mei begint en slechts vier maanden duurt; zoodat het te Boeton droog weder is, wanneer het te Makassar de regentijd is.

De meeste Boetonsche eilanden zijn zeer steenachtig en dien ten gevolge slecht bebouwd. Het eiland Moena schijnt echter vruchtbaarder en beter bebouwd te zijn, dan het eiland Boeton.

Rijst wordt nergens verbouwd, maar voornamelijk uit de Kandari- en Moeramoe baaien (zuidoostelijk schiereiland van Celebes) ingevoerd in den vorm van gaba (padiaren, ontdaan van den halm). Dit is echter roode rijst. Witte rijst wordt slechts voor eigen gebruik door de vreemde handelaars, die te Baoebaoe gevestigd zijn, van Makassar ingevoerd, en is dus zelden op de passers verkrijgbaar.

In plaats van rijst worden veel aardvruchten geteeld, voornamelijk de zoogenaamde lame of oebi Boetoeng, die het hoofdvoedingsmiddel van een groot deel der bevolking uitmaakt.

Verder leveren de Boetonsche eilanden veel katoen (kapok) op, zoodat daarvan uitvoer bestaat.

Het eiland Moena levert sedert eenige jaren veel koffie op.

Tabak wordt verbouwd, maar niet genoeg om een artikel van uitvoer te kunnen zijn.

De eilanden Bata-oga, Kadatoewang en Masirieng, ten zuidwesten van Boeton, brengen een overvloed van kleine Chinaasappelen voort, die te Makassar lemo Tjina of djĕroek Tjina, maar op Boeton makolona Patani genoemd worden, waarschijnlijk naar het rijk Patani op het schiereiland Malakka; bij de behandeling van de geschiedenis van Boeton zal althans uit het kontrakt van 24 Juni 1667 blijken, dat er destijds prauwen van dit Patani op Boeton voeren.

Langs de kust worden veel klapperboomen gevonden; maar noch klappers noch klapperolie worden uitgevoerd.

Overigens levert Boeton, wat vruchten betreft, niets bijzonders op.

De bosschen, vooral van Moena, bevatten veel schoon timmerhout, waaronder ook djatihout; waarvan echter niets wordt uitgevoerd, en alleen voor den huis- en scheepsbouw wordt gebruik gemaakt.

Verder vindt men er verfhoutsoorten, zooals bingkoeroe of bingkoedoe, waarvan de wortels een roode, en soga, waarvan de bast een zwarte verwstof oplevert; balasari of poelasari, dat bij de vervaardiging van wierook gebruikt wordt, en koewalboomen, waarvan het in den geheelen archipel voor de vervaardiging van inlandsche zeilen gezochte karoro gemaakt wordt. Dit karoro behoort met de bingkoeroe wortels en sogabast tot de voornaamste artikelen van uitvoer.

Wat den veestapel betreft, ziet men op het eiland Boeton weinig paarden; maar deze zijn, naar men zegt, op Moena veel talrijker. Karbouwen ziet men in den omtrek van de hoofdplaats en de kampong Baoebaoe, de eenige streek, waar Europeanen komen, in het geheel niet, en toch behooren karbouwhuiden en hoorns tot de artikelen van uitvoer; zoodat zij er in andere streken toch moeten zijn. Geiten en kippen ziet men overal in menigte. Eenden komen minder voor.

Wilde varkens zijn er in overvloed; maar verscheurend gedierte wordt op de Boetonsche eilanden evenmin als op Celebes gevonden.

De zeeën rondom Boeton leveren, behalve visch, ook veel tripang, agaragar, schildpad, paarlen en paarlemoer op. De beide laatste artikelen komen vooral veel in de straat van Tijoro voor.

De voornaamste plaatsen zijn, op het eiland Boeton:

de hoofdplaats Boeton of Bolijo, in het zuiden van het eiland op een paar palen afstand van de Westkust. Zij ligt op een heuvel, die van de zeezijde moeielijk te beklimmen is, en is omringd door oude vestingwerken, maar kan van uit zee beschoten worden. Wanneer het waar is, dat hier vroeger een sterkte met een kleine (Nederlandsche) bezetting geweest is, zooals de Hollander in zijn *Handleiding voor de Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* beweert, dan moet dit geweest zijn in de jaren 1612 tot 1616; maar ook dit is onwaarschijnlijk;

Baoebaoe, de strandplaats, die het dichtst bij de hoofdplaats ligt, aan een door de westkust van het eiland gevormde baai en aan den rechteroever van de rivier van

Boeton. Het is de voornaamste handelsplaats van het rijk, en daartoe ook zeer geschikt, omdat de bedoelde baai het geheele jaar door een veilige reede aanbiedt, en bij hoog water de grootste prauwen de rivier kunnen binnenloopen. Het is ook de eenige plaats, waar vreemdelingen zich mogen vestigen. Zij hebben er bepaalde wijken, die naar den landaard, die er in woont, benoemd worden, als: kampong Mangkasar, kampong Wadjo, kampong Badjo, enz. Op een lagen heuvel aan het strand ten oosten van Baoebaoe staan twee in 1876 door het gouvernement opgerichte houten steenkolenloodsen, die met pannen gedekt zijn, en daar vlak naast liggen de overblijfselen van een oude versterking;

Batoelo, eigenlijk Batoe-oelo, een groote kampong weder een klein eind verder oostwaarts aan dezelfde baai;

Kadolo, Waroe-roema, Boengi, Loboe-loboe, Kaïsaboe en Lambeloe, achtereenvolgens in de richting van het zuiden naar het noorden ten noorden van Batoelo aan het westerstrand gelegen;

Mejong-mejong, aan dezelfde baai als Baoebaoe, maar aan den linkeroever der rivier gelegen; hier vindt men mede overblijfselen van een oude versterking; waarschijnlijk hebben hier de forten gelegen, die de Nederlanders van 1612 tot 1616 en in het begin van 1655 op Boeton gehad hebben;

Bone-bone aan de westkust ten zuiden van Mejong-mejong gelegen;

Komboewaha en Takempong aan de zuidoost kust;

Kalinsoesoe of Kalintjoesoe aan de oostkust;

Talloki (niet Toeloki) in het noordelijk gedeelte van het eiland, waarschijnlijk binnen 's lands gelegen; in den omtrek wordt veel tabak geplant;

Badija, aan het voetpad tusschen Baoe-baoe en de hoofdplaats Bolijo gelegen; tusschen Badija en Baoe-baoe liggen bij de rivier de vroeger ten behoeve van het Gouvernement opgerichte bamboezen kolenloodsen en de woningen van het detachement, bestaande uit één sergeant, één korporaal en twee man, dat als eerewacht voor den Sultan op Boeton geplaatst is, en jaarlijks verwisseld wordt,

en Soera-bolijo, mede in de nabijheid van de hoofdplaats gelegen;

op het eiland Moena:

de kampong Moena in het binnenland;

Mawasangka, Lasongko, Bone-oge, Loeliboe, Katembe, Lolona-Wararibi, Wara, Mengkoli, Baroeta en Lohija, achtereenvolgens in de richting van het zuiden naar het noorden aan de oostkust gelegen,

en Tijoro aan de noordkust.

Op het eiland Koebeina liggen, zegt men, geen kampongs aan het strand.

Waarschijnlijk draagt zoowel op dat eiland als op al de kleinere de voornaamste kampong denzelfden naam als het eiland zelf.

Overigens is ons omtrent de kampongs op die eilanden niets anders bekend, dan dat op het eiland Tomeja ook de groote kampong Tongano ligt.

Overigens zullen in het hoofdstuk over de regeering nog een aantal kampongs voorkomen, waarnaar radja's genoemd zijn; maar aangezien noch omtrent haar ligging noch omtrent haar meerdere of mindere belangrijkheid het minste bekend is, zijn zij hier niet genoemd.

Aangelegde wegen bestaan op Boeton niet. De gemeenschap tusschen plaatsen, die aan of nabij het strand gelegen zijn, heeft meestal ook langs het strand plaats, tenzij dit te steenachtig is om gemakkelijk begaan te worden, zooals op sommige plaatsen het geval is; daar zij in dat geval over zee door middel van sampans onderhouden wordt. In het binnenland geschiedt dit langs voetpaden.

Ook bruggen bestaan op Boeton niet.

II. DE BEVOLKING.

De bevolking van de Boetonsche eilanden maakt, niettegenstaande op Moena en de Toekang-bĕsi eilanden talen gesproken worden, die veel van de op het hoofdeiland gesprokene verschillen, slechts één volksstam uit, die waarschijnlijk naauwer verwant is aan de Alfoeren van het zuid-oostelijk schiereiland van Celebes dan aan de Makassaren en Boegineezen; terwijl Polejang en Roembija nog door echte Alfoeren bewoond worden, die, naar mij is medegedeeld, bekend staan onder den naam van Neneboer.

De Boetonnezen zijn van dezelfde grootte en lichaamsbouw als de Makassaren en Boegineezen; maar komen mij voor donkerder gekleurd te zijn. Daarentegen zijn er ook meer Albino's op Boeton, dan in eenig ander land van Zuid-Celebes.

De bevolking van de eilanden is Mohammedaansch; de Alfoeren van Polejang en Roembija zijn nog heidenen.

Wat hun karakter aangaat, staan de Boetonneezen als wraak- en moordzuchtig en als bedriegachtig bekend van al de Boetonneezen hebben de Binongkoreezen nog den slechtsten naam.

Met de Boegineezen hebben de Boetonneezen gemeen, dat zij voor namen van mannen dikwijls het woordje La plaatsen; bijv. La-Oenggoe. De lagere standen der bevolking behelpen zich hun leven lang met den naam, dien zij eens gekregen hebben, hetgeen gewoonlijk een oorspronkelijk Boetonsche naam is; kinderen van meer vermogende lieden krijgen, zoodra zij zekeren leeftijd bereikt hebben, een Arabischen naam er bij.

Adelijken van het mannelijk geslacht hebben, zoolang zij met geen gezag bekleed zijn, La-ode voor hun naam; bijv. La-ode Samade, La-ode Ismaël. Vrouwen van adel hebben eenvoudig Ode (zonder La) voor haar naam; bijv. Ode-Oga.

De titel van Daëng schijnt alleen door personen gedragen te worden, die een Makassaarsche of Boegineesche moeder

hebben, en dus op Boeton oorspronkelijk niet te huis te behooren.

De hoofdmiddelen van bestaan van de Boetonneezen zijn handel en scheepvaart, waartoe de benoodigde prauwen in het land zelf vervaardigd worden. Het eiland Binongko was blijkens Speelmans notitie (blz 551) [1] reeds in zijn tijd bekend om de prauwen, die er gemaakt werden.

In het westen strekken de Boetonsche prauwen haar tochten tot Singapoer uit; maar vooral in het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel zwerven zij in grooten getale rond, en doen zij dikwijls dienst als vrachtvaarders.

De uitvoerartikelen van Boeton, die men echter grootendeels reeds bij de voortbrengselen heeft leeren kennen, zijn: tripang, schildpad, koffie, was, agar agar, bingkoeroewortels, sogabast, karoro, balasari, paarlen, karbouwhuiden, karbouwhoorns, haaivinnen en ruw katoen.

De voornaamste artikelen van invoer zijn: rijst, opium, ijzer- en aardewerk, Europeesche garens en lijnwaden.

De eenige Nederlandsch-Indische muntsoorten, die in dit rijk gewild zijn, zijn dubbeltjes en stuivertjes. Voor één gulden ontvangt men nooit meer dan negen, soms maar acht dubbeltjes; voor rijksdaalders naar evenredigheid. Behalve de nieuwe zijn er nog een menigte oude dubbeltjes in omloop. Bij de behandeling der geschiedenis zal blijken, hoe het gouvernement op het verzoek van de Boetonsche regeering deze in de gelegenheid heeft willen stellen, om deze oude dubbeltjes langzamerhand tegen nieuwe te verwisselen, maar na een paar jaar daarmede heeft moeten ophouden. Sedert dien tijd maken de oude dubbeltjes, die zeer gesnoeid en geschonden zijn, een handelsartikel uit; daar de Makassaarsche handelaars het gewicht van een rijksdaalder aan oude dubbeltjes voor acht nieuwe dubbeltjes koopen, en te Makasser voor *f* 1.50 als oud zilver weder verkoopen.

---

[1] Waar in dit stuk bladzijden uit Speelmans notitie zijn aangehaald, wordt daarmede bedoeld het te Makassar in het archief aanwezige afschrift. Van dat werk is echter ook een exemplaar, en wel een compleet exemplaar, in het rijksarchief te 's Gravenhage aanwezig; terwijl aan dat te Makassar het geheele derde deel ontbreekt.

Koperen pasmunt is onder de Boetonneezen volstrekt niet in gebruik, maar in plaats daarvan vierkante geweven lapjes, die door de Boetonsche regeering als geld worden uitgegeven, en waarvan 40 de waarde van een nieuw dubbeltje hebben.

Deze lapjes heeten bida of kampoewa, en worden, naar mij is medegedeeld, jaarlijks tegen nieuwe ingewisseld en verbrand. Daar dit lapjesgeld buiten Boeton niet gangbaar is, willen de vreemde handelaars het niet aannemen, en hebben zij, aangezien koperen pasmunt bij de Boetonneezen niet gewild is, gambier en zout daarvoor aangenomen; zoodanig, dat 20 stukjes gambier of 10 kleine klapperdoppen zout gelijk staan met één nieuw dubbeltje.

Na handel en scheepvaart houdt de vischvangst de meeste handen bezig. Onder de visschers zijn zeer geoefende duikers, om welke reden de Engelsche kapiteins, die eenige jaren geleden begonnen zijn de paarlvisscherij langs de noordwestkust van Australië uit te oefenen, in den beginne dikwijls getracht hebben zich op Boeton van duikers te voorzien. Een van de eerste daarvoor uitgeruste schepen, de schoener Gift, gevoerd door George H. Roe, had dan ook werkelijk onder de duikers, die het door tusschenkomst van den handelaar J. G. Weijergang te Makasser aan boord kreeg, verscheidene Binongkoreezen en andere Boetonneezen; maar, nadat de visscherij in de nabijheid van de Australische kust reeds een paar dagen aan den gang was geweest, ontstond er op zekeren nacht oproer onder de duikers, waardoor de vijf Europeanen, die zich aan boord bevonden, genoodzaakt waren, meest allen gewond, met een van de sloepen te ontvluchten. Sommige van de daders vielen te Bima en op Saleyer in handen der politie, anderen ontkwamen; maar sedert dien tijd zijn de pogingen van Engelsche kapiteins, om zich te Boeton van duikers voor de paarlvisscherij te voorzien, te vergeefs geweest.

Op de Boetonsche eilanden bepaalt zich de landbouw uitsluitend tot het planten van aardvruchten, koffie, katoen en pisang, en de nijverheid tot het maken van prauwen, het vervaardigen van karoro en ander matwerk en het weven van zeer grove sarongs; het laatste geschiedt door de vrouwen.

De prijzen der levensmiddelen, die het land oplevert, zijn laag. Zoo kost een kip niet meer dan een dubbeltje, en kan men voor die som 16 eieren krijgen. Alleen, wanneer er een oorlogschip op de reede ligt, heeft dit een plotselinge rijzing ten gevolge, omdat de Europeesche matrozen, gewend aan de duurte der levensmiddelen te Makassar, goedkoop noemen, wat de Boetonneezen duur vinden, en dus niet afdingen.

De huizen zijn op palen gebouwd, en in de strandkampongs bij voorkeur zóó, dat bij hoog water de ruimte onder het huis bijna geheel door de zee overstroomd en daardoor schoon gehouden wordt. In de huizen heerscht groote onreinheid, zoodat er steeds veel ongedierte in is.

Wat de kleeding der Boetonneezen betreft, is er natuurlijk tusschen die der mindere standen op Boeton en op Zuid-Celebes weinig verschil; aangezien zoowel hier als daar voor de mannen een korte broek en sarong, en voor de vrouwen een sarong en baadje, het laatste meest van witte stof, de eerste kleedingstukken zijn. Ook bij de beter gekleeden is het verschil minder in de soort dan in de kleur der kleedingstukken; want veel Boetonneezen dragen baadjes van gele of oranje stof, waarbij zij liefst de vuurroode voering van den kraag doen uitkomen; terwijl men bij de Makassaren en Boegineezen zelden of nooit de beide eerstgenoemde kleuren ziet.

Daar de Boetonneezen veel prauwen bezitten, die altijd met een paar stukjes (lela's) en eenige geweren bewapend zijn, is Boeton, vergeleken met andere rijken, waarschijnlijk goed van vuurwapenen voorzien. Overigens bestaan de wapenen der Boetonneezen in lanzen, krissen en lange kapmessen, hantjoe genaamd, de laatsten veelal met een haarbos versierd. Personen van rang hebben, wanneer zij uitgaan, gewoonlijk een paar volgelingen met zulke versierde kapmessen in de hand bij zich; zoodat zij meer als teekenen van rang dan als gewone wapenen te beschouwen zijn, evenals op Celebes de poke banrangang, of met haar versierde lans.

Zooals boven gezegd is verschillen de talen, die op Moena en de Toekangbĕsi-eilanden gesproken worden, veel

van de op Boeton gesprokene. Vooralsnog echter kan alleen van deze laatste een woordenlijst worden overgelegd, die zelfs zeer onvolledig is, en alleen gegeven wordt om aan te toonen, dat de Boetonsche taal een aantal woorden met het Maleisch, Javaansch, Makassaarsch en Boegineesch gemeen heeft, maar toch ook verscheidene woorden bezit, die in die talen niet voorkomen. Ik teeken hierbij aan, dat in deze woordenlijst alleen dáár de klemtoon is aangewezen (door het teeken ') waar zij op een andere lettergreep dan de voorlaatste valt.

Hollandsch.	Boetonneesch.
aap	ĕndoke
aarde	otana
acht	waloe
achttien	sapoelo waloewango
alle	bari-barija
bamboe	parawata
Boetonnees	mijanna Bolijo
boom	poe
brief	soera
chinaasappel	makolona Patani
citroen	makolona nipi
deksel van matwerk voor schotels	katoetoebi, panambe
dertien	sapoelo taloewango
deur	bamba
deze	osi
djamboe	boewa malaka
djamboe ajer	boewa malaka oewe
draagstoel	kantjodâ
dragen (een draagstoel)	madde
drie	taloe
drie honderd	taloe atoe
drinkglas	tonde
duizend	sariwoe
één	ise
eiland	liwoeto

Hollandsch.	Boetonneesch.
elf	sapoeloe sango
gaan	lingka
ga niet!	boli lingka!
gebak	hole-hole
geit	bembe
goed	malappe
gouverneur	mijogena
groot	maoge
Heer	Baba
hert	roesa
hond	mantå
honderd	satoe
hoofdmantri	bontogena
hout	kaoe
huis	banoewa
iemand	samija
ik	ijako
jong	kalimboengoe
kamer	borasa
kampong	limbo
kapmes	kapoeloe, hantjoe
kat	amboeta
kind	anaq-anaq
klapper	kaloekoe
klapperboom	poena kaloekoe
klein	kidi-kidi
kom hier!	maë!
korrel	pole
kris	tobó
kussen	palango
lip	wiwe
maagd	kala-kalambe
Makassaar	mijanna Mangkasar
man	mane, omomane
mangga	po
manggaboom	poena po
mantri	bonto
mat	kewaloe

Hollandsch.	Boetonneesch.
mensch	mija
met	te
middag	pontangajo
mond	nganga
negen	sijo
negentien	sapoeloe sijowango
neus	ingĕ
nieuw	abaoe
oud (van menschen en vruchten)	matowa
oud (van goederen)	masoewana
paard	djara
paleis	kamali
piek	pandanga
pisang	loka
pompelmoes	makolona
prins	anaq-laki
roepen	kemba
rood	maleï
rottingmat	kewaloe laoero
rijk (staat)	lipoe
rijksgroote	pangka
rijst	baï
slapen	kole
tand	gigi
tien	sapoeloe
twaalf	sapoeloe roewango
twee	doewa
twee honderd	doewa atoe
twintig	doewa poeloe
veel	bari
veertien	sapoeloe patango
venster	balo-balo
vermoeid	mangoele
verwisselen	balili, aroengi, balosija
vier	appa
vorst	laki, lĕlaki
vreezen	maĕka

Hollandsch.	Boetonneesch.
vrees niet !	boli maëka !
vriend	andeja
vrouw	bawine
vijf	lim'a
vijftien	sapoeloe limango
warm	mapane
wat ?	ope ?
wat is dat ?	ope-a ?
water	oewe
wie ?	întjemâ ?
zeggen	toempoe
zee	anna
zestien	sapoeloe namango
zeven	pitoe
zeventien	sapoeloe pitoewango
zon	matanajo
zonnehitte	mapanejo

Voor zoover bekend is, hebben de Boetonneezen geen eigen letterschrift, en bedienen zij zich bij het schrijven meer van het Arabische dan van het Makassaarsche.

Omtrent het bestaan van een Boetonsche letterkunde is niets bekend.

Bij de geringe kennis, die wij van Boeton hebben, is de sterkte der bevolking zelfs niet te begrooten.

Daar echter in geen van de overige vorstenlanden van Celebes de dichtheid der bevolking zoo groot is als in de gouvernementslanden, zal dit ook in dit rijk wel het geval niet zijn; terwijl Polejang en Roembija, waarvan de bevolking het minst beschaafd is, ook wel het slechtst bevolkt zullen zijn. Waarschijnlijk bereikt dus de bevolking van Boeton het cijfer van 100,000 zielen niet.

III. DE REGEERING.

De regeering is in handen van een sultan, bijgestaan door een raad van rijksgrooten.

De titel van den sultan is in de landstaal, even als in het rijk Laïwoeï op het zuid-oostelijk schiereiland van Celebes, lĕlaki of laki, dus niet lakina (de Hollander, *Handleiding voor de land- en volkenkunde*, blz. 311); maar voegt men er den naam van het land bij, dan zegt men niet laki, maar lakina, dus Lakina Bolijo, de vorst van Boeton, en Lakina Koenawie, de vorst van Koenawie; zoodat het tusschenvoegsel *na* hier waarschijnlijk den genitief uitdrukt, ofschoon het in woorden als mijogena, de gouverneur, dat zamengesteld is uit mija, mensch, + oge, grondvorm van maoge, groot, + na, de dienst van het bepalend lidwoord schijnt te doen.

Onder het oppergezag van den sultan worden echter vele onderdeelen van het rijk door eigen vorstjes bestuurd, die ook den titel van laki voeren; zoodat men niet alleen spreekt van Lakina Bolijo, maar ook van een Lakina Badija, Lakina Soerabolijo, Lakina Moena, Lakina Tijoro, Lakina Kamboba enz.; waarmede dan de vorstjes van die aan Boeton onderhoorige landen en plaatsjes bedoeld worden.

Voor zoover bekend is, heeft op Boeton nog nimmer een vrouw geregeerd.

De sultan wordt door de rijksgrooten gekozen uit degenen, die door hun afstamming uit de vorstelijke familie, hetzij van vaderszijde, hetzij van moederszijde, bevoegd zijn om den troon te beklimmen; terwijl zij volstrekt niet verplicht zijn, om een van de zonen van den overleden of afgetreden vorst te kiezen. Zoolang er prinsen van zuiver vorstelijke afkomst zijn, heeft niemand aanspraak op den troon, wiens moeder of grootmoeder van minderen stand was.

Na hun dood worden de sultans genoemd naar de plaats, waar zij overleden zijn. Zoo heet de op 24 Juni 1871 overleden sultan Kaïmoe-d-dien II thans Sangija Tobe-

tobe, d. i. de te Tobe-tobe overledene, en zijn vader en voorganger Kaïmoe-d-dien I Sangija Badija, d. i. de te Badija overledene.

Afgetreden sultans krijgen na hun aftreding den naam van Massaboena met bijvoeging van de plaats waar, of de omstandigheden, waaronder zij aftraden; bijv.: Massaboena Kombebaha.

Wanneer een van de ondergeschikte vorstjes, die wij voortaan gemakshalve radja zullen noemen, aftreedt, wordt hij Ijaroena, ook wel eenvoudig Aroena of Arona, met bijvoeging van den naam van zijn vroeger vorstendom genoemd, bijv. Ijaroena Loeliboe, Ijaroena Tongano.

Zoowel de afstammelingen der sultans als die der mindere radja's worden anaq-laki genoemd, en voeren, zoolang zij met geen gezag bekleed zijn, de mannelijke La-Ode, de vrouwelijke alleen Ode, voor hun naam.

Hun aantal is zeer groot, tot schade voor de mindere standen en de vreemde handelaren, die veel overlast van hen ondervinden. Vele van deze prinsjes zijn gezagvoerders van handelsprauwen; maar hebben als zoodanig geen beter naam dan de overige Boetonsche handelaars; en in de assistentresidentie Banda, waar zeer veel Binongkoreezen en andere Boetonneezen wonen, heeft het bestuur voortdurend moeite om hen te beletten, hun daar gevestigde landgenooten te knevelen; daar deze, uit vrees van anders hun op Boeton achtergelaten betrekkingen aan de wraak dezer prinsjes bloot te stellen, gewoonlijk aan al hun eischen voldoen.

De zes voornaamste rijksgrooten, in de Boetonsche taal pangka's, in de Maleische taal kapala bitjara's genoemd, zijn:

1° de sapati of toewan sapati, wiens titel met rijksbestierder vertaald wordt,

2° de kenipoeloe,

3° de radja van Soera-bolijo,

4° de radja van Badija,

5° de eerste kapitein laoet of kapitan laoet matanajo en

6° de tweede kapitein laoet of kapitan laoet soekanajo.

Matanajo is een zamentrekking van matana-ajo, en is

hetzelfde als het Maleische matahari. Evenzoo is soekanajo een zamentrekking van soekana-ajo, waarvan ik echter de beteekenis niet heb kunnen ontdekken. Intusschen denkt de Boetonnees bij matanajo aan de opgaande en bij soekanajo aan de ondergaande zon, zooals ook daaruit blijkt, dat hij het eerste met matahari naïk en het andere met matahari masoq vertaalt.

De sapati is altijd en ambtshalve belast met het rechtstreeksch gezag over het eiland Koebeina. Evenzoo heeft de kenipoeloe ambtshalve het gezag over de kampong Batoe-leja, en de radja's van Soerabolijo en Badija dat over de kampongs van die namen. De kapitein laoet's echter hebben als zoodanig geen bepaald grondgebied te besturen, maar behouden het gezag over het gebied, dat zij vóór hun benoeming bestuurden; want even als de sapati en kenipoeloe worden zij steeds uit de radja's gekozen. Zoo is van de tegenwoordige kapitein-laoet's de eene tevens radja van Mombona-woelo, en de andere radja van Wawo-angi.

Blijkens hun titel zijn de kapitein-laoet's bestemd om met het bevel over de Boetonsche vloot te worden belast.

Welke speciale werkzaamheden buiten de raadsvergaderingen aan den kenipoeloe en de radja's van Soera-bolijo en Badija zijn opgedragen, heb ik niet te weten kunnen krijgen, ofschoon vermoedelijk steeds de kenipoeloe bedoeld wordt, waar in de oude hollandsche archiefstukken van een rijkshoekoem gesproken wordt.

Wat den sapati betreft, deze is onder den sultan met het toezicht over alle landsaangelegenheden belast.

Op deze zes voornaamste rijksgrooten volgen de bonto's, wier titel in het Maleisch met mantri vertaald wordt. Zij zijn niet van vorstelijke afkomst, maar worden uit bepaalde familiën gekozen.

De twee voornaamste mantri's zijn:

1 de bontogena matanajo en 2 de bontogena soekanajo.

Bontogena is gevormd uit: bonto + oge, grondvorm van maoge, groot, + na, dat in dit geval weder de dienst van lidwoord schijnt te vervullen.

Het wordt in het Maleisch vertaald met mantri bĕsar.

Op de mantri bĕsar's volgen de mantri's:

Baloe-oe,	Djawa,
Peropa,	Kaï-saboe,
Goendoe-goendoe,	Galampa,
Barang-katopa,	Wadjo,
Gama,	Somba-mâroesoe,
Sijompo,	Annambora,
Wandaë-lolo,	Leentjina-kandjawari,
Rakijah,	Dete,
Melaë,	Katappi,
Sileja,	Tanaë-landoe,
Lanto,	Berongaloe,
Lantongao,	Pada,
Litao,	Kantjodâ,
Wa-baroeboe,	Bero-bero en
Barangka,	La-somba.

De meeste van deze mantri's zijn naar kampongs genoemd, maar niet alle; want kantjodâ bijv. beteekent draagstoel, en Mantri-Kantjodâ heet zoo, omdat hij belast is met de zorg voor de levering van de noodige draagstoelen, wanneer Europeanen den sultan een bezoek gaan brengen.

Van deze dertig laatstgenoemde mantri's zijn weder negen, en wel, naar men mij heeft opgegeven, de negen, die het eerst genoemd zijn, de voornaamste. Zij worden de Sijo-limbona, d. i. de negen kampongs, genoemd.

Het aan Boeton onderhoorige vorstendom Tijoro, dat het noordelijk gedeelte van het eiland Moena beslaat, heeft zijn eigen mantri's, en het vorstendom Moena, dat ten zuiden van Tijoro ligt, niet alleen zijn eigen mantri's, maar ook zijn eigen sapati. Maar ofschoon het gebied van beide deze radja's zonder twijfel grooter is dan dat van Soerabolijo of Badija, hebben zij geen zitting in den rijksraad. De reden hiervan kan geen andere zijn, dan dat Soerabolijo en Badija reeds bij de eerste vorming van het rijksbestuur een deel van Boeton uitmaakten; terwijl Moena, Tijoro en andere vorstendommen destijds nog geheel zelfstandige rijkjes uitmaakten, en eerst later door Boeton veroverd zijn, of zich er aan onderworpen hebben; zooals van Tijoro ook duidelijk bij de behandeling der geschiedenis van Boeton blijken zal.

In het geheele gouvernement Celebes heeft dan ook nimmer de verovering van het eene land door het andere ten gevolge gehad, dat de overwonnen vorst of zijn opvolgers in den raad van rijksgrooten (hadat) van het overwinnende rijk werden opgenomen, en wanneer heden Loewoe door Boni kon veroverd worden, zou het evenmin geschieden, en de vorst van Loewoe, niettegenstaande zijn rijk in grootte Boni overtreft, in dit opzicht beneden de aroe pitoe's van Boni komen te staan.

Bij de vele radja's echter, die slechts één kampong onder zich hebben, zal men eerder aan apanage's dan aan veroveringen te denken hebben, en waarschijnlijk is het even als in de rijken van Zuid-Celebes dikwijls alleen om den vorstelijken titel te doen, al is er ook geen gezag aan verbonden. Zoo heeft bijvoorbeeld, niettegenstaande er een radja van Loeliboe heet te zijn, Mantri-Lanto, zonder aan hem ondergeschikt te zijn, het gezag over die kampong, die wel op het eiland Moena ligt, maar niet aan den radja van Moena onderhoorig is.

Omdat de radja's van Moena en Tijoro geen zitting in den rijksraad hebben, zijn ook hun mantri's daar niet in opgenomen, en die van Soerabolijo en Badija wel; want de mantri's Pada en Kantjodâ zijn mantri's van Radja Soerabolijo, en de mantri's Bero-bero en Lasomba zijn mantri's van Radja Badija.

Evenals Mantri-Lanto het gezag voert over de kampong Loeliboe, zoo heeft waarschijnlijk iedere mantri één of meer kampongs onder zijn bestuur. Zij wonen echter allen in de nabijheid van den sultan; terwijl het rechtstreeksch bestuur over de kampongs gevoerd wordt door hoofden met den titel van parabela.

Tot het overbrengen der bevelen van de mantri's aan deze kampongshoofden dienen de pangalassangs, waarvan iedere mantri er waarschijnlijk één heeft, en die op dezelfde wijze onderscheiden worden als hun mantri's; zoodat men bijv. spreekt van Pangalassang-Barang-katopa, enz.; zooals blijkt uit de akte, waarbij de sultan van Boeton den 19 Februari 1824 het kontrakt van 1766 vernieuwde.

Voorts heeft de sultan twee sekretarissen, die bonto gampikaro matanajo en bonto gampikaro soekanajo genoemd worden, en een veertigtal djoeroebasa's of tolken, waarvan sommige voor de Maleische en andere voor de Boegineesche taal. Voor de betrekking van tolk zijn geen bepaalde geslachten aangewezen, maar worden personen genomen, die door buitenlandsche reizen en verkeer met vreemdelingen met de Maleische of Boegineesche taal bekend zijn geworden. Alle tolken dragen tot onderscheidingsteeken een bijzonder hoofddeksel, kalo genoemd, bestaande in een lange rol, gewoonlijk van zwarte stof met witte of roode punten, waarvan de einden om elkander geslagen worden, zoodat de rol een ring wordt, die om het hoofd sluit. Daarenboven hebben de tolken voor de Maleische taal, omdat zij voor het verkeer met de Europeanen gebezigd worden, bij het doen van boodschappen rottingen met zilveren knoppen, voorzien van het Nederlandsche wapen, bij zich; terwijl die voor de Boegineesche taal in plaats daarvan pieken bij zich hebben.

Er zijn in dit rijk in het geheel geen Europeanen en Chineezen, en slechts weinig Arabieren. Naar mij verzekerd is, mogen zich nergens anders vreemde inlanders nederzetten dan te Baoebaoe, hetgeen waarschijnlijk moet worden toegeschreven aan de onlusten, die herhaaldelijk op het eiland Moena geheerscht hebben, en waarin Makassaren en Boegineezen een groote rol gespeeld hebben, zooals bij de behandeling der geschiedenis blijken zal. Ofschoon de vreemde inlanders te Baoebaoe in afzonderlijke kampongs wonen, hebben zij geen eigen hoofden, maar worden rechtstreeks door den sultan met behulp van de djoeroebasa's bestuurd, en zeer kort gehouden.

Eindelijk is er op Boeton nog een sjahbandar, ter wiens kennis alle geschillen betreffende den handel in de eerste plaats moeten gebracht worden, en die ook met de heffing der inkomende en uitgaande rechten belast is, waarvan ik echter het bedrag niet kan opgeven. De betrekking van sjahbandar is een zeer hooge betrekking, en wordt dikwijls door een broeder van den regeerenden sultan bekleed.

Even als de mantri's wonen ook de radja van Moena

en de meeste andere radja's in de nabijheid van den sultan De eerstgenoemde wordt in zijn gebied vertegenwoordigd door zijn sapati, de anderen door personen, die Lawati genoemd worden.

Er bestaan geen familiebetrekkingen tusschen de vorstelijke familie van Boeton en de vorsten van andere rijken, hetzij op zuid-Celebes of elders.

Wel zijn de vorstjes van het eiland Moena verwant aan Bonische prinsen en aan den vorst van Laïwoeï, zooals uit het onderstaande stamboompje blijkt.

Aroe-Bakoeng, een Bonisch prins, gehuwd met een princes van Tijoro; uit welk huwelijk:

La-Sambawa, radja van Lapadakoe in het gebied van Tijoro, gehuwd met Maho, vorstin van Laïwoeï; uit welk huwelijk:	I-Pasija Daëng-Matene, geh. met La-ode-Kantada, bijgenaamd Kantolalo, kapitein-laoet van Lohija; uit welk huwelijk:	Poetiri Daëng-Lolo (vr.), gehuwd met Daëng-Siroewa; uit welk huw.:
La-Mango, vorst van Laïwoeï, overleden 1871.	Ode-oga, (dochter).	I-Kasiwijang, gehuwd met Daëng-Pawata, thans hoofd van de Boegineezen aan de Vosmaersbaai.
Sao-sao, tegenwoordige vorst van Laïwoeï.		

Ofschoon de sultan en rijksgrooten van Boeton bij de beide laatste door het Gouvernement met hen gesloten kontrakten erkend hebben, dat Boeton een deel uitmaakt van Nederlandsch-Indië, en gevolgelijk staat onder de opperheerschappij van Nederland, wordt het tot de bondgenootschappelijke en niet tot de leenroerige landen van Nederlandsch-Indië gerekend.

Er is op Boeton noch een vertegenwoordiger van het Gouvernement, noch een Nederlandsche bezetting; want het detachement van één sergeant, één korporaal en twee minderen, dat jaarlijks gedurende zeven of acht maanden aldaar verblijf houdt, kan niet als zoodanig beschouwd worden. Deze militairen worden door den sultan in zijn brieven aan het Gouvernement nog altijd komĕteer jang

ka-ampat genoemd, omdat zij vóór de afschaffing der jaarlijksche uitroeiing van de specerijboomen in het gebied van Boeton als gecommitteerden derwaarts gezonden werden, om het toezicht daarover te houden. Na die afschaffing (in 1824) worden zij van onzen kant beschouwd als een eerewacht voor den sultan. In den tijd der Oost-Indische Compagnie werd van dit detachement meer partij getrokken dan thans, daar de kommandant van zijn verrichtingen, en van hetgeen hij zag of hoorde, na zijn terugkomst te Makassar, aan den gouverneur verslag moest doen, hetgeen nu sedert lang niet meer gebeurt. Het wordt te Boeton zeer goed behandeld, daar de sultan op het behoud van deze eerewacht zeer gesteld is. Zelfs wordt in de bediening dezer militairen voorzien door heerendienstplichtigen, die van tijd tot tijd verwisseld worden.

De sergeant is tevens belast met het toezicht over de gouvernements-steenkolenloodsen en het verstrekken van steenkolen aan de oorlogs- en gouvernements-stoomschepen, die Boeton aandoen. Hij ontvangt daarvoor een toelaag van *f* 25 's maands van het Gouvernement. Gedurende de vier of vijf maanden, die er verloopen tusschen het vertrek van het eene en de aankomst van het andere detachement, blijven deze werkzaamheden aan den sultan zelf overgelaten, hetgeen tot nog toe zeer goed gegaan is.

Bij het optreden van een nieuwen gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië wordt dit den sultan bij afzonderlijke brieven van den aftredenden en van den optredenden gouverneur-generaal bericht; en deze eer deelt hij, wat Celebes betreft, alleen met de vorsten van Gowa, Soppeng, Sidenreng, Loewoe, Bima en Sumbawa.

Van zijn kant heeft de sultan ook het recht om brieven aan den gouverneur-generaal te schrijven (Missive van den algemeenen sekretaris aan den gouverneur van Celebes en onderh. van 9 Mei 1851 L^{a} V^{2}); maar hij maakt van dat recht zelden anders gebruik dan om te danken voor de zoo even bedoelde mededeeling. Deze briefwisseling en die tusschen hem en den gouverneur van Celebes worden in de Maleische taal gevoerd.

Alle brieven van den sultan zijn voorzien van een afdruksel

van zijn stempel in roet, en worden even als de aan hem gerichte brieven van den gouverneur-generaal en den gouverneur verzonden in geel satijnen zakjes; terwijl het adres op een daarom heen geslagen reep papier geschreven wordt.

Niettegenstaande de politieke raden of raden van politie, die oudtijds de gouverneurs der bezittingen buiten Java in het bestuur ter zijde stonden, reeds bij besluit van den gouverneur-generaal en maarschalk Daendels van 15 Juni 1808 zijn afgeschaft, en die van Makassar den 5 September 1808 zijn laatste zitting gehouden heeft, richt de sultan van Boeton tot op den huidigen dag zijn brieven aan den gouverneur en den raad.

Wanneer een ambtenaar met een zending naar Boeton belast wordt, of een oorlogsschip dat rijk zal aandoen, wordt daarvan gewoonlijk door den gouverneur gebruik gemaakt, om zijn brieven aan den sultan te verzenden, in welk geval Z. H. die brieven door een kommissie van mantri's van boord laat afhalen, al zou die ambtenaar of de kommandant van het schip ook onmiddellijk daarna naar den wal gaan, om den sultan een bezoek te brengen. Bij de overhandiging wordt door het schip een salut van 13 schoten gelost. Belast hij zich naderhand weder met het overbrengen van brieven van den sultan aan den gouverneur, dan worden die evenzoo door een kommissie aan boord gebracht, en door hem in ontvangst genomen onder het lossen van een salut van 5 schoten door het schip.

Dit geval uitgezonderd, bewaart de sultan al zijn brieven, zoowel van den gouverneur als van den gouverneur generaal, tot het vertrek van het gezantschap, dat, jaarlijks omtrent het begin van October naar Makassar vertrekt, en met geen ander doel schijnt te zijn ingesteld, dan om de gecommitteerden voor de uitroeiing der specerijboomen, nadat hun taak op de Boetonsche eilanden volbracht was, terug te brengen, en de schadevergoeding voor die uitroeiing te ontvangen. Het bestaat uit één mantri, twee pangalassangs en één djoeroebasa. Daar echter onder de djoeroebasa's personen zijn van veel meer kennis en ondervinding dan de mantri's en pangalassangs, is één van de beide personen, die voor pangalassangs doorgaan, dikwijls in werkelijkheid

slechts djoeroebasa, en alleen onder den naam van pangalassang aan den mantri toegevoegd om hem als raadsman te dienen.

Aan dit gezantschap geeft de sultan al zijn brieven en boodschappen mede, tenzij er zaken van groot belang te verhandelen zijn, in welk geval daarvoor te gelijk met het gewone gezantschap een buitengewoon, met een paar radja's aan het hoofd, gezonden en met het overbrengen van de daarop betrekking hebbende brieven belast wordt; terwijl het gewone gezantschap alsdan de overige brieven overbrengt.

Met het gezantschap keert het detachement militairen naar Makassar terug, om bij het terugkeeren van het gezantschap naar Boeton door een ander vervangen te worden.

Bij de aankomst der prauw van het gezantschap ter reede van Makassar lost zij tot teeken een salut van drie schoten, waarna de djoeroebasa zich naar den wal begeeft om te vragen, wanneer het den gouverneur gelegen zal komen, om de brieven van den sultan te ontvangen, hetgeen in een officieele receptie, dat is in tegenwoordigheid van de autoriteiten der plaats en van eenige andere daartoe genoodigde officieren en ambtenaren, moet plaats hebben, en dus nooit onmiddellijk geschieden kan. Komt het den gouverneur gelegen het gezantschap reeds over eenige dagen te ontvangen, dan blijven de gezanten met de brieven tot den bepaalden tijd, gewoonlijk des morgens ten 10 ure, aan boord.

Even voor den bepaalden tijd begeeft de deurwaarder van den raad van Justitie zich met de sloep van het havenkantoor naar de prauw, waarna de gezanten in de sloep overstappen, en met hem naar den wal gaan, waar een geel zijden zonnescherm en een tamboer met zijn trom gereed staan.

Daarna begeven zij zich gezamentlijk naar de gouverneurswoning, waar de genoodigde heeren en eenige inlandsche hoofden inmiddels bijeen gekomen zijn, om hem met den gouverneur te ontvangen. De tamboer gaat met slaande trom voorop; dan volgen de brieven, onder het geele zonnescherm en op een zilveren schenkblad door den deurwaarder gedragen, en eindelijk de gezanten met hun gevolg. Aan den ingang van het erf der gouverneurswoning staat de gouverneurswacht,

die voor deze gelegenheid met eenige manschappen versterkt wordt, in het geweer, en wordt de hoofdgezant door den eersten tolk van het voor deze gouvernement opgewacht en bij de hand genomen, om tot den gouverneur geleid te worden, die het gezantschap staande voor zijn stoel ontvangt. Na de gebruikelijke groeten neemt de hoofdgezant de brieven van het schenkblad af, legt ze ten teeken van eerbied op zijn hoofd, en geeft ze daarna aan den gouverneur over onder het vallen van een salut van vijf schoten van het fort Rotterdam. Daarna gaan de gouverneur, de genoodigde heeren en inlandsche hoofden en het gezantschap met uitzondering van den djoeroebasa, die gedurende het geheele bezoek naast den stoel van den hoofdgezant blijft staan, op de voor hen gereed staande stoelen zitten, en worden ververschingen aangeboden, waarbij door den gouverneur naar den staat der gezondheid van den sultan en zijn familie, de reis van het gezantschap, enz. geïnformeerd wordt, maar geen zaken behandeld worden. Niettegenstaande de mantri's waarschijnlijk allen Maleisch kunnen spreken, voeren zij het gesprek alleen door tusschenkomst van den djoeroebasa, gelijk de gouverneur het door tusschenkomst van den sekretaris voor de inlandsche zaken of den eersten tolk doet. Daarna nemen de gezanten afscheid, en worden zij door den eersten tolk weder uitgeleid tot aan den ingang van het erf, maar verder begeven zij zich alleen met hun gevolg naar het passantenhuis (roemah sobat), dat voor dergelijke doeleinden door het gouvernement in de kampong Wadjo is opgericht, of, wanneer dit in gebruik is, naar de huizen, die voor hen in gereedheid zijn gebracht.

Bij een van de brieven van den sultan aan den gouverneur zijn steeds 12 grove Boetonsche kleedjes gevoegd, die in geel katoen gewikkeld zijn, en blijkens de opschriften, waarvan zij voorzien zijn, bestemd zijn

1 voor den gouverneur;

1 voor den pètor kotta, zooals in den tijd der Compagnie de opperkoopman en secunde genoemd werd; omdat hij in het fort Rotterdam woonde;

1 voor den kapitan, waarmede de militaire kommandant, of, zooals hij in den tijd der Compagnie heette, het hoofd der militie, bedoeld wordt; omdat dit in dien tijd een ka-

pitein was, ofschoon nu sedert lang een majoor die betrekking bekleedt;

1 voor den fiskaal;

1 voor den sekretaris;

1 voor den binklier of winkelier;

1 voor den kapitan mariam of kapitein der artillerie;

1 voor den sjahbandar of havenmeester, die in den tijd der Compagnie tevens belast was met de inning der in- en uitgaande rechten;

1 voor den boekèwĕr of boekhouder;

1 voor den oppertolk;

1 voor den tweeden tolk, en

1 voor den schrijver en den tolk van Kampong Boeton te Makassar te zamen.

De beide laatstgenoemde betrekkingen (schrijver en tolk van Kampong Boeton) bestonden op Makassar in den tijd der Compagnie; omdat toen de onderdanen der inlandsche vorsten, zoo zij sterk genoeg in getal waren om een afzonderlijke wijk te vormen, onder het gezag van hun eigen vorsten bleven staan, en door hoofden bestuurd werden, die niet door de Compagnie, maar door hun vorsten waren aangesteld; maar hieraan is door het Engelsche gouvernement een einde gemaakt; en sedert zijn ook de betrekkingen van schrijver en tolk van Kampong Boeton vervallen.

De Boetonneezen houden zich echter in het algemeen in hun verkeer met het gouvernement zóó hardnekkig aan hun oude gebruiken, alsof er het bestaan van hun land mede gemoeid was; zoodat het niet te verwonderen is, dat zij zich bij de afzending van deze kleedjes houden, alsof hun niets van het vervallen of intrekken van sommige betrekkingen en het instellen van andere bekend was.

Onmiddelijk na de officieele receptie wordt van gouvernementswege aan het gezantschap tot tegemoetkoming in zijn onderhoud gedurende de eerste maand van zijn verblijf te Makassar ten geschenke gezonden: 6 pikols rijst, 50 Amst. ponden = 40 katies zout, $1\frac{1}{2}$ vadem brandhout en *f* 15, welk geschenk maandelijks, en wel, om het gezantschap niet te verwennen, op den dag af, wordt herhaald.

Eenige dagen na de officieele receptie laat de hoofdgezant

den gouverneur om een particuliere audientie verzoeken, die toegestaan wordt, omdat het gebruikelijk is, maar waar de gouverneur gewoonlijk nog al tegen opziet, omdat er hoegenaamd niets op verhandeld wordt, dan wat in de brieven van den sultan staat, en in het antwoord van den gouverneur daarop zal komen te staan.

De gezanten krijgen geen contra-bezoek van den gouverneur, omdat zij daarvoor te laag in rang zijn.

Is er een buitengewoon gezantschap medegekomen, dan wordt dit op dezelfde wijze ontvangen als het gewone gezantschap, maar ook deze gezanten krijgen geen contra-bezoek, omdat het zelden nauwe bloedverwanten van den sultan zijn.

Vroeger was het de gewoonte, dat het gezantschap met een slecht uitgeruste prauw te Makasser aankwam, en die daar in goeden staat bracht, waartoe het den gouverneur aanhoudend lastig viel, nu eens om eenige planken, dan weder om wat touw, rotting, spijkers als anderszins; maar de gouverneur Bakkers heeft hier een einde aan gemaakt, door hun telkens het gevraagde te weigeren.

Vóór hun terugkeer naar Boeton leggen de gezanten een officiëel afscheidsbezoek bij den gouverneur af, waarbij zij dan te gelijk de brieven van den gouverneur, en, zoo die er zijn, ook die van den gouverneur-generaal, aan den sultan in ontvangst nemen. Bij deze receptie heeft in omgekeerde orde hetzelfde plaats als bij de receptie na hun aankomst; zoodat de brieven door den deurwaarder onder het slaan der trom tot het zeehoofd gedragen, en daarna tot aan de prauw van het gezantschap begeleid worden. Alleen valt bij de overhandiging der brieven door den gouverneur een salut van 13, in plaats van 5 schoten; tenzij er brieven van den gouverneur-generaal bij zijn, daar er dan geen salut van 13, maar een van 21 schoten gegeven wordt.

De gezanten krijgen verder mede, voor den sultan het jaarlijksch geschenk van *f* 300, vroeger schadeloosstelling voor de uitroeiing der specerijboomen, welke som hun gewoonlijk in dubbeltjes wordt uitbetaald, en voor zich zelf ter verdediging tegen de zeeroovers, die hen op de reis

mochten aantasten, 10 ℔ artillerie-kruid en 300 looden kogels, en tot tegemoetkoming in hun onderhoud gedurende de reis hetzelfde als hun voor een maand verblijf te Makassar gegeven werd.

Het voor Boeton bestemde detachement militairen scheept zich mede op de prauw van het gezantschap in.

Wanneer de gouverneur van Celebes Boeton bezoekt, hetgeen echter niet geregeld elk jaar plaats vindt, blijft hij aan boord van het stoomschip, dat hem gebracht heeft, zijn verblijf houden, omdat in de kampong Baoebaoe moeielijk een huis zou te vinden zijn, dat, èn wat grootte, èn wat reinheid betreft, geschikt is om hem tot verblijf te dienen. Wanneer hij den sultan een bezoek wil brengen, wordt hij aan den linkeroever der rivier, dicht bij haar mond, opgewacht door een kommissie van mantri's met de noodige djoeroebasa's, en staan voor hem en de hem vergezellende heeren draagstoelen (kantjodâ) gereed, die echter uit niets anders bestaan dan uit lage houten bakken, waar een atappen dakje op kan geplaatst worden. Hiermede worden zij dan gedragen tot aan den voet van den steilen heuvel, waarop de hoofdplaats gelegen is, daar het gevaarlijk zou zijn, om zich ook de helling op te doen dragen. Aan den ingang van het erf van des sultans woning gekomen, wordt de gouverneur door hoogere personen opgewacht, beneden aan den trap door den sapati of een anderen hoogen rijksgroote, en boven aan den trap door den sultan, die hem daarna bij de hand naar een zetel rechts van den zijnen geleidt. De heeren, die den gouverneur vergezellen, worden in een rij rechts van hem geplaatst, zoodanig, dat zij met de tegenover hen en links van den sultan geplaatste rijksgrooten de lange zijden van een rechthoek vormen, waarvan de eene smalle zijde ontbreekt, en de andere door den gouverneur en den sultan wordt uitgemaakt. Bij deze gelegenheid neemt de sjahbandar van Boeton tusschen de Europeanen plaats, waarschijnlijk omdat van ouds het binnengeleiden van vreemdelingen bij den sultan het werk van den sjahbander was.

Wanneer in plaats van den gouverneur een minder ambtenaar of de kommandant van een oorlogsschip den sultan

bezoekt, heeft dit op dezelfde wijze plaats, met dat verschil, dat hij aan den oever der rivier alleen door djoeroebasa's en aan den ingang der vorstelijke woning door minder hooge rijksgrooten dan de gouverneur wordt opgewacht, en door den sjahbandar tot vóór den sultan geleid wordt, die hem slechts een paar schreden te gemoet komt. Ook krijgt hij een zitplaats rechts van den sultan, maar even als de heeren, die hem vergezellen, in de rij tegenover de rijksgrooten.

Vroeger was de sultan gewoon zijn Europeesche bezoekers, zelfs den gouverneur, links, en zijn rijksgrooten rechts van zich te plaatsen, even als de gouverneur te Makassar bij receptiën van inlandsche vorsten en gezanten deze aan zijn linkerzijde en de genoodigde plaatselijke autoriteiten aan zijn rechterzijde plaats doet nemen. De gouverneur Bakkers zag daarin een streven van den sultan, om aan hem en de Europeesche ambtenaren en officieren geen grooter eer te geven, dan te Makassar aan de Boetonsche gezanten gegeven werd, en verlangde dus, dat de sultan dit zou veranderen, hetgeen Z. H. ook gedaan heeft.

Bij deze bezoeken is de sultan in majoorsuniform gekleed, en heeft hij ook witte kousen, maar geen schoenen aan.

Klapperwater en Boetonsche stroocigaartjes zijn de eenige ververschingen, die aan de gasten worden aangeboden; maar overigens heerscht er een deftigheid bij, die men bij de meeste hoven van Celebes niet aantreft.

Even als het gezantschap te Makassar spreekt de sultan bij deze gelegenheden alleen door tusschenkomst van zijn djoeroebasa's.

IV. GESCHIEDENIS.

Het eerste, dat ons omtrent de geschiedenis van Boeton bekend is, is de verovering van dit rijk en de invoering van den Islam aldaar door den vorst van Ternate Baab-oellah in 1580, welke vorst echter geen andere verplichtingen aan Boeton oplegde dan het jaarlijks zenden van een geschenk aan hem en zijn opvolgers. [1]

Het blijkt niet, dat de Portugezen getracht hebben zich op Boeton te vestigen.

Daarentegen werd reeds den 5 Januari 1613 [2] op het strand van Boeton door den kommandeur Apollonius Schot namens de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie met den koning van Boeton een kontrakt gesloten.

Daarbij nam Schot op zich:

ten 1e de onderzaten en het land van den koning te helpen beschermen tegen alle andere natiën, waartoe hij twee door de Boetonneezen op het strand te bouwen bolwerken voorloopig met vier stukken geschut bewapenen en met eenige Hollanders tot bediening van dat geschut bezetten zou;

ten 2e zijn tusschenkomst bij den koning van Makassar [3] te verleenen, om dezen te doen afzien van alle vijandelijkheden tegen Boeton;

---

[1] Zie Speelmans notitie bij het onderwerp Ternate; Valentijn, Moluksche zaken, blz. 107, en Roeloff Blok, Beknopte historie van het Makassaarsch Celebes.

[2] Volgens Valentijns beschrijvinge van Solor en Timor blz. 123 werd dit kontrakt reeds den 17 en 18 December 1612 gesloten; maar de datum 5 Januari 1613 is ontleend aan de te Makassar aanwezige kopie van dit kontrakt.

[3] Onder dien naam stond de koning van Gowa destijds bij de Nederlanders bekend, ofschoon hij zoowel bij de Makassaren als bij de Boegineezen nooit anders dan koning van Gowa geheeten heeft; terwijl Mangkâsará, als verkorting van taoe-Mangkâsará het volk beteekende, en als verkorting van boetta-Mangkâsará het Makassaarsche land of land der Makassaren, waartoe nog andere rijken, zooals Sanrabone, de Toerateja-landen en Tello, behoorden.

ten 3e den koning en zijn onderdanen niet in de uitoefening van hun godsdienst en bestuur te bemoeielijken;

ten 4e den koning van Ternate te verzoeken om te beletten, dat zijn onderdanen den koning van Boeton en zijn onderdanen overlast aandeden, en om zijn zaken met den koning van Boeton behoorlijk te behandelen, hetzij met gevolmachtigde gezanten of door brieven, voorzien van het koninklijk zegel, daar somtijds zijn naam en gezag misbruikt waren;

en ten 5e koperen munt aan te voeren;

terwijl de koning van Boeton van zijn kant aannam:

ten 1e een of- en defensieven oorlog te voeren tegen de vijanden van den koning van Ternate, met wien hij in vriendschap en eenigheid zou blijven leven, en tegen alle vijanden van de Hollanders;

ten 2e de Hollanders in den op handen zijnden tocht naar Solor met welbemande korrakorra's bij te staan;

ten 3e aan geen andere natie eenigen handel of bedrijf ten nadeele van de Hollanders toe te staan, maar aan hen als beschermers van het rijk de voorkeur te geven;

ten 4e de prijzen van de koopmanschappen en levensmiddelen, die het land voortbracht, te bepalen en te handhaven;

ten 5e van de Hollanders geen tollen te heffen en hun den vrijen handel in zijn geheele gebied toe te staan;

ten 6e den rijstbouw in te voeren, voornamelijk met het oog op de behoefte aan dat artikel in de Molukken;

ten 7e toe te laten, dat de soldaten of andere personen, die zich van wege de Hollanders in Boeton mochten ophouden, met vrije vrouwen in het huwelijk traden, en dat deze vrouwen het christelijk geloof aannamen;

ten 8e hun evenzoo het koopen van slaven toe te staan; met bepaling dat weggeloopen slaven van wederszijden zouden worden teruggegeven;

en ten 9e van dit kontrakt mededeeling te doen aan de Bandaneezen; hen tot het sluiten van vrede en bondgenootschap te vermanen, en, zoo zij met de Hollanders in oorlog geraakten, zijn broeder en alle Boetonneezen, die zich op Banda bevonden, van daar terug te roepen.

Volgens Valentijn liet Schot zekeren Gregorius Cornelis-

zoon als koopman en hoofd op Boeton achter, en vertrok bij den 9 Januari 1613 met het schip Terveer, het jacht De Halve Maan en nog een Ternataansche korra korra naar het eiland Solor, waar het Portugeesche kasteel zich na een belegering van drie maanden den 20 April aan hem overgaf. Met het oog op het pas gesloten kontrakt zal Schot, ofschoon Valentijn het niet vermeldt, bij deze gelegenheid ook wel Boetonsche hulptroepen bij zich gehad hebben.[1]

In Augustus 1613 bezocht de gouverneur-generaal Pieter Both Boeton, bij welke gelegenheid het door Schot gesloten kontrakt (den 29 Augustus 1613) door hem bekrachtigd en in de akte, waarbij dit geschiedde, met de volgende bepalingen aangevuld werd:

bij overlijden van den koning zal zijn wettige zoon, die in deze akte op de eene plaats C'hamerdyne (Kamaroe-d-dien), op de andere C'hamsadyne (Sjamsoe-d-dien) genoemd wordt, hem opvolgen;

alle vreemde natiën, de Spanjaarden en Portugeezen en hun aanhangers alleen uitgezonderd, mogen vrij te Boeton komen,

en daar de vijand dikwijls zijn goederen in jonken (prauwen) van Soerabaija en Makassar laadt, mogen de Hollanders die met voorkennis van den koning en ten overstaan van zijn gecommitteerden onderzoeken, en, zoo er goederen van den vijand op gevonden worden, zullen die verbeurd zijn, voor de eene helft ten voordeele van den koning, en voor de andere helft ten voordeele van den prins van Holland, op welke wijze ook zal gehandeld worden met alle aan den vijand behoorende fregatten of jonken, die op Boeton mogten komen.

Volgens de te Makassar aanwezige kopie van deze akte is dit stuk alleen door Both, en niet mede door den koning van Boeton en zijn rijksgrooten onderteekend; zoodat de bijgevoegde artikelen alleen mondeling tusschen de beide partijen schijnen te zijn vastgesteld.

Volgens Valentijn, *Beschrijving der Molukken*, blz. 82, is de Nederlandsche bezetting, die overeenkomstig het door

[1] Zie Valentijn, Beschrijvinge van Solor en Timor, blz. 123.

Schot gesloten kontrakt op Boeton geplaatst was, in 1616 weder van daar weggenomen. In allen gevalle is zij er niet lang gebleven; want het blijkt niet, dat er een aanwezig was, toen Boeton in 1626 door de Makassaren onder aanvoering van hun koning Mangarangi Alaoe-d-dien Toemenanga-ri-gaoekanna en zijn rijksbestierder, den koning van Tello, Maliengkaäng Daëng-Manjonri Karaëng-matowaja ten ondergebracht werd. [1]

Het was de gewoonte der Makassaren niet om na een land voor de eerste maal veroverd te hebben, aan den vorst het bestuur te ontnemen, en het land door landvoogden te doen besturen.

Alleen wanneer zulk een land zich onophoudelijk van hun heerschappij trachtte te ontslaan, gingen zij daartoe over, en voerden zij soms zelfs een deel der bevolking naar andere streken over, waar zij beter onder hun bereik was; maar de regel was, dat den overwonnen vorst, die hun opperheerschappij wilde erkennen, en zich tot zekere diensten ten behoeve van het Gowasche of Makassaarsche hof wilde verbinden, het bestuur over zijn land gelaten werd.

Daar omtrent de verovering van Boeton in 1626 niets naders opgeteekend is, is het waarschijnlijk, dat ook daar, onder de opperheerschappij van den koning van Gowa het bestuur aan den vorst gelaten werd, gelijk hij tot dien tijd toe onder de opperheerschappij van Ternate gestaan had.

Alleen Tijoro schijnt door de Makassaren bepaald bezet te zijn gebleven; want, nadat zij in 1643 Boni veroverd hadden, verbanden zij den Bonischen prins Daëng-Pabila naar Tijoro, waarheen zij hem zeker niet zouden gezonden hebben, als hij er niet goed bewaard was. [2]

In Augustus 1629 veroorzaakte een Boetonsche prins, dien Valentijn (Ambonsche zaken, blz. 80) Kaitsjili Labatta

---

[1] Zie de „oudste geschiedenis van Gowa, Tallo, enz. voorkomende in de Makassaarsche Chrestomathie van Dr. B. F. Matthes Het jaartal 1626 is ontleend aan de lôntará-bilang, d. i. het dagboek der vorsten van Gowa en Tello.

[2] Zie Speelman, blz. 223.

noemt, en die dus wel La-ode Batta zal geheeten hebben, op Amboina in de nabijheid van het kasteel Victoria ernstige ongeregeldheden, door eerst verscheidene getrouwde vrouwen en slaven heimelijk te verkoopen, en hen daarna te verleiden om met hem weg te vluchten. Eenige van deze personen werden achterhaald, en tot straf twee mannen opgeknoopt, en twee vrouwen gegeeseld.

Niettegenstaande de verovering van Boeton door de Makassaren bleef de koning van dat rijk in de eerstvolgende jaren met de Nederlanders in een goede verstandhouding.

Toen in 1630 de Ternataansche kapitein laoet Ali, die door zijn broeder, den koning van Ternate Hamzah, als zijn vertegenwoordiger naar Amboina gezonden was, om de tusschen zijn onderdanen aldaar en de Nederlanders gerezen geschillen bij te leggen, een gezantschap naar Makassar zond, om van den koning van Gowa de landen terug te vorderen, die hij aan Ternate ontrukt had, gaf de koning van Boeton daarvan kennis aan den Nederlandschen landvoogd te Amboina, omdat hij de bedoelingen van den Ternataanschen prins met het zenden van dat gezantschap niet genoeg vertrouwde.

Toen de koning van Gowa echter geen bepaald antwoord zond, begaf Ali zich in 1631 naar Tomboekoe op de oostkust van Celebes, welk land mede door de Makassaren aan Ternate ontnomen was, en nu door hem heroverd werd. Van daar vertrok hij in 1632 naar Boeton, waar hij Antonie Caan ontmoette, die door de Hooge regeering te Batavia met een zending naar de hoven van Gowa en Boeton belast was. Op Boeton ontving hij eindelijk het antwoord van den koning van Gowa, maar tegelijk eenige vergiftigde confituren, waardoor hij om het leven kwam. [1]

Door het streven van de Oost-Indische Compagnie om alle vreemde handelaars uit de Molukken te weren, en zoo doende den alleenhandel in specerijen te verwerven, had zij er aanhoudend met verzet te kampen, zoowel van haar eigen onderdanen als van die van den koning van Ternate, met wien zij een kontrakt gesloten had, waarbij hij zich

[1] Zie Valentijn, Ambonsche zaken, blz 13, 80, 82 en 85.

verbond al de in zijn rijk vallende nagelen en muskaatnoten tegen een bepaalden prijs aan haar te leveren.

De landvoogden (kimelaha's), die voor genoemden vorst op Ceram en omliggende eilanden het gezag voerden, stonden, in plaats van de wederspannigen te tuchtigen, gewoonlijk aan hun hoofd.

De Makassaren, die gewoon waren, jaarlijks met een aantal prauwen naar de Molukken te varen, om specerijen op te koopen, waren ook niet geneigd om van dien handel af te zien, en steunden dus de opstandelingen in hun verzet, hetgeen ten gevolge had, dat hun prauwen, waar zij ook door onze schepen in de Molukken werden aangetroffen, als vijandelijke vaartuigen werden aangetast en vernield.

Daar nu de Makassaarsche prauwen op haar weg naar de Molukken gewoonlijk Boeton aandeden, of er dicht voorbij gingen, en het gemakkelijker was, die dáár op te wachten en te vernielen, dan nadat zij gelegenheid hadden gevonden, om zich door de Molukken te verspreiden, begon men omtrent dezen tijd tot dat doel schepen naar Boeton te zenden. [1]

In het laatst van 1635 of begin van 1636 werd de onderbevelhebber Steven Barentszoon met vier of vijf andere Hollanders op Boeton doodgeslagen, en wreekte de bevelhebber Pool dit door eenige Boetonneezen, die hij door list op zijn schip gelokt had, evenzoo te doen ombrengen. [2]

In 1637 werd Boeton door den gouverneur-generaal van Diemen met een vloot aangedaan, waarmede hij, na in de Molukken de zaken geregeld te hebben, over Boeton en Makassar naar Batavia wilde terugkeeren. Hij kwam te Boeton om zich over verscheidene rooverijen der Boetonneezen te wreken; maar moest onverrichterzake vertrekken, volgens Valentijn, omdat zijn tijd verstreken was. [3] Waarschijnlijk moet men hieronder verstaan, dat de oost-moesson bijna verstreken was, zoodat hij zijn reis bespoedigen moest.

---

[1] Zie Valentijn, Ambonsche zaken, blz. 86.
[2] Zie Valentijn, Makassaarsche zaken, blz. 146.
[3] Zie Valentijn, Ambonsche zaken, blz. 116.

De goede verstandhouding, die vroeger tusschen de Compagnie en Boeton bestaan had, was, naar het schijnt, geheel verdwenen; want onder de Makassaren, die zich in 1643 met den Amboineeschen opstandeling Kakiali op den berg Wawani (op Hitoe) verschanst hadden, waren ook 30 Boetonneezen.

Als aanvoerder van deze Boetonneezen noemt Valentijn Kaitsjili Boeton, dat echter geen naam, maar slechts de bijnaam van den een of anderen Boetonschen prins was.[1]

Tot het afweren van den aanval, dien onze troepen den 4 Mei 1643 op Wawani deden, brachten deze Boetonneezen weinig bij, daar zij even als de Hitoeëzen de verdediging geheel op de Makassaren lieten aankomen.

De dood van Kakiali, die den 16 Augustus van hetzelfde jaar vermoord werd, deed deze sterkte vijf dagen later in onze handen vallen, zonder dat daarbij eenige noemenswaardige tegenstand ondervonden werd.

In Maart 1650 strandden de schepen de Tijger, Bergen op Zoom en Aagtekerke, het jacht de Luipaard en de fluit de Juffer, die naar Ternate bestemd waren, op de hoogte van Koebeina tegelijk op een tot dus ver onbekend rif, dat sedert dien tijd Sangori's droogte genoemd werd. Ofschoon de vaartuigen zonken, werd het meeste goed en al het volk, ten getale van 581 man, behouden. Een gedeelte van het goed werd in het schip Concordia geladen en door dien bodem naar Ternate overgevoerd; maar het overige en het volk moest voorloopig achtergelaten worden. De rijksgrooten van Boeton raadden daarop hun vorst, die Ali heette, aan om die manschappen te vermoorden, en zich de geborgen goederen toe te eigenen; maar hij volgde dien raad niet op, en verleende daarentegen aan de schipbreukelingen hulp.

Dit gaf den gouverneur van Amboina de Vlaming van Outshoorn aanleiding om bij zijn vertrek tot herstel van gezondheid naar Batavia in Augustus 1650 Boeton aan te doen. Hier ontving hij van den koning een bezoek aan boord, waarna de Vlaming hem, niettegenstaande de vijandelijke

---

[1] Zie Valentijn, Ambonsche zaken, blz. 137.

behandeling, die de Nederlanders hier dikwijls ondervonden hadden, den volgenden dag een tegenbezoek in zijn woning bragt. Vervolgens zette hij zijn reis voort, onder weg bij Sangori's droogte nog eenige daarop achtergebleven manschappen en goederen innemende.

Inmiddels was in Ternate tegen den jongen vorst van dat rijk Mandar-sjah een opstand uitgebroken, en hadden de opstandelingen zijn jonger broeder Manilla op den troon geplaatst.

Dientengevolge werd de Vlaming weder derwaarts gezonden, ditmaal met den titel van superintendent der drie oostersche gewesten (Amboina, Banda en Ternate.)

Hij vertrok den 23 Dec. 1650 van Batavia, maar deed Boeton aan, waar hij andermaal den koning bezocht, en door geschenken in zijn goede gezindheid jegens de Compagnie versterkte.

Nauwelijks had de Vlaming op Ternate de zaken op den ouden voet hersteld, of hij ontving van Amboina de tijding, dat de Ternataansche landvoogd (kimelaha) over Ceram en omliggende eilanden Madjira in opstand gekomen was, en dat op verscheidene plaatsen de Nederlandsche sterkten overrompeld en uitgemoord waren, waardoor een nieuwe oorlog begon, die eerst in 1655 eindigde.

In het laatst van 1651 begaf de Vlaming zich weder naar Batavia, nu vergezeld van den koning van Ternate Mandar-sjah.

Te Batavia ging deze vorst over tot het sluiten van een nieuw kontrakt met de Compagnie, waarbij bepaald werd, dat alle nagelboomen van zijn wederspannige onderdanen zouden geveld worden, en de Compagnie daarvoor jaarlijks zou betalen 12000 rijksdaalders aan hem, 500 rijksdaalders aan zijn broeder Kalamatta en 1500 rijksdaalders aan de andere grooten.

In Februari 1652 keerde de Vlaming met Mandar-sjah naar de Molukken terug.

Ook op deze terugreis werd Boeton aangedaan, waar men vernam, dat het volk van het ten zuid-oosten van Boeroe gelegen eiland Amblau de hulp van de Makassaren ingeroepen, maar een weigerend antwoord bekomen had,

en dat de sengadji (het hoofd) van gemeld eiland met een geschenk van 3 baar nagelen hetzelfde verzoek aan den koning van Boeton gedaan had; maar dat deze zijn gezanten aan den Ternataanschen kimelaha Lokman overgeleverd had, die hen echter, waarschijnlijk opzettelijk, had laten ontsnappen.

Mandar-sjah bleef zich vrij lang op Boeton ophouden, eensdeels als een gevolg van een huwelijk, dat hij met de dochter van een overleden koning van Boeton gesloten had, anderdeels om den regeerenden koning tegen zijn weerspannige onderdanen aan de zuidkust van Boeton bij te staan. In Maart vertrok hij echter naar Boeroe, waar de Vlaming reeds vroeger heen gegaan was.

De oorlog werd nu door dezen met zooveel kracht voortgezet, dat de hoofdopstandeling Madjira in Augustus 1652 of daaromtrent in persoon naar Makassar ging, om de hulp van den koning van Gowa in te roepen.

Omstreeks denzelfden tijd waren twee schepen, die aan den te Makassar woonachtigen Portugees Françisko Viëro de Figeredo behoorden, maar waarin de koning en zijn rijksbestierder Karaëng-Patingallowang mede belang hadden, de Jean Baptiste en Nazareth genaamd, bij Japara door Hollandsche kruisers genomen en verbeurd verklaard, omdat zij voeren onder de vlag van Portugal, waarmede wij kort te voren weder in oorlog geraakt waren.[1]

De koning van Gowa en zijn rijksbestierder waren hier natuurlijk zeer gebelgd over, en dus kostte het Madjira weinig moeite om hen over te halen, de Moluksche opstandelingen te ondersteunen.

Reeds in het begin van 1653 zonden zij met dat doel eenige prauwen naar Boeroe, waar de ontscheepte Makassaren echter weldra door de Vlaming aangetast en verslagen werden.

---

[1] Zie Valentijn, Ambonsche zaken, blz. 163, 165—168, 177 en 181 en Makassaarsche zaken, blz. 147, en Levinus Bor, Amboinsche oorlogen door Arnold de Vlaming van Oudshoorn als superintendent over de oostersche gewesten oorlogaftig ten einde gebragt, gedrukt te Delft anno 1663, met welk werk Valentijn zoo goed overeenstemt, dat het wel schijnt, alsof hij er veel uit geput heeft.

Een tweede vloot van veertig prauwen, bemand met 2000 koppen, onder aanvoering van Daëng-Ri-boelekang, slaagde er in Assahoedi, een plaats op het schiereiland Howamohel, te bereiken, waar de Makassaren zich nu verschansten, en, van tijd tot tijd versterking uit hun land ontvangende, zich staande hielden tot 29 Juli 1655, toen zij door de Vlaming, wien het tot dien tijd aan de noodige macht ontbroken had, er uit verjaagd werden.[1]

Koning Ali van Boeton was intusschen den Nederlanders trouw gebleven; maar van zijn onderdanen en zelfs van zijn rijksgrooten waren velen Makassaarsch gezind en hem ongenegen, zoodat hij de Vlaming, toen deze den 4 October 1653 op een reis naar Batavia Boeton weder aandeed, verzocht om hem met eenige manschappen en buskruid bij te staan.

De Vlaming liet daarop twee van de twaalf soldaten, die hij bij zich had, op Boeton achter, en gaf den koning honderd pond buskruid, en toen hij in December van Batavia te Boeton terugkwam, voegde hij nog elf soldaten bij de twee, die hij eerst achtergelaten had, terwijl hij den koning beloofde, hem binnen kort op afdoende wijze te zullen helpen, en aan het strand een fort te zullen opwerpen.

Daar kort vóór de Vlamings aankomst op Boeton veertig Makassaarsche prauwen straat Boeton doorgezeild waren, zond hij hun eenige schepen achterna, terwijl hij zelf naar Amboina vertrok.

Den 27 of 28 December 1653 werden door het schip de Leeuwarden, gevoerd door schipper Roos, onder den wal van Celebes tien van de vijandelijke prauwen vernield.[2]

In het volgende jaar zond de koning van Boeton eenig volk naar Amboina om de onzen aldaar bij te staan. De Vlaming hield dit volk echter slechts een paar maanden aan, en zond het in Mei naar Boeton terug met een geschenk en dankbetuiging aan den koning.

Valentijn en Bor geven omtrent deze hulptroepen een

---

[1] Zie Valentijn, Ambonsche zaken, blz. 185, 186 en 200.

[2] Valentijn, Ambonsche zaken, blz. 189 en 192.

zeer verschillend getuigenis. Volgens Valentijn hadden zij zich zeer wel gekweten; terwijl Bor daarentegen beweert, dat de Vlaming hen niet langer aanhield, omdat zij weinig dienst konden doen, bij tegenspoed niet te vertrouwen waren, en ook niet zeer dapper waren, zoodat zij de Compagnie slechts tot last waren.

In Oktober 1654 kwam de Vlaming weder, vergezeld van den koning van Ternate, op Boeton.

Bij deze gelegenheid drong de Vlaming bij den koning van Boeton aan op de uitlevering van allen, die zich aan het vergieten van Nederlandsch bloed hadden schuldig gemaakt, en Mandarsjah voegde er als zijn opperheer de bedreiging bij van hem te zullen afzetten, als hij niet dadelijk aan dien eisch voldeed.

Ali, die volgens Valentijn zelf met de dochter van een der schuldigen gehuwd was, beloofde zijn uiterste best te zullen doen om aan het verlangen van de Vlaming te voldoen; maar er kwam niets van, en later werd het om de tijdsomstandigheden staatkundig geacht aan de schuldigen hun misdaad kwijt te schelden.

De Vlaming kwam verder met den koning van Boeton overeen, dat aan het strand, bij de rivier, twee forten zouden worden opgeworpen.

Daarna vertrok hij over Makassar naar Batavia; maar Mandar-sjah en zijn volk liet hij op Boeton achter, om dat rijk verder tot rust te brengen.

Toen hij echter den 17 December 1654 weder op Boeton terug kwam, bevond hij, dat Mandarsjah in zijn afwezigheid koning Ali afgezet had.

Waarschijnlijk had Mandarsjah dit gedaan op verzoek van de Boetonsche rijksgrooten, die Ali zeer tegen zich verbitterd had door herhaalde malen vrouwen van rijksgrooten met geweld tot zich te nemen, en tegen den wil van haar betrekkingen aan te houden, niettegenstaande vóór hem zijn oom reeds om gelijke handelingen was afgezet.

Ook had Mandarsjah La-Sinoeroe, die vroeger voor koning Ali als gezant naar Amboina geweest was, en getoond had, den Nederlanders zeer goed gezind te zijn, doen wurgen.

Hoe ongaarne ook, moest de Vlaming in Ali's afzetting berusten, omdat de Boetonneezen niet te bewegen waren hem op den troon te herstellen.

In zijn plaats werd door de rijksgrooten, aan wie overeenkomstig het gebruik de keuze van zijn opvolger werd overgelaten, tot koning verkozen de hoekoem — waarmede waarschijnlijk de kenipoeloe bedoeld wordt — van het rijk. Volgens Valentijn heette hij Kaïtsjili Lau, zoodat hij waarschijnlijk op Boeton La-ode Laoe geheeten heeft. Hij was een oud, bezadigd man, die de Compagnie niet ongenegen was. Hij werd dan ook zoowel door de Vlaming als door den koning van Ternate als koning van Boeton erkend, en na den eed van trouw aan Ternate en de Compagnie te hebben afgelegd, ten overstaan van beider gemachtigden ingehuldigd. [1]

In het gevolg van Mandar-sjah bevond zich ook op Boeton zijn broeder Kaitsjili Kalamatta, die zich, na een tijd lang onder de Ternataansche opstandelingen vertoefd te hebben, onlangs weder aan zijn broeder onderworpen had.

Deze Kaitsjili Kalamatta had na de afzetting van Ali gehoopt, dat Mandarsjah hem op den troon zou plaatsen, en trok zich de teleurstelling, die hij ondervond, toen dit niet gebeurde, zóó zeer aan, dat toen hij eenige maanden later, met zijn broeder in de Molukken terug gekeerd, voor de tweede maal tegen hem opstond, dit grootendeels daaraan werd toegeschreven.

Inmiddels werd de afgezette vorst van alles beroofd en eindelijk vermoord, zonder dat de Vlaming het verhinderen kon.

Van de beide forten, die overeenkomstig de vroeger met Ali gemaakte afspraak aan het strand, bij de rivier, waren opgeworpen, liet de Vlaming het grootste weder afbreken. In het andere, dat den naam van Djangan kata kreeg, legde hij een bezetting van 23 Nederlanders en 12 Ternatanen; terwijl hij het met vijf ijzeren stukken en twee metalen bassen bewapende.

[1] Zie Valentijn, Moluksche zaken, blz. 312; Ambonsche zaken, blz. 197 en 198.

Den 26 December vertrok de Vlaming met zijn vloot door Straat Boeton naar haar noordelijken ingang; nadat hij Roos, die inmiddels kommandeur geworden was, met zes vaartuigen naar de zuidkust van Boeton gezonden had, om het dorp Komboewaha, waar zich wederspannigen ophielden, die er ook hun vaartuigen hadden, te vernielen.

Aan den noordelijken ingang der straat voegde Roos, die den hem gegeven last volbracht had, zich weder bij de Vlaming, waarna deze hem opdroeg om met 300 Nederlanders Mandar-sjah, die vijf of zes dagen te voren in de richting van Tijoro gezeild was, op te zoeken, en met hem vereenigd, zoo het mogelijk was, een aanval op de genoemde plaats te doen; terwijl de Vlaming aan den ingang der straat bleef liggen.

Ook deze last werd door Roos gelukkig ten uitvoer gebracht; daar hij den 3 Januari 1655, geleid door twee Tijorosche gevangenen, zoo onverwachts in de kampong Tijoro drong, dat hij zoowel die kampong als het daarbij gelegen steenen fort, dat zeven rondeelen en muren van vijf vadem hoogte had, met weinig moeite overmeesterde, waarbij de radja van Tijoro zelf onder de gesneuvelde vijanden behoorden.

Het fort werd voor de Compagnie te afgelegen geacht, om het voor haar te behouden, en dus tot den grond toe geslecht, waarna Roos zich met zijn geheele macht weder inscheepte, om de inhammen en kreeken langs de tegenoverliggende kust van Celebes te gaan onderzoeken. Drie van zijn vaartuigen waren echter door de sterke eb aan den grond geraakt; zoodat hij ze achter liet, na aan de bevelhebbers last te hebben gegeven, om, zoodra zij vlot werden, naar den overwal over te steken, en hem af te wachten. Toen zij echter, na vlot te zijn geworden, aan dien last wilden voldoen, kregen zij een vloot van ruim veertig Makassaarsche vaartuigen in het oog, die de rivier van Tijoro binnen liepen.

Zoodra de Vlaming dit vernomen had, begaf hij zich met zijn vloot derwaarts; maar hij bevond, dat de Makassaren zich reeds te goed versterkt hadden, om hen aan land te kunnen aantasten.

Hij liet dus Roos met eenige schepen achter, om aan de Makassaarsche prauwen het uitzeilen te beletten; terwijl hij zelf met Mandarsjah over Tomboekoe naar de Molukken vertrok.[1]

De Makassaarsche vloot bleef eenige maanden in de rivier van Tijoro opgesloten, maar wist eindelijk toch aan de waakzaamheid van Roos te ontsnappen en de Molukken te bereiken, zoodat deze, zijn aanwezen in de Boetonsche wateren niet meer noodig achtende, mede derwaarts zeilde.

Nauwelijks was hij weg, of een aanzienlijke Makassaarsche vloot, volgens het dagboek der vorsten van Gowa en Tello door den koning van Gowa Hasanoe-d-dien in persoon aangevoerd, kwam te Boeton aan. De bezetting van het fortje verdedigde zich dapper, en stak, toen zij het niet langer tegen de overmagt kon uithouden, den brand in het kruid, waarbij al de verdedigers en een groot aantal Makassaren om het leven kwamen.

Daarop onderwierp de koning van Boeton zich aan dien van Gowa, die hem een boete oplegde, volgens Speelman groot 870 thail of 13920 maas; maar volgens het boven gemelde dagboek groot 888 kati, dus 8880 thail of 142080 maas. De maas had destijds de waarde van een halven rijksdaalder.

Gedurende zijn verblijf op Boeton stelde Hasanoe-d-dien den Bonischen prins Daëng-Pabila, die niettegenstaande Tijoro reeds eenmaal in onze handen geweest was, nog altijd daar gevangen gehouden werd, in vrijheid.[2]

De verovering van Boeton had den koning van Gowa niet veel tijd gekost, daar hij volgens het meer gemelde dagboek den 21 Maart 1655 van Makassar vertrokken was, en den 14 Mei d. a. v., dus na een afwezigheid van nog geen twee maanden, weder aldaar terugkwam.

De Vlaming vond dus den stand van zaken op Boeton geheel veranderd, toen hij, na de Makassaren uit hun laatste schuilhoeken in de Molukken verjaagd te hebben, den 17 September 1655 weder te Boeton kwam. De koning

[1] Valentijn, Moluksche zaken, blz. 314.

[2] Speelman, blz. 239.

dorst na het gebeurde niet in persoon bij hem te komen; maar liet hem weten, dat deze ramp grootendeels aan Roos te wijten was, die volgens hem gewaarschuwd was, dat de Makassaarsche vloot eerstdaags komen zou, en toch was weggezeild.

Daarop begaf de Vlaming zich, zonder vijandelijkheden tegen Boeton te plegen, naar Makassar, en beschoot die stad, waarna hij naar Boeton terugkeerde; maar nu kwam zelfs geen Boetonnees bij hem aan boord, omdat Roos inmiddels daar geweest was, en niet wetende, dat de Vlaming anders gehandeld had, de Boetonneezen als vijanden behandeld; al wat hij van hen krijgen kon, vernield, en zelfs een aan Straat Boeton gelegen kampong verbrand had. [1]

Kort daarna, den 28 December 1655, werd door den oud-gouverneur van Amboina van der Beek met Gowa vrede gesloten; maar de vredesvoorwaarden waren zóó zeer in het voordeel van dit rijk, dat zij zoowel naar het oordeel van de Hooge regeering als dat van de Vlaming den Makassaren een goeden dekmantel aanboden, om den Nederlanders veel meer overlast aan te doen dan vroeger, hetgeen zij dan ook niet verzuimden. [2]

Dit had ten gevolge, dat in 1660 een Nederlandsche vloot en krijgsmacht onder J. van Dam en J. Truytman naar Makassar gezonden werd. Den 12 Juni 1660 veroverden zij het ten zuiden van de tegenwoordige hoofdplaats Makassar aan zee gelegen fort Panakkoekang, waarvan het gevolg was, dat de Makassaarsche prins Karaëng-Popo door den koning van Gowa naar Batavia gezonden werd om namens dezen vorst een nieuwen vrede met de Compagnie te sluiten. Den 19 Augustus werd deze vrede te Batavia gesloten. Behalve andere bepalingen hield zij ook deze in, dat de koning van Gowa afstand deed van alle aanspraken op Boeton, en dit land als een onderhoorigheid van Ternate erkende; een bepaling, die in het kontrakt van 1655 niet voorkwam.

---

[1] Zie Valentijn, Ambonsche zaken, blz. 201.

[2] Zie Speelman, blz. 230 en Valentijn, Makassaarsche zaken blz. 147.

In hetzelfde jaar 1660 werd Boni door Tobala, die het als landvoogd voor den koning van Gowa bestuurde, Aroe-Palakka, Daëng-Pabila en andere Bonische prinsen in opstand gebragt, en de koning van Soppeng La-Maddoesila verbond zich met hen; maar met behulp van de Wadjoreezen brachten de Makassaren zoowel Boni als Soppeng weder ten onder, welk laatste rijk nu tot denzelfden graad van vernedering gebracht werd, waarin Boni reeds sedert lang vervallen was. Gelijk de koning van Boni te Sijang (het tegenwooordige Pangkadjene in de Noorderdistricten) in ballingschap leefde, werd nu ook de vorst van Soppeng met zijn geheele gezin naar het binnenland van Gowa in ballingschap weggevoerd, terwijl aan een paar Soppengsche prinsen werd opgedragen, om Soppeng namens den koning van Gowa als landvoogden te besturen.

Aroe-Palakka, Daëng-Pabila, Aroe-Marowangieng en andere Soppengsche en Bonische prinsen redden zich door de vlucht naar Boeton. [1] Volgens het dagboek der vorsten van Gowa en Tello had deze vlucht in December 1660 plaats.

De koning van Boeton ontving hen goed, en sloot met Aroe-Palakka een verbond tot onderlingen bijstand. De onder alle inlanders zoo geliefde beeldspraak bezigende, verklaarden zij, dat Boeton in den vervolge zou zijn Oost-Boni, en Boni West-Boeton.

Een van de uitgeweken Soppengsche prinsen, La-Tomparina Aroeng-Atakka, die echter meer bekend was onder den titel van Aroe-Patodjo, ofschoon die titel eigenlijk zijn vrouw toekwam, schreef, zonder voorkennis van zijn medeuitgewekenen, van Boeton uit een brief aan de Hooge regeering te Batavia, waarin hij haar hulp inriep, en zich als het hoofd van de uitgeweken Boniërs en Soppengers deed voorkomen, hetgeen ten gevolge had, dat, toen in 1663 de kommissaris Nieuwlandt naar Ternate vertrok, hem door de Hooge regeering een brief voor Aroe-Patodjo werd medegegeven, en tevens opgedragen om bij zijn terugreis naar Batavia Boeton weder aan te doen, en

[1] Zie Speelman, blz. 240.

alsdan Aroe-Patodjo, zoo hij dit verlangde, naar Batavia mede te nemen. Toen nu de andere Bonische en Soppengsche prinsen bij Nieuwlandt's aankomst te Boeton de aanleiding tot zijn komst vernamen, verzocht en zij allen mede naar Batavia te mogen gaan, hetgeen Nieuwlandt toestond, voor zooveel de ruimte op zijn schip dit toeliet; maar de koning en vooral de djoegoegoe (sapati) verzetten zich tegen hun vertrek op grond van het vroeger tusschen hen overeengekomene; zoodat Aroe-Palakka slechts den Soppengschen prins Aroe-Bila met Aroe-Patodjo medezond om de Compagnie beter in te lichten, dan Aroe-Patodjo gedaan had. Het verblijf van Aroe-Patodjo op Boeton had 30 maanden geduurd. Een maand later volgde Aroe-Palakka zelf, zeer tegen den zin van de Boetonners, maar met goedvinden van den koning. Deze koning, La-Simbatta genaamd, was nog niet lang op den troon, en zijn vader opgevolgd.

Met welke gelegenheid Aroe-Palakka naar Batavia vertrok, vermeldt Speelman niet.

Na zijn vertrek bleven op Boeton alleen Daëng-Pabila en Aroe-Marowangieng over, en deze begaven zich een jaar later in stilte naar Ternate. [1]

Om den koning van Boeton te straffen voor de gastvrijheid, die hij aan Aroe-Palakka en de andere Bonische en Soppengsche uitgewekenen betoond had, rustte de koning van Gowa in 1666 een groote vloot, bemand met 20000 koppen, uit.

Het bevel over deze strijdmacht werd aan den Makassaarschen prins Karaëng-Bontomarannoe gegeven. [2]

---

[1] Zie Speelman, blz. 240, 242, 243 en 247.

[2] Speelman en Valentijn noemen dezen prins: Montemarano, hetgeen volgens Dr. B. F. Matthes (Opmerkingen omtrent en naar aanleiding van dat gedeelte van Dr. J. J. de Hollanders handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, hetwelk handelt over het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, blz. 5) Karaëng-Bonto-boerane zou moeten zijn; terwijl hij er bij voegt: „Deze prins was verwant aan de „vorsten van Gowa en vader van zekeren Karaëng-Galesong. Hij „is volgens de lontara-bilangs of dagregisters van Gowa werkelijk naar Java geweest om zich daar in 1672 met de oproerige

Hij was een zoon van Karaëng-Soemanna, die in de oorlogen tusschen Gowa en Boni herhaaldelijk de legers van het eerstgemelde rijk had aangevoerd.

Bijna alle vroeger door de Makassaren ten onder gebrachte landen hadden tot de samenstelling van Karaëng-Bonto-marannoe's vloot en leger moeten bijdragen, en het volk uit ieder land werd door de aanzienlijkste prinsen van zijn eigen vorstenhuis aangevoerd; terwijl de vorsten van Bima en Loewoe in persoon aan den tocht deelnamen.

De koning van Bima heette volgens Speelman Moehammad Rasim, maar staat te Bima bekend onder den naam van Abi-l-Chair Siradja-d-dien. Hij was gehuwd geweest met Karaëng-Bonto-djéné, zuster van den koning van Gowa Hasanoe-d-dien, en had verscheidene kinderen bij haar verwekt, onder anderen een zoon Mapparaboeng Noeroe-d-dien, die hem later als koning van Bima opvolgde, en een dochter, die met den vorst van Dompo of, zooals de inlanders zeggen, Dompoe, gehuwd was. Hij was bestemd om, bij mogelijk overlijden van Karaëng-Bonto-marannoe, hem in het opperbevel op te volgen.

„Javanen te vereenigen." Deze opmerkingen zijn onjuist. Een Karaëng-Bonto-boerane heeft in Gowa nimmer bestaan, komt althans in het dagboek der vorsten van Gowa en Tello, waarin de lotgevallen van de Gowasche en Tellosche vorstelijke familie zeer uitvoerig beschreven zijn, in het geheel niet voor; terwijl Karaëng-Bonto-marannoe daarentegen er in voorkomt bij de datums 12 Dec. 1647, 10 Maart 1660 en 23 Oktober 1666. De laatstgemelde datum was die van zijn vertrek naar Boeton.

Ook was de bedoelde Karaëng-Galesong geen zoon van Karaëng-Bonto-mrrannoe, maar van den koning van Gowa Hasanoe-d-dien, zooals uit verscheidene brieven van het jaar 1678 blijkt. Dat Hasanoe-d-dien werkelijk een zoon van dien naam heeft gehad, blijkt ook uit de Makassaarsche Chrestomathie van Matthes, blz. 174, r. 6 tot 10, en Speelmans notitie, blz. 32. Bij Speelmans komst had hij zelfs het gezag over het landschap Galesong; maar toen dit bij den vrede grondgebied van de Compagnie werd, stelde Speelman zekeren Daeng-Malewa, die uit het geslacht der vroegere karaëngs van Galesong was, tot regent daarover aan; zoodat de zoon van Hasanoe-d-dien wel den titel, maar niet het gezag van Karaëng-Galesong behield.

De vorst van Loewoe heette volgens Speelman Lypang. Zijn moeder Karaëng-Tamasongo was een dochter van den Makassaarschen prins Karaëng-Soemanna, en dus een zuster van Karaëng-Bonto-marannoe. Hij was pas 15 jaar oud. Ten onrechte wordt, zelfs door inlanders, beweerd, dat hij dezelfde vorst van Loewoe was, die in 1704 overleed, en na zijn dood Matienrowe-ri-Tompo-tiekka genoemd werd; want dit was zijn halve broeder van vaderszijde, die in Speelmans notitie onder den naam van Daëng-Masoero voorkomt. [1]

De jonge vorst had zijn rijksbestierder (opoe-tjĕnnieng) bij zich.

Het volk van Boni werd aangevoerd door Aroeng-Amali, volgens Speelman To-paäjo geheeten, een Bonisch prins, wien de koning van Gowa na de laatste verovering van Boni de landvoogdij over dat land had opgedragen. [2]

Het volk van Soppeng stond onder de bevelen van den Soppengschen prins La-Tĕnritieppa To-walĕnnaē Aroeng-Oedjoempoeloe, die als zoodanig reeds vóór de verovering van Soppeng door de Makassaren in dat rijk een van de voornaamste rijksgrooten (pangepa's) geweest was, en nu voor den koning van Gowa landvoogd over Soppeng was. Hij was dezelfde Aroeng-Oedjoempoeloe, die ruim vijftien jaar later vorst van Sidenreng werd, in 1721 overleed, en na zijn dood Matienrowe--ri-Pamantingang genoemd werd. Hij was voorts een broeder van den datoe (vorst) van Pamana in Wadjo en een nauwe bloedverwant van Aroe-Palakka. [3]

Nadat Karaëng-Bonto-marannoe met zijn vloot te Boeton was aangekomen, zond hij zestig prauwen met 1500 man onder aanvoering van den Makassaarschen prins Daëng-Mangaga naar de oostkust van Boeton om daar landingen

---

[1] Speelman, blz 177—182.

[2] Speelman, blz. 139.

[3] Speelman, blz. 140. Waar in de officieële stukken van de laatste tijden van het rijksbestuur van Soppeng gesproken wordt, vindt men onder de pangepa's slechts een Aroeng-Oedjoeng vermeld; maar dit Oedjoeng is een verkorting van Oedjoempoeloe.

te doen, terwijl hij zelf Boeton van de westzijde aantastte. Dit rijk zou zich dan ook weldra aan hem moeten hebben onderwerpen, zoo er niet ter rechter tijd ontzet was komen opdagen. Van waar dat ontzet kwam, zal uit het volgende blijken.

Nadat de Makassaren voldaan hadden aan de voorwaarden, hun bij het vredestraktaat van 1660 door de Compagnie opgelegd, was overeenkomstig het daarbij bepaalde het fort Panakkoekang weder aan hen ingeruimd; maar kort daarna hadden zij nieuwe vijandelijkheden tegen de Nederlanders gepleegd door onze schepen de Walvisch en de Leeuwin, het eerste bij Saleijer, het andere op de zandbank de Bril, waar het vastgeraakt was, aan te vallen, de bemanningen te vermoorden, en de schepen te plunderen; en toen Pieter de Bitter, die door de Compagnie als opperhoofd voor den handel te Makassar geplaatst was, de hulp van den koning wat te ernstig had ingeroepen, om het volk en de lading der Leeuwin te bergen, was hij mishandeld geworden, zoodat hij het raadzaam geacht had, om met een Nederlandsch schip, dat ter reede lag, naar Batavia te vertrekken. Dit was volgens Valentijn in 1665 geschied.

Ook had de koning van Gowa in het laatst van dat jaar een vloot naar de Soela eilanden ten oosten van Celebes gezonden, die daar al de versterkingen van onzen getrouwen bondgenoot, den koning van Ternate, tot wiens gebied die eilanden behoorden, overmeesterd, en een menigte Ternatanen gevankelijk weggevoerd had. [1]

Dit alles had de Hooge Regeering te Batavia doen besluiten, om Cornelis Speelman met den titel van admiraal en super-intendent der oostersche gewesten aan het hoofd van een aanzienlijke vloot naar Makassar te zenden tot het eischen van voldoening en schadevergoeding, en, zoo

[1] Volgens Valentijn, Moluksche zaken, blz. 152, had de koning van Gowa ook 10000 gewapende mannen naar het eiland Boeton gezonden, onze vestingen aldaar doen aantasten en ons volk doen mishandelen, zonder zich aan onzen gezant Pieter de Bitter te storen. Dit kan niet juist zijn; want in 1665 hadden wij noch forten noch volk op Boeton.

de koning van Gowa aan die eischen geen gevolg gaf, tot tuchtiging van dien vorst.

Speelman vertrok den 24 November 1666 van Batavia met een vloot van dertien schepen, waarop zich behalve het scheepsvolk nog 500 Nederlanders en 300 inlanders bevonden.

Onder deze inlanders bevond zich, op het jacht Vlieland, ook de bovengenoemde prins Aroe-Palakka. [1]

Het eerst begaf hij zich naar Makassar, waar hij den 19 December aankwam, maar de Makassaren niet gezind vond, om aan de eischen der Compagnie te voldoen, zoodat het anker

---

[1] Zie Speelmans notitie, blz. 121.

Daar Speelman gedurende verscheidene jaren dagelijks met Aroe-Palakka verkeerde, en dus beter dan Valentijn op de hoogte van zijn geschiedenis kon zijn, heeft Speelmans notitie te dien aanzien grooter waarde dan Valentijns berichten.

Niet alleen volgens Speelman, maar ook volgens het dagboek der vorsten van Gowa en Tello vertrok Aroe-Palakka in 1663 van Boeton naar Batavia, en bevond hij zich op Speelmans vloot, toen deze voor Makassar verscheen, en nog niet op Boeton geweest was. Ook blijkt uit dat dagboek, dat Aroe-Palakka kort voor het vertrek van Speelman van Batavia naar Makassar mede geweest is naar Priaman, dat in 1666 door de Nederlanders veroverd werd. Het kan dus niet waar zijn, dat Aroe-Palakka in 1665 met Pieter de Bitter voor het eerst naar Batavia vertrok, en dat hij zich bij de aankomst der Makassaarsche vloot voor Boeton nog op dat eiland bevond, zooals Valentijn (Makassaarsche zaken blz. 152) beweert.

Ook spreekt noch Speelman noch eenig inlandsch geschrift van de wreede behandeling, die Aroe-Palakka's vader en grootvader door de Makassaren zou zijn aangedaan, zoodat ook dit zeer onwaarschijnlijk is.

Verder blijkt noch uit Speelmans notitie noch uit inlandsche geschriften, dat Aroe-Palakka in het tijdsverloop tusschen zijn vlugt naar Boeton in 1660 en zijn komst met Speelmans vloot voor Makassar in December 1666 op Celebes geweest is.

Eindelijk is Speelman volgens de eerste kolom van Valentijn, Makassaarsche zaken, blz. 133, den 21 December 1666, en volgens de tweede kolom eerst in de eerste dagen van 1667 voor Boeton verschenen, hetgeen blijkbaar Olivier bij het schrijven van zijn „reizen in den Molukschen archipel, naar Makassar. enz. in het „gevolg van den gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië in „1824 gedaan," in den waan gebracht heeft, dat Speelman na de

weder gelicht, en naar Boeton koers gesteld werd, terwijl onderweg de Toerateja-landen en Bonthain geplunderd werden, voor zooveel dit in het voorbijgaan zonder veel verhindering en onder het noodig water halen geschieden kon.

Nadat onze vloot voor Boeton aangekomen was, en de Makassaarsche vloot van den zeekant ingesloten had, opende zij haar vuur op den vijand, waarmede aanhoudend voortgegaan werd, terwijl op het land een breede weg door het bosch en over het gebergte werd aangelegd, om de Makassaren ook van die zijde te kunnen aanvallen.

Weldra liepen de Boniërs, Soppengers en andere Boegineesche hulptroepen, die zich bij den vijand bevonden, bij troepen te gelijk naar de Nederlanders en hun bondgenooten over, zoodat er in 3 of 4 dagen reeds meer dan 4500 waren overgeloopen, die allen onder het gezag van Aroe-Palakka werden gesteld. De vorsten van Loewoe en het eiland Suimbawa waren bijna de eenigen, die met hun volk tot het laatst toe bij de Makassaren bleven.

Eindelijk lieten de Makassaren den moed zakken; zoodat zij een wapenstilstand lieten verzoeken met de verklaring, dat zij tegen de Compagnie geen verschil hadden; maar Speelman verleende hun gezanten geen gehoor, zoodat de hoofden, namelijk Karaëng-Bonto-marannoe en de vorsten van Bima en Loewoe, eindelijk zelf ongewapend en zonder gevolg te voorschijn kwamen, welke hoofden nu den 4 Januari 1667 op het jacht Muysenburgh ter reede van Boengi met Speelman een verdrag sloten, waarbij zij zich en het geheele op Boeton aanwezige leger met al de vaartuigen, wapenen, spijs, goud- en zilverwerken, juweelen, slaven en slavinnen, niets ter wereld uitgezonderd, op ge-

---

Makassaren op Boeton verslagen te hebben, nog eens even naar Makassar geweest is, en daarna in het begin van 1667 voor de tweede maal voor Boeton verschenen is, en de Makassaren tot de overgaaf gedwongen heeft; blijkbaar een dwaling, daar de afstand tusschen Makassar en Boeton voor zulk een heen- en wederzeilen in zulk een korten tijd, en bovendien in het hart van den westmoeson, te groot is.

Waarschijnlijk is Speelman niet den 21 December, maar wel voor het einde van die maand ter reede van Boeton gekomen.

nade en ongenade aan den overwinnaar overgaven, die verklaarde hun uit enkel goedheid het leven te verzekeren en tegen mishandeling te zullen beschermen. Verder zouden zij de zestig prauwen, die zij onder Daëng-Mangaga naar de oostkust van Boeton gezonden hadden, als in de overgaaf begrepen, dadelijk weder van daar ontbieden.

Van zijn kant beloofde Speelman Karaëng-Bonto-marannoe en de vorsten van Bima en Loewoe niet weder in de handen of het gebied van den koning van Gowa te zullen stellen, maar de twee laatsten op nader te maken voorwaarden naar hun eigen landen te zullen zenden, en Karaëng-Bonto-marannoe in Bima of Loewoe of bij de Boegineezen te zullen laten wonen, ter keuze van Speelman, en mede op zoodanige voorwaarden als onderling zouden beraamd worden, terwijl zij daarentegen nimmer meer den koning van Gowa zouden mogen dienen.

Eindelijk zouden zij als gijzelaars bij Speelman moeten blijven, totdat zij en het geheele leger ontwapend, en al hun goederen overgeleverd waren.

Daëng-Mangaga kwam zich in weerwil van dit verdrag niet in handen van Speelman stellen, en ontkwam het met zijn zestig prauwen naar Makassar. [1]

Omtrent de Makassaren, die door dit verdrag krijgsgevangenen werden, teekent Valentijn (Makassaarsche zaken, blz. 153) aan, dat 400 tot slaven gemaakt, en 5500 op een onbewoond eiland tusschen Boeton en Pantsiana (Moena) geplaatst werden, om er van honger te sterven. Dat zij op een eiland — wellicht het thans onder den naam van Poelo Mangkasar bekende — geplaatst werden, blijkt ook uit Speelmans notitie, blz. 569, waaruit echter tevens blijkt, dat zij er niet van honger omkwamen, maar door de Boetonsche grooten en den koning van Boeton zelf gedurende de reis van Speelman naar de Molukken voor geld van dat eiland verlost werden.

Den 31 Januari 1667 sloot Speelman op het jacht Tertholen met den koning van Boeton, La-Simbatta, een kontrakt, waarbij deze zich verbond, om op alle onder zijn

---

[1] Zie Speelman, blz. 4, 130 tot 136 en 170.

gezag staande Toekangbĕsi eilanden, voornamelijk op Kaledoepa en Wantji-wantji (Wangi-wangi), en voorts op alle andere eilanden, al behoorden die niet tot de Toekang-bĕsi eilanden, ook op Binongko, ten overstaan van door de Compagnie daartoe te zenden personen alle nagel- en notenmuskaatboomen te zullen doen omvellen en uitroeien, welke uitroeiing jaarlijks zou herhaald worden. Hiervoor zou de Compagnie hem jaarlijks, te beginnen met het einde van 1667, honderd rijksdaalders uitbetalen, als zijnde dit het bedrag, dat hij, volgens zijn verklaring, jaarlijks van die boomen getrokken had.

Van het eiland Binongko werd in dit kontrakt gezegd, dat het eenigen tijd onder de Makassaren gestaan had, maar rechtens aan den koning van Boeton behoord had, en hetzij onder de Compagnie gebragt, of aan hem teruggegeven zou worden. Waarschijnlijk had Speelman hierbij op het oog, om aan de Compagnie het bezit van een punt te verzekeren, waaruit zij den Makassaren de vaart naar de Molukken wel niet geheel beletten, maar toch zeer bemoeielijken kon; en maakte de Compagnie later van dit voorbehoud geen gebruik, omdat de spoedig daarop gevolgde vernietiging van de Makassaarsche macht en haar eigen vestiging te Makassar de bezetting van zulk een punt overtollig maakte. Binongko is althans nimmer door haar van den koning van Boeton opgeëischt.

Na het sluiten van dit kontrakt vertrok Speelman met het grootste gedeelte van zijn macht naar de Molukken; maar Aroe-Palakka en de overgeloopen Boegineezen liet hij op Boeton achter.

Met hun hulp veroverde de kapitein-luitenant David Steijger Tijoro en het geheele eiland Moena[1], waarna den 29 Maart 1667 tusschen hem en den radja van Tijoro een verdrag gesloten werd, waarbij deze zich zelf met allen, die bij hem waren, en al wat onder hem stond, op genade en ongenade aan de Compagnie overgaf, en zich verder verbond:

al de Makassaren, die bij hem of op het eiland Moena

---

[1] Zie Speelman, blz. 5 en 163.

waren dood of levend bij den admiraal Speelman te brengen, en, zoo hij daartoe niet in staat was, hem dit mede te deelen, als wanneer hij zelf daartoe het noodige zou doen;

niet toe te laten, dat Makassaarsche vaartuigen of vaartuigen van andere vijanden der Compagnie op het eiland Moena of daaromtrent kwamen, en nog minder met hen in gesprek te treden, maar integendeel zich dadelijk te vervoegen bij degenen, die zich van wege de Compagnie daar of daaromtrent bevonden;

ook geen brieven of geschenken van de Makassaren of andere vijanden van de Compagnie te ontvangen; maar van de aankomst van zoodanige brieven of geschenken dadelijk kennis te geven aan Aroe-Palakka, den koning van Boeton of wie daaromtrent zijn mocht;

alle slaven en slavinnen van Makassaarsch bloed aan Aroe-Palakka over te geven, en altijd gereed te zijn om oorlog te voeren tegen de Makassaren of andere vijanden van de Compagnie;

terwijl hij verder voor zich en zijn opvolgers zwoer nimmer de wapenen tegen de Compagnie te zullen voeren, maar haar altoos trouw te zullen blijven, zooals het aan goede onderdanen betaamde.

In Mei 1667 zond Aroe-Palakka, in strijd met de voorschriften, die Speelman hem bij zijn vertrek naar de Molukken gegeven had, Daëng-Sitaba, een broeder van den Bonischen prins Aroe-Kadjoe, naar Boni; To-sadang Aroe-Belo, zoon van den vorst van Soppeng, alsmede Aroeng-Oedjoempoeloe naar Soppeng, en To dani Aroe-Bakka, die nauw aan de vorsten van Sidenreng, Sawietto, Alietta en Rappang verwant was, met den vorst van Soeppa, naar die rijken, om al die landen tegen Gowa in opstand te brengen. De uitslag was echter, zooals Speelman verwacht had, onbeduidend. [1]

Inmiddels sloot Speelman den 30 Maart 1667 in het kasteel Oranje te Ternate een nieuw kontrakt met den vorst van dit rijk, waarvan de inhoud op het volgende nederkwam:

de vroeger tusschen de Compagnie en Ternate gesloten

---

[1] Zie Speelman, blz. 164—170.

kontrakten worden bevestigd, voor zoover zij niet in strijd zijn met het nieuwe;

geen Europeesche of Indische natie mag in het gebied van Ternate worden toegelaten, dan met uitdrukkelijk verlof van de Compagnie;

gezantschappen van zoodanige natiën mogen niet ontvangen worden, maar moeten naar den gouverneur verwezen worden;

afgezanten van vijanden van de Compagnie moeten gevankelijk aan haar worden overgeleverd;

de koning van Ternate en zijn rijksgrooten geven zich, hun landen en hun onderdanen aan de Compagnie over, erkennen haar als schuts- en beschermheer, en kennen haar het recht toe om aan andere Europeesche en Indische natiën, die met of zonder hun wil er bezit van mochten willen nemen, dit te beletten;

bij het openvallen van den troon mag geen nieuwe koning verkozen worden dan in overleg met en toestemming van 's Compagnies-vertegenwoordiger op Ternate, aangezien de Compagnie bij dit kontrakt deelgenoot in de regeering van Ternate geworden is;

de vaart op Mindanao blijft geoorloofd, zoolang de Compagnie er geen nadeel voor zich in ziet, daar zij anders het recht heeft die te doen ophouden;

alleen met uitdrukkelijke toestemming van de Compagnie vermogen de Ternatanen gezanten te zenden naar de eilanden Amboina, Banda en alle andere territoiren onder de gehoorzaamheid van de Compagnie, of die eilanden met hun vaartuigen te bezoeken;

het is den koning verboden, dicht bij of ver van 's Compagnies sterkten steenen gebouwen of andere werken op te richten, anders dan in overleg met de Compagnie en met haar goedvinden; en de bestaande zullen door hen gesloopt worden, zoodra de gouverneur of president van Ternate dit noodig acht;

en eindelijk mogen geen Ternatanen tegen den wil van den koning tot het christendom bekeerd worden, noch christenen, die tot het mahomedaansche geloof mochten willen overgaan, door hen worden aangenomen.

In Juni 1667 kwam Speelman op Boeton terug, verge-

zeld van den koning van Ternate Mandar-sjah en hulptroepen van Ternate, Tidor en Batjan.

Daarop sloot hij den 25 Juni 1667 op het schip 't Hoff van Zeeland in bijzijn van den koning van Ternate (als opperheer van Boeton) een kontrakt met den koning van Boeton, in de hoofdzaak gelijk aan het op 30 Maart 1667 met Ternate gesloten kontrakt, en alleen eenigszins gewijzigd, omdat te Boeton geen blijvende vestiging van de Compagnie was, en omdat de gesteldheid van Boeton vorderde, dat de handelaars, die gewoon waren er padie en rijst aan te voeren en tegen slaven te ruilen, niet geweerd werden.

Het bevatte dus de volgende bepalingen:

het op 31 Januari 1667 tusschen den admiraal Speelman en den koning van Boeton gekontrakteerde betreffende het uitroeien der nagel- en notenmuskaatboomen wordt in zijn geheel overgenomen;

ook op geen andere landen van den koning, zoowel die reeds onder hem staan, als die hij later wellicht zal verkrijgen, mogen nagel- of notenboomen wassen, maar moeten die boomen steeds worden uitgeroeid;

zoodanige inlanders als gewoon zijn, hier met rijst en andere eetbare waren te komen, zooals die van Batavia, de kust van Java, Patani, Djohor en Palembang, mogen, zoolang zij met de Compagnie en den koning van Ternate in vrede zijn, op Boeton ten handel worden toegelaten; maar de Makassaren, zelfs als zij in vrede met de Compagnie leven, alleen dan, wanneer zij voorzien zijn van een pas van het opperhoofd te Makassar;

gezanten van naburige, met de Compagnie en den koning van Ternate in vrede levende vorsten, mogen op Boeton worden ontvangen; maar er mag niets met hen besloten worden, dan na verkregen toestemming van de Compagnie en den vorst van Ternate, aan wie ook van de aankomst van zulke gezanten en hun verlangen dadelijk kennis moet worden gegeven; maar van de Makassaren mogen zelfs in vredestijd geen gezanten of brieven ontvangen worden;

wanneer de Compagnie met eenige van die natiën in vijandschap geraakt, moeten de koning en zijn grooten zich

ook tot hun vijanden verklaren, de Compagnie tegen hen bijstaan, en mogen zij geen afzonderlijke vredes-onderhandelingen met hen aanknoopen, noch eenig verbond met hen sluiten, hetgeen de Compagnie van haar kant evenmin zal doen;

gezanten van vijanden moeten gevangen genomen of aan de Compagnie overgeleverd worden; maar uit hoofde van den grooten afstand tusschen Boeton en de naaste Compagnie's vestiging moeten zoodanige gezanten op Boeton in verzekerde bewaring gehouden worden tot er gelegenheid bestaat om hen over te leveren;

bij overlijden van den koning moeten de rijksraden daarvan zoo spoedig mogelijk kennis geven aan den koning van Ternate en de Compagnie, die alsdan gecommitteerden zullen zenden om met de rijksgrooten een opvolger te verkiezen;

deze opvolger moet, alvorens als vorst te worden bevestigt, den koning van Ternate en de Compagnie trouw zweren, waarna de rijksgrooten het hem moeten doen;

de rijksgrooten mogen nimmer hun vorst afzetten zonder toestemming van Ternate en de Compagnie, gelijk de koning en rijksgrooten den goegoegoe (sapati) of andere hooge beambten ook niet ontslaan mogen, maar de tegen hen gerezen klagten ter kennis van den koning van Ternade en de Compagnie moeten brengen, die alsdan in overeenstemming met hen daarin zullen beschikken; terwijl alle nieuw aangestelde rijksgrooten, van hoogen zoowel als van lagen rang, het kontrakt moeten bezweren;

zoo de koning dit kontrakt overtreedt, mogen de koning van Ternate en de Compagnie in overleg met de rijksgrooten van Boeton hem afzetten, en een ander in zijn plaats verkiezen;

de koning van Boeton mag gezanten zenden naar Batavia, Amboina en Ternate, en ook naar het land der Boegies, zoolang zij onder de bescherming van de Compagnie blijven; maar niet zonder toestemming van de Compagnie naar Makassar (Gowa), zelfs in vredestijd;

de Compagnie kan tot meerdere verzekering van het kontrakt personen van aanzien als gijzelaars vorderen, en zoolang in het kasteel te Ternate of te Batavia aanhouden,

als noodig is; deze gijzelaars zullen echter niet in hun geloof belemmerd worden;

de Compagnie mag overal in het gebied van Boeton, waar zij het zal goedvinden, versterkingen oprigten, waartoe de koning door het leveren van materialen en arbeidsvolk zal medewerken; ook zal zij zulke versterkingen weder mogen intrekken;

Europeesche of inlandsche Compagnie's dienaren, vrijburgers, Mardijkers, slaven of andere onderdanen van de Compagnie, die om eenige misdaad of boos opzet de vlucht nemen, zullen, zoo zij in het gebied van Boeton komen, terstond gevat en bij de eerste gelegenheid aan de Compagnie uitgeleverd worden, en Boetonneezen, die zoodanige personen verborgen houden, zullen daarvoor gestraft worden;

overloopers, die het christelijk geloof afzweren, en den Islam willem omhelzen, moeten aan de Compagnie worden overgeleverd, en door haar wederkeerig aan den koning de Boetonneezen, die overloopen en het christendom willen omhelzen;

Boetonneezen, die dienaren of onderdanen van de Compagnie beleedigen, of op een andere wijze jegens hen misdrijven, mogen door haar officieren in de ijzers gesloten worden, waarvan echter dadelijk kennis zal worden gegeven aan den koning, die daarna de zaak door gecommitteerden zal doen onderzoeken, en de schuldigen straffen zal;

daarentegen mogen ook dienaren en onderdanen van de Compagnie, die Boetonneezen benadeelen of jegens hen misdrijven, gearresteerd worden; maar dadelijk daarna moeten zij aan de Compagnie worden overgeleverd, die hen naar bevinding van zaken straffen zal.

Dit kontrakt werd, volgens de kopie er van in den bundel verbalen der kontrakten, van de zijde van Boeton mede onderteekend door den djoegoegoe, waarmede de sapati bedoeld wordt; den hoekoem, waarmede wel de kenipoeloe zal bedoeld zijn; den kapitan laoet en den onderzeeadmiraal, met welke titels waarschijnlijk de kapitan-laoet matanajo en de kapitan-laoet soekanajo bedoeld zijn.

De eerstgenoemde kapitan-laoet heette La-Djipalaoe, en

de onder-zeeadmiraal La-Hassa; maar wat de beide andere genoemde rijksgrooten betreft, dezer namen zijn in Speelmans notitie en onder de bedoelde kopie van het kontrakt op zoo verschillende manieren geschreven, dat er niets met zekerheid uit op te maken is. Ik houd het er echter voor, dat de sapati Diparamba, en de hoekoem of kenipoeloe Djipamanna heette. [1]

De sapati was een broeder van den koning van Boeton, en kort te voren op verzoek van dezen vorst voorloopig door Speelman daartoe aangesteld in plaats van zekeren La-Manimpa, die als zoodanig was afgezet.

Na het sluiten van het kontrakt met Boeton vertrok Speelman met zijn vloot naar Makassar. Behalve Mandar sjah met zijn Ternatanen en de verdere Moluksche hulptroepen vergezelden hem nu ook 1000 Boetonsche hulptroepen op 34 van de Makassaarsche vloot afkomstige prauwen, onder aanvoering van den kapitan-laoet La-Djipalaoe, en ofschoon gedurende den oorlog veel van deze Boetonneezen heimelijk naar hun land terugkeerden, en niet spoedig door andere vervangen werden, had Speelman er toch goede diensten van.

Eindelijk kwam den 18 November 1667 de vrede tusschen de Nederlanders en hun bondgenooten aan de eene, en de Makassaren aan de andere zijde tot stand. Dit had plaats te Boengaja bij Barombong in Gowa, naar welke plaats het vredeskontrakt gewoonlijk het Bongaaisch, maar beter het Boengaaisch kontrakt genoemd wordt.

Bij art. 16 van dit kontrakt verbonden zich de koning van Gowa en zijn rijksgrooten, om aan den koning van Boeton terug te geven alle menschen, die in den laatsten oorlog door de Makassaren op Boeton geroofd, en van daar weggevoerd waren, en, voor zooveel zij, na verkocht te zijn, waren overleden, het voor hen ontvangen geld aan hem uit te keeren; daarbij uitdrukkelijk afstand doende van alle aanspraken op de landen van Boeton, terwijl zij bij art. 17 ten behoeve van den koning van Ternate afstand deden van alle vermeende aanspraken op Pantjano

[1] Speelman, blz. 567, 585 en 587.

(Moena), alsmede op de gansche oostkust van Celebes, van Menado af tot Pantjano, en andere landen, die van ouds Ternate in eigendom toekwamen.

Voorts werd bij art 9, in overeenstemming met het op 25 Juni 1637 met Boeton gesloten kontrakt, bepaald, dat geen Makassaarsche vaartuigen meer beoosten Saleijer mochten komen; zoodat de vaart op Boeton den Makassaren verboden werd.

Aanvankelijk werd dit kontrakt door de Makassaren nagekomen, en overeenkomstig art. 11 het fort Oedjoengpandang (het tegenwoordige fort Rotterdam te Makassar) door hen aan de Nederlanders ingeruimd, maar weldra pleegden zij nieuwe vijandelijkheden tegen de Nederlanders, en maakten zij zulke krijgstoerustingen, dat Speelman het raadzaam vond hen te voorkomen, zoodat in April 1668 de oorlog op nieuw uitbrak.

Na een hardnekkige verdediging werd het kasteel Sombopoe, destijds de gewone verblijfplaats en voornaamste sterkte van den koning van Gowa, den 24 Juni 1669 door de onzen ingenomen, hetgeen tot nieuwe vredesonderhandelingen aanleiding gaf, en eindelijk tot het sluiten van den vrede, die den 27 Juli 1669 in het kasteel Sombopoe tot stand kwam.

Toen Speelman eenige maanden later naar Batavia vertrok, gingen behalve de Makassaarsche prinsen en grooten, die daar namens de regering van Gowa vergiffenis moesten gaan vragen voor het verbreken van den vrede, ook Aroe-Palakka en een aantal andere bondgenooten met hem mede; Boetonneezen nam hij niet mede; maar overeenkomstig de afspraak, die hij voor zijn vertrek met hun hoofden gemaakt had, lieten zij bij hun terugkeer naar Boeton 50 man te Makassar achter, om de Compagnie bij te staan, zoo zij in nieuwe moeijelijkheden met de Makassaren mogt gewikkeld worden. Dit is waarschijnlijk de oorsprong geweest van de kampong Boeton te Makassar.

Inmiddels was het op Boeton niet rustig gebleven.

Reeds toen Speelman zich nog met den koning van Ternate op Boeton bevond, had er tusschen dezen vorst en dien van Boeton een slechte verstandhouding geheerscht,

waarvoor Speelman als redenen opgeeft, dat de eerste over Boeton een grooter gezag vermeende te hebben, dan de laatste erkennen wilde, en ook vermeende, dat het eiland Moena, de kampong Kalinsoesoe op de oostkust van het eiland Boeton en Tomboekoe op de oostkust van Celebes onder hem alleen stonden; terwijl de koning van Boeton beweerde, dat Tijoro alleen aan den koning van Ternate behoorde, maar dat de rest van het eiland Moena, en evenzoo Kalinsoesoe en Tomboekoe onderdeelen van Boeton waren, en slechts in zooverre onder Ternate stonden, als het geheele rijk Boeton aan Ternate ondergeschikt was. [1]

Wat Moena betreft, kwam echter in 1677 aan het licht, dat de koning van Ternate Mandarsjah bij zijn vertrek met Speelman naar Makassar te Boeton een met zijn rijkszegel bekrachtigd voorloopig kontrakt had achtergelaten, waarin hij erkende, dat alleen Tijoro hem rechtstreeks toebehoorde, maar het overige van het eiland aan Boeton toekwam, zoodat hij blijkbaar eerst later het geheele eiland Moena tot zijn rechtstreeksch gebied gerekend had. [2]

De grond, waarop de aanspraken van den koning van Ternate op het regtstreeksch gezag over Kalinsoesoe rustten, blijkt uit een brief, die in 1672 door hem aan de Hooge Regeering te Batavia geschreven werd. Volgens dien brief hadden ten tijde van den ouden koning van Boeton (waarschijnlijk bedoelde hij den vader van La-Simbatta), toen La-Manimpa nog sapati was, de gezamentlijke rijksgrooten van Boeton een gezantschap naar Ternate gezonden om zijn hulp tot verovering van Kalinsoesoe in te roepen; waarna hij die hulp ook verleend had onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat Kalinsoesoe, hetzij het veroverd werd of niet (welke uitdrukking hier niets anders beteekenen kan dan: veroverd werd of zich in tijds kwam te onderwerpen), onder hem, koning van Ternate, zou komen te staan, en was de uitslag geweest, dat Kalinsoesoe

---

[1] Zie Speelman, blz. 583.

[2] Zie het rapport, gedagteekend 20 Mei 1677, van den benoemde[n] gouverneur der Molukken Padtbrugge over zijn reis over Boeto[n] naar Ternate.

zich voor den aanvoerder der Ternataansche troepen vernederd, en aan Ternate onderworpen had. [1]

Zelf op geen goeden voet met den vorst van Ternate staande, vatte die van Boeton achterdocht op tegen zekeren Ati-Agala, bijgenaamd Massaboena-Kombebaha, die vroeger koning van Boeton geweest, maar reeds meer dan 25 jaar geleden door de rijksgrooten wegens verkorting van hun rechten afgezet was, en, niettegenstaande Ati-Agala's zoon Maroese zijn schoonzoon was, ook tegen dezen Maroese; omdat zij dagelijks met Ternatanen omgingen, onder anderen met den te Boeton verblijf houdenden Ternataanschen prins Alam. Dientengevolge legde hij hun willekeurig een geldboete op. Dit gaf aanleiding tot ongeregeldheden in het raadhuis, maar Ati-Agala viel in handen van den koning, die hem daarop met het fluitscheepje Harencarspel, toen dit te Boeton kwam om nieuwe hulptroepen voor Makassar te halen, derwaarts opzond, en aan Speelman liet verzoeken, om hem naar Batavia mede te nemen, en nooit weder naar Boeton te laten terugkeeren, omdat hij zich tegen het zenden van volk naar Makassar verzet, en verdeeldheid in het rijk gestookt had. Speelman sloeg echter geen geloof aan deze beschuldiging, en vond integendeel Ati-Agala, zijn zoon en den afgezetten sapati La-Manimpa het best gezind jegens de Compagnie onder al de Boetonneezen. Hij nam hem dan ook niet naar Batavia mede, maar liet hem in afwachting

---

[1] Zie de vertaling van den hier bedoelden brief bij Valentijn, Moluksche zaken, blz. 329—331. Wel staat daar Klensis, en niet Kalinsoesoe; maar neemt men in aanmerking, dat de brief met Arabische letters geschreven was; dat de vertaler dus naar de meeste klinkers te raden had; dat de vertaling te Batavia gemaakt is, zoodat de vertaler wel niet zal geweten hebben, welke kampongs er op Boeton lagen; dat Klensis alleen in dezen brief genoemd wordt, en dat Kalinsoesoe werkelijk een plaats was, waarover tusschen de vorsten van Ternate en Boeton verschil bestond; dan kan er wel geen twijfel meer bestaan, dat Kalinsoesoe bedoeld is. De aanvoerder der Ternatanen wordt in de vertaling kapitein Telleboe genoemd, hetgeen echter waarschijnlijk ook maar een verbastering van zijn naam is.

van bevelen van de Hooge Regeering bij den koning van Ternate te Makassar achter.[1]

Ook werd den koning van Boeton ten laste gelegd, dat hij in 1669 van uit de kampongs Wasongke en Lasandewa op Moena een prauw had afgezonden, om den bovengenoemden La-Manimpa, die door den koning van Ternate tot zijn stadhouder over Tijoro benoemd was, op zijn reis van Makassar derwaarts in zee op te wachten en van kant te maken, welk lot echter bij vergissing niet La-Manimpa ten deel viel, maar den Ternataanschen hoofdman Patete, die met een andere prauw van Makassar naar Ternate vertrokken was. Deze gebeurtenis verwekte, toen zij te Makassar bekend werd, groote verontwaardiging bij de Ternatanen aldaar; maar de koning van Boeton ontkende de daad, en wierp de schuld op de Wasongkers en Lasandewers, die volgens hem als schelmen, roovers en moordenaars bekend stonden.[2]

Kort daarna kwam hij te sterven; maar uit een brief, die in 1755 door den toenmaligen koning van Boeton en zijn rijksgrooten aan den koning van Boni geschreven werd, zou men moeten opmaken, dat La-Simbatta niet tot zijn dood aan de regeering gebleven is, daar in dien brief staat dat Massaboena-Leja-leja de koning was, die het kontrakt met Speelman gesloten had, terwijl Massaboena, zooals in het hoofdstuk over de regeering gezegd is, een afgetreden vorst aanduidt.

In zijn plaats werd door de rijksgrooten op den troon verheven de prins La-Toenga, halve broeder van moederszijde van Massaboena-Kombebaha; en daar La-Simbatta, ofschoon zonder medeweten van de Compagnie of Ternate, en dus wederrechtelijk, zijn broeder weder als sapati ontslagen had, werd ook hierin door de rijksgrooten voorzien, en de kenipoeloe Djipamanna daartoe verkozen. Zij gaven van deze verkiezingen noch aan den koning van Ternate noch aan de Compagnie kennis, hoewel het kontrakt dit voorschreef.[3]

---

[1] Speelman, blz 580 –585 en 592.
[2] Speelman, blz. 585 en 591.
[3] Speelman, blz. 587—591.

De visitatie der Boetonsche eilanden tot uitroeiing van de nagel- en notenmuskaatboomen was in 1667 door den vaandrig Swart voor de eerste maal geschied; maar gedurende het aanwezen van Speelman te Makassar niet meer herhaald, vermoedelijk, omdat hij zijn manschappen te zeer voor den oorlog noodig had. Na zijn vertrek werd er geregeld jaarlijks een sergeant met een paar mindere militairen naar Boeton gezonden om de bedoelde visitatie te doen. Nagelboomen schijnen in het gebied van Boeton nimmer gevonden te zijn; maar wel werden in de eerste jaren op de eilanden, en vooral op Kaledoepa, een menigte notenmuskaatboomen gevonden en omgekapt.

Gewoonlijk zorgde de Compagnie slechts voor den overvoer naar Boeton van den sergeant en de militairen, die hem vergezelden, en moesten zij daarna de hulp van den koning inroepen om een prauw te krijgen, ten einde hen naar Wangi-wangi over te brengen; na hier hun taak volbracht te hebben, moesten zij weder de hulp van het vorstje van Wangi-wangi inroepen om verder te komen, en zoo ging het door, totdat zij te Boeton terug waren. Dat zij hierin weinig medewerking van de vorstjes der eilanden ondervonden, spreekt van zelf. Ook konden zij somtijds, niettegenstaande zij steeds door een djoeroebasa van Boeton vergezeld werden, van de vorstjes geen volk bekomen om de bosschen te helpen doorzoeken, en moesten zij dat alleen doen. Bij het zoeken naar notenmuskaatboomen richtten zij zich altijd naar de plaatsen, waar zij klapper-, pinang- en saguweerboomen zagen, omdat zij daar meestal ook notenboomen vonden.

De geschillen tusschen Boeton en Ternate duurden ook onder den nieuwen vorst voort, hetgeen ten gevolge had, dat de Ternatanen, die Mandar-sjah in 1667 op verzoek van La-Simbatta op Boeton achtergelaten had, dat land verlieten, en gedeeltelijk met Diparamba, (waarschijnlijk den broeder van La-Simbatta, die sapati geweest was) naar Ternate vertrokken, terwijl de overigen zich met het Ternataansche hoofd Sengadji-Motier naar Tijoro bij La-Manimpa begaven. Dit gebeurde vermoedelijk in 1671.

Ofschoon er thans ook over de Toekang-bĕsi eilanden

geschil ontstaan was, bleef Moena, en in het bijzonder de kampong Lohija, de voornaamste twistappel, aangezien zoowel de radja van Tijoro als die van Moena op die kampong aanspraak maakte, en de eerste door Ternate, de laatste door Boeton ondersteund werd. [1]

In 1676 deed de benoemde gouverneur der Molukken David Harthouwer op zijn reis naar Ternate Boeton aan, om deze geschillen te onderzoeken, en zoo mogelijk bij te leggen; maar hij werd er met zóó weinig eerbied ontvangen, dat hij het opgaf, en onverrichter zake weder wegging.

Dezelfde taak werd dus door de Hooge Regeering opgedragen aan Robertus Padtbrugge, toen deze na het kort daarop gevolgd overlijden van Harthouwer als gouverneur naar Ternate vertrok.

Toen hij den 3 Februari 1677 te Boeton aankwam, was het juist op Moena tot een openbaren oorlog tusschen de Boetonneezen en Ternatanen gekomen; maar door zijn tusschenkomst werd die voorloopig gestaakt. Daarna onderzocht hij de zaak, bij welke gelegenheid het boven reeds vermelde, door Mandar-sjah met zijn rijkszegel bekrachtigde, provisioneel kontrakt door den koning van Boeton aan hem vertoond werd.

Daar hem nu uit dit stuk bleek, dat Mandar-sjah in den beginne op het eiland Moena alleen Tijoro als zijn rechtstreeksch gebied beschouwd had, bewerkte Padtbrugge na zijn aankomst te Ternate, dat Kaitsjili Sibori, ook genaamd Prins Amsterdam, die zijn vader Mandar-sjah na zijn overlijden was opgevolgd, den 11 Mei 1677 bij publikatie van zijn vermeende aanspraken op het overige gedeelte van Moena afzag. Deze publikatie luidde als volgt:

„Ick Prins Amsterdam Coningh van Ternaten met „kennisse en goetvinden myner ryxgrooten, alle die dese „sullen sien, hooren ofte lesen, doen te weten, hoe „agtervolgens het seventhiende artijckul der maccassaerse „vreede, in den Jaere 1080 ons onder andere ook het

[1] Zie den brief van den gouv. gen. en den r. v. I. aan den koning van Ternate Mandar-sjah van 15 Februari 1672, en het antwoord daarop bij Valentijn, Moluksche zaken, blz. 327—331.

„Eylant Pantsiano is toegevougt, waardoor vermeynde „daertoe ook geregtigt te wesen, maar nademaal de Conincq „en regeringh tot bouton het tegendeel beweerden en „staande hielden, zoo is het, dat er wedersyts al eenige „dadelijkheden, en vijantschap is gepleeght, hetwelcke „welligt tot meerder verwijderinge aanleydinge soude „hebben gegeven, ten ware d'Ed Heer Generaal en raat „van Nederlants India die niets meer ter harte en gaat, „dan de vreede, ruste en eenigheyt, onder derselver „bondgenooten, zoo in 't bijsonder als in 't algemeyn „daarinne tijdigh hadden gelieven te versien, en de bemid„delingh op sig te nemen ten welken eynde het voorleden „jaer haren gouv^r d Heer david Harthouwer hadden „gelast, en bevoolen tot Bouton en pantsiano vooreerst „een stilstant van wapenen, te bewercken en alsdan ver„volgens haer Ha: a van den verderen staat des verschils „te onderrigten, hetwelcke egter door de wille Godes en „'t afsterven des voorn. H^r Gouv^rs alstoen niet heeft „willen gelucken dog dit jaer en met d'Comste van den „nieuwen Gouverneur voor de moluccos getroffen zij, „zijnde door den Coningh en regeringe van Bouton met „zijn E herwaarts gesonden bounto ladele, panglassa „latoewuda, panglassa lasieholouw alle hunne gesanten „voorsien van behoorlijke brieven, van geloove, die „onder anderen medebragten een provisioneel besegelt „contract van onsen hr vader mandarsaha loffelijker „gedagte waerbij t rijk van Moena, en t gene verder „van outs en altijd Bouton heeft toegecomen, weder „afstaat en belooft aen deselve regeringe te laten, soo is „naer het zien en doen lesen van gesegde contract, beter „van de ware geschapenheyt der saken onderregt wesende, „als blijkende dat bouton tot het rijk van Moena gereg„tigt is, en wij op dat eylant eenelijk het rijk van Tibore „(Tijoro) besitten soo doen wy (in) kennisse onser ryx„grooten voor ons en onse nacomelingen bij desen vol„komen afstant van ons vermeynt regt daerop, verklarende, „dat het 17 artijckel der boven aengehaalde Maccas„saersche vreede niet op t geheele eylant, maar eenelijk „op ons rijk Tibore, moet werden geduyt, niet willende

„nog begeerende, hetgeen eens anders en het onse niet „en is, in teecken der waarheyt en tot meerder becrag- „tinge en versekeringe desen met ons zegel hebben bevestigt, „also bevinden in reden en billijkheyt te bestaen en „behooren."

De verdere punten van verschil bleven onbeslist; maar toen Prins Amsterdam in 1680 tegen de Compagnie opstond, in het volgende jaar gevangen genomen werd, en een paar jaar te Batavia werd aangehouden, maakte de koning van Boeton daarvan in 1682 gebruik om zich van Tijoro meester te maken.

Kalinsoesoe en de Toekang-bĕsi eilanden hadden zich waarschijnlijk reeds vroeger aan het gezag van den koning van Ternate onttrokken en aan dien van Boeton onderworpen.

Van al de landen en plaatsen, waarover de beide vorsten met elkander in geschil geweest waren, behield Ternate dus alleen Tòmboekoe., waarmede Boeton wel telkens in oorlog was, maar waarvan het zich niet heeft kunnen meester makèn.

Het oppergezag van Ternate over het geheele rijk Boeton ging mede geheel verloren; maar het bestaan van dergelijke geschillen over rechtstreeksch en niet rechtstreeksch grondgebied van Ternate bewijst genoeg, dat dit oppergezag reeds lang niet veel te beteekenen had.

Inmiddels was de koning van Boeton — waarschijnlijk La-Toenga, die in 1669 verkozen was — in 1680 gestorven, en hadden de rijksgrooten in zijn plaats op den troon verheven den prins La-Bele, een broeder van de Boetonsche prinses, die met koning Mandar-sjah van Ternate gehuwd was geweest, en schoonzoon van La-Djipalaoe, die vroeger kapitein-laoet geweest, maar thans tot sapati opgeklommen was. Waarschijnlijk is deze La-Bele dezelfde prins, die bij Speelman onder den naam van La-Wele voorkomt, en van wien hij opgeeft, dat zijn moeder een volle zuster van Massaboena-Kombebaha, een halve zuster van moederszijde van La-Toenga en een halve zuster van vaderszijde van La-Djipalaoe was. [1]

[1] Zie de brieven van den president Cops en den raad te Makassar aan de Hooge Regeering van 15 Sept. 1680 en 21 April 1681 en Speelmans notitie, blz. 587—591.

De sapati La-Djipalaoe overleed in 1691, en werd opgevolgd door zijn zoon, den kapitein-laoet Daëng-Malaba, die echter niet lang daarna in ongenade viel, en door de Boetonsche regeering van al zijn goederen beroofd werd. [1]

Hoelang La-Bele regeerde, en door wien hij werd opgevolgd, is mij niet gebleken; maar in 1697 regeerde Saïfoe-d-dien, die ook Daëng-Malaba heette, en waarschijnlijk dezelfde is als de bovengenoemde zoon van La-Djipalaoe. [2]

Saïfoe-d-dien werd in 1702 afgezet, en in 1703 overleed een andere vorst van Boeton, namelijk Saoe-d-dien of Saodijn, zooals hij in den brief van den gouverneur Erbervelt en den raad te Makassar aan de Hooge Regeering van 14 Oktober 1709 genoemd wordt; maar wellicht heeft tusschen deze beide vorsten in nog een andere vorst een korten tijd over Boeton geregeerd; want volgens het compendium der secreete papieren te Makassar maakte Saïfoe-d-dien het zijn opvolgers zeer lastig, en hadden van 1702 tot 1704, dus in minder dan drie jaren, reeds drie koningen geregeerd.

Saoe-d-dien werd opgevolgd door Samsoe-d-dien, die echter geen rustige regeering had; want de invloed, die Saïfoe-d-dien op de mantri's en radja's had, was zóó groot, dat, zoolang hij leefde, geen vorst rustig op den troon kon zitten. Ook streefden de zoon van den overleden koning Jaoe-d-dien Isma'il, en de sapati ieder voor zich naar den troon. [3]

De namen Saoe-d dien, Jaoe-d-dien Isma'il, Liaoe-d-dien Isma'il en Dlaëddin, die men in verschillende stukken van ons archief vindt, zijn blijkbaar allen slechts de meer of minder verbasterde naam van één en denzelfden vorst. Hoe die naam werkelijk geweest is, kan ik niet bepalen, omdat ik geen originelen brief van dezen vorst heb kunnen vinden.

---

[1] Zie de brieven van den opperkoopman en gezaghebber Prins, en den raad van 16 Oktober 1691, en van denzelfden Prins als president en den raad van 7 Juli 1693, beiden aan de Hooge Regeering.

[2] Zie den brief van den sapati aan den sjahbandar te Batavia, die den 19 November 1697 aldaar ontvangen werd.

[3] Zie den bovenaangehaalden brief van den gouv. Erbervelt en het compendium van secreete papieren.

Samsoe-d-dien werd in het begin van 1709 door de rijksgrooten afgezet, en vervangen door den bedoelden zoon van Saoe-d-dien, genaamd La-Woelangke [1], die op dat tijdstip sapati was. Hij regeerde onder den naam van Nasaroe-d-dien.

Ook hij regeerde niet lang; want in 1711 werd hij weder door de rijksgrooten afgezet, en de vorige sapati Moelahiroe op den troon verheven, die de regeering aanvaardde onder den naam van Abdoe-r-rasjied.

Nasaroe-d-dien kon echter zijn opvolger niet met vrede zien regeeren, en bewerkte, dat Abdoe-r-rasjied in 1712 weder afgezet werd.

In zijn plaats werd op den troon verheven de kapitein laoet Radja Lasselin [2], die daarop onder den naam van Sakijoe-d-dien langer dan een van zijn voorgangers van den laatsten tijd aan de regeering bleef; want in 1725 regeerde hij nog, zooals blijkt uit een brief, dien hij in dat jaar aan den gouverneur generaal schreef.

Nasaroe-d-dien zelf had van de wederafzetting van Abdoe-r-rasjied geen voordeel, daar hij nog in hetzelfde jaar 1712 met zijn broeders Radja Kamaloe en La-Welo of La-Wele van Boeton vlugten moest. Hij begaf zich tot den koning van Boni La-Pataoe, die zich destijds te Bonthain ophield, en hem zeer goed ontving. [3]

Overigens valt er tot het jaar 1727 niets anders omtrent Boeton te vermelden, dan dat de Compagnie in 1709 den sergeant, die met de extirpatie belast was, met een van haar eigen vaartuigen de rondreis door de Toekang-bĕsi groep liet doen; omdat de sergeanten elk jaar dezelfde moete hadden om van de radja's prauwen te krijgen om hen naar het eerstvolgende eiland over te voeren, en niet zelden, wanneer

---

[1] De naam La-Woelangke is ontleend aan den brief van genoemden gouverneur en den raad aan de Hooge Regeering van 10 Mei 1709, daar mij de titel van Radja Balancki, die hem in den lateren brief van 14 Oktober 1709 gegeven wordt, een verbastering van dien naam toeschijnt.

[2] Ook dit is waarschijnlijk geen titel, ontleend aan de naam van een plaats, maar eenvoudig de naam La-Seling.

[3] Zie de missive van den opperkoopman, waarn. gouv. Hartenberg en den raad te Makassar aan de Hooge Regeering van 22 Aug. 1712.

zij er om verzochten, onheusche woorden van hen moesten hooren [1]. De nieuwe wijze van rondreizen van den sergeant wekte echter de achterdocht der Boetonneezen op; zoodat de Compagnie vermoedelijk reeds spoedig daarvan afzag, en de vroegere wijze weder in gebruik kwam.

Later werd het de gewoonte, dat Boeton geregeld éénmaal 's jaars een gezantschap naar Makassar zond, en de extirpateurs met dat gezantschap derwaarts terugkeerden, waarna het bij zijn terugreis het detachement medenam, dat hen als zoodanig vervangen moest.

Even als Boeton in 1660 de wijkplaats van Aroe-Palakka geweest was, werd het in 1727 weder de wijkplaats van drie Bonische prinsen, die echter ditmaal niet voor een buitenlandschen vijand hun land hadden moeten ontvluchten.

Destijds regeerde in Boni de vorstin Batari-todja Daëng-Talaga, die vóór haar troonsbestijging de titels voerde van Aroe-Timoeroeng en Datoe-Tjietta.

In Maart 1726 was zij voor de vierdemaal in het huwelijk getreden met Ama Daeng-Mamoentoeli Aroe-Kadjoe, zoon van dien Aroe-Teko, die in 1702 wegens een moord op den Soppengschen prins To-sane Daëng-Mambani Aroe-Baloesoe naar Ceilon verbannen was.

Daar nu de vader der vorstin, de in 1714 overleden koning van Boni La-Pataoe, voor een groot deel schuld had, in de eerste plaats aan het misdrijf, dat Aroe-Teko gepleegd had, en in de tweede plaats aan zijn veroordeeling, koesterde Aroe-Kadjoe haat niet alleen tegen de Compagnie, maar ook tegen het gansche geslacht van La Pataoe, welke haat niet verminderde na zijn huwelijk met La-Pataoe's dochter, terwijl de macht, die hij er door verkreeg, hem juist in staat stelde om zich op haar geslacht te wreken.

Hij liet die gelegenheid dan ook niet onbenut, en zoo waren in het laatst van 1726 of begin van 1727 drie halve broeders van de vorstin genoodzaakt, zich door de vlucht aan zijn vervolgingen te onttrekken, namelijk La-Tĕmasongĕ, die de titels voerde van Datoe-Baringĕng en poenggawa

[1] Zie den brief van den gouv. Erbervelt en den raad aan den koning van Boeton van 10 Mei 1709.

(veldheer) van Boni, en later koning van Boni werd, Aroeng-Apala, en Aroe-Bakkĕ.

Zij vluchtten eerst naar Soppeng, waar een andere halve broeder, zoowel van hen als van de vorstin, namelijk La-Padang-Sadjati Aroe-Palakka, koning was; maar hij achtte zich niet in staat hen te beschermen, en terecht; want weinige maanden later werd hij zelf door zijn zuster, die zich geheel door Aroe-Kadjoe liet leiden, onttroond en naar Toradja verbannen, waar hij kort daarna met zijn geheele gezin op last van Aroe-Kadjoe vermoord wérd.

Zij vluchtten dus verder naar Boeton, waar zij door den koning gastvrij ontvangen werden.

Kort daarop kwam de Bonische rijksgroote Aroeng-Oedjoeng met 12 vaartuigen en 300 man te Boeton aan, om namens de koningin hun uitlevering te vragen; maar de koning weigerde die.[1]

In Oktober 1728 werd aan de koningin van Boni verraden, dat Aroe-Kadjoe van plan was, haar te verstooten en tevens van den troon te stooten, en zich zelf daarop te plaatsen. Dit had ten gevolge, dat Aroe-Kadjoe zijn ontwerp niet ten uitvoer kon brengen, en zijn leven met de vlucht moest redden, terwijl zijn huwelijk met de koningin voor altijd verbroken werd.

Evenwel bleven de gevluchte prinsen op Boeton tot in het begin van 1730, toen de koning van Boeton hen naar Makassar liet brengen, waar zij onder bescherming van de Compagnie bleven wonen, totdat zij door hun zuster weder in genade werden aangenomen.[2]

Ten tijde van den gouverneur Sautijn (1733—1737) riep de Compagnie, even als zij dat ook in de vorige eeuw

[1] Zie de resolutie van den raad van politie te Makassar van 5 Mei 1727.

[2] Volgens de memorie van overgaaf van den gouverneur van Arrewijne, blz. 28, waren de broeders van den poenggawa, die met hem van Boeton kwamen, Aroe-Bakkĕ en La-Tongĕng; terwijl de resolutie van den raad van politie van 5 Mei 1727 van La-Tongĕng niet spreekt, en in zijn plaats Aroeng-Apala noemt. Hieruit moet men opmaken, dat La-Tongĕng den titel van Aroe-Panjili, waaronder hij meer algemeen bekend staat, eerst later gekregen, en vóór dien tijd Aroeng-Apala geheeten heeft.

wel gedaan had, somtijds de hulp van den koning van Boeton in ter bekoming van djatihout tegen betaling, en deze vorst voldeed ook daaraan, maar hij liet zich niet overhalen om zich tot de jaarlijksche levering van djatihout tegen een bepaalden prijs aan de Compagnie te verbinden.[1]

In den oorlog, dien de Compagnie tegen den Gowaschen opstandeling Karaëng-Bonto-långkasá te voeren had, ondersteunde Boeton haar met hulptroepen.

In het laatst van 1749 of begin van 1750 kwam de koning van Boeton te overlijden. Welke koning dit was, blijkt niet; maar daar er vóór het jaar 1750 ook een vorst over Boeton moet geregeerd hebben, die Malik Sair-Allah heette, was hij het wellicht.

In plaats van den overledene werd op den troon verheven Hamajatoe-d-dien Moehammad-Sa'id, zoon van den in 1703 overledenen vorst, wiens namen zoo verschillend zijn opgegeven (Saoe-d-dien, Jaoe-d-dien Isma'il, enz.)[2]

Onder de regeering van dezen vorst gebeurde er iets, waardoor Boeton later in ernstige verwikkelingen met de Compagnie geraakte.

In 1749 was te Boeloekomba zekere Beens resident, die zich vrij onafhankelijk tegenover den gouverneur van Makassar en willekeurig tegenover de inlanders gedroeg. Daardoor geraakte hij in twist met Tjalla-Paneki, die een broederszoon van den regeerenden koning van Boni La-Tĕmasonge Datoe-Baringĕng was, daar hij een zoon was van wijlen den koning van Gowa en Boni To-sapewalije Karaëng-Ana-montjong. En daar de Bonische prinsen destijds in de landen van de Compagnie handelden, zooals het hun goed dacht, en zeer geneigd waren tot verzet, zoo ging ook Tjalla-Paneki tot het plegen van ongeregeldheden over. Hij kwam daarbij echter om het leven, waarna een hem toebehoorende prauw geplunderd werd.

Tjalla-Paneki's broeder, de poenggawa van Boni Mas-

---

[1] Zie de memorie van overgaaf van den gouverneur Sautijn.

[2] Zie den brief van den gouv. en raad te Makassar van 25 Mei 1750 en dien van den koning van Boeton van 27 Dsoe-l-qi'dat 1164=17 Okt. 1751, beiden aan de Hooge Regeering te Batavia.

sallomo Aroe-Soemalieng, stond, toen dit gebeurde, op geen goeden voet met den koning van Boni, die zich daarom het gebeurde in den beginne niet aantrok; maar den 27 Juli 1750 verzoenden zij zich met elkander, en daarna diende het Bonische hof bij den gouverneur klachten in over het gebeurde in. Intusschen had Beens Celebes reeds verlaten; zoodat alleen de gewezen tolk te Boeloekomba Frans Fransz den 15 September 1750 wegens deelname aan de plundering der prauw in militair arrest gesteld werd.

Den 1 November 1750 ontsnapte hij echter, en sedert werd niets van hem vernomen, totdat hij in 1752, vermoedelijk in de maand Juni, met eenig volk, dat zich bij hem aangesloten had, het aan de Compagnie behoorende schip Rust en werk, dat op de reede van Baoe-baoe (Boeton) lag, verraderlijk afliep.[1] Daarna versterkte hij zich op het eiland Koebeina.

De Compagnie was van oordeel, dat, zoo de koning al niet deel genomen had aan het afloopen van het schip, hij het toch stilzwijgend had toegelaten, en dat hij dus de schade, die zij er door geleden had, behoorde te vergoeden.

Om hem hiertoe te noodzaken en tevens Frans Fransz onschadelijk te maken, werd in het begin van 1753 de onderkoopman Johann Banelius, die sekretaris van den raad van politie te Makassar was, met de schepen Kaaskooper en Carolina naar Boeton gezonden, waar inmiddels koning Hamajatoe-d-dien in September 1752 afgezet, en weder door een Sakijoe-d-dien vervangen was.[2]

Het blijkt niet, dat aan Banelius andere officieren zijn toegevoegd geweest dan de kapitein der artillerie Jan Baptist de Marquet en de luitenant ter zee Laurens Houtepen; zoodat er waarschijnlijk weinig soldaten zijn mede geweest. Daarentegen nam de kapitein der Maleiers te Makassar

---

[1] Zie de aparte missive van den gouverneur van Makassar aan de Hooge Regeering van 19 Okt. 1750, de resolutie van den raad van politie te Makassar van 2 November 1750 en den brief van den resident van Saleijer aan dien van Bima van 12 Juli 1752.

[2] Zie den brief van Sakijoe-d-dien aan den gouverneur generaal, gedagteekend 4 Moeharram 1167=1 November 1753, en te Batavia ontvangen den 22 Mei 1755.

Abdoe-l-Qadir met eenige Maleiers aan den tocht deel, en gingen ook eenige hulptroepen van Tanette en Bima mede.

De versterking van Frans Fransz op Koebeina werd stormenderhand ingenomen, waarbij hij zelf door den kapitein der Maleiers gedood werd; maar ook Banelius sneuvelde. Een aantal volgelingen van Fransz vielen in onze handen, en daaronder bevonden zich vier Europeanen, die waarschijnlijk van het afgeloopen schip afkomstig waren. Verscheidene van dat schip afkomstige goederen vond men op Koebeina terug. Ook werden door onze bondgenooten drie groote prauwen (padewakangs) veroverd, die men ter aanmoediging aan de veroveraars liet behouden, zoodat de kapitein der Maleiers er één bekwam, de Tanetters één, en de Bimanezen ook één. Eindelijk maakte men in de versterking eenig geld en ongemunt goud en zilver alsmede de papieren van Fransz buit.

Met den koning van Boeton werden twee kontrakten gesloten tot regeling van de schadeloosstelling, die hij aan de Compagnie te betalen had, en al dadelijk gaf hij 72 slaven en eenig goud en zilver in mindering op die schadeloosstelling. Of deze kontrakten door Banelius, of na zijn dood door de beide boven genoemde officieren gesloten zijn; op welk bedrag de schadeloosstelling werd vastgesteld, en welke andere bepalingen in die kontrakten stonden, is onbekend, omdat de aparte brief van den gouverneur Clootwijk aan de Hooge Regeering van 28 Mei 1753, die over dezen togt handelt, noch te Makassar noch te 's Gravenhage te vinden is.

Den 26 April 1753 kwam de Carolina en den 6 Mei 1753 de Kaaskooper van dezen tocht ter reede van Makassar terug.

Tot belooning voor de door hen bewezen diensten werd aan den aanvoerder der Tanetsche hulptroepen een zijden vaandel met toepasselijk opschrift, en aan den kapitein der Maleiers een gouden penning, hangende aan een gouden ketting, geschonken.

Onder de papieren van Frans Fransz vond men eigenhandig door den koopman en gewezen fiskaal Willem Camerling en den burger van Dorth te Makassar aan hem ge-

schreven en onderteekende brieven, waarin zij hem het verhandelde in den raad van politie aldaar hadden medegedeeld.

Dientengevolge werd van Dorth, die zich toen reeds om het een of ander misdrijf in arrest bevond, geboeid naar het boeienhuis overgebracht, en Camerling en zijn vrouw in civiel arrest geplaatst.

Later bleek nog, dat van Dorth eens 21 vaten buskruid, in zeildoeksche zakken genaaid, aan Fransz gezonden had.[1]

Hij en Camerling werden daarop in Oktober 1753 met de sloep de Zwaluw en het barkje de Arnoldia onder militair geleide naar Batavia opgezonden.

Den 7, 8 en 10 Maart 1753 kwamen met een Boetonsch gezantschap 22 volgelingen van Fransz aan, die na het vertrek van de Carolina en Kaaskooper van Boeton aldaar waren opgevat; onder hen bevond zich ook zijn zoontje. Ook brachten de gezanten eenig goud in mindering op de van Boeton geeischte schadevergoeding.

Kort daarna kwam ook de kapitein Benjamin Petzold met eenige slaven en goud in mindering op die schadevergoeding van Boeton terug, waarheen hij gezonden was om te onderzoeken, of het waar was, dat er op Boeton volwassen notenmuskaatboomen waren, die altijd voor de extirpateurs waren verborgen gehouden. Wat de bedoelde zending betreft, deelde hij mede, dat het bericht, dat men daaromtrent uit de Molukken ontvangen had, hem gebleken was, ongegrond te zijn.[2]

De slaven, die men tot dusverre ontvangen had, waren grootendeels òf afgeleefde grijzaards òf kinderen, en dus niet veel geld waard, zoodat men, zóó voortgaande, nog lang op de geheele afbetaling zou moeten wachten.

---

[1] Zie over den togt tegen Frans Fransz en het heulen van Camerling en van Dorth met dien zeeroover de resolutiën van den raad van politie te Makassar van 27 April en 7 en 14 Mei 1753, en de brieven van den gouverneur en raad aldaar aan de Hooge Regeering van 21 Oktober 1754 en 30 Mei 1755.

[2] Zie de resolutie van den raad van politie te Makassar van 11 Maart 1754 en de missive van den gouv. van Clootwijk en den raad aldaar aan de Hooge Regeering van 25 Mei 1754.

Daar dit nu niet in den smaak van de Compagnie viel, en de regeering van Boeton niet tot spoediger afbetaling over te halen was, werd besloten dat rijk daarvoor te tuchtigen.

Tot die tuchtiging werd zonder de minste oorlogsverklaring overgegaan; zelfs werden alle toebereidselen zoodanig genomen, dat zij geheel onverwacht zou zijn.

Den 25 December 1754 kwam er nog een Boetonsch gezantschap met 80 slaven te Makassar aan; maar het waren weder meest afgeleefden en kinderen, zoodat hun komst in het beraamde plan tot tuchtiging geen verandering bracht.

In stilte werden de schepen en troepen, die aan den tocht zouden deelnemen, zooveel mogelijk te Bonthain verzameld; zoodat de kapitein Johan Casper Reysweber, die er het bevel over zou voeren, den 31 Januari 1755 met het jacht Adriana van Makassar aldaar aankomende, er reeds de schepen Saamslag en Ouwerkerk en de kleinere vaartuigen (destijds chaloepen genoemd) de Meermin, het Fortuin en de Arnoldina aantrof. De Saamslag en Ouwerkerk hadden troepen van Java medegebracht, die, na aan den tocht naar Boeton te hebben deel genomen, met die schepen naar Banda moesten doorgaan, voor welke plaats zij bestemd waren. Beide schepen moesten echter nog te Bonthain en Boeloekomba een lading rijst voor Banda innemen, waarmede zooveel tijd verloren ging, dat Reysweber van de regeering te Makassar machtiging verzocht en verkreeg, om de Saamslag, die nog het meest te laden had, achter te laten, ter voorkoming dat er iets van den aanslag mocht uitlekken. Evenwel kon Reysweber eerst den 19 Februari 1755 met zijn vloot, die inmiddels met de schepen het Huys te Manpad, de chaloep de Paarl en de pantjallangs Glisgis en Triton versterkt was, de reede van Boeloekomba verlaten en naar Boeton koers stellen.

Eerst toen alles tot het vertrek gereed was, deelde Reysweber aan de gezagvoerders der schepen hun bestemming en het doel van den tocht mede.

De Paarl en Glisgis kwamen het eerst en de rest van de vloot den 23 Februari des middags ten 4 ure ter reede van Boeton (Baoe-baoe) aan. Van de sterkte (Bolijo) woei

de Hollandsche vlag. Van onze zijde werden de gewone saluutschoten gedaan, die echter van den wal niet beantwoord werden. Nauwelijks was het anker gevallen, of de kwartiermeester van de Glisgis kwam bij Reysweber aan boord, en berichtte dat de Boetonneezen zeker onze plannen ontdekt hadden, daar zij zich in staat van verdediging stelden, en meer dan 5000 man in de sterkte bijeen getrokken hadden. Kort daarop kwamen, als naar gewoonte, de Boetonsche tolken aan boord van het schip het Huys te Manpad om naar het doel van de komst der schepen te informeren. Zij werden teruggezonden met de boodschap, dat de schepen naar de Molukken bestemd waren, en Boeton slechts aandeden om water in te nemen. Inmiddels werden de soldaten en wapenen zorgvuldig verborgen gehouden. Nadat de tolken naar den wal teruggekeerd waren, ging Reysweber in matrozenkleeding de toegangen tot de sterkte verkennen. Hij zag veel volk; maar van buitengewone maatregelen kon hij niets ontwaren.

Des nachts ten 12 ure liet Reysweber de troepen ontschepen, hetgeen veel tijd kostte, omdat de Adriana op de reis haar booten verloren had.

Ten half vijf ure was alles aan wal, en rukte men naar de sterkte op, waarbij men man voor man marcheren moest. Aan den voet van het gebergte splitste Reysweber zijn volk in twee afdeelingen, waarvan elk tegen één van de beide voornaamste poorten van de sterkte moest optrekken.

Het was zes uur 's morgens, en de Boetonneezen hadden de poorten reeds opengemaakt, toen de troepen er vóór verschenen. De weinige schildwachten, die er bij stonden, gingen dadelijk op de vlucht; maar toen de troepen binnengekomen waren, deed de kapitein laoet uit zijn huis een woedenden uitval op hen, en werd er ook uit de andere huizen op hen geschoten, zoodat het gevecht weldra algemeen was. De huizen geraakten in brand, en hier en daar sprong het buskruid, dat er in was, zoodat de Boetonneezen eindelijk de vlucht namen. Schatten vonden de troepen niet in de sterkte. Het geschut, dat men er vond, werd vernageld en achtergelaten, ofschoon men eerst veel stukken bijeenverzameld had, om die naar Makassar mede te nemen,

waarvan men om de moeielijkheid van de wegen, maar waarschijnlijk ook om de groote wanorde, die er onder de troepen heerschte, moest afzien. De geweren en andere handwapenen, die in onze handen vielen, werden stuk geslagen. Tegen vier uur 's middags zag Reijsweber zich genoodzaakt den afmarsch te doen blazen, omdat zijn volk voortdurend verminderde, en den berg begon af te zakken, zoodat hij geen poging kon doen om het aan de overzijde van een ravijn gelegen fort, waarin, naar men zeide, de rijkssieraden bewaard werden, te overmeesteren.

Het verlies, bij deze gelegenheid aan onze zijde geleden, bedroeg één doode en 39 gekwetsten, behalve 36, die zich aan de voeten bezeerd hadden. Aan de zijde van de Boetonneezen waren volgens het rapport van Reysweber gesneuveld de sapati, de kapitein laoet, de bontogena (mantri bĕsar), de radja's van Lawele en Todana en de afgetreden Radja Rakina.

Nadat de troepen aan het strand teruggekomen waren, werden zij weder ingescheept, en werd de expeditie als afgedaan beschouwd.

De schepen Het Huys te Manpad en Ouwerkerk werden weinige dagen later naar de Molukken gezonden; maar met de overige schepen bleef Reysweber tot den 6 Mei voor Boeton liggen, waarna hij de terugreis aanvaardde, en den 11 Mei te Makassar aankwam. [1]

Daar men te Makassar vreesde, dat Boeton zich na deze tuchtiging wel eens bij Boni of Gowa zou kunnen aansluiten, en dat de Compagnie daarvan veel last zou kunnen hebben, werd den 16 Mei in den raad van politie besloten aan den koning van Boeton en zijn rijksgrooten dezen brief te schrijven:

„Na menigvuldige groeten maakt de Gouverneur en Raad „tot Maccassar aan Uwe Hoogheyd bekend, dat alle het „quaad en ongelucken tot heden het rijk van Boeton over„gekomen niemand te wijten is als den koning en zyne „Rijksgroten zelfs, die zich niet als gehoorsame kinderen en „bondgenoten tegen haar vader de E: Comp^e: willen gedragen.

---

[1] Rapport van den kapitein Reysweber dd. 28 Mei 1755.

„Uwe voorvaderen hebben beter geweten aan de E: „Compe: genoegen te geven om de contracten te onderhouden, en doen is het ryk van Boeton ook welgegaan, „maar nu hebt gij die als ongehoorsame kinderen overtreden „en daarom heeft Uwen vader de E: Compagnie die goedertieren en lankmoedig is niet langer kunnen afsyn het rijk „van Boeton als ongehoorsame kinderen een weijnig te tugtigen.

„Wil nu het Rijk van Boeton weder in de oude gunst „en vrindschap bij de E: Comp: aangenomen werden, dan „moet U gezanten na herwaarts zenden, om goede en nieuwe „contracten te maken, omdat U zelfs de oude hebt verbroken.

„En omdat den Gouverneur en Raad het welzijn van „het Rijk Boeton nog ter herten gaat daarom komt den „tolk Pieter Bartelsz en Soemang Daeeng Masikie ter over„brenginge van dese medisijne."

Dat de vrees voor een aansluiting bij Boni of Gowa niet ongegrond was, blijkt uit een brief van den koning en de rijksgrooten van Boeton aan den koning van Boni, gedagteekend 10 Radjab 1168 = 22 April 1755, dien de koning van Boni den 24 Mei aan den gouverneur van Clootwijk ter inzage zond, en waarin de koning van Boeton en zijn rijksgrooten sterk klaagden over de behandeling, die zij van Compagnie ondervonden hadden, en die zij te strijdiger met de kontrakten achtten, omdat de Compagnie zonder voorkennis van Boni er toe overgegaan was.

Uit dezen brief bleek verder, dat werkelijk de sapati, de kapitein laoet en veel andere voorname Boetonneezen gesneuveld waren. [1]

De tolk Bartelsz kwam den 28 Juli 1755 van zijn zending naar Boeton terug met een brief van den koning en de rijksgrooten, waarin zij verklaarden, niet bij machte te zijn om aan het verlangen van den gouverneur en raad te voldoen. Ook bracht Bartelsz de tijding mede, dat de Boetonneezen den weg van het strand naar hun hoofdplaats geducht met palissaden van klapperboomen versterkt hadden.

---

[1] Zie den aparten brief van den gouverneur van Clootwijk aan de Hooge Regeering van 25 Mei 1755.

Om hen tot andere gedachten te brengen, knoopte de gouverneur vriendschapsbetrekkingen aan met den radja van Moena, die zich vrij onafhankelijk van Boeton gedroeg.[1]

Inmiddels had de Hooge Regeering te Batavia den krijgstogt naar Boeton goedgekeurd, maar tot tweemaal toe (bij secreete brieven van 8 Augustus en 31 December 1755) gelast, dat de opperkoopman en secunde te Makassar Sinkelaar en de kapitein Reysweber in kommissie naar Boeton zouden gezonden worden, om met den koning en zijn rijksgrooten een nieuw kontrakt te sluiten.

In voldoening aan dien last vertrokken Sinkelaar en Reysweber den 8 Maart 1756 naar Boeton; maar het nieuwe kontrakt hield ook in, dat dit rijk nog 1000 mansslaven tot schadevergoeding voor het schip Rust en Werk zou moeten leveren, en hiertoe konden de koning en zijn rijksgrooten niet besluiten, niettegenstaande de kommissie ook een brief van den koning van Boni bij zich had, waarin hun geraden werd om de voorwaarden, die de Compagnie hun stelde, niet te verwerpen. De beide heeren kwamen dus den 30 April 1756 onverrichterzake te Makassar terug.

Ofschoon men het over de schadevergoeding niet eens kon worden, ontstond er toch weder briefwisseling tusschen de regeering te Makassar en het hof van Boeton, en schreven de koning en zijn rijksgrooten den 14 Dzoe-l-hadji 1169 = 9 September 1756 ook een brief aan de Hooge Regeering te Batavia, waarin zij hun bezwaren tegen de betaling der gevorderde schadevergoeding, nadat zij reeds zoo zwaar getuchtigd waren, inbrachten.

De extirpatie der specerijboomen werd in 1759 hervat, waarmede in dat jaar de sergeant Witter belast werd. Uit het na zijn terugkomst te Makassar door dezen sergeant ingediend rapport (verhandeld bij de resolutie van den raad van politie te Makassar dd. 13 November 1759) blijkt, dat Koning Sakijoe-d-dien den 29 Augustus 1759 overleden,

---

[1] Zie de memorie van overgaaf van den gouv. van Clootwijk, die gedagteekend is 20 Mei 1756.

[2] Zie den gemeenschappelijken aparten brief van den aftredenden gouv. van Clootwijk en den optredenden gouv. Blok van 20 Mei 1756.

en door Raïfoe-d-dien, zoon van den in 1702 afgezetten koning Saïfoe-d-dien, opgevolgd was.

Raïfoe-d-dien kwam echter weldra te overlijden, waarna de rijksgrooten den in 1752 afgezetten Hamajatoe-d-dien Moehammad-Sa'id weder op den troon plaatsten, die daarvan aan de regeering te Makassar kennis gaf bij een schrijven van 4 Rabioe-l-awal 1174 = 14 Oktober 1760, volgens welk schrijven echter de overleden koning niet Raïfoe-d-dien, maar Rafijoe-d-dien zou geheeten hebben.

Hamajatoe-d-dien Moehammad-Sa'id werd in 1763 voor de tweede maal afgezet, en in zijn plaats werd Kaïmoe-d-dien, kleinzoon van Koning Saïfoe-d-dien, op den troon verheven.

Na veel onderhandelingen zond de nieuwe koning in overleg met zijn rijksgrooten in het begin van 1766 een gezantschap, bestaande uit Radja-Batoe-oega, de mantri's Dete en Sijompo en 16 pangalassangs naar Makassar om de kontrakten te hernieuwen; maar niettegenstaande de gouverneur zijn eisch tot schadevergoeding van 1000 tot 500 slaven verminderde, verklaarden zij niet gemachtigd te zijn om daarin toe te stemmen.

Hoe dit verholpen werd, blijkt uit de volgende, den 22 Maart 1766 opgemaakte en onderteekende akte:

„De Gezant Den Capitain Radja Batoe oega g'adsis„teert met de Mantries Dete en Siompoe en de 16 pan„galassangs, gezonden van weegens den Koning van „Bouton, Siri Sulthan Kaimoedin en rijxgrooten, na „meenigvuldige voor af gehoudene conferentiën en onder„handelingen hebbende verklaard geen andere ordre van „haar Hof te hebben, als om het oude Contract met „D'Comp: wel eer gemaakt te vernieuwen en daardoor „de vriend en bondgenootschap als bevoorens te doen „herleeven, maar geenszins te zijn gequalificeert om „daarin te laten vloeyen het articul om te belooven vyff „hondert slaven in thien jaren te betaalen tot schade„loostelling der Comp: weegens het afloopen van het „schip Rust en Werk, en zy ook alzoo onbevoegd waaren „om het laatste te weygeren, en den Heer Gouverneur „aan de andere kant zig declareerende niet te kunnen „treeden tot de vernieuwing van het voorsz. Contract,

„sonder dat daarby wierd beloofd, door de voldoening „der gemelte lyfeygenen d'Comp: voor een gedeelte te „dedommangeren weegens de geledene schade te minder „nog daar ZynEd. den eysch haarer HoogEdelhedens van „Duyzend lyfeygenen, op de vertooning der armoedigen „toestand van het Boutonze rijk verminderd hadde tot „op de helft in hoope dat Hoog welgemelde Haar Hoog „Edelheed' daarinne zou gelieven te condescendeeren, „en alles dus uit de weg geruymt werden, dierhalven „het geschaapen stond, door dit different alle verdere „onderhandelingen te zullen cesseeren tot tijd en wijle „parthyēn aan weerskanten nieuwe ordres op dit onder„werp van haare principaalen soude ontvangen hebben:

„Om dit nu voor te koomen, is door den Koning van „Bony, als eerste bondgenoot en vriend van beyde par„thyën, verzogt dat door de Comp: mogt werden aan„genomen de voorslag die zyn majesteit soude doen, „namentlyk, dat het contract tusschen de Comp: en „Bouton in de oude forme en gewoonte soude werden „geslooten en plegtelyk bezwooren, ter prezentie van „welgemelde Koning van Bony, dog dat van weegens „de leverantie der voorschreve slaven zoude werden „gemaakt een apparte acte waarbij de Gezanten ver„klaaren, haar meening niet te zyn om met de vernieuwing „van het voorsz. contract de pretensie der gemelde lyff„eygenen te vernietigen, maar wel dat sulx soude blyven „in statu quo, totdat zy aan haaren Koning en rijx„grooten van dit alles ouverture gegeven en den Heer „Gouverneur geschreeven soude hebben aan Haar Hoog „Edelheedens in faveure van Boeton om in consideratie „van haaren armoedigen toestand eenige verligting te „mogen genieten; terwijl zij gezanten aan haar kant „moesten belooven om haar Hof te zullen aansporen om „insgelyx hetzy door gezanten dan wel een brief zig te „zullen nader addresseeren bij welgemelde HaarHoog „Edelheedens omtrent dit poinct.

„Welke propositie dan zynde g'oordeeld het eenigste „middel te zyn om de gezanten niet vruchteloos te laaten „vertrekken, en daardoor het sluyten der vrede weder

„op de lange baan te schuyven soo heeft den Heer Gou„verneur na het inneemen van het advis der Leeden van „den Politicquen Raad, hetselve g'emplecteerd, soo als „het ook van de Boutonze gezanten word gedaan; en is „van deeze acte, waarvoor dit schriftuur gehouden word, „gemaakt drie Eensluydende geschriften, alle door den „Gouverneur en Raad aan de eene, De Boutonze Ge„zanten aan de andere kant onderteekend, mitsgaders „door den Koning van Bony als getuygen van dit ge„contracteerde het Rijxzegul daarop gezet.

„Egter is door den Gouverneur daarby nog wel Ex„presselyk bedongen dat ingevalle haar Hoog Edelheedens „niet gelieven te condescendeeren in eene vermindering „en quytschelding der leverantie der dikgemelde slaven „en het Hof van Bouton niet genegen is of te weigerd „aan de begeerte der Compagnie te voldoen, alle het „gecontracteerde sal syn van nul en geener waarde."

Overeenkomstig het bij deze akte overeengekomene werd denzelfden dag met de Boetonsche gezanten een nieuw kontrakt gesloten, dat grootendeels met het kontrakt van Juni 1667 overeenkwam, maar daarvan in drie opzichten verschilde,

ten eerste, dat er in het geheel geen melding in werd gemaakt van den koning van Ternate;

ten tweede, dat art. 9 van het nieuwe kontrakt luidde:

„Maar of het tegen verwagting kwame te gebeuren, „dat den Koning van Bouton met deszelfs rijksraad hunne „gedaane Eed, om de Comp: getrouw en getrouw te „sullen syn en blyven, kwamen te verbreken en klaar„blykelijk op een vyandelyke wyse tegen haar te han„delen, so sal in sulke een onverwagt geval, het rijk van „Bouton met alle deszelfs onderhoorige landen, als aan „de Comp: vervallen werden geconsidereerd om daar „meede te handelen na deszelfs welgevallen"; terwijl het oude kontrakt slechts het recht gaf om den koning van Boeton af te zetten, en een ander in zijn plaats te stellen, zoo hij het kontrakt overtrad;

en ten derde, dat bij een geheel nieuw artikel (art. 12) de koning en zijn rijksgrooten zich verbonden, om Com-

pagnie's schepen, die Boeton passeerden, zoo noodig alle hulp en bijstand te bewijzen, en te voorzien van provisiën, water en dergelijken.

Nadat de gezanten in hun land teruggekeerd waren, namen de koning en rijksgrooten den eisch van de Compagnie betreffende de levering van 500 in plaats van 1000 slaven aan; en daar ook de Compagnie daarmede genoegen nam, bleef het gesloten kontrakt van kracht. Sedert is de vrede tusschen de Nederlanders en Boeton nimmer verbroken, ofschoon de Boetonneezen de Compagnie dikwijls aanleiding tot klachten gaven over den sluikhandel, dien zij ten haren nadeele dreven.

Bij gelegenheid dat de hoofdplaats van Gowa na het uitbreken van den opstand van Sangkilang in 1777, gedurende bijna een geheel jaar door den gouverneur van der Voort belegerd werd, had hij ook Boetonsche hulptroepen bij zich. Dat die plaats den 28 Juli 1778 eindelijk ingenomen werd, had de Compagnie echter aan haar eigen troepen en Madureesche hulptroepen te danken, en niet aan de hulp van haar Celebesche bondgenooten, waarvan velen met den vijand heulden, en hem met onze plannen bekend maakten.

Destijds woonden op het eiland Moena veel Boniërs, die zich niet altijd rustig hielden; want in 1782 klaagde de Boetonsche regeering bij den gouverneur Reijke over het indringen der Boniërs op dat eiland, en zeide zij van zins te zijn, den koning van Boni door een gezantschap daarover te onderhouden, terwijl zij den gouverneur verzocht, haar hierin ter zijde te staan. Deze wist echter vooruit, dat dit vruchteloos zou zijn, omdat het allen Boniërs uit de binnenlanden en de eilanden in de golf van Boni waren, en de koning over dezen niet genoeg macht had, terwijl de Boetonneezen door hun vermaagschapping

[1] Zie den geheimen brief van den gouverneur Reijke aan de Hooge Regeering van 12 Oktober 1782. De uitdrukking Boniërs uit de binnenlanden moet men blijkbaar zóó uitleggen, dat het Wadjoreezen, Soppengers, Lamoeroeërs, enz., dus wel Boegineezen, maar geen Boniërs waren. Er is toch geen reden denkbaar, waarom de koning van Boni niet genoeg macht zou bezeten hebben over lieden, die uit de binnenlanden van eigenlijk Boni afkomstig waren.

met de Boniërs zelf oorzaak van de door hen veroorzaakte onlusten waren, en door het huwelijk van den zoon van den radja van Moena met een zuster van den Bonischen prins Aroe-Tanette de Boniërs nog sterker dan vroeger bij hen ingedrongen waren.

Kaïmoe-d-dien trad in 1787 of 1788 wegens zijn hooge jaren af, waarna Alimoe-d-dien, kleinzoon van Koning Sakijoe-d-dien, in zijn plaats gekozen werd. Den 19 Februari 1791 werd namens hem door zijn gezanten Radja-Kamalanta en de Mantri's Dete en Katappi te Makassar het kontrakt van 1766 bezworen.

Hij werd echter reeds in April van hetzelfde jaar afgezet, waarna de regeering door de rijksgrooten werd opgedragen aan den afgetreden koning Kaïmoe-d-dien, en toen hij om zijn ouderdom er voor bedankte, aan den sapati Moehi-d-dien, ook genaamd Radja-Tomadda, achterkleinzoon van de koningen Sakijoe-d-dien en Malik Sair-Allah, wiens gezanten Radja-Kondowa en Radja-Tabalawa daarop den 27 December 1794 te Makassar het kontrakt namens hem beëedigden. [1]

De oorlog, die kort daarna tusschen de Bataafsche republiek en Engeland uitbrak, had ten gevolge, dat er niet meer geregeld elk jaar extirpateurs naar Boeton gezonden werden, en ook de aan dat rijk toegekende schadevergoeding voor de extirpatie niet meer zoo geregeld werd uitbetaald.

Evenals de geheele Indische archipel had Boeton in dezen tijd en nog lang daarna veel overlast van zeeroovers te verduren.

In het begin van 1799 kwam Moehi-d-dien te sterven, en Dajanoe-Azararoe-d-dien op den troon, van wien mij niet bekend is, op welke wijze hij aan de vorige vorsten van Boeton verwant was. [2]

---

[1] Zie den brief van den sergeant, belast met de extirpatie, gedagteekend Boeton, 28 Mei 1791; den brief van den nieuwen koning en de rijksgrooten aan den gouv. en raad te Makassar van 3 Sjawal 1204, hetgeen echter wel een schrijffout zal zijn voor 3 Sjawal 1205, overeenstemmende met 5 Juni 1791, en de acte van renovatie van 27 December 1794.

[2] Zie het op 24 Juni 1799 in het secreet dagregister van den gouverneur van Makassar aangeteekende.

Den 4 November van hetzelfde jaar ontving de gouverneur van Makassar een brief van den koning van Boeton, waarin deze hem mededeelde, dat de Boetonneezen het volk van Moena, waarmede zij sedert jaren in oorlog geweest waren, in een hevig gevecht verslagen hadden; dat de radja van Moena met veel van de zijnen daarbij gesneuveld was, en dat in het land van Moena nu niets meer te vinden was, dan zand en steenen.

Den 12 Januari 1804 werd door een aanzienlijk gezantschap, waarbij zich de sapati en de radja's van Koemaro, Kondowa, Takiempo en Loboe-loboe bevonden, te Makassar namens Dajanoe Azararoe-d-dien het kontrakt van 1766 bezworen.

Van de eerstvolgende jaren is zoo goed als niets bekend; want de oorlog, die in 1805 weder tusschen Frankrijk en Engeland uitbrak, en waarin de Bataafsche republiek en later het koningrijk Holland betrokken waren, belemmerde de vaart tusschen Makassar en Boeton te zeer, om veel werk van dit afgelegen land te kunnen maken; zoodat ook de jaarlijksche extirpatie der specerijboomen weder gestaakt werd.

Dajanoe-Azararoe-d-dien werd opgevolgd door Moehammad Anharoe-d-dien; maar of dit vóór of na de overgaaf van Java en Celebes aan de Engelschen, dus vóór of na 1812, plaats had, is onbekend.

De verstandhouding tusschen het Engelsche Gouvernement en Boeton was niet zeer goed. Volgens de memorie, na de wederovername van Celebes uit de handen van de Engelschen in 1816 door den Nederlandschen kommissaris Chassé voor den benoemden gouverneur Kruithoff opgemaakt, is gedurende het Engelsch tusschenbestuur eenmaal het jaarlijksche gezantschap van Boeton te Makassar aangekomen, maar door de Engelschen niet overeenkomstig het gebruik ontvangen geworden, en heeft Boeton om die reden tot 1816 geen ander gezantschap meer derwaarts gezonden.

Na de wederovername van Celebes door de Nederlanders werden de betrekkingen met Boeton geheel op den ouden voet weder aangeknoopt.

---

[1] Zie het bovengemelde dagregister bij 4 November 1799.

Volgens Vosmaer [1] moet omtrent het jaar 1816 op het eiland Moena weder een opstand tegen Boeton zijn uitgebroken, waarin de Bonische prins Aroe-Bakoeng, dien hij echter verkeerdelijk Aroe-Bakoe noemt, een rol speelde.

Volgens hem woonde deze prins, na bij zijn vorst in ongenade te zijn gevallen, en daarom zijn land verlaten te hebben, gedurende eenige jaren aan de rivier van Sampara in het gebied van Loepo-loepo (Laïwoeï); maar begaf hij zich later naar het eiland Moena, waar hij met een princes van Tijoro in het huwelijk trad, en zoo doende het bestuur over Tijoro in handen kreeg. Na eenige jaren rustig daar gewoond te hebben, werd hij door zekeren Sarib (Sjarief) Ali, in de wandeling Toewanna-I-Dondang genaamd, geboortig van Labakkang in de Noorderdistrikten, maar woonachtig te Jong-Goa (lees Djonggowa), een kampong in het rijk Laïkang, overgehaald, om zich van Boeton onafhankelijk te maken, terwijl Toewanna-I-Dondang gelijktijdig met eenige Makassaren en geholpen door de Mangindanaosche zeeroovers, wier voornaamste hoofden in nauwe bloedverwantschap met hem stonden [2], het zuidelijker gelegen landschap Moena voor zich trachtte te veroveren. Daardoor ontstond een oorlog met de Boetonneezen, die gedurende vier jaren met afwisselend geluk gevoerd werd, totdat als een gevolg van de nederlaag, die de zeeroovers in 1822 te Toli-toli aan den noordwestelijken hoek van Celebes leden, hun hulp aan Toewanna-I-Dondang kwam te ontbreken, en hij zich door verkeerde handelingen van het volk van Moena zelf op den hals haalde. Hij zag zich daardoor genoodzaakt naar Tijoro terug te trekken, en zich ook daar niet veilig achtende, keerde hij naar Zuid-Celebes

---

[1] Zie zijn stuk over het z. o. schiereiland van Celebes in deel XVII van de verhandelingen van het Bataviaasch genootschap, blz. 129—131.

[2] Toewanna-I-Dondang en veel zeerooverhoofden, zoowel van dien als van later tijd, ook La-Garoeda en Toewan-lolo, waren van Arabische afkomst, en nauw verwant aan het stamhuis, dat in het begin van deze eeuw met Seyid Djafar-al-Cadieq (op zijn Makassaarsch uitgesproken Djapara-Sade) op den troon van Laïkang kwam, en mede van Arabische afkomst is.

terug. Door hem verlaten, gevoelde Aroe-Bakoeng zich ook niet meer in staat om het nog langer tegen Boeton vol te houden, zoodat hij, gebruik makende van de uitnoodiging, die de vorst van Koenawie (Laïwoeï) hem gedaan had, om zich in zijn rijk te vestigen, in den loop van 1823 of het begin van 1824 met een aantal volgelingen Tijoro verliet, en zich aan de Kandari-baai nederzette.

Uit het archief te Makassar blijkt omtrent dezen oorlog niets; maar er ontbreken daar veel stukken uit dien tijd, en uit het stamboompje op blz. 22 blijkt, dat de afstammelingen van Aroe-Bakoeng nog op Moena en in Laïwoeï wonen, zoodat er geen reden bestaat om aan de waarheid van Vosmaers verhaal te twijfelen.

Moehammad Anharoe-d-dien werd opgevolgd door Kaïmoe-d-dien, zoon van den voorlaatsten sultan Dajanoe-Azararoe-d-dien. In welk jaar dit voorviel, is weder niet bekend.

Den 19 Februari 1824 werd door de gezanten van den nieuwen vorst, Radja-Mombona-woelo en Radja-Walowa, te Makassar namens hem het kontrakt van 1766 bezworen. In de daarvan opgemaakte akte wordt echter de eerste gezant verkeerdelijk Radja Boemboenoe oeloe genoemd.

Het kontrakt van 1766 werd er echter niet onveranderd in opgenomen; want de bepalingen betreffende het niet toelaten van Makassaarsche handelaars en gezanten werden er uit weggelaten, en de jaarlijks te betalen schadeloosstelling voor het uitroeien der kruidnagel- en notenmuskaatboomen werd op *f* 300,— in plaats van 100 rijksdaalders bepaald.

Bij besluit van den 17 Juli 1824 N°. 10 werd door den gouverneur-generaal Baron van der Capellen, die zich toen te Makassar bevond, onder anderen bepaald, dat de uitroeiing der specerijboomen zou zijn afgeschaft, en dat Boeton, niettegenstaande het pas het kontrakt van 1766 hernieuwd had, ook zou worden begrepen in het te sluiten vernieuwd Boengaaisch kontrakt.

Toen de Boetonsche gezanten daarop hun vrees te kennen gaven, dat na de afschaffing van de uitroeiing der specerijboomen, ook de betaling der schadevergoeding van *f* 300,—

's jaars zou worden gestaakt, verzekerde Zijn Exc. hen van het tegendeel. [1]

Den 7 Augustus 1824 werd het vernieuwd Boengaaisch kontrakt gesloten, waaraan behalve Boeton ook Gowa, Sidenreng, Tanette, Sanraboni, Binamoe, Bangkala en Laïkang deel namen.

Het hield de volgende woordelijk hier overgenomen bepalingen in:

Art. 1. Er zal een altijddurende vrede, vriend- en bondgenootschap bestaan tusschen het Nederlandsch Gouvernement en de na te noemen vorsten van Celebes.

Art. 2. Het Gouvernement is het eerste hoofd van het bondgenootschap en schut- en schermheer van hetzelve.

Art. 3. Er zal volstrekt geene superioriteit tusschen de overige bondgenooten bestaan, maar worden dezelve alle verklaard te zijn vrije en onafhankelijke heeren, onder welke geen onderscheid bestaat dan dat van ouderen en jongeren broeder.

Art. 4. De koningen van Boni en van Makassar worden beschouwd als de oudste leden van het bondgenootschap.

Art. 5. De vrienden van het Gouvernement zullen de vrienden van de bondgenooten zijn, en de vijanden van het Gouvernement ook de vijanden van dezelve, welke zij gehouden zijn met volk en wapenen des gerequireerd tegen te gaan.

Art. 6. De leden van het bondgenootschap waarborgen elkander ieder zijne bezitting, waarvan de uitgestrektheid en grenzen zoo spoedig mogelijk zullen worden bedongen en schriftelijk bepaald.

Art. 7. Alle geschillen tusschen de bondgenooten zullen moeten worden beslist in den raad der bondgenooten, die te Oedjoeng-pandang [2] zal resideren.

Deze raad zal bestaan uit en gepresideerd worden door

[1] Zie het dagregister van de reis van den gouverneur-generaal, aangehouden door den translateur voor de Maleische taal van Angelbeek.

[2] Oedjoeng-pandang was oorspronkelijk alleen de naam van het tegenwoordige fort Rotterdam te Makassar, maar is van lieverlede bij de Makassaren en Boegineezen die van de geheele hoofdplaats Makassar geworden.

den gouverneur, en uit de verschillende vorsten van het bondgenootschap of zoodanige gecommitteerden, als ieder koning zal verkiezen tot de afdoening van het geschil te zenden.

Art. 8. Tot afdoening van alle kleine geschillen, hetzij over den handel hetzij andere, zal ieder der bondgenooten permanent een afgevaardigde te Oedjoeng-pandang doen resideren.

Art. 9. De vorsten bondgenooten verklaren en beloven plechtig elkander onderling niet te zullen beoorlogen, maar hunne geschillen in den raad der bondgenooten te brengen, en zich aan de decisie van het bondgenootschap te submitteeren, op poene van anders handelende door het gezamentlijk bondgenootschap als een vijand te worden aangemerkt.

Art. 10. Ter beteugeling van de onder de inwoners van Celebes nog zoo sterk in zwang gaande moordzucht en zucht om zelf geleden ongelijk te wreken, wordt bij deze plechtig verklaard en door ieder der hooge bondgenooten als een wet in zijn eigen land vastgesteld, dat geen moord of manslag met geldboete zal worden afgedaan, en dat een ieder, die zich aan dergelijke misdrijven schuldig maakt, zonder onderscheid van persoon, al was het ook een lid van den vorstelijke familie, volgens de wetten van den Alkoran op het strengst zal worden gestraft, zullende niemand mogen worden ter dood gebracht als op bevel van den koning of zijnen raad.

Art. 11. Ook beloven de vorsten in hunne respective rijken te zullen afschaffen alle verminkende straffen, de welke alleen tot nadeel van de bevolking en tot vermeerdering van de armoede kunnen dienen.

Art. 12 Om alle twisten over het straffen van misdadigers voor te komen, wordt uitdrukkelijk bepaald, dat elk misdadiger zal worden gestraft volgens de wetten van het land en op het land, waar hij zijne misdaad gepleegd heeft, edoch met voorkennis van zijnen wettigen meester.

Christenen kunnen alleen door christenen terecht gesteld worden.

Art. 13. Ten einde de bevolking van Celebes eenigszins op te beuren uit den bitteren staat van armoede, waarin

dezelve ligt gedompeld, beloven de vorsten van het bondgenootschap met alle mogelijke middelen hunne onderdanen te zullen aanmoedigen tot den landbouw en vooral tot den aankweek van alle voor den handel geschikte producten.

Het Gouvernement belooft alle ondernemingen dien aangaande zooveel mogelijk te ondersteunen.

Art. 14 De ingezetenen van de rijken en landen onder de vorsten van het bondgenootschap zullen overal mogen varen, om te handelen, mits zich voorziende van passen van het Nederlandsch Gouvernement op Celebes, en zich onderwerpende aan alle de bepalingen ten aanzien van de vaart en handel en de in- en uitgaande rechten, als door het Gouvernement zullen worden daargesteld.

Art. 15. Tot meerder bewaking van het in de twee vorige artikelen bepaalde, en tot gemak der handelaren zal het Gouvernement het recht hebben, overal waar hetzelve zulks goedvindt met overleg der vorsten eene vastigheid te plaatsen, tot oprigting van welke de vorsten beloven de behulpzame hand te zullen bieden door het leveren van materialen en werklieden tegen behoorlijke betaling.

Art. 16. Ten einde de vriendschap tusschen de bondgenooten en het Gouvernement te sterker aan te knoopen, verbinden de vorsten zich geene gezanten te zullen zenden aan of ontvangen van vreemde Mogendheden, ook geene correspondentie met dezelve of derzelver onderdanen te houden dan met voorkennis van het Gouvernement.

Art. 17. Alle gouden, zilveren en koperen muntspeçien, op Java gangbaar, zullen ook op de geheele kust Celebes gangbaar zijn.

Art. 18. Om voor te komen de geschillen en de bloedige tooneelen, die dikwerf bij het afsterven van een koning voorvallen, wordt als eene vaste eeuwigdurende wet bepaald, dat bij het leven van ieder regerenden vorst volgens de gewoonten en gebruiken van ieder rijk, een opvolger zal worden benoemd, om den koning na zijnen dood te vervangen.

Deze opvolger zal onder den naam Radja Moeda, hetzelfde honneur genieten, hetwelk elders aan kroonprinsen is toegekend.

De verkiezing van eenen opvolger zal dadelijk ter kennis worden gebracht van het Gouvernement en alle de leden van het bondgenootschap.

Indien er eenige gegronde redenen mochten zijn, waarom de persoon van den benoemden opvolger in een der rijken door het bondgenootschap algemeen niet mocht worden goedgekeurd, zal de regeering van dat rijk verplicht wezen aan het gevoelen van het Gouvernement en het bondgenootschap zich te submitteren.

Art. 19. Niemand zal in dit bondgenootschap, nadat het kontrakt zal zijn gesloten, worden toegelaten, als onder de goedkeuring van den raad der bondgenooten.

Art. 20. Het Gouvernement zal met ieder der bondgenooten separate kontrakten kunnen aangaan, over zoodanige poincten, als alleen tot onderlinge huishoudelijke inrichtingen betrekking hebben.

Art. 21. Voorts beloven de gezamentlijke vorsten dit kontrakt van vrede, vriend- en bondgenootschap op het religieuste te zullen nakomen, zij beloven verder de zoodanigen, die tegen hetzelve mochten handelen, gezamenlijk als vijanden te zullen aanmerken helpen straffen.

Eindelijk belooven zij elkander en vooral ook aan het Gouvernement alle hulp en bijstand waar die zal gevorderd worden.

Art. 22. Op alle deze poincten en voorwaarden is besloten en gemaakt eene altoosdurende vrede, vriend- en bondgenootschap tusschen het Gouvernement van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden en de grootmogende koningen van Makassar (Gowa), Sidenring, Tanette, Boeton, Sandrabonie, Binamoe, Bankala en Laykan, zoo voor zich als voor hunne rijken, kinderen en nakomelingen ook om zoodanige andere vorsten als na dezen zullen verzoeken mede in dit bondgenootschap te mogen treden, met die uitdrukkelijke voorwaarde, dat indien de koning von Boni binnen twee maanden na het sluiten van dit kontrakt niet tot hetzelve zal zijn toegetreden, dezelve alsdan zijn recht als oudste bondgenoot voor altijd zal verliezen.

Zooals bekend is, trad Boni niet tot het kontrakt toe, en brak reeds in September 1824 een oorlog tusschen dat

land en het Gouvernement uit, die eerst in 1838 met de toetreding van Boni tot het kontrakt eindigde.

Den 29 Maart 1826 beëedigde Kaïmoe-d-dien in persoon te Makassar het vernieuwd Boengaaisch kontrakt, aangezien dit in 1824 slechts door zijn gezanten Radja-Mombonawoelo en Radja-Walowa namens hem beëedigd was.

Een poging door hem aangewend, om middelaar tusschen het Gouvernement en Boni te zijn, liep vruchteloos af.

In 1828 leverde hij het Gouvernement hulptroepen tot bestrijding van den opstand van Dipo Negoro. Deze hulptroepen, die onder het bevel van zijn broeder Soeleman stonden, kwamen den 8 Juli te Makassar aan, en vertrokken den 17 dier maand naar Samarang, waar zij den 1 Augustus aankwamen, en aan Prins Soeleman majoors-, aan de zes voornaamste hoofden kapiteins-, aan de zes op hem volgende 1ste luitenants- en aan de vijf mantri's, die er bij waren, 2de luitenants-epauletten gegeven werden, terwijl de pangalassangs onderofficiers-galon bekwamen. [1]

Waarschijnlijk zijn deze hulptroepen evenals de Makassaarsche, die door den koning van Tello, La-Rijoe Karaëng-Katangka, werden aangevoerd, reeds in 1829 naar Celebes teruggezonden.

Hoe goed gezind Kaïmoe-d-dien zich over het algemeen jegens het Gouvernement betoonde, werkte hij de pogingen van den assistentresident Vosmaer om uit de Tobelloreesche zeeroovers, die de geheele oostkust van Celebes en de Bonische golf onveilig maakten, aan de Kandaribaai een vreedzame kolonie te doen ontstaan, tegen, onder voorgeven, dat Laïwoeï tot zijn gebied behoorde. Waarschijnlijk

---

[1] Brieven van den gouverneur van Makassar aan den sultan van Boeton van 8 en 24 November 1828. Om aan de ingelaschte kontrakten en aangehaalde officieële stukken gelijk te blijven, is de vorst van Boeton tot hier toe koning genoemd, en zal hem van nu af de titel van sultan gegeven worden, omdat die ook in de kontrakten en andere officieële stukken van lateren datum gebruikt wordt. De verandering bestaat echter alleen in ons archief; want de koningen van Boeton hebben zich blijkens de zegels, die zij gebruikten, altijd sultan genoemd.

was hem de vestiging van een Europeesch ambtenaar in zijn nabijheid niet aangenaam.

Vosmaer slaagde evenwel aanvankelijk vrij goed; maar zijn dood, die in 1836 voorviel, deed het Gouvernement alle verdere pogingen om het door hem beoogde doel te bereiken staken.

De aanspraken van Boeton op Laïwoeï zijn nimmer door het Gouvernement erkend geworden, en kwamen geheel in het vergeetboek, toen het bleek, dat ook Boni er aanspraak op maakte.

In Mei 1847 vluchtte de vorst van Banggaai (of, zooals de Makassaren het noemen, Banggaë), die tegen zijn leenheer, den sultan van Ternate, was opgestaan, maar het onderspit gedolven had, naar Boeton, waar hij zich echter niet lang ophield. Van daar begaf hij zich naar Boni, en zijn verblijf aldaar gaf aanleiding tot een van de vele geschillen, die omtrent dien tijd tusschen den koning van Boni Ahmad Caleh Aroem-Poegi en het Gouvernement begonnen te rijzen.

Ofschoon Ternate niet bij machte geweest was om zijn aanspraken op Tijoro en Kalinsoesoe te doen gelden, had het er toch nimmer afstand van gedaan; ook was, naar het schijnt, de publikatie, waarbij Kaitsjili Sibori of prins Amsterdam in 1677 afstand had gedaan van zijn vermeende rechten op het overige gedeelte van het eiland Moena, in het vergeetboek geraakt.

Eerst in 1847 werd deze zaak voor goed beeindigd door de verklaring, die de sultan van Ternate den 7 November van dat jaar in bijzijn van zijn rijksgrooten voor den kommissaris der Moluksche eilanden A. L. Weddik aflegde, dat van de zijde van Ternate geen aanspraak meer op die landen en plaatsen gemaakt werd. [1]

Den 28 April 1851 kwam de sultan van Boeton Kaïmoe-d-dien II te sterven. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Kaïmoe-d-dien Moehammad Isa, die nu Kaïmoe-d-dien II genoemd werd.

Ofschoon het vernieuwd Boengaaisch kontrakt niet inhield,

---

[1] Zie het gouvernements besluit van 30 Juli 1848 LaW1 geheim.

dat bij het optreden van een nieuwen vorst het kontrakt door hem moest worden beëedigd, zoo was dit even als ten tijde van het eerste Boengaaisch kontrakt een vast gebruik geworden, en dus zou ook de nieuwe sultan van Boeton het moeten doen; maar gedurende den tijd, dat het vernieuwd Boengaaisch kontrakt gewerkt had, was het gebleken, dat het zeer onvoldoende was.

De raad van bondgenooten, waarop volgens dat kontrakt alles aankwam, aangezien aan het gouvernement geen voorrechten boven de andere bondgenooten waren toegekend, dan het presidium van dien raad, was nimmer vergaderd geweest, en met het oog op de traagheid der inlandsche vorsten in zaken, die hen niet rechtstreeks aangaan, kon men ook voorzien, dat ingeval van een oproeping slechts weinigen voldoenden spoed zouden maken om in tijds een beslissing te kunnen nemen, en dat sommigen in het geheel niet aan de oproeping zouden voldoen, waarop men dus te vergeefs zou wachten. Aan artikel 8, hetwelk voorschreef, dat ieder van de vorsten bondgenooten ter afdoening van kleine geschillen permanent een afgevaardigde te Makassar zou doen verblijven, had geen van hen voldaan. De bepaling, dat elk misdadiger wel gestraft zou worden volgens de wetten van het land, en op het land, waar hij zijn misdrijf gepleegd had, maar dat dit moest geschieden *met voorkennis van zijn wettigen meester*, was door de vorsten zelden of nooit nagekomen, en daar zij door de afgelegenheid van sommige bondgenootschappelijke landen de handhaving der justitie in de Gouvernementslanden zeer zou belemmerd hebben, had het Gouvernement er zich evenmin stipt aan kunnen houden. Om deze en meer andere redenen was het Gouvernement tot het besluit gekomen, om zoodra zich daartoe geschikte gelegenheden voordeden, met de vorsten van Celebes, bondgenooten of niet, afzonderlijke kontrakten te sluiten, waarbij het vernieuwd Boengaaisch kontrakt, voor zoover het er mede in strijd was, op zijde gezet werd. In 1850 werden de eerste kontrakten in dien geest gesloten met Sanraboni en de zeven staten van Mandar. Daarbij verklaarden de vorsten en rijksgrooten, dat hun rijken gedeelten uitmaakten van Nederlandsch-Indië en mitsdien stonden onder de opper-

heerschappij van Nederland, terwijl zij zich verder verbonden:

voortdurend vrede en vriendschap met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te onderhouden, vijanden te zijn van de vijanden, en vrienden van de vrienden van Nederland, en op aanzoek van het Gouvernement naar vermogen hulp te verleenen met menschen, wapenen en vaartuigen tegen de vijanden en aan de vrienden van Nederland;

zonder voorkennis en toestemming van het Gouvernement geen brieven, geschenken, zendelingen of gezanten te bestemmen naar of te ontvangen van de gezaghebbenden van eenige andere natie dan de Nederlanders, noch te gedoogen, dat dit door of namens hun kinderen of aanverwanten geschiedde;

naar hun vermogen mede te werken tot de daarstelling op kosten van het Gouvernement van alle versterkingen, gebouwen en magazijnen, welke het Gouvernement later noodig mocht achten binnen hun landen op te richten, en steeds den daartoe benoodigden grond beschikbaar te stellen;

geen versterkingen op te werpen zonder voorkennis van het Gouvernement, en zelfs de met die voorkennis opgeworpene op de eerste aanzegging te slechten;

wanneer het Gouvernement mocht goedvinden tegen deszelfs vijanden manschappen, oorlogsbehoeften of geschut hun rijken te doen doortrekken, of zendelingen naar die vijanden af te vaardigen, alsdan alle gevorderde hulp en bijstand te bieden, en door hun onderdanen te doen bieden, zoowel ten aanzien van het leveren van volk en vaartuigen als tot het geven van levensonderhoud, alles ten koste van het Gouvernement;

den zeeroof met alle macht tegen te gaan;

aan alle schepen en vaartuigen, welke op de kusten van hun rijken in nood mochten vervallen, bijstand te verleenen, de schipbreukelingen te verzorgen, en zich geen van hun goederen toe te eigenen, noch te gedoogen, dat hun ondergeschikten zich die toeëigenden;

schepen, vaartuigen of goederen, welke uit zee aan de stranden van hun rijken mochten aandrijven of aangebracht werden, en welker eigenaren onbekend waren, te bergen,

of wel ten behoeve van de belanghebbenden in het openbaar te verkoopen, indien die niet konden bewaard worden;

van het stranden of aanbrengen uit zee van schepen, vaartuigen of goederen onverwijld kennis te geven aan den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden;

het door hen te vorderen hulp- en bergloon te begrooten naarmate van de daaraan verbonden moeite, en van deze begrooting onverwijld kennis te geven aan den gouverneur, waarna de belanghebbenden, die zich met deze begrooting mochten bezwaard gevoelen, door tusschenkomst van den gouverneur de beslissing van den gouverneur-generaal konden inroepen;

in hun rijken niet te dulden menschenroof en den handel in menschen, noch den in- en uitvoer van slaven;

niet toe te laten, dat Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen of vreemde Oosterlingen zich binnen hun rijken vestigden, als na bekomen vergunning van het Gouvernement;

aan allen, die zich met vergunning van het Gouvernement binnen hun rijken bevonden, bescherming van personen en goederen te verleenen;

handelaren en vaartuigen, in hun rijken te huis behoorende, de Nederlandsche vlag te doen voeren, aan welke handelaars en vaartuigen door het Gouvernement in den handel op Java gelijke rechten als aan zijn eigen onderdanen werden toegekend; mits de Europeesch getuigde vaartuigen van een zeebrief en de inlandsch getuigde van een behoorlijken pas van het Gouvernement of van de vorsten voorzien waren;

de Nederlandsch-Indische muntspecien, zooals die door het Gouvernement werden vastgesteld, steeds in hun landen als gangbaar en wettig betaalmiddel toe te laten;

en personen, die zich zonder verlof uit de land- of zeemacht van Nederland of deszelfs bezittingen daarbuiten verwijderden, en misdadigers of veroordeelden, uit eenig gedeelte van Nederlandsch-Indië ontvlucht, aan het Gouvernement uit te leveren.

Verder werd er bij bepaald, dat elk misdadiger zou worden gestraft volgens de wetten van het land, waar hij

zijn misdaad gepleegd had, maar dat Europeanen en met hen gelijkgestelden en voorts allen, die de Christelijke godsdienst beleden, wanneer zij in de rijken der vorsten, met wie het kontrakt werd aangegaan, misdrijf pleegden, volgens de wetten van het Gouvernement gestraft zouden worden;

dat bij overlijden of aftreden van de vorsten, de rijksgrooten daarvan onverwijld kennis moesten geven aan den gouverneur onder mededeeling, wie volgens de instellingen des lands tot opvolger gekozen was; en dat de gekozen vorst door den gouverneur onder nadere goedkeuring van het Gouvernement zou worden erkend; maar zich schriftelijk tot de nakoming van het kontrakt zou moeten verbinden, alvorens door het Gouvernement te worden bevestigd.

Eindelijk verklaarde het Gouvernement zich met het inwendig bestuur der rijken niet te zullen bemoeien, zoolang de vorsten en rijksgrooten dit kontrakt getrouw en stipt nakwamen.

Het overlijden van den sultan van Boeton gaf een geschikte gelegenheid om te trachten met den nieuwen sultan een dergelijk kontrakt te sluiten.

Met dat doel werd dan ook in December 1851 de sekretaris voor de inlandsche zaken, de heer P. C. Wijnmalen naar Boeton gezonden. Niet dan met veel moeite bracht hij er den sultan en zijn rijksgrooten toe, om een dergelijk kontrakt te sluiten; maar den 20 December 1851 kwam het toch tot stand.

Later bracht de sultan, blijkbaar met het oogmerk om tot het vernieuwd Boengaaisch kontrakt van 1824, ja tot het oude Boengaaisch kontrakt van 1667 terug te keeren, allerlei bezwaren tegen het onlangs gesloten kontrakt in; maar de ongegrondheid van zijn bezwaren werd hem bij een schrijven van den gouverneur-generaal aangetoond. (Gouv. besluit van 18 Augustus 1857 N°. 10.)

Dit streven van den sultan om zich van het nieuwe kontrakt te ontslaan werd toegeschreven aan den invloed van Boni, welks verstandhouding met het Gouvernement jaarlijks slechter werd, en waarmede de sultan betrekkingen onderhield, zooals ook daaruit bleek, dat de gouvernements zendeling Intje Djaja, toen hij in November 1856 met brieven

van het Gouvernement, aan den koning van Boni gericht, ter hoofdplaats van dit rijk aankwam, er een gezant van den sultan aantrof, welk toeval de spanning tusschen Boni en het Gouvernement nog grooter deed worden, daar de koning van Boni, in stede van den gouvernements zendeling, den gezant van Boeton het eerst ontving, omdat deze het eerst was aangekomen; evenals of Boeton en het Gouvernement in zijn oogen volkomen aan elkander gelijk waren. Ook gehoorzaamden de Boetonsche prauwen aan het bevel van den koning van Boni, om in de golf van Boni de Nederlandsche vlag omgekeerd te voeren. Voor Boeton had dit echter geen gevolgen.

Langzamerhand waren de zeilschepen, waaruit de zeemacht in Indië in vroeger tijd bestond, door stoomschepen vervangen, en was het kruisen tegen de zeeroovers een van de voornaamste werkzaamheden dier stoomschepen geworden; maar daartoe was het noodig hier en daar kolendepôts op te richten, opdat de schepen niet door gebrek aan steenkolen te spoedig hun kruistochten zouden moeten staken. Voor de oostkust van Celebes waren twee punten daartoe geschikt, namelijk de Kandari- of Vosmaersbaai en Boeton; maar om de afgelegenheid van de genoemde baai werd aan Boeton de voorkeur gegeven.

Dientengevolge was reeds bij een schrijven van den 18 December 1855 N°. 472 Inlandsche zaken door den gouverneur aan den sultan medegedeeld, dat het Gouvernement voornemens was, steenkolenloodsen in zijn rijk op te richten, en waarschijnlijk zijn hulp zou inroepen tot het leveren van volk voor het laden en lossen der kolen.

Op dit schrijven werd door den sultan geantwoord bij zijn brief van den 22 Oktober 1856, waarin hij de noodeloosheid van het bouwen van steenkolenloodsen in zijn gebied trachtte aan te toonen door de bewering, dat de Boetonners overeengekomen waren, om oorlogsvaartuigen te bouwen tot verdrijving van zeeroovers, wanneer die zich mochten vertoonen, hetgeen echter volgens hem sedert jaren niet gebeurd was, welke laatste bewering in strijd was met het voorkomende in een brief van den sultan van den 9 Oktober 1855, waarin hij geweren gevraagd had tot verdrijving der

zeeroovers, die gewoonlijk in den regentijd de wateren van Boeton bezochten.

Daar de sultan blijkbaar de bedoelingen van het Gouvernement wantrouwde, zond de gouverneur in Januari 1857 den sekretaris voor de inlandsche zaken Bakkers naar Boeton, om deze aangelegenheid met hem te bespreken, hetgeen ten gevolge had, dat de sultan eindelijk in de plaatsing van de steenkolenloodsen in zijn rijk toestemde, mits hij ze zelf mocht laten bouwen, en op de plaats, waar hij het goed vond.

Vermoedelijk was een van de voornaamste redenen, waarom Z.H. eindelijk toegaf, de verzekering, dat de sergeant, kommandant van de eerewacht, met de bewaring en verstrekking der steenkolen belast zou zijn, en dus geen gouvernementsambtenaar daarvoor te Boeton zou geplaatst worden.

Volgens den ambtenaar Bakkers waren er twee zeer geschikte plaatsen om loodsen op te richten, namelijk een aan de noordoostzijde van Poelo Mangkasar en een op den vasten wal van Boeton bij de kampong Batola (moet zijn Batoelo).

Bij gelegenheid van het particulier bezoek, dat den 17 November 1857 door het jaarlijksche Boetonsche gezantschap bij den gouverneur Schaap werd afgelegd, herhaalde het in naam van den sultan en zijn rijksgrooten al de vroeger ingebrachte, maar toen wederlegde bezwaren weder; maar de gouverneur gaf aan het gezantschap ten antwoord, dat de houtwerken voor de op te richten loodsen te Makassar bewerkt, en daarna door den sekretaris voor de inlandsche zaken met een oorlogs- of ander vaartuig naar Boeton overgebracht zouden worden, in het vertrouwen, dat de sultan aldan geen bedenkingen meer zou inbrengen, daar zulks natuurlijk de hooge ontevredenheid van den gouverneur-generaal zou ten gevolge hebben, omdat deze met het plaatsen van die loodsen niets dan het welzijn van Boeton en alle bevriende rijken beoogde.

Deze handelwijze van den gouverneur Schaap werd door de regeering, blijkens de missives van den eersten gouvernements-sekretaris van 2 Januari en 1 Mei 1858, N°. 20 en L^{a} R^{1}, afgekeurd en voorbarig genoemd, maar had toch ten gevolge, dat toen hij in April 1858 Boeton bezocht,

hij er reeds een steenkolenloods door den sultan opgebouwd vond, evenwel niet te Batoelo, maar aan de rivier op ± ⅛ geographische mijl afstand van het zeestrand.

Daarop werd bij Gouvernements-besluit van 10 April 1859 machtiging verleend om voor elke op te bouwen loods een hoeveelheid rijst ter geldswaarde van *f* 240 aan den sultan ten geschenke te geven.

De eerste keer nam Z.H. dit geschenk aan; maar hij voegde er het verzoek bij, om er in den vervolge van verschoond te mogen blijven, daar hij het bouwen der loodsen beschouwde als een vriendschapsdienst aan het Gouvernement, waarvoor hij geen belooning vorderde.

In 1861 werd de rust op het eiland Moena weder verstoord, doordien de kapitein laoet van Lohija La-ode Kantada, bijgenaamd Kanto-lalo, met een ander prinsje van Moena in oorlog geraakte. Hij werd echter op last van den sultan van Moena verdreven, en nam de wijk naar de Kandari-baai, aangezien zijn vrouw blijkens den stamboom op blz. 22 een tante van den vorst van Laïwoeï La-Mango was. Hij bleef hier tot 1866 of 1867, toen hij door den sultan weder in genade werd aangenomen, en zich weder op Moena vestigde.

De drie steenkolenloodsen, die de sultan bouwen zou, waren nog niet allen gereed, toen bijna gelijktijdig drie schepen met kolen ter reede van Boeton aankwamen, waarvan één om bekomen avarij zoo spoedig mogelijk moest ontladen worden, zoodat de sultan zijn handen vol kreeg, om de loodsen te doen voltooien en de steenkolen te doen bergen. Evenwel weigerde hij ook daarvoor geld ter verdeeling onder het werkvolk te ontvangen, ofschoon hij gelijktijdig (bij een schrijven van 21 Oktober 1861) den gouverneur verzocht, om als een bewijs van zijn vriendschap met het Gouvernement met een geschenk te worden vereerd.

Aangezien de gouverneur des sultans weigering om betaling voor zijn volk te ontvangen grootendeels daaraan toeschreef, dat hij uit wantrouwen alle verplichting aan het Gouvernement zocht te voorkomen, verzekerde hij den sultan (bij missive van den 30 December 1861 N°. 977 inlandsche zaken), dat het Gouvernement met de oprichting der loodsen niet bedoelde, om zich met de binnenlandsche aange-

legenheden van Boeton te bemoeien, en, terwijl het zijn medewerking beschouwde als een vriendschapsdienst, toch ook gaarne de diensten der Boetonneezen wenschten te betalen.

Op het verzoek van den sultan om een geschenk werd bij Gouv. besluit van 15 Februari 1862 N°. 4 bepaald, dat hem een gouden penning, hangende aan een gouden ketting, zou worden aangeboden, als een blijk, dat de regeering de goede gezindheid, die hij aan den dag gelegd had, op prijs stelde.

Deze penning werd in April 1863 door den gouverneur Kroesen te Boeton plechtig aan den sultan uitgereikt. Bij deze gelegenheid stemde Z. H. er in toe, dat in den vervolge bij het laden en lossen van kolen aan de daarbij werkzame menschen een geldelijke belooning werd toegekend, maar hij verzocht te gelijkertijd, dat de verdeeling dier gelden aan hem mocht worden overgelaten, en dat die belooning niet zoude beschouwd worden als betaling, maar als een tegengeschenk voor geschonken diensten. Ook nam hij aan de loodsen, naarmate zij leeg kwamen, naar het strand beoosten Baoe-baoe te verplaatsen.

Op het verzoek van den sultan, om de groote menigte oude dubbeltjes, waarmede Boeton overstelpt was, tegen nieuwe en tegen stuivertjes in te wisselen, werd met hem overeengekomen, dat hem jaarlijks met het naar Boeton terugkeerende gezantschap een som van *f* 1000 aan dubbeltjes en stuivertjes in voorschot zou worden toegezonden, en dat hij dit voorschot telkens vereffenen zou, door den gouverneur met het eerstvolgende gezantschap de ingewisselde oude dubbeltjes, tot staven versmolten, toe te zenden.

Het gezantschap van 1866 kreeg bij zijn terugkeer naar Boeton het eerste voorschot van *f* 1000 mede; maar het volgende gezantschap bracht staafjes van zulk slecht zilver mede, dat de gouverneur aan bedrog moest denken. Hij verzocht dus den sultan om in den vervolge beter te waken tegen het bijmengen van koper of andere metalen, en trok, hetgeen de staafjes op publieke vendutie minder dan *f* 1000 hadden opgebracht, van het tweede voorschot af. De staafjes, die het gezantschap van 1868 medebracht, waren iets beter; maar brachten toch op verre na geen

f 1000 op, hetgeen den gouverneur deed besluiten om aan dit gezantschap geen nieuw voorschot mede te geven, en den sultan te verzoeken om eerst het kort komende aan te zuiveren. Dit deed de sultan in 1869 door aan zijn gezantschap het ontbrekende in guldens en rijksdaalders mede te geven; maar dit belette niet, dat hem geen voorschot meer gegeven werd, hoe dikwijls hij er later ook nog om verzocht, daar de gouverneur zich overtuigd hield dat het Gouvernement ten slotte de lijdende partij zou zijn, of minstens met de verevening van het laatste voorschot veel moeite zou hebben.

In het laatst van 1867 of begin van 1868 werd voor het eerst aan het naar Boeton terugkeerende gezantschap geen ammunitie voor den sultan medegegeven, op grond dat die ammunitie, sedert jaren bestaande in 10 vaten buskruid van 50 Ned. pond ieder, 200 kogels van 2 pond ieder, 200 kartetskogels van 21 lood ieder en 100 kartetskogels van 14 lood ieder, den sultan verstrekt was tot wering van den zeeroof in de wateren van Boeton, hetgeen nu door onze stoomschepen geschiedde; zoodat de verstrekking onnoodig was geworden. Ook op deze verstrekking kwam de sultan nog verscheidene malen in zijn brieven terug, zonder dat het hem iets baatte.

Bij Gouvernements-besluit van den 14 September 1867, N°. 14 werd bepaald, dat de som van *f* 300.—, die jaarlijks door het Gouvernement aan den sultan betaald werd, en oorspronkelijk een schadevergoeding voor de uitroeiing der kruidnagel- en notenmuskaat-boomen geweest was, voortaan niet meer als een schadeloosstelling, maar als een jaarlijksch geschenk zou worden beschouwd. Daar echter uit het archief bleek, dat de sultan die som nooit anders dan geschenk genoemd had, werd ter voorkoming van een langdurige en volmaakt nuttelooze correspondentie, die anders ontwijfelbaar zou gevolgd zijn, van dit Gouvernements-besluit geen mededeeling aan den sultan gedaan.

Overigens viel gedurende het leven van Kaïmoe-d-dien II niets bijzonders meer voor, dan dat de kontroleur van Saleijer in 1867 of 1868 een briefje van Koebeina ontving, waarin het hoofd aldaar, echter niet de sapati van Boeton,

verzocht zich onder de bevelen van genoemden kontroleur te mogen stellen. Op dit briefje is geen antwoord gegeven; en evenmin eenig onderzoek naar de aanleiding tot het schrijven van hetzelve gedaan; zoodat die tot nog toe onbekend gebleven is.

Sultan Kaïmoe-d-dien II overleed den 24 Juni 1871 en werd opgevolgd door zijn broeder Moehammad Caleh, die ook den naam van Kaïmoe-d-dien aannam, en dus ter onderscheiding van zijn broeder en vader Kaïmoe-d-dien III genoemd wordt.

Met dezen vorst werd in Augustus 1873 door den sekretaris voor de inlandsche zaken Ligtvoet, die daartoe naar Boeton gezonden was, namens het Gouvernement een nieuw kontrakt gesloten, dat, als het eenige thans nog in werking zijnde, hier woordelijk wordt overgenomen:

Art. 1. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verklaren voor zich en hunne nakomelingen, dat het rijk van Boeton een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch-Indië en gevolgelijk staat onder de opperheerschappij van Nederland.

Art. 2. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich tot het voortdurend onderhouden van vrede en vriendschap met het Ned. Ind. Gouv., te zijn de vijanden van de vijanden van Nederland en de vrienden van de vrienden van Nederland, mitsgaders om op aanzoek van het Ned. Ind. Gouv. de hulp te verleenen, welke in hun vermogen is, met menschen, wapenen en vaartuigen, tegen de vijanden van Nederland en aan de vrienden van Nederland.

Art. 3. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich om geen brieven, geschenken, zendelingen of gezanten te bestemmen naar de gezaghebbenden van eenige andere natie als de Nederlanders, en evenzoo geene brieven of geschenken aan te nemen, noch zendelingen of gezanten te ontvangen van zoodanige gezaghebbenden zonder voorkennis en toestemming van het Gouv. van Ned. Indië.

De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich tevens niet te gedoogen, dat die bestemming, aanneming of ontvangst van brieven, geschenken, zendelingen of gezanten door of namens hunne kinderen of aanverwanten plaats vinde.

Art. 4. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich om naar hun vermogen mede te werken tot de daarstelling ten koste van het Ned. Ind. Gouv. van alle versterkingen, gebouwen en magazijnen, welke het Ned.-Ind. Gouv. later noodig achten mocht binnen het land van Boeton op te richten.

Art. 5. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich om al den grond binnen den omtrek van één paal rondom elke versterking, die het Ned. Ind. Gouv. binnen het land van Boeton opricht, in vollen eigendom aan hetzelve af te zullen staan.

Het Ned. Ind. Gouv. verbindt zich daarentegen om, indien tot dien afstand over bijzonder eigendom zoude moeten worden beschikt, deswege billijke vergoeding te verleenen.

Art. 6. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich geene versterkingen op te werpen zonder voorkennis van het Ned. Ind. Gouv.; en om zelfs die versterkingen, welke met die voorkennis mochten opgeworpen zijn, op de eerste aanzegging te slechten.

Art. 7. Wanneer het Ned. Ind. Gouv. mocht goedvinden tegen deszelfs vijanden strijdmiddelen, zoowel in manschappen als in oorlogsbehoeften en geschut het rijk van Boeton te doen doortrekken, of zendelingen naar die vijanden af te vaardigen, verbinden zich de sultan en de rijksgrooten alle gevorderde hulp en bijstand te bieden, en door hunne onderdanen te doen bieden, zoowel ten aanzien van het leveren van volk en vaartuigen als tot het geven van levensonderhoud, alles ten koste van het Ned. Ind. Gouv.

Art. 8. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich, het welzijn des volks te bevorderen, met rechtvaardigheid te regeren, den landbouw, de nijverheid, den handel, de scheepvaart en alle wettige en nuttige ondernemingen te beschermen, geene verordeningen te maken, door welke die zouden belemmerd worden, en niet willekeurig te beschikken over de personen en goederen van hunne onderdanen.

Art. 9. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich om het volksonderwijs, zoo daartoe gelegenheid bestaat, krachtdadig en naar hun beste vermogen te ondersteunen en te bevorderen.

Art. 10. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich de koepok-inenting in Boeton naar hun beste vermogen te bevorderen.

Art. 11. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich den zeeroof met alle macht tegen te gaan.

Art. 12. De sultan en de rijksgrooten verbinden zich aan alle schepen en vaartuigen, welke op de kusten van hun rijk in nood mochten vervallen, te verleenen bijstand, de schipbreukelingen te verzorgen, en zich geene van hunne goederen toe te eigenen, noch te gedoogen, dat hunne ondergeschikten zich die toeeigenen.

Art. 13. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich schepen of vaartuigen, welke uit zee aan de stranden van hun rijk mochten aandrijven of aangebracht worden en welker eigenaren onbekend zijn, te bergen of wel ten behoeve van de belanghebbenden in het openbaar te verkoopen, indien die niet kunnen bewaard worden.

Art. 14. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich, van het stranden of aanbrengen uit zee van schepen, vaartuigen of goederen onverwijld kennis te geven aan den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.

Art. 15. De sultan en de rijksgrooten van Boeton kunnen vorderen hulp- en bergloon; hetzelve wordt naarmate van de moeite door den sultan en de rijksgrooten van Boeton begroot; de sultan geeft van deze begrooting onverwijld kennis aan den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.

De belanghebbenden, die zich met deze begrooting mochten bezwaard gevoelen, kunnen de beslissing inroepen van den gouverneur-generaal door tusschenkomst van den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.

Art. 16. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich in hun rijk niet te dulden menschenroof en den handel in menschen, noch den in- en uitvoer van slaven.

Art. 17. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich de bevoegdheid, om onder den grond te graven en uit dat graven vruchten te trekken, niet te zullen afstaan aan personen, niet behoorende tot hunne inheemsche onderdanen, dan na voorafgaand overleg en in overeenstemming dienaangaande met den gouverneur van Celebes en

Onderhoorigheden, opdat bedoelde ondernemingen van nijverheid geregeld worden in het meeste voordeel van het rijk van Boeton, zonder dat het Ned. Ind. Gouv. zich in dat voordeel eenig aandeel verstaat voor te behouden.

Art. 18. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich geene gronden te verhuren aan personen, niet behoorende tot hunne inheemsche onderdanen, dan met voorweten van het Ned. Ind. Gouv., opdat die huur telkens, wanneer zulks het Gouv. van Ned. Indië mocht noodig voorkomen, geregeld worde in overeenstemming met het Ned. Ind. Gouv., zonder eenig voorbehoud van winst voor het Gouv., maar in het meeste belang van Boeton.

Art. 19. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich om aan Europeanen of andere Westersche of Oostersche vreemdelingen geene gronden af te staan, en hunne toelating of vestiging buiten de havens van het rijk niet te vergunnen, zonder voorkennis en vooraf verkregen toestemming van den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.

Handelaars echter kunnen in de havens van het rijk van Boeton worden toegelaten en aldaar verblijf houden zonder die voorkennis en toestemming, zoolang zij de orde en rust niet verstoren.

Van hun gedurende meer dan drie maanden voortgezet verblijf in die havens wordt door den sultan en de rijksgrooten van Boeton kennis gegeven aan den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.

Art. 20. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich aan allen, die zich met vergunning van het Ned. Ind. Gouv. binnen hun rijk bevinden, te verleenen bescherming van personen en goederen.

Art. 21. Handelaren en vaartuigen van het rijk van Boeton moeten voeren de Nederlandsche vlag, en genieten in den handel op Java en in alle andere landen onder het bestuur van het Ned. Ind. Gouv. al de regten, die aan onderdanen van het Ned. Ind. Gouv. zijn toegekend, mits voorzien zijnde voor Europeesch getuigde vaartuigen van eenen zeebrief en voor inlandsch getuigde vaartuigen van eenen behoorlijken pas van het Ned. Ind. Gouvernement of van den sultan van Boeton.

Art. 22. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich de Ned. Ind. muntspecien, zooals die door het Ned. Ind. Gouvernement worden vastgesteld, steeds in het land van Boeton als gangbaar en wettig betaalmiddel toe te laten.

Art. 23. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich bij de aankomst van schepen, die steenkolen voor het depôt te Boeton aanbrengen en van stoomschepen, die kolen wenschen in te nemen, steeds op aanvraag van de gezaghebbers of kommandanten dier schepen de tot het lossen en laden benoodigde koelies tegen billijke betaling te leveren.

Art. 24. De sultan en de rijksgrooten van Boeton verbinden zich in het rijk niet toe te laten personen, die zich zonder verlof uit de land- of zeemacht van Nederland of deszelfs bezittingen daarbuiten mochten verwijderd hebben, noch misdadigers of veroordeelden uit eenig gedeelte van Ned. Indië ontvlucht; zoodanige personen worden bij ontdekking dan wel op aanvrage aan het Gouvernement uitgeleverd.

Art. 25. Om alle twisten over het straffen van misdadigers voor te komen, wordt uitdrukkelijk bepaald, dat elke misdadiger wordt gestraft volgens de wetten van het land en op het land, waar hij zijne misdaad gepleegd heeft.

Europeanen en met hen gelijk gestelden, Oostersche vreemdelingen, zoomede inlanders, te huis behoorende in landen onder regtstreeksch gezag staande van het Gouv. van Ned. Indië, en voorts allen, die de christelijke godsdienst belijden, worden, wanneer zij binnen Boeton eenig misdrijf plegen, aan het Gouv. uitgeleverd, om naar deszelfs wetten te worden teregtgesteld.

Art. 26. Bij overlijden of aftreden van den sultan behooren de rijksgrooten daarvan onverwijld kennis te geven aan den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.

De rijksgrooten geven alsdan tevens kennis, wie volgens de instellingen des lands tot opvolger van den sultan gekozen is.

De gekozen vorst wordt door den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden onder nadere goedkeuring van het

Ned. Ind. Gouv. erkend, en is gehouden zich schriftelijk te verbinden tot de nakoming van de onderwerpelijke overeenkomst alvorens door het Ned. Ind. Gouv. te worden bevestigd.

Art. 27. Het Ned. Ind. Gouv. verklaart zich met het inwendig bestuur van het rijk van Boeton niet te zullen bemoeijen, zoolang deze overeenkomst door Boeton getrouw en stiptelijk wordt nagekomen.

Art. 28. Omtrent punten, bij dit kontrakt niet voorzien, en die nader blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven, wordt voorts overeengekomen, dat partijen zich deswege in den minne zullen verstaan.

Art. 29. Dit kontrakt vervangt alle vroegere overeenkomsten tusschen de voormalige vereenigde Oost-Indische Compagnie of door het Ned. Ind. Gouv. met het rijk van Boeton gesloten, voor zoover dezelve strijdig zijn met het bij dit kontrakt overeengekomene.

Dit kontrakt werd door den gouverneur-generaal bekrachtigd.

In de laatste jaren hebben de handelingen van Boetonsche prinsen in de Molukken het Gouvernement dikwijls reden tot klachten gegeven.

Van ouds was het de gewoonte van de ingezetenen van Binongko, Tomeja en andere tot de Toekang-běsi-groep behoorende eilanden om in de Molukken te gaan arbeiden, en na zekere som te hebben opgespaard, naar hun land terug te keeren. Toen nu na de afschaffing der slavernij in de notenperken van Banda gebrek aan arbeiders ontstond, en daarin niet voldoende door den invoer van arbeiders van Java kon voorzien worden, riep de gouverneur der Molukken (bij schrijven van den 1 Juni 1861 N°. 484) de tusschenkomst van den gouverneur van Celebes in om den sultan van Boeton te verzoeken, aan inwoners van de genoemde eilanden, die daartoe genegen waren, te vergunnen om tijdelijk en tegen goed loon te Banda te komen werken. De gouverneur van Celebes bracht dit verzoek aan den sultan over, die er ook aan schijnt voldaan te hebben, daar het getal Boetonneezen

in de assistentresidentie Banda sedert sterk moet zijn toegenomen. Daardoor kwamen echter in de laatste jaren Boetonsche prinsen wel eens op de gedachte om van hun landslieden in de Molukken belasting te gaan heffen. In 1875 werd dit zelfs gedaan door een broeder van den sultan, Ijaroena Dipoemalangan, d. i. de afgetreden vorst van Dipoemalangan, genaamd. Hij kwam het eerst te Ambon aan, waar de resident hem, aangezien hij van geen papieren voorzien was, verzocht om dadelijk naar Boeton terug te keeren, en daartoe van een pas voorzag. Hij stoorde zich daaraan echter niet, maar bezocht ook de zuidkust van Ceram en Banda, alvorens de terugreis te aanvaarden.

In het begin van 1876 werden door Boetonneezen op Banda groote ongeregeldheden gepleegd, waaraan door de militaire macht een einde moest gemaakt worden.

Eenige maanden later kwam met eenige sterk bemande en bewapende prauwen te Banda aan de Boetonsche prins La-ode Kingke Ijaroena Loeliboe, die zich aldaar zoo aanmatigend gedroeg, dat het bestuur het raadzaam oordeelde hem en twee prinsen, die hem vergezelden, naar Amboina te zenden, van waar zij met de gewone mailboot naar Makassar werden opgezonden. Zij werden daarop in het laatst van Mei 1876 met het Boetonsche gezantschap van 1875 naar Boeton teruggezonden, terwijl de sekretaris voor de inlandsche zaken, Ligtvoet, met Z. M. stoomschip Banka, dat de prauw van het gezantschap op sleeptouw had, mede naar Boeton gezonden werd om den sultan te verzoeken voor den vervolge te waken tegen het rondzwerven van Boetonsche prinsen in de Molukken en het varen van Boetonsche handelsprauwen zonder passen, of met passen, die soms jaren geleden aan geheel andere personen waren afgegeven, dan die ze bij zich hadden, want ook dit gebeurde in de Molukken herhaaldelijk. De sultan beloofde maatregelen te zullen nemen, om een en ander voor den vervolge te voorkomen.

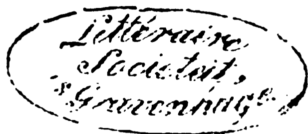
In dezelfde maand werd een begin gemaakt met de oprichting aan het strand ten oosten van Baoebaoe van twee houten, maar met pannen gedekte steenkolenloodsen, waartoe de materialen te Makassar in gereedheid gemaakt,

en, even als het benoodigde werkvolk, met een daar ingehuurd schip naar Boeton overgevoerd waren, zoodat men de medewerking van den sultan des noods ontberen kon. In minder dan een maand tijd waren de loodsen opgeslagen en geheel voltooid, waardoor in een lang gevoelde behoefte voorzien werd, daar de sultan niettegenstaande zijn dikwijls herhaalde belofte nalatig bleef om de oude steenkolenloodsen, die reeds lang zoo goed als leeg waren, naar het strand te verplaatsen, en ook het onderhoud dier loodsen, dat men overeenkomstig zijn verlangen aan hem had overgelaten, veel te wenschen overliet.

Waarschijnlijk zal ter bespoediging van het kolenladen en lossen, hetgeen tot nu toe met kleine schuitjes (sampans) geschiedt, en dus veel tijd kost, ook een los- en laadhoofd op ijzeren schroefpalen bij de nieuwe loodsen worden gebouwd; maar dit was in Februari 1877 nog niet zeker.

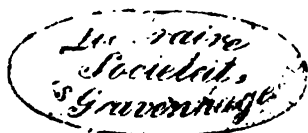
Sedert dezelfde maand Februari 1877 vaart echter geregeld eens in de maand een stoomboot van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij tusschen Makassar en Boeton, waardoor hoogst waarschijnlijk het Gouvernement meer dan vroeger met Boeton in aanraking zal komen, en meer invloed op den gang der zaken aldaar krijgen zal, dan tot dusverre het geval was.

's Gravenhage, 18 *Augustus* 1877

50'

124°

Societeit,

Uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLK- KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:

3e Volgr. Dl. I	*f* 7.20.	Dl. V	*f* 5.45.	Dl. IX	*f* 5
〃 II	- 7.25.	〃 VI	- 4.—.	〃 X	- 6
〃 III	- 8.40.	〃 VII	- 6.—.	〃 XI	- 5
〃 IV	- 9.05.	〃 VIII	- 4.40.		

VERSLAG DER FEESTVIERING van het vijf-en-twi- jarig bestaan van het Instituut . . . . *f* 0

ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK V S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis het landelijk stelsel op Java," door J. Boudewijnse. *f* 1

BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCHE SCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaa. jaartelling. Met aanteekeningen van J. J. Meinsma.

Eerste stuk: Tekst . . . . *f* 7

Tweede stuk: Aanteekeningen . . . . -

BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN, G. K. Niemann. Eerste stuk . . . . *f*

Tweede stuk . . . . . . -

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIE GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de en 18e eeuw. Door P. A. Leupe . . . . *f*

DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. J. H. F. Sollewyn Gelpke. Met 11 kaarten . . *f*

DE WAJANGVERHALEN VAN PÅLÅ-SÅRÅ, PAN EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aan ningen, door T. Roorda . . . . *f*

MALEISCH LEESBOEK, 2e dr., door H. N. v. d. Tuuk *f*

NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BE KINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld do Bleeker . . . . *f*

RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIG DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNIN MALAIE par H. C. Millies . . . . *f*

REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 18 last der regeering van N-I., door C. B. H. v. Rosenberg. *f*

REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NI GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. von Rose Met platen en afbeeldingen . . . .

SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door A. Ludeking . . . .

G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE . .

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

TWEEDE DEEL. — 2e STUK.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1878.

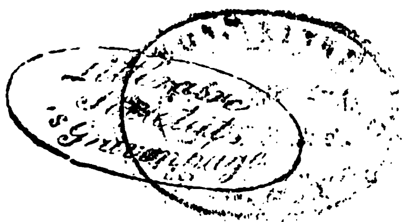
GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

Bladzijde.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de leden toegankelijk elken Maandag en Zaterdag, van 11 ure vm. tot 4 ure 's namiddags.

Heeren leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

EEN MAARSCHALK VAN HET TWEEDE KEIZERRIJK EN EENE FRANSCHE KOLONIE.

STUDIËN OVER ALGERIË,

DOOR

P. G. BOOMS.

Met drie schetskaarten.

Mémoires du maréchal Randon, 2 vol., Paris 1875--'77. — L'Algérie et les colonies françaises par Jules Duval, Paris 1877. — La propriété immobilière en Algérie, commentaire de la loi du 26 Juillet 1873, par E. Robe, Alger, 1875. — Statistique générale de l'Algérie 1873—1875, Paris, 1877. — Exposés de la situation de l'Algérie par le gouverneur-général à la session du conseil supérieur de gouvernement, 1874, 1875, 1876. — enz.

Maarschalk Randon, wiens gedenkschriften de aanleiding waren tot deze studie, bekleedde onder het tweede keizerrijk de gewichtige betrekkingen van gouverneur-generaal van Algerië (1852—'58) en tweemaal die van minister van oorlog (1851 en 1859—'67), doch behoorde niet tot dat soort van avontuurlijke staats- en krijgslieden waaraan dat tijdvak zoo rijk was. In dien zin was hij geen politiek man, zelfs geen eigenlijk bonapartist; en als krijgsman nam hij geen deel aan de vele oorlogen door Frankrijk toen in en buiten Europa gevoerd, de expeditiën tegen Kabylië (1853 en 1857) uitgezonderd. Noch als staats- noch als krijgsman was hij een der korypheën van het keizerrijk, een man met wien het rekening had te houden. Zijne rol was eerder de meer bescheiden van administrateur, doch deze

vervulde hij onder moeielijke omstandigheden met bekwaamheid en toewijding.

Met bekwaamheid, meer bepaald die van landvoogd van Algerië.

Als minister van oorlog was hij te lijdelijk tegenover de plannen van het Elysaeum; later te meêgaand in aangelegenheden die hij voor de belangen van land en leger schadelijk achtte, en leende hij zich zelfs tot het bestrijden van een programma van kolonisatie dat hij als landvoogd had voorgestaan. Uit zijne gedenkschriften blijkt wel, dat er gewichtige besluiten genomen zijn zonder zijne medewerking, dat hij soms waarschuwde of zelfs ontslag vroeg; doch met niettegenstaande aan het bestuur te blijven, heeft hij een deel der zedelijke verantwoording van het keizerrijk op zich genomen, en staat hij hiermede voor de rechtbank der geschiedenis.

Zijne gedenkschriften hebben geschied- en krijgskundige waarde. Zij zijn echter belangrijker als bijdrage tot de kennis van Algerië gedurende een tijdperk van verovering en proefnemingen van verschillenden aard, waarbij Randon behalve als gouverneur-generaal, ook voor en na als minister van oorlog betrokken was. Bij dit gedeelte zullen wij meer bepaald stilstaan, en daarbij ook andere werken ter sprake brengen, hoofdzakelijk de laatste geschriften van den bekenden publicist Jules Duval, [1] die gedurende meer dan twintig jaar zijne studie maakte van de Fransche koloniën, die Algerië door persoonlijke ervaring kende, en wiens beschouwingen zich veelal door degelijkheid en altijd door gematigdheid aanbevelen.

Werken als die van Randon en Duval hebben echter voor oningewijdden het gebrek, dat de schrijvers zelven geheel bekend met de aangelegenheden der kolonie, zich niet altijd de moeite geven om deze voldoende toe te lichten. Hunne mededeelingen en beschouwingen reiken bovendien niet verder dan tot 1870. Wij zullen trachten deze leemte gaandeweg aan te vullen, en de jongste geschiedenis van Algerië

---

1 Verschillende artikels van 1856—70, in 1877 onder den aan het hoofd vermelden titel uitgegeven. Duval kwam in 1870 bij een spoorwegongeluk om het leven.

uit de wetten, decreten en regeeringsverslagen bij te werken. Voor de speciale quaestie van den eigendom en de wijze waarop men thans eene conversie van communaal in privaat bezit tot stand brengt, zal buiten de officiëele bescheiden het gunstig bekende werk van Robe meer bepaald onze vraagbaak zijn. Hoe verschillend de toestanden van Algerië met die van Java ook wezen mogen, komen bij een en ander toch quaestiën ter sprake die voor ons niet zonder belang en leering zijn. Vergelijking en gevolgtrekking zullen wij echter aan meer bevoegden overlaten.

EERSTE GEDEELTE.

I.

RANDON'S MINISTERSCHAP.

Zijne verhouding tot den staatsgreep van 2 December 1851. — De beschuldigingen tegen Randon ingebracht ter zake van Frankrijk's onthoudings-politiek van 1866. — Onthullingen dienaangaande.

Maarschalk Randon, die in de voor Frankrijk bittere dagen van Januari 1871 op vreemden bodem stierf, begon zijne militaire loopbaan onder den eersten keizer. Op jeugdigen leeftijd maakte hij den Russischen veldtocht, en die van '13 en '14 mede, en in 1815, tijdens den terugkeer van Napoleon van het eiland Elba, bekleedde hij in den rang van kapitein de betrekking van adjudant bij zijn oom, de divisie-generaal Marchand. Deze voerde toen te Grenoble het bevel. Zonder zich persoonlijk bij Napoleon aan te sluiten, wist generaal Marchand evenmin als andere chefs den afval zijner troepen te beletten, en kwam dientengevolge in ongenade bij de Bourbons. Randon deelde in die ongenade, en werd eerst na de Juli-omwenteling van '30 tot hoogere rangen bevorderd. Wij zullen hem in sommige daarvan straks werkzaam zien in Algerië. Toen hij in Januari '51 door den prins-president met de portefeuille van oorlog belast werd, stond hij te Metz aan het hoofd van het gewichtige kommando der 3e militaire divisie.

Zijn eerste ministerschap was van korten duur. Hoewel soms te lijdelijk of te meëgaand, was Randon echter een eerlijk man. Hij wilde zich niet leenen tot den aanslag tegen recht en wet waartoe hij door den president en zijn aanhang was aangezocht, [1] en werd daarom reeds in Oc-

[1] Dl. I, blz. 44—45.

tober '51 vervangen door den bekenden generaal Saint-Arnaud. Aan den bloedigen staatsgreep van 2 December nam hij rechtstreeks geen deel; ook kan men hem geen kwade praktijken ten laste leggen; maar aan den anderen kant, wist hij niet in tijds zich los te maken van het Elysaeum dat dien staatsgreep voorbereidde of vrij te blijven van de regeering die daaruit voortsproot, en, als een Bosquet, zich te bepalen bij zijne taak van soldaat die hij in verschillende betrekkingen zoo uitstekend vervuld had. Geen wonder dat hij dan ook heeft moeten deelen in sommige der beschuldigingen tegen het keizerrijk uitgebracht.

Deze betroffen zijn tweede ministerschap, dat aanving met den Italiaanschen oorlog van '59 en tot '67 duurde. Meer bepaald heeft men Randon verweten, dat Frankrijk door zijne schuld in '66 niet ten oorlog gereed was; althans dat het zijne verklaringen aangaande Frankrijks strijdvaardigheid zouden geweest zijn die Napoleon er van terughielden om toen in Duitschland tusschenbeide te komen, Pruisen te beletten het staatkundig evenwicht van Europa ten zijnen behoeve te verbreken, en zoo 1870 te voorkomen.

De gedenkschriften van den maarschalk stellen zich gedeeltelijk ten doel om die beschuldiging te weêrleggen; de overdrijving aan te toonen van de bewering dat de Mexikaansche oorlog Frankrijks legerbenden en magazijnen had uitgeput — bewering nog onlangs herhaald in eene merkwaardige studie van Julian Klaczko [1]; en aan te toonen, dat juist Randon, een verklaard tegenstander van de Pruisische politiek, handelend had willen optreden en zeer geruststellende verklaringen omtrent de daartoe beschikbare macht aflegde.

Volgens de „Mémoires" [2] bedroeg de sterkte van de Mexikaansche expeditie op het einde van 1862 slechts 28,000 man en 5845 paarden met 50 vuurmonden, werd deze sterkte sedert met slechts enkele duizend man overschreden, en kon die expeditie dus het leger niet veel verzwakt, allerminst de arsenalen uitgeput hebben. Men moet echter niet enkel Mexico in rekening brengen, noch bij de materiëele

[1] „Les Deux Chanceliers." Revue des Deux Mondes, 15 Sept. 1875, blz. 435.

[2] Dl. II, blz. 75.

zijde van dezen oorlog blijven stilstaan. Frankrijk had bijna gelijktijdig te voorzien in de expeditiën naar China, Cochin-China, Syrië en het bezet houden van Rome, terwijl de Italiaansche oorlog pas duizende menschenlevens en schatten gelds gekost had. Even populair nu als de oorlog van '59 tot bevrijding van Italië was, even impopulair was die van Mexico, en 't ligt dus voor de hand dat de offers die deze eischte breed werden uitgemeten. Die offers waren trouwens zeer aanzienlijk. De „Mémoires" vermelden niet het bedrag der geleden verliezen, wel dat die oorlog 300 millioen franks verslond. [1] Die verliezen bedroegen echter duizenden, werden in ellende geleden; die offers werden gebracht tot het onderdrukken eener nationaliteit ten behoeve eener reactionaire staatkunde; en de Mexikaansche oorlog die voor Frankrijks pretendent, aartshertog Maximiliaan, op het drama van Queretaro uitliep, eindigde voor dit rijk zelf met een moreel échec: het moest zijne troepen terugroepen om niet in conflict te komen met N.-Amerika, en de geschiedenis zal het eenmaal onthullen, hoe alleen de actieve tusschenkomst van den vertegenwoordiger eener bevriende mogendheid Frankrijk van dat reeds dreigend gevaar redde. Wij nemen nu van de „Mémoires" [2] wel aan, dat tot dien oorlog besloten werd buiten medewerking van den minister van oorlog — eene merkwaardige bijdrage tot de kennis van den gang van zaken, onder een persoonlijk gouvernement, — maar dat besluit bleef toch voor hem geen geheim. Verder leeren zij ons tevens, dat de maarschalk in beginsel tegen dien oorlog was en dien beschouwde als eene staatkundige fout; dat hij met leedwezen zag hoe de Fransche regimenten en het Fransche geld gebruikt werden tot het najagen eener utopie; en het voornemen van April '62, om de Mexikaansche republiek tot een keizerrijk te hervormen, beschouwde als „une tâche difficile en tout pays et d'une extrême imprudence à une telle distance de nos frontières." [3] Nagenoeg terzelfder tijd echter schreef de toen zoo goed als

---

1 Dl. II, blz. 106.
2 Dl. II, blz. 56 en noot blz. 58.
3 Dl. II, blz. 75, 59, 81.

officiëele „Spectateur militaire" [1]: „le Mexique est moins en état que jamais de résister à nos armes" en zag medelijdend neêr op de tegenstanders van dien oorlog; het blijkt ons verder niet dat de maarschalk dien ontried; hij legde er zich in alle geval bij neder, en voor die staatkundige fout en hare gevolgen is hij, onzes inziens, dus mede verantwoordelijk.

Tot die gevolgen behoorden, behalve de materiëele en moreele verzwakking van Frankrijk, eene toenemende oppositie tegen de keizerlijke regeering en aandrang tot inkrimping van het oorlogs-budget. In 1865, te ongelegener ure dus, moest hieraan worden toegegeven door het opheffen van kaders ten bedrage van: 200 kompagniën infanterie, 46 eskadrons kavalerie, 37 batterijen, 2 kompagniën genie, eenige gendarmerie en „non-combattants" [2]. Deze maatregel verwekte bovendien in het leger groote ontevredenheid, en strekte niet tot verbetering van de krijgstucht. Hoe het hiermede gesteld was, heeft generaal Trochu aangetoond in zijn werk „L'armée Française en 1867." Nauwelijks was ze in „het leger van Parijs," onder het krachtig bevel van generaal Changarnier, eenigszins hersteld van den schok van '48, of ze werd opnieuw ondermijnd. Reeds bij de najaarsoefeningen van 1850 werden in het openbaar anti-militaire en ongrondwettige demonstratiën uitgelokt ten behoeve van den aanstaanden keizer, [3] en generaal Changarnier, die daartegen in verzet kwam, werd in zijn bevel vervangen. Dit geschiedde onder den voorganger van Randon, en het moet andermaal tot zijne eer gezegd zijn dat hij laatstgenoemden maatregel niet voor zijne rekening kunnende nemen, een eerste aanzoek voor de portefeuille van oorlog afwees. Maar de kuiperijen om binnen Parijs eene legermacht te hebben waarop voor den staatsgreep te rekenen viel, werden onder zijn ministerschap voortgezet, en daarvan kon hij moeielijk onkundig blijven; zelfs in de „Mémoires" vindt men er be-

---

[1] Van Juni 1862, blz. 8—9.

[2] Decreet van 15 November.

[3] Zie mijne Bijlage III, van de „Militaire statistiek en organisatie van Frankrijk", Nieuwe Spectator, 1852; en „L'Empire et la défense de Paris devant le Jury de la Seine, Introduction et conclusion par le général Trochu", Paris, 1872, p. 119 etc.

wijzen voor. Ook kon het den minister moeielijk onbekend blijven, met welk doel de adjudant van den prins-president, de eskadrons-chef Fleury, de expeditie van Saint-Arnaud tegen Klein-Kabylië (1851) bijwoonde, namelijk om dezen generaal en andere chefs voor den staatsgreep te winnen; ook hieromtrent geven de „Mémoires" genoeg te verstaan. Al leende dus Randon zich niet tot de uitvoering, al gaf hij zelfs, tot misnoegen van den president, eene openlijke afkeuring aan een regiments-chef, die bij dagorder gewaagde van het speciaal vertrouwen van het hoofd van den staat dat het korps naar Parijs riep, [1] van alle verantwoordelijkheid aan de voorbereiding van den staatsgreep kan hij onzes inziens niet worden vrijgesproken. Hij vroeg in '51 ook niet zijn ontslag als minister; de president gaf hem Saint-Arnaud tot opvolger. Dat de maarschalk tijdens zijn tweede ministerschap, in 't begin van '66, bij eene gelegenheid waarbij de discipline betrokken was, wel om ontslag vroeg, [2] doet ook nog weinig ter zake; hij had de persoonlijke voldoening dat zijne demissie niet werd aangenomen, maar afgescheiden van de onthullingen van Trochu, is hetgeen de „Mémoires" zelven te dier zake meêdeelen [3] een bewijs, dat de krijgstucht onder zijn bestuur niet haar eisch kreeg. De strategische organisatie van het leger bleef wat zij was; de maarschalk vond die trouwens „voortreffelijk" [4], hoewel reeds de veldtocht van 1859 moest geleerd hebben dat er veel diende gedaan te worden om eene oorlogs-organisatie nabij te komen; en zijn project tot het vormen eener tweede reserve van 400,000 man van het najaar van '66, hoe goed overigens, zou natuurlijk in geval van een optreden tegen Pruisen te laat zijn gekomen. Alles te zamen genomen was de strijdvaardigheid van Frankrijk niet vooruitgegaan.

Eene andere quaestie is het echter, of dit de reden was die keizer Napoleon in '66 deed besluiten tot eene onthoudings-politiek, of zoo als het heette, tot „une neutralité attentive;" en of zulks geschiedde op grond der verklaringen

---

[1] Dl. I, blz. 39.
[2] Dl. II, blz. 128.
[3] Dl. II, blz. 125.
[4] Ib. blz. 171.

van den minister van oorlog. Met de »Mémoires" gelooven wij van neen. Door de mededeelingen o. a. van generaal Lamarmora, het hoofd van het Italiaansche ministerie van '66 en een eerlijk man, is het thans genoeg bekend dat Napoleon slechts te spreken had om Italië van een verbond met Pruisen terug te houden, en dat Pruisen zonder Italië, vooral zonder de lijdelijkheid van Frankrijk, den kamp tegen Oostenrijk en zijn Zuid-Duitsche bondgenooten niet zou zijn begonnen. [1]

Vorst Bismarck zelf erkende in de kamerzitting van 26 Januari '74, dat zelfs na Sadowa een kleine kern van Fransche troepen in Zuid-Duitschland voldoende zou geweest zijn om Pruisen tot een terugtocht naar Berlijn te noodzaken. In alle geval zou eene demonstratie van Frankrijk, Pruisen in bedwang hebben gehouden. Zoo begrepen het ook de Fransche minister van buitenlandsche zaken, Drouyn de Lhuys, en maarschalk Randon. Dat daartoe binnen 14 dagen eene 80000 à 100000 man aan de N. O. grens vereenigd konden zijn, betwijfelen wij niet; maar de maarschalk maakte zich eene illusie met te meenen dat men des noods in eene maand tijds 450,000 man op de been

[1] In zijn werk: „Un peu plus de lumière sur les évènements politiques et militaires de 1866", schrijft hij o. a. blz. 92: „quoiqu'on puisse dire maintenant (1873), si la France s'était montrée opposée à ces démarches (de zending van den generaal Govone naar Berlijn in de eerste helft van Maart 1866 tot het sluiten van een of- en défensief verbond) nous ne pouvions courir les risques de nous trouver en face d'une alliance austro-française; on verra plus loin que la Prusse était aussi préoccupée que nous, peut-être même davantage, de l'attitude que prendrait la France dans le cas d'une guerre de la Prusse et de l'Italie contre l'Autriche." — Blz. 129: „il (l'Empereur) savait fort bien que sans notre alliance la Prusse à cette époque n'aurait pas osé de mesurer avec l'Autriche." — Blz. 152, woorden van Bismarck van 5 April tot generaal Govone, ter zake van het verdrag met Italië: „Tout cela bien entendu, si la France le veut; car si elle venait à montrer de la mauvaise volonté, alors rien ne pourrait se faire."

Generaal Lamarmora is onlangs overleden. Een partijdig of onoordeelkundig berichtgever schreef toen o. a. dat hij uit vijandschap jegens Bismarck „een onwaardig gebruik" had gemaakt van officiëele bescheiden, en anderen schreven dit na. Zoo iets zou tot zekere hoogte kunnen gezegd worden van de handelingen van von Arnim, maar geenszins van Lamarmora die de staatkunde en de eer van Italië had te verdedigen tegen de valsche voorstellingen van de zijde van Pruisen en met zijne onthullingen een vaderlandslievenden plicht vervulde.

had kunnen brengen, in den zin namelijk van eene behoorlijk georganiseerde en uitgerustte strijdmacht. Vóór en na, hebben 1859 en 1870 het tegendeel bewezen, en in '66 waren nog eene 35 à 40,000 man in Mexico en te Rome. Dat hij meende gereed te zijn en dit verkondigde, heeft hem ten opzichte van den oorlog van '70 juist het tegenovergestelde verwijt van dat van '66 op den hals gehaald, en daarvoor is meer grond.[1] Intusschen was Frankrijk in '66 voldoende gereed om zich in de gegeven omstandigheden te doen gelden.

Eenerzijds echter uit sympathie en edelmoedige beweegredenen jegens Italië; anderzijds uit berekening op de onderlinge verzwakking van de Duitsche mogendheden, en in het vooruitzicht eener rectificatie der Fransche grens in den zin van die van 1814,[2] hem door Bismarck voorgespiegeld, liet Napoleon het Pruisisch-Italiaansch verbond tot stand komen, en Pruisen zijn gang gaan. Het onverwacht snel en verpletterend succes van Sadowa toonde de misrekening voor het tegenwoordige en het gevaar in de toekomst. Een oogenblik dacht men er toen nog aan om de begane fout zoo mogelijk te herstellen. De »Mémoires" leeren ons dat 5 Juli — dus 2 dagen na Sadowa — in ministerraad besloten werd tot mobilisering om Oostenrijk te steunen, en dat dit besluit genomen werd op het initiatief van Drouyn de Lhuys, krachtig ondersteund door maarschalk Randon. De Moniteur van 6 Juli zou het oproepingsdecreet behelzen tot een buitengewone zitting van de Kamers. Volgens de »Mémoires"[3] wisten echter prins Napoleon en de ministers Rouher en Lavalette den keizer onder-

---

[1] Zie: „Le dossier de la guerre de 1870" van Em. de Girardin, Paris 1877, Chap. V.

[2] Zie Lamarmora blz. 129 en 134. Uit hetgeen de generaal op blz. 128—129 mededeelt blijkt, dat Pruisen en Oostenrijk tegen het uitbreken van den oorlog aan Napoleon om het hardst vergoeding aanboden van andermans leêr, zoodat deze kon herinneren aan het spreekwoord van „vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué." — „Il s'agissait, en effet d'un ours — zegt Lamarmora — qui n'était ni dans les Alpes, ni dans les Carpathes, qui se portait fort bien et n'avait envie ni de mourir ni d'aller en cage, et c'est ce qui lui assurait l'existence." Dit doet denken aan l'ours des Ardennes.

[3] Dl. II, blz. 145.

hands van dat besluit terug te brengen; op welke gronden vernemen wij niet. Randon zou toen met bitterheid hebben uitgeroepen: »C'est nous qui avons été battus à Sadowa!" Weldra was het voor eene gewapende interventie trouwens te laat. De diplomatieke handeling van Bismarck was even snel als de strategische van von Moltke geweest was. 26 Juli teekende hij de préliminairen van Nikolsburg, zelfs zonder Italië, Pruisen's bondgenoot; en nu bleek het ook spoedig dat de aan Napoleon voorgespiegelde vergoeding slechts een lokaas geweest was.

Kortom, Frankrijk was om den tuin geleid; had een tweede zedelijk échec geleden, ditmaal een meer openlijk en gevoeliger; het was vernederd: dit begreep een ieder. De verantwoordelijkheid daarvoor trof natuurlijk in de eerste plaats de persoonlijke regeering van Napoleon, die door hare avontuurlijke, uitputtende en despotieke staatkunde reeds sterk gecompromiteerd was. Om den beganen misslag eenigszins te dekken en de publieke opinie af te leiden, werden toen in het leven geroepen de bedoelde insinuatiën en beschuldigingen tegen Randon, die inmiddels bij de kabinetswijziging van 19 Januari 1867 door maarschalk Niël vervangen was. De »Mémoires" geven te verstaan dat deze verspreid werden door de geheime politie. Zij leeren ons verder, hoe in 1870, uit de papieren in de Tuileriën gevonden, gebleken is, dat zekere Vermorel, die in den »Courier Français" van 1867 eene reeks van scherpe artikelen tegen den maarschalk schreef, bezoldigd werd door den minister van binnenlandsche zaken Lavalette, en zelfs door het kabinet van den keizer! Randon wilde eene gerechtelijke vervolging instellen, en schreef tot dat einde aan Napoleon; maar de minister van justitie, Baroche adviseerde tegen als zonder kans op goeden uitslag; en volgens Lavalette waren ook de overige collega's rechtsgeleerden van meening »qu'il y aurait de graves inconvénients à intenter une action dont l'issue devait être plus que douteuse".[1] Natuurlijk! Hij ried den maarschalk een »communiqué" aan, een wassen neus. De keizer wilde dat hij hem een »Mémoire justificatif" voor den Moniteur zou

[1] Dl. II, blz. 211.

zenden; maar terecht zegt Randon: »comment en effet écrirais-je à sa Majesté? Pouvais-je me justifier sans la mettre elle même à découvert".[1] Hij maakte dan ook van het een noch het ander middel gebruik; en tot het uitgeven van het verweerschrift »de la situation de l'armée en 1866," dat hij in April '67 had opgesteld, kreeg hij geen vergunning.

Zoo bleef maarschalk Randon de zondenbok. Dat opstel, dat men onder zijne gedenkschriften terug vindt [2], gaf hij eerst uit in October 1870, dus op een zeer ongelegen tijdstip; en na zoolang gezwegen te hebben »om de moeielijkheden van de regeering niet te vermeerderen," zou het waardiger geweest zijn ook toen nog niet te spreken toen het keizerrijk pas was ingestort.

Dat zijne gedenkschriften spreken en die treurige bladzijden van huishoudelijke politiek toelichten, is iets anders. Het heeft ons anders in de laatste jaren niet ontbroken aan onthullingen over de staatkunde van onzen tijd, huishoudelijke en internationale. Men kon daaromtrent reeds volkomen gesticht zijn, en weten dat vooral de kleine staten van deze alles te duchten hebben. De bevrijdingsoorlog van Italië maakt daarop eene gunstige uitzondering, en de geestdrift waarmede deze ook in Frankrijk begroet werd, toont ons dat het Fransche volk de edelmoedigheid onder zijne deugden mag tellen. Maarschalk Randon vindiceert voor zich het denkbeeld der annexatie van Nizza en Savoye.[3] Uit hetgeen hij daaromtrent mededeelt zou volgen, dat op dergelijke vergoeding vooraf niet gerekend was, en bij die annexatie werd het volkenrecht ten minste gehuldigd.

In het tweede deel der »Mémoires" dat wij tot nu toe hoofdzakelijk besproken hebben, vindt men nog belangrijke mededeelingen over den gang van zaken in Mexico, de politiek die te Rome gevolgd werd, enz. Opmerkelijk is het, dat een protestant als maarschalk Randon was, — hij ging eerst op het laatst van zijn leven tot de Roomsche godsdienst over — niet alleen de bescherming van den Paus voorstond, maar ook

---

[1] Dl. II, blz. 212.
[2] Dl. II, blz. 219 en volgende.
[3] Dl. II, blz. 15—16.

zijne handhaving als wereldlijk souverein. Wij kunnen echter bij een en ander niet stilstaan, doch moeten nog wijzen op de verrassende mededeeling dat ook keizer Napoleon de candidatuur Hohenzollern — de aanleiding tot den oorlog van 1870 — zou hebben aanbevolen. In September van 1869 namelijk, zou hij tot generaal Prim, die zich toen te Parijs bevond, gezegd hebben: „pourquoi ne penseriez-vous pas au prince de Hohenzollern qui est mon parent"? [1] De ware oorsprong van die candidatuur ligt nog min of meer in het duister. Prim heeft het vaderschap afgewezen. Die candidatuur, heet het, zou afkomstig zijn van een oud lid der Cortes, Salazar y Mazaredo, een voorstander van de Iberische eenheid, die toen deze mislukt was aan den zwager van den koning van Portugal zou gedacht hebben. Zij kwam te Berlijn ter sprake in het voorjaar van 1869, gaf aanleiding aan de Fransche regeering tot het vragen van ophelderingen, doch bleef toen rusten. Uit zijne conferentiën met Benedetti was het Bismarck ten overvloede gebleken dat die candidatuur, volgens het gezegde van Saint-Marc Girardin, „un en-cas toujours prêt contre la France" [2] was. Zij deed dan ook als zoodanig dienst in 1870. Is de mededeeling van Randon juist, dan zou keizer Napoleon, waarschijnlijk buiten zijn ministers om en ten einde Montpensier te keeren, tot het hervatten van die candidatuur mede aanleiding hebben gegeven. Het blijkt niet of maarschalk Randon die woorden zelf gehoord heeft, en zondere nadere bevestiging meenen wij dus tot twijfel gerechtigd te wezen. Aan den anderen kant is het reeds genoegzaam gebleken welk imbroglio de zoogenaamde keizerlijke politiek was, om zich van die zijde over weinig meer te verwonderen.

Onder zulk een persoonlijk gouvernement moet de taak van Randon als M. v. O. geene gemakkelijke geweest zijn. Nauwelijks b. v., heeft hij, 28 September '66, naar aanleiding eener nota van den keizer over eene reorganisatie van het leger, zijne denkbeelden ontwikkeld, of hij ontvangt 2 October eene nieuwe waarin een geheel ander stelsel

[1] Dl. II, blz. 306.

[2] Zie over de quaestie Hohenzollern: „La Prusse et la France devant l'histoire." Paris, 1874 4e édition, Dl. I, Chap. V.

wordt voorgestaan: „depuis que je vous ai envoyé ma note, il m'est venu une autre idee" enz. [1] Onwillekeurig denkt men daarbij aan „la Foire aux idées." En van welk gehalte die denkbeelden van den derden Napoleon op krijgskundig gebied soms waren, leert men het best kennen uit zijne nota van 23 Juli 1870, waarin hij, na de oorlogsverklaring, aan den pas benoemden chef van den generalen staf de regeling opdraagt van zaken die jaren van voorbereiding vereischen. Van zulke krijgskundige autoriteit te vernemen: „vous n'avez fait qu'exécuter loyalement mes ordres" [2], is voor een minister van oorlog zeker geen brevet van capaciteit. Maar wij doen maarschalk Randon het onrecht ook niet aan om de zijne daarnaar af te meten. Hij was wel geen hervormer, maar onder moeielijke omstandigheden toonde hij een bekwaam administrateur te zijn.

Zien wij hem thans werkzaam op ruimer en vrijer gebied in Algerië.

II.

DE LANDVOOGDIJ VAN RANDON.

A. De verovering van Kabylië.

Omvang van het toenmalig Algerië. — Kleinere expeditiën in de grensstreken. — Kabylië. — Expeditiën van 1851, 1852 en 1853 in Klein-Kabylië. — Val van Toegoert in het zuiden. — Expeditie van 1857 tegen Groot-Kabylië: de Djurjura; organisatie, zeden en gewoonten van de Kabylen; de krijgsoperatiën; onderhandeling en onderwerping; het fort Napoleon.

Het eerste deel der „Mémoires", meer bepaald door den maarschalk zelf bewerkt, is voornamelijk gewijd aan de geschiedenis van zijn zesjarig bestuur van Algerië.

Toen generaal Randon den 1en Januari 1852 als gouverneur-generaal in Algerië optrad, was hij daar reeds gunstig bekend. Hij had er niet als velen van de meestbekende Fransche generaals in ondergeschikte rangen gediend en op het oorlogsveld carrière gemaakt. Hij was er voor het eerst

---

[1] Dl. II, bl. 195.
[2] Dl. II, blz. 210.

gekomen op 43-jarigen leeftijd, namelijk in '39, als kommandant van het 2e regiment „chasseurs d'Afrique", in garnizoen te Oran; en van '41 tot '47 werkzaam geweest in de provincie Constantine als kommandant van de onderafdeeling Bona. Van daar mogelijk dat zijne gedenkschriften sober zijn in dichterlijke indrukken. Op het voorbeeld van den toenmaligen gouverneur-generaal Bugeaud, had ook hij in Bona met goed gevolg het „ense et aratro" toegepast, eene taak die hij thans hervatte om ze over de geheele kolonie uit te strekken. Doch zou de eigenlijke kolonisatie op groote schaal kunnen geschieden en duurzaam wezen, dan moest de onderwerping van Algerië door het zwaard voltooid worden. Randon deelde ook in dit opzicht het gevoelen van Bugeaud: „qu'en Algérie pour être maître de quelque chose, il faut tout posséder" [1].

Tot die onderwerping bleef nog veel te doen over.

Frankrijk's heerschappij omvatte toen nog slechts ongeveer het oude Numidië en Mauretanië Caesariensis. Zijne zuidelijkste posten waren Tebessa, Biskara, Boeçada, Boghar, Tiaret, Saïda en Sebdoe. [2] Binnen die posten echter bleef Kabylië, het moeielijke bergland van den Djurjura en de Babors dat zelfs de Romeinen tegenhield, [3] nog steeds onafhankelijk op enkele kustplaatsen na, en vijandig; in het oosten was de grensscheiding met Tunis, nog in vlottenden toestand, de aanleiding tot voortdurende conflicten; in het westen werd die met Marokko, geregeld na Isly bij het verdrag van Oedja, niet geeërbiedigd door de naburige Marokkaansche stammen; en de Oasen tusschen den Tell [4]

---

[1] Zoo betoogde Jules Duval, en wel op geographische gronden in het hoofdstuk: „De l'occupation et de la domination militaires en Algérie" van zijn: „Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie." Zie: „Bulletin de la Société de géographie," Juillet et Août 1865.

[2] Zie de schetskaart van Algerië.

[3] In den Djurjura althans vindt men geene overblijfsels van eene Romeinsche vestiging, en evenmin blijkt van dergelijke uit de geschiedenis. Die streek bleef insgelijks onafhankelijk tijdens het Vandaalsche, het Byzantijnsche, Arabische en Turksche tijdvak. Zie de artikels van prins Bibesco: „Les Kabyles du Djurjura" in de R. d. D. M. van 1 en 15 April en 15 December 1865.

[4] De Tell is de noordelijke meest vruchtbare streek van Algerië, bergen en vlakten, het graanland: volgens sommigen komt Tell van

en de eigenlijke Sahara: Laghoeat, Oeargla, Toegoert enz., die de Fransche heerschappij te nauwernood kenden, dienden aan gewaande profeten, navolgers van Abd el Kader, tot toevluchtsoord en wapenplaats van waar zij de aangrenzende Tell-streken in onrust hielden en brandschatten.

Van daar reeds terstond de noodzakelijkheid tot verscheidene kleinere meest gelijktijdige expeditiën, als: tegen Bou Bargla, „l'homme à la mule," op de Z. O. helling van den Djurjura; in het westen tegen den Marokkaanschen bergstam der Beni Snassen; in het oosten, waar de opstandelingen tot bij Calaa op Tunisch grondgebied werden vervolgd en verslagen; in het zuiden tegen den cherif van Oeargla, Mohammed Ben Abdallah, die Toegoert en Laghoeat mede in beroering hield. Laghoeat, 75 uur gaans ten zuiden van Boghar, viel op het einde van '52 na een bloedig gevecht, kreeg eene vaste bezetting, en werd met Boghar verbonden door den bordj [1] Djelfa in het land der Ouled Nails. Door middel van dezen ver vooruitgeschoven post zou men beter het oog kunnen houden op de stammen van het zuiden, en des vereischt sneller en veiliger kunnen handelen.

De belangrijkste quaestie in het oog van Randon was de onderwerping van Kabylië; hier gold het een veroveringsoorlog, en 't is aan zijn beleid te danken dat deze met betrekkelijk weinig verlies en in korten tijd tot een goed einde gebracht werd.

Kabylië is het bergland dat zich uitstrekt over het N. O. deel der provincie Algerië en het N. W. van de provincie Constantine, van Dellys tot Collo langs de kust en tot nabij Setif in het binnenland. Het wordt onderscheiden

tellus (terre), volgens anderen is het een arabisch woord dat heuvel beteekent. Op den Tell volgt de streek der hoogvlakten, meest begroeid met alfa en dis (lygeum spartum), en van de chotts en sebka's of zoutmeeren. Dan de verre weg grootste streek van de Algerijnsche Sahara (Sahel = vlakte, Raa = weiden, grazen), gedurende de helft van het jaar steppen of weidegronden, waarin talrijke oasen en daya (groene plekken), en te onderscheiden van de Groote of eigenlijke Sahara, die meer het karakter eener woestijn heeft. De eene streek van Algerië is als het ware het complement van de andere, en wie meester wil zijn van de bevolking moet het geheel bezitten, zeide ook Duval.

[1] Versterkte militaire post, verblijf voor het gewestelijk hoofd en caravanserail tevens.

in het land van den Djurjura tusschen de Sebaoe die iets bewesten Dellys uitmondt en de Sahel die bij Boegia in zee valt; het land van de Babors en den Zouagha, tusschen de Sahel en de Kebir die zich beoosten Djidjelly ontlast; verder in het land van Collo. Het westelijk gedeelte, het hoogere bergland, heet ook wel Groot-Kabylië; het oostelijk of lagere, Klein-Kabylië, eene onderscheiding die echter niet door verschil van grootte of bevolking gewettigd wordt. Tot zijne onderwerping waren door vorige landvoogden wel plannen ontworpen, maar de omstandigheden hadden nog niet veroorloofd daaraan ernstige uitvoering te geven. Randon oordeelde dat de tijd daartoe thans gekomen was, vooral ook om te voorkomen dat bij Europeesche verwikkelingen, waartoe het weder optreden der Napoleontische dynastie ligt aanleiding kon geven, deze kuststreek door de tegenpartij tot het brandpunt van een algemeenen opstand gemaakt werd. Hij begreep echter dat om hier te slagen, waar behalve de krijgshaftige geest eener vrij talrijke en gezeten bevolking van Berbers, het abrupte karakter van het terrein eene groote moeilijkheid was, anders moest worden te werk gegaan dan tegen de Arabische nomaden van het Zuiden. Kwam het daar voornamelijk op snelheid van handelen aan, in Kabylië moest men door het openen van wegen toegang zien te krijgen tot het hart van het land; tegen Kabylië zou de soldaat in het pikhouweel een nog zekerder middel van slagen hebben dan in zijn geweer, mits met het geweer er naast. In die richting waren nog slechts de eerste stappen gedaan.

Klein-Kabylië was wel in 1851 doorkruist geworden door Saint-Arnaud, doch deze had toen haast gemaakt om zijn eigen politiek doel te bereiken, en tot duurzame vestiging van het Fransche gezag had die expeditie weinig gedaan. Volgens Randon waren hare resultaten in dit opzicht „à peu près nuls" [1], hetgeen, zooals wij straks zien zullen, minder juist is. Zijne eerste poging van 1852 om het land van Collo voor goed te bedwingen en deze kustplaats door een grooten weg met Constantine te verbinden, ging gepaard met gewapende werkzaamheden tot het openen van een

[1] Dl. I, blz. 36.

weg van Dellys naar Aumale en het berijdbaar maken van den weg van Boegia naar Setif, ten einde Groot-Kabylië inmiddels in het oog te houden en later op zijne beurt te kunnen beheerschen. Dat doel werd gedeeltelijk bereikt ten koste van vele kleine gevechten en groote inspanning, doch van het bezet houden van Collo moest vooreerst nog worden afgezien ten gevolge van den reeds vermelden opstand op de grens van Tunis.

Het volgend jaar (1853) lag de beurt aan Kabylië van de Babors. Eene expeditie van 12,000 man door Randon zelven aangevoerd, en o. a. vermeld in de meesterlijke „Schetsen en tooneelen uit den Atlas en den Aoëres" van kolonel De Jong van Rodenburgh, drong thans voor het eerst door in dit moeilijke bergland, en onderwierp het na sterken tegenweer. Deze expeditie werd vervolgens voortgezet en wel van de ruïne van Zama [1] uit naar de Kebir, door het land van de Ben Ahmed, Ider en Afer's die ten noorden van den Zouagha wonen. Randon beweert dat Saint-Arnaud alleen de kuststreek van dit gedeelte van Kabylië bezocht had, en schrijft het toe aan den indruk dien zijn eigen tocht door de Babors op deze naburige stammen te weeg bracht, dat zij zich zonder tegenstand onderwierpen. Het eerste is onjuist. Saint-Arnaud was van Milah dwars door die stammen heen gebroken tot het ontzetten van Djidjelly, had het land tusschen Zama en Collo verder in verschillende richtingen doorkruist en voor het oogenblik onderworpen. [2] Hij had aan die stammen gevoelige slagen toegebracht, en dat de geheugenis daaraan tot hunne vredelievende houding van '53 veel zal hebben bijgedragen is meer aannemelijk dan de bewering van Randon, dat zelfs geen herinnering aan dien tocht van voor twee jaar hun zou zijn bijgebleven. [3] Randon was een tegenstander van Saint-

[1] Het oude Choba of Thoba; de ruïnen die hier aan het strand gevonden worden, beslaan een vrij regelmatig vierkant van 1 à 1¼ kilom. zijde, bezaaid met liggende en staande steenbrokken, die meer aan een kerkhof dan aan overblijfsels van woningen zouden doen denken, ware het niet dat er overblijfsels van eene waterleiding en van een circus te zien zijn.

[2] Zie mijn verhaal van den „Veldtogt tegen Klein-Kabylië in 1851," 's Bosch, 1852; en „Lettres du maréchal Saint-Arnaud." Paris, 1858, Dl. II

[3] Dl. I, blz. 36.

Arnaud. Deze had hem den voet gelicht als minister van oorlog, en zich het opperbevel doen toekennen van eene expeditie naar den Djurjura, door Randon voor 1853 ontworpen, doch die, naar aanleiding van zijn verzoek om ontslag te dier zake, verdaagd werd. [1] Hij had dus reden om op Saint-Arnaud gebeten te zijn, en dit maakte hem onbillijk, afgescheiden van de zucht tot overschatting van eigen verdiensten, waarvan zijne gedenkschriften niet geheel vrij zijn. Randon deed echter in '53 wat Saint-Arnaud in '51 had nagelaten. Hij deed Djidjelly door een weg met Constantine verbinden, een reuzenwerk in minder dan een maand tijds verricht door 8000 man van dezelfde troepen die het land met de wapens hadden bedwongen; zoo verzekerde hij de gemeenschap van deze kleine havenstad met het binnenland.

De onderwerping van den Djurjura moest worden uitgesteld tot 1857, hoofdzakelijk ten gevolge van den Krim-oorlog, waaraan 30,000 man van het Fransch-Afrikaansche leger deel namen. In dien tusschentijd moesten echter in verschillende richtingen kleine tochten worden ondernomen, o. a. ook weer tegen Ben Abdallah, ten gevolge waarvan Toegoert genomen werd en bezet bleef. Toegoert, Laghoeat en Geryville, in het zuiden van Oran opgericht, waren thans de uiterste posten van de drie provinciën. Door middel van deze kon men nu van nabij het oog houden op Oeargla, en bescherming verleenen aan de toen rustige stammen der Sidi Cheikh, die wij nader zullen leeren kennen, der Beni Mzab, en anderen. Wat in het bergland het pikhouweel voor eene duurzame bevestiging doen moest, deed hier in de woestijn verder de putboor. In de oasen werden tal van putten geopend of verzandde vrijgemaakt, en door den soldaat andere werkzaamheden tot besproeiing verricht, waardoor de landbouw bevorderd, de handel verlevendigd en welvaart verspreid werden, terwijl er eene vroeger ongekende veiligheid begon te heerschen.

[1] Zoo Randon. Saint-Arnaud daarentegen schreef, 29 Maart 1853, bij zijn terugkeer van Hyères te Marseille, aan zijn broeder: „l'Empereur m'ordonne de me soigner. Il ajourne à cause de ma santé et des affaires d'Orient l'expéditon de la Kabylie à l'année prochaine." („Lettres" Dl. II, blz. 396.)

Tegelijk vonden daar wetenschappelijke verkenningen plaats: géologische, hygiénische, topografische. Op een en ander komen wij nader terug.

Voor de toenemende welvaart van de kolonie pleit de omstandigheid dat zij voor een goed deel voorzag in het approvisionnement van het Krim-leger; en opmerkelijk is het dat tijdens dien oorlog in het Oosten, toen het bezettingsleger tot een minimum was teruggebracht, de rust in 't algemeen weinig verstoord werd.

Kabylië echter, zoowel dat van de Babors als van den Djurjura, bleef onrustig of vijandig. Men was hier voortgegaan met het verbeteren en verlengen van de wegen — de loopgraven als het ware waarmede men de vesting nadert — en het oprichten van versterkte posten ter hunner bescherming. O. a. was dit het geval geweest met den in '52 aangevangen weg tusschen Dellys en Aumale en zijne vertakkingen: westwaarts naar Algiers van uit den bordj Dra el Mizan, oostwaarts naar Boegia van uit den bordj Tizi-Oezoe. Bou Bargla had andermaal eene kleine expeditie noodzakelijk gemaakt in het dal van den Boven Sebaoe; hij sneuvelde in eene hinderlaag en in zijn plaats was de marabout (heilige) el Hadj Amar als hoofd van den tegenstand opgetreden. In de verwachting dat de Krim-oorlog de Fransche troepenmacht genoegzaam verzwakt had, wist Hadj Amar de Guetchoula's en andere stammen van het westelijk uiteinde van den Djurjura in '56 over te halen tot een aanval op den post Dra el Mizan. Hij had echter zijn tijd slecht gekozen. Reeds waren de eerste korpsen van Sebastopol teruggekeerd. De opstand kon dus terstond worden onderdrukt, hoewel ten koste van vele verliezen. Doch het saizoen was te veel verstreken om de operatiën in dit moeielijk bergland tot volkomen onderwerping voort te zetten.

Dit geschiedde eerst in '57. Randon inmiddels tot den rang van maarschalk verheven, ondernam toen de verovering van den Djurjura, dien men gaandeweg beter had leeren kennen.

De algemeene grens van dit bergmassief is reeds aangewezen. De loop van de Sahel geeft de richting aan van den hoofdketen, wiens hoogste toppen, de Tangoel Haidzer

en de Lalla Khedidja, tot zijne westelijke helft behooren en zich respectivelijk 2070 en 2308 meter boven de zee verheffen; kaap Carbon, door het fort Goeraya bekroond, is nabij Boegia zijn oostelijk uiteinde. Zijne noordelijke hellingen zijn het steilst. Noordwaarts richten zich ook zijne hoofdtakken, die door nauwe dalen en vreeselijke ravijnen van elkander gescheiden zijn. De voornaamste van deze takken is de bergrug die in het centrum van den z.g. pas [1] van Tiroerda uitgaat, en daarna een vork vormt, waarvan de oostelijke tand het dorp Koekoe, de aloude verblijfplaats van de Berbersche koningen draagt [2], en de westelijke, met eene klauw van drie teenen abrupt in het dal van de Sebaoe neervallende, de woonplaats is van de Beni Raten (of Aït Iraten), een der machtigste en woeligste stammen van den Djurjura: hier verheft zich thans het fort Napoléon (Fort national). Op de kruinen van den Djurjura, die 's winters onder de sneeuw bedolven liggen, vindt men

[1] Bergpas, col: tenia; defilé: biban.

[2] Zoo zegt Randon. Welke Berbersche koningen hier bedoeld zijn, is niet duidelijk. De bekende Numidische koningen hielden hun verblijf te Cirta (Constantine). Mogelijk bedoelt R. stamhoofden van den Djurjura als Tacfarinas, Igmazen, Firmus, die tijdens het Romeinsche tijdvak voortdurend Numidië en Mauretanië teisterden. Tot die stammen behoorden de Quinquegentianen of de vijf stammen tusschen Boegia (Salde) en Dellys (Rusucurru) met de hoofdstad Quintas, die de „anonymus van Ravenna" (7e eeuw) plaatst in den mons Ferratus (Djurjura). Kan Quintas hetzelfde zijn als Koekoe of Cuco? — In het werk van Devaux „les Khebaïles du Djurjura" Paris 1859, wordt Koekoe de residentie genoemd van een onderkoning van den sultan van Boegia, in de 7e eeuw, dus onder de Arabische heerschappij, wien de stam der Aït Sedka gehoorzaamde als zij wel wilde. Ibn Khaldoun, de geschiedschrijver der Berbers (vertaling van Bar. de Slane), spreekt van de Beni Fraoucen en de Beni Iraten, als bewonende het bergmassief tusschen Boegia en Dellys: „C'est une de leurs retraites les plus difficiles à aborder et les plus faciles à défendre; de là ils bravent la puissance du Gouvernement, et quand le sultan de Bougie leur réclame l'impôt ils se revoltent, étant bien sûrs de n'avoir rien à craindre dans leurs montagnes." De spaansche geschiedschrijver Marmol uit de XVIe eeuw, door prins Bibesco aangehaald, zegt, dat een der bergen van den grooten Atlas, den naam draagt van Cuco, naar eene stad die daar gelegen is, zonder meer. Volgens prins Bibesco is Koekoe thans een dorp der Aït Yahia, op 5 uur van fort Napoleon, dat de top eener smalle hoogte inneemt, en nooit tot verblijf kan gediend hebben aan eene talrijke bevolking of garnizoen, zoodat hij ook daarom de onderstelling verwerpt dat hier de Romeinsche post Turaphilum kan geweest zijn.

in het goede jaargetij nog rijke graslanden als de lager gelegen reeds verdord zijn; het gebruik daarvan gaf dikwijls aanleiding tot conflicten tusschen de stammen die de hellingen ter weerszijden bewonen. Van de verschillende passen die er over heen voeren zijn van ouds bekend die van Akfadou en Ksar Kbouch (vermoedelijk het Ruha van Peutinger) in het oosten; de meest bruikbare is die van Djaboub in het zuidwesten; de overige zijn moeielijk te passeren, en een goed deel van het jaar onbruikbaar.

Merkwaardig is hetgeen de „Mémoires" meedeelen omtrent de organisatie, de zeden en de gewoonten van de Kabylen. Wij moeten ons tot de hoofdzaken bepalen, en gaan daarbij tevens te rade met de reeds genoemde zeer merkwaardige artikels van prins Bibesco, en het artikel dat E. Renan in de Revue des Deux Mondes van 1 September '73 schreef[1], naar aanleiding van het groote werk over Kabylië van generaal Hanoteau en raadsheer Letourneux[2].

De Kabylen zijn de afstammelingen der oude Numidiërs van Masinissa, Syphax en Iugurtha. Zij schrijven arabisch, doch hebben een eigen spreektaal, en zijn verwanten van de Toearegs en andere Sahara-bewoners, met wie zij gerekend worden te behooren tot de aloude bevolking van Noord-Afrika tusschen Egypte en den Oceaan. Bij Grieken en Romeinen golden zij voor barbaren; van daar de benaming van Berbers. In het hoogere bergland is de oorspronkelijke bevolking vrij zuiver gebleven van vreemde inmenging; in de aangrenzende lagere streken is zij min of meer vermengd met het Arabische ras.

Terwijl de Arabieren aan eene militaire en godsdienstige aristocratie gehoorzamen, zijn de Kabylen democraten bij uitnemendheid. Stammen (arch) die een zelfde bergmassief bewonen, vormen doorgaans eene confédératie (khebila). Van daar den algemeenen naam van Khebaïlen of Kabylen, het volk der federatie. Dergelijke khebila staan echter niet onder één hoofd; de stammen, zelfs de dorpen leven in staatkundigen zin onafhankelijk van elkander.

Het dorp (dechra) is de politieke en administratieve eenheid, en in het dorp is de djemâa of de verga-

1 „La Société Berbère."
2 3 vol., Paris 1873.

dering van alle mannen die de vasten van den Ramadan kunnen nakomen, de souverein. In de praktijk echter oefenen de notabelen, d. i. zij die om leeftijd, maatschappelijke positie en persoonlijke beteekenis door de publieke opinie als zoodanig worden erkend, een overwegenden invloed uit [1]. Op aanbeveling van die notabelen kiest de djemâa een amin als tijdelijk hoofd van het uitvoerend gezag, soms om beurten uit de verschillende partijen (çof's) van het dorp; deze kiezen zich elk een vertegenwoordiger (tamen, dahman) van hunne belangen, die als de adjuncten zijn van den amin. Verder heeft men een oukil (ontvanger of beheerder van de gelden der djemâa) die tot een anderen çof behoort als de amin; en een kodja of secretaris. Al die functiën zijn onbezoldigd.

De çofs waarvan hier sprake is, zijn noch politieke, noch godsdienstige of maatschappelijke partijen, maar eenvoudig associatiën tot onderlinge hulp; zij voeren dikwijls strijd met elkander, hebben hunne vertakkingen in den stam en in de confederatie, en staan hunne leden bij desnoods ten koste van leugen en meineed; hunne hoofden oefenen meer algemeenen invloed uit dan de amins, en om hunne populariteit te sparen treden zij zelven niet als amin op [2].

Wanneer de amin het vertrouwen van het dorp heeft verloren, wordt hem te kennen gegeven dat hij rust moet nemen.

De djemâa vergadert eens in de week; wie niet opkomt wordt beboet; wie het decorum niet bewaart, wordt berispt of beboet; men bespeurt daar nauwelijks onderscheid tusschen armen en rijken. De djemâa is de politieke, de administratieve, de rechterlijke macht, en doet zelfs uitspraak in privaatquaestiën van eer en zedelijkheid. De zienswijze van de minderheid wordt altijd in ernstige overweging ge-

---

[1] Het woord djemâa wordt dientengevolge ook wel gebezigd in den beperkten zin van notabelen.

[2] Volgens Hanoteau en Letourneux, beteekent çof: gelid, linie; zij gebruiken daarvoor het woord partij. Prins Bibesco onderscheidt kharouba's en soffs; de eerste zouden meer familie-coteriën zijn die gemeenschappelijke belangen hebben en daarom ook vertegenwoordigd worden bij het uitvoerend gezag; de soffs, meer algemeene en wisselende partijen, die zich ook buiten de dechra vertakken.

nomen. In belangrijke zaken is eenstemmigheid noodig; kan deze door heen- en weerspraak tusschen de leiders niet worden verkregen, dan wordt de zaak verdaagd, of onderworpen aan de beslissing van een persoon die het algemeen vertrouwen geniet, of aan de djemâa van een ander dorp.

Voor het recht gelden: 1o. de Koran; 2o. de âada of algemeene gewoonte, die hoewel niet beschreven zorgvuldig en uitvoerig het civiele recht regelt en ouder is dan de Koran; 3o. de arf, of bijzondere gewoonte van het dorp. De Kanouns tarifeeren de verschillende soorten van overtredingen hetzij in burgerlijke of in strafzaken, en verschillen niet alleen van stam tot stam, maar zelfs van dorp tot dorp [1]. De boeten spelen daarin eene hoofdrol. De boeten zijn de voornaamste bron van de gemeentelijke uitkomsten, die verder gevonden worden uit successierechten, en verschillende rechten bij huwelijk, echtscheiding en de geboorte van kinderen van het mannelijk geslacht. Deze inkomsten dienen tot openbare werken, tot gastvrijheid jegens vreemde reizigers, en het aankoopen van slachtvee dat onder al de leden van de gemeente wordt verdeeld (ouzia); wie zelf een rund wil slachten, moet daarvan kennis geven aan den amin, opdat de zieken en de zwangere vrouwen zich van het noodige kunnen voorzien.

Voor het onderhoud van de imans (schriftgeleerden), de marabouts (heiligen) [2] en de armen wordt eene belasting geheven gedeeltelijk in geld van alle mannen die in staat zijn de wapens te dragen, gedeeltelijk in granen van al de ingezetenen, vrouwen en kinderen niet uitgezonderd. Sommige godsdienstige instellingen hebben ook eigen goederen (habbous), even als aan de armen dikwijls akkers (rabbi) vermaakt worden, die door co-

[1] Zie zoodanig tarief bij Bibesco, Revue d. D. M. 1 April '65.

[2] Il y a dans l'islamisme des saints appelés marabouts (cette qualité est même héréditaire dans les familles), mais point de prêtres; les muphlis, imans, ulémas ect., si improprement désignés dans notre langage comme ministres du culte, ne sont que des docteurs en théologie, des casuistes, dont le rôle se borne à un enseignement scolastique." Ch. Roussel „La Justice en Algérie", Revue des Deux Mondes, 1 Août 1877, blz. 693.

tisatiën en algemeene corveën worden bebouwd. Alle leden der gemeente zijn ook verplicht tot corveën bij publieke werken.

In Kabylië bestaat het individueel grondbezit, behoorlijk begrensd en beschreven, blijkens de bescheiden die men in de woningen aantreft. Het privaat eigendom heet melk, het communaal mechmel.

De Kabylen zijn arbeidzaam, oefenen landbouw en veeteelt uit, smeden wapens, maken buskruid, houten keukengereedschap, bijouteriën, sommige zelfs.... valsche munt van eene ongeloofelijke volmaaktheid. Doorgaans echter zijn ze arm, en velen gaan elders werken, doch om naar hun land terug te keeren wanneer zij een stuiver verdiend hebben. Ook associeren verschillende bedrijven en gezinnen zich tot onderlinge ondersteuning.

In tegenstelling met den Arabier, zijn de Kabylen veelal blond, levendig, luidruchtig, harstochtelijk van aard, hebben krachtiger gestel, doch meer alledaagsche gelaatstrekken.

De Kabylen zijn mohammedanen [1], doch geen fanatieke. Zij zijn in den regel geen polygamen; de conditie van de vrouw is echter die van eene gekochte dienstmaagd, doch zij beweegt zich vrij en zit aan bij den maaltijd van haar echtgenoot. In het oog der wet is zij geene persoon; zij kan niet erven.

De marabouts vormen in Kabylië geene overheerschende klasse, en moeten zich schikken naar de volksgebruiken. Echter oefenen zij een grooten en doorgaans weldadigen invloed uit voornamelijk tot het voorkomen, het verschuiven of beslechten van geschillen en oorlogen; bij processen worden zij gewoonlijk tot scheidsrechters gekozen, of door de djemâa, die uitspraak doet, als zoodanig aangewezen. Aan hen heeft men ook de talrijke scholen te danken die in Kabylië gevonden worden, en waarvan sommige zelfs eene zekere vermaardheid hebben; grammatica, de Koran en het recht worden hier onderwezen. Volgens Bibesco

---

[1] Men wil dat zij vroeger christenen geweest zijn, en wel Donatisten, waartoe Firmus, uit haat tegen de Romeinen, hen zou hebben overgehaald (einde 4e eeuw); in den Djurjura komt het teeken van het kruis nog dikwijls voor bij wijze van tatoeage; bij de Toearegs is het meer algemeen.

kan de bevolking echter in den regel lezen noch schrijven. De inkomsten van die scholen spruiten voort uit stichtingen of vrijwillige bijdragen. Voor zooveel de inkomsten het toelaten, worden onbemiddelde leerlingen opgenomen en gehuisvest, ook van elders. Zij oefenen ook gastvrijheid uit jegens de reizigers.

Van den plicht der gastvrijheid, hoe bezwarend ook voor die armoedige stammen, kwijten zij zich ook jegens vreemden zonder ophef, als van een plicht, op eene waarlijk aandoenlijke wijze.

De vrijheidlievende Kabylen straffen niet met gevangenis. Wraakneming over persoonlijke beleediging of aanslagen is geoorloofd. In geval van moord rust de plicht van robka (vendetta) op den zoon, den broeder of den erfgenaam van den verslagene. Weet de schuldige een anderen stam te bereiken, dan wordt hij daar opgenomen en van een vrijgeleide, anaïa, voorzien, dat op het stamgebied heilig is. De anaïa heeft ook de ruimere beteekenis van goede trouw, van het verpanden van het eerewoord in alle omstandigheden, en dit is heilig op straffe van infamie. De partikuliere anaïa gaat bij onvermogen op de familie, den çof of het dorp over. Wie de anaïa van het dorp of den stam schendt, wordt gestraft met steeniging en de verbeurdverklaring zijner goederen; zijn huis wordt afgebroken. De anaïa is onze sultan, zeggen de Kabylen en zie hier, voegt Bibesco er bij, op welke welsprekende wijze eene djemâa van de confederatie der Guechtoulas de onschendbaarheid van dit groote beginsel in 1851 in een brief aan den kommandant van Dra el Mizan verdedigde: »Vous nous en voulez parce que nous donnons refuge à des gens qui sont vos ennemis, et cependant nous ne faisons que suivre la loi de Dieu. Quelle confiance aurez vous en nous, quand vous entrerez dans nos montagnes, si dès aprésent nous vous livrons ceux qui sont venus nous demander asile? Répondez, et dites nous si vous ne feriez pas vous mêmes ce que vous nous reprochez. Notre anaïa est le pouvoir qui nous a gouverné jusqu'à ce jour; la poudre a fait taire les familles qui voulaient porter le trouble parmi nous. Nous aimons et l'anaia et la poudre, parce que toutes deux nous ont permis de règler nos affai-

res sans recourir à l'étranger; le jour où nous cesserons d'en faire cas sera celui de notre décadence."

De eerewet en het beginsel van onderlinge hulp zijn de basis en de band van de maatschappij der Kabylen. Doch voortdurende twisten en oorlogen — gelukkig geen veroveringsoorlogen, eerder duels om quaestiën van eer of eigenliefde (niff) — tusschen de çof's en de dorpen zijn tevens een natuurlijk gevolg van eene organisatie zonder centraal gezag.

Volgens Randon wordt door de dorpen om beurten een stamhoofd (amin el oumena) gekozen, wiens functiën zich in tijd van vrede bepalen tot het toezicht op de markten die buiten de dorpen gehouden worden, doch die in tijd van oorlog belast is zoowel met de onderhandelingen als met het aanvoeren van de contingenten. Volgens anderen wordt zoodanig hoofd enkel in en voor den tijd van oorlog gekozen door de notabelen, als een soort van chef van den generalen staf en intendant.

Een eigenlijk centraal gezag bestaat dus in gewone tijden niet in den stam, en van de khebila, waartoe zelfs niet alle stammen toetreden, is het verband nog losser.

De stammen van den Djurjura, gewoonlijk begrepen onder de algemeene benaming van de confédératie der Zouaoua, rekent men dat 29,000 geweren kunnen uitbrengen [1]; ruiterij hebben de democratische Kabylen niet; zij zijn fanatiek op hunne aloude onafhankelijkheid, en 't is eene gevaarlijke dwaling, zeggen Hanoteau en Letourneux, te gelooven dat een deel der Kabylen naar de Fransche heerschappij verlangde.

Met 27,000 man in 4 divisiën ondernam maarschalk Randon hunne onderwerping, en volbracht die in 45 dagen ten koste van een verlies van 1500 officieren en manschappen.

Voor de eigenlijke krijgsoperatiën zullen wij kort zijn. Zij werden in de eerste plaats gericht tegen de Beni Raten, die wij als de machtigste en woeligste stam leerden kennen. 24 Mei 1857 rukten de divisiën Jusuf en

---

[1] Volgens prins Bibesco kan Kabylië 80,000 strijders uitbrengen op 400,000 zielen. „Het hart van Kabylië" — de eigenlijke Djurjura — berekent hij op 35000 geweren.

Mac-Mahon uit het dal van de Sebaoe tegen hen op, terwijl de divisie Renault meer westelijk de Beni Irdjen aantastte. De afstand, die te doorloopen viel om hun bergkruin te bereiken, bedroeg slechts een groot uur gaans, doch deze kruin verheft zich 800 meter boven de rivier, er voerden geene wegen heen, en de hellingen zijn doorkruist met diepe ravijnen. Niettegenstaande een hevigen tegenstand bereikten beide divisiën het plateau van Affensou, Imaiseren en Bou Arfa, en namen deze dorpen stormenderhand in; zij maakten hier eene halt om zich vast te zetten alvorens verder te gaan, en hadden toen een tegenaanval te doorstaan, die met eene worsteling van man tegen man ten voordeele van de Franschen eindigde. Gedurende den nacht en den 25e werd de strijd voortgezet; doch toen ook nu alle aanvallen der Kabylen werden afgeslagen, terwijl Renault inmiddels de voornaamste dorpen van de naburige Irdjen had genomen, besloten de Beni Raten zich te onderwerpen om van hunne bezittingen nog te redden wat te redden viel. Zij verzochten om een wapenstilstand (aman) van 24 uur, en de contingenten hunner bondgenooten trokken dientengevolge af.

Kenmerkend is de onderhandeling over hunne onderwerping die 26 Mei plaats vond, en die wij daarom uit de „Mémoires" zullen overnemen.

„Le lendemain vers quatre heures, les envoyés des Beni Raten, au nombre d'une cinquantaine, traversent le camp et sont conduits à la tente du maréchal par le chef du bureau politique, le colonel de Neveu. Leurs vêtements sont sales et déchirés, mais leur attitude est noble et digne. Ils s'asseyent à terre, en cercle, devant le gouverneur-général. L'un d'eux, à la figure expressive, aux regards intelligents, à la barbe grisonnante, se place un peu en avant des siens; il est chargé de répondre pour tous.

Le maréchal leur parle en ces termes, que deux interprêtes traduisent l'un du Français en Arabe, l'autre de l'Arabe en Kabyle.

„Vous tous qui êtes ici, représentez vous complétement la tribu des Beni Raten et pouvez-vous vous engager pour elle?

— Oui, nous sommes les amins délégués par toute notre nation, et nous avons mission de parler pour tous les fils

des Raten. Ce que nous aurons accepté sera accepté par tous.

— Pourquoi avez vous manqué aux promesses de soumission que vous aviez faites en 1854 au sebt des Beni Yahia, puis en 1855 à Alger, et fomenté des révoltes chez les tribus soumises?

— Si quelques hommes des Beni Raten ont fait cela, tous ne l'ont pas fait; mais nous reconnaissons nos fautes et nous venons ici pour nous excuser du passé et nous soumettre aux Français.

— Avez-vous, cette fois, l'intention de tenir fidèlement vos promesses et d'éxécuter les conditions qui vous seront imposées?

— Nous promettons que notre tribu sera fidèle aux promesses que nous te ferons en son nom.

— Voici les conditions que je vous impose, si elles ne vous conviennent pas, vous retournerez à vos villages, vous reprendrez vos armes, nous prendrons les nôtres et la guerre décidera. Mais si vous nous forcez à combattre, après le combat nous couperons vos arbres, et, dans les villages, nous ne laisserons pas pierre sur pierre.

— Nous sommes tes vaincus, nous nous soumettons aux conditions qu'il te plaira d'imposer.

— Vous reconnaîtrez l'autorité de la France. Nous irons sur votre territoire comme il nous plaira. Nous ouvrirons des routes, construirons des bordjs; nous couperons les bois et les récoltes qui nous seront nécessaires pendant notre séjour; mais nous respecterons vos figuiers, vos oliviers et vos maisons."

Tous gardent le silence, leur orateur s'incline.

„Vous payerez comme contribution de guerre et juste indemnité des désordres que vous avez causés cent cinquante francs par fusil.

— Les Beni Raten ne sont pas tous riches, et beaucoup parmi eux n'ont pas assez d'argent pour payer cette somme.

— Lorsque vous avez fomenté la révolte des tribus qui sont autour de vous, chacun de vous a su trouver de l'argent. Les riches ont payé pour les pauvres. Vous ferez comme vous avez fait. Les riches prêteront aux pauvres, afin que tous payent et que chacun supporte la peine des fautes de sa nation."

A ces mots, des reclamations confuses s'élèvent parmi les Kabyles. Quelques-uns parlent ou gesticulent, mais le chef les apaise peu à peu, et répondant pour tous:

„Nous payerons la contribution que tu demandes.

— Comme preuve de vos bonnes intentions, vous me livrerez les otages qui vous seront désignés. Je les garderai jusqu'au payement intégral de la contribution et même plus longtemps, selon votre conduite."

Tous restent silencieux, le chef incline la tête.

„A ces conditions vous serez admis sur nos marchés comme les tribus Kabyles soumises. Vous pourrez travailler dans la Mitidja et gagner pendant la récolte prochaine de quoi payer votre contribution de guerre et au delà.

Pour vous convaincre dès à présent que nous ne voulons ni emmener les femmes et les enfants, ni vous prendre vos terres, comme on vous a dit que nous avions coutume de le faire, vous rentrerez dans vos villages aussitôt que vos otages nous seront livrés, vous pourrez circuler en liberté à travers les camps avec vos femmes et vos enfants, et l'on ne prendra à personne ni sa maison, ni son champ, sans lui en payer la valeur."

Les visages impassibles des Kabyles ne trahissent aucun sentiment de regret ni de satisfaction.

„Vous pourrez, comme par le passé, vous choisir des amins, mais ils devront être reconnus et investis par la France; vous pourrez même garder vos institutions politiques de village, pourvu que vos chefs sachent vous maintenir en paix."

Ces dernières paroles font courir un frémissement de joie parmi tous ces hommes jusqu'alors si impassibles. Des conversations à demi-voix s'engagent entr'eux, et il est facile de voir à leurs gestes et à leurs physionomies toute la satisfaction que leur cause cette promesse inattendue.

Puis l'orateur prenant la parole dit:

„Avons-nous bien compris? Nous conserverons nos institutions?

— Oui.

— Nous nommerons nos chefs comme par le passé?

— Oui, seulement comme nous ne voulons pas que ce soient des hommes de désordre, ces nomminations seront approuvées par nous.

— Vous ne nous donnerez pas d'Arabes pour nous commander?

— Non.

— Alors vous pouvez compter sur notre soumission, et demain nous déposerons entre vos mains la contribution de guerre."

Ils se levèrent tous ensemble, se retirèrent en se livrant à des conversations animées, et reprirent le chemin de leurs villages." [1]

Dit goed geschetste tafereel gunt een helderen blik in de geaardheid dezer bergbewoners en tot hun voordeel: de materiëele quaestie laat hen tamelijk koel, waar het echter hunne nationale instellingen geldt, geraken zij in vuur; mogen zij deze behouden en niet komen onder den gehaten Arabier, [2] met wien wij straks kennis zullen maken, dan kan Frankrijk op hunne onderwerping rekenen.

Die onderwerping van de Beni Raten was een eerste, maar een belangrijk succes, gelet op hunne beteekenis en die van de veroverde stelling. Randon was nu meester van het plateau van Soek el Arba, de knoop van de drie teenen waarvan wij hierboven spraken. Ten einde den verkregen indruk te verhoogen en de onderwerping te bestendigen, besloot hij om alvorens het overige van den Djurjura aan te tasten, hier een groot fort op te richten en dit door een rijweg met den in het dal gelegen post van Tizi-Oezoe te verbinden. Het noodige gereedschap en materieel daartoe was hier in tijds bijeengebracht. Aan den weg werd onmiddellijk begonnen; en niettegenstaande de zeer groote terreinbezwaren, werd hij in 18 dagen tijds over eene lengte van 25 kilom. en ter breedte van 6 meter door de troepen in zoo ver voltooid dat de voertuigen van Tizi-Oezoe het plateau in een dag konden bereiken. Aan het gebastionneerde fort, dat den naam van Napoleon kreeg en bestemd is voor eene bezetting van 3000 man, werd begonnen 14 Juni, de verjaardag van de landing der Franschen in Algerië, en voortgewerkt door de genie met 2300 handlangers uit de an-

---

[1] Dl. I, blz. 320—323.

[2] De Kabylen zeggen dat de Arabier op de kat lijkent. Streelt men hem, dan zet hij een hoogen rug; slaat men hem, dan maakt hij zich klein.

dere wapens. Zoowel het openen van den weg als het leggen van den eersten steen van het fort geschiedde met groote plechtigheid. De inzegening door den abt Suchet had plaats in tegenwoordigheid van de geheele expeditionnaire macht rondom den maarschalk en zijn staf geschaard, terwijl de accoorden der krijgsmuziek over de hoogvlakte ruischten, en het gebulder van het geschut, door de echoos van het gebergte honderdvoudig weerkaatst, aan den Djurjura verkondigde dat het met zijne aloude onafhankelijkheid gedaan was.

De andere stammen echter stemden daarmede nog niet in; er volgde geene verdere onderwerping, en de veldtocht moest worden voortgezet. Van de naburige stammen hadden zelfs eene 4000 der dapperste Kabylen zich vastgezet in en nabij het dorp Ischeriden, op slechts weinig kilometers van Soek el Arba, en die posten zoo goed mogelijk versterkt. De eerste aanval van de divisie Mac-Mahon, een frontaanval 24 Juni gedaan, mislukte; en alleen eene omtrekking door het 2de regiment Vreemden Legioen verricht deed de positie vallen, doch andermaal na een verwoed gevecht en ten koste van talrijke offers. Te gelijkertijd opereerden Jusuf en Renault westelijk van Mac-Mahon met goed gevolg tegen de Beni Yenni, in de meest bevolkte en rijkste streek van het lager gebergte, waar minder tegenstand geboden werd dan men verwacht had, dewijl de Kabylen, in de meening dat Randon eerst de oostelijke tand van de vork zou aantasten, zich hier in het land van de Beni Yahia hadden saamgetrokken. Nagenoeg gelijktijdig, 27 Juni, verscheen nu ook in hun rug, bij den pas van Chellata, de 4de Fransche divisie, Maissiat, komende van het Zuiden.

17 Juli onderwierpen zich de Beni Yenni nadat verscheidene hunner dorpen verbrand waren, en men mocht verwachten dat de overige stammen van den Djurjura, de onmogelijkheid inziende om een onvermachtigen vijand die hen van alle zijden omsingelde, langer met goed gevolg te weerstaan, het voorbeeld der sterksten hunner zouden volgen. Uit de mededeelingen van sommige hunner invloedrijkste mannen bleek het aan Randon dat zij van die onmogelijkheid overtuigd waren; maar zij rekenden zich

gebonden door den eed dat zij hunne dorpen zouden verdedigen, en zoo lang dit niet geschied was kon van onderwerping geen sprake zijn. Zij bleven dan ook den wanhopigen strijd met opoffering van goed en bloed voortzetten.

Wij zullen deze in zijne bijzonderheden niet blijven volgen. Van weerszijden werd hij met groote dapperheid gestreden, en de Franschen verbrandden niet meer dan de volkseer der Kabylen zulks eischte.

Omstreeks half Juli was de onderwerping van den Djurjura voltooid. De divisie Renault bleef vooreerst te fort Napoleon om de aangevangen werken te voleinden, en de uitvoering der gesloten overeenkomsten te verzekeren. De overige troepen keerden terug naar hunne garnizoenen, de voornaamste onruststokers o. a. el Hadj Amar als bannelingen met zich voerende.

Met volle recht mochten maarschalk Randon en de divisiën onder zijne bevelen trotsch zijn op die verovering van een bergland als de Djurjura, van ± 160 G. M^2., waarvoor zelfs de Romeinen onder een aanvoerder als Theodosius en na een veldtocht van 3 jaar waren afgedeinsd; trotsch op overwinningen ten koste van ongeloofelijke inspanning en zware verliezen behaald; trotsch op het nuttige werk door hen met niet minder inspanning tot stand gebracht. Dat dit een en ander in zoo korten tijd mogelijk was, is behalve aan de dapperheid en den goeden geest der troepen, hoofdzakelijk toe te schrijven aan de oordeelkundige voorbereiding en leiding van den opperbevelhebber.

Niet minder lof verdienen de gematigdheid en het beleid waarmede hij zijn overwonnen tegenstanders bejegende. Jegens vroeger onderworpen Kabylen-stammen had men de fout begaan hun de politieke organisatie der Arabieren op te leggen, waarvan zij afkeerig zijn en die dus eene voortdurende aanleiding tot ontevredenheid en verzet was. Randon eerbiedigt de nationale instellingen van den Djurjura, instellingen die sommige z. g. beschaafde staten in vele opzichten mogen benijden. Hij vergenoegt zich met die te regelen en aan te vullen door het centraal gezag van den kommandant der onder-afdeeling Dellys,

dat in de inwendige aangelegenheden van de stammen zoo weinig mogelijk ingrijpt; verder met de volksgebruiken te zuiveren van hetgeen met Frankrijks heerschappij onbestaanbaar was: zeker het beste middel om die fiere bevolking met haar nieuwen toestand zoo veel mogelijk te verzoenen, en de rust te verzekeren.

De verovering van den Djurjura, die de onderwerping van Algerië als het ware voltooide, moet dan ook onder de verdiensten van den maarschalk eene zeer voorname plaats innemen

Ter zake van die verovering willen wij niet treden in eene vergelijking met Atjeh, vergelijking die trouwens in de meeste opzichten mank zou gaan. Op éene bijzonderheid moeten wij echter wijzen. Toen wij in de gedenkschriften van Randon die verklaring aantroffen, dat de Beni Menguellet en andere stammen, hoewel de onmogelijkheid erkennende van zich te kunnen handhaven, toch meenden zich niet te kunnen onderwerpen alvorens zij het lot hunner bondgenooten hadden gedeeld, kwam ons in het geheugen terug de mededeeling van een oordeelkundig officier van het O. I. leger die twee en een half jaar te Atjeh doorbracht, namelijk: dat onze positie daar niet veilig mag heeten zoolang de XXII Moekims niet zijn ten onder gebracht, en dat die XXII Moekims niet zullen of zelfs niet kunnen buigen alvorens door geweld van wapenen daartoe genoodzaakt te worden. Welke de bijzondere drijfveer hier ook wezen moge, belofte of eigenliefde, die zienswijze omtrent de Atjehers kreeg voor ons gewicht naast de mededeeling van Randon betrekkelijk de Kabylen. Het geldt volkstammen die eenige treffende punten van overeenkomst opleveren.

Toen maarschalk Randon op het einde van 1857, te fort Napoleon terugkeerde en daar de amins van den regeeringskring vereenigde, had hij de voldoening van een voltooid werk te vinden te midden eener rustige en schijnbaar tevreden bevolking, hetgeen hem voor de toekomst van Kabylië de beste hoop gaf. Die hoop bleef ongeschokt want den opstand van 1871 beleefde de maarschalk niet meer.

B. De Kolonisatie van Algerië vóór en onder Randon.

1830—1858.

Het regeerings-stelsel vóór en na 1848. — Maatschappelijke toestand en organisatie der Arabieren. — Eerste proeven van europeesche kolonisatie onder Bugeaud. — Wetgeving der republiek van 1848 op den eigendom enz. — Algemeene toestand der kolonie bij het optreden van Randon als G.-G. — Zijn programma en dat der hervormingspartij. — Overzicht van het bestuur van Randon: immigratie en kolonisatie; landbouw en veeteelt; remonte; boschwezen; handel en nijverheid; publieke werken; godsdienst en openbaar onderwijs; justitie; finantiën. — Algemeene beoordeeling van het stelsel.

Het eerste deel der gedenkschriften van maarschalk Randon is grootendeels gewijd aan de geschiedenis der kolonisatie van Algerië onder zijn bestuur (1852—58), en moet verder dienen om aan te toonen dat de militaire landvoogden — wat ze tot dusver waren geweest — meer zorg hebben gedragen om de welvaart te ontwikkelen en de toekomst te verzekeren dan dikwijls beweerd is.

Inderdaad is hun beheer — „le régime du sabre," zoo als oppervlakkige beoordeelaars het soms minachtend noemden — herhaaldelijk en scherp aangevallen, met miskenning zoowel van zijne verdiensten als van zijne noodzakelijkheid tegenover eene fanatieke en oorlogszuchtige bevolking nog telkens tot opstand gereed of nog niet onderworpen, voor wie macht de maatstaf was van het recht en de uniform het teeken van gezag. Van de zijde van wetenschappelijke tegenstanders gold die kritiek echter niet den vorm maar het wezen van het toenmalige regeeringsstelsel, een stelsel waarop die landvoogden slechts indirect invloed konden uitoefenen, dat zelfs met hunne inzichten soms in strijd was; en over hunne persoon en de militaire autoriteiten in 't algemeen, spreken zij doorgaans met hoogen lof. Zoo b. v. Duval, wien men in dit opzicht

niet van partijdigheid kan verdenken.[1] Hoewel hij voor het eigenlijke kolonisatie-werk de voorkeur gaf aan een burgerlijk bewind, omdat die taak voor den militair slechts bijzaak kan zijn, verwachtte hij echter alleen heil van oeconomische hervormingen; en omtrent het vaderschap van het door hem bestreden regeeringsstelsel zeide hij: „ce régime reconnaît pour père et pour appui l'esprit civil aussi bien que l'esprit militaire, parce que c'est l'esprit de la nation elle-même, habituée aux méthodes de discipline dans le travail et de protection douanière."[2] Een militair bestuur achtte hij voor Algerië nog noodig in 1857 toen men de proef met een burgerlijk bewind stond te nemen;[3] en volgens A de Broglie, die in 1860 na die proefneming schreef, was het ook toen nog het eenig mogelijke.[4] Eindelijk getuigde Robe, dat juist de wetgeving van het zuiver militaire tijdvak van vóór 1848 den meest praktischen en historischen weg ten opzichte van de inlanders gevolgd had.[5]

Alvorens de „Mémoires" verder te kunnen volgen moeten wij dat vroegere stelsel beknopt in herinnering brengen.[6]

Vóór 1848 stond nagenoeg geheel Algerië onder absoluut militair gezag. Het opperbestuur berustte te Parijs bij den minister van oorlog bijgestaan door een directeur-generaal voor de Algerijnsche zaken, eene betrekking die Randon van 1848 op '49 bekleedde. Onder dien minister bestuurde de gouverneur-generaal door middel van de bevelhebbers der 3 provinciën (comm^ts. supérieurs), en de kommandanten der onder-afdeelingen (de subdivision et de cercle). Hem stond ter zijde een hooge raad van administratie (conseil supérieur d'administration), uitgemaakt door de chefs der militaire en de directeurs der burgerlijke diensten.

In een klein gedeelte van de kolonie, het z. g. burger-

---

1 O. a. blz. 106—108.

2 Blz. 15.

3 Blz. 112—113 enz.

4 „Une reforme administrative en Algérie": Revue des deux Mondes, 1 en 15 Januari en 1 Mei 1860; tweede artikel blz. 298—303.

5 Blz. 58.

6 Zie o. a.: „Ordonnance du 15 Avril 1845," in Ledru Rollin „Journal du Palais," Lois, décrets, règlements et instructions d'interêt général. Jaargang 1845, blz. 60.

lijk territoir (territoire civil), d. i. waar de europeesche bevolking talrijk genoeg was om in de publieke diensten te kunnen voorzien, stonden burger onder-directeurs, commissarissen, maires (burgemeesters) en adjuncten (wethouders), allen ter benoeming van de regeering en dus ambtenaren, aan het hoofd van de arrondissementen, regeeringskringen (cercles) en gemeenten; en behoudens uitzonderingen was het gemeene recht daar geldende. Per arrondissement had men eene consultatieve commissie, uitgemaakt door de chefs van diensten en drie europeesche notabelen daartoe aangewezen. Bij het kon. besl. van 28 September '47 [1] werden ook gemeenteraden ingevoerd, doch ter benoeming van de regeering en slechts bevoegd om over de gemeentelijke aangelegenheden te beraadslagen en wenschen uit te spreken, terwijl de werkkring en de bevoegdheid van maire en adjuncten dezelfde waren als in Frankrijk. Deze gemeentelijke organisatie trad echter te nauwernood in werking toen de omwenteling van '48 uitbrak.

In het overige grondgebied („mixte" en „arabe") werden alle diensten en functiën, zelfs de rechterlijke, waargenomen door de militaire autoriteit, en hieronder stonden dus ook de daar gevestigde Europeanen. Dit heette daarom in het algemeen het militaire territoir.

In het gemengde (mixte) werd die autoriteit bijgestaan door consultatieve commissiën, eene per stad, waarin naast de chefs van diensten twee europeesche en twee inlandsche notabelen geroepen werden.

Voor de administratie der arabische stammen (pays arabe) hadden de kommandanten onder zich z. g. arabische bureaux, politieke en administratieve lichamen, zamengesteld uit Fransche officieren die met de taal, de zeden en de instellingen van de stammen vertrouwd, hunne hoofden moesten bewaken en leiden. [2] Deze hoofden van den stam (kaïd) en van zijne administratieve onderdeelen of ferka's (cheikhs), evenals de aghas en bach-aghas over meerdere stammen, werden aangesteld door de Fransche autoriteit. In den douar, eene vereeniging van hutten

[1] J. d. P., blz. 646.

[2] De Arabische bureaux als van zelf ontstaan, werden eerst in 1844 officiëele lichamen.

of van tenten, en de kleinste fractie van den stam die groepsgewijze eene ferka uitmaken, gold het aartsvaderlijk gezag.

De republiek van 1848 liet dit stelsel in hoofdzaak onaangeroerd; doch oordeelende dat na den val van Abd el Kader (1847) de europeesche kolonisatie, die toen op eene bevolking van pl. m. 2½ millioen nog slechts eene 110000 zielen telde, zich ruimer zou kunnen ontwikkelen, begon zij met aan Algerië eenige zelfstandigheid toe te kennen.

Evenals de overige koloniën kreeg het zijne vertegenwoordigers in de wetgevende vergadering, eerst 4 daarna 3 [1].

De hooge raad van administratie werd een regeeringsraad (conseil de gouvernement) doch bleef een adviseerend lichaam. Onder voorzitterschap van den G. G. bestond hij uit: secretaris-generaal, procureur-generaal, chef van den generalen-staf, bisschop, rector van de akademie, opperbevelhebber van de zeemacht, chef van de genie, hoofd-intendant en 3 raadsheeren-rapporteurs.

Voor het civiel gebied, in iedere provincie een departement vormende, werden prefecturen opgericht te Oran, Algiers en Constantine. Die prefecten stonden echter ook onder den M. v. O. met wien zij evenwel rechtstreeks correspondeerden; en de G. G., die voor de algemeene veiligheid verantwoordelijk bleef, behield niet alleen zijne vrijheid van handelen voor algemeene maatregelen van bestuur, maar had tegenover de prefecten recht van toezicht en raad en recht van beslissing ingeval van geschil met de militaire autoriteit. — In ieder departement zou een algemeene raad (conseil général = provinciale staten) optreden, in bevoegdheid overeenkomende met die van Frankrijk en door rechtstreeksche verkiezingen te benoemen (électif) [2]. Evenzoo zouden de gemeenteraden rechtstreeks gekozen worden. Kiesgerechtigd werden alle Franschen of als zoodanig genaturaliseerden, 21 jaar oud en minstens een jaar in de gemeente gevestigd, onder beperkter voorwaarden ook vreemdelingen en inlanders; verkiesbaar, alle kiezers 25 jaar

[1] Art. 42, decreet van 5 Maart en 21 der Grondwet van 4 Nov. 1848: J. d. P., bl. 22 en 354.

[2] Besluiten van 9—16 Dec. 1848: J. d. P., blz. 421, en Randon D. I., blz. 369.

oud. De bevoegdheid van den raad bleef echter wat zij was. Tegenover dien raad had de. G. G. recht van schorsing, maar niet van ontbinding.[1]

Het militaire territoir — het overgroote deel — bleef onder zuiver militair beheer en exceptionneel recht, en daaronder moesten ook blijven zoodanige stammen of gedeelten van stammen van het burgerlijk territoir die nog onder de tent leefden.[2]

De verkiezingen voor de wetgevende macht en de gemeenteraden hadden plaats, maar de algemeene raden bleven eene doode letter.[3] Volgens Duval werkte het algemeene stemrecht in Algerië evengoed als in Frankrijk,[4] waar het echter toen nog al te wenschen overliet, vooral onder den invloed van een deel der pers. Ook in Algerië stond deze niet meer onder censuur[5] en maakte zich schuldig aan uitspattingen. Intusschen hield de europeesche bevolking zich over 't algemeen rustig; doch de inlandsche, die op verzwakking van de regeering en het leger rekende, kwam op verschillende punten in opstand, en in de Zibans, waar Zaatcha het centrum was, kon deze slechts ten koste van aanzienlijke verliezen onderdrukt worden (Oct.—Nov. '49).

De staatsgreep van 2 December 1851 bracht natuurlijk ook hier reactie.

De censuur werd hersteld[6], en de drukpers aan strenge bepalingen en scherp toezicht onderworpen. Bij decreet van 2 Februari '52 ontnam Napoleon, toen nog president van de Republiek, aan Algerië — ook aan de overige koloniën — zijne vertegenwoordigers; en het senaats-besluit van 3 Mei '54 stelde het zoowel in staatkundigen als administratieven zin weer geheel onder voogdij van de regeering. Deze keerde nu[7] ten opzichte van de gemeente-besturen

---

1 Besluit van 16 Aug.—5 Sept. 1848: J. d. P., blz. 267; zie verder voor de gemeentelijke organisatie het besluit van 4 Nov. 1848, ib. blz. 368.

2 Art. 16 decreet van 16 Dec. 1848.

3 Duval blz. 68, en rapport van prins Napoleon van 27 Oct. 1858: J. d. P., 1858, blz. 348.

4 Blz. 293.

5 Afgeschaft bij art. 8 der constitutie van 4 Nov. '48.

6 Bij decreet van 28 Maart 1852 (J. d. P., blz. 202). Zie verder voor de drukpers het decreet van 14 Maart 1855.

7 Bij decreet van 8 Juli '54: zie Moniteur,

in hoofdzaak terug tot de organisatie van 28 September '47, volgens welke behalve maire en adjuncten ook de leden van den raad ter harer benoeming waren, de zittingen niet publiek en de verslagen daarvan alleen met hare toestemming mochten worden uitgegeven. Hiermede had alle zelfstandigheid voor Algerië weer opgehouden.

Af en toe vooral in '54 en op het einde van '56 werd het burgerlijk territoir echter uitgebreid „ten einde de bevolking te ontwennen om alles van de regeering te verwachten en haar tot meerderjarigheid op te leiden". [1] Naarmate namelijk centrum's van bevolking daarvoor rijp werden geacht, werden zij gesteld onder het bestuur van de prefecten, waarbij echter nog drie overgangstrappen zijn te onderscheiden: het district, onder een commissaris die om zoo te zeggen alle openbare betrekkingen in zijn persoon vereenigde; de onvolledige gemeente (commune incomplète), beheerd door een maire en adjuncten; de geconstitueerde gemeente (commune constituée, of de plein exercice), die volledig georganiseerd was en geheel onder het gemeene recht stond. [2] In het begin van '57 telde het burgerlijk territoir 47 gemeenten met 166 lokaliteiten en eene europeesche bevolking van 150,000 zielen. [3] Voor het beheer der inlandsche bevolking van deze gemeenten, werd de maire bijgestaan door een cheikh onder toezicht van het departementaal arabisch bureau; voor de rechtspleging bleef zij onder hare kadis en medjeles, beiden door de Fransche autoriteit aangesteld en waarover later bij „Justitie".

Leeren wij thans de Arabische maatschappij en haar beheer eenigzins nader kennen.

Zich gebonden achtende door de capitulatie van Algiers van 5 Juli 1830, de fundamenteele acte die aan de inlanders o. a. de eerbiediging van hun godsdienst en eigendom waarborgde [4], had Frankrijk het stambestuur en den daar-

---

1 Rapp. van den M. V. O., maarschalk Vaillant van 18 Juni 1854.

2 Duval blz. 70.

3 Annuaire des Deux Mondes 1857/58 blz. 131. De europeesche bevolking van Algerië bedroeg 31 Dec. 1856 in 't geheel 168,000 zielen.

4 Van de vijfde alinea van die acte, waarop het hier aankomt, geven verschillende schrijvers uiteenloopende lezingen en bouwen

aan verbonden maatschappelijken toestand onveranderd gelaten. Trouwens leerde men dezen slechts langzamerhand kennen en is het wijzigen daarvan vooral eene quaestie van tijd. Dien toestand kenschetste Ars. Vacherot als „le communisme enté sur la division des classes" [1]. Bij de Arabieren vindt men slechts zeldzaam individueel grondbezit: de z. g. arch (sabega)-gronden blijven communaal-goed in den stam of den douar; de melk-goederen in de familie, en de arabische familie is een eeuwen-oude boom waarvan de takken haast ontelbaar zijn. De uitgestrekte weide-gronden van den stam (terres de parcours) zijn tot gemeenschappelijk gebruik; de bouwgronden worden douars-gewijze verdeeld door kaïd en cheikhs bijgestaan door eene djemâa van de voornaamste notabelen. Dit geschiedt echter niet telken jare geheel op nieuw zooals men uit Vacherot zou opmaken en nog onlangs beweerd werd door Paul Blanc. [2] In vroeger tijden was dat het geval, doch het tijdvak van herziening werd langzamerhand ruimer en ruimer, en zoo blijven dezelfde akkers voor een goed deel in dezelfde handen, juister gezegd in handen van denzelfden familie-groep, en gaan zelfs op de erfgenamen over; bij vertrek of versterf of ingeval van onbruik, wordt er ten behoeve van anderen over beschikt. [3] Overigens geen kadaster, geen omschrijving, geen afbakening op het terrein, of wel zeer vage grenzen; zelfs voor de melks slechts bij uitzondering behoorlijke eigendoms-titels, en deze melks soms zoo vermengd of verwant met arch-gronden, dat zij moeielijk van elkander te onderscheiden zijn: dus alle aanleiding tot verwarring en voortdurend geschil.

Bij die verdeeling van de akkers wordt alleen aan de fellahs, dit zijn zij die een of meer span ossen bezitten, een evenredig deel toegewezen; zij vormen de midden-

---

daarop hunne redeneeringen. De officieele tekst luidt: „l'exercice de la religion musulmane restera libre; la liberté des habitants de toutes classes, leur religion, leurs propriétés, leur commerce et leur industrie ne recevront aucune atteinte; leurs femmes seront respectées, le général en chef en prend l'engagement sur l'honneur" (Moniteur du 13 Juillet 1830).

[1] „l'Algérie sous l'Empire:" Rev. d. D. M., 1 Sept. 1869.

[2] „La fusion des races en Algérie: Economiste français van 3 Maart 1877.

[3] Robe, blz. 53—56 en 76—79.

klasse. Voor deze moeten de khammes of proletariërs, verreweg de talrijkste klasse, het land bebouwen tegen vergoeding van 1/5 of 1/6 van de netto-opbrengst van den oogst. Afgescheiden van de mindere behartiging die het gevolg moet zijn van het communaal bezit, geschiedt dit bebouwen bij eene bevolking die althans een gedeelte van het jaar een zwervend herdersleven leidt, uit den aard der zaak als terloops, op primitieve en oppervlakkige wijze; daarbij komt de moeielijkheid voor die verwijderde nederzettingen om behoorlijk landbouw-gereedschap te bekomen en dit in bruikbaren staat te onderhouden. Door meerdere uitgestrektheid tracht men de mindere opbrengst eenigzins te vergoeden. Vacherot schatte deze gemiddeld op 6 à 7 hectol. koren per hectare [1]; volgens Duval staat de arabische landbouw in resultaat gelijk met „une demi-stérilité" [2]; en Broglie zegt: „l'Algérie est une terre non pas inculte mais mal cultivée; ce n'est pas le désert, c'est la dévastation." [3] Geen wonder dat de khammes (het vijfde) geregeld in armoede verkeert, en bij eene mislukking van den oogst aan hongerdood ten prooi is.

Boven die twee klassen heeft men de aristocratie, de familiën „de grande tente" en der „cavaliers," die alleen de wapens hanteeren, en waartoe de militaire en geestelijke chefs behooren. Deze beschikken over apanage-goederen aan hunne betrekking verbonden, en kenmerken zich in den regel door onderdrukking en afpersingen. „De mon temps zegt Richard, oud genie-officier en chef van het arabisch bureau van Orléansville, „nous calculions que leurs exactions doublaient à peu près les charges de l'impôt." [4] Onder het onmiddelijk toezicht van de arabische bureaux was de toestand wel aanmerkelijk verbeterd, en hadden die chefs moeten afzien van de maatregelen van geweld die zij onder de Turksche heerschappij zich veroorloofden; maar list en bedrog waren daarvoor in de plaats getreden. Terwijl maarschalk Randon gunstig denkt over de meerderheid der chefs

[1] Blz. 178.
[2] Blz. 76.
[3] Eerste artikel blz. 28.
[4] „Examen critique de la lettre de l'Empéreur" (au maréchal Mac-Mahon) Toulon, 1865, blz. 13.

en de liefdadigheid roemt waarmede zij in dagen van nood hunne geloofsgenooten bijstaan, noemt Vacherot hen „des âmes avides et corrompues". Ook Duval beoordeelt hen ongunstig. Volgens generaal Daumas, de bekende schrijver over Algerië, hebben zij slechts éene deugd, „le mépris de la mort". Gunstige uitzonderingen aannemende, zijn wij in alle geval ver van de dichterlijke voorstellingen der „Orientales" van Victor Hugo. Voor het beheer der inlandsche bevolking, bij wie zij in erfelijk aanzien staan, moest Frankrijk zich aanvankelijk wel van hen bedienen, en hen ontzien ook om hun godsdienstig karakter dat hen te midden van fanatieke muzelmannen tot zijne gevaarlijkste vijanden kon maken.

De aghas en bach-aghas worden aangesteld door de regeering; zij genieten een tractement, en beschikken onder het gezag van den militairen kommandant (de cercle) over eenige inlandsche politie-macht. De kaïds en cheikhs worden aangesteld door de plaatselijke autoriteiten; zij genieten als tractement een gedeelte van de opbrengst der belastingen dat het 1/10 niet mag te boven gaan.

Ook hebben de inlandsche chefs aandeel in de boeten die zij vroeger tot een bedrag van 100 daarna van 50 fr. konden opleggen, doch waartoe thans de machtiging van de betrokken fransche autoriteit noodig is en die de 20 fr. niet mogen te boven gaan. [1]

De belastingen (impôt arabe) [2], van mohammedaansche oorsprong, worden door de cheikhs in den kaïd omgeslagen, onder controle van de Fransche administratie. Zij treffen de eerste levensbehoeften. Het zijn tienden die geheven worden van het graan (achour), en van het vee (zekkat), of zooals in de provincie Constantine en in Kabylië, waar de zekkat niet bestond, eene landhuur (hokor), gerekend naar de oppervlakte die met een span ossen kan worden beploegd. [3]

[1] Circulaire van 8 Nov. 1878; besluit van 5 April 1860, art. 19; id. van 14 Nov. 1874.

[2] Ann. d. D. M. 1852—53 blz. 113; Randon Dl. I, blz. 484; Roussell „La justice en Algérie," Rev. d. D. M. 15 Aug. 1875, blz. 917; Ordonnantie van 17 Jan. 1845.

[3] Deze landhuur werd in Constantine aanvankelijk slechts geheven van de azels of groote hoeven van het beylick (domein), door de stammen gepacht, doch was onder bey Ahmed over al de bebouwde gronden uitgestrekt geworden.

Het bedrag dezer belastingen wordt bepaald in geldswaarde, doch met magtiging van den G. G. kunnen zij ook afgedragen worden in natura volgens een tarief door den M. v. O. vastgesteld. Individueele kwitantiën worden daarvoor niet afgegeven.

De opbrengst is uit den aard der zaak eene wisselvallige, voornamelijk de achour en de zekkat. Op de grootte van die belastingen komen wij later terug. Dat zij niettegenstaande de controle van de arabische bureaux, die zich ter plaatse van de billijkheid van den omslag gaan overtuigen, eene rijke bron zijn van misbruiken in eene maatschappij waar omkoopbaarheid en willekeur diep wortelen, ligt voor de hand.

Alles te zamen genomen heeft men hier dus te denken aan midden-eeuwsche toestanden, doch thans getemperd door een werkelijk centraal gezag, zoodat zij vergeleken met de vroegere „un immense progrès dans la liberté comme dans la prospérité" [1] zijn.

Op die wijze beschikten de Arabische stammen en familiën over nagenoeg de geheele uitgestrektheid van Algerië, of ongeveer 2½ millioen zielen over eene oppervlakte zoo groot als Frankrijk. [2] Een dergelijke toestand, natuurlijk niet bevorderlijk voor den landbouw en de algemeene welvaart, trok spoedig de aandacht van hen die in eene europeesche kolonisatie de toekomst van Algerië zagen. Voor deze kon de staat beschikken over de goederen die onder de Turksche heerschappij het domein (beylick) hadden uitgemaakt. Waaruit zij bestonden bleek echter niet. Onmiddelijk na de verovering was de fransche administratie wel begonnen met een onderzoek in te stellen; maar dat onderzoek, op zichzelf eene netelige en omslachtige zaak in een land van communaal bezit op overlevering berustende, en waar privaat-goed en domein door zorgeloosheid en wederrechtelijke handelingen dikwijls een verward geheel uitmaakten, dat onderzoek had zich aanvankelijk veiligheidshalve moeten beperken tot den onmiddelijken omtrek van

1 Duval, blz. 5.

2 Ib. — Algerië kan thans geschat worden op eene grootte van 12,000 à 13,000 G.M² met 2,500,000 zielen; Frankrijk op 9000 G.M² met 36 millioen inwoners. Algerië is dus ruim 1/3 grooter dan Frankrijk; Frankrijk betrekkelijk 20 à 22maal meer bevolkt. Het komt echter voornamelijk aan op den Tell.

de voornaamste kustplaatsen Oran, Algiers, Bona. Tot 1840 was de europeesche kolonisatie trouwens geheel onbeduidend: in eene kolonie op geen 40 uur stoomens van Frankrijk, telde men 31 December van dat jaar nog slechts 27,865 Europeanen, waarvan verreweg de meesten in de steden gevestigd waren.

Maarschalk Bugeaud, de held van Isly, die van Februari '41 tot Mei '47 gouverneur-generaal was gaf aan die kolonisatie eigenlijk den eersten stoot. Hij begreep dat eene talrijke europeesche bevolking het bezit van Algerië duurzaam moest maken. Tegen het einde van 1845, toen hij zich gereed maakte tot het onderdrukken van den laatsten algemeenen opstand dien Abd el Kader wist in het leven te roepen, schreef hij aan den M. v. O. maarschalk Soult: »nous avons à faire à un peuple énergique, persévérant et fanatique; pour le dompter, il faut nous monter plus énergique et plus persévérant que lui, et après l'avoir vaincu plusieurs fois, comme de tels efforts ne peuvent pas toujours se renouveler, il faut, coûte que coûte, l'enlacer par une population nombreuse, énergique et fortement constituée. Hors de cela, il n'y aura que des efforts impuissants et des sacrifices qu'il faudra toujours recommencer, jusqu'à ce qu'une grande guerre européenne ou une catastrophe en Algérie nous force à abandonner une conquête que nous n'aurions pas su consolider." [1] Verder begreep hij dat van den landbouw in 't bijzonder voor Algerie het meest te wachten was. Op kleine schaal werden toen verschillende proeven tot landbouw-kolonisatie genomen: met militairen en trappisten, met het fourierisme en het communisme, met concessiën van grond aan particulieren en verkoop tegen betaling in rente, terwijl ook vrije overeenkomsten tusschen europeanen en inlanders werden aangegaan. Alles echter met gering succes. Hoewel onder zijn bestuur de europeesche bevolking 31 December '45 reeds tot 95,320 zielen geklommen was, bleef de landelijke klasse gering, en liet haar gehalte even als dat van de immigranten in 't algemeen veel te wenschen over. Behalve dat ervaren landbouwers met eenig bedrijfs-kapitaal [2] waaraan hier in de eerste plaats

[1] Rev. d. D. M., 15 Mei 1865, blz. 503.

[2] Duval (blz. 49) berekende het benoodigde op 200 fr. per hect.;

behoefte was, zich niet ligt verplaatsen, was Algerië waar de oorlog nog steeds voortduurde meer gevreesd dan bekend; straks zullen wij zien dat ook de voorwaarden van concessie te zwaar en belemmerend waren; eindelijk hadden de overeenkomsten tusschen Europeanen en inlanders rechtstreeks tot stand gekomen aanleiding gegeven tot allerlei onregelmatigheden en bedrog, ook van de zijde van laatstgenoemden die terreinen verkochten waarop nog derden aanspraak hadden, en de daaruit ontstane onzekerheid, moeielijkheden en langdurige processen schrikten anderen af.

De Republiek van 1848 nam de proef op groote schaal. Zij decreteerde landbouw-koloniën, opende ruime credieten — 50 millioen — tot het bevolken van de dorpen die door de regeering successievelijk waren opgericht,[1] bracht er de kolonisten kosteloos heen, gaf hun een stuk grond ter bebouwing, zorgde voor zaadgraan enz. Doch het was veelal onvermogend handwerksvolk uit de groote steden, vooral uit Parijs, dat hier fortuin kwam zoeken, schipbreuk leed en grootendeels verliep of uitstierf. In het voorjaar van 1851, op weg naar Constantine zijnde, passeerde ik eenige van die „bevoorregte" nederzettingen of officiëele dorpen in het vruchtbare doch ongezonde dal van de Saf-Saf, het riviertje dat bij Philippeville uitmondt: zij waren als verlaten. Dat dergelijke proef mislukken moest had men kunnen voorzien; wellicht was het de regeering ook in de eerste plaats te doen geweest om tal van woelgeesten te verwijderen. Op dien weg van gedecreteerde landbouw-koloniën, die aan Frankrijk schatten gekost en in Algerië de armoede vermeerderd hadden, ging zij nu wel niet voort; maar de officieele kolonisatie werd toch bevestigd door de wet op den eigendom van 16 Juni 1851.[2]

---

de Fransche administratie gaat tot 500. In zijn artikel „les Alsaciens-Lorrains en Algérie": Revue d. D. M. van 1 Sept. 1875, berekende Louis Lande, dat voor een gezin van 5 personen 25 à 30 hect. noodig zijn, en dit minstens over 6000 fr. moet kunnen beschikken om zich in te richten en te kunnen slagen.

[1] Volgens L. Lande bedragen de uitgaven tot het oprichten van een centrum van 50 haarden 150,000 fr.

[2] J. d. P., 1851, blz. 123: „Loi sur la constitution de la propriété en Algérie: Domaine national, domaine départemental et communal, propriété privée, expropriation pour cause d'utilité publique".

Bij deze wet, die geruimen tijd de basis was van het stelsel dat door de tegenstanders van staats-inmenging en staatszorg zoo zeer gelaakt werd, moeten wij een oogenblik stilstaan.

Zij was allereerst eene noodzakelijkheid. De eigendom miste in Algerië een vasten grondslag, eene constitutie. Wat omtrent het domein bij verschillende besluiten was vastgesteld, moest door de wet worden bekrachtigd, gewijzigd of aangevuld; terwijl de onregelmatigheden en knoeierijen die bij partikuliere transactiën hadden plaats gevonden, zooveel mogelijk verevend en voor het vervolg voorkomen moesten worden.

Onder het domein waren opgenomen: de goederen van het beylick, nog in onderzoek, en de bosschen; de habbous of goederen in de doode hand van godsdienstige corporatiën en bestemd tot den mohammedaanschen eeredienst, behoudens de verplichting van de zijde van den staat om te voorzien in de behoeften van dezen dienst en in de verdere lasten op die goederen rustende, — een en ander om den grooten en vijandigen invloed der geestelijke corporatiën te breken; [1] verder, de in beslag genomen goederen (séquestre) van opgestane inlanders of stammen wier onschuld niet binnen de twee jaar gebleken was; — en onder het domein werden nu nog opgenomen, behalve de waterwerken en de

---

[1] Zie voor de godsdienstige corporatiën, het artikel „de Khrouän," van luit. de Jong van Rodenburgh, in de „Gids" van October 1855. Volgens dat artikel is de bevolking van N. Afrika verdeeld in onderscheidene godsdienstige genootschappen of orden, die den naam dragen van hunne stichters, onderling verschillende in vorm, en wijze van bidden, maar voor het overige gegrond op het zuiver Islamisme. Elke Khrouän (khrouän, het meervoud van khro broeder: de Fransche officieele stukken schrijven Khouan) wordt bestuurd door een khalifa die het geestelijk hoofd is, en in de steden moukedams aanstelt, die elk eene moskee besturen. De oudste en meest geachte van deze orden zijn die van Sidi Abd el Kader (Sid Abderraman, volgens prins Bibesco: „les Kalyles du Djurjura") en van Moulei Taïeb, twee marabouts uit vroegere eeuwen. De eerste heeft zich in het oosten verbreid, doch verkeert in een soort van slaap; de andere heeft in het westen dieper en krachtiger wortel geschoten. Haar hoofd houdt zijn verblijf op marokkaansch gebied nabij Fez, en doet van daar zijn invloed in de provincie Oran en door geheel Algerië gevoelen. In de streken waar deze orde bloeit zijn de gevaarlijkste vijanden van Frankrijk. Het is gelukkig voor de Fransche wapenen, zegt d. J., dat er steeds naijver bestaat tusschen die orden onderling, en vooral tusschen de twee bovengenoemden, de machtigste van allen.

wegen door of voor rekening van den staat aangelegd, alle waterleidingen en putten tot algemeen gebruik, de zoutmeren (chotts) en alle waterloopen en bronnen, onder reserve van privaat-regten. Voor de mijnen zou de fransche wetgeving gelden.

Ter zake van den eigendom bepaalde art. 11: „Sont reconnus tels qu'ils existaient au moment de la conquête, ou tels qu'ils ont été maintenus, règlés ou constitués postérieurement par le gouvernement français, les droits de propriété et les droits de jouissance appartenant aux particuliers, aux tribus et aux fractions de tribus." Erkenning dus van den feitelijken toestand, maar die grootendeels nog moest worden geconstateerd; erkenning van rechten, maar geen beginsel waaraan deze bij gemis van een eigendoms-titel moesten worden getoetst; over de principiëele kwestie of de soeverein de eigenaar was van den grond, zooals vele voorstanders van de europeesche kolonisatie wilden uitgemaakt hebben, liet de wet zich niet uit; maar zij sloot deze opvatting die aan de stammen slechts een gebruiksrecht toekende ook niet buiten; zij was in dit opzicht onvolledig en onduidelijk, voor tweeledige uitlegging vatbaar. [1]

Ter zake van de particuliere overeenkomsten luidde art. 14:

„Chacun a le droit de jouir et de disposer de sa propriété de la manière la plus absolue en se conformant à la loi.

Néanmoins, aucun droit de propriété ou de jouissance portant sur le sol d'une tribu ne pourra être aliéné au profit de personnes étrangères à la tribu.

A l'état seul est réservée la faculté d'acquérir ces droits dans l'intérêt des services publics ou de la colonisation, et de les rendre en tout ou en partie 'susceptibles de libre transmission."

Hiermede werden dus ook alle overeenkomsten tusschen Europeanen en inlanders betrekkelijk verkoop of gebruik van gronden tot het gebied van een der stammen behoorende verboden, werd de Staat in dit opzicht de eenige

---

[1] Robe, blz. 58—59.

wettige tusschenpersoon, of zoo als gezegd is, werd de officieële kolonisatie bevestigd.

Die wet was natuurlijk niet het werk van de militaire landvoogden, maar van eene Kamer waarin toen ook Algerië vertegenwoordigd was. Een van die vertegenwoordigers, Henri Didier, was haar rapporteur. In zijn rapport lichtte hij dat art. 14 o. a. toe met te zeggen, dat om aanleiding of voorwendsel tot opstand van de zijde der steeds vijandiggezinde stammen te voorkomen „le mieux est, en interdisant les acquisitions inmmobilières dans le territoire d'une tribu à toute personne qui y est étrangère, de réserver à l'état seul la faculté d'en opérer le démembrement par voie d'expropriation ou par transactions amiables quand il le jugera opportun et utile aux services publics ou à la colonisation." Dat de Staat de noodzakelijkheid daarvan niet dadelijk had ingezien, daaruit waren volgens hem voortgesproten „les plus affligeants désordres." De Tocqueville, zeker geen voorstander van staatsinmenging en administratieve reglementen, had reeds vroeger de noodzakelijkheid aangetoond om allen eigendom in Algerië van den Staat te doen uitgaan. De wetgever van 1851 vatte dit beginsel zelfs strenger op dan de regeering had voorgesteld.

Hoe bracht deze nu de haar opgelegde taak van tusschenpersoon in toepassing?

Ten einde vroegere misbruiken en bloote speculatiën te weren en eene ernstige kolonisatie in het leven te roepen, meende zij de terreinen, waarover de Staat te beschikken had, niet in publieke veiling en dus in vrije concurrentie te moeten brengen; maar uitsluitend aan wie en waar zij dit doelmatig oordeelde in voorloopige concessie te moeten geven, op geldelijk geheel onbeduidende voorwaarden, maar op voorwaarden van betimmering en ontginning, van beplanting en omheining, die de vestiging op en het in cultuur brengen van die terreinen binnen een gegeven tijd moesten waarborgen, zoodat de Staat ook hierin de hand hield en vooreerst meester bleef.[1] Straks zal blijken

---

[1] Zie voor de concessiën: de ordonnantiën van 21 Juli 1845 (J. d. P. blz. 214) en van 5 Juni en 1 Sept. 1847 (ib. blz. 491 en 626); de decreten van 26 April en 19 Dec. 1851 (ib. blz. 100 en 299), en van

dat dit geen levendmakend stelsel, geen geneesmiddel was. Die voorwaarden mochten te zwaar en belemmerend zijn, wat het beginsel betreft stond de regeering niet buiten de kamer. Hare toepassing sloot zich eenigermate aan bij de overwegingen die tot art. 14 geleid hadden. Zij bestond en was dus bekend. Eerst zou de regeling van de concessiën geschieden bij de wet van '51, doch ten slotte werd dat overgelaten aan eene speciale wet van meer algemeenen aard die echter vooreerst niet tot stand kwam; en zoo bleven zij afhankelijk van besluiten en reglementen.

Maken wij nu verder kennis met de wetgeving van de republiek voor Algerië.

Terwijl zij bij de wet van 16 Juni het particulier initiatief in zake kolonisatie afsneed, had zij daarentegen bij die van 11 Januari te voren [1] dat initiatief op handelsgebied trachten op te wekken. Daarbij namelijk werden de meeste ruwe produkten van Algerië op gelijken voet gesteld met de Fransche; maar zijne nijverheids-produkten bleven aan een hoog tarief onderworpen. Een halve maatregel dus, te minder te rechtvaardigen van een industrieel land als Frankrijk tegenover eene kolonie waar de industrie nog zoo weinig te beteekenen had. Zelfs het meel en de meelfabrikaten werden aanvankelijk door een beschermend recht getroffen; maar in dit opzigt brak de nood spoedig de wet, namelijk toen de Krim-oorlog Algerië's toevoer noodig maakte. [2]

Noemde Duval niet met recht dat régime „l'esprit de la nation elle-même, habituée aux méthodes de discipline dans le travail et de protection douanière."

De wet van 4 Aug. '51 richtte te Algiers een bank op die weldra hare succursalen had te Oran en te Constantine; en in '52 werd daar ook eene handelsbeurs geopend.

Wanneer wij nu nog vermelden dat Algerië 31 December 1851 eene europeesche bevolking telde van 131,000 zielen, waarvan de vreemdelingen nog de grootste helft uitmaakten; dat hoogstens een vierde daarvan tot de landbouwende

---

23 April 1852 (ib. 1855 blz. 5). — Zie als volledig voorbeeld, de concessie van 400 hect. verleend 29 April 1848 (J. d. P. blz. 126).

[1] J. d. P. 1851: „Loi relative au régime commercial de l'Algérie"; gewoonlijk de douanen-wet genoemd.

[2] Decreet van 14 Feb. 1855. (J. d. P. blz. 18).

klasse behoorde; de door deze bebouwde oppervlakte slechts ongeveer eene 100,000 hect. bedroeg, en de waarde van haar gebouwd eigendom eene 14 millioen franken; eindelijk dat die oudtijds zoo vermaarde korenschuur van Rome jaarlijks nog voor een bedrag van 12 à 14 millioen aan granen uit het buitenland noodig had — dan kennen wij in hoofdzaak het regeeringsstelsel en de toestanden die maarschalk Randon bij het aanvaarden van de landvoogdij in Algerië vond. De bijzonderheden zullen gaandeweg blijken.

Onder Randons's bestuur bleef dat stelsel voortleven, doch werden o. a. maatregelen genomen of voorbereid om landbouw en kolonisatie in beteren toestand te brengen.

Hooren wij hem vooreerst over de algemeene staatkunde die in Algerië gevolgd diende te worden, om daarna kennis te maken met het programma der gematigde hervormingspartij; bij de uiterste, die met het bestaande geheel wilde breken en Algerië eenvoudig onder de Fransche wet plaatsen, zullen wij niet afzonderlijk stilstaan.

De gouverneur-generaal — ongeveer in dien geest spreekt de maarschalk — was hier gesteld over bevolkingen geheel uiteenloopende in taal, godsdienst en zeden, zich dikwijls vijandig gezind en bijna altijd door tegenstrijdige belangen bewogen. Tegen over de ligt ontvlambare Arabieren met hun afkeer van den ongeloovigen, met de versche herinnering aan hunne onafhankelijkheid en sedert eeuwen over den grond beschikkende, stond eene twintigmaal zwakker Europeesche bevolking, geneigd om zich te beschouwen als de veroveraar wien het land toebehoort, en wier eischen dikwijls alle voorzichtigheid en billijkheid miskenden. De Gouverneurs-Generaal hadden natuurlijk het algemeen belang te behartigen, de europeesche kolonisatie te bevorderen, maar tevens rekening te houden met de inlandsche toestanden en met de inlandsche hoofden aan wie men gewichtige betrekkingen had moeten toevertrouwen, behoudens het tegengaan van hunne afpersingen en het waarnemen van de gelegenheid om, zonder de door Frankrijk aangegane conventiën te schenden, zoowel hun getal als de uitgebreidheid hunner kommando's te beperken. Steunende op het leger om het woeste misnoegen van de eene zijde, en het even onstaatkundig als onmatig verlangen aan de

andere in toom te houden, was het tevens de taak van die landvoogden en van de militaire chefs om die tegenstrijdige elementen te verzoenen. Maarschalk Randon behoorde tot hen die dit mogelijk achten, en tot staving van dat gevoelen wees hij op de reeds verkregen resultaten: terwijl men aanvankelijk met moeite slechts enkele inlanders kon rekruteeren voor de inlandsche korpsen (Spahis en Turco's) die men wilde oprichten, heeft thans iedere provincie hare regimenten die met de beste Fransche korpsen kunnen wedijveren, en er eene eer in stellen om naast deze Frankrijk's vijanden te bestrijden; terwijl vroeger eene uitnoodiging tot een bezoek aan Frankrijk door de inlandsche hoofden beschouwd werd als eene bedreiging met verbanning, verzoeken zij dit thans om strijd als eene gunst; en toen in 1856 het „collège Arabe" te Algiers werd opgericht, zonden de aanzienlijkste familiën er hunne kinderen heen zonder vrees en zelfs zonder aarzeling. Om langzamerhand eene meer volledige assimilatie tot stand te brengen behoeft men slechts op den ingeslagen weg voort te gaan, godsdienst en rechten der inlanders te eerbiedigen, den eigendom onder hen te vestigen, onkreukbaar rechtvaardig te zijn voor allen, en hun verder het voorbeeld te geven van eigen macht en beschaving. De maarschalk waarschuwt tegen hen die zoo uiteenloopende volksstammen als de Arabieren, de Kabylen en de Sahara-bewoners aan een zelfden regel zouden willen onderwerpen: „être juste, ferme et modéré, voilà la seule uniformité qu'il faille chercher à établir, comme l'amélioration matérielle et morale des indigènes doit être le but principal et le sceau de la légitimité mis aux yeux du monde entier sur notre conquête". [1]

Zeker eene verheven staatkunde, en die door Frankrijk in den regel betracht werd. Maar zegt Duval, die ook een voorstander was van de „assimiliation progressive" en een tegenstander van de uitersten: „comme cette formule couvre une transaction plutôt qu'une solution, elle est interprêtée fort diversement". [2] Inderdaad de regeering van Louis Philippe, de republiek van '48, het keizerrijk — allen spraken van trapsgewijze assimilatie, doch volgden, zooals wij reeds

[1] D. I. blz. 367.

[2] Blz. 64.

eenigszins hebben kunnen zien, zeer uiteenloopende wegen. Nu eens viel de nadruk meer op de inlandsche bevolking, dan op de europeesche, terwijl Napoleon droomde van een Arabisch rijk en eene soort van paralellisme in het leven trachtte te roepen: „nous avons en face de Marseille un vaste royaume à assimiler à la France," zeide hij in 1852, en de gevolgen van dat droombeeld zullen wij later zien. Voor de gematigde hervormings-partij, door Duval vertegenwoordigd, lag de toekomst geheel in de europeesche kolonisatie, het beschavende en tevens produktieve element, tellende ieder Europeaan minstens voor 10 inlanders uit het drieledig oogpunt van de produktie, de consumtie en de belastingen.[1] Zij meende o. a. dat door het teruggeven aan Algerië van zijne vertegenwoordiging, en vooral door het zelfstandiger constitueeren van de europeesche bevolking in departement en gemeente; door aan het kapitaal gelegenheid te geven tot het verkrijgen in vrijer beschikking van bouwgronden, ook van zoodanige die de stammen niet noodig hadden en op verre na niet konden bebouwen;[2] door eene breedere tariefshervorming; eindelijk door een minder angstvallig eerbiedigen van de Arabische maatschappij die het vestigen van den individueelen eigendom tegenhoudt en eigenlijk neerkomt op de exploitatie van de khammes door eigen stamgenooten en door hoofden waarvan voor de toekomst weinig te wachten was, — dat Frankrijk zoodoende hunne en zijne belangen en die van de beschaving in het algemeen oneindig beter zou hebben bevorderd.

Dit programma was dus gericht zoowel tegen de wetgeving van de republiek als tegen de politiek van het keizerrijk.

---

[1] Duval blz. 10—11

[2] Duval schatte de inlandsche bevolking op 2,300,000 zielen over 40,000,000 hect., gevende 1 inwoner op 17 hect.; of wanneer men alleen de arbeiders rekent, 1 op de 40 à 50 hect., terwijl eene goede cultuur 1 arbeider per hect. vereischt (blz. 172). — Broglie berekende dat na aftrek van de Mooren, handelaars in de steden, van de Kabylen en de stammen der Sahara 1,100,000 à 1,200,000 Arabieren 11 à 12,000,000 hect. gronds innemen, of de bevolking van een der groote departementen van Frankrijk ¼ der bebouwde oppervlakte van Frankrijk. (Eerste artikel blz. 30). Dat zou dus zijn 1 inwoner per 10 hect. — Het rapport van den M. V. O. van 30 April 1856 berekende het bebouwde gedeelte van den Tell op ongeveer 1 hect. per inwoner, (Ann. d. D. M. 1856/57, blz. 113).

Het kapitale punt daarvan is zeker de hervorming van den socialen toestand der inlanders, die o. a. zou moeten leiden tot de conversie van het communaal bezit: eene rechtskwestie, eene oeconomische en eene staatkundige. Hierboven hebben wij ook maarschalk Randon hooren spreken, van het vestigen van den eigendom onder de Arabieren. Doch terwijl Duval c. s. individueelen eigendom of eene werkelijke conversie [1] beoogden, bedoelde Randon vooreerst alleen het regelen door middel van eigendoms-titels van het bezit van arch- en melk-goederen, na restitutie van hetgeen aan het domein toekwam. De beteekenis, de noodzakelijkheid en de opportuniteit van dit en andere punten van het programma zullen wij met meer juistheid kunnen beoordeelen wanneer wij het oude stelsel meer in 't bijzonder en in zijne resultaten zullen hebben leeren kennen. Tot dat einde gaan wij de „Mémoires" in hun overzicht van de verschillende takken van bestuur, tot zekere hoogte op den voet volgen en toelichten.

Immigratie en kolonisatie. Volgens de „Mémoires" telde de europeesche bevolking (31 December 1851), toen Randon het bestuur aanvaarde, het reeds genoemde cijfer van 131,000 zielen, en was er stilstand in de immigratie. Hij schreef dit toe aan de gevolgen der omwenteling van 1848. Wanneer men naast de progressie van 1840—'45 die van 1845—'50 stelt, blijkt niet alleen van stilstand maar van betrekkelijken achteruitgang: over de vijf eerstgenoemde jaren bedroeg zij 67,456 zielen of gemiddeld 13,491 's jaars; over de vijf laatste slechts 30,642 of gemiddeld 6102; over 1851 slechts 5037 zielen. Afgescheiden van de tijdelijke crisis en verwarring die elke omwenteling te weeg brengt, telde Algerië van Mei '47 toen Bugeaud aftrad tot het optreden van Randon 1 Januari '52 niet minder dan zeven definitieve of interimaire landvoogden, en de slechte uitkomsten der officieele landbouw-koloniën van 1848 en '49 werkten afschrikkend. Die betrekkelijke achteruitgang was echter slechts een betrekkelijk verlies. Zooals reeds gezegd is, liet het gehalte van

---

[1] Blz. 10—11, 49 enz. De Fransche schrijvers gebruiken het woord conversie echter niet.

die eerste europeesche bevolking veel te wenschen over; als in iedere pas beginnende kolonie telde zij »une multitude d'aventuriers, de cabaretiers, de marchands parasites," [1] kortom gedeklasseerden van allerlei aard, die nog wel voogdij noodig hadden en waarvan de vreemdelingen toen nog de grootere helft uitmaakten.

Na '52 kwam langzamerhand verbetering zoowel in getal als in gehalte. Het cijfer der immigranten klom van 1852—'58 tot 180,472 [2] zielen, waarvan 106,930 franschen, zijnde eene vermeerdering van 58,000 in 6 jaar, of gemiddeld 9666 's jaars. Voor een goed deel is dit zeker toe te schrijven aan het meer bestendig bestuur en het beleid van Randon die rust en veiligheid verzekerde, en veel zorg besteedde aan de publieke werken en diensten; die aan het onderzoek naar het domein dadelijk meer uitbreiding gaf, en de z. g. »kantonneering der stammen" (le cantonnement des Arabes) ernstig ter harte nam.

Bij dat onderzoek en die kantonneering moeten wij een oogenblik stilstaan.

Omtrent eerstgenoemd zeggen de »Mémoires" [3] dat na 3 jaren (1852—55) »d'études consciencieuses" bevonden werd, dat van 49,000 hectaren in de Mitidja van Algiers 32,000 toebehoorden aan 2232 Arabische familiën, aan wie daarvoor eigendomstitels werden uitgereikt, terwijl de overige aan het domein kwamen, en dat op gelijke wijze gehandeld werd ten opzichte van de stammen der Oued Cosseir bij Orléansville en der Garabas onder Oran. — Voor zoover die familiën en stammen wederrechterlijk gronden hadden ingenomen, gelijk de »Mémoires" verzekeren, was het natuurlijk dat deze terugkeerden tot den Staat. Maar volgens klachten en protesten van plaatselijke militaire autoriteiten [4] zou het domein-bestuur, in strijd met den geest zijner instructiën en zonder de Arabische bureaux te

[1] Duval blz. 35.

[2] Volgens blz. 389 der „Mémoires" 189,000; wij hebben genomen het bevolkingscijfer van 31 Dec. 1857 uit den Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 130: 106,930 Franschen, 46,245 Spanjaarden, 10,421 Italianen, 7511 Anglo-Malthezers, 5759 Duitschers, 1942 Zwitsers enz.

[3] D. I. blz. 383.

[4] Niet medegedeeld in de „Mémoires", maar in den brief van den Keizer aan maarschalk Mac Mahon van 1865, waarover later.

raadplegen, dikwijls op zeer fiscale, ja wederrechtelijke wijze zijn te werk gegaan, door niet alleen gronden te naasten bij Makhzen-stammen in gebruik maar zelfs geconstateerde melk-goederen. Die klachten over de fiscaliteit van het domein-bestuur hadden den gouverneur-generaal in '53 er toe geleid om zijne voorstellen af te wijzen; doch na een nader onderzoek keurde hij ze in '55 goed, en men mag dus aannemen dat ze niet zoo geheel wederrechtelijk waren. Overigens is het ligt mogelijk dat in den verwarden en onzekeren toestand waarin de eigendom verkeerde vergissingen hebben plaats gehad, maar zeer waarschijnlijk is het tevens dat er onwettig bezit gevonden werd. En wat nu de gronden der Makhzen betreft, deze behoorden strikt genomen tot het domein. Makhzen namelijk, waren eene soort van militaire koloniën door de Turken op sommige punten en op gronden van het beylick in het belang der verdediging georganiseerd, die des vereischt militaire diensten moesten presteeren, doch daarentegen o. m. vrij waren van het betalen van huur of belasting.[1] Als zoodanig waren zij door de Fransche regeering echter niet erkend, en te rechte, meenen wij, als zijnde eene dure instelling, zonder wezenlijken waarborg voor rust en veiligheid, of zelfs het tegenovergestelde van dien, en in alle geval niet te vergelijken met de instelling der Spahis.[2] Volgens de betrokken militaire autoriteiten hadden de Makhzen ook aan Frankrijk gewigtige diensten bewezen, en was het onbillijk dat zij nu huur moesten betalen. Velen zouden daardoor tot armoede gebracht zijn, terwijl aan den anderen kant Europeanen, meer opgewassen tegen het domein-bestuur, van de gelegenheid gebruik maakten om zich tegen spotprijzen in het bezit te stellen van melks die met beslag bedreigd werden. Een en ander zou, volgens die autoriteiten, onder de inlanders voornamelijk in de provincie Oran groote ontevredenheid verwekt hebben.

Men ging echter verder. Zooals wij gezien hebben had de wet van '51 niet uitgemaakt wie de eigenaar was van den grond, en zoodoende twijfel laten bestaan ook omtrent

---

[1] Zij herinneren aan de „milites limitaneï" van de Romeinen.

[2] Zie „la Question Algérienne", door den hertog van Aumale, Paris, 1866, blz. 18 en 25.

het recht van de stammen op de arch-gronden. Volgens de heerschende begrippen nu was de soeverein die eigenaar, behoudens de verplichting hem door de Mohammedaansche wet opgelegd om aan zijne onderdanen terreinen toe te kennen naar evenredigheid hunner behoeften. Bij het onderzoek nu naar „les droits de propriété et les droits de jouissance" waarvan de wet van '51 gewaagde, vond die opvatting ingang, en zoo kwam men tot de toepassing der kantonneering, d. i.: tot het beperken van zoodanig stamgebied als geheel buiten verhouding was tot de sterkte van den stam, zijne behoeften en krachten. Dat denkbeeld was afkomstig van maarschalk Bugeaud, zeker de bekwaamste landvoogd die Algerië gehad heeft, en werd als het ware door den bestaanden toestand aangegeven. De bedoeling was geenszins om de Arabieren te verdringen, maar slechts te beperken in hunne zwerftochten ten einde hen meer tot nederzetting te brengen, meer terreinen voor de europeesche kolonisatie beschikbaar te krijgen en den landbouw in 't algemeen te bevorderen. Voor dat meer beperkt gebied werden hun nu tevens eigendoms-titels uitgereikt die zij misten, en dus zekerheid gegeven. [1] Op de principiëele quaestie komen wij terug.

Onderzoek naar het domein en kantonneering gingen onder Randon zoo hand aan hand, natuurlijk zeer langzaam, als zijnde het eene zaak van veel arbeid en veel beleid om eene „billijke verdeeling, tusschen het domein en de stammen tot stand te brengen;" [2] en kantonneering werd vooreerst slechts op enkele stammen van den Tell — die er eene 800 telt — toegepast. Volgens Duval, een voorstander der kantonneering, boden zij nergens ernstigen wederstand, „parce que grâce à l'immensité du pays on leur laisse partout dix fois plus d'espace qu'ils n'en peuvent et n'en veulent cultiver." [3]

Van eenige jaren onderzoek was het resultaat, „que l'état pouvait rentrer en possession de quatre à cinq cent mille hectares par province." [4] Het was dus

---

1 Zie: Randon D. I. blz. 381; Robe blz. 58—59; Duval blz. 48—49; Vacherot blz. 183—184; Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 113.

2 Randon D. I. blz. 381.

3 Blz. 48—49.

4 Randon D. I. blz. 379.

mogelijk, zegt Randon, om in korten tijd aan eene 40,000 kolonisten een bestaan te verzekeren, en plannen tot het oprichten van nieuwe dorpen werden terstond voorbereid; maar de kolonisten bleven zich schaars aanbieden, en brachten gedurende de 6 à 7 jaar van zijn bestuur slechts 130,000 hect. meer in cultuur. — Dit is zeker niet veel, en straks zullen wij dan ook zien dat de hierboven vermelde immigratie van 58000 hoofden slechts voor ruim 1/5 aan den landbouw ten goede kwam. Ten gevolge van haar beter gehalte waren de uitkomsten echter gunstiger. Den geringen toeloop van landbouwers en van immigranten in 't algemeen schrijft Randon toe aan den geringen lust van de Franschen tot landverhuizing, aan het klimaat van Algerië,[1] en den zwaren arbeid dien de akkerbouw, hoe loonend ook op den duur, aanvankelijk vereischt, terwijl beursspeculatiën het kapitaal door verleidelijke winsten lokken.

Dewijl echter de toeloop van vreemdelingen insgelijks gering bleef, getuige ook het weinige succes van de Geneefsche maatschappij aan wie in 1853 nabij Setif 20,000 hect. grond geconcessionneerd werden, kan de eerste reden door Randon genoemd slechts in betrekkelijken zin gelden; en dat er nog andere oorzaken gewerkt hebben mag men ook daaruit opmaken, dat in '55 en '56 op eene immigratie van 30,040 Franschen slechts 13,312 naar Algerië kwamen.[2]

Duval spreekt er dan ook anders over. Volgens hem hield de regeering de immigratie eerder tegen dan dat zij ze aanmoedigde, vooral toen de Krim-oorlog (1854—1856) het bezettingsleger sterk verminderde[3] — wij denken hierbij aan haar gehalte —; en vond deze ook geene medewerking bij sommige lokale besturen van Frankrijk, uit vrees voor ontvolking. Verder wijst hij op de bezwarende voorwaar-

[1] Het klimaat van Algerië is over het algemeen een warm klimaat; in de hoogere streken echter zijn sneeuw en vorst geen zeldzaamheid, en deze ondervinden dikwijls zeer snelle en sterke afwisseling van temperatuur naarmate van de streek waaruit de wind waait. Veel water vindt men er niet, en droogе zomers met veel Simoun hebben niet zelden mislukking van den oogst ten gevolge. Nabij de kust is het klimaat meer bestendig en aangenaam. Dat van de stad Algiers wordt zeer geroemd: de gemiddelde jaarlijksche temperatuur bedraagt daar 15° 2 R., de hoogste 32°, de laagste 2°.

[2] Duval, blz. 32.

[3] Blz. 37 en 33.

den van betimmering en ontginning, van beplanting en omheining reeds voor de eerste jaren aan den concessie-houder opgelegd, terwijl hij met de veeteelt zijn fortuin zou hebben kunnen voorbereiden. [1] Hij noemt die voorwaarden overdreven, onmogelijk na te komen. [2] Zoolang nu daaraan niet voldaan was, bleven die concessiën voorloopige, en voor het crediet zijn voorloopige titels geen ernstige. „Frappée de main-morte, elle (cette propriété provisoire) est exclue de la circulation ou n'y entre qu'avilie; elle est exclue du crédit ou ne l'obtient qu'à des prix ruineux." [3] Van de 264,785 hect. nu die 31 Dec. 1856 in Algerië geconcessionneerd waren, hadden slechts 50,335 d. i. 1/5 zich van opzegging kunnen vrijmaken. [4] Algemeen werd dan ook geklaagd over de eischen der militaire administratie, hoewel deze — Duval erkende het elders [5] — wat het vervullen van die voorwaarden betrof met meer toegevendheid te werk ging dan later het civiele bestuur. Deze klachten golden meer bepaald de Arabische bureaux, die door hunne speciale kennis en als blijvende lichamen onder afwisselende chefs, zich langzamerhand van agenten tot autoriteiten hadden weten op te werpen, tot de „sultans van de Arabieren;" die in de Europeesche kolonisten tegenstanders zagen met wie te rekenen viel, zooals zij, met de stamhoofden, eene vermindering zagen van hun invloed in de kantonneering en in den overgang van inlanders onder het civiele bestuur. Volgens hem waren het die bureaux die een en ander zooveel mogelijk belemmerden en de beschikbare gronden terughielden; waren het niet de kolonisten die wegbleven, maar stonden hun geen authentieke inlichtingen ten dienste, werden zij niet geholpen maar afgeschrikt: op de 36,198 personen die in 1854 naar Algerië gingen zouden er 26,595 zijn teruggekeerd omdat zij geen plaats konden vinden. [6] En zoo kreeg Algerië den roep van een land van

---

1 Blz. 42, 15 enz.
2 Blz. 75.
3 Blz. 42.
4 Blz. 86.
5 Blz. 75.
6 Blz. 106—111, 15, 76—77. Randon vermeldt (D. I. blz. 386) voor 1857, op 80,000 passagiers aan wie vrije overvaart verleend werd,

illusiën en teleurstelling! Overigens erkende Duval dat er overdrijving was in de klachten tegen de Arabische bureaux; erkende hij de gewichtige diensten die zij bij de militaire operatiën bewezen, en den heilzamen invloed dien zij over het algemeen op de inlanders uitoefenden; hij achtte ze zelfs onmisbaar, mits in hunne ondergeschikte rol van 1844.[1]

Volgens maarschalk Randon vonden die klachten vooral hun oorsprong in de hebzucht van kolonisten, die zich gaarne een deel der bezittingen van de inlanders zouden hebben toegeëigend, en hun daartoe allerlei strikken spanden, ware het niet dat de tusschenkomst der bureaux zulks belet had.[2]

De Broglie nam deze insgelijks in bescherming. Hij noemde ze o. a. „la véritable cheville ouvrière de la conquête française."[3] Speciaal aangewezen zijnde voor het beheer der inlanders met wie zij reeds op de slagvelden eene ridderlijke sympathie hadden aangekweekt, was al hunne belangstelling voor dezen. Vandaar mede eene soort van onverschilligheid voor de Europeesche kolonisten, die bij de inlanders golden als m e r c a n t i. Ook hij schetste die kolonisten als zijnde dikwijls aanmatigend en veeleischend, zonder kapitaal en zonder eerlijkheid, alles verwachtende van de regeering zonder zelven handen aan het werk te slaan, „faisant beaucoup de bruit pour peu de besogne, et prêts à disparaître demain."[4]

Doch de administratie in bescherming nemende tegen de kolonisten, veroordeelde de Broglie het concessie-stelsel, als een stelsel waarbij de staat zijn concessionaris koos maar deze niet zijne concessie; dat aan den kolonist bepaalde werkzaamheden voorschreef binnen een bepaalden tijd te verrichten op straffe van ontzet; dat van Algerië verwijderd hield de twee voorname elementen van kolonisatie, het kapitaal en den ondernemings-geest, die zich niet komen ves-

---

70,000 retours, doch schrijft dit toe aan besluiteloosheid, wat op die schaal minder aannemelijk is.

[1] Blz. 99.

[2] D. II. blz. 283—301.

[3] Tweede artikel blz. 300.

[4] Ib. blz. 327.

tigen waar zij voor alles permissie moeten hebben van en rekenschap geven aan de autoriteit. [1]

Vóór hem en terwijl dat stelsel nog in volle werking was, had Duval het bestreden als nadeelig voor de schatkist, belemmerend voor de kolonisatie en verdachtmakend voor de administratie door de mogelijkheid van begunstiging en willekeur; en daarentegen aangeprezen dat van publieke veiling der beschikbare terreinen. „La concession directe, nous n'ajoutons pas gratuite car aucune ne l'est, c'est la tutelle de l'état et la discipline officielle dans la colonisation. La vente des terres conférant la propriété définitive, c'est au contraire la liberté de l'agriculture et de ses légitimes spéculations; c'est pour chacun le gouvernement de ses propres affaires par l'affranchissement du sol et de l'homme. [2]" En elders: „quand un ingénieur veut dériver sur des terres le courant d'une rivière, il ne transporte pas l'eau goutte à goutte, il lui fait un lit, et bientôt obéissant à la gravitation, la veine liquide coule où la pente l'invite. Ainsi en peu de temps s'exécute une oeuvre que par la première méthode des siècles n'auraient pu accomplir. La concession c'est le transport goutte à goutte; la vente c'est le canal creusé". [3]

Het beeld is sprekend. Dat het gevolgde concessie-stelsel zeer langzaam en gebrekkig werkte is reeds gebleken. Voor het stelsel van veiling echter, is het beeld slechts juist op beperkte schaal, dewijl immigratie, kapitaal en werkkrachten maar niet als het water van de rivier voorhanden zijn en toevloeien, vooral niet in een land als Algerië. De berekening van Duval, dat de staat met den verkoop van de 6 millioen hect. gronds waarover hij in den Tell had te beschikken, in korten tijd 120 millioen franken kon realiseeren — de hect. gerekend ad 20 fr. [4] — gaat dan ook niet op. Verder waarschuwde Duval op grond van de opgedane ervaring tegen verkoop in rente-betaling in stede van tegen kapitaal, en stelde hij

---

[1] Tweede artikel blz. 314—317.

[2] Blz. 43.

[3] Blz. 41.

[4] Blz. 43 en 56. Duval noemt dat cijfer van 6 millioen op het gezag van den Moniteur universel; Randon spreekt van 3, 4 à 500,000 hect., dus hoogstens van 1½ millioen. Randon schijnt bouwgrond te bedoelen; mogelijk bedoelde de Mon. univ. grond in het algemeen.

voor om de terreinen die in publieke veiling niet verkocht mogten worden tegen eene vaste som van de hand te doen.[1]

Duval schreef het eerste gedeelte van zijn betoog over de „aliénation des terres" in het voorjaar van '56, toen de regeering besloot met de publieke veiling eene proef te nemen op kleine schaal. Dit had plaats in '56 en '57, zonder verdere voorwaarde dan het stellen van een borg in de provincie voor het voldoen van den koopprijs in 3 jaarlijksche termijnen.[2] De goede perceelen vonden gretige koopers, vooral toen voor tijdiger en ruimer publiciteit gezorgd was, en brachten tot 172 fr. per hect. op; de middelmatige gemiddeld 65 fr.[3] Intusschen werden gelijktijdig nog concessiën verleend, volgens Duval zelfs op ruimer schaal dan vroeger en soms in dezelfde streken waar gronden geveild werden hetgeen die veiling tegenwerkte; volgens de regeering echter, in de meer verwijderde streken waar men meende geen koopers te zullen lokken. Duval haalt te dezer gelegenheid tevens het volgend merkwaardig staaltje aan van eene bekrompen opvatting der voorwaarden van verkoop, ten laste niet van de militaire maar van de domein-administratie: „un acquéreur s'est trouvé qui a déclaré que ne connaissant personne, il offrait de payer contant; il n'a pu faire agréer sa proposition, et si un habitant d'Alger, témoin de ce singulier incident, ne s'était spontanément offert comme caution, l'enchère du premier eut été annulée." Hij zegt dan ook: „dans l'intérêt des étrangers — die niet waren uitgesloten — et pour empêcher d'ailleurs qu'il ne se forme une classe parasite d'intermédiaires à titre de garants, il convient d'autoriser soit le dépôt d'un cautionnement en argent dans les caisses publiques, soit le paiement immédiat, en accordant un escompte égal à l'intérêt dont les paiements à terme sont susceptibles."[4]

Tegen het einde van Randon's bestuur zien wij dus het stelsel van veiling in werking naast het concessie-stelsel, dat eerst in 1860 verlaten doch later gewijzigd weer hernomen werd. Die eerste veilingen op kleine schaal hebben

1 Blz. 49, 47.
2 Duval, blz. 52 en 54.
3 Duval, blz. 51 en 57.
4 Blz. 54—55.

natuurlijk slechts weinig invloed kunnen uitoefenen op het toenemen van de immigratie die wij reeds kennen, en nog minder op de resultaten van den landbouw die wij thans nader gaan vernemen.

Landbouw en veeteelt. Volgens Duval bevonden zich van de 180,000 Europeanen op het einde van 1857 in Algerië aanwezig 112,000 in de steden; van de overige 68,000 op het land verspreid hielden 23,000 zich bezig met kleinhandel en industrie, zoodat voor de eigenlijke landbouwende klasse 45,000 personen of 10,000 gezinnen overbleven. De Broglie verklaart het betrekkelijk groote getal van kleinhandelaars en industrieelen uit de aanwezigheid eener sterke legermacht, en spotvogels, zegt hij, beweerden toen niet geheel zonder grond dat de kolonisatie van Algerië »consistait tout entière dans la cantine de l'armée française."[1] 31 Dec. 1851 werd de landbouwende klasse geschat op hoogstens ¼ van 131,000 zielen dus op hoogstens 32,750; 31 Dec. '57 bedroeg zij 45,000; in 6 jaar tijds was zij dus slechts toegenomen met 12,250 à 13,000, of met 2,100 's jaars.

Zooals wij weten, werden over hetzelfde tijdvak 130,000 hect. meer in cultuur gebracht. Het totaal der concessiën bedroeg op het einde van 1856, 264,785 hectaren. Voor de 10,000 gezinnen van 1857, 280,000 hect. stellende, geeft dit gemiddeld 28 hect. per gezin, of 6 à 7 per hoofd.

De inlanders bebouwden in 1856, 2,082,524 hect. tegen 1,765,071 in 1855, of 317,453 meer.[2]

Afgaande op deze uitbreiding en op de enkele cijfers die de »Mémoires" meedeelen, zou men tot de gevolgtrekking komen dat de graanbouw eene buitengewone vlucht had genomen. Zoo zegt Randon,[3] dat in de 10 eerste maanden van 1855 negenmaal meer koren naar Marseille werd uitgevoerd dan in 1851, namelijk 547,520 hectol.; en dat terwijl in 1850 voor 14½ millioen aan granen werd ingevoerd, Algerië in 1854 en '55[4] voor nagenoeg 20½ millioen uitvoerde,

---

[1] Tweede artikel blz. 310. De Ann. d. D. M. 1857/58 (blz. 130) geeft voor 31 Dec. '57 dezelfde totale cijfers, doch onderscheidt die 23,000 kleinhandelaars niet van het overige der landelijke bevolking.

[2] Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 112.

[3] D. I. blz. 408.

[4] R. noemt 1855 en 56 wat onjuist is: zie D. I. blz. 445.

ongerekend de 30 millioen kil. koren, meel en beschuit aan het Krimleger verstrekt. Maar op dat verschil tusschen in- en uitvoer vóór en na 1851 had vooreerst invloed de tariefs-hervorming van dat jaar; en wat de jaren '54 en '55 betreft, deze kunnen moeielijk als termen van vergelijking dienen. De speculatie-geest toen door den oorlog in het oosten opgewekt, leidde er toe om den geheelen voorraad van Algerië uit te putten, tot den silo (kuilen) voorraad van de inlanders, hetgeen dan ook hongersnood ten gevolge had toen de oogst van '56 door buitengewone droogte slecht uitviel. Die speculatie-geest werkte mede tot de meerdere bebouwing welke van '55 op '56 bij hen viel waar te nemen en die slechts van tijdelijken aard was. De „Mémoires" wijzen er verder op,[1] dat in '57 voor eene waarde van 6,147,420 fr. aan meel werd uitgevoerd, zijnde driemaal meer dan in 1851. Eene vergelijking van twee jaren voor dit eene artikel, waarbij dan nog het verschil in marktprijs zou te pas komen, kan evenmin dienen tot maatstaf voor den vooruitgang van den landbouw. Met evenveel recht zou men uit eene vergelijking van de jaren '54 en '55 met '56 en '57, toen de uitvoer van granen over het algemeen veel geringer was, tot achteruitgang kunnen besluiten.[2] Alles te zamen genomen en bij gebrek van meer afdoende cijfers, geeft de meerdere bebouwing van 130,000 hect. door Europeesche kolonisten, mijns inziens, de ware winst aan gedurende het bestuur van maarschalk Randon.

Aan aanmoedigingen van allerlei aard had het intusschen niet ontbroken. Evenals Bugeaud verwachtte Randon voor Algerië's toekomst juist het meest van den landbouw. In de verschillende provinciën waren landbouw-vereenigingen opgericht, tentoonstellingen georganiseerd, jaarlijksche en driejaar-

---

1 D. I. blz. 444.

2 Volgens den Ann. d. D. M. 1855/56 blz. 136 bedroeg o. a. de uitvoer in 1854: 1,033,718 hectol. koren; in 1855: 1.232185.

Volgens den Ann. 1856/57 blz. 116, en 1857/58 blz. 133 werden uitgevoerd in:

1856.			1857.		
460,000	hectol.	koren.	351,000	hectol.	koren.
247,000	„	haver.	59,000	„	haver.
800,000	kil.	meel.	207,000	kil.	meel.

van welke cijfers sommige weinig overeenkomen met die der „Mémoires."

lijksche benevens eene permanente te Algiers, prijzen uitgeloofd, enz.

Voor de tabak- en de katoen-teelt ging de regeering verder; de maarschalk zegt: »fit mieux encore."[1] Zij bepaalde zich niet tot het geven van instructiën, het uitloven van prijzen en het teelen van plant-gewassen in de pepinière van Algiers, maar nam desverkiezende den oogst tegen een loonenden prijs voor hare rekening.

Een en ander maakte dat het getal tabaksplanters in 1857 geklommen was tot 3297 die 3749 hect. bebouwden, tegen 537 planters en 444 hect. in 1851, en dat de opbrengst ruim 4 millioen kil. meer bedroeg. In 1866 was de geheele produktie echter slechts ruim 2 millioen kil., in 1865 2½.[2] Volgens Duval is die tabak van betere kwaliteit dan de fransche, betaalde de regie, in 1855, 140 fr. voor de 100 kil., doch kocht de partikuliere handel de beste soorten. Wij zullen later zien dat de tabaks-cultuur sedert eene groote uitbreiding gekregen en aan den staat belangrijke winsten bezorgd heeft.

Tot aanmoediging van deze cultuur gaf het bestaande regie-stelsel gereede aanleiding, en men behoefde niet te twijfelen aan de uitkomst. Een en ander echter was niet het geval met de katoenteelt, die de regeering in Algerië wilde acclimatiseeren. Hare bescherming had wel ten gevolge dat in 1855 zeven en dertig maal meer hect. beplant werden dan in 1851, namelijk 1923, die in 1856 200,000 kil. van de beste soort opleverden; de produktie klom wel in 1865 tot 860,570 kil.,[3] dank zij ook den prijs van 20,000 fr. dien de Keizer vijf achtereenvolgende jaren uitloofde; maar die teelt beantwoordde ten slotte niet aan de verwachting die ook Duval er van had, en zullen wij, aan eigen krachten overgelaten, met een klein cijfer terugvinden. Ter zake van die bescherming zeide een spotvogel tot de Broglie: »à ce compte on ferait pousser du vin sur les tours de Notre-Dame sans se ruiner".[4]

De »Mémoires" vermelden niet dat de regeering de op-

---

[1] D. I, blz. 415.
[2] R. D. I, blz. 415—416.
[3] Ib. blz. 416—417.
[4] Tweede artikel blz. 308.

brengst van de cochenille- en opiumteelt tot 1859 geheel voor hare rekening nam; en dat verder allerlei speciale cultures: koffij, thee, vanille, gember, peper, zijde, indigo enz. werden beproefd en aangemoedigd, hoewel noch het klimaat noch de bodem van Algerië daartoe geschikt zijn. Dit alles gaf dan ook slechte resultaten, en met het ophouden van de officiëele en dure bescherming verviel ook de teelt. Deze had bovendien het nadeel dat zij de aandacht van de ware cultuur aftrok.

Algerië is het land van den graanbouw en de veeteelt.

Van de granen komen voornamelijk in aanmerking: koren, gerst en maïs; verder haver, gierst, rijst, boekweit, kanariezaad. Het koren is van zeer goede hoedanigheid, en kostte in 1855 in loco 11.50 à 20 fr. de hectoliter. De oogsttijd is Mei—Juni, en reeds in Juli kan een deel van den oogst worden uitgevoerd, zoodat Frankrijk den zijnen geduldig kan afwachten.

Ook het vlas, „plante spontanée du pays", zegt Duval, geeft goede resultaten.

Zoo is het ingelijks met de alfa (lygeum spartum), eene eenjarige plant die voornamelijk op de hoogvlakten groeit, en waarvan de uitvoer voor de papierfabrikatie, voornamelijk naar Engeland, thans zeer aanzienlijk is.

Ook voor den wijnbouw is Algerië gunstig. Goed verzorgd, kunnen de Algerijnsche wijnen met de Spaansche concureeren. Aanvankelijk en hoewel de produktie gering was, waren zij onderworpen aan een hoog tarief tot bescherming van de Fransche wijn-industrie, hetgeen ten gevolge had dat zij de Fransche wijnen uit Algerië verdrongen. Die produktie is sedert aanzienlijk toegenomen. In 1865 bebouwden de Europeanen 7897 hect., gevende 70,000 hectol. wijn, waarvan slechts 272 in Frankrijk werden ingevoerd. „Voilà bien en vérité de quoi inquiéter les vignerons de l'Hérault et du Gard," spotte Duval. De inlanders bebouwden toen 3000 hect.

Voor verdere bijzonderheden betreffende de landbouwprodukten, groenten, vruchten enz. moeten wij verwijzen naar de verslagen van Duval over de Parijsche tentoonstellingen van 1855 en 1867.

Veel deed de regeering tot verbetering van den vee-

stapel, voornamelijk van de schapenfokkerij, ten einde Frankrijk, dat jaarlijks voor 40 à 50 millioen wol uit den vreemde trok, zooveel mogelijk onafhankelijk te maken.[1] Van hoeveel belang de katoenteelt en de wolproduktie met de daarmede in verband staande industrie voor Algerië zelf zijn, moge o. a. daaruit blijken dat er in 1857 voor eene waarde van bijna 30 millioen franken aan geweven goederen werden ingevoerd.[2] De wol-produktie belooft betere resultaten dan de katoenteelt.

Het vermeerderen van de kudden schapen, zegt maarschalk Randon, is eene gemakkelijke zaak in de zuidelijke streken van Algerië, die zich daartoe uitmuntend eigenen. — Voor die streken schijnt nog het spreekwoord te gelden: „hoe meer kinderen, hoe meer schapen," dat sedert de tijden van Abraham voor andere gewesten eenige wijziging onderging. — Meer moeite kostte het om het ras te veredelen, waartoe fokvee uit het zuiden van Frankrijk met goed gevolg werd ingevoerd; evenzoo om de inlanders er toe te brengen hunne kudden beter te verzorgen vooral gedurende den regentijd, ze op minder ruwe wijze te scheeren en de wol beter te sorteeren. De uitkomsten vermeldt Randon niet; hij sprak alleen de verwachting uit dat binnen weinige jaren de wol 3 à 4 maal meer waarde zou hebben, en de produktie 15 à 20 millioen kil. zou bedragen.[3] In 1857 bedroeg zij 5,190,000 kil.[4] In 1867 constateerde Duval vooruitgang.

Eene statistiek van den veestapel geven de „Mémoires" niet. Zij vermelden enkel dat de uitvoer van rundvee die in 1852 eene waarde van 117,260 fr. vertegenwoordigde, in 1858 656,050 fr. beliep.[5] In 1869 telde de veestapel 7,800,000 stuks, doch dat was het jaar na den grooten hongersnood van 1867—68; in 1874, nagenoeg 15,000,000.[6]

Het land is rijk in fourrage. In 1854 werden meer dan 100,000 centenaars fourrage aan het Krimleger verzonden, en in 1855 door de provincie Constantine alleen

---

[1] R. D. I. blz. 429.
[2] Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 132.
[3] D. I. blz. 422.
[4] Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 133.
[5] D. I. blz. 444.
[6] Regeerings-verslag van 1875.

meer dan 125,000. Bij gebrek aan wegen, handen en débouchés, schreef Duval in 1855[1], blijft jaarlijks het grootste gedeelte van het hooi ongebruikt.

Remonte. Algerië is ook het land voor het paard. De Arabier, zegt Randon, heeft aangeboren liefde voor het paard, maar geen zorg genoeg; hij laat het in den regentijd zonder voldoende beschutting en voedsel, andermaal een gevolg van zijn zwervend leven. Dit en de aanhoudende oorlog waren de oorzaken van achteruitgang in getal en gehalte. Ook het getal dekhengsten was onvoldoende, en de remontedienst gebrekkig georganiseerd. Randon centraliseerde dezen dienst onder een ervaren hoofdofficier, en richtte in de provinciën in evenredigheid met de produktie remonte-depots op, die niet enkel met den aankoop belast waren, maar tevens met het toezicht op de fokkerij en de behandeling van de jonge paarden. Met medewerking van de inlandsche hoofden werden nog 100 dekhengsten uitgezocht en aangekocht, die, door den staat verzorgd, echter het eigendom bleven van de stammen en jaarlijks op aangewezen punten beschikbaar waren. Premiën werden uitgeloofd voor de best gevormde en de best verzorgde veulens. De gekantonneerde Spahis zouden behalve hun dienstpaard eene merrie ter verzorging krijgen; de wijze van stalling en de behandeling van paard en veulen in deze smala's gevolgd, moesten aan de inlanders tot voorbeeld strekken. Eindelijk werden provinciale en algemeene tentoonstellingen met wedrennen en fantasia's ingesteld, tot het opwekken van de op dit punt zoo ontvlambare eigenliefde der inlandsche hoofden. Het gevolg van een en ander was dat het getal hengsten weldra het vijfvoudige bedroeg; en dat terwijl in 1851 slechts 2321 merriën gedekt werden, dit getal in 1856 16,676, in '57 18,000 en in '58 zelfs 26,000 beliep. Achtereenvolgens konden zoodoende verscheidene regimenten lichte kavalerie van uitmuntende oorlogspaarden voorzien worden. In 1851 was de prijs van het remonte-paard ongeveer 300 franken. Slechte jaren, vooral de groote hongersnood van 1867—'68, veroorzaakten echter weer sterken achteruitgang.

Boschwezen. In Oran en Algiers vindt men slechts

[1] Blz. 159.

kleinere bosschen; in Constantine daarentegen uitgestrekte wouden, vooral tusschen Boegia en la Calle: eikensoorten, tuja's (cypressen-soort), ceders, pistache-boomen, enz. Op de Parijsche tentoonstelling van 1855 was Algerië vertegenwoordigd door 140 houtsoorten.[1] Zijne bosch-oppervlakte vinden wij geschat op 2,257,272 hect.[2] Voor de exploitatie van den kurk-eik, die nagenoeg 1/4 van het geheel inneemt, waren sedert 1841 aan verschillende maatschappijen concessiën verleend ten bedrage van 146,000 hect., die 1,150,000 kil. kurk opbrachten. Die exploitatie, zegt Randon, geschiedde echter niet altijd met de noodige zorg of nauwgezetheid; boschbranden hetzij uit moedwil of onvoorzichtigheid van de inlanders, of ter ontginning kwamen menigvuldig voor; het vee vernielde veel jong hout, en voor beter toezicht, onderhoud en aanplanting werden buitengewone maatregelen vereischt. Naast den gewone dienst voor het boschwezen werd door Randon in iedere provincie eene kompagnie „militaire planters en houthakkers" opgericht, door wier toedoen o. a. op verschillende punten nieuw hout verrees. Van de bosschen van Algerië koesterde Randon groote verwachtingen voor de toekomst. Volgens Duval leveren zij houtsoorten voor alle takken van industrie op. Scheepsbouw en meubelmakerij, de meest eischende, zeide hij in '55, kunnen in de Algerijnsche bosschen een overvloedigen rijkdom vinden „dès que la douane consentira à lever le veto de ses taxes;" naast den tuja zullen mahonie- en palisander-hout verbleeken.[3] Op de tentoonstelling van '67 waren speciemen van constructiehout van kolossale afmetingen aanwezig, o. a. rondeelen van 1¼ à 2 m. in middellijn.[4] Onder de budget-inkomsten voor 1857 en '58 komen de bosschen nog slechts voor met een bedrag van 150,000 fr. tegen 60,000 in '54.[5]

Handel en nijverheid. Van kamers van koophandel vonden wij reeds in 1844 gewag gemaakt, mogelijk bestonden zij reeds vroeger; af en toe werden nieuwe opgericht. De „Mémoires" spreken er niet van.

---

[1] Duval blz. 155.
[2] Stat. gén. 1873—'75, blz. 303.
[3] Blz. 191—'92.
[4] Ib. blz. 214.
[5] Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 113, 1857/58 blz. 133 en 1853/54 blz. 112.

Zij wijzen op eenigen vooruitgang in de nijverheid, die in Algerië nog weinig ontwikkeld was en door een hoog tarief gedrukt bleef.

Zoo in de meelfabrieken, waartoe van 1852—58 meer dan 40 watervallen werden geconcessioneerd, terwijl enkel over 1857 tot het oprichten van 8 stoomgemalen vergunning werd verleend.

Zout wordt in groote hoeveelheden gewonnen.

Algerië is rijk in ertsen. Enkel in de provincie Algiers zijn 47 metaal-lagen bekend, doch tijdens het bestuur van Randon werden slechts 5 daarvan geëxploiteerd. De voornaamste mijnen waren: de ijzermijnen van Mokta el Hadid (Karezas, Aïn Mokra) nabij Bona, wier kwaliteit die van het Zweedsche ijzer evenaren of zelfs overtreffen zou; de kopermijnen van Oued Allelah bij Tenes, van Oued Merdja en van Mouzaïa beiden bij Blida; de loodmijnen van Ghar Rouban nabij Nemours op de grens van Marokko, en de zilverhoudende loodmijn van Kef oum Theboul op de grens van Tunis bij la Calle. [1]

De uitvoer van ertsen bedroeg in 1857 elf millioen kil., als: 4,205,400 ijzer-, 1,415,000 koper-, en 5,424,000 looderts. [2]

Blijkens het verslag van Duval over de tentoonstelling van 1867 kwijnden toen de kopermijnen van Tenes en Mouzaïa, deels door armoede van erts, maar meer nog door gebrek aan kapitaal en duurte van transport. De ijzermijnen van Mokta el Hadid daarentegen, toen reeds door een spoorweg met Bona verbonden, bloeiden zeer; zij bezigden toen 190 arbeiders, waarvan 100 inlanders, en produceerden 2,000,000 centenaars erts per jaar.

Deze tak van industrie is vooruitgaande.

De voornaamste marmer-groeven, reeds door de Romeinen gewaardeerd, zijn die van Filfilla nabij Philippeville, en van Takfatet (Aïn Tebbaleck) aan den weg van Oran naar Tlemcen. De eerste levert wit marmer, dat volgens Duval met het carrarisch marmer kan wedijveren; de uitvoer bedroeg in 1856 16,110 cent. [3] Het doorschijnend

---

1 R. D. I. blz. 422—443

2 Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 133.

3 Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 116.

onyx-marmer van Aïn Tebbaleck is nog kostbaarder; de kubieke meter daarvan wordt geschat op 4000 fr. [1] Volgens het verslag van Duval over de tentoonstelling van 1867, was eene nieuwe mijn van onyx-marmer ontdekt nabij Nemours; anderen noemen Tlemcen.

Onder de inlandsche nijverheids-produkten neemt vooral de olijf-olie eene voorname plaats in. In 1857 bedroeg de uitvoer daarvan bijna 3 millioen franken. Het totaal der olijfboomen van Algerië, die daar de grootte bereikt van den eik in Frankrijk, bedraagt meer dan 3 millioen. Kabylië vooral is het land der olijfboomen en het centrum van produktie van den olie, doch deze geschiedt nog op zeer gebrekkige wijze. [2]

Dit voor de voornaamste bijzonderheden. Overigens kan de handels-beweging eenigen maatstaf geven voor den vooruitgang van Algerië. Over de jaren 1847—51 bedroeg de in- en uitvoer te zamen gemiddeld 87½ millioen fr. 's jaars; [3] over de jaren 1852—58 gemiddeld 130 millioen, [4] dus gemiddeld 42½ millioen meer. De tariefs-hervorming van 1851 droeg daartoe veel bij. In 1857 werden in- en uitgeklaard 5499 schepen metende 770,688 ton, de kustvaart van Algerië (6652 reizen met een transport van 310,245 ton) daaronder niet begrepen. [5]

Publieke werken. Voor de publieke werken had de Turksche heerschappij weinig of niets gedaan. Wanneer men ziet wat de Fransche regeering in minder dan een halve eeuw tot stand bracht, dan kan men haar den lof van activiteit niet onthouden, en merkwaardig is de wijze waarop vele van die werken, al vechtende om zoo te zeggen, tot stand kwamen.

Tijdens het bestuur van Randon werd de prachtige haven van Algiers, die terstond na de verovering onderhanden was genomen, nagenoeg voltooid. Te Cherchell, Oran, Nemours, Mostagenem, Dellys, Boegia, Philippeville en

---

1 Conv. Lexikon, 7ᵉˢ Heft 1875.
2 Duval blz. 208.
3 Ann. d. D. M. 1853/54 blz. 115.
4 R. D. I. blz. 446.
5 R. D. I. blz. 446—447.

Stora, te Bona en la Calle werden de havenwerken verbeterd of daargesteld, en tal van lichttorens verrezen langs de kust.

In een land zonder bevaarbare rivieren als Algerië, hebben de wegen een buitengewoon belang, en toch ontbraken deze bij de komst der Franschen nagenoeg geheel. In de provincie Constantine bv. bestond geen enkele rijweg vóór 1846, toen het leger dien van Philippeville naar de hoofdplaats voltooide. Onder Randon werd van de wegen veel werk gemaakt. Behalve die reeds vermeld bij de verovering van Kabylië kwamen tot stand: in de provincie Algiers, de groote wegen van de hoofdstad naar Dellys en Tizi Oezoe, naar Miliana en Cherchell; buurtwegen naar Aumale, Orleansville, Tenied el Haad; — in de provincie Oran werden die van de hoofdplaats naar de onderafdeelingen Tlemcen, Mostagenem, Mascara en Sidi bel Abbes in onderhoud genomen; — in Constantine werd de weg naar Batna gedeeltelijk oostwaarts verlegd door het vruchtbare dal van de Boe Merzoeg, begonnen aan de wegen van de hoofdplaats naar Tebessa en Setif, en van Batna naar Lambessa, terwijl die van Philippeville naar Bona gedeeltelijk verbeterd, en de wegen van Bona naar l'Edough en Guelma voltooid werden. Randon schat de uitgestrektheid van de wegen door het leger aangelegd op meer dan 6000 kilom. [1] Het beplanten daarvan werd aangemoedigd, en er verrezen verscheidene caravanserails.

Het decreet van 8 April 1857 stelde een net van spoorwegen vast. De quaestie van spoorwegen voor Algerië kwam reeds in '32 en '33 ter sprake, doch geraakte op den achtergrond tot den val van Abd el Kader in '47. Verschillende lijnen werden ontworpen, doch ten slotte werd al het voorgestelde brokwerk verdrongen door een algemeen plan over eene uitgestrektheid van 1200 kilom. In zijne algemeene strekking warm voorgestaan door generaal Chabaud Latour, die reeds in '53 het denkbeeld had aangegeven eener leening tot dat einde van 300 millioen fr. waarin tevens de noodige verbeteringen aan verdere wegen en havenwerken begrepen waren, werd het bij bovenge-

---

[1] D. I. blz. 498.

noemd decreet vastgesteld.[1] Het net zou bestaan uit: 1°. eene hoofdlijn evenwijdig aan de kust, van Algiers oostwaarts naar Constantine over Aumale en Setif, westwaarts naar Oran over Blida, Orleansville en St. Denis du Sig; 2°. lijnen van de voornaamste havens naar de hoofdlijn als: van Bona over Guelma en van Philippeville, beiden naar Constantine; van Boegia naar Setif; van Tenes naar Orléansville; van Mostagenem en Arzew naar Relizane; van Oran over Sidi bel Abbes naar Tlemcen. Aan den spoorweg van Algiers naar Blida werd onmiddellijk begonnen, en in 1858 was de eerste sectie (Algiers—Boeffarick) reeds voltooid. Dit werk geschiedde door den staat, doch werd in 1860 door eene gesubsidieerde anonieme maatschappij overgenomen en voortgezet.[2]

Aan telegraaf-lijnen waren in 1858 2000 kilom. gelegd met 29 kantoren, wier opbrengst toen reeds 200,000 fr. bedroeg. Sedert 1 Oct. '57 was Algerië door een onderzeeschen kabel met Frankrijk verbonden.[3]

Wegen en havens zijn noodig voor het transport van de produkten, maar in Algerië dat onder een droogen hemel en den verschroeienden adem van den Sirocco ligt, zijn in de eerste plaats besproeings-werken noodig ten einde produkten te kunnen teelen: kanalen, stuwen, reservoirs, waterleidingen. Reeds waren aangelegd 254 kilom. kanaal, 75 kilom. riool, 116 kilom. waterleidingen, waarvan sommige in trotschen bouw de Romeinsche evenaren.[4] De „Mémoires" sommen verschillende werken van dien aard op die onder Randon ondernomen of voltooid werden, als: de stuwen van Marengo en Laghoeat in de provincie Algiers; in die van Oran het kanaal der Mekerra, en de voltooing van het irrigatie-stelsel der Habra-, Sig- en la Mina-vlakten; idem in het dal van de Boe Merzoeg en de oase van Biskara der provincie Constantine; eindelijk waterleidingen om een 20tal plaatsen van voldoend drinkwater te voorzien. Duval

---

[1] Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 132; Duval blz. 17 en volg; Randon, D. I. blz. 491.

[2] Zie de wet van 20 Juni 1860 (J. d. P. blz. 74), en het decreet van 18 Sept. 1860 (ib. blz. 166.)

[3] Ann. d. D. M. 1557/58 blz. 134.

[4] Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek VIII 103. 1852.

schreef niettemin in 1860, dat dit alles nog niets was naast hetgeen te doen bleef, en gaf te verstaan, dat de regeering slechts het initiatief van de provinciën, de gemeenten en de particulieren in dit opzicht had te steunen om veel tot stand te zien komen. [1] Over dat initiatief van de particulieren zullen wij later echter een ander getuigenis vernemen.

Vóór de komst van Randon waren reeds 7850 hect. moeras drooggelegd; onder zijn bestuur werd daarmede in de drie provinciën krachtig voortgegaan.

Zeventig dorpen werden opgericht of bevolkt, enz.

„Toutes ces voies de communication," zegt de maarschalk, „tous ces travaux de desséchement, de terrassement, d'établissement de chemins de fer, de conduites d'eau etc. sont l'oeuvre de nos soldats. L'armée d'Afrique, imitant en cela les légions romaines, faisait succéder avec une égale ardeur aux travaux qui donnent la victoire dans les combats, ceux qui affermissent la conquête du pays et développent la prospérité. Sous le gouvernement du maréchal Randon, du mois de Septembre au mois de Janvier, époque où les opérations militaires étaient terminées, toutes les troupes dans les trois provinces, étaient sur les chantiers. C'était un effectif, en moyenne, de quarante mille travailleurs qui, pendant quatre mois, se livraient à ces rudes labeurs dont la colonie devait si heureusement profiter. . . . L'époque des travaux était devenue pour les troupes une habitude comme celle des expéditions; et les soldats, indépendamment de la satisfaction d'accomplir un devoir à l'égard de cette nouvelle patrie, y trouvaient encore l'avantage que leur procurait la légitime indemnité due à leurs travaux, et qui concourrait puissamment à entretenir leurs forces. Jamais la santé de l'armée n'était meilleure que dans les camps des travailleurs, et jamais les effectifs ne furent plus au complet en hommes prêts à entrer en campagne. La guerre de Crimée put le faire connaître." [2]

De uitgaven voor de hier bedoelde werken beliepen onder Randon's bestuur nagenoeg 41½ millioen franken. Aan den afzonderlijken tak van dienst, „bâtiments civils," werden na-

---

[1] Blz. 78.

[2] D. I. 397—'98.

genoeg $6^3/_4$ millioen besteed. Eindelijk werd de kazerneering van 40,000 op 70,000 man, en de hospitaal-ruimte van 5000 op 9000 gebracht.

Met zekere voorliefde spreekt Randon over de artesische putten die onder hem in de Z. O. oasen der provincie Constantine geboord werden. Dit geschiedde op het initiatief van den te Batna bevelvoerenden generaal Desvaux. De civiele ingenieurs Laurent en Jus kwamen in '55 en '56 den geologischen toestand van het terrein onderzoeken. Toen dit onderzoek gunstig uitviel, werden twee ateliers georganiseerd ieder van 30 soldaten, de voornaamste onder Jus, de andere onder luit. Lehaut van de Spahis; in twee jaar tijds boorden zij 29 putten en begonnen aan een gelijk getal. In die oasen bestonden uit vroegere tijden reeds enkele artesische putten door de inlanders met hunne gebrekkige middelen gegraven, doch langzamerhand min of meer verzand, en die oasen waren den ondergang nabij toen de Franschen in 1854 Toegoert bezetten en haar redding brachten. [1] Wanneer men overweegt wat een aldus verkregen waterrijkdom, gelijkstaande met dien van al de artesische putten van Frankrijk te zamen, voor die dorre streken beteekenen moet, dan zal men beseffen dat geen weldaad deze in de verte kon evenaren; en zoowel de voorliefde waardeeren waarmede de maarschalk daarvan gewaagt, als de dankbaarheids-betuiging te dier gelegenheid van een der invloedrijkste marabouts, die juist van eene bedevaart naar Mekka was teruggekomen: „Bénissez," zeide hij tot zijne geloofsgenooten, „bénissez les Français qui, en vous donnant la paix et la sécurité, vous ont préparé une prospérité qui dépasse vos espérances. Vous aviez vu arriver avec effroi, il y a deux ans, ces soldats, que vous aimez aujourdhui pour le bien qu'ils vous ont fait. Je viens de traverser beaucoup d'états musulmans; j'ai trouvé partout injustice et violence, les routes livrées au brigandage; je n'ai respiré librement que depuis l'instant où j'ai mis le pied sur le territoire soumis à la domination de la France." [2] Ik wil gaarne gelooven dat deze marabout aldus in oprechtheid gesproken heeft; maar die woorden hebben niet belet dat zijne ge-

[1] Duval blz. 142—'43.
[2] R. D. I. blz. 275—'76.

loofsgenooten in latere jaren weer in opstand zijn gekomen. De trouw der inlanders blijft twijfelachtig.[1]

De vreugde waarmede zij die nieuwe waterbronnen begroetten, schetste Duval in levendige kleuren in zijn artikel „Les puits artésiens du Sahara;"[2] en hij sprak daarin ten slotte de verwachting uit, dat met het aldus vermeerderen van het aantal etappen in de Sahara, de karavanen van Tomboektoe, die sedert de Fransche overheersching naar Marokko en Tunis uitweken, andermaal hun weg over het thans veiliger Algerië zullen nemen. Tot het bereiken van dit doel werden nog andere stappen gedaan, zooals wij later zien zullen.

Godsdienst en openbaar onderwijs. Het onderwijs, zeker het beste middel tot ontwikkeling, meende men dat tevens een der krachtigste tot de trapsgewijze assimilatie zijn zou.

In 1848 werd alleen het inlandsch onder den M. v. O. gelaten, en het overige bij besluit van 16 Augustus gebracht onder het ministerie van openbaar onderwijs, dat gemakkelijker goede docenten kon bekomen, zegt Duval.[3] Sedert dien tijd, vooral sedert '50, besteedde men daaraan veel zorg. De wet van 15 Maart 1850 op het lager onderwijs in Frankrijk werd echter niet op Algerië toegepast, en het onderwijs bleef hier zonder wettelijke regeling tot in 1875; echter volgde men voor het middelbaar de reglementen en wetten van het moederland.[4]

Lager onderwijs. Van het onderwijs in de stammen zegt Randon alleen dat het gegeven werd door meestal onwetende tolba's en hervorming en toezicht vereischte. Inderdaad, want in die meer dan 2000 zaouïas wordt weinig anders onderwezen als het opzeggen van den koran en haat jegens Frankrijk.[5] In de steden en dorpen waren door de

---

[1] „Là tout pour les Français", antwoordde op zijn tong wijzende, een der meest bevriende inlandsche hoofden aan mijn bataillons-komt. tijdens den veldtocht van '51, en „là rien," de hand op het hart leggende.

[2] Blz. 141 en volg.

[3] Blz. 93.

[4] Regeerings-verslag van 1875.

[5] P. Blanc „La fusion des races en Algérie": Economiste français, 3 Maart 77.

regeering scholen opgericht, meestal gemengde, d. i., voor europeesche en arabische kinderen, en naarmate van de verhouding, onder Fransche of inlandsche onderwijzers. In 1852 bedroeg hun getal 223 met 12,766 leerlingen; in '57 410 met 25,000. De „Mémoires" zeggen niet hoeveel muzelmansche; de jongste statistiek wijst er slechts 1864 aan op de meer dan 45,000 leerlingen, dus een uiterst gering getal voor eene 8 à 9 maal sterker bevolking. In de voornaamste steden bestonden afzonderlijke meisjes-scholen, waarbij dit verschijnsel zich nog sterker voordeed, en de proef met eene afzonderlijke school voor inlandsche meisjes te Algiers mislukte: in 1850 geopend moest zij in 1861 gesloten worden.[1] Behalve de regeerings-scholen vermelden de „Mémoires" tal van geestelijke scholen van Roomsch-Katholieke genootschappen, waarin niet minder dan 10 à 11,000 kinderen onderwijs genoten; hieronder ook weeshuizen, waar tevens landbouwkundig onderricht gegeven werd. Israelieten hebben hunne bijzondere scholen (midrashim), doch bezochten ook de openbare school.

Voor het middelbaar onderwijs, bijna uitsluitend door europeesche kinderen gevolgd, telde men: een lycaeum te Algiers met 230 leerlingen in 1852, en 451 in '58; 5 collegies te Bona, Constantine, Philippeville, Oran en Mostagenem; benevens 2 Jezuiten-collegies te Oran en Constantine.

Cursussen voor de Arabische taal bestonden te Algiers, Oran en Constantine. Intusschen werd daar ook onderwijs gegeven in den godsdienst en het recht, en was het noodig daarop toezicht te houden om te voorkomen dat die medersa (medreça)[2] kweekscholen werden van geloofshaat en verwijdering. De regeering richtte daarom eigen medersa op te Algiers, Tlemcen, Constantine en Medea (deze later overgebracht naar Blida en verder opgeheven), die tevens de opleidingsscholen moesten zijn van inlanders tot openbare betrekkingen en kweekscholen van verdraagzaamheid. Deze

---

[1] P. Blanc, als voren.

[2] Medersa zijn eigenlijk scholen waar het Mohammedaansch recht onderwezen wordt. Roussel: „la Justice en Algérie": Revue d. D. M. 1 Août 76, blz. 693.

medersa bloeiden echter niet, en telden van 1872—'73 te zamen slechts 120 leerlingen.

In '57 deed de regeering een stap verder, en opende te Algiers, onder christen-leeraars, het reeds vroeger genoemde „Collége-Arabe-français," bestemd voor arabische kinderen, doch waarin ook europeesche als externen konden worden toegelaten. Het doel was tweeledig, namelijk: om aan de inlandsche beter onderwijs te geven, en om door dagelijksche aanraking van inlandsche met europeesche kinderen toenadering en wederzijdsche taalkennis te bevorderen. Duval was van eene andere zienswijze. Hij beschouwde dat collegie als een stap terug op den weg der assimilatie; volgens hem was het toelaten van europeesche externen „un palliatif sans portée," met a. w. eene vergunning waarvan geen gebruik zou worden gemaakt, en zou dat collegie dus in werkelijkheid zijn een zelfstandig arabisch; men zou beter gedaan hebben met daarvan een aanhangsel te maken van het te Algiers bestaande lycaeum.[1] — In die inrichting, waarin het arabisch element op den voorgrond stond, heeft men, een uitvloeisel te zien van de wijze waarop het Keizerrijk de assimilatie begreep, namelijk in den zin van een parallellisme, zooals reeds gezegd is; bij „Justitie" enz. zullen wij die richting duidelijker zien uitkomen. — Vacherot had er eene andere grief tegen. Dat collegie, zegt hij, zou een vruchtbare maatregel hebben kunnen zijn om eene grondige hervorming van de stam-organisatie voor te bereiden, indien de administratie niet tot beginsel had aangenomen om daarin uitsluitend op te nemen „de jeunes nobles, de futurs représentants de l'aristocratie," aan wier hervorming Vacherot twijfelt.[2] Volgens Randon leidden de goede resultaten die het gaf tot het oprichten eener dergelijke instelling te Constantine. Intusschen hebben die arabisch-fransche collegies zich niet kunnen staande houden; zij werden in '71 en 72 opgeheven, en hunne leerlingen over de andere inrichtingen van onderwijs verdeeld.[3]

Voor de inlanders waren in '55 en 56 ook opgericht: eene „Ecole de médecine" te Algiers, tot het vormen van

---

[1] Duval, blz. 95.
[2] Blz. 181.
[3] Reg. verslag van '75.

helpers voor de militaire officieren van gezondheid bij hunne praktijk in de stammen; en eene »Ecole de mousses" aan boord van een der schepen, die reeds dadelijk een 60 tal leerlingen telde. Terwijl de eerste eenige goede diensten bewees, is de laatste bij gebrek aan leerlingen in 1871 opgeheven. [1]

Uit een en ander blijkt, dat de mohammedaansche bevolking zich nog onthoudt, en dat de afzonderlijke inrichtingen van inlandsch onderwijs niet aan de verwachting hebben beantwoord.

Onder de wetenschappelijke inrichtingen van Algerië vinden wij nog vermeld eene bibliotheek en een museum van oudheden in 1835 te Algiers opgericht. Daar vormde zich in '52 ook, in navolging van dat van Constantine, het wetenschappelijk genootschap dat de »Revue africaine" uitgeeft.

Op godsdienstig gebied gaf Duval aan de regeering den lof dat zij, niettegenstaande alle inblazingen, de vrijheid van godsdienst steeds handhaafde met eene onafhankelijkheid die haar vereert. [2] In mijn verhaal van den veldtocht van 1851 wees ik er reeds op [3], dat zij zich onthield van propaganda onder de inlanders. Zij heeft echter ook afgezien van de naïeveteit om, zoo als vroeger geschiedde, een stoomschip ter beschikking van de Mekkagangers te stellen. [4]

De organisatie van den mohammedaanschen godsdienst bleef onveranderd, doch het getal hoofdmoskeën werd verminderd met het oog op de middelen van het budget dat ze onderhoudt.

Voor de overige godsdienstige gezindheden werden kerken opgericht, naarmate van de behoeften. In 1851 waren er 69 roomsche voor circa 125,000 zielen; in 1857, 140 voor 170,000. De 10,000 protestanten telden 10 kerken. De 25,000 Israëliten, 27 synagogen.

Justitie. [5] Tot 1848 ressorteerde de justitie geheel onder

---

[1] P. Blanc, als voren.

[2] Blz. 97.

[3] Blz. 13.

[4] P. Blanc: „La fusion des races en Algérie": Econ. fr. 30 Dec. 76.

[5] Over dit onderwerp raadpleegde ik o. a. de artikels van Ch. Roussel in de Revue des D. M. van 15 Aug. '75 en 1 Aug. '76: „la Justice en Algérie".

het Ministerie van oorlog, doch kwam toen bij de decreten van 30 Mei en 20 Aug. onder dat van Justitie. De europeesche bevolking van het militair territoir, vroeger onder militaire jurisdictie, doch van wier uitspraken zij in appel kon komen (art. 42 ordonnantie van 28 Sept. 1842), werd bij decreet van 14 Maart '60 gelijk gesteld met die van het civiel territoir, en dus onder het gemeene recht gebracht. Dit wordt uitgeoefend door vrederechters (thans 69), rechtbanken van eersten aanleg (thans 11), en een hof van appel te Algiers.[1] Bij decreet van 24 Oct. 1870 werd de jury-instelling in crimineele zaken ingevoerd. Behoudens de onafzetbaarheid, zijn thans de rechterlijke organisatie en de rechtspleging voor de Europeanen in Algerië wat zij in Frankrijk zijn. Ook heeft men er 3 rechtbanken van koophandel.

Voor de mohammedaansche bevolking had men de rechtspraak van de Kadis en de Medjeles, reeds vroeger genoemd, en waarover thans een woord van toelichting. De rechtbank van den kadi, de Mahakma, is eigenlijk de eenige trap van jurisdictie bij de Mohammedanen. Die kadi wordt bijgestaan door een adel en een bach-adel als griffiers, en deze zijn des noods zijne plaatsvervangers. Van de uitspraak van den kadi kon worden geappelleerd bij de Medjeles, d. i. bij denzelfden kadi die het vonnis velde, doch wien dan als adviseurs werden toegevoegd een kadi van eene andere mohammedaansche secte en eenige geleerden (imans, tolbas). Aan hun advies behoefde hij zich echter niet te houden, en de Medjeles was dus geene eigenlijke rechtbank van appel. Echter bleef den belanghebbenden beroep over op den soeverein. Behoudens aanstelling door de Fransche autoriteit, werden Mahakma en Medjeles aanvankelijk in al hare attributen gehandhaafd; doch het algemeen belang eischte al spoedig beperking en beteren waarborg.

Successivelijk werd de rechtspraak van den kadi beperkt, in correctionneele en crimineele zaken, tot zoodanige vergrijpen tegen de godsdienstige discipline als bij de fransche wetgeving niet strafbaar waren gesteld; werd hun

---

[1] Decreet van 10 Aug. '75: J. d. P. 1876, blz. 215.

verboden de doodstraf toe te passen, en het beginsel aangenomen dat van hunne uitspraak kon worden geappelleerd bij den Franschen magistraat, onder wie partijen overigens ressorteerden: de gewone rechtbanken voor het civiele, de krijgsraden en commissiën van discipline voor het militaire territoir. De kadis behielden verder de rechtspraak in civiele zaken, doch alleen in geval beide partijen tot den mohammedaanschen godsdienst behoorden, en deze konden zelfs kiezen tusschen den kadi en den franschen magistraat. Van de uitspraak der krijgsraden was voor de inlanders geen appel.

Zoo nam de fransche rechts-bedeeling langzamerhand de plaats in van de mohammedaansche, in hooge mate gebrekkig, willekeurig en vooral omkoopbaar.[1] Wie hierin ook al eene afwijking zag van de „Capitulatie van Algiers," moest toch erkennen, dat die afwijking eene weldaad en tevens een krachtig middel tot beschaving en assimilatie was.

Het Keizerrijk met zijne hier misplaatste voorliefde voor de nationaliteiten, kwam weer van dien goeden weg terug. Bij decreet van 1 Oct. '54 maakte het de inlandsche rechtbank weer onafhankelijk van de fransche, en verhief de medjeles van raadgevend lichaam tot werkelijke rechtbanken van appel. Dit was, zegt Roussel, de willekeur en de corruptie officieel aanmoedigen. Hij schijnt dien terugtred mede te wijten aan Randon. Uit de „Mémoires," waarvan het eerste deel van 1875 is, kon hem echter gebleken zijn, dat dit decreet in strijd met de voorstellen van den maarschalk genomen werd, en deze het zeer betreurde als „un pas retograde tant au point de vue des rapprochements que la politique commande de multiplier entre les deux races, que sous le rapport des garanties à donner à la population arabe, et du prestige dont il faut entourer les grandes institutions qui, dans les sociétés civilisées, sont comme une représentation du pouvoir souverain."[2] Indien invloed van een derden, dan zoude men dien veel eer zoeken moeten bij generaal Daumas, bekend als philarabe en die toen aan het hoofd stond der centrale directie voor Algerië. Overigens

[1] In 5 jaar tijds moesten 548 kadis worden afgezet, zegt Roussel.
[2] D. I., blz. 479.

werd die inlandsche rechts-bedeeling beter geregeld: voor geheel Algerië werden 323 mahakma (thans teruggebracht op 145) en 19 medjeles ingesteld.

De schandalen echter die nu zooveel te meer plaats vonden en onder welke ook het bekende proces van den chef van een Arabisch bureau, kapitein Doineau,[1] maakten het reeds in '59 noodzakelijk om tot de beginselen van voor '54 terug te keeren.

Toch beproefde het Keizerrijk in '66[2] een nieuwen terugtred door het toekennen van raadgevende stem aan de inlandsche assessoren die aan de fransche rechtbanken waren toegevoegd tot het geven van inlichtingen bij processen tusschen Europeanen en inlanders; en het oprichten van een collegie van inlandsche geleerden als hoogste orakel in zaken die het godsdienstig statuut betreffen. De fransche rechter was wel niet verplicht dit collegie te raadplegen, maar werd het geraadpleegd, dan had hij zijn advies te volgen. Dat advies nu was soms in zoo hooge mate dom en belachelijk, dat de regeering in '75 voor de eer der magistratuur tot de opheffing van het orakel besluiten moest.

De Israëliten waren reeds in '41 en '42 onder den Franschen rechter geplaatst; in quaestiën rakende hun godsdienstig statuut, moest een raad van rabbijnen schriftelijk adviseren. Waar de joodsche wetgeving den franschen rechter in onzekerheid of in den steek liet, deed hij uitspraak „ex aequo et bono," totdat in 1870 aan de joodsche bevolking de naturalisatie verleend en daarmede aan alle anomaliën een einde gemaakt werd.

In Kabylië werd de djemaa als civiele rechtbank gehandhaafd, doch in het crimineele vervangen door de krijgsraden en de commissiën van discipline van het militair territoir. De opstand van '71 leidde er toe om de djemaa als rechtbank geheel af te schaffen en te vervangen door 5 vrederechters en 2 rechtbanken van eersten aanleg (Boegia en Tizi Oezoe), een maatregel dien Roussel niet goedkeurt uithoofde der onbekendheid van den franschen rechter met de kanouns, en waarop men dan ook reeds in '74 voor sommige gedeelten van Kabylië moest terugkomen.

[1] Zie Duval, blz. 98 en volg.
[2] Decreet van 13 Dec. J. d. P., blz. 166.

Volgens Roussel is de voorkeur dien de inlander in het algemeen aan zijne eigen rechtbanken geeft juist gelegen in de vrees dat de fransche magistraat, die hem overigens vertrouwen en eerbied inboezemt, onvoldoende met de mohammedaansche wet bekend is.

Eene rechterlijke statistiek geven de „Mémoires" evenmin als de artikelen van Roussel, waarnaar wij voor meer bijzonderheden verwijzen moeten.

Belastingen en finantiën. De Arabische belastingen achour, zekkat en hokor zijn reeds besproken. De „Mémoires" [1] vermelden nog eene andere, de lezma, geheven wordende van Nomaden of van Kabylen, die den Tell bezoeken om hun vee te weiden of hunne koopwaren te ruilen. Het bedrag der Arabische belastingen was in 1851 ruim 1,200,000 fr. minder dan in 1858, voornamelijk een gevolg daarvan dat tal van ambtenaren, corporatiën enz. zich onder de Turksche heerschappij aan het betalen van belasting hadden weten te onttrekken. Onder deze zijn de Makhzen waarschijnlijk begrepen. Van deze belasting staat het rijk 1/10 af aan de plaatselijke budgetten.

De voornaamste europeesche belastingen zijn: eene plaatselijke verbruiks-belasting — „octroi de mer" genaamd omdat zij aan de zeegrens geheven wordt [2] — waarvan de opbrengst, na aftrek van 1/10 voor het rijk en van een gedeelte voor de provinciën, omgeslagen wordt over al de gemeenten naar evenredigheid der bevolking, en die de voornaamste bron harer inkomsten is; eene huurtaxe, die het 1/10 van de huurwaarde niet mag te boven gaan; [3] verder patent-, zegel-, hypotheek-, douanen-, scheepvaart-rechten enz.

Eene grondbelasting bestaat in Algerië niet. [4] Dit was aanvankelijk noodig, zegt Randon, om den landbouw te gemoet te komen, maar moest een einde nemen.

In 1854 deed hij het voorstel tot eene finantieele hervorming, o. a.: tot het invoeren eener grondbelasting na

---

[1] D. I., blz. 484.

[2] Ordonnantie van 21 Dec. 1844; Duval blz. 254—57, en besluit van 4 Nov. 1848, regelende de lokale en gemeentelijke inkomsten. Zij wordt thans ook geheven aan de landgrenzen van Tunis en Marokko.

[3] Art. 13 besluit van 4 Nov. 1848.

[4] In 1875 werd eene wet tot het invoeren van grondbelasting aanhangig gemaakt, maar zij is nog niet tot stand gekomen.

kadastrale opneming, ten bate van de departementen en de gemeenten; het terugbrengen tot een zelfde type in de 3 provinciën en het officieel vaststellen van de arabische belastingen die nog slechts op overleveringen berusten. Doch van dat voorstel werd alleen goedgekeurd, het heffen van opcenten op de arabische belasting die het 1/5 van de hoofdsom niet mochten te boven gaan. Deze opcenten moesten dienen tot het bekostigen van publieke werken in en het vervangen van toevallige uitgaven van de stammen, als tot diffa (huisvesting), koeriers, wachten op de wegen enz., die vroeger soms het karakter van afpersingen hadden.[1]

In 1856 berekende Duval dat de inlander aan belasting gemiddeld slechts 4 franken per hoofd betaalde, de Europeaan daarentegen 60.[2] Wij onderstellen dat in die berekening niet begrepen zijn de opcenten die in 1856 voor het eerst geheven werden, en zeker evenmin . . . de onregelmatigheden.

Van de inkomsten van Algerië over de jaren 1852—58 geven de »Mémoires" het volgend overzicht.[3]

Dienst-jaar.	Rijks-inkomsten.	Locale en municipale.	Van de volledige gemeenten.	Opcenten.	Totaal-generaal.
1852	12,959,535	5,470,112	1,762,837	—	20,192,484
1853	12,021,245	6,828,000	1,670,981	—	20,520,226
1854	14,174,389	6,910,000	2,628,307	—	23,712,696
1855	15,734,711	6,787,340	3,471,785	—	25,993,836
1856	18,519,754	7,450,371	3,666,698	1,527,971	31,164,794
1857	20,076,990	8,024,816	4,201,310	1,893,153	34,196,269
1858	20,100,844	8,394,247	5,042,075	3,028,136	36,565,302

Daaruit blijkt nu wel dat de inkomsten in 6 jaar tijd van ruim 20 tot ruim 36½ millioen fr. klommen, maar wij missen een dergelijk overzicht van de uitgaven, en nadere gegevens.

De rijks-inkomsten van '58 ad 20,100,000 fr. ontleedt de Ann. d. D. M.[4] als volgt:

[1] R. D. I. blz. 487 en 493.
[2] Blz. 10.
[3] D. I. blz. 493.
[4] 1857/58 blz. 133.

Douanen	5,000,000	fr.
Directe belastingen (patenten)	550,000	»
Registratie, zegel en domeinen	3,500,000	»
Bosschen	150,000	»
Indirecte belastingen	1,600,000	»
Postwezen	800,000	»
Arabische belastingen	7,400,000	»
Verschillende opbrengsten („redevances," mijnen enz.)	800,000	»
Ontvangsten van diversen oorsprong (oorlogsbuit, enz.)	300,000	»
Totaal	20,100,000	fr.

Daar tegenover staan de rijks-uitgaven als:

Algemeen bestuur en administratie	2,201,800	fr.
Inlandsche diensten	12,074,542	»
Maritieme dienst	979,000	»
Finantieele dienst	1,795,750	»
Onteigeningen	100,000	»
Kolonisatie	2,943,800	»
Disciplinaire inrichtingen	560,000	»
Burgerlijke werken	6,700,670	»
Geheime uitgaven	150,000	»
Totaal	27,505,562	fr.

Hieruit blijkt dat Algerië toen nog niet uit eigen middelen in zijne uitgaven kon voorzien. Bij de hier genoemde uitgaven moeten verder nog gevoegd worden de kosten van onderhoud van de Fransche korpsen en diensten in Algerië, begrepen onder het algemeen oorlogs-budget, ten bedrage van 50 à 60 millioen fr., zijnde die voor de inlandsche korpsen begrepen onder de rubriek „Inlandsche diensten."

Het budget van Algerië was tot 1870 slechts een aanhangsel van dat van het Ministerie van Oorlog en werd tegelijk met dit door de wetgevende macht behandeld.

Artikel 5 der wet van 4 Aug., '44 luidde: „à partir du 1 Janvier 1846 toutes les recettes et les dépenses de l'Algérie autres que celles qui ont un caractère local et municipal seront rattachées au budget de l'état. Les recettes et les dépenses locales et municipales seront réglées par une ordon-

nance royale." Dit geschiedde bij die van 17 Januari 1845.[1] Daarnaar en naar het reeds genoemde besluit van 4 Nov. '48 moeten wij verwijzen voor verdere bijzonderheden betreffende de finantieele organisatie van dit tijdvak.

Hiermede hebben wij het regeerings-stelsel van Algerië zooals het zich tot het einde van Randon's bestuur handhaafde, in zijne hoofdtrekken en resultaten leeren kennen. Gaandeweg hebben wij gezien in hoever tegenstanders als Duval c. s. zich daarmede al of niet konden vereenigen. Zij die den nadruk geheel legden op de europeesche bevolking, waren voornamelijk gekant tegen de gevolgde wijze van kolonisatie. In 1860 veroordeelde Duval deze in de volgende termen: „un système qui, en trente années de durée et appuyé sur 2 milliards[2] de dépenses n'a pu introduire que 180,000 Europeens en Afrique, parmi lesquels 10,000 familles seulement de cultivateurs, pendant que se peuplent d'un demi-million d'émigrants chaque année les colonies anglaises et les Etats-Unis; un système qui n'a pu consolider dans cette durée que 50,000 hectares, c'est à dire à peu près la moitié d'un arrondissement, est jugé et condamné sans appel; aucun élan de zèle, aucun ordre d'en haut n'en corrigeront les vices inhérents à la nature même de l'intervention administrative en une matière qui est hors de ses attributs légitimes."[3] De hervormingen die hij en zijne school wenschelijk achten kennen wij in hoofdzaak. De opportuniteit daarvan kunnen wij thans beter benaderen.

Betrekkelijk de door Duval gevraagde zelfstandigheid voor de europeesche bevolking, herinneren wij o. a. aan de schets die hij zelf gaf van hare toenmalige samenstelling uit tal van gedeklasseerden en voor ½ à ⅓ uit vreemdelingen. Behalve zwak in getal, was die bevolking dus in tweeërlei opzicht onzuiver van gehalte, bovendien jong en onervaren in gouvernementeele zaken; en het dunkt ons dat men aan dergelijke moeielijk politieke zelfstandigheid kon toekennen, vooral op een nog zoo onvast en vulkanisch

---

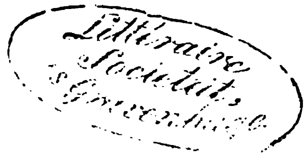
1 J. d. P. blz. 4.

2 Zie ook Duval: „Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie." Anderen schatten die uitgaven op 3 à 4 milliards, doch overdrijven volgens Duval.

3 Blz. 87.

terrein als het Algerië van dien tijd, toen de verovering niet eens voltooid was, toen de Krim- en de Italiaansche oorlogen het bezettings-leger aanmerkelijk verzwakten. Op zoodanig terrein en onder dergelijke omstandigheden kan het kiesrecht ook niet zonder gevaar beproefd worden als een middel tot politieke ontwikkeling, maar dient men voldoende zekerheid te hebben dat het behoorlijk zal werken, en juist als middel prees Duval het voornamelijk aan: hij wantrouwde toch niet zoozeer de keuzen van de regeering [1], evenmin als hij zich illusie maakte omtrent de waarde van het algemeene stemrecht, maar zich met een beperkt tevreden verklaarde. [2] Ook dit echter vereischt de medewerking van eene gematigde en verlichte pers, brengt vrije discussie mede, wil het niet neêrkomen op officieele candidaten, en de pers van Algerië liet nog veel te wenschen over zooals nader blijken zal. Vrije discussiën in dagblad, in kiesvergadering of op de tribune is in den regel agitatie, en stof tot agitatie was er reeds te over in het jonge wingewest met zijne verschillende en uiteenloopende elementen van bevolking „zich dikwijls vijandig gezind en bijna altijd door tegenstrijdige belangen bewogen." Verder is rechtstreeksche vertegenwoordiging, waar de overgroote meerderheid der bevolking, de inlandsche namelijk, aan de verkiezingen geen deel neemt toch eene eenzijdige vertegenwoordiging; dit geldt nu ook wel voor benoeming door de regeering, doch deze waarborgt beter tegen achteruitzetting van het inlandsch element. Op grond van een en ander beschouwen wij de politieke wenschen van Duval als voorbarige. Zelfstandigheid op administratief gebied vereischt verder eene minder vlottende bevolking, en eene meer welvarende klasse van ingezetenen. En op finantiëel terrein kon Algerië, dat uit eigen middelen lang niet in zijne uitgaven voorzag en slechts over onzekere inkomsten beschikte, evenmin op zelfstandigheid aanspraak maken. Zijne europeesche bevolking waarvoor men zelfstandigheid vroeg, vormde, in een woord, toen nog geene meerderjarige maatschappij die op eigen beenen staan en gouverneeren kon, maar bevatte elementen tot beschaving en kolonisatie die de regeering had aan te wenden en tevens

1 Blz. 73.
2 Blz. 293—'94.

tot meerderjarigheid op te leiden. Wij hebben gezien hoe zij tot dat einde langzamerhand het burgerlijk territoir uitbreidde en gemeentelijk organiseerde; naar dezelfde beginselen had zij echter ook het departement kunnen voorbereiden.

Eene andere vraag is het of de regeering den goeden weg volgde om de europeesche kolonisatie, het element van beschaving en materiëele ontwikkeling, naar Algerië te lokken, of haar oeconomisch stelsel goed was. De resultaten daarvan, zoo even nog geresumeerd in de veroordeeling van Duval, geven, dunkt ons, een voldoend antwoord. Op de gedecreteerde landbouw-koloniën zullen wij wel niet nader behoeven te wijzen. En wat het concessie-stelsel betreft, dit kon vooreerst noodig worden geacht om de kolonisatie eenigszins in de hand te houden; maar het werd te uitsluitend toegepast, het was gebrekkig georganiseerd, en door de voorwaarden die er aan verbonden waren werkte het belemmerend en ontmoedigend: men wilde misbruik en speculatie weren, maar weerde tevens kapitaal en initiatief. Over het veilen van de beschikbare terreinen op groote schaal hebben wij reeds onze meening gezegd. Beter gezien was het dubbel stelsel van concessie en verkoop: verkoop, waar het kapitaal direct voordeel zag; concessie waar aanmoediging noodig was, mits onder gunstiger conditie zooals later plaats vond. Overigens zoo min mogelijk officiëele cultures, en vooral geene van tropische gewassen die in Algerië niet thuis hooren.

Op handelsgebied zou insgelijks een vrijgeviger stelsel noodig geweest zijn, en allerminst laat zich de bescherming rechtvaardigen die tegen Algerië aan de fransche industrie verleend werd. Naast een ruimer stelsel van landvervreemding dat tot het teelen van producten leidt, moest een vrijhandelstelsel de waarde van die produkten, ruw of bewerkt, helpen verhoogen, en de welvaart, ook ten bate en mogelijk tot bevrediging van de Arabieren bevorderen. Maar het vrijhandelstelsel telde in Frankrijk nog slechts weinig aanhangers, en wij zullen zien dat het protectionisme zich voor Algerië nog wist te handhaven toen het ginds reeds de vlag had moeten strijken.

Onbetwistbaar is het verder dat krachtiger aanleg of ver-

betering van publieke werken, voornamelijk van havens en wegen, aan de kolonisatie, den handel en de nijverheid ten goede zouden gekomen zijn. Maar Duval overdreef met te zeggen dat er nog niets gedaan was in vergelijking met hetgeen er te doen viel; hij hield te weinig rekening met den toestand van Algerië, waar de verovering nog niet voltooid was en met de wapens in de hand gewerkt moest worden; hij hield te weinig rekening met het budget van Algerië, en rekende te veel op het partikulier initiatief zoo als het vervolg zal doen zien.

Bij het kapitale punt van zijn programma, de sociale hervorming van de Arabieren, moeten wij wat langer stilstaan. Duval wilde deze hoofdzakelijk langs den oeconomischen weg tot stand brengen. Hij was een voorstander van de kantonneering der stammen; van hunne verbrokkeling (égrénage), door het zooveel mogelijk bevorderen van den overgang van inlanders onder het civiele bestuur; van eene conversie van het communaal bezit in individueelen eigendom, en bestreed de toepassing van het verbod van art. 14 der wet van '51 op het partikulier bezit van inlanders (m e l k s), als liggende niet in de bedoeling dezer wet.

Wat de kantonneering betreft, die maatregel was ongetwijfeld in het belang van de kolonisatie en van den landbouw; en wij hebben gezien dat de regeering in die richting werkzaam was, hoewel niet met den spoed dien Duval wenschte[1], — een wensch waarbij hij andermaal te weinig rekening hield met het omslachtige en netelige van de toepassing. Eene andere vraag is het, of het algemeen belang hier met het strikte recht was overeen te brengen? Wij herinneren dat volgens de toen heerschende begrippen omtrent de mohammedaansche wet de soeverein de eigenaar is van den grond behoudens de verplichting om aan zijne onderdanen terreinen toe te kennen naar evenredigheid hunner behoeften; en dat de wet van '51 deze principiëele quaestie in het midden latende, geacht werd de kantonneering niet uit te sluiten. Uitgegaan van maarschalk Bugeaud, toegepast door Randon, verdedigd door den M. v. o. in zijn rapport van 30 April 1856, vond zij

[1] Blz. 110—111.

voorstanders behalve in Duval,[1] die daarin „une mesure purement administrative" zag, ook in Vacherot,[2] Broglie[3] en andere wetenschappelijke autoriteiten die wij raadpleegden. Volgens Robe, die later schreef, hebben wel is waar de leden van den stam slechts een recht van „jouissance" op de arch-gronden, maar heeft de stam zelf „le droit foncier,"[4] en de kantonneering zou dan eene inbreuk daarop zijn. De rechten op den grond constitueerden zich, volgens hem, in Algerië op dezelfde wijze als elders. „Le premier de ces moyens, par son importance et son origine c'est l'occupation, c'est la possession continue et effective. L'intérêt de tous et la justice sociale veulent que la terre soit à celui qui la possède pendant un certain temps avec la pensée d'en être propriétaire, animo domini, et que la communauté représentée par l'Etat propriétaire de tout ce qui n'est à personne, renonce, dans ce cas, à son droit originel sur cette terre. Or non seulement la loi islamique reconnaît cette doctrine, mais elle l'élargit encore en déclarant propriétaire d'une terre tout individu que la vivifie, c'est à dire qui la défriche et la met en culture; de sorte que pour la terre morte, le seul fait de la vivification est, dans l'islamisme, un moyen d'appropriation privative; le vivifiant est dispensé de justifier qu'il a eu la possession pendant le délai nécessaire pour la prescription normale de la loi positive."[5] — Goed, maar Robe deelt ons tevens mede dat hij die in den stam om de eene of andere reden ophoudt het hem toegewezen deel van de arch-gronden te bebouwen, van zijn aanspraken daarop ten bate van de gemeenschap vervalt.[6] Is het dan, vragen wij, niet insgelijks overeenkomstig de mohammedaansche wet dat de stammen vervallen van hunne aanspraken op die gronden die zij niet willen of kunnen bebouwen, zooals in Algerië het geval was? Kon men zeggen, dat zij het gebied dat zij innamen levend maakten? Dat hunne „possession continue," nog te bewijzen, tevens „une possession effective," een werkelijk

[1] Blz. 48-49.
[2] Blz. 183—184.
[3] Derde artikel blz. 99.
[4] Blz. 53—54.
[5] Blz. 47—48.
[6] Blz. 53.

bezit was? Immers noch het een noch het ander, en toch zijn dit, volgens Robe, voorwaarden tot eigendomsrecht. Volgens onze meening was de kantonneering dan ook niet bepaald eene wederrechtelijke handeling. In den gegeven toestand was het bovendien een maatregel die door het algemeen belang gevorderd werd, evenals het algemeen belang gevorderd had dat de staat de inlandsche rechtspleging trapsgewijze door de Fransche verving en de goederen in de doode hand naastte, waarin men eerder eene afwijking van de Capitulatie van Algiers zou mogen zien. Hoewel die kantonneering zooals gezegd is, in zeer vrijgevigen zin werd toegepast, kon zij intusschen bezwaarlijk naar den zin van de stammen, meer bepaald van hunne hoofden zijn. Hieruit ontstonden waarschijnlijk moeielijkheden, waarmede de arabische bureaux niet gediend waren. Daarbij kwam de keizerlijke voorliefde voor de Arabieren, en zoo zien wij de kantonneering in 1858, na eene beperkte toepassing — „un essai à peu près stérile," zegt Robe [1] — vooreerst verdagen, en in '63 door het Senaats-besluit van 22 April afsnijden. Wij zullen echter ook zien hoe de wet van 26 Juli '73 tot het doel der kantonneering terugkeerde.

Behalve van de kantonneering was Duval voorstander eener conversie van het communaal in individueel bezit, hebben wij gezegd. Zoo schreef hij o. a. „le cantonnement substitué au libre parcours ne serait une cause d'irritation que si l'autorité négligeait ou refusait de diviser entre les tentes quelque partie du territoire ausi réduit: à la condition d'un tel partage, cette opération qui semble devoir les froisser, elles la béniraient toutes, car il n'est pas de famille arabe qui ne préfère trente hectares de terres en pleine propriété à trois cents hectares possédées en communauté. Dans cette répartition individuelle, le gouvernement dispose d'une arme toute puissante pour contenir les chefs et se faire adorer des peuples" [2] Zoo sprak hij elders van „substituer au titre de propriété collective de la tribu des titres particuliers pour les individus et la famille" [3] enz. Uitdrukkingen als „partage," „répartition individuelle,"

---

[1] Blz. 59.
[2] Blz. 10.
[3] Blz. 48.

»titres particuliers pour les individus," leidden ons tot de opvatting dat hij eene conversie van de arch-gronden in individueelen eigendom bedoelde. Maar die uitdrukkingen zijn vermengd met die van »famille arabe," en »titres pour les familles." Dewijl nu, zooals wij gezien hebben, de akkers in den stam bebouwd worden door familie-groepen, en het woord »famille" met het oog op dien toestand niet kan vertaald worden met »gezin," zoo is een familie-titel, hoewel in beperkter kring, eigenlijk ook een collectieve-titel. Duval geeft ook niet nader aan hoe de conversie moest plaats hebben, en zoo blijft zijne ware bedoeling eenigszins duister. De Broglie sprak van eene »liquidation générale du sol africain dont deux parts devraient être faites: l'une pour attirer et recevoir l'immigration de l'Europe; l'autre pour demeurer entre les mains des Arabes non plus comme héritage collectif de la tribu, mais au tître d'une propriété personnelle, définie et divisée." [1] Dus eerst beperking van het gebied der stammen of kantonneering; dan conversie van het beperkt stam-gebied in individueelen eigendom, doch ook hier blijft twijfel bestaan. Het duidelijkst over die conversie drukte zich later Vacherot uit, die eenvoudig eene agrarische verdeeling voorstond waarin ook de khammes — de proletariërs — moesten begrepen worden, en die »résolument" met het stambestuur en den socialen toestand der Arabieren wilde gebroken hebben. [2]

't Is duidelijk dat afgescheiden van rechts- of staatkundige overwegingen, dergelijke conversie eene onmogelijkheid was zoolang niet vooraf was uitgemaakt op welke gronden de stammen billijkerwijze aanspraak hadden, met andere woorden zoolang het communaal bezit zelf niet geregeld en wettig geconstitueerd was. Wij hebben de regeering in die richting werkzaam gezien zoowel voor de arch- als voor de melkgoederen; doch tevens kunnen nagaan hoe betrekkelijk weinig eenige jaren onderzoek tot stand brachten. Volgens Duval zou men tegelijker tijd de gronden van den stam hebben moeten verdeelen. Wij gelooven gaarne zijne verzekering, dat de Arabier, evenals ieder ander, verreweg 30 hect. in

---

[1] Derde artikel blz. 99.
[2] Blz. 187, 176, 182.

individueelen eigendom boven 300 in gemeenschap verkiest, wat ook het gevoelen is van Broglie, Vacherot en Robe.[1] Maar bij die verdeeling begint eerst de groote moeielijkheid. Dan doet zich de vraag voor, wie zijn de rechthebbenden en in welke mate; dan geldt het de kadastreering van de akkers afzonderlijk, en het uitreiken van honderd-duizende eigendoms-titels, een arbeid om van te duizelen.[2] En dat kon toch niet geschieden dan krachtens wettelijke bepalingen die er nog niet waren, dan met aanzienlijke uitbreiding van dienst-personeel en na zorgvuldige voorbereiding. Een en ander liet Duval onaangeroerd. De ware toestand was toen nog minder bekend. Doch in alle geval was dit punt van hetgeen wij zijn programma noemden, vooreerst niet voor verwezenlijking vatbaar; het was een wensch voor de toekomst, eene eind-formule. Van maarschalk Randon mag men zeggen dat hij in dit opzicht deed wat binnen zijn bereik lag.

't Is ons niet gebleken of ook Duval de khammes in de akker-verdeeling wilde begrijpen. Uit de wijze waarop hij over de zaak spreekt, mag men echter afleiden dat hij althans niet opzag tegen de politieke gevolgen van een uitersten maatregel. „Dans cette répartition individuelle, le gouvernement dispose d'une arme toute puissante pour contenir les chefs et se faire adorer des peuples," zeide hij o. a. Wij gelooven echter dat de regeering zich eene gevaarlijke illusie zou gemaakt hebben met te rekenen op krachtigen steun tegen de hoofden van de zijde eener bevolking die eeuwen lang hunne onderdrukking duldde, en in eene zaak waarbij fellahs en khammes zeer ongelijk betrokken waren, die waarschijnlijk niet eens in het voordeel der eerstgenoemde wezen zou. Ook vreesde Duval niet voor eene coalitie van de stammen: „sur cette terre, parcourue plutôt que cultivée par des peuplades indépendantes, sans aucun lien même de fédération, l'idée de patrie et de nationalité n'a jamais existé que dans l'âme d' Abd el Kader. Lui vaincu, toutes les fractions qui se détestent et se jalousent entr'elles, se rallient sans peine à ce puissant et

---

[1] „Le désir de la propriété est un désir naturel; il est tout aussi énergique chez l'Arabe que chez le paysan Normand": Robe p. 48—49.

[2] Un seul douar de quelques centaines d'hectares oblige ainsi à des milliers de titres." Verslag van den G. G. van 1873.

sympathique foyer d'attraction, d'ordre et de justice qui est la France."[1] Zoo schreef hij in '56. Doch men kan het onderling oneens zijn en daarom toch samengaan tegen een gemeenschappelijken vijand, en godsdienstig fanatisme kan dienst doen bij gebrek van patriotisme. De groote opstand van 1864, en de nog meer algemeene van 1871 hebben Duval's optimistische zienswijze over den politieken toestand van Algerië weersproken, en getoond dat »la peur des Arabes," die mede de kolonisatie tegenhield, toch niet zoo geheel hersenschimmig was als hij wel eens beweerd had. En dan nog, indien men al over de politieke gevolgen van zoo'n uiterste maatregel, en met Vacherot over de rechts-kwestie mogt willen heenstappen om ook de khammes tot grondeigenaars te maken, hoe zal men dan die talrijkste klasse tevens tot kapitalisten maken, d. i. in het bezit stellen van ploeggereedschap, ploegossen, zaaigraan enz.; want wat zou hun grondeigendom beteekenen zonder het benoodigde bedrijfskapitaal. Doch wij willen op deze quaestie die wij later terugvinden niet verder vooruitloopen.

Een eeuwen oude maatschappelijke toestand laat zich maar zoo niet breken. Men tracht dien te ontbinden; en daartoe kon, behalve de beperking van het stamgebied ten bate van de europeesche kolonisatie, en eene eventueele beperking van de inlandsche chefs in getal en gezag, de verbrokkeling (égrénage) van den stam, d. i. het zooveel mogelijk bevorderen van den overgang van inlanders onder het civiele bestuur, op den duur helpen. Hiervan was ook Duval een voorstander, en hiertoe kon en had men slechts te rekenen op eene geleidelijke medewerking van de talrijkste klasse der inlandsche bevolking. Duval deelde namelijk mede, dat terwijl de khammes in den stam slechts van tijd tot tijd gelegenheid vond om een dagloon van 40 tot 50 centimes te verdienen, hij in de Europeesche dorpen dagelijks verzekerd was van een loon van 1 fr. à 1.50, soms meer; en dat terwijl hij in den stam met 1/5 à 1/6 van de netto-opbrengst van den oogst tevreden moest zijn, de europeesche kolonist hem 1/3, de helft, soms 2/3 afstond, zoodat hij hier van armoede tot welstand kon

---

[1] Blz. 8.

geraken, en dan ook veel liever werkte voor den ongeloovigen die goed betaalde en hem ook verder billijk bejegende, dan voor den geloovigen die hem misbruikte.[1] Dat de khammes in dien overgang werd tegengehouden door zijne hoofden, ligt voor de hand; minder gereedelijk nemen wij aan dat ook de Arabische bureaux die verbrokkeling tegenhielden. Dergelijke misbruiken zullen trouwens wel onder ieder stelsel voorkomen, en zijn niet altijd gemakkelijk te weeren. Mogelijk is het echter dat tot oplossing van den stam meer gedaan had kunnen worden, hoewel eene breedere europeesche kolonisatie daartoe eene eerste voorwaarde was.

Van de wet van '51 die deze voor een goed deel beheerschte, erkende, in den gegeven toestand, ook Duval de noodzakelijkheid voor wat het communaal goed van de stammen betrof, maar niet voor »la propriété privée sise en territoire arabe," en hij meende dat zij verkeerd werd uitgelegd met het verbod van haar art. 14 tot deze uit te strekken en dus ook die gronden aan de europeesche kolonisatie te onthouden. »Rien, en Algérie plus qu'en France," zeide hij verder, »n'oblige à confondre la propriété communale et la propriété privée; là, comme ici, cette dernière doit rester dans la libre circulation, au seul gré des transactions particulières, tandis qu'aujourdhui elle est mise sous une sorte de séquestre à l'égard des Européens. Comme elle existe partout en pays Kabyle, et sur une très-grande échelle même en pays Arabe, une partie considérable de l'Algérie se trouve soustraite à ce droit commun, non sans de grands dommages pour la richesse générale."[2] Vooreerst moeten wij er op wijzen dat Duval hier ten onrechte Kabylië en »le pays Arabe" in een adem noemt. In Kabylië is individueele eigendom de regel; bij de Arabieren bestaat wel privaat-eigendom (de melks), maar, zooals wij reeds gezegd hebben, is deze slechts zeldzaam individueel, in den regel collectief.[3] Een ieder zal terstond begrijpen van hoeveel

---

[1] Blz. 11.

[2] Blz. 76, artikel van 1860.

[3] Randon gewaagt alleen van „propriétés de familles arabes" waar sprake is van het regelen van grondbezit en het uitreiken van eigendomstitels (D. I. blz. 383). — „Les propriétés" particulières (lees:

gewicht dit verschil is bij overeenkomsten van verkoop of gebruik met derden; en dat het dus niet voldoende is te spreken van »propriété privée" of »particulière": individueele eigendom is privaat eigendom, maar privaat eigendom is niet altijd individueel. Bij de fransche schrijvers ontmoet men herhaaldelijk die verwarring of onjuiste benamingen. Wat nu de bewering van Duval betreft dat men het verbod van art. 14 ten onrechte uitstrekte tot de »propriété privée", hierin heeft hij gelijk, meenen wij. De wet zegt: »néanmoins aucun droit de propriété ou de jouissance portant sur le sol d'une tribu ne pourra être aliéné" enz.; de toelichting van haar rapporteur die wij ook mededeelden spreekt van »dans le territoire d'une tribu," waaruit men zou kunnen opmaken dat art. 14 niet alleen zag op de arch-gronden, maar op alles wat binnen dat gebied van de stammen gelegen was, dus ook op de melks. Intusschen was dit niet het geval. Het regeerings-ontwerp had voorgesteld om de vervreemding van communaal-gronden afhankelijk te maken van eene bloote administratieve machtiging, terwijl daarentegen voor privaat-goederen in militair territoir een decreet van den president der republiek zou noodig zijn. Daartegen kwam Didier, de rapporteur, namens de commissie op. Deze stelde integendeel de bekende voorwaarden voor de vervreemding van communaal-goed, doch wilde die niet uitgestrekt zien tot de privaat-goederen. [1] En zoo besloot de wetgevende macht.

„individuelles) sont la très-rare exception" (Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 113) — „Chez eux (les Arabes) point de propriété individuelle" (Vacherot, blz. 178). — „A peine les chefs les plus considérables ont-ils quelques biens propres. Là même où à l'origine des propriétés particulières ont existé et subsistent encore de droit, l'usage d'une vie errante, les abus d'une sorte de féodalité envahissante, la confusion des titres, ont amené de véritables habitudes de communauté (de Broglie, eerste artikel blz. 30). — „La possession collective qui dépendait des conditions de la famille, cessa dans l'ensemble des membres de la tribu, mais se continua entre les membres de chaque groupe: elle était rarement individuelle" (Robe blz. 50).

1 „Suivant le projet du gouvernement l'aliénation de ces immeubles (territoires occupés par les tribus) pourrait toujours avoir lieu avec une autorisation administrative; en d'autres termes, elle serait subordonneé à toutes les chances de la faveur autant au moins qu'à la raison d'intérêt public, la seule qui doive être consulteé en pareille circonstance. — Et ce même projet, qui se contente de mettre une bar-

Privaat-goederen zouden dus vervreemd hebben kunnen worden zonder tusschenkomst van den Staat. Maar in de werkelijkheid was er om zoo te zeggen geen aankomen aan. Niet alleen toch waren het in den regel zeer ingewikkelde collectieve bezittingen, zoo zelfs dat men b. v. niet zelden huizen vond met 10, 20 ja 30 eigenaars; maar de wet van '51 (art. 17) had gemeend het recht van chefâa te moeten eerbiedigen en wettigen, d. i. het recht van medebezitters, in sommige gevallen zelfs van verwandten, buren of leden van den stam tot terugkoop van een vervreemd aandeel in eene collectieve bezitting tegen den prijs van verkoop en de kosten, en dat de strekking had om vreemdelingen uit te sluiten [1]; die wet kende echter tevens aan den rechter de bevoegdheid toe om de machtiging tot terugkoop te ver-

---

rière si facile à franchir à la libre disposition du domaine des tribus, voudrait que les autres portions des territoires militaires, lesquelles sont possedeés à titre privé, distinctement, et sont indépendantes les unes des autres, ne fussent ouvertes à l'activité et à l'industrie de tous que dans les cas où ces portions de territoires auraient été expressément classées, par décret du président de la République, au rang des biens susceptibles de libre transmission. Quant à votre commission, elle pense que les exigences de la politique seront pleinement satisfaites par la mise hors du droit commun des territoires des tribus." (Rapport Didier: J. d. P. 1851 blz. 131, noot 17.)

1 „D'après notre code civil nul ne peut être contraint à demeurer dans l'indivision, et quiconque a une part indivise dans un immeuble est en droit de provoquer le partage, ou, si le partage est impossible, la vente par licitation de l'immeuble entier. Cela est praticable et sans inconvénient parmi nous; mais chez la race musulmane où l'état d'indivision est presque général, à ce point qu'il n'est pas rare de trouver des maisons appartenant en commun à dix, à vingt, à trente individus, sortis de la même souche et où la famille est organisée de manière à ne pouvoir souffrir le contact de l'étranger, vouloir tout d'un coup appliquer cette règle sans ménagement et d'une façon absolue, ce serait frapper au coeur les intérêts les plus respectables et s'exposer à se voir retirer de nous et s'expatrier la plupart des indigènes qui peuplent nos villes, et qu'il est de notre honneur autant que de notre intérêt d'y maintenir. Aussi croyons-nous qu'il est sage et équitable de donner une consécration formelle à ce droit écrit dans la loi musulmane sous le nom de droit de cheffa, pour tout propriétaire partiel d'un immeuble de racheter, moyennant remboursement du prix et des frais de la vente, toute portion de cet immeuble aliénée par un co-propriétaire, en y apportant toutefois cette restriction que les tribunaux resteront maitres d'autoriser ou de refuser le rachat suivant la nature des immeubles et les circonstances" (Rapp. Didier, J. d. P. blz. 132, noot 20).

leenen of te weigeren naar mate van den aard der goederen en de omstandigheden. Zelfs toen het Senaatsbesluit van 22 April 1863 het verbod van art. 14 en daarmede allen twijfel had opgeheven, was het blijkens het rapport van den G. G., maarschalk Mac-Mahon, van 23 April 1868 „à peu près impossible de devenir acquéreur d'un bien melk." Niet alle rechthebbenden kunnende kennen en door schade beleerd, waagden de Europeanen zich niet meer aan het koopen daarvan. Of men dus met Duval al of niet instemt dat de wet van '51 ten opzichte van die privaatgoederen verkeerd werd geïnterpreteerd, dit doet weinig ter zake. En al deelt men zijne zienswijze, dan kan men nu de ondervinding gesproken heeft toch niet toegeven, dat tengevolge van de tegenovergestelde zienswijze een aanzienlijk deel van Algerië ten nadeele van de algemeene welvaart aän het gemeene recht onttrokken werd. Duval zag uitsluitend de werking eener wets-interpretatie, waar mogelijk alleen of grootendeels alleen de gevolgen werkten van den feitelijken toestand dien hij blijkbaar niet voldoende kende. Hij stelde het collectief privaat bezit bij de Arabieren te veel op eene lijn met het individueel bezit in Kabylië. En wat nu Kabylië betreft, toen Duval in 1860 het artikel schreef dat wij aanhaalden, was dit pas onderworpen, vonden de Europeanen het mogelijk nog minder geraden zich daar te vestigen, of de regeering om hun daar vooreerst voet te geven.

De maatschappelijke toestand in Algerië was dus een zeer ingewikkelde, en wij kunnen ons begrijpen dat er publicisten gevonden werden die, ten einde raad om dat kluwen te ontwarren, aan doorhakken dachten. Maar eene wijze staatkunde handelt niet aldus. Waar het geldt eene sociale hervorming tot stand te brengen moet men, om met maarschalk Randon te spreken, „compter par générations, prendre le temps pour auxiliaire et les sentiments généreux pour guides" [1].

Welke fouten in zijn beheer van Algerië Frankrijk nu ook gemaakt hebbe, zeker is het dat het zijne nieuwe onderdanen onderdrukte noch exploiteerde, maar met edelmoedig-

1 D. I. blz. 461.

heid en belangeloosheid bejegende. Terecht, meenen wij, zag Duval in die handelwijze eene „aptitude supérieure à la colonisation." [1] In 1856 constateerde hij met welgevallen, dat, vergeleken met den vroegeren toestand der Arabieren „leur état actuel constitue un immense progrès dans la liberté comme dans la prospérité;" en aan die waardeering voegde hij den wensch toe: „qu'il en soit toujours ainsi, ce sera l'éternel honneur de la France." [2] Het volgend gedeelte van deze studie zal ons doen zien in hoever en hoe die wensch sedert vervuld werd.

Vooraf echter nog dit. Hoe ingenomen wij ook zijn met burgerlijke vrijheid en partikulier initiatief, betwijfelen wij toch zeer of Algerië zou geworden zijn wat het werd, indien het daaraan ware overgelaten. Juister gezegd, wij twijfelen niet. Vrijheid noch partikulier initiatief, zouden in dien wordings-tijd tot stand hebben kunnen brengen wat hier de regeering deed, die niet opzag tegen de uitgaven noch zich ontmoedigen liet door tegenspoed; wat hier het militair régime deed met zijn geest van orde en tucht, met het hooge gezag en met de macht waarover het beschikte en die voor den inlander de maatstaf is van het recht; wat, afgescheiden van zijne eigenlijke taak, vooral het leger deed met pikhouweel en putboor, en niet het minst met den indruk van sympathie en edelmoedigheid dien het den overwonnen tegenstander steeds wist te geven. Het Fransche leger vooral maakte zich verdienstelijk jegens Algerië. Wie ook te kort mocht gekomen zijn, dat leger niet. En zoo luidde dan ook eenmaal de slotsom van den Annuaire des Deux Mondes: „en définitive, jusqu'à ce jour, l'armée seule a fait son devoir sur cette terre d'Afrique." [3]

---

[1] Blz. 8.
[2] Blz. 5.
[3] 1852/53, blz. 116.

TWEEDE GEDEELTE.

I.

ALGERIË SEDERT RANDON (1858—1876).

Het „Speciaal ministerie" en het burgerlijk bestuur voor Algerië, 1858—1860. — Herstel van het militair bewind ook onder invloed van den opstand van 1864. — 's Keizers staatkunde voor Algerië: zijn brief aan Maarschalk Pelissier en het Senaats-besluit van 1863 betrekkelijk den eigendom; zijne inspectie-reis en zijn brief aan Maarschalk Mac-Mahon van 1865; de wettelijke gevolgen van zijn programma. — Algemeene toestand van Algerië op het einde van het Keizerrijk. — De eerste hervormingen van de Republiek en instelling van een civiel landvoogd. — De opstand van 1871. — Het nieuw concessiestelsel naar aanleiding der immigratie van Elzas-Lotharingen en overzicht van de Europeesche bevolking. — Nieuwe wijzigingen in het bestuur van Algerië bij het optreden als landvoogd van generaal Chanzy. — Zijne tegenwoordige gedaante, en de voornaamste der Fransche wetten in Algerië ingevoerd. — De wet van 1873 op den eigendom en hare toepassing. — Verder overzicht van den toestand der kolonie: gemeenten en bevolking; immigratie en kolonisatie; landbouw en veeteelt; handel en nijverheid; topographische dienst en kadaster; postwezen en telegraphie; publieke werken; justitie; onderwijs en godsdienst; belastingen en finantiën. — Algemeene politieke toestand.

In het Eerste gedeelte dezer studie hebben wij het oude regeerings-stelsel van Algerië in zijne hoofdtrekken en resultaten leeren kennen; wij gaan thans het hervormings-tijdvak betreden.

Maarschalk Randon was nog landvoogd — hij trad eerst 27 Augustus 1858 op zijn verzoek af — toen bij decreet van 24 Juni werd opgericht „un ministère spécial de l'Algérie et des colonies" [1] met prins Napoleon aan het hoofd. Het doel was eensdeels om dezen prins die het hoofd eener liberale oppositie heette te zijn door een officiëelen werkkring

[1] J. d. P. 1858, blz. 300.

te binden; anderdeels voldoening te geven aan den steeds toenemenden aandrang om het z. g. militaire régime door een civiel bestuur te vervangen, en Algerië met uitzondering eener strategische zône onder het gemeene recht te brengen.

Bij decreet van 31 Aug. '58 [1] werd de gouverneur-generaal afgeschaft en een opperbevelhebber van land- en zeemacht ingesteld, die ingeval van urgentie de regeerings-maatregelen van prefecten en divisie-generaals kon schorsen, doch geheel onder den specialen minister stond zelfs voor zoodanige militaire aangelegenheden als Algerië in 't bijzonder betroffen. Tevens werd opgeheven de regeeringsraad (conseil de gouvernement), en daarentegen (21 Nov.) opgericht een adviseerende „conseil supérieur de l'Algérie et des colonies," te Parijs, onder voorzitterschap van den minister. Het decreet van 27 October [2] regelde de verdere administratieve organisatie. Dit berustte op de twee volgende grondslagen: uitbreiding der bevoegdheid van prefecten en bevelhebbers; instelling in iedere provincie van een algemeenen raad (conseil général) gemeenschappelijk voor het civiel en het militair territoir. De leden werden benoemd door den Keizer, voor 3 jaar, uit de notabele Europeanen en inlanders, verblijf houdende of eigenaars in de provincie. Zijne bevoegdheid zou conform zijn aan die der gelijknamige collegies in Frankrijk; hij mocht zijne verslagen publiek maken en met zijne wenschen zich rechtstreeks tot den minister wenden. Tot buitengewone zittingen kon hij zoowel door den prefect als door den militairen bevelhebber worden bijeengeroepen. In dien raad had de prefect echter den voorrang. Prefect en militaire bevelhebber werden in hun beheer bijgestaan, respectivelijk door een „conseil de préfecture," en een „conseil des affaires civiles." Verder werden de grondslagen voor de provinciale en de gemeentelijke budgetten vastgesteld.

De hoofdgedachte van die hervorming heette decentralisatie; men wilde „gouverner du centre, administrer sur lés lieux." Administratieve decentralisatie, d. i. meer bevoegdheid zoowel voor den gouverneur-generaal als voor

---

[1] J. d. P. 1858, blz. 336.
[2] Ib., blz. 350.

de prefecten en de divisie-generaals, was reeds de leidende gedachte geweest van het decreet van 30 December '56, afgekondigd 23 Januari '57, [1] en dat dus ter nauwernood den tijd had gehad om in werking te komen. Maar nu decentraliseerde men den gouverneur-generaal zelf; Algerië zou nu bestuurd worden uit de Parijsche bureaux en door een minister die met de kolonie weinig bekend was.

Het burgerlijk territoir werd terstond aanzienlijk uitgebreid en het burgerlijk bestuur uitgestrekt over al de inlanders die dit bewoonden, of zij al of niet tot georganiseerde gemeenten behoorden: maar die zouden overal komen! Men wilde breken met het stam-bestuur, met de inlandsche chefs, met de arabische bureaux! Niet alleen het inlandsch beheer, maar rechtspleging, onderwijs, handels-wetgeving, kortom alles, — zoo verkondigde men — zou binnen weinige maanden hervormd worden; den Europeaan zouden geene beletselen meer in den weg staan, de inlander zou bevrijd worden van het juk zijner hoofden, en Algerië zijn bloeitijd te gemoet gaan!

Zonderling voorzeker, dat, terwijl de keizerlijke regeering zich neerlegde bij wijzigingen van zeer ingrijpenden politieken aard, zij, die den vrijen handel was toegedaan, tusschenbeiden trad toen er voor Algerië sprake was van eene breedere tariefs-hervorming, en tot geruststelling van de Fransche nijverheid in den Moniteur van 18 Sept. 1858 de verklaring aflegde, dat de douanen-wet van 11 Januari 1851 niet zou worden gewijzigd. Inderdaad, op handelsgebied was de hervorming onbeduidend.

Intusschen deden zich ook voor andere hervormingen al dadelijk allerlei bezwaren gelden, en bleef het veelal òf bij voornemens òf bij proeven die slechts stoornis en onrust veroorzaakten, en waarvan wij sommige gevolgen zullen zien. Hetzij teleurgesteld of, zooals het heette, om staatkundige redenen met den op handen zijnde Italiaanschen oorlog in verband staande, reeds 7 Maart '59 legde prins Napoleon zijne portefeuille neder, en werd opgevolgd door den meer bedachtzamen Chasseloup-Laubat.

Onder dezen minister werd het concessie-stelsel verlaten

---

[1] J. d. P. 1856, blz. 304.

voor dat van publieke veiling der beschikbare terreinen, hetzij verkoop tegen vasten prijs, behoudens eenige uitzonderingen ten voordeele van oud-militairen en immigranten, en van in Algerië reeds gevestigde landbouwers; bij hetzelfde decreet van 25 Juli 1860 [1] werden verder al de verplichtingen van vroegere concessiën teruggebracht tot die van het bouwen van een huis, zoodat bij naleving van deze voorwaarde de voorloopige eigendoms-titels, nog 5/6 van het geheel, in definitieve overgingen. [2]

Dit besluit, benevens het vroeger vermelde van 14 Maart 1860, waarbij de Europeanen van het militair territoir onder het gemeene recht gebracht werden, was de zuivere winst der hervormingen van het civiele bestuur of speciaal ministerie, dat reeds hij decreet van 24 Nov. 1860 weer opgeheven werd [3]: in maarschalk Pelissier kreeg Algerië toen andermaal een militairen landvoogd.

Wij zeiden, de zuivere winst. Immers de algemeene raden, door de regeering benoemd, waren nog slechts eene schijnvertegenwoordiging. Voor den gemeenteraad bleef de bevolking insgelijks van kiesrecht verstoken. Het decreet van 2 Aug. '58, toen Randon nog landvoogd was, had wel „Onderwijs" en „Eeredienst" onder den specialen minister geplaatst, doch het onderwijs zelf werd niet hervormd. De handels-wetgeving bleef nagenoeg wat zij was. De wet van 16 Juni '51 op den eigendom werd niet gewijzigd. Kortom behalve het concessie-stelsel, waarvan de dagen reeds geteld waren, was datgene wat volgens Duval c. s. de kolonisatie belemmerde of tegenhield, in hoofdzaak onveranderd gebleven, maar de kantonneering daarentegen verdaagd geworden. [4] Oogenschijnlijk zou men zeggen dat het budget van Algerië verbeterd was. Immers voor 1860 werden de inkomsten geraamd op 23,708,000 fr., de uitgaven op slechts 17,528,370, [5] zoodat men een overschot zou onderstellen van ruim 6 millioen terwijl er in '58 een deficit was van ruim 7. Eenvoudig eene quaestie van cijfergroepeering. Op het budget

---

1 J. d. P. 1860, blz. 109.
2 Ib. art. 26, en Duval blz. 74—75.
3 J. d. P., blz. 198.
4 R. D. I., blz. 381.
5 Ann. d. D. M. 1858/59, blz. 121.

van '58 namelijk zijn onder de rubriek „Inlandsche diensten" de inlandsche korpsen begrepen, die in dat van 1860 overgebracht zijn op het algemeen oorlogs-budget van Frankrijk. In werkelijkheid bestond er dus ook in 1860 — afgescheiden van de uitgaven voor het leger — een tekort van nagenoeg 4 millioen; en het verdere verschil vloeit voort uit de raming van de Arabische belastingen op 10,000,000 fr., die in '58 slechts 7,400,000 opbrachten. — Men had het militaire bestuur herhaaldelijk beschuldigd van oorlog te zoeken; onder het civiele hadden insgelijks expeditiën moeten plaats vinden, o. a. eene zeer belangrijke van 20,000 man tegen de Beni Snassen en andere stammen van de Marokkaansche grenzen.

Het gouverneeren uit de verte en het opheffen van het centrale gezag in Algerië; het uitbreiden van het civiele territoir buiten verhouding met de middelen waarover de prefecten beschikten, vooral om op de inlandsche bevolking behoorlijk toezicht te houden, en het achteruit zetten van de militaire autoriteit [1], hadden daarentegen zeer nadeelige gevolgen. Randon schetste deze als volgt. [2] De zaken kwijnden; in stede dat de europeesche kolonisatie toenam, nam zij af; onzekerheid en ontmoediging namen over de hand toe; door eene onvoorzichtige vrijgevigheid had de oppositie-polemiek te veel voet gekregen en was er gevaar voor de algemeene veiligheid ontstaan.

Dat Randon in dit opzicht niet overdreef, kan men bevestigd vinden bij Broglie, [3] die in het najaar van '58 Algerië bezocht, en daar, vergelijkenderwijze met Frankrijk, in de pers en in publieke vergaderingen eene vrijheid en onstuimigheid van discussie vond die hem deed uitroepen: „je croyais rêver ou rajeunir!" „La presse assaillante," zoo vervolgt hij, „celle qui demandait la reforme complète et radicale de tout le régime en vigueur dans la colonie, avait le verbe haut et les coudées franches; elle abordait la question de front, incriminait nominativement les administrateurs,

[1] „J'espère que Martinprey (de nieuwe opperbevelhebber) pourra rétablir en Algérie l'autorité du commandement qui y a été malheureusement trop affaiblie." Brief van den Keizer aan Randon van 14 Sept. 1859 (R. D. II. blz. 17),

[2] D. II. blz. 285 en noot.

[3] Eerste artikel, blz. 7—9.

recevait, provoquait même les dénonciations des administrés, faisait peser tantôt sur les individus, tantôt sur les institutions en masse les plus graves et parfois les plus injurieuses imputations. Les conservateurs au contraire avaient le langage timide, et ne répondaient qu'à mots couverts, par des insinuations détournées et des réticences significatives. Evidemment la lutte n'était pas égale, et les conditions en étaient troublées par ce qu'on appelait dans le bon temps du régime constitutionnel une influence extraparlementaire. Je ne fus pas longtemps sans être mis dans le secret de cette bizarrerie. C'était de Paris — namelijk van prins Napoleon — et non d'Alger que se faisait sentir cette force étrangère et supérieure qui soutenait l'opposition et décourageait la résistance." De bekende Clément Duvernois speelde hierin eene hoofdrol.

Nu kan men van gevoelen wezen, dat hertog de Broglie juist geen liberaal man en onpartijdig beoordeelaar is; doch de getuigenissen over den nadeeligen invloed, dien de drukpers onder het civiele bestuur in Algerië uitoefende, zijn te ernstig en te menigvuldig om nog twijfel over te laten. En niet alleen dat zij het gezag ondermijnde en de militaire autoriteit in 't bijzonder beschuldigde, maar terwijl zij aldus bij Frankrijk's kwalijk-gezinde inlandsche onderdanen verwachtingen opwekte, richtte zij tevens tegen die inlanders zelven de meest ongerijmde bedreigingen die hen voor hunne personen en belangen vrees aanjoeg.

Inderdaad was er gevaar ontstaan voor de algemeene veiligheid, meer dan men toen nog vermoedde, hetgeen dan ook maakte dat men eerst nog slechts ten halve van den ingeslagen weg terugkeerde.

Zooals reeds gezegd is, kreeg Algerië op het laatst van '60 weer een militairen Gouverneur-generaal, met uitgebreider macht dan vroeger. [1] Hij zou zijne bevelen rechtstreeks van den Keizer ontvangen en was aan dezen verantwoording schuldig; hij was opper-bevelhebber van land- en zeemacht; besliste in administratieve zaken en benoemde ambtenaren, als vroeger de speciale minister, doch „Justitie", „Eeredienst" en het „Openbaar onderwijs" — met uitzondering van het Fransch-arabisch

---

[1] Decreet van 10 December. J. d. P. 1860, blz. 200.

en het inlandsch — werden onder de daarbij betrokken ministeriën van Frankrijk gebracht. De centrale contrôle van het ministerie van oorlog werd niet hersteld, maar als tusschenpersoon voor de overige takken van dienst behield de minister van oorlog uit den aard der zaak een ruimen invloed, zooals het budget van Algerië grootendeels een onderdeel van zijn departement bleef uitmaken.

Onder voorzitterschap van den gouverneur-generaal werden ingesteld: een „conseil consultatif" bestaande uit de chefs van diensten, voor de dagelijksche zaken van algemeen beheer [1]; en een „conseil supérieur" meer bepaald voor het budget en de belastingen, waarin de onder-gouverneur, de prefecten en militaire bevelhebbers, de president van het Hof, de bisschop, de rector en zes leden van de algemeene raden zitting hadden. [2] Voor de algemeene raden en de bevoegdheid van prefecten en militaire bevelhebbers werd het decreet van 27 Oct. 1858 nog gehandhaafd.

Met het gouverneeren uit de verte was het dus weêr gedaan en het centrale gezag in Algerië was hersteld. Maar in het provinciaal beheer bleven het verbroken evenwicht, het gebrek aan eenheid en dientengevolge de verzwakking vooreerst nog voortleven, terwijl een krachtige hand ook hier noodig zou geweest zijn om de verwekte onrust te doen ophouden en het vertrouwen te doen herleven.

De gevolgen van een en ander openbaarden zich o. a. in wanordelijkheden onder de inlandsche bevolking van het civiel territoir die ontijdig aan het militair gezag onttrokken was; en in 1864 brak onder de machtige godsdienstige confederatie der Ouled Sidi Cheikhs in het Zuiden van Oran [3] een opstand uit die zich naar den Tell voortplantte, zelfs onder de kolonisten van de provincie Algiers geruimen tijd schrik en ontsteltenis verspreidde, en talrijke offers in geld en menschenlevens kostte. De oorzaken van dien opstand moeten zeker in de eerste plaats gezocht worden in kuiperijen van uit Marokko en van een ondergeschikt lid

[1] Zijne attributen werden nader geregeld bij decreet van 30 April '61 (J. d. P. blz. 85). Daaronder behoorde nog de kantonneering.

[2] Zie ook decreet van 22 Mei '61 (J. d. P., blz. 91).

[3] Zie over die confederatie: „L'expédition de l'Oued-Guir," Revue britannique, Juli—Aug.—Sept. 1873.

der regeerende familie Ben Beker, den cheikh Ben Tayeb, die in zijne verwachtingen tot het bekomen van een aanzienlijk kommando was teleurgesteld. Maar die kuiperijen waren in de hand gewerkt door de onvoorzichtige taal van de pers: uittreksels uit de dagbladen met de boven gezegde beschuldigingen en bedreigingen, in het Arabisch vertaald, hadden zelf tot in de ksours van het Zuiden hun weg gevonden [1], en blijkbaar was de opstand sedert geruimen tijd op verschillende punten voorbereid, toen, zegt men, eene lijfstraf aan den secretaris van Si-Sliman, den agha der Sidi Cheikhs, opgelegd, de lont in het kruid stak. Ook scheen het oogenblik gunstig te zijn dewijl het leger door de expeditie van Mexiko verzwakt heette.

Nu verzochten de prefecten zelven om de administratieve medewerking van de bevelhebbers, [2] en werden bij decreet vau 7 Juli 1864 [3] nadere wijzigingen gebracht in dat van 27 Oct. '58. In stede van prefecten en divisie-generaals die naast elkander bestuurden en beiden beschikten over de chefs van diensten, werden de generaals, behalve met het bijzonder beheer van het militair gebied, met het algemeene bestuur van de provincie belast. Onder hen administreerden de prefecten hun civiel territoir of departement. Dit werd bovendien ingekrompen in zoover, dat alle inlanders nog niet gemeentelijk georganiseerd weêr onder de militaire autoriteit terugkeerden. De raad voor burgerlijke zaken aan deze toegevoegd, werd met den prefectoralen raad zaamgesmolten. In de algemeene raden, waarin het inlandsch element voor minstens ¼ moest vertegenwoordigd zijn en de Israëlieten een lid mochten hebben, kreeg de generaal den voorrang. Hij kreeg bovendien het speciaal toezicht op de drukpers. De „conseil consultatif" aan den G. G. toegevoegd, werd weer een regeeringsraad (conseil de gouvernement); de „conseil supérieur" bleef gehandhaafd.

Zoo was de eenheid van gezag van vóór 1858 weer hersteld, en hiertoe zal de minister van oorlog, Randon, van de omstandigheden gebruik makende, wel krachtig hebben meêgewerkt. Hij noemde dit een tijdelijke, een overgangs-

---

[1] Zie de noot blz. 13—14 van den Keizerlijken brief van 1865.

[2] R. D. I, blz. 505.

[3] J. d. P., blz. 100.

maatregel door die omstandigheden geboden. [1] Werkelijk handhaafde de organisatie die wij komen te zien zich slechts weinige jaren. In '70, nog vóór den val van het Keizerrijk, werden de prefecten andermaal onafhankelijk van de bevelhebbers, en kregen zij weer den voorrang in den algemeenen raad, doch de politie op de drukpers werd aan den landvoogd opgedragen, [2] en men verviel althans niet weer in de voornaamste fouten van '58: het opheffen van het centraal gezag, het onttrekken aan arabische bureaux en bevelhebbers van de inlandsche bevolking die nog in stammen leefde, en andere plotselinge hervormingen die niet behoorlijk waren voorbereid.

Zoo waren de voornaamste wisselingen die Algerië's bestuur in weinige jaren onderging, en die niet dan nadeelig op de ontwikkeling der kolonie konden terugwerken.

Doch wij zijn voortuitgeloopen en moeten thans terugkeeren tot het jaar 1863 om een maatregel te bespreken van veel wijdere strekking en meer bepaald een rechtstreeksch uitvloeisel van de keizerlijke staatkunde, namelijk het Senaats-besluit van 22 April betrekkelijk den eigendom der inlanders. [3]

Dat besluit noemden wij een rechtstreeksch uitvloeisel van 's Keizers staatkunde. Uit het rapport van graaf de Casabianca blijkt dat het slechts de vertolking was van den brief dien Napoleon 6 Februari tot den gouverneur generaal, maarschalk Pelissier, richtte.

In dien brief heette het, dat Algerië geene eigenlijke kolonie was maar „un royaume arabe". De Keizer herinnerde aan de belofte van Frankrijk om o. a. den eigendom van de inlanders te eerbiedigen. Frankrijk mocht geen gebruik maken van het verouderd Mohammedaansche recht, volgens hetwelk de Sultan (soeverein) de eigenaar is van den grond. Volgens zijne becijfering was vooreerst nog geen gebrek aan terreinen voor de europeesche kolonisatie. Er bestond dus ook geene noodzakelijkheid voor de kantonneering, en het ontwerp van wet daartoe, bij den staatsraad aanhangig, was dan ook met algemeen goedvinden

---

[1] D. I., blz. 505—506.
[2] Decreten van 31 Mei en 11 Juni 1870.
[3] J. d. P. 1863, blz. 24.

teruggenomen. Onder de middelen »à nous concilier cette race intelligente, fière, guerrière et agricole" behoorde in de eerste plaats, hen te erkennen als de eigenaars van den grond »qu'ils détiennent."— »Le territoire des tribus une fois reconnu, on le divisera par douars, ce qui permettra plus tard à l'initiative prudente de l'administration d'arriver à la propriété individuelle." Ten slotte zegt de keizer tot den G. G.: die denkbeelden zijn de uwe, ook die van den minister van oorlog (Randon) en van allen die na in Algerië gestreden te hebben, aan een volledig vertrouwen in zijne toekomst eene levendige sympathie voor de Arabieren koesteren. »J'ai chargé le maréchal Randon de préparer un projet de senatus-consulte, dont l'article principal sera de rendre les tribus ou fractions de tribu propriétaires incommutables des territoires qu'elles occupent à demeure fixe et dont elles ont la jouissance traditionnelle à quelque titre que ce soit."

De afkondiging van dien brief in den Moniteur van 7 Februari moest waarschijnlijk tot tegenwicht dienen van de bedreigingen door de pers geuit, maar vermocht niet de nadeelige gevolgen van deze te voorkomen.

Zien wij thans het Senaats-besluit zelf.

Bij art. 1 werden aan de stammen in vollen eigendom verzekerd »les territoires dont elles ont la jouissance permanente et traditionnelle." — Art. 2 gelastte dat zoo spoedig mogelijk moest worden overgegaan tot: de delimitatie der stammen; de verdeeling der gronden tusschen de douars der stammen van den Tell en van verdere cultuur-streken, onder reserve van zoodanige die het karakter van communaal-goed moesten behouden; het vestigen »de la propriété individuelle" onder de leden van den douar overal waar die maatregel als mogelijk en tijdig zou worden erkend doch waartoe een keizerlijk decreet noodig was. — Art. 3 zeide wat daaromtrent bij reglement viel te bepalen. — Art. 4 bestendigde vooreerst de bestaande belastingen. — Art. 5 reserveerde de rechten van het domein en die der eigenaars van melk-goederen. — Art. 6 hief de twee laatste alinea's op van art. 14 der wet van 16 Juni '51, met a. w. het verbod tot vervreemding van terreinen aan per-

sonen die niet tot den stam behoorden, onder voorbehoud echter dat voor zoodanige terreinen eerst de individueele conversie moest zijn tot stand gekomen. — Art. 7 eindelijk handhaafde de overige bepalingen der wet van '51.

Terwijl de brief van den Keizer uitmaakte dat de soeverein de eigenaar van den grond was, liet het Senaats-besluit zelf dat beginsel in het midden, even als de wet van '51 dit gedaan had. Het kende eenvoudig aan de stammen den eigendom toe van de terreinen die zij in gebruik hadden. Het strikte recht werd dus ter zijde gelaten, en het fiscaal onderzoek naar »les droits de propriété et les droits de jouissance" waarvan de wet van '51 gewaagde afgesneden, hoewel van wederrechtelijk bezit gebleken was. Ook werd er geen acht op geslagen dat de stammen veel meer terrein innamen dan zij bij machte waren te bebouwen, op het effectief en nog minder dus op een nuttig bezit, hetgeen moeielijk te rijmen is met de belangen van den landbouw en met de welvaart die het rapport vooropstelde. Met af te zien van de kantonneering onthield de regeering zich de gelegenheid om zonder de stammen in werkelijkheid of rechtens te benadeelen over meer terreinen voor de europeesche kolonisatie te kunnen beschikken, en dat deze noodig waren zal straks blijken. Zij verminderde zoodoende tevens de vooruitzichten van de khammes op lotsverbetering. In zoover deed zij, mijns inziens, een stap achterwaarts. — Stappen voorwaarts waren zeker het in de wet neërgelegde beginsel der conversie, en de opheffing van het verbod van art. 14 der wet van '51. Doch voor zooveel de arch-gronden betreft, kon dit eerst in de verre toekomst helpen, want eerst moest de conversie daarvan regelmatig tot stand zijn gekomen, en dit was niet alleen eene quaestie van veel tijd en veel arbeid, maar die conversie was bovendien facultatief gesteld of afhankelijk van de inzichten der regeering. De melks zouden terstond in den handel kunnen komen, en in dit opzicht bevestigde het Senaats-besluit de zienswijze van Duval, doch wij weten reeds dat en waarom ook deze zoo goed als ontoegankelijk bleven.

Dat besluit werd om zoo te zeggen bij verrassing genomen, buiten de vertegenwoordiging om, zonder grondig debat. Het was, wij herhalen het, een uitvloeisel van

's Keizers droombeeld van een Arabisch rijk, van zijne voorliefde voor die „race intelligente, fière, guerrière et agricole" die hij niet persoonlijk had leeren kennen, want in den herfst van '60 had hij slechts een paar dagen te Algiers vertoefd. Zijne mislukte proef met de zelfstandigheid van de Arabische rechtspleging had hem daarvan niet genezen; wij zullen nog nadere bewijzen zien. „L'Empereur," zegt Roussel, „était très-tenace dans ses conceptions qui avaient l'adhésion convaincue du ministre de la guerre, le maréchal Randon, esprit également systématique et obstiné" [1]. Wij kennen integendeel maarschalk Randon uit zijne „Mémoires" als een voorstander der kantonneering. Blijkbaar handelde hij dus te dier zake tegen zijne overtuiging, en met meer recht zegt dan ook Vacherot: „qu'il (le maréchal) eut cette singulière fortune de combattre comme ministre de la guerre un projet qu'il avait préconisé comme gouverneur-général de l'Algerië". [2] Volgens Vacherot was maarschalk Pelissier, die berustte, insgelijks een voorstander daarvan. Trouwens is het genoeg bekend dat de keizerlijke wil voor te onderdanige ministers en staats-lichamen eene wet was.

Voor de uitvoering van het Senaats-besluit werd 23 Mei een reglement vastgesteld [3]; daaruit en uit de „Instructie" van den gouverneur-generaal van 11 Juni aan de commissiën met de uitvoering belast [4] blijkt nader, dat het, voor wat de conversie betreft, geenzins de bedoeling was, zoo als velen meenden, om een nieuwe verdeeling van de arch-gronden tusschen al de leden van den douar tot stand te brengen, maar slechts „à faire cesser l'indivision en déterminant les droits respectifs des familles qui détiennent", m. a. w. „la consécration des droits de jouissance existants". Wij herinneren aan hetgeen wij in het Eerste gedeelte dezer studie gezegd hebben, namelijk dat dezelfde de akkers doorgaans in handen bleven van denzelfden familiegroep. Deze groep moest hierin door een eigendomstitel worden bevestigd, en in dien oneigelijken zin moet men

[1] Tweede artikel, blz. 691. — Guizot zeide van Randon: „C'est un homme de bien, d'ordre, de sens et de justice:" (Brief aan Mme Charles Le Normand.)

[2] Blz. 184.

[3] J. d. P. blz. 146; zie ook decreet van 31 Mei 1870, ib. blz. 824.

[4] Robe p. 76—82.

de uitdrukking van »propriété individuelle" begrijpen. Er was dus ook geen quaestie van om aan de khammes een deel toe te wijzen; zij zouden uitgesloten blijven. Dus geene agrarische wet, maar slechts eene omzetting van de bestaande gebruiks-rechten in eigendoms-rechten ten behoeve van de werkelijke gebruikers. Echter werd voorgeschreven »que le partage aura lieu en tenant compte autant que possible des jouissances antérieures, des coutumes locales, de l'état des populations" — een en ander zoowel om familiën van aanzien die tot armoede waren vervallen, als verdienstelijke khammes, of individuen die men beloonen wilde te kunnen helpen; dit mocht echter niet geschieden ten koste van het rechtmatig deel van anderen, maar met beschikbare terreinen.

Intusschen kwam het met de toepassing zoo ver niet. De commissiën togen aan het werk. Blijkens mededeeling van den G. G.[1] waren de twee eerste operatiën door art. 2 van het Senaats-besluit voorgeschreven (de delimitatie van het stamgebied en de verdeeling tusschen de douars) voor 402 van de 723 stammen van den Tell tot stand gekomen, doch de derde — de eigenlijke conversie — nog in geen enkele, toen de oorlog van '70 en de algemeene opstand in Algerië van '71 de verdere toepassing plotseling deden staken.

Op de bezwaren van de uitvoering komen wij terug bij gelegenheid van de wet van 1873.

Voor het oogenblik willen wij er alleen op wijzen dat, volgens de becijfering van den keizerlijken brief, in 1863 nog 890,000 hect. bouwgrond voor de europeesche kolonisatie beschikbaar heetten te zijn. In '69 verklaarde echter de G. G. dat hij er slechts 177,000 meer over had, en toch werden in die 6 jaar slechts eene 100,000 uitgegeven, als 82,000 aan de »Société générale algérienne," en een geheel onbeduidend getal bij verkoop of concessie aan partikulieren.[2] Zoo Vacherot.[3] Intusschen was er in Algerië zelf allerwege navraag naar terreinen: »les colons ont avant tout demandé deux choses, des terres et des eaux d'irrigation," zeide de G. G. in de zitting van '68. En zeker is het, dat er voor

---

[1] Zie Robe, blz. 281.

[2] Zie daarop betrekking hebbende het decreet van 31 Dec. 1864, J. d. P. blz. 141.

[3] Blz. 185.

de Elzas-Lotharingers die na den oorlog van '70/71 naar Algerië uitweken, geen terreinen beschikbaar zouden geweest zijn, indien niet door onteigening en door toepassing van het „séquestre" op de in 1871 opgestane stammen daarin voorzien was geworden.

Die opstanden van '64 en '71, althans de laatste zeker, leerden dat de edelmoedigheid van het Senaats-besluit van '63 de inlanders niet had bevredigd, zooals de Keizer verwachtte, terwijl de belangen van den landbouw en van de schatkist, die reeds zooveel millioenen ten offer bracht, er door waren benadeeld.

Doch wij zijn andermaal vooruit geloopen, en moeten terugkeeren naar 1864. Maarschalk Pelissier was als landvoogd opgevolgd door maarschalk Mac-Mahon. De militaire administratie was hersteld; de opstand vooreerst bedwongen door generaal Deligny; de pers gewaarschuwd. Doch daarmede waren de indrukken, door de gebeurtenissen en de wisselingen van de laatste jaren teweeggebracht, niet uitgewischt; inlanders en Europeanen, burger- en militaire ambtenaren, allen om beurten hadden gemeend dat zij opgeofferd, dat hunne rechten en aanspraken verkort of bedreigd werden; men was ontstemd en wantrouwend, en de vijandig gezinde inlandsche hoofden behielden moed op de toekomst.

Toen, in den voorzomer van 1865, achtte de Keizer het noodig in persoon naar Algerië te gaan, zoowel om aan de Arabische bevolking te doen blijken van Frankrijks vasten wil om zijne heerschappij te handhaven als om aan de Europeesche vertrouwen te geven. Tusschen 3 Mei en 12 Juni deed hij eene soort van inspectie-reis, waarbij hij voor het eerst met de inlanders in aanraking kwam. Volgens de officiëele berichten werd hij overal met geestdrift ontvangen. Hij richtte proclamatiën tot de Arabieren en tot de Europeanen. Aan de eersten [1] beloofde hij het behoud van hunne nationaliteit en hun territoir; hij wees hen op de noodzakelijkheid van zich aan het noodlot te onderwerpen, maar tevens op de Galliërs die aan de Romeinen te vergeefs moedigen weerstand boden, doch wier weder-

[1] Zie zijne proclamatie van 5 Mei in den Moniteur van 10 Mei.

geboorte dagteekende van hunne nederlaag, en liet daarop volgen: „qui sait si un jour ne viendra pas où la race Arabe regénerée et confondue avec la race française, ne retrouvera pas une puissante individualité semblable à celle qui, pendant des siècles, l'a rendue maîtresse des rivages méridionaux de la Méditerranée." Aan de kolonisten beloofde hij de voortdurende bescherming en hulp van het moederland.

Deze bemoeienis tot bevrediging van de inlanders was echter te vergeefs. Voor aanhalingen uit den Koran in den mond van een christelijk overheerscher bleven zij denkelijk ongevoelig, en de wijsgeerige les aan de geschiedenis van Frankrijk ontleend, waarin men den biograaf van Julius Caesar herkent, ging waarschijnlijk voor hen verloren. Veeleer zagen zij daarin slechts teekenen van zwakte of erkenning van hunne macht. Althans nauwelijks was de Keizer vertrokken, of er braken nieuwe opstanden uit zoowel in de Babors als andermaal in het zuiden van Oran. Deze laatste, van uit Marokko ondersteund, werd eerst in 't begin van '67 onderdrukt door de bloedige nederlaag bij Golea.

Van die inspectie-reis van den Keizer was verder een uitvloeisel, zijn brief van 20 Juni aan maarschalk Mac-Mahon, die echter eerst 4 Nov. publiek werd gemaakt, na talrijke wijzigingen te hebben ondergaan. [1] In dien brief ontwikkelde de Keizer een geheel programma voor de toekomst. Onbewimpeld veroordeelde hij het verleden: „sous tous les gouvernements qui se sont succédé, et même depuis l'établissement de l'Empire, près de quinze systèmes d'organisation générale ont été essayés, l'un renversant l'autre, penchant tantôt vers le civil, tantôt vers le militaire, tantôt vers l'Arabe, tantôt vers le colon, produisant au fond beaucoup de trouble dans les esprits et fort peu de bien pratique. Il s'agit aujourd'hui de substituer l'action à la discussion. On a bien assez légiféré pour l'Algérie." — Een verwijt van onstandvastigheid dat niet zelfs maar voornamelijk

[1] „Lettre sur la politique de la France en Algérie," Paris, Plon 1865. De eerste editie kwam niet in den handel en is zeldzaam. Als tegenschriften noemen wij voornamelijk: „l'Examen critique de la lettre de l'Empereur" par Ch. Richard, commt. du génie en retraite, ancien chef des affaires arabes d'Orléansville, Toulon 1865; en „la Question Algérienne à propos de la lettre adressée par l'Empereur au maréchal de Mac-Mahon", Paris 1866, uit de pen van den hertog van Aumale.

tot het keizerrijk kon gericht worden, terwijl het tijdperk van vóór 1848 juist het tijdperk van handelen, van de verovering, geweest was. — „Mon programme," vervolgde de Keizer, „se résume en peu de mots: gagner la sympathie des Arabes par des bienfaits positifs, — attirer de nouveaux colons par des exemples de prospérité réelle parmi les anciens,— utiliser les ressources de l'Afrique en produits et en hommes; arriver par là à diminuer notre armée et nos dépenses."— Een schijnbaar eenvoudig programma, maar de toepassing?— „Ce pays est donc à la fois un royaume arabe, une colonie européenne et un camp français", heet het aan het einde van de inleiding, en nu gaat de brief na wat er gedaan was en gedaan moest worden „au point de vue indigène, colonial et militaire."

Wij zullen niet treden in al de bijzonderheden van dat programma, en ons bepalen bij den algemeenen zin en de gevolgen die het had.

De Arabieren zouden niets minder dan gekrenkt, beroofd, onderdrukt zijn. Dat berooven doelde hoofdzakelijk op de handelingen van het domeinbestuur waarvan in het Eerste gedeelte dezer studie sprake was, en op die van de houtvesterij tot bescherming van de bosschen waarover de inlanders vroeger naar willekeur beschikten en die zij vernielden. Voor hen moest het Senaats-besluit van 22 April '63 herstel van onrecht brengen. De Keizer pleitte verder tegen de plotselinge ontbinding van den stam, tegen het verminderen van het aanzien en den invloed der groote familiën die aan het hoofd daarvan stonden, tegen het verstoren (bouleverser) van de Mohammedaansche justitie, dus voor het behoud van het aartsvaderlijk bestuur met zijne ons bekende gebreken. Doch terwijl hij eene sedert 22 Juli 1834 wettelijk erkende Fransche bezitting andermaal tot een Arabisch rijk doopte, was de eerste maatregel dien hij voorstelde: „déclarer que les Arabes sont français puisque l'Algérie est territoire français". . . .![1]

[1] Onder de voorstellen die alleen in de eerste editie van den brief voorkomen behoorden o. a.: 3. „rendre intégralement aux Arabes les terres libres sur lesquelles ils ont vécu un certain nombre d'anneés; 4. „respecter l'organisation des tribus et ne procéder à la création de la propriété individuelle que par exception, là où elle est réclamée par les intéressés."

Onder de beginselen die de Keizer voor de opwekking en ontwikkeling der kwijnende Europeesche kolonisatie wenschte aangenomen te zien behoorden, behalve eene vrije gemeentelijke organisatie en eene grondbelasting: „la liberté dans les transactions commerciales et industrielles, l'organisation du crédit, la concentration de la population dans les lieux propices, la simplification dans l'administration, et le développement des travaux publics." Van die ware beginselen der staathuishoudkunde was men afgeweken, heette het: „or tout en voulant fonder une grande colonie sur les bords de la Méditerranée, au lieu de lui ouvrir de larges communications avec le reste du monde, on y a transporté notre régime de douanes et de restrictions maritimes. Les institutions de crédit y ont été oubliées. La colonisation qui aurait du être concentreé sur le littoral, s'est éparpilleé au loin sur toute la surface du territoire. La création artificielle de centres européens et les concessions gratuites l'ont découragée plutôt qu'elles ne l'ont exitée. Dans un pays nouveau, on a introduit les administrations nombreuses et compliquées que l'expansion des intérèts et la multiplicité des affaires ont seules rendues nécessaires en Europe. Enfin, de grands travaux ont été entrepris, mais beaucoup ont été faits avec trop de luxe et sont improductifs." — 't Is in sommige opzichten of men de school van Duval hoorde spreken. Maar, had men kunnen vragen: wie hief het kiesrecht voor de gemeente-raden op? Wie hield het invoeren eener grondbelasting en nog in '58 de tariefshervorming tegen? Hoe te rijmen die kritiek over „la création artificielle de centres européens," met „la concentration de la population dans les lieux propices," en deze met de noodzakelijke vrijheid van beweging? Was de theorie van „la colonisation concentrée sur le littoral" niet gebleken eene onmogelijkheid te zijn, en moest de kolonisatie uit den aard der zaak de Fransche legers niet op den voet volgen? Had men aanvankelijk niet beproefd om het binnenland, dat de Keizer nu wilde doen ontruimen door de troepen zoowel als door de kolonisten [1], te laten besturen door Turksche beys, en

[1] Zie zijn Brief blz. 41 en 52, en Randon D. II, blz. 90.

was dit niet mislukt evenals het onder-koningschap van Abd el Kader?[1]

Het leger eindelijk was noch opgesteld noch georganiseerd om zijne taak naar behooren te kunnen vervullen. De Keizer wilde terug naar de Makhzen, die in iedere provincie uit verscheidene stammen zouden bestaan, dus weer eene bevoorrechte militie! Verder, vermindering van de Fransche posten, en het organiseeren per provincie van 3 mobiele kolonnes van 1800 man ieder, om terstond elke poging tot opstand te kunnen onderdrukken. — De waarde der Makhzen hebben wij reeds met een enkel woord doen kennen, en aan marschvaardigheid, dit was herhaaldelijk gebleken, ontbrak het de Fransche troepen zeker allerminst.

Dat keizerlijk programma was een zonderling geheel van praktische zaken en droombeelden, van waarheid en dwaling, van vooruitgang, stilstand en teruggang; doch het was in de eerste plaats eene veroordeeling van het Keizerrijk zelf dat sedert 15 jaar het lot van Algerië in handen had. Tijdens die betrekkelijk korte reis van 40 dagen uit en thuis was natuurlijk geen gelegenheid geweest voor een grondig persoonlijk onderzoek, en de Keizer had dus veel moeten afgaan op de inlichtingen van anderen. Die inlichtingen, gedeeltelijk eenzijdig, overdreven of zelfs geheel onjuist[2], gaven natuurlijk in de eerste plaats den indruk weer van de ontstemming der gemoederen. De toon van 's Keizers brief was dan ook zeer pessimistisch. Hij vergat te veel de wordingsgeschiedenis der kolonie; miskende te veel de moeielijkheden waarmede vroegere besturen te worstelen hadden en hunne verdiensten; hij zag te veel over het hoofd de eischen van het algemeen belang, die zich niet verdroegen met maatschappelijke toestanden als die der Arabieren, en de onvermijdelijke gevolgen van een regelmatiger beheer voornamelijk voor de bevoorrechte klassen; hij maakte zich eindelijk te veel illusiën voor de toekomst. De opportuniteit van zijn brief valt insgelijks te bewijfelen.

---

1 Bij het verdrag van de Tafna van 1 Juni 1837 was de soevereiniteit erkend van Abd el Kader over de provinciën Oran en Algiers, en die van bey Ahmed over Constantine, met uitzondering van het beperkt Fransche gebied rondom Algiers, Oran, Boegia en Bona.

2 Zie ook: Randon D. II, blz. 93 en noot blz. 94.

Zien wij thans de wettelijke gevolgen van het daarin ontwikkelde programma.

Als zoodanig zijn aan te merken:

Het Senaats-besluit van 14 Juli 1865 [1] betrekkelijk de naturalisatie, dat den inlander tot Franschman doopte, toeliet tot land- en zeemacht en tot tal van burgerlijke bedieningen in Algerië, maar tevens bepaalde „qu'il continuera à être régi par la loi musulmane" (par son statut personnel, voor de Israëlieten), en dat dus ten zijnen gunste eene uitzondering maakte op de algemeene nationaliteitswet. Een en twintig jaar oud zijnde konden de inlanders op hunne aanvraag tot al de rechten van fransch burger worden toegelaten, doch kwamen dan ook geheel onder de fransche wet — eene vergunning waarvan zij als bevoorrechten natuurlijk weinig gebruik maakten, vooral de Mohammedanen. [2] Voor den vreemdeling werd daartoe een verblijf van drie jaren vereischt.

Het decreet van 13 Dec. 1866 [3], dat de terreinen die ingevolge het Senaats-besluit van 22 April 1863 aan de inlanders werden toegewezen vrijwaarde tegen beslag wegens vroeger gemaakte schulden — een voorzorgs-maatregel tegen de talrijke joodsche woekeraars die den inlander uitzogen.

De reeds in het Eerste gedeelte dezer studie besproken poging van 1866 om aan de inlandsche rechtspleging andermaal eene zekere zelfstandigheid terug te geven.

De wet van 17 Juli '67 [4], die de natuurlijke en gefabriceerde produkten van Algerië vrij van rechten in de havens van Frankrijk toeliet.

Het in volgorde vroegere decreet van 27 Dec. '66 [5] betrekkelijk de organisatie der gemeenten, dat de regeling van 8 Juli '54 verving en aan de gemeente-besturen weer eenige zelfstandigheid teruggaf.

---

1 J. d. P. blz. 148; zie ook het reglement-decreet van 21 April 1866 ib. blz. 31.

2 Zie Roussel „La naturalisation des indigènes en Algérie", Rev. d. D. M. 15 Aug. 75. Blz. 911 noemt hij als voorwaarde ook nog, een verblijf van een jaar ter plaatse waar het verzoek gedaan wordt, doch het Senaats-besluit spreekt daarvan niet, evenmin als het later te vermelden decreet van 24 Oct. 1870.

3 J. d. P., blz. 169.

4 Ib., blz. 273.

5 Ib., blz. 189.

Volgens dat decreet bleven de maires en adjuncten — Franschen of als zoodanig genaturaliseerden — ter benoeming van keizer of prefect, naarmate van de belangrijkheid der gemeente. In gemeenten met eene talrijke inlandsche bevolking zouden voor haar beheer inlandsche adjuncten aan den maire worden toegevoegd. De leden van den gemeenteraad werden gekozen door de ingezetenen. Kiesgerechtigd waren: alle Franschen of genaturaliseerden 21 jaar oud, één jaar in de gemeente gevestigd en ingeschreven op de belastingsrollen; inlanders 25 jaar oud en één jaar in de gemeente gevestigd; vreemdelingen met 3 jaren verblijf in Algerië; en voor de beide laatste categoriën werd tevens de voorwaarde vereischt van te zijn: grondeigenaar of pachter; patentplichtige; ambtenaar; versierd met het Legioen van eer of met eene Fransche militaire medaille; hetzij in 't genot van pensioen. — Verkiesbaar waren alle kiesgerechtigde Franschen of genaturaliseerden 25 jaar oud; alle inlanders en vreemdelingen 25 jaar oud, sedert 3 jaar in de gemeente gevestigd en op de kiezerslijsten ingeschreven. — Muzelmannen, Israëlieten en vreemdelingen kregen recht op vertegenwoordiging in den raad zoodra hun getal de 100 bereikte; het aantal leden voor deze drie categoriën mocht echter het 1/3 van het totale getal niet te boven gaan, noch minder zijn dan 3. — De verbods-bepalingen der ordonnantie van 28 Sept. '47 tegen de openbaarheid van de zittingen en verslagen werden opgeheven, doch de bevoegdheid van de gemeenteraden bleef wat zij was. — Aan den gouverneur-generaal werd overgelaten de gemeentelijke organisatie van reeds gedelimiteerde stammen, en van centrums waar de Europeesche bevolking nog niet talrijk genoeg was om er het decreet in zijn geheel te kunnen toepassen.

Tot de algemeene raden werd het kiesrecht eerst uitgestrekt bij het reeds genoemde decreet van 11 Juni 1870.[1] Die raden zouden zijn samengesteld naar zekere verhouding uit Franschen, Mahomedaansche inlanders, Joodsche inlanders en vreemdelingen. Voor het civiele territoir werden de leden gekozen door de overeenkomstige categoriën van kiezers voor de gemeenteraden; voor het militaire, be-

[1] J. d. P., blz. 825.

noemd door den Keizer op voordracht van den gouverneur-generaal.

Zoo als men ziet, hadden sommige hervormingen vrij lang op zich laten wachten; meer andere bleven uit; en het geheel beantwoordde matig aan de levendigheid van den keizerlijken brïef.

Nog minder beantwoordde de vooruitgang van Algerië aan de in '58 opgewekte verwachtingen.

De Europeesche bevolking telde 31 Dec. '57, zoo als wij reeds weten, ruim 180,000 zielen; volgens den census van 1866 217,990.[1] In 9 jaar tijds was de winst dus slechts geweest 38,000 zielen, of gemiddeld 4222 's jaars en dit bleef nagenoeg zoo de eerstvolgende jaren, terwijl zij van 1852—'58 gemiddeld 8245 had bedragen. Behalve de stoornis teweeggebracht door de verschillende wijzigingen die het bestuur onderging, die het vertrouwen schokten en den ondernemings-geest deden verflauwen; behalve de opstanden van '64 en '65 die ook vele kolonisten hadden achteruit gezet, en de immigratie afschrikten, waren, ten gevolge van buitengewone droogte, drie achtereenvolgende oogsten ongunstig uitgevallen. Dit veroorzaakte in den winter van '67 op '68 een verschrikkelijken hongersnood, die voornamelijk de Arabische bevolking teisterde. Daarbij kwamen cholera, typhus, sprinkhanen en aardbevingen die verscheidene dorpen van de Mitidja verwoestten. Een getal van 300,000 inlanders werd weggemaaid, en een goed deel der aristocratie door het verlies van paarden en vee tot betrekkelijke armoede gebracht. Volgens Vacherot verlieten in Nov. '68 zelfs een 100tal landbouw-kolonisten de provincie Oran om zich in Brazilië te gaan vestigen, zoodat, zegt hij, aan een begin van emigratie kon gedacht worden.[2] Tot leniging van den ramp stond de regeering een aanzienlijk crediet toe; de partikuliere weldadigheid kwam van hare zijde krachtig te hulp; het jaar '68 gaf gelukkig een goeden oogst, en in de zitting van dat jaar kon de gouverneur-generaal, die Algerië bezocht had, getuigen dat de toestand bevredigend was.

---

[1] R. D. I, blz. 336.

[2] Blz. 174.

Met voorbijzien van de onmiddellijke oorzaken van dien ramp en van de Arabische toestanden die zijne gevolgen moesten verergeren, hadden de klachten tegen de militaire administratie en de Arabische bureaux zich andermaal herhaald. Onder dien indruk had de landbouw-enquête plaats die de regeering in '68 gelastte. Volgens Randon [1] was het oogenblik daartoe slecht gekozen, nu dat de velden verdord en de landbouwers allerwege op de vlucht waren. Volgens hem bestudeerde de enquête-commissie ook niet de Arabische toestanden en behoeften bij de stammen zelven, maar bepaalde zich bij een bezoek aan de steden en de Europeesche établissementen, en, van het doel harer instelling afwijkende, liet zij zich meer in met politieke en administratieve quaestiën, waarover zij niet met kennis van zaken kon oordeelen, dan met den landbouw. Er is waarheid in die bewering van den maarschalk, [2] en dientengevolge zocht men het redmiddel ook weer in de eerste plaats in administratieve wijzigingen.

In '69 namelijk droeg de Keizer aan eene commissie de taak op, om diegene aan te geven die aan de publieke opinie voldoening konden schenken zonder de algemeene belangen van Algerië in de waagschaal te stellen.

Een der leden van die commissie was de senator Behic, oud-minister van koophandel. Aan het ontwerp voor de politieke organisatie van Algerië dat hij indiende, wijdde Randon, toen tot het ambteloos leven teruggekeerd, een hoofdstuk, te vinden in het tweede deel zijner gedenkschrifschriften, [3] en dat alle aandacht verdient. Wij komen daarop straks met een enkel woord terug. De hervormingen die onder het Keizerrijk nog tot stand kwamen kennen wij reeds, namelijk: de decreten van 31 Mei en 11 Juni 1870, waarbij de prefecten weer onafhankelijk werden van de militaire bevelhebbers, en rechtstreeksche verkiezingen voor de algemeene raden werden ingevoerd. Dit geschiedde kort vóór den oorlog met Duitschland, en dus vóór zijn val. Of het

---

[1] D., blz. 509—511.

[2] Het enquête-rapport van graaf le Hon is een volumineus stuk dat in den handel zelden voorkomt.

[3] Blz. 279 en volg.

Keizerrijk verder zou gegaan zijn blijft in het midden, doch valt te betwijfelen.

Alvorens wij de organisatie bespreken die de Republiek aan Algerië gaf, moeten wij eerst zien wat inmiddels in de kolonie voorviel.

De betrekkelijke rust die zij sedert '67 genoten had en waartoe de uitputting van de Arabische stammen zeker bijdroeg, werd in het begin van 1870 weer verstoord.

De Sidi Cheikhs namelijk, die sedert den opstand van '64 gedeeltelijk op Marokkaansch gebied waren uitgeweken en daar eene andere machtige confederatie die der Douï Menia in zich opnamen, overvielen sedert herhaaldelijk vreedzame stammen van het zuiden der provincie Oran, en noodzaakten deze in Januari 1870 de wijk te nemen naar de noordelijke hoogvlakten waar zij gebrek leden. In Maart trok generaal Wimpffen tegen de Sidi Cheikhs op, verjoeg hen en vervolgde hen krachtens de bestaande overeenkomsten tot op Marokkaansch grondgebied. [1]

Dan nauwelijks was de rust hier hersteld, of er dreigde grooter gevaar. Tengevolge van den oorlog met Duitschland moest een goed deel van de troepen naar Frankrijk worden gezonden. Maarschalk Mac-Mahon werd insgelijks daarheen geroepen, en als gouverneur-generaal tijdelijk vervangen door generaal Durieu. Sedan, de nederlaag van Mac-Mahon, dien de inlanders voor onverwinlijk hielden, en de gevangenneming van den Keizer verlevendigden hunne hoop op het afschudden van het Fransche juk. Weldra ontstond er eene beweging in het Z. O. der provincie Constantine die echter nog spoedig kon worden onderdrukt, even als eene nieuwe beweging in het Zuiden van Oran waaraan andermaal Marokkaansche stammen deelnamen. Doch in het begin van '71 stonden eenige hoofden die, vanwege de hun door de Fransche regeering verleende eerbewijzen en jaargelden, groot aanzien genoten, o. a. el Mokhrani, de Bach Agha van Medjana — tusschen Setif en Aumale — op, en toen zich bij hen aansloot el Hadid, het hoofd der orde Sidi Aderraman el Talebi, kreeg die opstand spoedig een bepaald godsdienstig karakter en

[1] Zie over deze reeds genoemde expeditie van de Oued-Guïr, de Revue britannique van Juli, Aug. en Sept. 73.

werd hij meer algemeen, in en buiten Kabylie."[1] In het voorjaar van '71 was bijna geheel Algerië in zijne handen. Uit gebrek aan troepen moesten de Franschen zich aanvankelijk tot het defensieve bepalen. Verscheidene kustplaatsen als Dellys, Djidjelly en Cherchell waren nauw ingesloten, en bleven slechts over zee met Algiers in gemeenschap. Eerst na het einde van den oorlog met Duitschland en de onderdrukking der Parijsche commune kon een krachtig offensief hervat, en aan den opstand in den loop van den zomer een einde gemaakt worden. Nog geruimen tijd daarna vereischte deze echter repressieve maatregelen.

Onder den val van het Keizerrijk en het uitroepen van de Republiek had de Europeesche bevolking zich evenmin rustig gehouden. Door sommige dagbladen geïnfluenceerd verlangde zij in de eerste plaats de afschaffing van het militaire bestuur, nu eenmaal de zondenbok. In de groote steden vielen wanordelijkheden voor; te Algiers wierp zichzelfs eene soort van commune op. Deze beroeringen namen echter spoedig een einde toen de Mohammedaansche bevolking in opstand geraakte. De Europeanen begrepen toen beter de waarheid van Bugeaud's gezegde: „de toutes les libertés la première est sans contredit la liberté de conserver la tête sur les épaules." Bovendien kwam de vice-admiraal de Gueydon den burger-landvoogd van de Delegatie van Tours, Henri Didier, onder wien o. a. wederrechtelijke be-

---

[1] „La haine du chrétien, le sentiment de l'indépendance, l'espoir de s'affranchir grâce à notre affaiblissement et à nos divisions, tels sont les motifs qui ont surexité et armé les tribus. Il s'y joignait des griefs plus personnels chez leurs chefs, qui craignaient de perdre leur situation, et chez qui les allures autoritaires et provocatrices de certains agents subalternes, auraient aigri les ressentiments et augmenté les inquiétudes." Ook had zekere pers („certaine presse") dien opstand mede geprovoceerd „par ses attaques inconsidérées envers l'autorité et envers l'armée." Wat Mokhrani, die zich tijdens den hongersnood van 67—68 zeer verdienstelijk gemaakt en zelfs in schulden gestoken had, in 't bijzonder betreft, deze zou door de Fransche autoriteit niet billijk bijgesprongen zijn tegen zijne schuldeischers, en zelfs bevreesd zijn gemaakt voor verlies of vermindering van zijn kommando. Hij duchtte dit, na den val van den Keizer, van het burgerlijk republikeinsch bewind dat hij minachtte ook ter zake van Crémieux, en schreef aan een Fransch officier: „Je ne me soumettrai jamais à un juif, je n'obéirai qu'à un sabre dut-il me frapper." (Roussel, Rev. d. D. M. 15 Aug. 75.)

sluiten van gemeente-raden werden bekrachtigd [1], vervangen en de orde herstellen.

De nalatenschap die de Republiek hier had te aanvaarden was niet schitterend en de wijze waarop zij die aanvaardde, allerminst geschikt om verbetering te brengen. Als of deze slechts op hare besluiten wachtte, had zij dadelijk de hand aan 't werk geslagen, getuige het decreet van 24 Oct. 1870 betrekkelijk de politieke organisatie van Algerië, [2] en andere van gelijke of weinig latere dagteekening. Het republikeinsch bewind („le gouvernement de la défense nationale") reageerde niet alleen tegen het militaire beheer en het paralellisme van het keizerrijk, maar verbrak de eenheid van Algerië's bestuur, ook die van zijn budget dat, vroeger een aanhangsel van het algemeen oorlogsbudget, thans over de verschillende departementen verdeeld werd, „dans le but de consacrer l'assimilation de l'Algérie à la France, de la sauvegarder contre les régimes d'exception, et de la mettre en état de se présenter à l'assemblée nationale au même titre que les autres départements". [3] Doch laat ons maar dadelijk zeggen dat dit decreet van 4 Februari reeds te niet werd gedaan door een van 6 Mei, [4] waarbij de eenheid van het budget, thans als een aanhangsel van het ministerie van Binnenlandsche zaken, hersteld werd.

Zien wij het overige.

Algerië werd verdeeld in 3 departementen, die elk twee vertegenwoordigers naar de wetgevende vergadering zonden.

Gouvernement en algemeene administratie werden opgedragen aan een „civiel gouverneur-generaal", [5] die naarmate van den aard der zaken met ieder van de betrokken ministers zou correspondeeren. In zijn bestuur werd hij ter zijde gestaan door: 1°. voor dagelijksche zaken niet tot de attri-

---

[1] Zie: Stat. gén. 1873—'75 bladz. 193.

[2] J. d. P. 1871, blz. 16.

[3] Rapport van den minister van justitie bij het decreet van 4 Feb. 71.

[4] J. d. P., blz. 79.

[5] Gouverneur-général civil des trois départements de l'Algérie, zegt het decreet van 24 Oct. 70. Dat van 9 Maart 71 noemt hem weer. Gouverneur-général civil de l'Algérie.

buten van de prefecten behoorende, door een adviseerend comité („comité consultatif") waarin naast den president van het Hof, den gouvernements-secretaris en de inspecteurs-generaal van openbare werken en van finantiën, zes departementale afgevaardigden, Franschen of genaturaliseerden, door de kiezers voor 3 jaar te benoemen, zitting hadden: 2°. door een hoogeren regeeringsraad („conseil supérieur de gouvernement"), bestaande uit de hoogste burgerlijke en militaire autoriteiten, en per departement uit 3 leden van de algemeene raden, door deze te benoemen, die jaarlijks vergaderen moest voor het opmaken van het voorloopig budget.

Het opperbevel over land- en zeemacht werd afgescheiden van de landvoogdij, en opgedragen aan een divisie-generaal, behoudens het gezag van de ministers van oorlog en van marine als over legers te velde en zee-stations.

De departementen zouden beheerd worden door prefecten, en eenzelfde grondgebied uitmaken.

De onderscheiding in provincie en departement was dus afgeschaft; [1] evenzoo verviel in beginsel de onderscheiding in civiel en militair territoir; maar in afwachting van nadere beschikkingen zou het militair gebied blijven onder het beheer van de militaire kommandanten en van den bevelhebber van land- en zeemacht, behoudens dat de prefect beschikte over de chefs van de algemeene burgerlijke en finantieele diensten, en dat elk centrum waar de europeesche bevolking, volgens de civiele autoriteit, daartoe voldoende sterk was, tot eene gemeente georganiseerd en onder het bestuur van den prefect zou gesteld worden.

Het decreet van 24 Dec. '70 [2] breidde het civiel territoir in den Tell weer aanmerkelijk uit. Voor zoover dit nog niet gemeentelijk kon worden ingericht, moest een buitengewoon commissaris, met medewerking van de naastbijzijnde civiele autoriteiten, de noodige maatregelen nemen tot verzekering der administratie, djemaas moesten daar worden georganiseerd, en de inlandsche chefs zouden in functie blijven „à titre d'adjoints municipaux."

---

[1] De benaming van „provincie" is echter gebruikelijk gebleven zelfs in officiëele stukken.

[2] J. d. P. 1871, blz. 29.

En alsof al die gezags-verdeeling, die onbestemdheid en complicatiën nog geen verzwakking en verwarring genoeg zouden veroorzaken, scheidde het decreet van 1 Januari '71 [1] in militair territoir de administratie af van het troepen-kommando, twee zaken die volgens Randon in het oog van den Arabier één zijn: er zouden zijn 3 generaals divisie-kommandanten, en 3 generaals-administrateurs die de Arabische bureaux onder zich hadden; doch deze administrateurs werden onder de prefecten geplaatst, en beschouwd als ambtenaren door het ministerie van oorlog tijdelijk ter beschikking van dat van binnenlandsche zaken gesteld.

Betrekkelijk de algemeene raden bepaalde een decreet van 28 Dec. 1870 [2] dat overeenkomstig het publiek recht, alleen Franschen en als zoodanig genaturaliseerden kiesgerechtigd en verkiesbaar zouden zijn, onder dezelfde voorwaarden als in Frankrijk. Die bevoegdheid werd dus aan de vreemdelingen en inlanders ontnomen. Aan dien raad werden echter toegevoegd 6 inlandsche leden met raadgevende stem, ter benoeming van den minister van binnenlandsche zaken. Zijne attributen zouden overigens conform zijn aan die der algemeene raden van Frankrijk, voor wie de wet van 10 Aug. '71 [3] eene nieuwe regeling gaf.

Voor de gemeenteraden handhaafde de wet van 14 April 1871 [4] het decreet van 27 Dec. 1866, reeds besproken, en dat van 16 Januari '67, dus het bestaande, zoodat inlanders en vreemdelingen hier niet werden uitgesloten.

Terwijl het decreet van 24 Oct. '70 de Israëlieten en bloc naturaliseerde, en dus geheel onder de Fransche wet bracht zoo als zij toen ook verlangden, werden bij een ander van dezelfde dagteekening eenigszins meer beperkende voorwaarden gesteld voor de naturalisatie van de verdere inlanders en van de vreemdelingen. [5] Sedert het Senaatsbesluit van '65, had die naturalisatie anders geen vaart genomen. Volgens Roussel bedroeg het getal genaturaliseerden in 1870, nog slechts 1039, als: 634 vreemdelingen,

---

[1] J. d. P., blz. 31.
[2] J. d. P. 1871, blz. 31.
[3] J. d. P., blz. 107. Zie ook de wet van 31 Juli 75, in ib. 1876.
[4] J. d. P., blz. 52.
[5] J. d. P. 1871, blz. 18.

289 Joden en 116 Mohammedanen, en had de naturalisatie der inlanders nog veelal minder edele bedoelingen. Afgescheiden daarvan dat de bevoorrechte Mohammedanen geene reden hadden om zich te laten naturaliseeren, of anders gezegd daarbij niets wonnen, merkt Roussel terecht op: „ainsi la polygamie, le divorce, la répudiation qu'elle supprime, sont dans l'islamisme des institutions fondamentales, dont l'abandon implique une sorte d'hérésie." Die naturalisatie stelt den Muzelman bloot aan den smaad en de kwaadwilligheid zijner geloofsgenooten, „l'idée de nationalité ne se distinguant pas de celle de religion." [1]

Eindelijk werd 24 Oct. 1870 [2] nog gedecreteerd de instelling in Algerië van de jury voor crimineele zaken, in hoofdzaak volgens de beginselen van het decreet van 7 Aug. 1848.

Zoo waren in hoofdtrekken de hervormingen van de Republiek in haar eerste stadium. Sommige gedeelten van die z. g. organisatie werden echter zeer spoedig gewijzigd, andere later.

Zoo benaderde het decreet van 7 Oct. '71 [3] weer de organisatie van 1860 voor wat de regeerings-lichamen betreft. Het comité voor de dagelijksche zaken met zijne rechtstreeks gekozen departementale vertegenwoordigers werd vervangen door een adviseerend collegie (conseil consultatif, conseil de gouvernement), als vroeger door de chefs van diensten, burgerlijke en militaire, uitgemaakt; en tevens bestemd tot hoogeren regeeringsraad (conseil supérieur de gouvernement) door toevoeging per departement van 5 leden der algemeene

---

[1] Rev. d. D. M. 15 Aug. 75. — In zijn artikel „La fusion des races en Algérie" (Econ. Franç. 3 Maart '77) ziet P. Blanc in dat gering getal naturalisatiën eerder een voordeel dan een nadeel. Indien het groot getal „électeurs inconscients" reeds op de kiezerlijsten voorkomende, nog versterkt werd door eene compacte massa van onwetende en ons vijandig gezinde Muzelmannen „il y aurait de quoi déserter l'Algérie, car ce serait pour les colons une situation encore pire que celle des anciens états à esclaves du sud des Etats-Unis, dominés aujourd'hui par l'élément noir, et exploités au profit de quelques aventuriers sans pudeur." Hij heeft echter beter verwachting van het opkomend geslacht in zoo ver dit door het openbaar onderwijs ontwikkeld is geworden, en alleen dit moet men trachten te assimileeren.

[2] J. d. P. 1871, blz. 18.

[3] J. d. P., blz. 201.

raden. De bijzondere samenstelling van die collegies, die nadere détail-wijzigingen onderging, zal straks worden vermeld. Alleen doen wij opmerken, dat de prefecten noch de militaire administrateurs in dezen nieuwen hoogeren raad zitting hadden.

Wanneer wij die reeks van hervormingen toetsen aan de kritiek van Randon op het ontwerp Behic van 1869, dan zien wij dat zij in sommige opzichten niet zoo ver gingen als laatstgenoemde wilde. Behic namelijk had van den gouverneur-generaal tevens willen maken een minister te Parijs, die ook aan de kamer-debatten zou deelnemen, doch hier zonder bureaux of centrale administratie gelaten werd. De regeeringsraad, die over belastingen en budget zou hebben te stemmen, zou niet alleen onder hem, maar tevens naast en buiten hem staan, dewijl Behic hem het recht toedacht om zich rechtstreeks tot den Keizer te wenden en bij den senaat te petitionneren. Zijn verst reikend voorstel was echter een soort van zelfbestuur voor de Arabieren: in elke douar zou een gemeenteraad (djemâa) worden ingesteld, van wiens beraadslaging verslagen moesten worden opgemaakt, en die onder contrôle eener opperste djemâa van afgevaardigden, door de verschillende douars van den stam gekozen, en van den franschen administratieven kommandant ook het budget zou vaststellen, enz. Bij ons zou men zeggen, westersche begrippen op oostersche toestanden toegepast. Blijkbaar had de Republiek in haar eersten aanloop het ontwerp Behic tot grondslag genomen, en men moet het haar dus ten goede houden dat zij althans dergelijke dwaasheden niet overnam. Wij zullen straks zien in hoever hare overige hervormingen voldeden.

Vooreerst kon er natuurlijk geen quaestie zijn van zoodanige als de inlanders betroffen die allerwege in opstand kwamen. Met het oog daarop werd, zooals wij reeds vernomen hebben, Henri Didier in het voorjaar van '71 als landvoogd vervangen door den vice-admiraal de Gueydon, en de titel van civiel gouverneur-generaal was dus meer schijn dan werkelijkheid. [1] Tot herstel van de inwendige orde verklaarde

[1] Bugeaud's gezegde was: „envoyez un civil pour administrer la colonie, et je ne lui donne pas quinze jours pour qu'il pende un sabre à son côté, mette un chapeau à trois cornes et se prenne à chevaucher dans la plaine."

Gueydon het arrondissement Algiers in staat van beleg, en deze toepassing van art. 4 der wet van 9 Aug. '49 lokte in de Wetgevende vergadering geen verzet uit. Zoodra hij daartoe in staat werd gesteld, onderdrukte hij den opstand met klem. En met gestrengheid werden de opgestane stammen vervolgens gestraft.

Hun werd eene oorlogscontributie van 36 millioen fr. opgelegd, waarvan het grootste gedeelte aan de slachtoffers van den opstand ten goede kwam; bovendien werd beslag gelegd op den eigendom der schuldigen, onder bepaling dat de stammen zich zouden kunnen vrijkoopen door het afstaan van ⅕ der waarde hunner bezittingen, hetzij in terreinen die voor de kolonisatie geschikt zouden worden bevonden hetzij in geld. De meesten deden het eerste. Uit het regeerings-verslag van 1875 blijkt, dat de staat op die wijze toen in het bezit was geraakt van 574,583 hect.

Deze maatregel zou uitmuntend te pas zijn gekomen voor de plaatsing van de Elzas-Lotharingers die tengevolge hunner inlijving bij Duitschland uitweken en gedeeltelijk naar Algerië verhuisden. Maar de regeling van het „séquestre" was nog niet genoegzaam gevorderd om hieruit de 100,000 hect. te vinden die de wet van 21 Juni '71 hun had toegedacht; en hoewel volgens den keizerlijken brief van 1863 toen nog 890,000 hect. bouwgrond beschikbaar zouden geweest zijn en daarvan sedert slechts eene 100,000 waren uitgegeven, moest de staat ook tot onteigening overgaan.

Dewijl de immigratie van die Elzas-Lotharingers aanleiding gaf tot terugkeer naar een gewijzigd concessie-stelsel, moeten wij er een oogenblik bij stilstaan.

Zooals wij komen te zeggen, had de Nationale vergadering bij hare wet van 21 Juni '71 [1] 100,000 hect. grond bestemd voor diegenen hunner die zich zouden verbinden om deze te bebouwen. De wet van 15 Sept. [2], en het decreet van 16 Oct. [3] d. a. v. regelden nader de voorwaarden.

De concessiën bedoeld in den eersten titel van het decreet werden gegund in onmiddellijken en vollen eigendom aan

[1] J. d. P., blz. 100.
[2] J. d. P., blz. 188.
[3] Ib., blz. 203.

Elzas-Lotharingers die over minstens 5000 fr. kapitaal te beschikken hadden, behoudens vervalling wanneer zij ophielden de hun toegekende terreinen te bewonen „avant de les avoir mises en valeur dans une mesure suffisante pour prouver la loyale exécution des obligations par eux souscrites." In die termen vielen slechts een 30-tal gezinnen.[1] — De concessiën bedoeld in titel II werden eerst eigendom na een verblijf op den grond van 9 jaar; doch met uitbreiding van de oorspronkelijke bestemming, konden alle Franschen of genaturaliseerden van europeesche afkomst daartoe in aanmerking komen.

Uit het reeds genoemde artikel van Louis Lande blijkt, dat behalve de 30 gezinnen Elzas-Lotharingers die over minstens 5000 fr. kapitaal beschikten, de regeering er 909 installeerde die 4,800,000 fr. kostten of gemiddeld 5300 fr., afgescheiden van de eerste hulp in voedsel en kleeding, van vrijen overtocht enz., terwijl 1 millioen fr. besteed werd aan publieke werken. Verder, dat nog een 100tal familiën geplaatst werden door eene van de partikuliere maatschappijen die zich tot hunne ondersteuning hadden gevormd; en wier fondsen, uit vrijwillige giften bijeengebracht, zoo ruim waren dat zij de regeering nog met 1 à 1½ millioen fr. kon bijspringen. In het geheel kwamen zoo naar Algerië ruim 1000 gezinnen of ruim 5000 personen.[2] Hoewel die immigratie schatten kostte, was zij niet alles winst, want, behalve behoeftig, waren velen geen landbouwers. Maar het gold hier in de eerste plaats eene daad van vaderlandsliefde en menschlievendheid, en te midden van zijne rampen kweet Frankrijk zich van dien plicht met ware grootmoedigheid.

Beter was het gesteld met de 5000 Franschen voornamelijk uit de zuidelijke departementen die, blijkens het officiëele rapport van 31 Juli '74 door L. Lande aangehaald, sedert den oorlog van '70/71 naar Algerië verhuisden.

De opgedane ervaring gaf echter aanleiding tot een nieuw decreet op het stuk der concessiën, dat van 15 Juli '74,[3]

---

[1] Louis Lande: „les Alsaciens-Lorrains en Algérie, Revue d. D. M 1 Sept. 1875.

[2] 5181 volgens de Stat. Gén. 1873—75, blz. 182.

[3] J. d. P., blz. 1005.

thans nog in werking. Het heeft wijder strekking, verlichtte de voorwaarden aan den eenen kant, eischte meer in andere opzichten.

Het verplicht persoonlijk verblijf van den concessionaris werd bekort tot 5 jaar; na 3 jaar kan hij zijne concessie overdragen aan een derde die aan gelijke voorwaarden voldoet (art. 7); na een 2jarig verblijf mag hij dat recht beleenen tot het bekomen van voorschotten voor zijne exploitatie, doch onder goedkeurig van den prefect of de militaire autoriteit, die ter voorkoming van misbruik zich vooraf hebben te overtuigen van de moraliteit van partijen zoowel als van het nut der beleening (art. 13). Het decreet eischt van de kolonisten genoegzame middelen om gedurende een jaar te kunnen leven; strekt de concessiën van titel II bij wijze van belooning uit tot inlanders die zich in de gelederen verdienstelijk hebben gemaakt, en verder tot maatschappijen die, met een industrieel doel of tot kolonisatie, dorpen zouden willen bevolken, onder voorwaarde van de hun toegekende terreinen te bestemmen voor Fransche arbeiders- en landbouwers-gezinnen. De grootte der perceelen regelt zich naar die van het gezin; zij mogen niet beneden de 20 en niet boven de 50 hect. zijn, doch kunnen gaan tot 100 voor geïsoleerde hoeven. Laatstgenoemde kunnen ook publiek geveild worden; niet genaturaliseerde inlanders zijn als koopers uitgesloten, en gedurende 10 jaar als tweede koopers. — Ter zake van de toepassing van dit decreet teekenen wij nog aan, dat van den concessionaris eener geisoleerde hoeve minstens 150 fr. kapitaal per hect. gevorderd wordt, doch de eisch van gegoedheid voor de perceelen die binnen de dorpen liggen is aan de waardeering van de provinciale autoriteiten overgelaten; verder, dat 2/3 der beschikbare gronden bestemd worden voor nieuw aangekomen, 1/3 voor reeds gevestigde kolonisten.

Zoo was men dus teruggekeerd tot een stelsel van concessiën dat wel niet de bezwarende voorwaarden van vroeger oplegde, maar toch nog te veel belemmerde, gelijk wij nader vernemen zullen. De voorwaarden van verblijf en exploitatie en van eenige gegoedheid, moesten dienen tot waarborg voor eene ernstige kolonisatie. Verder wilde de regeering bij voorkeur de immigratie van Franschen be-

vorderen, of het Fransche element versterken tegenover het inlandsche en de vreemdelingen. Zij handelde zòo blijkbaar onder den indruk der jongste gebeurtenissen, de oorlog van '70/71 met Duitschland, de opstanden van '64 en '71 in Algerië.

Volgens de Broglie moet men anders voor de kolonisatie niet voornamelijk rekenen op Fransch kapitaal en Fransche landverhuizers. In Frankrijk, zeide hij [1], heeft men slechts groote kapitalisten die in industrieele ondernemingen winst vinden, of kleine landbouwers die van hun lapje grond niet kunnen scheiden. Daarom wilde hij voornamelijk gerekend hebben op immigranten uit den vreemde; voor deze moest men de poorten van Algerië wijd open zetten („à deux battans"), en hen zoo spoedig mogelijk tot Franschen maken door voor hunne naturalisatie slechts twee of maar een enkel jaar verblijf te eischen. — De Broglie schreef dit echter in 1860. Nu moge het aan minder bedenking onderhevig zijn om op ruime schaal vreemdelingen toe te laten in eene kolonie onder onmiddellijk bereik van het moederland gelegen, — en wij hebben gezien dat de Fransche regeering in dit opzicht vrijgevig was; maar het laat zich toch ook verklaren dat zij, onder den verschen indruk van de rol die vele Duitschers in Frankrijk gespeeld hadden, eerder gesteld was op Fransche immigranten en deze dus bij voorkeur trachtte te lokken.

Het aanvankelijk resultaat kennen wij reeds.

Hoe noodig het overigens was alles in het werk te stellen om de immigratie te bevorderen, kan blijken uit het volgend overzicht der algemeene bevolking en van de Europeesche in 't bijzonder.

De Keizerlijke brief van '65 schatte de inlandsche op 2,580,267 zielen. Volgens de telling van 31 Dec. 1872 bedroeg zij 2,159,626. In ongeveer 8 jaar tijds zou zij dus met eene 420,000 zielen verminderd zijn. Nu waarschuwt de Keizer dat zijn cijfer slechts een zeer approximatief is, en dit geldt ook voor de telling van '72 bij gebrek van eene behoorlijke contrôle op den burgerlijken stand der stammen. Toch mag men veilig aannemen dat de inlandsche

[1] Derde artikel, blz. 91—95.

bevolking onder den tegenspoed van de jaren 1864—'72, oorlog, slechte oogsten en hongersnood, was achteruitgegaan.

De Europeesche telde in 1872 245,117 zielen, als: 129,601 Franschen, 71,366 Spanjaarden, 18,351 Italianen, 11,512 Anglo-Malthezers, 4933 Duitschers, 9354 van diverse nationaliteit.

De progressie van de Europeesche bevolking, die in 1840 27,865 zielen telde, was ongeveer de volgende geweest. Van

1840—45	of	in	5 jaar	67,456,	zijnde	gemidd.	per	jaar	13,491,
1845—50	»	»	5 »	30,642,	»	»	»	»	6,132.
'51	»	»	1 »	5,037,	»	»	»	»	5,037.
1852—58	»	»	6 »	49,472,	»	»	»	»	8,245.
1858—66	»	»	8 »	37,528,	»	»	»	»	4,700.
1866—72	»	»	6 »	27,000,	»	»	»	»	4,500.

Hieruit blijkt dat die progressie onder Bugeaud en Randon, onder eerstgenoemden vooral, het grootst was, en het kleinst sedert 1858. De hierboven vermelde omstandigheden en de minder duurzame en geregelde gang van zaken zullen van die betrekkelijke vermindering wel de hoofdoorzaken zijn. Sedert kwam daarin eenige verbetering. Zooals wij straks zullen zien, bedroeg de progressie over het tijdvak 1872—'75 jaarlijks gemiddeld 5640 zielen.

Wij hebben thans nog het jongste tijdvak te bespreken, dat met het optreden van den tegenwoordigen landvoogd generaal Chanzy (10 Juni '73) een aanvang nam, en den tegenwoordigen toestand van Algerië uit de laatste regeeringsverslagen en de officiëele statistiek van 1873—75 op te maken.

Vooreerst zullen wij de meest ingrijpende hervormingen van de jaren '70/71 weer zien plaats maken voor wijzigingen die het oude régime benaderen, en wel op grond van gebleken noodzakelijkheid; en ditmaal was het niet een absoluut keizerlijk gouvernement dat die noodzakelijkheid eenvoudig decreteerde, maar de Republiek onder het presidentschap van een staatsman als Thiers die ze erkende.

Zoo herstelde het decreet van 10 Juni '73 [1] den civielen gouverneur-generaal weer in het opperbevel over land- en

[1] J. d. P., blz. 647.

zeemacht ingeval hij de wettelijke voorwaarden daartoe bezat, omdat, „la réunion dans les mêmes mains des fonctions d'administrateur civil de l'Algérie et de commandant supérieur des forces de terre et de mer ne peut que contribuer aux progrès de la colonisation et à la sécurité du pays." Dit was het geval met generaal Chanzy, en zijn voorganger de Geydon was feitelijk tevens opperbevelhebber geweest.

Zoo werd bij decreet van 11 Sept. '73 [1] en bij urgentie weer opgeheven de uitbreiding door dat van 24 Dec. '70 aan het civiel territoir gegeven, als zijnde het gebleken dat de burgerlijke administratie en justitie niet beschikten over de noodige middelen voor het beheer van de stammen, en dat daaruit waren voortgesproten „des embarras et des difficultés considérables tant pour l'ordre public que pour les intérêts européens." Reeds een vroeger decreet, dat van 20 februari '73, [2] had de militaire wet en autoriteit voorbehouden voor de kantons grenzende aan Tunis en Marokko; thans, 11 Sept., werd aan den gouverneur-generaal de bevoegdheid gegeven om deze overal te herstellen waar hij zulks noodig oordeelde.

Waar dit geschiedde, werd die autoriteit tevens hersteld in hare eenheid van kommando en administratie, en hield hare ondergeschiktheid aan de prefecten natuurlijk weer op. Een decreet van dezelfde dagteekening [3] gaf dan ook zoowel aan de generaals territoriale-kommandanten als aan de prefecten weer zitting in den hoogeren regeeringsraad. En ten overvloede bepaalde dat van 23 Sept. '75: [4] „le général (commandant la division) exerce dans ce territoire („de commandement," het militaire) toutes les attributions dévolues à l'autorité préfectorale." Zoo was men in dit opzicht weer teruggekeerd tot de orde van zaken van vóór 1864.

Bij het decreet van 1 Febr. '74 [5] werd zelfs de bevoegdheid van de zoo gelaakte arabische bureaux uitgestrekt tot het opsporen „des crimes, délits et contraventions commis

---

[1] J. d. P., blz. 718.
[2] J. d. P., blz. 717.
[3] J. d. P., blz. 718.
[4] J. d. P., blz. 1294.
[5] J. d. P., blz. 865.

par des européens dans les territoires (militaires) où il n'existe pas d'officiers de police judiciaire ordinaire," terwijl zij sedert 1860 met de europeesche kolonisten geen bemoeienis meer hadden gehad.

Doch wij zullen niet voortgaan met de stuksgewijze vermelding van de vele wisselingen in het bestuur van Algerië, wisselingen zoo menigvuldig dat het moeielijk valt om zich daarin terecht te vinden en onmogelijk om al hare gevolgen op te sporen; wij hebben trouwens genoeg gezien van actie en reactie, en zijn thans ver genoeg genaderd om dat bestuur in zijne tegenwoordige gedaante te kunnen samenvatten.

Algerië bestaat uit 3 departementen. Het wordt in de Kamers vertegenwoordigd door 1 senator en 1 gedeputeerde per departement, gekozen volgens dezelfde regels als voor Frankrijk gelden, behoudens eenig verschil in de samenstelling der kiescollegiën. [1]

Aan het hoofd van Algerië staat een civiel gouverneur-generaal, die tevens kan zijn opperbevelhebber van zee- en landmacht indien hij aan de wettelijke eischen daartoe beantwoordt [2]. Hij correspondeert met ieder van de betrokken ministers, die tusschenpersonen zijn tusschen hem en den President der republiek en contrasigneeren [3]. Aan den President is hij verantwoording schuldig.

In zijn beheer wordt hij bijgestaan door: 1°. een directeur-generaal voor de civiele en finantieele aangelegenheden, die hem des vereischt ten deze vervangt, en onder wien werkzaam zijn drie directeuren, als: voor binnenlandsche zaken, openbare werken, finantiën; [4] 2°. een regeeringsraad (conseil de gouvernement), die adviseert in al de aangelegenheden hem door den gouverneur-generaal onderworpen [5] en bestaat uit: den directeur-generaal, vice-president, den eersten president van het hof van appel, den

---

[1] Zie de wetten van 2 Aug. en 30 Nov. 1875.

[2] Decreet van 10 Juni 1873.

[3] Ib. van 30 Juni 1878. J. d. P., blz. 283.

[4] Decreten van 29 Maart 1871 en 30 Juni '76. Ten gevolge van deze organisatie werd bij decreet van 3 Aug. '76 de centrale directie voor Algerië te Parijs — vroeger bij Oorlog, later bij Binnenlandsche zaken — opgeheven.

[5] Zie voor zijne attributen, de decreten van 10 Dec. 1860 en 30 April '61

aartsbisschop, den procureur-generaal bij het hof van appel, den chef van den generalen staf, wien de hoogere leiding van de inlandsche aangelegenheden is opgedragen, den kommandant van de zeemacht, den chef van de genie, de inspecteurs-generaal van de burgelijke werken en van de finantiën, den rector en raadsheeren-rapporteurs; 3o. een hoogeren regeerings-raad (conseil supérieur de gouvernement), bestaande uit de leden van den regeerings-raad, de generaals bevelhebbers der territoriale-divisiën, de prefecten, en zes afgevaardigden van de algemeene raden per departement door dezen uit hun midden voor drie jaar gekozen; dit collegie vergadert jaarlijks na de najaars-zitting van de algemeene raden, meer bepaald voor de belastingen en de voorloopige vaststelling van het budget. Dit budget wordt verder aan den ministerraad onderworpen; ieder minister verdedigt in de kamers de hoofdstukken waarbij zijn departement betrokken is; na aanneming wordt het geheel, voor de ordonnantie der gelden en de contrôle, een aanhangsel (annexe) van het departement van binnenlandsche zaken. [1]

Onder het onmiddellijk gezag van den gouverneur-generaal worden de departementen beheerd door een prefect wiens bevoegdheid dezelfde is als die der prefecten in Frankrijk. Hij wordt ter zijde gestaan door een raad voor het contentieux (conseil de préfecture), die o. a. de rekeningen controleert van de gemeenten wier inkomsten beneden de 50,000 fr. zijn; de rekenkamer controleert de overigen.

In het militair territoir oefent de kommandeerende generaal prefectorale macht uit. [2] Het leger van Algerië (l'armée d'Afrique), gemiddeld eene 60,000 man, uitmakende het 19e fransche legerkorps, is ingedeeld in 3 divisiën wier standplaatsen zijn Algiers, Oran en Constantine. Iedere divisie bestaat territoriaal uit een zeker getal onder-afdeelingen (subdivisions, cercles et annexes).

Ieder departement, civiel en militair gebied te zamen, heeft zijn algemeenen raad, voor wiens verkiezing door de

---

1 Zie het verslag van den gouverneur-generaal van 1876, en voor de indeeling van het budget de wet van 27 Juli 1870.

2 Decreet van 23 Sept. 1875, J. d. P., blz. 1294.

fransche kiezers voor de gemeenten, samenstelling en bevoegdheid het decreet van 23 September '75, de fransche wetten van 10 Aug. 1871 en 31 Juli '75 in hoofdzaak teruggeeft. Twee belangrijke afwijkingen dienen vermeld te worden. De eerste is dat de kommandeerende generaal deel kan nemen aan de werkzaamheden van den raad voor zooveel het militair gebied betreft, in persoon of bij delegatie, en met den prefect het budget opmaakt. De tweede, dat aan den algemeenen raad zijn toegevoegd muzelmansche assessoren met raadgevende stem; zij worden benoemd door den gouverneur-generaal uit de notabele inlanders, eigenaars en gevestigd in het departement; zoowel in de departementale commissie (gedeputeerden), als in bijzondere commissiën die de algemeene raad uit zijn midden kiest moet minstens een dier assessoren begrepen zijn. De algemeene raden houden jaarlijks twee gewone zittingen; de tweede in October meer bepaald voor het opmaken van het budget, dat geschiedt naar dezelfde regels als in Frankrijk.

Het civiel gebied van het departement is verdeeld in arrondissementen aan wier hoofd onder-prefecten staan.

Voor het beheer van het militair gebied (territoire de commandement) beschikt de bevelvoerende generaal over de kommandanten der territoriale onder-afdeelingen en over de arabische bureaux.

Het civiel gebied en dat gedeelte van het militaire waarvan de stammen en douars reeds gedelimiteerd zijn, zijn verder ingedeeld in gemeenten.

De gemeentelijke organisatie is drieledig; zij onderscheidt de volledige gemeente (commune de plein exercice, complète), de gemengde (mixte), de inlandsche (subdivisionnaire, indigène). Allen hebben eene gemengde bevolking, doch in de beide laatsten, in de laatsten vooral, is het europeesche element gering.

Volledige gemeenten zijn die waar de europeesche bevolking talrijk genoeg is om in alle diensten te kunnen voorzien. Men vindt ze alleen in civiel territoir. Zooals wij reeds weten door het decreet van 27 Dec. 1866, zijn zij georganiseerd naar het Fransche type, doch kunnen de gemeenteraden niet, gelijk de Fransche, verordeningen maken, maar slechts beraadslagen en wenschen uitspreken of voor-

drachten doen,[1] terwijl de functiën en de attributen van maire en adjuncten dezelfde zijn als in Frankrijk. Sedert het decreet van 1866, bepaalde de wet van 12 Aug. '76[2], dat in de hoofdplaatsen van departementen, arrondissementen en kantons, maire en adjuncten benoemd worden door den president van de Republiek, doch in de overige gemeenten door den gemeenteraad uit zijn midden gekozen worden. Die wet is toepasselijk verklaard op Algerië, doch de inlandsche adjuncten blijven ter benoeming van de regeering en kunnen ook genomen worden buiten den gemeenteraad. Verder is bij decreet van 1 Aug. '74 de kieswet van 7 Juli '74 voor zooveel de Franschen betreft insgelijks toepasselijk verklaard op Algerië. Bovendien geeft de inschrijving sedert een jaar op de rol der huurtaxe hun recht tot inschrijving op de kiezerslijsten.[3] Voor de inlanders en vreemdelingen heeft het decreet van 10 Sept. '74[4] in dat van 1866 die wijziging gebracht, dat voor beiden gevorderd wordt 2 jaar jaar domicilie, en alleen zij ingeschreven worden die daarom verzoeken.[5] De inlandsche adjuncten waken o. a. voor de uitvoering der voorschriften betrekkelijk geboorte en sterfte; doch het inlandsch huwelijk wordt beschouwd als deel uitmakende van het godsdienstig statuut en gesloten door den kadi.

De gemengde gemeente treft men aan zoowel in civiel als in militair territoir, waar het europeesche element wel

[1] Zelfs de gemeente-ontvanger wordt door den prefect aangesteld.

[2] J. d. P., blz. 300.

[3] J. d. P., blz. 982.

[4] Ib., blz. 983.

[5] In zijn artikel „La fusion des races en Algérie (Econ. Franç. 3 Maart 1877), spreekt P. Blanc ten onrechte van een jaar verblijf voor de inlanders. Het succes van den maatregel om de inlanders aan het publieke leven deel te leeren nemen was middelmatig, zegt hij. Te Algiers b.v. dat 10,000 muzelmannen onder zijne bevolking telt lieten zich als kiezers inschrijven in 1874 165, in 1875 nogmaals 165, en 164 in 1876. En bij de laatste verkiezingen voor 3 inlandsche leden van den gemeenteraad (1874), kwamen slechts 146 kiezers op. „Quant aux choix faits par les musulmans électeurs, nous ne dirons pas qu'ils soient mauvais, mais nous ne dirons pas non plus qu'ils soient excellents. Il y en a eu de bons, mais souvent ils laissent à désirer." Dergelijke aanmerkingen kunnen zelfs de Europeanen in Europa zich aantrekken! „Bref, zoo vervolgt P. Blanc, cette expérience commencée il y a dix ans, a besoin de se continuer quelque temps encore avant qu'on puisse la juger."

reeds eenige beteekenis heeft gekregen, maar nog niet sterk genoeg is om in eene volledige administratie te kunnen voorzien.

De inlandsche gemeente vindt men alleen in militair gebied, waar nog slechts geïsoleerde kolonisten gevonden worden. Ingevolge het decreet van 27 Dec. '66 zouden die stammen en douars wier grondgebied volgens het senaats-besluit van 1863 gedelimiteerd was tot z. g. gemeenten worden georganiseerd; later strekte men dit uit tot anderen en ontstonden de subdivisionnaire of inlandsche gemeenten, wier organisatie aan den gouverneur-generaal was overgelaten.

Beiden, gemengde en inlandsche, worden beheerd door municipale commissiën, gedeeltelijk burger- en militaire ambtenaren daartoe ambtshalve aangewezen, gedeeltelijk inwoners daartoe benoemd door de regeering

Aan het hoofd der gemengde gemeente staat de burger- of de militaire autoriteit naarmate van het gebied waartoe zij behoort, en in de gemeentelijke commissie zijn de Europeanen en de inlanders vertegenwoordigd naarmate van hunne belangrijkheid, doch zoo dat de Europeesche leden altijd den voorrang (la prééminence) hebben. Die commissie beraadslaagt en adviseert over alle gemeentelijke aangelegenheden.

De inlandsche gemeenten moet men zich niet voorstellen in den eigenlijken zin. De stammen en douars die ze uitmaken, behielden hunne oude inlandsche administratie van cheikhs en kaïd, doch werden groepsgewijze vereenigd onder het hooger beheer van de kommandanten der subdivisiën, bijgestaan door eene commissie bestaande uit: de kommandanten der „Cercles," den onder-intendant, den kommandant der genie, den chef van het Arabisch bureau en één notabele inlander per regeeringskring. Die gemeenten waren zeer uitgebreid. Zoo als wij later zien zullen, is hare bevolking nog niet nauwkeurig bekend. Sedert 1 Jan. 1875 zijn ze gesplitst geworden en ingedeeld volgens de regeeringskringen; zoo zijn dus kleinere inlandsche gemeenten in het leven geroepen.[1]

Na den opstand van '71 voerde de gouverneur-generaal

---

[1] Regeerings-Verslag van 1875 gevoegd bij de Stat. Gén. 1873—75, blz. 329.

de Gueydon in sommige gedeelten van Kabylië iets dergelijks in, doch hier zijn het de djemaas die hare vertegenwoordigers voor de gemeentelijke commissie kiezen.

Op die wijze tracht men langzamerhand het stambestuur te vervangen en den stam op te lossen, en door voortdurende aanraking van de inlandsche met de europeesche bevolking en het gezamenlijk bespreken en regelen van gemeenschappelijke belangen tot hare assimilatie te geraken.

In de tweede plaats is het de strekking om het militair beheer waar het nog bestaat langzamerhand door het civiele te vervangen, en als voorbereiding daartoe zijn o. a. bij decreet van 10 Maart '76 civiele adjuncten toegevoegd aan de subdivisiën; onder de leiding van de militaire kommandanten moeten die adjuncten zich met de inlandsche aangelegenheden vertrouwd maken, en zullen een gedeelte der administratie overnemen van de Arabische bureaux die zich dan meer kunnen wijden „aux missions de haute surveillance politique."

Eindelijk tracht men Algerië te assimileren met Frankrijk door de trapsgewijze invoering aldaar van de Fransche wetten en instellingen.

Reeds hebben wij dit gezien voor de vertegenwoordiging van Algerië in de Wetgevende macht; voor de aansluiting van de verschillende takken van dienst aan die van het moederland, wijzende tevens op decentralisatie; voor de departementale, en gedeeltelijk voor de gemeentelijke organisatie.

Evenzoo in het Eerste gedeelte dezer studie, voor de rechtspleging.

Het belastingstelsel, daar insgelijks besproken, maakt nog steeds eene uitzondering; eene grondbelasting bestaat in Algerië nog niet.

Bij decreet van 10 Oct. '72 [1] werd de wet van 6 Juni '68 op de openbare vereenigingen ingevoerd.

Dat van 15 Aug. '75 maakte de Fransche onderwijs-wetten op Algerië toepasselijk, behoudens eenige uitzonderingen: zoo bleven de Arabisch-Fransche scholen in militair territoir en alle Mohammedaansche onder speciaal gezag van den gouverneur-generaal. [2]

---

[1] J. d. P., blz. 513.
[2] J. d. P. 1876, blz. 164.

De wet van 6 Nov. '75 regelde den algemeenen dienstplicht voor de Franschen in Algerië gevestigd, en voor Frankrijk ingevoerd bij die van 27 Juli '72 [1]. Van de kolonisten wordt slechts een jaar werkelijk verblijf onder de wapens geeischt, en dit kan zelfs verminderd worden tot 6 maanden voor hen die tot geisoleerde landbouw-ondernemingen behooren. Daarna gaan de dienstplichtigen over voor 8 jaar bij de reserve van het actieve leger, en wel bij de korpsen die ingeval van mobilisatie in Algerië blijven; vervolgens voor 11 jaar bij het territoriale leger. Dit vervangt de vroegere lokale militie, die meer eene vertooning dan eene militaire macht was. In geval van urgentie kan de gouverneur-generaal op eigen gezag mobiliseeren.

Meer in 't bijzonder hebben wij hier te bespreken de wet van 26 Juli '73 „relative à l'établissement et à la conservation de la propriété en Algérie", [2] zijnde eene wijziging van het Senaats-besluit van 22 April '63, en die eene gewichtige verandering brengt in den oeconomischen toestand der kolonie.

Die wet is verdeeld in drie titels waarvan titel I de algemeene bepalingen geeft.

Art. 1 luidt: „L'établissement de la propriété immobilière en Algérie, sa conservation et la transmission contractuelle des immeubles et droits immobiliers, quelque soient les propriétaires, sont régis par la loi française.

En conséquence sont abolis tous droits réels, servitudes ou causes de résolution quelconques fondés sur le droit musulman ou kabyle qui seraient contraires à la loi française.

Le droit réel de chefâa ne pourra être opposé aux acquéreurs qu'à titre de retrait successoral par les parents successibles d'après le droit musulman et sous les conditions prescrites par l'article 841 du code civil."

Het chefaa-recht, zijne strekking en gevolgen, hebben wij vroeger reeds besproken. Op grond van een overeenkomstig recht in Frankrijk was het niet geheel afgeschaft, maar werd thans beperkt tot „les parents successibles," d. i. bij de inlanders tot den zesden graad van bloedverwantschap.

---

[1] J. d. P., blz. 222.
[2] Ib. 1874, blz. 794.

Hieruit blijkt tevens dat hun persoonlijk statuut gehandhaafd bleef, zooals art. 7 trouwens uitdrukkelijk bepaalde.

Art. 3 luidt: „Dans les territoires où la propriété collective aura été constatée au profit d'une tribu ou d'une fraction de tribu par application du sénatus-consulte du 22 Avril 1863 ou de la présente loi, la propriété individuelle sera constituée par l'attribution d'un ou plusieurs lots de terres aux ayants droit et par la délivrance de titres opérée conformément à l'article 19 ci-après (welk artikel aan ieder belanghebbende of schuldeischer het middel geeft om zijne rechten te vrijwaren).

La propriété du sol ne sera attribuée aux membres de la tribu que dans la mesure des surfaces dont chaque ayant droit a la jouissance effective; le surplus appartiendra soit au douar comme bien communal, soit à l'état comme biens vacants ou en déshérence, par application de l'article 4 de la loi du 16 Juin 1851" enz.

De toelichting op dit artikel van het rapport der parlementaire commissie (uitgebracht door Warnier) zeide: „Dans tous les cas où la possession est collective, soit au titre arch soit au titre melk, l'article 3 du projet de la commission comme l'article 3 du projet du gouvernement, y font cesser la collectivité en attribuant à chaque membre de la tribu, du douar ou de la famille la part qu'elle exploite effectivement, jachères comprises." Verder moest aan elke „douar-commune," het noodige terrein als communale weide-grond worden gereserveerd.

Art. 6 luidt: Il sera en exécution de l'article 3 de la présente loi et sous la réserve expresse du recours devant les tribunaux stipulé à l'article 18 ci-après, procédé administrativement à la reconnaissance de la propriété privée et à sa constitution partout où le sol est possédé à titre collectif par les membres d'une tribu ou d'un douar.

Titel II der wet schrijft de wijze van uitvoering voor.

Titel III bevat de overgangs-bepalingen. Van deze vermelden wij art. 31, dat hare toepassing vooreerst beperkte tot den Tell.

In die wet zien wij eene wijziging, eene ingrijpende wijziging van het Senaats-besluit van 1863; volgens anderen, was zij slechts eene bevestiging en nadere regeling daarvan.

Vooreerst voerde zij een geheel nieuw beginsel in door

in artikel 1 den eigendom in gansch Algerië zonder onderscheid of voorbehoud onder de Fransche wet te brengen, en dus de inlandsche op dit punt geheel ter zijde te stellen. Het rapport Warnier behandelde de vraag, of dit ook eene inbreuk was op de Capitulatie van Algiers van 1830? De conclusie was, neen. — Ten onrechte vooreerst had men die capitulatie beschouwd als betrekking hebbende op geheel Algerië, terwijl Frankrijk slechts een klein deel bezette. Feitelijk en rechtens was deze trouwens sedert te niet gedaan. Sedert het verdrag van de Tafna van 1 Juni 1837 — reeds genoemd — had Algerië Frankrijk beoorloogd als eene erkende nationaliteit en soevereiniteit totdat het zich in 1847 onderwierp. Dientengevolge werden de inlanders Fransche onderdanen. Niettegenstaande de vrijgevigheid van het Keizerrijk dat afstand deed van zijn soevereiniteits-recht op den grond en hun eene bevoorrechte naturalisatie schonk, stonden zij op nieuw op in '64 toen het leger verzwakt was door den Mexikaanschen oorlog, en in '71 toen het grootendeels in krijgsgevangenschap verkeerde. Zij werden echter andermaal onderworpen. Men verleende hun toen echter niet als vroeger aman „aux conditions de belligérants, mais avec la réserve expresse qu'elles (les tribus) se soumettraient à discrétion". Alle vorige amans zijn daardoor komen te vervallen. Eindelijk had Frankrijk zich bij de Capitulatie van Algiers niet het recht ontzegd om in het algemeen belang den eigendom wettelijk te regelen, vooral waar het blijkt dat het bezit niet de eigendom is. — Met het aannemen van art. 1 bekrachtigde Frankrijk deze zienswijze, geheel afwijkende van die van '63, toen zelfs de kantonneering als strijdig met zijne verbindtenissen van 1830 beschouwd werd.

In de tweede plaats onderscheidde de wet van '73 niet meer de arch-goederen van de melks. „Au dualisme des mots melk et arch, zeide het parlementaire rapport, nous substituons l'appellation générique du mot propriété, dont la définition dans notre droit public ne peut donner lieu à aucune erreur, en y adaptant, suivant le cas, l'un des deux modes de possession exprimés par les termes: privée ou collective".

Het Senaats-besluit van '63 had de conversie facultatief gesteld of aan de inzichten der regeering overgelaten;

de wet van '73 gelastte de conversie. Naar de meêgedeelde toelichting op art. 3 en de verdere toelichting van het rapport, was het de bedoeling die conversie toe te passen op alle collectief bezit, onverschillig arch of melk, communaal- of privaat eigendom. Uit art. 3 op zich zelf, dat alleen spreekt van »propriété collective d'une tribu ou fraction de tribu", dus van arch-gronden, zouden wij dit niet zoo begrepen hebben; maar de toelichting heft allen twijfel op, en art. 6 gelast »la reconnaissance de la propriété privée et sa constitution partout où le sol est possédé à titre collectif par les membres d'une tribu ou d'un douar." Die beide artikels maken als het ware een geheel uit, en in zijn commentaar 23 neemt Robe ze dan ook te samen in behandeling.

Terwijl eindelijk het Senaats-besluit aan de stammen den eigendom toekende van het geheele gebied »dont elles ont la jouissance permanente et traditionnelle, à quelque titre que ce soit", beperkte art. 3 der wet van '73 het aandeel van de rechthebbenden in de conversie tot »la jouissance effective", of zooals het rapport zeide tot »la part effectivement exploitée" terwijl het overige moest komen aan den douar als gemeen-goed of aan den staat.

Ter zake van dit verschil zegt Robe. »D'après le sénatus-consulte, tout le territoire de culture de la tribu devait être alloti et entièrement partagé entre les individus et les familles, sans réserves au profit du domaine de l'état. Mais le législateur de 1873 voulait faire participer la colonisation au partage du sol collectif; pour cela il fallait trouver une combinaison qui permit de faire le lot de l'Etat. et de revenir indirectement contre les attributions aux indigènes des grands melk dont l'étendue dépassait leurs besoins. Or, cette, combinaison était toute trouvée; elle résidait en germe dans une opération qui avait été déjà expérimentée, dans le cantonnement. C'est alors qu'on déclara que la propriété du sol collectif ne serait attribuée aux membres de la tribu que dans la mesure des surfaces dont chaque ayant droit a la jouissance effective; le surplus devant appartenir soit au douar, soit a l'état" [1]. En de instructie van den gouverneur-

[1] Blz. 88.

generaal van 1 Juli '75 tot uitvoering van de wet, zegt: „la loi du 26 Juillet 1873 n'a pas eu pour but de dépouiller l'indigène qui a des droits à exercer sur des terrains possédés collectivement. Elle a voulu lui accorder tout ce qu'il a prouvé être nécessaire à lui et aux siens. Mais en même temps, ces besoins largement satisfaits, la loi a entendu, après que la tribu serait dotée de communaux, si elle n'en a pas; après que ceux qu'elle a auront été augmentés, s'ils sont insuffisants, réserver à l'Etat, et par conséquent au peuplement et à la colonisation, tous les terrains dont la non-jouissance par l'indigène prouve qu'ils lui sont inutiles". [1]

Die beperking ten behoeve van den douar of den staat vond bestrijding voor wat de collectieve melks betreft. Dat men de arch-gronden, waarop niemand in 't bijzonder recht had, verdeelde „en proportion des forces agricoles et contributives de chacun," en het overige aan den douar of den staat toewees — goed. Maar dat beginsel toe te passen op melks, al waren het ook collectieve bezittingen, dat was eene verkrachting van het privaat eigendoms-recht. — Robe erkende al het gewicht van deze bedenking, maar hij erkent tevens het gewicht der gronden door den rapporteur van de wet bijgebracht. Men stond hier tegenover eene noodzakelijkheid. In het Eerste gedeelte dezer studie hebben wij er reeds op gewezen hoe archs en melks soms zoo vermengd of verwant waren dat zij bij gemis van behoorlijke eigendomstitels moeielijk van elkander waren te onderscheiden. Van dien toestand en de vrijgevigheid van het Keizerrijk hadden partikulieren zelfs gebruik weten te maken om zich collectief uitgestrekte terreinen, en die hunne behoeften te boven gingen, als melks te doen toekennen terwijl het eigenlijk arch-gronden waren. De wetgever van '73 zou de voldongen feiten eerbiedigen en het domein mocht dus hier alleen aanspraak maken op hetgeen nader blijken zou „un bien vacant" te zijn. Maar hij wilde tevens de herhaling voorkomen, en maakte ook daarom voor de collectieve melks geene uitzondering bij de conversie. [2] Ook voor

[1] Robe, blz. 285.
[2] Robe, blz. 90—94 en 82—83.

deze zou dus op het werkelijk, op het ernstig en nuttig, op het levendmakend bezit gelet worden.

Hiermede meenen wij de voornaamste punten van verschil tusschen het senaats-besluit van '63 en de wet van '73 te hebben aangegeven en toegelicht.

Overigens was de strekking van beiden de vestiging van „la propriété individuelle"; volgens het besluit, door facultatieve conversie van communaal-goed; volgens de wet, door verplichtte conversie van allen collectieven eigendom; volgens beiden, tusschen de rechthebbenden (les ayants droit).

Dit laatste zegt duidelijk dat ook de wet van '73 geene agrarische wet was, niet de bedoeling had de khammes in de conversie te begrijpen of nieuwe rechten te scheppen, maar slechts om de bestaande nader te regelen en te wettigen.

Intusschen deden zich in den boezem der commissie die 6 Oct. onder voorzitterschap van den president van het Hof van Algiers benoemd werd om de detail-uitvoering van de wet voor te bereiden, en waarvan haar rapporteur Warnier lid was, verschillende vragen voor die de wet niet oploste.

Wat had men bv. te verstaan door „propriété privée" en „propriété collective?"

De commissie besliste dat de eerste benaming zoowel individueelen eigendom als die eener enkele familie aanduidde; en dat de eigendom van meerdere familiën eene „propriété collective" was [1].

En wat was familie in den zin der wet?

Met de beantwoording van deze schijnbaar eenvoudige vraag stond ook in verband, wat men onder „propriété individuelle" zou hebben te verstaan, m. a. .w hoe ver de conversie gaan moest.

Volgens het rapport-Warnier aan de Nationale vergadering wilde men de gemeenschap slechts eerbiedigen „entre parents d'une même famille constituant une unité familiale bien et dûment constatée par l'acquittement de l'impôt au nom du chef de famille." Maar die opvatting moest toch ook weer niet in volstrekten zin gelden, dewijl de belasting

---

[1] Robe, blz. 65.

dikwijls ten name stond van een enkel individu waar verschillende rechten en belangen te onderscheiden waren; terwijl het ook gebeurde, dat de rechthebbenden tegen een gering aandeel in de winst de zaak aan enkelen hunner overlieten. De ophelderingen die Warnier in de commissie gaf, waren insgelijks vaag. En Robe komt dan ook tot de conclusie [1], dat de wetgever van '73 zich geen nauwkeurige rekenschap gaf van den toestand dien hij wilde doen ophouden, noch van de middelen daartoe, noch van de beteekenis van sommige zijner uitdrukkingen en van de moeielijkheden die de toepassing der wet moest opleveren.

Het eenige wat wij uit die „ophelderingen" kunnen afleiden is dat het zijne bedoeling was „d'opérer l'attribution du sol sur le pied de l'unité familiale."

Maar daarmede is niet beantwoord de vraag, wat de wet onder familie verstaat?

De definitieve Instructie van den gouverneur-generaal van 1 Juli '75 beantwoordt die vraag ook niet rechtstreeks of in bepaalden zin. Zij spreekt insgelijks van de „unités familiales existantes." Maar alles te samen genomen, blijkt hare opvatting overeen te komen met die van de Instructie van 11 Juni '63, welke opvatting volgens Robe ook de juiste was, namelijk: zoodanige groep van verwanten als gemeenschappelijk de akkers bebouwen die hun door den douar als perceel werden toegewezen, en die dus eene eenheid van belangen vertegenwoordigen. Zooals reeds gezegd is, had men de bestaande verdeeling en de bestaande benamingen der akkers zooveel mogelijk willen behouden, en daaraan de beteekenis van het woord familie ondergeschikt gemaakt.

De wet van '73 (art. 17) wilde zelfs dat de familienamen die met het oog op de af te geven eigendoms-titels moesten worden aangenomen, zooveel mogelijk aan die der akkers zouden ontleend worden.

In allen geval had men dus ook nu in dien zin de uitdrukking van „propriété individuelle" te begrijpen. En om te dien opzichte allen twijfel weg te nemen zeide de Instructie van '75 in haar art. 20: „il convient de rappeler

---

[1] Blz. 70.

en tête de ce chapitre le sens que la loi a voulu donner aux mots: propriété individuelle. Je dirai donc que, pour elle, il ne s'agit pas d'arriver à constituer la propriété par individu, mais bien par unité familiale, sauf aux individus qui la composent à rester dans l'indivision, mais seulement dans les conditions indiquées par l'article 815 du code civil."

Die oneigenlijke uitdrukking van „propriété individuelle" die men ook in het senaats-besluit van '63 vindt, maakt intusschen dat de strijd thans nog loopt over de beteekenis daarvan, getuige o. a. het artikel van P. Blanc in de „Economiste français" van 3 Maart '77,[1] — een artikel waarvan wij in het Eerste gedeelte dezer studie de onjuistheid in een ander opzicht hebben aangetoond. P. Blanc en anderen met hem willen, op grond der wet, reeds nu eene conversie in werkelijk individueelen zin, of individueelen eigendom zooals die bestaat in Frankrijk en in Algerië voor de europeesche kolonisten. Hierover zullen wij straks hooren de verslagen van den gouverneur-generaal van '75 en '76, waar zij de toepassing van de wet bespreken.

Alvorens van deze af te stappen meenen wij nog te moeten meedeelen dat de parlementaire commissie, op de vraag die zij zelve zich stelde, of het senaats-besluit van '63 nu kwam te vervallen, antwoordde: „le sénatus-consulte est confirmé dans toutes ses dispositions par le titre I de la loi actuelle." — Wij vragen hoe dit te rijmen is met de bepalingen van hare artikels 1 en 3, en de beteekenis daaraan gegeven? — Slechts het reglement van 23 Mei en de algemeene instructie van 11 Juni '63 werden vervangen door hare titels II en III. Dé drie achtereenvolgende operatiën van art. 2 van het Senaats-besluit zullen nu in eene enkele worden saamgesmolten. Robe voegt daar nog bij: „l'article 4 (van het Senaats-besluit) reste en entier. Il en est de même de l'article 5 avec cette réserve, que dans les territoires sénatus-consultés, l'Etat n'est plus recevable à revendiquer les terres qui ont été régulièrement classées comme melk par les décrets de classement, à moins qu'il ne s'agisse de melk collectifs non possédés et d'immeubles étant

[1] „La fusion des races en Algérie."

advenus au domaine par déshérence ou héritage depuis l'éxécution du sénatus-consulte. La première partie de l'article 6 continue à être en vigueur; la seconde partie, c'est à dire celle qui interdit la vente des terres collectives de culture par les membres du douar avant la délivrance de titres de propriété est abrogé".[1] Dit laatste „implicitement" omdat de wet geen arch-gronden meer onderscheidt; maar Robe vraagt zich ook, hoe men eene bezitting verkoopen zal waarop niemand een persoonlijk recht heeft.[2]

Over de toepassing van die wet van 26 Juli zullen wij thans gaan hooren de verslagen van den gouverneur-generaal van 1874—76, die wij verder zullen volgen en zoo noodig aanvullen uit de laatste officiëele statistiek,[3] ten einde den tegenwoordigen toestand der kolonie te leeren kennen, en te kunnen vergelijken met dien van vóór 20 jaar onder Randon.

Toepassing der wet van 26 Juli 1873. Reeds hebben wij gezegd dat 6 Oct. '73 eene commissie benoemd was om die toepassing voor te bereiden. Dit leidde 21 Jan. '74 tot eene eerste Instructie en de benoeming van 5 enquête-commissiën, wier arbeid in '74 slechts 65,767 hect. in staat van wijzen brachten. De ervaring hierdoor opgedaan leidde in '75 tot de reeds genoemde meer volledige Instructie van 1 Juli, en het vermeerderen van de enquête-commissiën tot 25. Terwijl de gouverneur-generaal in '75 de hoop uitsprak, dat jaarlijks door die 25 commissiën „les transactions pourraient être effectuées avec une complète sécurité" over eene oppervlakte van 250,000 hect., bleek het uit het verslag van 14 Nov. '76 dat men slechts gemiddeld te rekenen had op 100,000 per jaar. En verder, dat de conversie toen eigenlijk nog nergens was tot stand gekomen, want men was toen nog slechts bezig met het gereed maken van de eigendoms-titels voor 32 (163,678 hect.) van de 56 (273,310 hect.) douars voor welke de voorgeschreven opnemingen waren afgeloopen. Eerst in '77, zoo als wij straks

---

[1] Robe, blz. 272—'75.

[2] Ib., blz. 127.

[3] „Statistique générale de l'Algérie, Années 1873 à 1875," Paris, 1877.

zullen vernemen, werd een begin gemaakt met het uitreiken van eigendoms-titels. Uit het verslag van '75 blijkt verder dat de kosten tot voorbereiding der conversie over 205,000 hect. (1 Juli '75) hadden bedragen 260,000 fr., of 1,26 fr. per hect. Volgens Warnier waren enkel in den Tell 14 à 16 millioen hectaren te behandelen, zoodat met die conversie nog tal van jaren en millioenen gemoeid zijn. De uitgaven worden bestreden uit de opbrengst der buitengewone opcenten die op grond van art. 24 der wet aan de stammen werden opgelegd.[1]

Behalve de moeielijkheden die, zooals wij zien zullen, hare interpretatie verder opleverde, wijst het verslag van '75 op de moeielijkheid om een voldoend geschikt personeel te vinden zoowel voor de enquête-commissiën en tolken als voor den topographischen dienst. Deze, die eene 150 vaste ambtenaren en 30 leerlingen telde, was geheel onvoldoende, en is meer bepaald voor de toepassing der wet versterkt moeten worden met twee hulpbrigaden, eene van 26 landmeters voor Oran en Algiers en eene van 20 voor Constantine. Het verslag van 1876 komt tot de conclusie, dat het beste zijn zal de toepassing der wet, enquête en kadastreering, op te dragen aan den dienst der belastingen, na dezen alvorens uitgebreid en voorbereid te hebben.

Wat nu hare interpretatie betreft, blijkt het, dat een van de voornaamste geschilpunten liep over het uitreiken van eigendomstitels. Het verslag van '75 zegt daaromtrent: „la loi telle qu'elle est exige que chaque ayant droit dans la propriété que nous constatons reçoive un titre individuel. Il suffit de se rappeler combien l'indivision est étendue sur les parcelles, voire même les plus petites, pour comprendre ce qu'une pareille obligation crée de difficultés matérielles pour sa mise à exécution. Un seul douar de quelques centaines d'hectares oblige ainsi à des milliers de titres, et on se demande si le domaine, qui doit les préparer et les délivrer, pourra suffire à une telle besogne sans ajourner indéfiniment le résultat final qui est le but de la loi. On peut se demander également si ces titres que les moindres transactions modifient constamment sont toujours d'une

[1] Decreten van 13 Juli 74. (J. d. P., blz. 1005), en van 27 Juli 75 (ib., blz. 1274.)

nécessité absolue. Il y a donc là une question d'exécution matérielle à résoudre: c'est encore une des difficultés qui nous arrête." — Het verslag van '76 komt op die quaestie terug. Het vraagt: tot hoever moet men gaan in het uitreiken van de eigendoms-titels; moet men aan ieder rechthebbende eèn persoonlijken titel geven, of zich bepalen tot familie-titels? En zegt dan, dat het eerste „serait enrayer l'exécution de la loi et créer, peut-être, une nouvelle confusion, parce que des modifications seraient nécessairement introduites dans la plupart des titres personels avant même qu'on ait été en mesure de les délivrer. Je reste donc convaincu qu'il faut s'en tenir à la seconde interprétation, que c'est le seul moyen d'éviter les lenteurs et les inconvénients que je viens de signaler, et qu'en l'appliquant, nous réaliserons véritablement la pensée du législateur. Mais, je le répète, nous devons pour amener les indigènes à sortir de l'indivision, leur en faciliter les moyens en supprimant les lenteurs, et en réduisant les frais qu'entraine pour eux notre procédure si compliquée. J'espère pouvoir soumettre, prochainement, au gouvernement un projet de loi à cet effet. Quant à la question des titres, elle vous sera soumise, et je vous demanderai de me donner votre avis, afin de fournir tous les éclaircissements désirables à la chambre si on l'appèle à se prononcer." 't Is ons niet gebleken dat in '77 een dergelijk wets-ontwerp door de fransche kamers is behandeld, en de politieke toestand van dat jaar liet daartoe ook weinig gelegenheid, zoodat die quaestie wettelijk nog wel onbeslist zal zijn. [1]

Ter zake van de voorloopige titels, die 3 maanden na hunne afkondiging en niet betwist zijnde definitieve zouden worden, zegt art. 17 der wet: „ces titres indiqueront avec un plan à l'appui, la nature, la situation et deux au moins des tenants de chaque immeuble; en cas d'indivision, ils énonceront les noms de tous les héritiers copro-

---

[1] In 1877 zijn echter eigendoms-titels uitgereikt, vernemen wij uit eene aanteekening (van Elisée Reclus) op den omslag van het tijdschrift „le Tour du Monde" van 1 December; de Ouled Brahim bij Sidi bel Abbes, die ze 1 September ontvingen, zouden reeds 3050 hect. aan Europeanen verkocht hebben voor 205,000 fr.; en inlanders van naburige douars verkochten 2197 hect. voor 220,682 fr.

priétaires, ainsi que la quote-part à laquelle chacun d'eux a droit."

Volgens Robe heeft ieder mede-bezitter gelijk recht op een titel. "Seulement," voegt hij er bij, "pour ne pas multiplier le travail outre mesure, on pourra ne délivrer à chacun qu'un extrait du titre et du plan; l'original restera aux archives et on pourra y recourir au besoin." [1]

Toch reeds een ontzettende arbeid, en Broglie had wel gelijk met te zeggen dat men duizelt bij de gedachte aan eene verificatie en kadastrale regeling als deze; op grond daarvan opperde hij zelfs den twijfel of zij wel ooit tot stand zou komen. [2]

Uit het verslag van '76 vernemen wij verder dat de regeeringsraad nog verschillende andere gewichtige quaestiën had moeten bestudeeren waarin de wet niet of op onvoldoende wijze voorzien had, als: le droit des femmes dans la répartition des terres collectives, les formes spéciales de la transcription applicable aux nouvaux titres de la propriété indigène, l'attribution des noms patronymiques, — quaestiën, waarvoor wij, in afwachting der officieele oplossing, verwijzen moeten naar den commentaar van Robe.

Wij meenden te kunnen volstaan, met de strekking der wet en hare interpretatie te doen kennen, te wijzen op de moeielijkheden die hare toepassing oplevert, en mede te deelen hoever deze gevorderd is. Wat hare gevolgen zullen zijn, is duidelijk voor wie met Broglie instemt "que la propriété collective est un régime absurde sous l'empire duquel la fertilité d'un champ est toujours en raison inverse de son étendue." [3] Broglie, Vacherot, Duval, Warnier, de rapporteur der wet van '73, de Gouverneur-Generaal, deze allen zijn het minstens daarover eens dat die conversie voor de groote meerderheid eene weldaad zal wezen. In de zitting van '75 noemde de gouverneur-generaal de wet van '73 "un grande acte par les conséquences qu'il doit avoir dans le développement de la colonisation, du progrès et de la prospérité du pays." En evenals Duval en Broglie dit

---

[1] Blz. 168.
[2] Eerste artikel, blz. 33; derde artikel, blz. 100.
[3] Derde artikel, blz. 97.

deden, verzekerde Warnier »que la masse du peuple applaudit à nos efforts comme le paysan français sous notre première révolution a été heureux de devenir propriétaire." Het verslag van 1874 sprak in denzelfden geest. Stamhoofden en notabelen zullen er mogelijk over denken als de toenmalige fransche adel en geestelijkheid; en om klaar te komen zal »le respect de la force," zooals de Broglie zich uitdrukte, misschien hier of daar wel noodig zijn. Daartoe rekende hij het meest op de militaire administratie en de arabische bureaux die de Arabieren het best kennen, voor wie deze het meeste ontzag hebben; en daarom ook wilde hij die administratie slechts plaats laten maken »où elle peut laisser les Arabes fixés sur le sol, et prêts à recevoir dans leurs rangs ouverts, avec l'infusion d'une population nouvelle, les éléments d'une nouvelle constitution sociale." [1] Intusschen schijnen de omstandigheden guntiger te zijn dan in 1860 toen hij dit schreef. De opstanden van '64 en '71, vooral de laatste, moeten aan de inlanders andermaal geleerd hebben dat zij niet de sterksten zijn, en dit zal er hen misschien toe brengen om het hoofd in den schoot te leggen: Allah heeft het gewild! Naarmate zij eigenaars worden zullen zij tot nieuw verzet ook minder te vinden zijn; en naarmate eene Europeesche bevolking zich tusschen hen inschuift zal het aan hunne hoofden minder gemakkelijk vallen om nieuw verzet te organiseeren. Men is dus op den weg dien Bugeaud reeds in 1845 als de eenige goede aangaf, doch dien het Keizerrijk voor een tegenovergestelden wilde verlaten. Zoolang die weg niet is afgelegd, zal men echter wel doen met waakzaam te blijven en niet te ontwapenen.

Bevolking en gemeenten. Jaarlijks naarmate de gouverneur-generaal de bevolking daartoe rijp oordeelt, naarmate europeesche belangen dit medebrengen en in de publieke diensten kan worden voorzien, gaat een gedeelte van het militair gebied over onder de burgerlijke administratie. Blijkens de regeerings-verslagen [2] gold die over-

[1] Derde artikel, blz. 109.

[2] 1874, blz. 331, 1875 blz. 361 van de Stat. Gén.; 1876 blz. 8. Het tijdschrift van ons Aardrijkskundig Genootschap, eerste jaargang no. 7, blz. 319, spreekt van den overgang van het militair gebied tot een vreedzaam burgerlijk bestuur. Hoe komt die vreedzaamheid hierbij te pas?

gang gedurende het tijdvak 1874 tot en met '76 eene bevolking van 294,899 zielen waarvan 5651 Europeanen, en eene oppervlakte van 1,783,923 hect. De overgang van douars van gemengde tot volledig georganiseerde gemeenten gaat veel langzamer. Uit de feiten die de dagbladen mededeelden zou men moeten opmaken dat de inlandsche bevolking wat vroeg wordt geëmancipeerd. In de zitting van '75 noemde de gouverneur-generaal die mededeelingen „souvent inexacts, toujours exagérés," maar erkende tevens, evenals voor '74, dat men op verschillende plaatsen tot detachementen van het leger als hulppolitie toevlucht had moeten nemen.

Het volgend overzicht zal ons leeren hoe groot op het einde van 1876 het getal der verschillende soorten van gemeenten was, de oppervlakte die zij besloegen en hare bevolking [1]

Soort van Gemeenten.		Getal.	Hect. oppervlakte.	Bevolking.	Fransch.	Israël.	Vreemdelingen.	Inlanders.
Volledige		166	1,551,000	555,807	127,321	32,660	113,018	282,808
Gemengde	Civiel.	45	3,086,000	576,607	9,888		1,683	565,036
	Milit..	18	6,580,000	138,689	4,660		1,073	132,956
Inlandsche		32	Niet nauwkeurig bekend.	1,219,285	1,840		649	1,216,796
				2,490,388	179,369		116,423	2,197,596

De totale bevolking bedroeg dus circa 2½ millioen, waarvan ruim 260,000 Europeanen. Onder de civiele administratie stond bijna de helft der bevolking, en daaronder op 8 à 9000 na de geheele europeesche; geheel onder het gemeene recht, ruim ¼ der bevolking waaronder de Europeanen op eene 20,000 na.

Die bevolkings-cijfers kan men, wat de inlanders betreft, slechts als benaderings-cijfers aannemen, omdat men buiten de steden en centrums van kolonisatie nog geen contrôle heeft op geboorte en sterfte, en ook de volkstelling daar geen onbepaald vertrouwen verdient.

Volgens de telling van 31 December 1872 bedroeg, zoo als wij gezien hebben, de geheele bevolking van Algerië 2,404,743 zielen, als: 2,125,052 Muzelmannen, 34,574 Joden en 245,117 Europeanen. — Volgens die van 1 October '75

[1] Verslag 1876, blz. 11—12.

2,465,407, als: 2,171,690 Muzelmannen, 33,087 Joden en 260,630 Europeanen. In het geheel dus in bijna 3 jaar tijds eene vermeerdering van bevolking van 60,659 zielen, als: 46,638 Muzelmannen en 15,513 Europeanen meer, [1] en eene 1500 Israëlieten minder. De algemeene statistiek becijfert zelfs eene vermindering van 3766 Israëliten, en voegt daarbij de opmerking dat òf de telling van 1875 niet in alle lokaliteiten moet hebben plaats gehad, òf dat die Israëliten Algerië verlaten hebben. Elders echter vonden wij 33,000 als het cijfer der Israëliten in 1872, een cijfer met dat voor 1875 overeenkomende. Wij herinneren dat het verschil niet kan liggen in de naturalisatie dewijl de Israëliten in 1870 en bloc genaturaliseerd werden.

Aan naturalisatiën wijst de statistiek een totaal aan van 3194 op 31 December '75 tegen 2321 op 31 December '73, of eene vermeerdering van 291 en 582 in twee jaar. Het totaal der genaturaliseerde Arabieren bedroeg 31 December '75 slechts 371 tegen 211 in '73. Van de Europeanen komen onder dat totaal van 3194 naturalisatiën o. a. voor: de Italianen met 813, de Duitschers met 700, de Spanjaarden met 398, de Belgen met 122, de Hollanders met 8.

Immigratie en kolonisatie. De immigratie wordt in de verslagen noch in de statistiek afzonderlijk behandeld. Wij moeten die dus bij benadering opmaken. Zooals wij gezien hebben was de Europeesche bevolking van 31 December '72 tot 1 October '75 toegenomen met 15,513 zielen, of gemiddeld met 5640 per jaar, zijnde dit eene eenigszins gunstiger progressie dan sedert 1858 het geval was geweest.

De geboorten bedroegen over dat tijdvak 31,530, de sterften 27,557; de winst door geboorte was dus 3973; de winst door immigratie 15,513 — 3973 = 11,540, waarvoor men kan stellen gemiddeld 4200 per jaar. Naar de gegevens van het door L. Lande aangehaalde officiëele rapport moeten dat bijna uitsluitend Franschen en grootendeels landbouwers geweest zijn.

De tegenwoordige gouverneur-generaal doet al het mogelijke om Algerië beter bekend te maken en kolonisten te trekken. De concessie-voorwaarden met aanwijzing van de

[1] Voor die volle 3 jaar kan men dus stellen 16920, of gem. 5640 per jaar.

beschikbare terreinen zijn op aanvrage verkrijgbaar, en bovendien in alle prefecturen voorhanden. Bureaux van inlichtingen vindt men in alle groote havensteden. Groote handelshuizen van Marseille, Havre en Bordeaux hebben zich tot het geven van inlichtingen bereid verklaard; de regeering verstrekt hun alle gegevens en kaarten op de schaal van 1 : 800,000. Jaarlijks wordt in tijds een programma van kolonisatie voor het volgend jaar vastgesteld en publiek gemaakt; behalve mededeelingen van algemeenen aard, geeft het de nieuwe centrums van bevolking aan, de modellen tot het vragen van concessie, de bescheiden die daarbij behooren enz.

Betrekkelijk het in gereedheid brengen van die nieuwe centrums zeide de gouverneur-generaal in zijne circulaire van 15 Februari '75 tot de prefecten en generaals: „Il ne faut pour vaincre les difficultés d'exécution que de l'initiative, et je vous saurai gré de celle que vous prendrez pour faire marcher l'oeuvre dans le territoire que vous administrez. Je tiens essentiellement, je le répète, à ce que nous exécutions en 1875 tout ce qui est porté au programme, et qu'au 1r Septembre, terme de rigueur, tout soit prêt dans chaque centre de nouvelle création pour l'installation immédiate et complète des attributaires qui auront été designés à l'avance dans les conditions que j'ai prescrites. Ainsi pour cette époque, il faut que le lotissement et les titres soient préparés; les travaux de première urgence: nivellement, empierrement des rues, piquetage des lots urbains et des lots de jardins, aménagement de l'eau, rampes d'accès, doivent être terminés. — Si les crédits alloués le permettent, il sera bon qu'un des édifices publics (l'école, l'église ou la mairie) soit également achevé avant l'arrivée des colons, de façon à l'utiliser provisoirement pour ces divers services, et à donner aux enfants un abri où ils seront instruits et surveillés pendant que leurs parents s'occuperont de leur installation et de leurs travaux agricoles. — Il ne s'agit point d'ailleurs, pour la première année, de créer des villages de toutes pièces. Il suffit que ceux qui doivent les habiter trouvent dès le début ce qui leur est indispensable: de l'eau et des communications assurées, des rues tracées, des lots délimités, des

soins médicaux organisés et un asile pour leurs enfants. Le reste se fera successivement les années suivantes, au fur et à mesure que les ressources le permettront." [1]

De voorwaarden van concessie zijn reeds besproken. Het verslag van '76 erkende de noodzakelijkheid eener wijziging van het decreet van 15 Juli '74. De eisch tot persoonlijk verblijf op de concessie scheen belemmerend te werken, en de regeeringsraad werd uitgenoodigd om na te gaan hoe hierin te voorzien was zonder het beginsel van werkelijk verblijf, waaraan men stipt de hand moest houden, prijs te geven. Blijkens het verslag van '75 werd die voorwaarde dikwijls niet nageleefd en verhuurde de concessionnaris zijn grond aan inlanders, hetgeen natuurlijk daarmede in strijd is. Maar wanneer wij in de „Notice sur la colonisation en Algérie" voor 1876 lezen: „ce n'est que dans le cas de maladie, ou de règlement d'intérêts urgents et dûment justifiés que des autorisations exceptionnelles d'absence momentanée peuvent être accordées par les soins des préfets ou des généraux sur la proposition des autorités locales" [2] — dan wordt de belemmering duidelijk. In dezelfde „Notice" [3] kondigde de gouverneur-generaal het voornemen aan om op advies van den hoogen raad aan de regeering voor te stellen, den concessionaris reeds na één jaar verblijf — in stede van na drie — het recht te geven tot overdracht van zijne pacht.

Blijkens het verslag van '76 waren toen in concessie uitgegeven:

aan afzonderlijke europeesche kolonisten	565,000 hect.,
aan de Geneefsche en de algemeene Algerijnsche maatschappij	130,000 „
terwijl Europeanen van de inlanders kochten	260,000 „

Op die oppervlakte van 955,000 hect. telde men eene bevolking van 117,115 zielen, wat gemiddeld op ruim 8 hect. per hoofd neerkomt. De Stat. Gén. vermeldt echter voor 1875 slechts 877,693 hect. met 118,852 inwoners, de kinderen daaronder begrepen, dus gemiddeld 1 inwoner per 7 hect. Wij zullen ons houden aan laatstgenoemde cijfers.

---

[1] „Notice sur la colonisation en Algérie" 1876, blz. 18—19.

[2] Blz. 32.

[3] Blz. 34.

Sedert 1857 zou dus de landbouwende klasse geklommen zijn van 45,000 [1] tot 119,000 zielen, zijnde eene vermeerdering van 74,000 in 18 jaar tijds of gem. 4,100 per jaar. Vergelijkt men dit cijfer met het gemiddelde der algemeene winst over hetzelfde tijdvak, zijnde 4,947, dan blijkt daaruit dat de immigranten in tegenstelling van vóór 1858 thans grootendeels landbouwers zouden geweest zijn. Wij moeten echter doen opmerken, dat de Stat. Gén. ter zake van die 119,000 opwonenden zoowel van „population rurale" als van „population agricole" spreekt. Het zou dus kunnen zijn dat daaronder ook begrepen waren de kleinhandelaars en industrieelen van het platteland, wier zielental in 1857 23,000 bedroeg. Met zekerheid blijkt dus alleen dat de Europeesche bevolking sedert 1857 evenredig sterker toenam op het land dan in de steden. Tegen ongeveer 2/5 in de totale winst vóór 1858, deelde zij sedert daarin voor circa 4/7. Verder blijkt het dat de immigratie sedert 1872 meer bepaald uit landbouwers bestond.

Het onroerend goed van die landelijke bevolking werd geschat op 132¼ millioen fr., [2] zijnde voor 118,852 zielen circa 1113 fr. per hoofd.

Het verslag van '75 wees echter andermaal op landbouwers die niet over het noodige bedrijfs-kapitaal beschikkende spoedig tot armoede vervielen; en op de noodzakelijkheid van inrichtingen „de crédit agricole." Daarvan is tot heden niets gekomen, en de vraag is, of dergelijke crediet-instellingen, speciaal voor de landbouw-kolonisatie bestemd, zoo noodig, wel mogelijk zijn? In het slot dezer studie komen wij op die quaestie terug.

Volgens het verslag van 1876 waren toen nog ongeveer 840,000 hect. (habbous-, beylick- en séquestre-terreinen) beschikbaar, zoodat, zeide de gouverneur-generaal, naar den maatstaf van 8 hect. per hoofd, nog eene bevolking van 100,000 kolonisten kon geplaatst worden. Men was voornemens om vooreerst 13 nieuwe centrums op te richten, 3 andere te vergrooten, en eenige afzonderlijke hoeven aan te leggen. [3] Bovendien waren in de bestaande lokaliteiten

---

[1] Zie: Eerste gedeelte.

[2] Stat. gén., blz. 182.

[3] Het kaartje, behoorende bij de „Notice" van 1876 — een boekje in

nog 135 afzonderlijke hoeven en 338 gewone perceelen vacant. In 1877 zou men dus reeds 1000 huisgezinnen kunnen installeeren.

Landbouw en veeteelt. Zoo als wij gezien hebben besloegen de concessiën aan Europeanen in 1875 877,693 hect. tegen 264,785 in 1856 of ruim 3 maal meer oppervlakte.

Van die 877,693 hect. werden in 1875 ongeveer 540,000 bebouwd met granen, wijn, tabak, vlas en diversen tegen 325,000 in '74. [2] Het verschil tusschen de aldus bebouwde en de geconcessionneerde oppervlakte is vooral voor 1874 zeer aanzienlijk. Of dit verschil voor de weilanden, de olijfcultuur, de braakgronden in rekening moet gebracht worden heldert de statistiek niet op; mogelijk zijn ook de alfa-terreinen onder de geconcessionneerde oppervlakte begrepen, in welk geval de bevolkings-verhouding voor den eigenlijken landbouw gunstiger zijn zou.

Over het algemeen ging de landbouw goed vooruit.

Granen. De zoowel door Europeanen als inlanders bebouwde oppervlakten en de opbrengst waren in:

1869.	1873.	1874.	1875.	
1,684,133	2,117,579	2,738,304	2,949,934	hect.
10,676,492	12,488,290	15,787,253	19,676,270	cent. graan.

Van die opbrengst van 1875 — een zeer gunstig jaar: 6,963,178 cent. koren, 16,756 rogge, 11,705,997 gerst, 239,051 haver, 122,715 maïs, 363,437 boonen, 265,136 bechna of drâ.

Ten gevolge van den oorlogstoestand kunnen de jaren 1870—72 niet ter vergelijking dienen.

In de twee jaren van 1873—75 werden dus meer bebouwd 832,355 hect., en klom de opbrengst met 7,187,980 centenaars of met meer dan 1/3, hetgeen zeer aanzienlijk is. Het verslag van '76 schrijft dit voornamelijk toe aan de concessiën die verleend werden aan immigranten en reeds gevestigde kolonisten, dus in het algemeen aan de uitbreiding van de europeesche cultuur.

Deze nam in 1874 nagenoeg 1/9 van de met graan bebouwde oppervlakte in; in '75 bijna 1/6.

klein 4to. formaat — wijst aan „23 centres de colonisation à peupler pendant la campagne agricole de 1876—77."

[2] Stat. gén., blz. 186—192

Hare gemiddelde opbrengst per hectare was in 1875 7.87 centenaar tegen 5.93¼ van de inlandsche. De inlandsche was dus nog ongeveer 1/4 minder, maar toch vooruitgegaan sedert „la demi-stérilité" van Duval. De inlander, zoo constateerde de Stat. Gén., neemt langzamerhand de europeesche wijze van bebouwen over, en met der tijd zal het verschil in opbrengst verdwijnen.

Terwijl in '69 nauwelijks een millioen centenaars granen werd uitgevoerd, klom de uitvoer in '75 tot boven de twee millioen, eene waarde van 40 millioen fr. vertegenwoordigende; en het verslag van '75 voorspelde dat binnen een 10 tal jaren de koren- en gerst-produktie van Algerië meer dan 25 millioen centenaars zou bedragen, of het 1/5 der produktie van Frankrijk.

Wijnbouw. Deze strekte zich in 1872 uit over 16,688 hect., als 10,069 van Europeanen en 6619 van inlanders: in 1875 over 20,044, als 12,182 van Europeanen en 7862 van inlanders, of in 3 jaar tijds over 3356 hect. meer.

Het verslag van '76 vermeldt dat verscheidene planters uit het zuiden van Frankrijk, door den phylloxera geruïneerd, zich in Algerië kwamen vestigen om hun verlies te herstellen, en verwacht daarvan eene nieuwe uitbreiding van de wijncultuur. Ten einde Algerië voor dien ramp te vrijwaren werden bij decreet van 8 Januari 1873 en 30 November '74 strenge verbodsbepalingen vastgesteld tegen den invoer van wijnstok, versche druiven, bladeren enz.

De wijnfabricatie verbetert ieder jaar.

In 1873 gaven de 10,316 hect. door Europeanen bebouwd 170,679 hect., in 1874 de 11,420 228,999.

De inlanders verkoopen hun druivenoogst tegen zeer voordeelige prijzen.

Vlas. In 1869 werden 4790 hect. bebouwd, in 1874 8634 of ongeveer het dubbele, zegt het verslag van '76, hetgeen aanmerkelijk vooruitgang doet onderstellen. Anders spreekt de Statistique Générale: de vlasbouw is afnemende; tegen 9,442 hect. in 1873 werden er in 1875 slechts 5897 verbouwd of 3543 minder; zij schrijft dit toe aan gebrek van werkplaatsen tot het bearbeiden der grondstof die daarom weinig aftrek vond, doch verwacht dat zekere fransche fabrie-

kanten, die zich van het buitenland onafhankelijk wenschen te maken, daarin spoedig zullen voorzien.

Katoen. Terwijl het verslag van '75 nog vermeldde dat de Europeanen toen 592 hect. verbouwden die 2,690,509 kil. opbrachten, zwijgt dat van '76 over dit artikel. De Stat. Gén. zegt: »la culture du coton est pour ainsi dire abandonnée, elle est pratiquée dans une seule province, et porte exclusivement sur la variété dite longue soie; en 1873 le nombre des planteurs était de 244 dont 204 européens, et les superficies cultivées couvraient 1385 hect.; en 1875 le nombre des planteurs tombe à 89, et la superficie cultivée n'est plus que de 201 hectares".[1]

Met de zijdeteelt ging het niet beter; volgens de Stat. Gén. is zij geheel onbeduidend geworden.

Van zoogenaamde koloniale producten vonden wij geen spoor meer.

Met het ophouden van de bescherming was al die kunstmatige teelt dus te niet gegaan.

Daarentegen bloeit de tabaksbouw, en zijn het voornamelijk de inlanders die zich daarop toeleggen. In 1872 was het getal tabaksplanters 1213 Europeanen en 6198 inlanders; in 1875 1870 Europeanen en 7389 inlanders, of te zamen 1848 planters meer die 1611 hect. meer bebouwden. De opbrengst van 6620 hect. in 1875 bedroeg 5,622,000 kil. De régie koopt jaarlijks een gedeelte van den oogst; dit bedroeg in 1874 4,850,000 kil. In 1875 verschilde de inkoopsprijs van 160 tot 30 franken de 100 kil. Het verslag van '74 berekende dat sedert 1847 de Staat ongeveer 68 millioen kil. had ingekocht tegen 54 millioen franken: — »le bénéfice réalisé par suite de la vente des produits manufacturés pendant la même période a fait rentrer dans les caisses de l'Etat une somme totale de 493,360,000 francs, c'est à dire près d'un demi milliard en 27 ans." Heeft men hier werkelijk te denken aan zuivere winst, of aan de bruto opbrengst waarvan de kosten van verwerking en administratie moeten worden afgetrokken? »Le bénéfice rapporté par l'année dernière" (1873), zoo vervolgt het verslag, »peut être évalué à 35,500,000 fr. Voilà un

---

[1] Blz. 190.

chiffre qui peut soutenir avantageusement la comparaison avec les 23 millions du budget de l'Algérie" — altijd zonder de uitgaven voor het budget van oorlog.

Aanplanting van boomen met de nijverheids-cultures in verband staande. De Stat. Gén. vermeldt eene aanmerkelijke uitbreiding van de beplanting met olijfboomen: de pluk van olijven bedroeg in 1873 82,081,791, in '74 144,343,000, in '75 88,800,323 kil. De hect. heeft eene waarde van 5000 fr. — Het verslag van '76 wijdt voornamelijk uit over de toenemende aanplanting van den Eucalyptus, belangrijk zoowel uit een industrieel als uit het hygienisch oogpunt. »Partout où cette essence a été plantée en massifs d'une certaine importance.... les fièvres intermittentes ont très-sensiblement diminué en fréquence et en gravité."[1] Als constructie-hout heeft dat van den Eucalyptus hooge waarde, en van zijn aroma wordt door de nijverheid reeds veelvuldig partij getrokken. Het was de heer Ramel die dezen sierlijken en krachtigen boom in Algerië acclimatiseerde, terwijl docter Miergues en de botanicus Muller zijne eigenschappen verder leerden kennen en gebruiken.[2]

De veeteelt is insgelijks vooruitgaande. Van 1872 tot '75 nam de veestapel toe met 5,211,196 stuks, als: 61,683 van de Europeanen en 5,149,313 van de inlanders.

In 1875 telde de veestapel 15,379,023 stuks, als:

BENAMING.	VAN		TOTAAL.
	EUROPEANEN.	INLANDERS.	
Paarden	16,399	133,704	150,103
Muildieren	12,005	123,266	135,271
Ezels	6,065	157,742	163,807
Kameelen....	39	196,940	196,979
Rundvee	112,126	940,040	1,052,166
Schapen	186,935	9,512,176	9,699,111
Geiten	57,025	3,859,323	3,916,375
Varkens	64,237	974	65,211

1 Blz. 47.

2 Zie ook het artikel: „l'Algérie et ses progrès" in de Revue britannique, November 1877.

De verwachting die men had van de verbetering der wolsoort en haar aftrek voor de europeesche industrie is niet verwezenlijkt, zegt het verslag van '76, doch de proeven tot veredeling van het inlandsch schapenras worden voortgezet. Onder de artikelen van uitvoer zullen wij echter de wol met een belangrijk cijfer vermeld vinden.

Remonte. De remonte-depôts zijn gevestigd te Blida, Mostagenem en Constantine.

Volgens het verslag van '76 leverde Algerië jaarlijks gemiddeld 3000 paarden voor de remonte van het leger. De tegenwoordige gemiddelde prijzen zijn voor het officiers-paard 857, voor het troepen-paard 667 franken. In 1876 werden o. a. de aanmoedigings-premiën voor veulens van 3 jaar weer ingevoerd.

Bosschen. Uit het verslag van '75 blijkt dat in iedere provincie een speciale dienst georganiseerd is geworden tot het onderzoek naar, het opnemen en begrenzen van de domein-bosschen. Uit dat van '76 verneemt men, dat toen 822,000 hect. opgenomen, doch slechts 171,000 daarvan op het terrein begrensd werden en geregistreerd waren; voor de overige 651,000 moest ook het gebruiks-recht nog geregeld worden; omtrent ruim een millioen hectaren had men nog slechts vage gegevens. Er werden toen gelden gevraagd tot uitbreiding van het getal der speciale commissiën.

Van een wetsontwerp tot bescherming der bosschen en het verzekeren der rechten van den Staat werd het eerste gedeelte 17 Juli '74 aangenomen,[1] en werkte vrij goed; doch branden kwamen nog menigvuldig voor. In afwachting van de complementaire wet, en met het oog op het onvoldoende personeel voor den gewonen dienst, eene 200 ambtenaren, was eene oppervlakte van 750,000 hect. in de meer verwijderde streken tijdelijk aan militair toezicht toevertrouwd moeten worden.

De Stat. Gén. stelt de boschoppervlakte van Algerië op 2,257,272 hect., als:

Pijnboomen (Pin d'Alep)	693,839	hect.
Groene eik	551,655	»
Kurkeik.	483,711	»

[1] J. d. P., blz. 1013.

„Chène Zéen" (vermoedelijk de Quercus ballota van het eiland Zea).... 96,005 hect.
Ceders .... 34,659 „
„Essences diverses et dunes" (diverse soorten en, vermoedelijk, duinbeplanting) 397,403 „
waarvan ongeveer 74,000 hect. aan verschillende gemeenten overgegeven en 326,858 als particulier eigendom erkend waren.

De meeste concessiën tot het exploiteeren van den kurkeik vroeger verleend voor 90 jaar, werden naar de voorwaarden van het decreet van 2 Februari 1870 [1] voor en na in definitieven eigendom overgedragen; slechts bij een viertal ondervond dit nog eenige vertraging die echter vóór het einde van het jaar zou hebben opgehouden, zegt het verslag van '75. Uit dat van '76 blijkt dat toen 22,000 hect. voor hoogstens 18 jaar zouden verpacht worden. Van '75—'76 werden ongeveer 550,000 kurkeiken in den handel gebracht.

Aan de beplantingen nam ook de militaire genie een werkzaam deel; van 1867—'76 beplantte zij 280 hect. met 261,606 boomen waarvan de kosten 260,558 fr. beliepen.

De opbrengst van de bosschen voor den staat bedroeg in '74 en '75 ruim 440,000 fr.; in de eerste helft van '76 reeds nagenoeg 300,000.

Handel en nijverheid. De nijverheid is in sommige opzichten vooruitgaande.

De exploitatie van de alfa waarvan wij in ons Eerste gedeelte bij „Landbouw" met een enkel woord hebben gesproken, geschiedt thans op groote schaal. De alfa groeit voornamelijk op de uitgestrekte hoogvlakten van de provincie Oran, en wordt hoofdzakelijk uitgevoerd voor de papier-fabrikatie. „Papier beau, fort et bon," zegt de Revue britannique van Aug. '73. [2] De alfa wordt echter ook reeds gebruikt bij de fabricatie van geweven goederen. De Revue verhaalt hoe de van Sedan bekende generaal Wimpffen diegene is aan wien de exploitatie van de alfa het meest te danken heeft. Volgens dat tijdschrift-artikel wordt de alfa in de haven van inscheping geleverd ongeveer tegen 15 fr. de 100 kil., en

---

[1] J. d. P., blz. 776.

[2] „Expédition de l'Oued-Guir," blz. 374; voor meer bijzonderheden verwijzen wij naar dit artikel.

geeft aan den exploitant eene zuivere winst van minstens 6 fr. „par quintal" Deze prijs-opgave komt nagenoeg overeen met die van het verslag van '76, zijnde 145 fr. de „tonne" in de haven van Oran [1]. De uitvoer die in 1869 slechts 4000 ton was, bedroeg in 1874 58000, eene waarde vertegenwoordigende van 8½ millioen fr., en werd voor 1875 geschat op meer dan 60,000. Sidi bel Abbes is het hoofd-expeditiekantoor. De transport-kosten zijn thans nog hoog. Graaf Ch. de Montebello, oud-officier van de Turcos en een der ondernemendste kolonisten van Algerië, gevestigd aan de Boe Merzoeg nabij Constantine, verwerkt de alfa in loco tot papierpap, waardoor de hooge kosten van het vervoer der bruto-plant worden uitgespaard, en gebruikt den afval, 50 pCt., tot bemesting van zijn land. De transport-kosten zullen bovendien aanmerkelijk verminderen wanneer eenmaal de spoorwegen ver genoeg zullen reiken. Met het oog op deze exploitatie werd onlangs concessie gevraagd voor een stoom-tram van Sidi bel Abbes het dal van de Mekerra opwaarts tot het dorp Magenta; en de maatschappij „Franco-Algérienne" verkreeg bij decreet van 29 April 1874 concessie voor een spoorweg van de haven van Arzew naar Saïda zonder rente-garantie, doch tegen het recht tot exploitatie van 300,000 hect. alfa. — Uit het verslag van '76 vernemen wij dat voorgeschreven is om de alfa van de bosschen van den staat en van de inlandsche gemeenten aan gene zijde van den Tell te verpachten — in den Tell was dit reeds vroeger geschied — en dat enkel in de provincie Oran 233,000 hect. in 29 perceelen tegen 160,000 fr. werden toegewezen. De belangen van de stammen zijn daarbij gewaarborgd. Engeland koopt 72 pct. van den geheelen uitvoer; Nederland vonden wij niet onder de opkoopers van dit produkt. De alfa wordt voor Algerië eene rijke bron van inkomsten, en zal krachtig medewerken tot de ontwikkeling van zijne binnenlanden.

Omtrent de mijnen van Algerië doen de Stat. Gén. en de regeerings-verslagen uitvoerige opgaven. Die industrie is aanmerkelijk toegenomen. Bij besluit van den gouverneur-generaal van 24 Sept. '75 is ingesteld een inspecteur-generaal

[1] Zeer waarschijnlijk worden hier en verder bedoeld de „quintal métrique" en de „tonne métrique" van 100 en 1000 kilo.

van het mijnwezen; Oran en Algiers maken het eene, Constantine het andere mijn-arrondissement uit; beiden zijn verdeeld in twee onder-arrondissementen, aan het hoofd waarvan ingenieurs staan.

De ijzer-exploitatie is altijd de voornaamste, en onder de ijzermijnen zijn de belangrijkste die van Mokta el Hadid (Aïn Mokra, Karezas) nabij Bona en door een spoorweg met deze haven verbonden. Haar uitvoer bedroeg in de eerste helft van 1876 184,150 ton erts, eene waarde vertegenwoordigende van 3,300,000 fr. Over hetzelfde half jaar was die der ijzermijn van de Beni Saf in Oran (nabij den rechter-oever der Tafna) 22,000. Deze maatschappij deed het dorp Beni Saf ontstaan dat thans 1000 inwoners telt, en heeft vergunning gekregen om voor eigen rekening eene inschepings-plaats daar te stellen bij Merša Hamed.

De gezamenlijke ijzermijnen voerden uit:

in 1873 .... 420,662 ton erts;

in 1874 .... approximatief 490,000;

Van de loodmijnen is steeds de voornaamste die van Kef oum Theboul bij La Calle; van de kopermijnen die van Aïn Barbar ten n. o. van Bona.

In de eerste helft van '75 brachten de mijnen op:

293,000	ton	ijzererts
1,730	»	koper »
1,452	»	lood »
540	»	zink »

In de eerste helft van '76:

234,000	ton	ijzererts
2,438	»	koper »
727	»	lood »

Zij bezigden toen 4311 werklieden.

Men kent thans 168 metaal-lagen waarvan 25 in concessie; doch velen worden niet geexploiteerd of staan stil, bij gebrek aan kapitaal of in afwachting van betere communicatie en gelegenheid tot inscheping.

Over de marmer-groeven zwijgen de regeerings-verslagen. In de statistieke-tabellen over '73—75 komt het marmer voor met een totalen uitvoer van nog geen 10,000 fr.

De produktie van olijf-olie is steeds vooruitgaande. Zij bedroeg in 1873 118,623, in '74 164,181, in '75 252,594

hectoliter, grootendeels nog inlandsch fabrikaat, doch het laatste jaar nagenoeg voor ⅓ europeesch.

De handelsbeweging bedroeg over

	1873.	1874.	1875.
Invoer.........	fr. 206,737,000	fr. 196,255,000	fr. 192,358,000
Uitvoer	„ 152,216,000	„ 149,352,000	„ 143,932,000
	fr. 358,953,000	fr. 345,607,000	fr. 336,290,000

De vermindering van den invoer, zeggen de officieele bescheiden, ligt voornamelijk in een deficit op het zilver- en gemunt geld, dat voor '74 ruim 7 en voor '75 bijna 8 millioen bedroeg. De invoer van nuttige waar was dus in '75 nagenoeg 4 millioen hooger dan in '74. Vergeleken met '73 was in '74 bovendien minder de invoer van meel, versche vruchten, koffie, olijf-olie, wijnen en manufacturen.

De vermindering van den uitvoer wordt hoofdzakelijk toegeschreven aan de daling die sommige artikelen op de groote europeesche markten, voornamelijk de granen, ondergingen.

Van 1866—1876 nam de handels-beweging gemiddeld toe met 10 millioen 's jaars, waarvan 6 uit- en 4 invoer.

Van de voornaamste artikelen van invoer over 1875 vindt men:

Geweven stoffen	met	ongeveer	70,000,000 fr.
Suiker	„	„	10,650,000 „
Koffie	„	„	2,743,000 „
Wijnen en brandewijnen	„	„	11,278,000 „
IJzer en staal	„	„	4,066,000 „
Zeep	„	„	3,501,000 „
Bougies („acide stéarique ouvré")	„	„	3,805,000 „
Bereide huiden	„	„	7,954,000 „
Metaaldraad en kabel („cordages en métaux")	„	„	4,563,000 „

enz.

Van uitvoer:

Granen....	„	„	34,000,000 fr.
Vee	„	„	8,133,000 „
Ruwe huiden	„	„	2,792,000 „
Wol	„	„	20,107,000 „

Tabak in bladen en verwerkt	met	ongeveer	8,650,000 fr.
Olijf-olie	»	»	2,925,000 »
Kurk-eik	»	»	3,767,000 »
„Joncs et roseaux" (vermoedelijk alfa)	»	»	8,572,000 »
Ertsen	»	»	9,722,000 »

enz.

De invoer van Frankrijk bedraagt 82 à 83 pct. van het geheel; de uitvoer naar Frankrijk nagenoeg 69 pct., waarop Engeland volgt met 12.39 pct.

De voornaamste havens van in- en uitvoer zijn Algiers, Oran en Philippeville.

In 1875 werden in- en uitgeklaard 9196 schepen met een tonnen-inhoud van 2,126,924, daaronder niet begrepen de kustvaart berekend op 120,000 ton. [1]

Topografische dienst en Kadaster. Deze tak van dienst telde in '76 een personeel van 184 vaste ambtenaren, en twee hulpbrigaden van te samen 54 landmeters.

Hoever de triangulatie van Algerië toen gevorderd was, is ons niet gebleken. In '60 werd met de primaire door den generalen-staf begonnen in de provinciën Algiers en Constantine; eene bazis werd gemeten bij Blida, eene tweede bij Bona. Behalve tot berekening der triangulatie werd het vaste personeel van den topografischen dienst meer bepaald gebruikt tot het opnemen van de domeingoederen en de bosschen, de vereffening van het séquestre van 1871, en de kadastrale herziening in de vroegere centrums van bevolking; terwijl de hulpbrigaden, onder controle van den vasten dienst, meer bepaald belast zijn met de opnemingen en de plans op 1/4000, tot toepassing der wet van 1873. Het verslag van '76 hoopte dat zij bij eenige meerdere bekendheid met het land en bedrevenheid jaarlijks 200,000 hectaren zouden kunnen behandelen. Zij hebben dus nog werk voor tal van jaren. Deze arbeid zal tot grondslag dienen voor de in te voeren grondbelasting.

Post- en telegraafdienst. Het postwezen is thans voor geheel Algerië georganiseerd. In '76 zijn maatregelen genomen om, waar mogelijk, deze dienst met den telegraaf-

[1] Zie verder in de „Economiste français" van 15 Sept. '77 het artikel: „Le mouvement commercial de l'Algérie en 1876".

dienst saam te smelten. Laatstgenoemde telde op het einde van '75 reeds 98 kantoren; in '76 werden er nog 16 geopend. Er is een voorstel gedaan tot het leggen van een tweeden onderzeeschen kabel van Algiers naar Marseille, omdat èen onvoldoende is en dit vooral zijn zal gedurende de tentoonstelling van 1878. Een tweede kabel ligt tusschen Marseille en Bona; deze behoort aan eene Engelsche maatschappij, is sedert Januari '75 verbonden met den kabel van Bona naar Malta, en speciaal bestemd voor den dienst tusschen Europa, Egypte en het Oosten.

De gemiddelde opbrengst van het brievenport was, volgens het verslag van '76, in de 3 laatste jaren 1,288,000 fr. Het getal der ontvangen of betaalde mandaten bedroeg in 1875 178,530, eene waarde vertegenwoordigende van 9,673,031 fr.; het getal mandaten per telegram 11,742, overeenkomende met een bedrag van bij de 4 millioen.

Het gemiddeld getal telegrammen bedroeg in de 3 laatste jaren 542,333, en de opbrengst 470,383 fr.; dat per kabel, over en weêr, gemiddeld 100,000 en de opbrengst 335,100 fr.

Publieke werken. Volgens de Stat. Gén. werden in 1873 en '74 te samen aan publieke werken besteed, als:

Door de militaire genie ruim 14 millioen fr., waarvan nagenoeg 4,900,000 aan vestingwerken en militaire gebouwen; de overige 9,200,000 aan burgerlijke werken in militair territoir.

Door den burgerlijken dienst, ongeveer 7½ millioen, als: 1°. tot drooglegging, besproeiing en putboring 391,500; 2°. gewone wegen en bruggen, waterleidingen, kanalen en fonteinen 4,260,000; 3°. havens en kustverlichting 2,448,000; gebouwen 379,000.

Onder die werken van de militaire genie wordt het onderhoud genoemd, terwijl die van den burgerlijken dienst als „travaux neufs" worden aangeduid; uit de bijzonderheden blijkt echter dat ook hier verbetering van bestaande werken bij is.

Dit maakt dus over die 2 jaar nagenoeg 22 milioen of 11 per jaar.

Het verslag van '75 vermeldt voor dat jaar 13½ millioen, en voor 1876 nagenoeg 16,800,000 aan publieke werken op een budget van 27,000,000, of bijna 2/3.

Het net van de gewone groote wegen, 7267 kilom., blijkt voldoende uit de schetskaart, die tot en met 1876 is bijgewerkt; vooreerst wordt de verbetering daarvan voortgezet; in '76 rekende men o. a. op de voltooiing van 3 groote bruggen.

Van de havenwerken vermelden wij het aanleggen van havens te Philippeville en Oran zelf, aan welke plaatsen Stora en Mers el Kebir als zoodanig dienden.

Van de waterwerken: de kanaliseering van den beneden Cheliff om de vlakte van dien naam vruchtbaar te maken; en de stuw-reservoir van de Hamiz, in het oostelijke gedeelte der Mitidja, de vlakte bij Algiers. — Ter zake van de besproeiingswerken en stuwen zegt het verslag van '75: „les réformes à apporter au régime légal des irrigations en Algérie, ont été l'objet d'une étude dirigée dans le sens des indications générales fournies par le conseil. L'analyse des faits relevés et des rapports présentés sur cette question par les ingénieurs en chef a mis en évidence d'une façon frappante la difficulté d'assimiler l'Algérie à la France pour tout ce qui touche aux règlements des eaux et aux associations syndicales. M. l'inspecteur général des travaux publics, constatant que les principales difficultés qui s'opposent à l'achèvement et à l'entretien des travaux d'irrigation proviennent de l'inertie, de l'ignorance ou parfois même du mauvais vouloir des propriétaires intéressés, propose un projet de loi ayant pour but de rendre à l'administration l'initiative et le contrôle des associations syndicales." Dit luidt eenigzins anders als de verwachting die Duval ten deze van het particulier initiatief had. — Plannen waren gemaakt tot gedeeltelijke drooglegging en beplanting met eucalyptus van het meer Fetzara bij Bona, en tot drooglegging van het zoutmeer in de vlakte van Mleta bij Oran. — De putboringen in het zuiden werden voortgezet: uit het verslag van '76 zien wij dat van 1856—'76 156 boringen waren tot stand gekomen, ter gezamenlijke lengte van 13½ kilometer, en dat genoeg water verkregen was om 5 à 6000 hect. naar eisch te besproeien, of eene stad van 200,000 zielen van water te voorzien.

Ter zake van de spoorwegen nog het volgende:

Het in 1857 ontworpen net is in ons Eerste gedeelte vermeld. De uitvoering werd eerst ernstig doorgezet in 1863,

toen de aangevangen lijnen werden overgenomen door de maatschappij „Paris—Lyon—Méditerranée." [1] In '70 werden de werkzaamheden gestaakt ten gevolge van de politieke gebeurtenissen. Eerst in 1873 hervatte de regeering haar eenigzins gewijzigd ontwerp.

Zooals onze schetskaart aantoont waren in 1876:

1°. in exploitatie: de lijnen van Algiers naar Oran, en van Philippeville naar Constantine, beiden bediend door de maatschappij „Paris—Lyon—Méditerranée," gegarandeerd door den staat voor 75 jaar ad 5 pct. over een kapitaal van 80 millioen; — de partikuliere lijn Bona—Aïn Mokra van de maatschappij der mijnen van Karezas (Mokta el Hadid);

2°. in aanleg: de lijn van Bona naar Guelma (de eerste sectie reeds in exploitatie), geconcessioneerd aan de maatschappij „des Batignolles" met rente-garantie van 6 pct. (decreet van 7 Mei 1874); — van Arzew naar Saïda (niet in het net van '57 vermeld), concessie aan de maatschappij „Franco—Algérienne," zonder rente-garantie doch met het recht tot exploitatie van 300,000 hect. alfa (decreet 29 April '74); — van Tlelat naar Sidi bel Abbes, concessie Seignette et Harding, met rente-waarborg van 6 pct. (decreet van 30 April '74); blijkens het verslag van '76 zouden de eerste sectiën van beide laatstgenoemde lijnen in het voorjaar van '77 gereed komen;

Verder waren:

3°. geconcessioneerd: de lijn van Constantine naar Setif, met veranderlijke rente-garantie, en van el Guerra (nabij Constantine) naar Batna, niet gegarandeerd, beiden aan de maatschappij Joret (wet van 15 Dec. '75); — eene lokaal-lijn van „la Maison Carrée" (nabij Algiers) naar den bergpas der Beni Aïcha, aan dezelfde, tegen waarborg van 6 pct. rente over 5,880,000 fr. kapitaal;

4°. in studie, volgens het verslag van '76: de verlenging tot Tebessa van de lijn Bona—Guelma aangevraagd door de maatschappij „des Batignolles"; — eene lijn van Mouzaïaville (bewesten Blida) over Medea naar Boghar met vertakking naar Berrouaghia (ten z. o. van Medea); — eene lijn van Tlemcen naar de kust door de Tafna-vallei.

[1] Zie de decreten van 16 Aug. en 20 Sept. 1863. (J. d. P., blz. 169 en 197).

Eindelijk had eene partikuliere maatschappij concessie gevraagd voor eenige sectiën stoom-tram langs bestaande wegen tot exploitatie doeleinden.

Over 1875 gaven de lijnen Algiers—Oran (426 kilom.) en Philippeville—Constantine (87 kilom.), de eene 1,770 de andere 10,062 fr. zuivere winst per kilom.; over 1874 respectivelijk 421 en 14,875 fr.

J u s t i t i e. Hare tegenwoordige organisatie en jurisdictie hebben wij reeds in ons Eerste gedeelte besproken. Wij herinneren dat nog alleen de inlanders van het militair territoir en in zaken waarbij slechts inlanders betrokken zijn voor den militairen rechter te recht staan, hetzij een der 6 k r ij g s r a d e n zitting houdende te Algiers, Oran en Constantine, de standplaatsen der divisiën, of de d i s c i p l i n a i r e c o m m i s s i ë n die in de standplaatsen der territoriale onderafdeelingen (subdivisions, cercles et annexes) gevestigd zijn. In deze commissiën heeft ook een lid van het parket of de vrederechter zitting, en kan de beschuldigde zich door een verdediger doen bijstaan.[1] Het zijn dus gemengde rechtbanken, en met eene vrij vage bevoegdheid: „les commissions disciplinaires connaissent des actes d'hostilité, crimes et délits commis en territoire militaire par des indigènes de ces mêmes territoires non naturalisés citoyens français et qu'il est impossible de déférer aux tribunaux civils ou militaires." De gevangenis-straffen die zij opleggen vereischen de goedkeuring van den gouverneur-generaal. Over de noodzakelijkheid tot verwijdering uit de kolonie of het internement van inlanders oordeelt de „commission disciplinaire supérieure" te Algiers, waarvan de gouverneur-generaal voorzitter is. Voor meer bijzonderheden moeten wij verwijzen naar de jongste statistiek. Daaruit of uit het verslag van '76 zullen wij echter eenige cijfers overnemen.

Gedurende het jaar 1875 bedroeg het getal crimineele zaken 210, waarbij 347 beschuldigden betrokken waren, als: 90 Franschen, 15 Israëlieten, 201 Muzelmannen en 41 vreemdelingen. Van die 347 beschuldigden werden 242 veroordeeld, als: 51 Franschen, 11 Israëlieten, 146 Muzelmannen en 33 vreemdelingen. Dit geeft voor de:

---

[1] Gereorganiseerd bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 14 Nov. 74: Zie Stat. Gén., bladz. 24.

Franschen....	1 veroordeelde	op 2,751	inw.
Israëlieten....	1 „	„ 3,008	„
Vreemdelingen....	1 „	„ 3,538	„
Muzelmannen	1 „	„ 5,226	„

In 1873 bedroeg het getal crimineele zaken 309; in 1874, 219.

In 1873 hadden de correctionneele rechtbanken te behandelen 4,567 zaken waarbij 6,252 personen betrokken waren; in 1874 5,244 zaken met 7,050; in 1875 5,469 met 7,296 beschuldigden.

Dus vermindering van crimineele, vermeerdering van correctioneele processen; het laatste is volgens het verslag van '76 „la conséquence naturelle de l'accroissement du territoire civil et aussi du déploiement d'une plus active surveillance"

Voor de krijgsraden stonden terecht in:

	1873.	1874.	1875.
Militairen....	2370	2023	1686
waarvan veroordeeld	89.66	87.39	86.47
Inlanders	586	767	655
waarvan veroordeeld	45.39	49.41	54.04
Voor de disciplinaire commissiën:			
Inlanders	771	1220	871

Het pct. veroordeelingen van deze categorie vermeldt de statistiek niet.

Overigens constateert zij dat de inlanders meer en meer toevlucht nemen tot den franschen rechter waar hun, zooals in ons Eerste gedeelte gezegd is, de keuze tusschen dezen en den inlandschen werd vrijgelaten.

„Les soins de la sécurité publique," zeide de gouverneur-generaal in de zitting van '76, „ont été l'objet de préoccupations constantes, et il est permis d'affirmer qu'à ce point de vue l'Algérie, malgré l'immense étendue de son territoire, et des difficultés de toute nature, est dans des conditions satisfaisantes quoiqu'en puissent dire ceux qui jugent ce pays sans le connaître, ou qui, avec la prétention de lui être utile, ne font que le discréditer en exagérant ou en dénaturant les faits regrettables qui peuvent s'y produire comme partout ailleurs, voire même dans les pays les mieux organisés."

Inderdaad, zeer geloofwaardige ooggetuigen roemen den veiligheids-toestand van Algerië.

Onderwijs en godsdienst. In het Eerste gedeelte dezer studie hebben wij den vroegeren toestand van het onderwijs eenigszins leeren kennen.

Wij hebben daar o. a. gezien: dat het eene wettelijke regeling miste; de geringe deelneming van de muzelmansche bevolking aan de gemengde scholen; het weinige succes van de regeering met hare speciale scholen en instellingen voor inlanders, dat tot de opheffing van de twee Arabisch-fransche collegies, van de kweekschool voor de zeevaart, en van de meisjesschool te Algiers leidde; den hoogst gebrekkigen toestand van de zaouïas of inlandsche scholen.

Sedert was in den feitelijken toestand wel eenige verbetering gekomen, doch de regeling bleef wat zij was tot het jaar 1875. Zooals wij reeds vernomen hebben, werden toen bij decreet van 15 Augustus de Fransche onderwijswetten op Algerië toepasselijk gemaakt, dus ook die op het lager onderwijs [1] behoudens eenige uitzonderingen. Zoo bleven, zeiden wij reeds, de Arabisch-fransche scholen van het militair gebied en alle Muzelmansche onder speciaal gezag van den gouverneur-generaal, en wel om staatkundige redenen, terwijl het verdere onderwijs onder den daarbij betrokken minister stond.

Wij moeten thans dat decreet van 15 Augustus [2] verder leeren kennen.

Na gezegd te hebben dat Algerië eene academische circonscriptie zal uitmaken, regelt het: 1°. de samenstelling en de bevoegdheid van den academischen raad (conseil académique) te Algiers, onder het voorzitterschap van den rector (recteur d'académie) [3]; 2°. richtte departementale raden op onder dat van de prefecten; 3°. assimileerde wat de bezoldiging betreft de leeraars en ambtenaren met die van het moederland, onder toekenning van een supplement.

Wat de samenstelling van die adviseerende raden aangaat, doen wij alleen opmerken dat daarin ook leden van de verschillende godsdienstige gezindheden zitting hebben.

De eigenlijke uitvoerende macht is de rector.

---

[1] De jongste wet op het lager onderwijs is die van 10 April 1867, (J. d. P., blz. 243).

[2] J. d. P. 1876, blz. 164.

[3] Ook de gouverneur-generaal kan presideren.

Over het middelbaar onderwijs oefent hij de bevoegdheid uit die aan de academische inspecteurs is toegekend bij art. 9 der wet van 14 Juni 1854. Over het lager onderwijs, die toegekend aan de rectors bij de wet van 15 Maart 1850; bovendien ontslaat hij op het rapport van den departementalen inspecteur de onderwijzers en onderwijzeressen en de directrices van de bewaarscholen, en benoemt ze uit de lijst opgemaakt door den departementalen raad, hetzij voor wat de erkende geestelijke scholen betreft op aanbeveling van de overheid der genootschappen of van de consistoriën voor niet-katholieken.

Terwijl de wet van 15 Maart 1850 de administratie van het lager-onderwijs aan de prefecten toekende, behoort deze voor Algerië tot de attributen van den rector.[1]

Eindelijk zullen wij zien dat hij ook bemoeienis heeft met dat gedeelte van het inlandsch onderwijs dat onder den gouverneur-generaal is gebleven.

Jaarlijks brengt hij over den toestand van het onderwijs aan dezen een rapport uit, dat verder aan den hoogeren regeerings-raad wordt onderworpen.

Onder hem staan 3 departementale inspecteurs (inspecteurs d'académie), en 6 inspecteurs voor het lager onderwijs (inspecteurs primaires).

Hooren wij nu eerst den gouverneur-generaal in de zitting van den hoogeren regeerings-raad van Nov. '75. Na het decreet van 15 Aug. besproken te hebben vervolgde hij: »le but poursuivi, tout en développant l'instruction chez les divers éléments qui forment la population de l'Algérie, est de rapprocher les indigènes des Européens en les groupant les uns et les autres dans les établissements où elle se donne. C'est dans cet ordre d'idées que les colléges arabes ont été supprimés et que leurs élèves ont été répartis dans les institutions françaises. C'est d'après ce même principe que des écoles mixtes sont organisées partout où cela est possible, et que je fais étudier en ce moment, la création d'établissements où les jeunes gens du pays, Européens et indigènes, apprendront à devenir de bons cultivateurs et de bons ouvriers. — Un des grands moyens de fusion est de pouvoir

---

[1] Zie zijn jaarverslag voor 1875 in de Stat. Gén., blz. 200.

se comprendre dans toutes les circonstances qui amènent des relations entre les diverses parties de la population. S'il est indispensable d'initier les indigènes à notre langue, il ne l'est pas moins, pour nous, de comprendre la leur. Les différents fonctionnaires de l'administration et de la justice ne peuvent s'acquitter efficacement de leur mission qu'à la condition de se passer d'intermédiaires entre eux et leurs administrés. Il fallait donc encourager, par tous les moyens possibles, l'étude de la langue arabe. Un décret du 14 Mai 1875 a élevé le taux des primes accordées à ceux qui justifient de la connaissance de cette langue; le ministre de l'instruction publique a bien voulu autoriser le recteur à l'introduire dans les examens pour le baccalauréat et les brevets de capacité; enfin, l'enseignement du français fait, dès à présent, partie des cours suivis dans les medreças d'Alger, de Tlemcen et de Constantine, pour les jeunes indigènes qui se préparent aux emplois publics énumérés dans le décret du 21 avril 1866." Ter opheldering van die aanmoediging tot het leeren van de arabische taal voegen wij hier nog bij, dat de ambtenaren die voldoen aan het examen voor tolk 3e klasse eene tractements-verhooging van 300, voor tolk 1e klasse van 500 fr. genieten. Bij de hierboven bedoelde examens is de kennis van de arabische taal facultatief, doch uit den aard der zaak eene aanbeveling.

Nu wij de algemeene strekking kennen, gaan wij uit het jaarverslag van den rector van '75 [1] een en ander vernemen omtrent den eigenlijken toestand van het onderwijs.

Hooger onderwijs bestaat eigenlijk in Algerië nog niet. Onder die rubriek brengt het verslag echter: de voorbereidende school voor de medicijnen, opgericht voor inlanders te Algiers in 1855, zooals wij vroeger gezien hebben, doch thans toegankelijk voor alle nationaliteiten; en drie hoogere cursussen voor de arabische taal te Algiers, Constantine en Oran.

De school voor de medicijnen kon zich niet uitbreiden uithoofde van gebrekkige localiteit. Zij telde 11 docenten en 65 leerlingen waarvan 15 den voorbereidenden cursus voor het doctoraat volgden, 15 werden opgeleid tot officier

---

[1] Zie: Stat. Gén., blz. 200.

van gezondheid, 24 tot apotheker, 8 tot vroedvrouw. In den loop van het jaar hadden 3 leerlingen het diploma voor officier van gezondheid, 13 dat van apotheker 2e klasse, en 8 dat van vroedvrouw verkregen.

De cursus voor de arabische taal wordt 6 maal per week gehouden, met gemiddeld 20 à 30 toehoorders 's winters, 10 à 15 's zomers. — De leerlingen zijn veelal onvoldoende voorbereid zoodat men nog tot elementair onderwijs moet afdalen. — Het rapport deed voorstellen tot ruimer beoefening van het arabisch op het collegie en de lagere school, ook om de inlandsche en europeesche kinderen nader tot elkander te brengen.

Middelbaar onderwijs wordt min of meer volledig gegeven in 9 openbare en 4 bijzondere inrichtingen (établissements libres).

De openbare zijn: het lycaeum te Algiers met 800 leerlingen, de eenige die tot alle hoogere inrichtingen van onderwijs voorbereidt; de collegiën van Constantine met 330, Philippeville met 268, Oran met 217 leerlingen, van Miliana, Bona, Setif, Tlemcen en Mostagenem met minder dan 200; een tiende collegie zou 1 Jan. '76 te Blida geopend worden; te Tlemcen en Mostagenem was het onderwijs nog kosteloos, een maatregel waarvan de overige gemeenten voor het middelbaar onderwijs waren teruggekomen.

De bijzondere middelbare scholen zijn die van Blida, Saint-François te Algiers, Saint-Charles te Blida, Notre-Dame te Oran.

Van de 2699 leerlingen die deze inrichtingen te zamen telden waren 2215 Europeanen, 298 Israëlieten en 186 Muzelmannen, deze laatsten bijna uitsluitend te Algiers, Miliana en Constantine; voor de Europenanen en Israëlieten geeft dit 1 op de 109 inwoners, eene verhouding die in 1865 een op de 165 was. — 796 leerlingen maakten klassieke studiën, en die richting was toenemende; 685 hielden zich bezig met studiën betrekking hebbende op landbouw, handel en nijverheid.

De verdere bijzonderheden zullen blijken uit de algemeene overzichts-tafel, waaronder de inlandsche scholen niet voorkomen.

BENAMING.	AANTAL.			KOSTEN VOOR:					TOTAAL der kosten voor de openbare scholen.
	INRICHTINGEN.	AMBTENAREN.	LEERLINGEN.	DEN STAAT.	HET GOUVERNEMENT VAN ALGERIË.	DE DEPARTEMENTEN.	DE GEMEENTEN.	DE PARTICULIEREN.	
				Francs.	*Francs.*	*Francs.*	*Francs.*	*Francs.*	*Francs.*
Administratie en inspectie...	—	14	—	62,500	—	12,900	2,400	—	77,950
HOOGER ONDERWIJS.									
School voor de medicijnen...	1	14	165	—	—	8,000	12,500	3,430	23,930
Cursus voor het Arabisch ...	3	3	55	11,000	—	—	—	—	11,000
MIDDELBAAR ONDERWIJS.									
Lycaeum	1	86	809	92,396	95,320	—	—	213,614	401,330
Collegiën	8	128	1623	1,200	52,260	25,200	192,957	61,085	332,702
Bijzondere inrichtingen	4	—	267	—	—	—	—	—	—
LAGER ONDERWIJS.									
Openbare scholen (écoles publiques)	453	762	37776	60,000	70,000	—	1,139,479	--	1,269,479
Bijzondere scholen (écoles libres)	121	287	7497	—	—	—	—	—	—
Normaalschool voor jongens	1	14	36	8,600	30,000	12,000	500	—	51,100
„ „ „ meisjes	1	5	8	2,500	14,000	7,500	—	—	24,000
Cursus voor volwassenen ...	—	—	3286	—	—	—	19,560	—	19,560
Schoolbibliotheken	—	—	—	—	—	—	—	2,769	2,769
Openbare bewaarscholen ...	120	215	14498	6,000	—	—	159,018	—	165,018
Bijzondere „ ...	17	82	1296	—	—	—	—	—	—
TOTALEN	780	1560	67816	244,346	261,580	65,600	1,526,414	280,898	2,378,838

Bij dit overzicht hebben wij voor het **lager onderwijs** nog eenige toelichting te voegen.

Van die 573 openbare en bijzondere scholen met 45,273 leerlingen zijn: 200 jongens-, 213 meisjes-, en 160 jongens- en meisjes-scholen. Onder die 573 zijn 157 geestelijke scholen, waarvan 115 voor meisjes, 23 voor jongens, en 19 voor jongens en meisjes, met te samen 16641 leerlingen. De leeken-scholen met 28632 leerlingen hebben gemiddeld 48 leerlingen per onderwijzer of onderwijzeresse; de geestelijke 1 onderwijzer per 58 leerlingen en 1 onderwijzeresse per 36. Van het schoolverzuim was de statistiek nog niet opgemaakt kunnen worden.

Het lager-onderwijs is kosteloos. Alle gemeenten hebben thans scholen. De helft van die scholen, zegt het rapport, wordt vrij goed geleid en geeft merkbare resultaten (des résultats appréciables); een zevende is goed, maar een derde laat nog veel te wenschen over. Het onderwijzend personeel is over het algemeen bekwaam, ijverig en gedraagt zich eervol. Van de schoollokalen was echter een klein derde „non convenable."

De normaal-scholen dienen tot het vormen van onderwijzers en onderwijzeressen; de laatstbedoelde was pas opgericht.

De cursus voor volwassenen zijn avondscholen, sedert 1870 gehouden door onderwijzers van openbare of bijzondere scholen die daartoe genegen zijn en van de gemeente eene toelage ontvangen. Uit het rapport blijkt dat zij leiding en regeling noodig hebben om beter aan het doel te kunnen beantwoorden.

92 gemeenten hebben schoolbibliotheken met te samen 11,757 boekdeelen.

De bewaarscholen, voor kinderen van 3—7 jaar, worden op 21 na bestuurd door geestelijke zusters. Het leidend personeel is echter veel te gering voor het groot aantal kinderen, en daardoor missen die scholen gedeeltelijk haar doel. Ook is de lokaliteit van een 50-tal onvoldoende.

Het voorafgaande leert dat het onderwijs in Algerië zeker nog veel te wenschen overlaat, doch tevens dat dit thans zeer behartigd wordt en dat het, plaatselijke ge-

steldheid en omstandigheden in aanmerking genomen, bij verscheidene Europeesche landen niet achterstaat. Dat het lager onderwijs zoowel in openbare als bijzondere scholen nog voor een goed deel door geestelijke broeders of zusters gegeven wordt (ruim ¼ voor wat het getal scholen en ruim ½ voor wat het getal kinderen betreft, hoofdzakelijk meisjes), is voornamelijk toe te schrijven aan het gebrek van leeken-onderwijzers. Kort na de omwenteling van 4 September '70 hadden verschillende gemeente-besturen bepaald dat het lager-onderwijs enkel door leeken zou worden gegeven; doch die besluiten, waartoe de gemeenten zooals wij weten onbevoegd waren, werden in '72 door den gouverneur-generaal te niet gedaan, zeker ook om reden van noodzakelijkheid.

Op eene omstandigheid moeten wij nog wijzen. Onder die 45,273 kinderen die de lagere school bezoeken vermeldt de statistiek slechts 1864 Muzelmansche. Terwijl de verhouding voor de Europeanen en Israëliten is ongeveer 15 kinderen op de 100 inwoners, is zij voor de Muzelmansche bevolking 1 op de 1100. Dit voor de gemengde school, waaruit blijkt dat de toenadering nog gering is. Het jaarverslag schrijft die onthouding hoofdzakelijk toe aan de onbekendheid van de onderwijzers met de Arabische taal. Zou de omstandigheid dat op die school, blijkens het hieronder te vermelden programma der Arabisch-fransche van het militair gebied, geen godsdienstig onderwijs gegeven wordt, terwijl onderwijs en godsdienst voor den Islamiet èen zijn, tot die onthouding niet evenzeer bijdragen.

Ter zake van de scholen die onder het speciaal gezag van den gouverneur-generaal bleven, geeft de statitiek de besluiten van 16 en 25 Februari '76 die ze reorganiseerden.

Het eerste betreft de 3 medreças van Algiers, Tlemcen en Constantine, bestemd ter opleiding tot muzelmansche godsdienstleeraars, rechters en onderwijzers, en tot de openbare betrekkingen die bij decreet van 21 April 1866 voor niet genaturaliseerde inlanders toegankelijk zijn gesteld. Zij staan onder hooger toezicht en administratie van de kommanderende generaals; onder den rector, voor wat de leiding der studiën en de inwendige tucht betreft. Met toestemming van dezen kunnen ook externen van elke nationaliteit

worden toegelaten. De cursus duurt 3 jaar en loopt over: Fransche taal, geschiedenis, aardrijkskunde, rekenkunde en de beginselen van het Fransche recht; de Arabische taal en letterkunde, Mohammedaansche theologie en rechtsgeleerdheid. Het onderwijs wordt gegeven door christen en muzelmansche leeraars. De directeurs genieten een tractement van 2400—3000 fr.; de Fransche leeraars van 1200—1800; de oukkaf van 600—1000 fr. Er is een admissie- en een eind-examen. In ons Eerste gedeelte hebben wij reeds gezegd dat die scholen niet bloeiden, en van 1872—'73 te samen slechts 120 leerlingen telden.

Het besluit van 25 Februari '76 heeft betrekking op de Arabisch-fransche scholen in militair gebied. Het onderwijs is kosteloos, en omvat de beginselen van de Fransche taal, het lezen en schrijven van de Fransche en de Arabische talen, de beginselen van het rekenen en het stelsel van maten en gewichten. Het onderwijzend personeel moet minstens bestaan uit een Fransch directeur en een Muzelmansch adjunct. De directeurs genieten een tractement van 1500—2000 fr.; de Fransche adjuncten van 1200—1500; de inlandsche van 1000—1400. Aan den rector werd opgedragen het ontwerpen van een reglement in overleg met den algemeenen raad.

De zaouïas worden in de officieele stukken met stilzwijgen voorbijgegaan.

Onder de wetenschappelijke inrichtingen moeten wij nog vermelden, het observatorium in 1858 door prins Napoleon te Algiers opgericht.

Godsdienst. Roomsch-katholieke: 3 bisdommen; aan het hoofd van dat van Algiers staat een aartsbisschop; 224 parochiën.

Protestantsche: 3 provinciale consistoriën; 14 parochiën; bij de telling van 1872 bedroeg het getal protestanten 6800, welk getal door de immigratie van de Elzas-Lotharingers is toegenomen.

Israëlitische: 3 provinciale consistoriën; ongeveer 33,000 Israëliten.

Muzelmansche: wordt in de officiëele documenten niet besproken.

Belastingen en finantiën. In het reeds medegedeelde

belasting-stelsel van Algerië hebben, zoover wij weten, nog geene ingrijpende hervormingen plaats gehad.

In het verslag van '75 kondigde de gouverneur-generaal wel aan dat 22 Juli '74 een ontwerp van wet was ingediend tot het invoeren eener grondbelasting; doch uit dat van '76 vernemen wij dat het nog steeds op afdoening van de kamers wachtte, en 't is ons niet gebleken dat zoodanige wet sedert tot stand kwam. Het voornemen bestond die belasting in te voeren naarmate het kadaster gereed zou komen — dus langzaam; ze gedurende eenigen tijd slechts voor een gedeelte te heffen, en nieuwe landbouw-ondernemingen en gebouwen eenige jaren geheel vrij te laten.

In afwachting en als voorbereiding daarvan wenschte men voor de arabische belastingen „l'impot de quotité" door „l'impot de répartition" te doen vervangen; anders gezegd, de zoo veranderlijke jaarlijksche taxatie van de belastbare voorwerpen die moeielijk en onvolledig is en dikwijls met zooveel misbruik gepaard gaat, door een vasten omslag. „Cette transformation qui n'est que transitoire réalise un progrès réel puisqu'elle facilite la perception individuelle et prépare ainsi les indigènes à l'impot foncier." Met 1 Jan. '76 zou de dienst der belastingen in staat zijn om die wijziging in de gemengde gemeenten toe te passen. Een daartoe strekkend decreet was reeds in '74 bij de regeering ingediend, doch schijnt nog evenmin tot stand te zijn gekomen.

Volgens P. Blanc[1] zou de voornaamste verbetering al vast wezen om de heffing aan de arabische chefs te ontnemen en aan de agenten van de schatkist op te dragen. Het groote voordeel van dien maatregel, reeds lang aanbevolen, zou zeker zijn dat er een einde kwam aan de daarmede steeds gepaard gaande knoeierijen en afpersingen, waaronder nog 2/3 der arabische bevolking gebukt ging.

Volgens het verslag van '75 bedroegen de arabische belastingen (hokor, zekkat, achour en lezma) in 1874 meer dan 15 millioen franken, en zouden in '75 bijna 2½ millioen meer opbrengen. De storting geschiedt niet meer door tusschenkomst van de arabische bureaux.

Van de arabische belastingen genieten de departementen

---

[1] „Les impôts turcs en Algérie:" Economiste français, 20 Oct. 1877.

5/10. Het decreet van 22 Oct. 1875 [1] bevestigde hen nog daarin in afwachting der invoering „van directe belastingen," vermoedelijk de reeds voorgestelde gronbelasting.

De opbrengst van het z. g. „octroi de mer" was over dezelfde jaren 4,060,423 fr. en 4,074,391 fr. Daarvan gaan af 5 pct. innings-kosten voor den staat. Van het overige genoten de departementen vroeger 1/5, de gemeenten 4/5. Ingevolge het decreet van 23 Dec. '74, dat den publieken onderstand (assistance publique) regelde, komt thans het geheele bedrag aan de gemeenten.

Omtrent de budgetten van 1873 en '74 geeft de algemeene statistiek de volgende uitkomsten:

Gemeenten:	1873.	1874.
ontvangsten	fr. 13,565,083	fr. 14,329,481
uitgaven	„ 10,481,400	„ 11,299,084
overschot	fr. 3,083,683	fr. 3,030,397

Departementen:	1873.	1874.
ontvangsten	fr. 6,323,335	fr. 8,435,116
uitgaven	„ 6,708,225	„ 8,435,116
tekort....	fr. 384,890	

Rijksbudget van inkomsten:

	1873.	1874.
gewone	fr. 21,422,804	fr. 25,503,786
bijzondere	„ 62,950	„ 413,258
buitengewone	„ 10,656,723	„ 6,324,545
	fr. 32,142,477	fr. 32,241,590

Het 4,070,981 fr. hooger cijfer van de gewone inkomsten in 1874 vloeide voort uit de meerdere opbrengst van zegel en registratie, domein, bosschen, douanen, verschillende belastingen, posterij en telegrafie.

Het hooger bedrag van de bijzondere inkomsten van '74, was het montant van de opcenten op de arabische belasting voor de conversie-wet.

De buitengewone inkomsten komen voort uit de oorlogscontributie aan de in 1871 opgestane stammen opgelegd.

[1] J. d. P. 1876, blz. 165; zie ook de decreten van 25 Aug. '52, 1 Dec. 1858 en 24 Sept. '61.

Rijksbudget van uitgaven:

	1873.	1874.
gewone	fr. 27,736,101	fr. 25,731,654
bijzondere....	» 55,057	» 220,036
	fr. 27,791,158	fr. 25,951,690

Zoodat in het jaar 1874 de gewone uitgaven door de gewone inkomsten gedekt werden.

Bij de uitgaven moeten echter nog gerekend worden die voor het gemiddeld 60,000 man sterke leger welke onder het algemeen oorlogs-budget van Frankrijk begrepen zijn; evenzoo de uitgaven voor de marine, die 5 schepen telt, en voor de maritieme diensten.

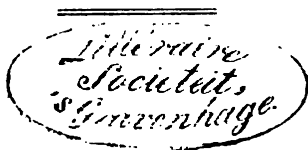
Algerië kan dus bij lange na zijne huishouding nog niet bekostigen; doch hierbij moet men ook niet uit het oog verliezen dat, zooals het verslag van '74 berekende, alleen de tabaks-regie de laatste 27 jaren eene gemiddelde winst van 18 millioen afwierp, en deze voor 1873 reeds tot 35½ millioen geklommen was.

Algemeene politieke toestand. Na de onderdrukking van den opstand van 1871 en onder generaal Chanzy genoot Algerië weer rust. Wel zag deze 29 Maart '74 zich genoodzaakt voor de gemeente Algiers den staat van beleg af te kondigen „vu les attaques et injures auxquelles certains journaux se livrent journellement contre la municipalité d'Alger" een maatregel dien de wet van 5 Januari '75[1] goedkeurde; doch de algemeene orde werd weinig gestoord. Algerië schijnt onderworpen te zijn. Alleen in het verre zuiden, en op de grenzen van Tunis en Marokko kwamen nu en dan wanordelijkheden voor die kleine expeditiën noodzakelijk maakten, en dit zal nog wel geruimen tijd het geval zijn. In het zuiden werden in '73 nog eenige onafhankelijk gebleven fractiën van de Mkhadma en Chamba onderworpen, en vertoonde zich eene kleine Fransche kolonne te Golea, het uiterste punt der Fransche bezittingen. In de Marokkaansche grensstreken waren het voornamelijk de uitgeweken onderdeelen der Sidi Cheikh, de Cheraga's en Gharaba's, wier strooptochten in '73—'75 moesten worden tegengegaan. In '73

[1] J. d. P., blz. 1111—1112.

deden eerstgenoemden stappen tot onderwerping en terugkeer; de voorwaarde dat hunne hoofden niet meer rekenen konden op een kommandement, zal wel de voorname reden geweest zijn waarom zij wegbleven, en in gemeenschap met de Gharaba's bij hunne vijandige houding volharden. Overigens had men zoowel hier als in 1874 op de grenzen van Tunis eerder te maken met onderlinge twisten die uit die naburige Staten tot Algerië overwaaiden, dan met opstand. Algerië zelf schijnt inderdaad onderworpen te zijn. Toch zal het raadzaam wezen dien schijn niet te veel te vertrouwen, en waakzaam te blijven vooral in dit tijdperk van hervormingen. Aan de hoofden en de aristocratische familiën, die door den ouden toestand gebaat werden, kunnen die hervormingen moeielijk welgevallig zijn; en mocht Frankrijk door binnenlandsche verwikkelingen of buitenlandsche oorlogen andermaal verzwakt worden, dan zouden zij denkelijk niet nalaten om het godsdienstig fanatisme andermaal ten strijde op te roepen. Frankrijk handelt daarom verstandig met het organiseren eener europeesche territoriale strijdmacht, voor het geval dat over een deel van het 19e legerkorps elders zou moeten worden beschikt; de mogelijkheid om deze tot stand te brengen heeft het te danken aan de invoering van den algemeenen dienstplicht. Dit geldt de toekomst. In alle geval heeft het voor het tegenwoordige de eerste voorwaarde tot kolonisatie en ontwikkeling, de veiligheid verzekerd. Te dier zake haalde maarschalk Randon de getuigenis aan van een der inlandsche hoofden: „une femme pourrait aller maintenant d'un bout à l'autre de la Régence avec une couronne d'or sur la tête" [1] — een sprekend beeld dat de twee voorwerpen vereenigt waarvan Mohammed's paradijs het bezit aan de geloovigen voorspiegelt.

[1] D. I, blz. 387, noot.

II.

BIJZONDERE PLANNEN VOOR DE ONTWIKKELING VAN ALGERIË.

De handelswegen door de Sahara. — Het openen eener binnenzee in Tunis en de provincie Constantine.

Hiermede kennen wij in hoofdzaak den tegenwoordigen toestand van Algerië. Alvorens ons te wagen aan een eindoordeel over het regeerings- en kolonisatie-stelsel van Frankrijk, moeten wij nog stilstaan bij twee onderwerpen die voor Algerië's toekomst van groot belang kunnen zijn, namelijk: de pogingen tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen met Soedan en Senegambië door de Sahara heen, en het plan tot het scheppen, uit een handels- en oeconomisch belang, eener binnenzee die van den Tunischen golf van Gabes tot diep in de provincie Constantine reiken zou.

Beide onderwerpen ter sprake gebracht op het Aardrijkskundig congres in 1875 te Parijs gehouden, [1] zijn sedert niet blijven rusten.

Wij zullen eerst stilstaan bij de handelswegen door Sahara.

't Is bekend dat in vroegere eeuwen een levendigen karavaan-handel bestond tusschen Soedan en Z. Europa, die zijn weg nam over Tunis, Oran en Constantine-Philippeville, en o. a. veel bijdroeg om eenige europeesche beschaving tot de binnenlanden van Afrika te doen doordringen. Vooral sedert de Fransche vestiging heeft die handel, thans geschat op 52 millioen 's jaars, [2] Algerië ontweken, en zijn weg genomen eensdeels naar Marokko over Inçalah, anderdeels over G'dames naar Tripoli en Tunis en over Moerzoek naar Egypte. [3] Vrees voor en afkeer van den christelijken veroveraar, de langdurige oorlogstoestand en zeker ook de afschaffing van den winstgevenden slavenhandel werkten

---

[1] Zie o a. het artikel van hoogl. dr. Kan: „Het belang van het Aardrijkskundig congres voor wetenschap en praktijk" in no. 2, D II. van het tijdschrift van het Aardrijkskundig genootschap.

[2] Door Largeau, die voornamelijk de Tripolitaansche Sahara verkende: (Economiste français, 23 Juni 1877, blz. 778).

[3] Zie het Overzichtkaartje van de handelswegen door de woestijn.

daartoe samen. [1] Engeland trok er partij van, maakte zich van den handel met Soedan grootendeels meester, en liet zoowel door Marokko als door Tripoli heen zijne koopwaren ook in zuidelijk Algerië binnen smokkelen.

Onder het bestuur van maarschalk Randon, toen de Fransche heerschappij tot aan de grenzen van de Groote Sahara reikte en in het binnenland rust heerschte, werden pogingen in het werk gesteld om hierin verandering te brengen door het aanknoopen van betrekkingen met de Toearegs, de Sahara-bewoners die zich het recht hebben aangematigd om tegen eene assurantie-premie [2] de doortrekkende karavanen te begeleiden, en ze bij weigering plunderen, bij verzet soms vermoorden. „La Méditerranée se couvrait de navires partis des ports de la colonie ou y arrivant. Le maréchal voulut que l'autre Océan placé derrière elle se couvrit de caravanes qui fissent rentrer dans nos mains le commerce du Soudan". [3]

Door tusschenkomst van den invloedrijken khalif der Ouled Sidi Cheikh, Si Hamza, de eerste groote inlandsche chef die zich onder Frankrijks vanen schaarde en wien men, om hem te winnen, een gewichtig kommando had toevertrouwd, gelukte het na twee jaar onderhandelens om een viertal hoofden van de Toearegs in Januari '56 naar Algiers te doen komen. Het waren de eersten die er zich vertoonden, en aan hoeveel verscheidenheid van kleederdracht en typen Algerië's hoofdstad ook gewend is, maakten hunne donkere kleeding, hun gesluierd gelaat, hunne vreemde bewapening en de bijzondere soort van kameelen (m e h a r i) die zij bereden de algemeene nieuwsgierigheid niet weinig gaande.

Hunne reputatie droeg daartoe zeker bij.

Zij stonden bekend als de roovers van de woestijn, eene reputatie gedeeltelijk verdiend, maar zeer overdreven door de Arabieren aan wie zij vrees inboezemen en die zij als overwonnen volk verachten; aan de andere zijde hadden de Arabieren de Franschen zwart gemaakt bij de Toearegs.

---

[1] De slavernij werd in alle Fransche koloniën afgeschaft bij dekreet van 27 April—3 Mei 1848 (J. d. P. blz. 115), waartoe docter Bodichon, toen voor Algerië met het „gouvernement provisoire" in betrekking staande, veel bijdroeg.

[2] Hun tarief wordt medegedeeld door Randon, D. I., blz. 451.

[3] Mém. D. I., blz. 447.

De Toearegs zijn thans beter bekend, o. a. door de mededeelingen van generaal Daumas [1] en van den Franschen reiziger Duveyrier. Even als de Kabylen zijn het Berbers, en, meer buiten bereik zijnde, hebben zij nog beter dan deze hunne aloude onafhankelijkheid weten te behouden. Wat zij òok hebben weten te bewaren is het geschreven alphabet van de taal die Romeinen en Arabieren in N.-Afrika vonden, en dat thans bekend zijnde, o. a. gediend heeft om het bijschrift te ontcijferen van een bas-relief dat voor ongeveer 20 jaar bij de ruïnen van de oude kolonie Rusubezer (bij kaap Bezer, tusschen Boegia en Dellys) gevonden werd. Niet enkel door de taal zijn de Toearegs verwandten van de Kabylen. Men vindt bij hen de meeste instellingen en gebruiken van den Djurjura terug. Ook zij hebben hunnen aàda en hunne djemâas; ook zij straffen niet met gevangenis, en laten ingeval van moord het recht van represaille aan de verwandten van den verslagenen over; de wet van de anaïa is bij hen van kracht; zij zijn een sterk ras, intelligent en nijver, verfoeien den leugen, beminnen den oorlog, de welsprekendheid en de groote feestelijke maaltijden. Zij zijn insgelijks geen fanatieke Muzelmannen noch in den regel polygamen. De vrouw beweegt zich bij hen in vrijheid en ongesluierd, evenals bij de Kabylen, en neemt een hooger maatschappelijk standpunt in. Het teeken van het kruis dat de vrouwen van den Djurjura als tatoeage op het gelaat dragen, vindt men bij de Toearegs op het het voorhoofd, aan den zadelknop, de handvat van den sabel, tot in hun alphabet. [2] Op het stuk van godsdienst zouden de Sahara-bewoners overigens de utiliteits-philosophie betrachten van het spreekwoord: „nous ne pouvons être ni musulmans, ni juifs, ni chrétiens; nous sommes forcément les amis de notre ventre". [3]

De echte Toearegs vindt men volgens generaal Daumas in den dsjebel Haggar, de Ahaggar van Duveyrier, die over dat nog weinig bekend gebergte, dat in de Sahara

[1] „Moeurs et coutumes de l'Algérie", Paris 1853.

[2] Bibesco: „les Kabyles du Djurjura," Rev. d. D. M. 15 Dec. 1865, blz. 869—'71.

[3] Duval: „Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie," Bulletin de la Société de géographie, Juillet et Août 1865.

onder den kreeftskeerkring gevonden wordt, op het congres van Parijs eenige bijzonderheden mededeelde: 't is vermoedelijk van vulkanischen aard, heeft in den regentijd veel water, heeft bosschen, 's winters besneeuwde kruinen, eene zeer belangwekkende flora en fauna, zoodat het ook in de Groote Sahara niet aan verscheidenheid ontbreekt.[1] In dat bergmassief trekken de Toearegs-Hazar (Hoggar), zooals Daumas ze noemde, zich 's winters terug om tegen het voorjaar, het tijdstip dat de karavanen zich in beweging zetten, de woestijn op hunne vlugge mehari in te gaan en hun handwerk uit te oefenen.

Andere Toearegs of verwandte stammen hebben vaste verblijfplaatsen waar zij zelven handel drijven en die voorname marktplaatsen of vereenigingspunten zijn voor de karavanen vice-versa Soedan en de Mohammedaansche staten van N.-Afrika. Zoodanige zijn: Inçalah, de voornaamste stad van den Toeat, eene onderhoorigheid van Marokko, volgens Duval een Dorado van pl. m. 800 G. M.[2] met 365 ksours [2]; G'dames tot het gebied van Tripoli behoorende, Ghât en andere, waaromtrent wij meer zullen vernemen.

Van die eerste toenadering van Januari '56, bij welke gelegenheid de Toearegs door houding en taal te Algiers een goeden indruk maakten, werd door Randon partij getrokken om door kapitein Bonnemain van de Spahis in den winter van '56 eene reis te laten doen naar G'dames. Van uit de Oued Soef nam hij zijn weg over de oasen Bir Mouïssa en Taffrit, en bereikte in een paar weken die 135 fransche uren verwijderde stad van 7 à 8000 inwoners. Eerst met koelheid en achterdocht bejegend, werd hij na de noodige ophelderingen omtrent het doel zijner komst gegeven te hebben goed ontvangen. Gedurende de 6 dagen die hij er doorbracht, verzamelde hij vele gegevens omtrent den handel die te G'damès gedreven werd,[3] en keerde over Bir R'ardaya, eene meer westelijke oase, naar den Soef terug.

Een tweede bezoek van Toearegs en van een paar no-

---

[1] Volgens R., D. I., blz. 252—'53 ligt de dsjebel Hoggar op 10 dagreizen van Inçalah in de richting van Tomboektoe en van Bornoe, en maakt waarschijnlijk de waterscheiding uit tusschen de Niger en het Tchad-meer.

[2] „D'Alger à Tombouctou", blz. 125—27.

[3] Zie deze: Mém. D. I., blz. 451

tabelen uit den Toeat aan Algiers vond plaats in het begin van '58, en had ten gevolge dat in het laatst van dat jaar eene handels-karavaan, georganiseerd door kooplieden van Algiers en onder het geleide van den daartoe door het gouvernement uitgekozen tolk Bou-Derba, van uit Laghoeat zich op weg begaf naar Ghât. Dank zij de goede diensten van cheikh Othman, een der hoofden van de eerste toearegsche deputatie, slaagde zij daar volkomen, niettegenstaande de achterdocht door de vroegere arabische hoofden van Toegoert tegen haar opgewekt. Hoewel nog alleen de karavanen van Egypte, Fezzan en G'dames waren aangekomen, bevonden zich toen te Ghât toch reeds meer dan 6000 vrachten, meest engelsche goederen. Den weg van 350 fransche uren legde zij af in 33 dagen, zonder andere moeielijkheden te ondervinden dan de overigens niet geringe aan eene Sahara-reis verbonden.

Evenals men deze vroeger overdreef, is het thans eenigszins mode geworden om die geheel weg te cijferen, vooral door hen die alleen kennis maakten met de Algerijnsche Sahara of in de Groote woestijn slechts een voet zetten. Wij hebben reeds gezegd dat tusschen deze nog al verschil is. Van de Algerijnsche geeft Duval zelfs eene uitlokkende beschrijving.[1] Onder hen die aan de verschrikkingen der woestijn twijfelden behoorde ook Bou Derba. „Habitué," zegt Randon,[2] „à trouver dans le Sahara algérien de nombreux nomades, d'immenses troupeaux, et tous les deux ou trois jours, de riches oasis, il doutait du désert comme Jacquemont doutait de la tempête avant d'être entré dans l'Océan indien. Mais quand il vit toute végétation disparaître, sauf quelques arbres rabrougis; les sables roulés par les vents en dunes mobiles, où les chameaux entraient jusqu'au poitrail; les roches calcinées par un soleil torride; pas un être vivant; un ciel de feu, une terre brûlée sur laquelle passe si souvent le terrible sirocco, et les espaces sans bornes, sans vie, il reconnut la seule chose que l'homme n'ait pas encore vaincue, le désert, „la terre de la peur" comme son guide l'appelait. Cependant qu'une pluie survienne, et dans les inombrables vallées que forme la succession in-

1 Blz. 119—122.
2 D. I., blz. 457.

interrompue des collines, l'herbe, en une nuit repousse; une saison pluvieuse remplit les sources, et, disait le chef Touareg, donne pour trois ans dans les vallées de la végétation au Sahara. Mais il y avait cinq années que la sécheresse durait, et la misère était extrême partout où quelques groupes d'habitations existent. . . . Toutefois l'eau ne manqua pas à notre caravane; elle trouva toujours des puits, même des sources artésiennes qui révèlent l'existence d'une nappe souterraine à peu de profondeur, et elle atteignit Ghât sans difficultés sinon sans fatigue." Deze laatste omstandigheid deed maarschalk Randon te recht de hoop voeden, dat putboringen in die streken zeer goed uitvoerbaar zijn, en het de Franschen zoodoende gelukken zal om in die „solitude de la mort" eenmaal de noodige etappen daar te stellen. Wanneer men zich herinnert dat hunne eerste werkzaamheden van dien aard in '55 in den naburigen Soef met goed gevolg bekroond werden, dan is het wel aan te nemen dat deze tot betere waardeering en tot toenadering van de zijde der Toearegs medewerkten.

Die aanrakingen van '56 en '57 waren dus gelukkig geweest. Het blijkt ons niet of sedert handels-betrekkingen tusschen Algerië en de Sahara onderhouden werden, en hoe de verhouding was. 't Is bekend dat de duitsche reiziger Rohlfs van 1860—'67 in N.-Afrika rondzwierf, Marokko bereisde, als Arabier verkleed met eene karavaan van Toearegs Inçalah met levensgevaar bezocht, verder naar het Tchad-meer doordrong en van daar over de hoogvlakte van Jacoba langs Binoe en Niger naar Lagos, aan de golf van Guinea, terugkeerde; dat de Fransche reiziger Duveyrier in 1860 te vergeefs beproefde om van Algiers uit Tomboektoe en de Niger-staten te bereiken; dat onze kloeke landgenoote, freule Tinne, einde Januari '69 zich van Tripoli naar G'dames en Moerzoek begaf om van daar vooreerst Ghât te bereiken, doch 1 Augustus van dat jaar op eenige dagreizen van Moerzoek vermoord werd door het geleide van Toearegs dat de cheikh van Ghât, Iknoukhen, haar verstrekt had; eindelijk zou de fransche reiziger Dournaux-Dupéré in 1874 bij denzelfden stam geworgd zijn. Omtrent dezen moord vernamen wij echter geene bijzonderheden, en Duveyrier zeide omtrent Dupéré eenvoudig: „mort au cours de ses travaux."

De dood van freule Tinne is uitvoerig medegedeeld in het tijdschrift van het Aardrijkskundig genootschap [1]; de invloed van een aan Iknoukhen vijandigen marabout die zich bij den tocht aansloot en hebzucht schijnen geleid te hebben tot de euveldaad, waarin een arabisch bediende een der voornaamste medeplichtigen was. Noch de cheikh van Ghât, dezelfde omtrent wien maarschalk Randon zoo gunstig getuigde [2] ter zake der reis van 1858, noch dien van Moerzoek, Hadsji Ibrahim, waren daarbij betrokken, en Duveyrier wilde dan ook niet de verantwoordelijkheid daarvan zien uitstrekken over het geheele volk der Toearegs, wier goede hoedanigheden hij tijdens zijn verblijf onder hen had leeren waardeeren. In 't begin van '77 vernam men dat Dr. Erwin von Bary, die te Ghât ongehinderd vertoefde, daar met den moordenaar in aanraking was gekomen, dat deze wel in vrijheid rondliep, doch de bevolking niets met hem te doen wilde hebben en verklaarde dat op hem en zijn medeplichtigen een vloek rustte. De Franschen lieten zich dan ook niet afschrikken. In Februari '74 ondernam Soleillet met een geleide van Chamba [3] de reis van Golea, het uiterste punt der Fransche bezittingen en dat in '73 door eene Fransche kolonne bezocht was, naar Inçalah, doch werd hier door de djemâa niet toegelaten omdat hij niet voorzien was van brieven van den keizer van Marokko; 't is zijn voornemen dit jaar ('78) naar Senegambië te gaan en van daar naar Tomboektoe. In den winter van '75 op '76 maakte Largeau, gesteund door eene subsidie van het Aardrijkskundig genootschap te Parijs, andermaal de reis van Biskara naar G'adames, vergezeld door drie andere Franschen Lemay, Faucheux en Say. [4] En in 't begin van '77 togen Caillol, Foureau, Cressel en Say, dezelfde jeugdige marine-officier die aan den tocht van '76 deelnam, van Algiers naar Oearlga. Na de handelsgelegenheid van deze oase, die 5 dorpen telt, opgenomen te hebben, keerden de drie eerstgenoemden naar Algiers

---

[1] No. 3 van D. I.

[2] D. I., blz. 453—'55.

[3] Eene vredelievende stam, de postboden en colporteurs als het ware tusschen de Beni Mzab en den Toeat.

[4] Zie de „Illustration" van 9, 16 en 23 Sept. 76.

terug, doch Say zou verder gaan om met de Toearegs betrekkingen aan te knoopen. [1]

Sedert 20 jaar is deze quaestie bij Fransche geographen en handelaars aan de orde. Reeds in '56 schreef Duval zijn artikel „d'Alger à Tombouctou," dat over het algemeen wat al te optimistisch gekleurd is. Hij had een zeer goeden dunk van de Toearegs, ook op grond van de ervaring en de mededeelingen van Richardson, volgens wien zij, vooral in de steden, de Arabieren in onderwijs en beschaving ver vooruit zijn. „Avec des forbans d'aussi bonne pâte," zeide Duval, „on comprend que les alliances soient faciles. Pour s'en faire des amis, les chefs de caravane emploient un moyen dont l'originalité ne saurait être niée, sinon imitée. Ils épousent une femme parmi les Touaregs, en même temps qu'ils en possèdent une chez les Chamba, ennemis (?) des Touaregs, une troisième à l'oasis de Touat, et une quatrième à Tombouctou. Ils échelonnent ainsi sur toute leur route les quatre femmes légitimes qu'autorise le Coran. Autant de ménages, autant de familles, autant de tribus amies pour les caravanes que conduira l'époux, le père, le parent." Zeker eene vernuftige matrimoniale handelspolitiek, doch die de Franschen niet ten dienste staat.

Onder de artikelen van invoer noemt Randon, behalve andere levensmiddelen, in de eerste plaats granen, terwijl Duval alleen van winkelwaren gewaagde; verder noemen zij lakens en fijne wollen stoffen en kleedingstukken, calicots, gedrukte katoenen zakdoeken, ruwe zijde, glas- en metaalwaren, koraal en andere sieraden, messen, scharen en wapens, tabak en papier. De artikelen van uitvoer, ter zake waarvan hunne opgaven ook eenigszins verschillen, zouden hoofdzakelijk zijn: ivoor, gom, goudpoeder, indigo, dierenhuiden, struisveeren, leder- en vlechtwerk, blauwe inlandsche katoenen, reukwerken en reukhout. Tot de speciale produkten van de Sahara zelve brengt Soleillet: sumac, op de steenachtige plekken overvloedig voorkomende en voor het looien der huiden te Marokko gebezigd (marokijnleer); henné dat gebruikt wordt als geneesmiddel en als cosmetiek; rozen die in de oasen in groote massa gekweekt worden; séné; gom; galnoten; tronnia, als natron

[1] Zie de „Illustration" van 13 Oct. 77.

in den handel gebracht, een produkt der zoutmeeren; salpeter, dat aangetroffen wordt op de zandige vlakten en kalkrotsen; ruwe geitenvellen, enz. [1] Randon en Duval beloofden aan den handel groote winsten. Reeds spreekt men, zoo schreef laatstgenoemde in '56, van een spoorweg van Algiers naar de kolenmijnen van den Toeat, en nog in deze eeuw zal men dien verlengd zien tot Tomboektoe, zoodat die aloude stad, waar vroeger eene bloeiende hoogeschool gevonden werd, in stede van op 3 maanden, op slechts 3 dagreizen van Algiers verwijderd zal wezen. Sedert zijn eene groote 20 jaar voorbijgegaan, waarin Frankrijk weinig rust genoot om dergelijke grootsche plannen te kunnen verwezenlijken. Ze zijn intusschen niet opgegeven, en nog onlangs op eene der laatste algemeene vergaderingen van ons Aardrijkskundig genootschap, bepleitte de heer Soleillet dien spoorweg naar Tomboektoe, en knoopte hij daaraan een nog grootscher droombeeld vast, namelijk de kolonisatie van de Sahara door de negerbevolking van Midden Afrika die thans in slavernij verkeert!

Op het Parijsche congres van 1875 werd die quaestie van de handelswegen door de Sahara insgelijks besproken. Duveyrier en Soleillet waren voorstanders van den weg over Inçalah naar Tomboektoe en St. Louis. Volgens Rohlfs moest de weg naar Tomboektoe en de Niger-Staten niet van het Noorden uit gezocht worden door de fanatieke stammen heen die de christenen haten, en vreezen om door Frankrijk veroverd te worden, en door de onherbergzame woestijn die zeer veel tijd verloren doet gaan; wilde men dien weg, dan was het wel zoo veilig van St. Louis naar Algiers als omgekeerd te reizen; maar korter en veiliger, volgens hem, is de weg van de kust van Guinea over de hoogvlakte van Jacoba. Omtrent deze laatste bewering is twijfel gewettigd, wanneer men de eigen mededeelingen van Rohlfs over zijne reis door Jacoba raadpleegt: [2] die weg toch, zoo korter, schijnt vooreerst noch veiliger noch gemakkelijker te zijn, en tot nog toe schijnen de handels-karavanen er ook zoo over te denken. Maar hier geldt bovendien nog eene andere quaestie: de weg van de

[1] Zie tijdsch. Aard. genoot. D. I. no. 8, blz. 392.
[2] Zie „l'Explorateur" van 19 Aug. 75, blz. 107.

kust van Guinea naar Soedan is de weg voor Engeland, niet dien voor Frankrijk; en de Franschen hebben dus gelijk met te trachten Soedan te bereiken uit Algerië door de Sahara, hetzij uit St. Louis in Senegambië. De opmerkingen van den duitschen reiziger zullen wel in de eerste plaats daarom minder ingang bij hen vinden. Voor Frankrijk zal het voornamelijk er op aankomen zich met de Toearegs te verstaan, aan dezen vertrouwen in te boezemen; en dit schijnt gemakkelijker te zijn dan overleg en verstandhouding met de wilde en woeste negerstammen die tusschen Soedan en de kust van Guinea gevonden worden.

Met die quaestie van de handelswegen staat tot zekere hoogte in verband het plan tot het scheppen der reeds genoemde binnenzee,[1] door het doorgraven van de zandruggen die de zoutmeren Melrir, Rharsa en Djerid onderling scheiden, en van den dorpel van Gabes die laatstgenoemd afscheidt van de Middellandsche zee. Deze binnenzee die den landweg door de Sahara ten gunste van Algerië aanmerkelijk zou bekorten, zou tevens, meende men, de gunstigste gevolgen hebben voor het klimaat van Algerië en de vruchtbaarheid van de aangrenzende streken. Reeds in '45 hadden de genoemde chotts (sebka's) de opmerkzaamheid van Fransche geleerden getrokken; op grond zoowel van de mededeelingen van oude schrijvers, als van locale overleveringen dat de zee vroeger den voet van het Aoëres-gebergte bespoeld had, meende men hier het bekken der Triton-baai te moeten zoeken, waarvan door Ptolemeus op het einde der IIe eeuw nog gewag wordt gemaakt, doch die sedert verzandde en opdroogde; en eenige hoogte-waarnemingen van den kommandant Boblaya leerden dat de belangrijkste van die chotts, de Melrir, geheel tot Algerië behoorende, beneden de oppervlakte der zee gelegen is. Die waarnemingen, evenals latere, gaven echter niet de vereischte zekerheid. Het was de kapitein van den generalen-staf Roudaire die deze zekerheid verschafte, en het denkbeeld opvatte van die binnenzee die aan de aangrenzende Sahara-streek vruchtbaarheid en leven moest teruggeven. In '72—'73 had hij daar geodesische

[1] Zie nevensgaand schets-kaartje.

werkzaamheden verricht. Van '74—'75 trad hij er op als chef eener officieele wetenschappelijke commissie die het noordelijk gedeelte van chott Melrir verder verkende en waterpastte.

Over zijn plan schreef hij een artikel in de Revue des Deux-Mondes van 15 Mei '74, doch moest zich toen voor het Tunisch gedeelte van het bekken der chotts grootendeels met hypothesen behelpen.

Reeds in '74 was het een onderwerp van overweging en discussie, zoowel bij de Academie van Wetenschappen als bij het Aardrijkskundig Genootschap, en op beider advies vroeg en verkreeg de minister van onderwijs een crediet van 25000 fr. om kapitein Roudaire in de gelegenheid te stellen zijne waterpassingen en waarnemingen in Tunis voort te zetten; het Aardrijkskundig genootschap teekende in voor 1500 fr.

Ook op het Aardrijkskundig congres van '75 werd die binnenzee door hem ter sprake gebracht. Hij vond daar tegenspraak, vooreerst bij den mijn-ingenieur Fuchs, die op grond van barometrische hoogte-bepalingen en van waarnemingen door hem in Tunis verricht beweerde, dat het Tunische bekken niet beneden den spiegel der Middellandsche zee lag, dat het doorgraven van den drempel van Gabes ook om zijne geologische gesteldheid groote moeielijkheden zou opleveren, en vreesde dat die binnenzee een broeinest van miasmen worden zou. De voorzitter van het Italiaansche genootschap, Correnti, deelde mede als de conclusie van het rapport eener Italiaansche commissie die het terrein bezuiden Tunis en den rug van Gabes had onderzocht, dat de zee dien rug niet overschreden had sedert de laatste geologische omwenteling die het noordelijk deel van Afrika in het leven riep, en het openen van die binnenzee onuitvoerbaar was, doch hij kon de door Roudaire gevraagde waterpassingen toen niet overleggen.

Naar aanleiding van die congres-debatten vroegen vreemde geleerden zich reeds af, wat de invloed van die binnenzee op het klimaat van West-Europa zijn zou, en sommigen gingen zelfs zoover van daarin een groot koelvat te zien, waarvan wij den bespoedigden terugkeer eener ijsperiode zouden

te verwachten hebben![1] In de Parijsche Academie van wetenschappen had Leverrier reeds het gevoelen weërlegd, als zou een betrekkelijk zoo kleine zeeboezem in N. Afrika ongunstig kunnen werken op het klimaat van Europa, en evenals de Lesseps gunstig over het plan gesproken.

In '77 verscheen het rapport van Roudaire terzake van de opdracht hem door den minister van onderwijs in December '75 gedaan.[2] Wij zullen daaruit een en ander overnemen. Laat ons al dadelijk zeggen hoe Roudaire constateert, dat de Italiaansche commissie zich meer dan 22 meters vergislte met het hoogste punt van den rug van Gabes te bepalen op 68,40 m. boven laag water in plaats van op 46,36; dat het Tunisch gedeelte van het bekken wel degelijk beneden zeepeil gelegen is, en dat in de nabijheid van de vermeende uitmonding der vroegere Triton-baai, de Oued Melah, volstrekt geen harde rotsgrond wordt aangetroffen; eindelijk dat de oasen van den Nifzoua en den Djerid niet met overstrooming bedreigd worden, noch de artesische bronnen van den Oued Rhir met infiltratie, zooals door anderen gevreesd werd.

Het eerste gedeelte van het rapport bespreekt de werkzaamheden en waarnemingen van '74—'75 op Algerijnsch gebied; het tweede die van '76—'77 in Tunis; daarop volgt een historisch betoog om te bewijzen dat het bedoelde bekken dat van de Triton-baai is; het vierde gedeelte geeft een overzicht van de te verrichten werkzaamheden en eene globale begrooting van kosten; het vijfde somt de gevolgen op van het tot stand komen der binnenzee; het zesde eindelijk is eene weërlegging van de bedenkingen daartegen ingebracht.

De chotts doen zich voor als uitgestrekte vlakten bedekt met eene laag gekristalliseerd zout, die op sommige plaatsen tot 60 en 80 c.m. dikte heeft. Onder de korst van den chott el Djerid, bestaande uit een mengsel van zout en

---

1 Dr. Kan, Tijds. Aard. gen., D. II, no. 2, blz. 108—109.

2 „Rapport à Mr. le ministre de l'instruction publique sur la mission des chotts. Études relatives au projet de mer intérieure, Paris, imprimerie nationale, 1877". — Een goed resumé daarvan gaf de Economiste français in zijn nummer van 23 Juni '77, en een bezwaarschrift in dat van 30 Juni.

zand, hier en daar vast genoeg voor den doortocht van de karavanen, bevindt zich een meer waarvan de bodem minstens op 20 à 30 m. beneden de oppervlakte der zee gelegen is; die korst zelve ligt aan beide uiteinden van het bekken daarboven; zij steunt hier en daar op dwarsdorpels, en ondergaat bij hevigen wind sterke schommelingen; de chott el Djerid heeft eene oppervlakte van ongeveer 5000 kilom.² — El Rharsa ligt in het midden op 30 à 40 m. beneden zee, en heeft aan beide uiteinden nog eene diepte van 20 m. op eenige kilom. van den oever; zijne oppervlakte bedraagt ongeveer 1350 kilom.² — Van chott Melrir, 6700 kilom.² groot, is de ligging in het midden van 21—31 m. beneden zee of juister gezegd op 25 à 35, want blijkens de jongste waterpassingen moeten de côtes van chott Melrir, vroeger bepaald, met 3,86 m. worden verminderd. — Tusschen Melrir en Rharsa vindt men nog de kleine chott el Asloudj, 80 kilom.², van 1 tot 2 m. diepte.

Omtrent de ruggen tusschen de chotts vindt men het volgende. De Asloudj wordt gescheiden van de Melrir en de Rharsa door duinen van 5 à 6 m. hoogte. De duinenrij tusschen Rharsa en Djerid is het smalst en het laagst nabij Kriz; in het midden van die breedte van 10 kilom. verheft zich echter een rug van 2 à 3 kilom. dikte, waarvan het hoogste punt 45 m. boven de oppervlakte der zee ligt. De dorpel van Gabes heeft eene breedte van 22½ kilom.; daarop verheffen zich twee rijen duinen waarvan het hoogste punt der meest landwaartsche 46.36 m. bereikt; de tusschenruimte wordt ingenomen door den chott Hameïmet; en zij worden doorsneden door eene terrein-verlaging, de bedding der reeds genoemde Oued Melah, die thans uit twee waterloopen bestaat, de eene zeewaarts de andere naar den Djerid stroomende, van af het hoogste punt dat 28,45 m. bereikt op 10½ kilom. van het strand.

Volgens het plan Roudaire zou men eerst den rug van Kriz moeten doorgraven, en daarna den lagere tusschen de chotts Rharsa en Melrir om het onderaardsche meer van el Djerid in deze gedeeltelijk over te storten; het algemeene peil zou dan zijn — 9,06 m., of de verdamping gedurende de 3 jaar voor dit werk vereischt in rekening brengende, — 12 m. zijn; eindelijk moet de rug van Gabes worden door-

gegraven om aan de zee toegang te verschaffen. In ronde cijfers zal men 30 millioen kub. meter te vergraven hebben, worden de kosten — volgens Fuchs minstens 300 millioen — op 25 à 30 millioen fr., en de tijd van uitvoering op 9 jaar geraamd. De geheele zeeboezem zou eene 375 kilom. lang en 50 à 60 breed zijn.

. Het eerste gevolg van het openen dier binnenzee zou eene gunstige wijziging wezen van het te warme en drooge klimaat der aangrenzende streken. Blijkens mededeelingen van de Lesseps in de zitting der fransche Academie van 22 Juni '74, is dit voor de landengte van Suez het gevolg geweest van de vulling der daar aanwezige zoutmeren. In Algerië zouden de lokale omstandigheden gunstiger zijn. Het Aoëresgebergte, dat hoogten bereikt van 2300 m. en zelfs midden in den zomer nog sneeuw draagt, zal hier de rol vervullen van condensator der verdamping van de binnenzee, die Roudaire op 783,000,000 hectol. daags schatte. In regens neerkomende, zullen deze de zuidelijke hellingen van den Aoëres vruchtbaar maken, weer regelmatige waterloopen doen ontstaan die de binnenzee toevloeien, en aan de uitgestrekte thans grootendeels dorre vlakte ten noorden van de chotts hare vroegere welvaart zullen teruggeven. De thans nagenoeg opgedroogde Soef en Rhir en de Djedda, die Laghoeat besproeit, zullen insgelijks weer regelmatige rivieren worden die vruchtbaarheid verspreiden. De sirocco over die binnenzee heenstrijkende zal niet langer een alles verschroeiende wind zijn, hetgeen van het meeste belang is voor de provincie Constantine die meer dan 1/3 van de graanproduktie van Algerië oplevert. Eindelijk zal die binnenzee, zooals reeds gezegd is, het handels-verkeer van Algerië en Tunis met het Zuiden bevorderen. Kortom gezondheid, landbouw, handel en nijverheid, veiligheid en beschaving, zullen daardoor aanzienlijk worden gebaat.

Het rapport Roudaire werd 7 en 21 Mei 1877 behandeld door de Academie van wetenschappen. De meerderheid van de commissie verklaarde „que l'introduction des eaux de la Méditerranée exercerait sans nul doute une très-favorable influence sur de vastes contrées actuellement stériles," en stelde aan de Academie voor „d'accorder à Mr. Roudaire l'encouragement de ses éloges." Die conclusiën werden aan-

genomen. De leden Dumas en Daubrée meenden echter dat nadere studiën noodig waren om de mogelijkheid, de opportuniteit en de nuttigheid van het plan aan te toonen. Zij waren niet overtuigd dat die binnenzee niet na verloop van zekeren tijd zou opdroogen, en dat zij voor klimaat en vruchtbaarheid den weldadigen invloed zou hebben dien Roudaire daarvan verwachtte. De Lesseps daarentegen verklaarde andermaal „que d'après l'expérience de travaux analogues, il restait convaincu de la convenance, de l'utilité et de la possibilité du remplissage de la mer intérieure." — Ook buiten de Academie werd de discussie voortgezet. Naudin o. a., insgelijks lid van de Academie, sloot zich aan bij de minderheid, en ging verder: hij vreesde, zooals ook Fuchs reeds gezegd had, dat die binnenzee een verpestend moeras zou worden; die zee zou in alle geval eene onbeduidende diepte hebben over groote oppervlakten, met name van haar omtrek; zij zou moeielijk te bevaren zijn, gevaarlijk wegens de vele nauwe doorgangen en zandbanken, en het strand op vele plaatsen niet te bereiken voor de minst diepgaande vaartuigen. — Ook anderen voorzagen dat het met die zee gaan zou als met de vroegere Triton-baai, indien deze ooit bestaan had. Door zandverstuivingen en aanvoer van vaste stoffen uit den Aoëres zou zij verzanden. In alle geval was het eene zeer onzekere speculatie voor het kapitaal. De doorgraving van de landengte van Suez b.v. leverde stellig ook groote moeielijkheden op, maar het was zeker dat, zoo zij tot stand kwam, zij voordeelig zijn zou voor de ondernemers en voor het publiek. Dit nu kon niet gezegd worden van die binnenzee, en 't was dus zaak om hierop het spreekwoord toe te passen „dans le doute, abstiens-toi," — wat zeker voorzichtig maar niet altijd even wijs is.

Tot zoover de stand der quaestie. Mocht het plan Roudaire verwezenlijkt worden, dan zouden de reeds ontworpen spoorwegen naar Tebessa en Batna de binnenzee wel spoedig bereiken, en haar met de havens van Bona en Philippeville in verbinding brengen.

Zooals men ziet houdt Frankrijk behalve met inwendige hervormingen zich bezig met ver reikende plannen voor Algerië's toekomst.

De algemeene toestand der kolonie laat dit toe. De verovering van Algerië is voltooid, het land schijnt onderworpen te zijn, zeiden wij.

Doch is Frankrijk nu verder op den goeden weg tot ontwikkeling zijner nieuwe bezitting? Deze vraag dringt zich ten slotte van zelve op.

Wij zullen trachten het antwoord te benaderen.

Daartoe gaan we ons niet verdiepen in eene beschouwing van de verschillende koloniale stelsels, 't zij Algerië vergelijken met Noord-Amerika, met Britsch- of Nederlandsch Indië zooals dit meermalen gedaan is. Geen stelsel is zoo pasklaar dat men slechts te kiezen heeft, evenmin is men bij het uitgangspunt tot zoodanige keuze in staat of gereed, en dergelijke vergelijkingen in het algemeen genomen gaan doorgaans mank omdat de toestanden te uiteenloopend zijn, zoowel die van de kolonie als van het moederland. Arabieren en Kabylen zijn geen wilde en weinig talrijke Indianen die men kan verjagen of uitroeien, de Franschen zijn geen Yankees; Algerië is geen land van zoogenaamde koloniale produkten met eene dichte bevolking in steden en dorpen gevestigd en tot Staten vereenigd, die men als vazallen kan exploiteeren; 't is geen van die handelskoloniën waar kapitaal en ondernemingsgeest onmiddellijke en groote winsten kunnen behalen, die soms in korten tijd maar ook vóór korten tijd een hoogen trap van bloei bereiken. Algerië — hierover zijn allen het thans eens — is eene landbouwkolonie met eene langzamer maar dan ook duurzamer toekomst; het kan de eerste levensbehoeften overvloedig voortbrengen, en weer worden wat het eenmaal geweest is, eene korenschuur. Zijne kolonisatie is hoofdzakelijk eene quaestie van landontginning.

Juister gezegd, Algerië is geene eigenlijke kolonie. 't Is om zoo te zeggen eene voortzetting van Frankrijk, waarvan het alleen door eene binnenzee gescheiden is, eene annexatie die geassimileerd moet worden. Bodem en klimaat van den vruchtbaren Tell althans, verschillen niet zoo aanmerkelijk met die van zuidelijk Europa. Het blanke ras kan daar zonder schade leven en veldarbeid verrichten en zich voortplanten. De moeielijkheid der assimilatie ligt dus niet zoo zeer in physieke oorzaken. Zij ligt in den

maatschappelijken toestand van de inlandsche bevolking die ontwikkeling en beschaving tegenhoudt, en in de staatkundig-godsdienstige meer dan in de oeconomische quaestie.

De Arabieren zijn nog fanatieke Muzelmannen, dank zij den invloed van hunne hoofden en heiligen die bij de onwetende bevolking den Koran ten eigenbate misbruiken. Uit den aard der zaak zijn deze den christen-overheerscher, die hen in den weg moet treden, vijandig. Het naasten van de habbous-goederen en het overnemen der administratie van den Mohammedaanschen eeredienst; de trapsgewijze invoering van de Fransche rechtspleging en van de gemengde school, al die maatregelen die hun godsdienstigen invloed indirect treffen en ondermijnen, moeten zij met leede oogen aanzien. Wijsselijk heeft Frankrijk dien weg ingeslagen, zich onthouden van bekeeringswerk, de vrijheid van godsdienst gehandhaafd, verdraagzaamheid verkondigd en betracht, — kortom geen directe middelen of maatregelen van geweld gebruikt die doorgaans eene tegenovergestelde uitwerking hebben.

Is men nu ook in de goede richting met het lager onderwijs voor wat de Mohammedaansche bevolking betreft? Zooals wij vernomen hebben blijft deze weg van de gemengde school, waarin Frankrijk steeds een krachtig middel ziet tot toenadering en assimilatie. Het jaarverslag van '75 schreef die onthouding hoofdzakelijk toe aan de onbekendheid van de onderwijzers met de Arabische taal; wij meenden de onderstelling te mogen maken dat het gemis van godsdienstig onderwijs daartoe insgelijks meêwerkte, op grond dat godsdienst en onderwijs voor den Islamiet één zijn. De Koran toe te laten op de gemengde school, dat gaat niet. Doch waarom, na de opgedane ervaring, zoo uitsluitend vastgehouden aan de gemengde school, en niet gaande weg in verband met de gemeentelijke organisatie de zaouïa georganiseerd, die — Randon erkende dit reeds — hervorming en toezicht vereischt. En waarom dan niet de Koran op die school? Nog onlangs heeft de hoogleeraar A. Pierson aangetoond, [1] hoe dat boek in zijne beeldspraak vele deugden aanprijst die ook tot de christelijke

[1] In eene voordracht op 4 Februari ll. in „Oefening kweekt kennis" te 's Gravenhage.

behooren, hoe Mohammed aanvankelijk dezelfde verdraagzaamheid predikte die de grondslag is der tegenwoordige humaniteits-begrippen. De Koran, goed geïnterpreteerd, kan dus aan het onderwijs en de algemeene ontwikkeling dienstbaar zijn [1]. Dit is mogelijk onder toezicht van de regeering en met de leeraars door de medreça opgeleid, terwijl hij thans in de zaouïa slechts gebruikt wordt tot het aankweeken van geloofshaat en verwijdering.

Dat overigens de leer van den Koran niet noodzakelijk behoeft te leiden tot uitèrsten van fanatisme en fatalisme, dat de polygamie en het harem-stelsel met zijn verderfelijken invloed op vrouwen en kinderen en dus op volgende geslachten daaraan niet onafscheidelijk verbonden zijn, leert ons, meenen wij, o. a. het voorbeeld van de Berbers, Kabylen en Toearegs, die niet als de Arabieren aan eene militaire en godsdienstige aristocratie gehoorzamen, waar de marabout niet dien overwegenden invloed heeft; en dit voorbeeld leert ons tevens dat het voornamelijk de hoofden en heiligen zijn die den Koran misbruiken. Het komt er dus òp aan om op den ingeslagen weg voort te gaan: dien invloed met indirecte middelen verder te bestrijden; de kommando's die men aan de inlandsche hoofden aanvankelijk moest toevertrouwen gaandeweg te beperken en op te heffen; het stambestuur te vervangen door eene trapsgewijze gemeentelijke organisatie naar europeesche beginselen, met medewerking en voorlichting van europeesche elementen; het bevorderen eindelijk van den overgang van inlanders tot, en het toevoegen van douars aan europeesche gemeenten ten einde den stam tevens zooveel mogelijk op te lossen.

Dat de oeconomische hervorming, de vestiging namelijk van den individuëelen eigendom die privaat-belangen schept, tot hunne emancipatie krachtig zal bijdragen, valt meenen wij, moeielijk te betwijfelen. Over de noodzakelijk-

[1] Volgens den schrijver van het zeer merkwaardige artikel: „Les découvertes de Stanley et l'avenir de l'Afrique", in de Revue britannique van Maart 1878, heeft de ervaring zelfs geleerd, dat van den invloed der Arabieren en van den Islam vooreerst meer te verwachten is voor de ontwikkeling van de heidensche neger-bevolking van Afrika dan van het blanke ras en het christendom, en hij toont aan waarom. Hij wil zich dus van deze bedienen als het geschikste intermediair, het Arabische ras controleeren, maar tevens helpen. Die ervaring schijnt ook elders opgedaan te zijn.

heid der conversie van het communaal bezit, als in de eerste plaats onmisbaar voor de ontwikkeling van den landbouw, daarover is men het in Frankrijk eens. Zooals wij zagen loopt het verschil enkel over de quaestie, of men bij de toepassing der wet van '73 dadelijk het eigenlijk individueel bezit moet tot stand brengen dan wel zich vooreerst moet bepalen tot het vestigen van een familie bezit, de verdere oplossing hiervan aan den tijd overlatende. Wij hebben tevens gezien dat men den laatsten weg heeft ingeslagen, doch de gemeenschap in het vervolg alleen toelaat onder het voorbehoud van art. 815 van den code civil hierop neerkomende: „que nul ne peut être contraint de rester dans l'indivision, et que la convention qui tendrait à suspendre le partage ne peut être obligatoire au delà de cinq ans, sauf à être renouvellée." [1] Wanneer men billijke rekening houdt met den bestaanden toestand zoowel als met den omvang van dergelijke regeling, dan is men geneigd om aan te nemen, dat de eind-formule zoodoende op de meest geleidelijke wijze en zelfs het spoedigst bereikt zal worden. De wijze waarop die noodzakelijke hervorming verder plaats vindt, de liquidatie van den grond om het zoo eens te noemen, waarborgt, dunkt ons, zoowel de billijke rechten en belangen van de arabische bevolking, als het belang van den staat en der europeesche kolonisatie. Zoo zullen de onzekerheid en verwarring waarin de eigendom verkeerde ophouden, en de nadeelige gevolgen van het gemeen bezit worden weggenomen; de Staat zal in het bezit komen van een domein, en voor de kolonisatie kunnen beschikken over uitgestrekte terreinen die niet of hoogst gebrekkig bebouwd werden; met de uitbreiding van de europeesche cultuur en de vervorming van het stambestuur zal de khammes een vrije arbeider kunnen worden; zoo zal tevens eene vaste basis worden verkregen voor eene hervorming van het belasting-stelsel die niet langer kan uitblijven; zoo zal aan veel willekeur, misbruik en armoede een einde komen. Dat met een en ander nog tal van jaren gemoeid zijn, is reeds gebleken en spreekt van zelf. Maar

[1] Instructie van den Gouverneur-Generaal van 1 Julij '75: Robe blz. 288.

de zaak is wettelijk geregeld, men heeft de handen aan het werk geslagen, de eerste moeielijkheden zijn overwonnen, men werkt geregeld voort. Dat er ongeduldigen zijn wie dat werk te langzaam gaat is natuurlijk; en zeker is 't dat het door Frankrijks buitenlandsche verwikkelingen en zijne inwendige verdeeldheid aanmerkelijk vertraagd werd. Doch wanneer, zooals het zich laat aanzien, de rust bewaard blijft, zal niettemin binnen betrekkelijk korten tijd de hervorming volbracht worden van een toestand die eeuwen lang eene oorzaak was van belemmering en stilstand, van verdrukking en ellende. Reeds het verkregen resultaat noemde Duval „un immense progrès dans la liberté comme dans la prospérité."

Te oordeelen naar de uitkomsten der laatste jaren schijnt Frankrijk met de europeesche kolonisatie op een beteren weg te zijn. Die kolonisatie is voor Algerië van het meeste belang. Te recht zeide de officiëele „Notice" van 1876: „ce n'est qu'en attirant dans ce pays un peuplement européen réellement productif, et en le plaçant dans les meilleures conditions pour réussir et se développer, qu'on assurera à la colónie la sécurité dont elle a besoin aussi bien que la prospérité à laquelle elle est destinée." [1] De ware kolonisten, voor Algerië in 't bijzonder, zijn landbouwers die er zich voor goed komen vestigen. Wij hebben gezien dat de immigratie der laatste jaren meer bepaald uit zoodanige bestond. De gegoedheid van velen liet echter nog te wenschen over. Art. 13 van het decreet van 15 Juli '74 geeft hun wel eenig gemak van crediet; 't is ons echter niet duidelijk waarom hun dit eerst na het tweede jaar verleend wordt, en te minder omdat art. 2 slechts de middelen eischt om gedurende één jaar te kunnen leven, en niet spreekt van eenig bedrijfs-kapitaal. Bij particulieren zullen dergelijke kolonisten vóór dien tijd moeielijk crediet vinden, en met het derde jaar is het wellicht te laat.

Over kolonisatie in 't algemeen sprekende, ontwikkelde de economist J. Le Long op het Parijsche congres van '75 de stelling, dat de Staat de noodige voorschotten doen moet. — De Staat heeft zeker groot belang bij het welslagen der ko-

[1] Blz. 5.

lonisten, en in Algerië heeft hij te maken met eigen landgenooten van wier moraliteit en geschiktheid hij zich vooraf kan overtuigen. Doch die finantiëele taak is voor den Staat zelf niet vrij van bedenking, evenmin als zijne tusschenkomst dit voor den kolonist zijn zou. Zij brengt nog scherper toezicht mede, en zou, meenen wij, leiden tot eene omslachtige en dure geheel officiëele kolonisatie, die den kolonist nog meer belemmert en minder waarborgen geeft tot inspanning zijnerzijds om zijne verplichtingen na te komen. Het schijnt ons daarom wenschelijker toe, dat de Staat zich bepale bij toezicht op de partikuliere overeenkomsten ten einde misbruik te weren. Doch daarmede is de quaestie van het crediet niet opgelost. Of dit zou kunnen geschieden met de speciale instellingen die het verslag van '75 bedoelde, meenden wij te moeten betwijfelen: zonder behoorlijk onderpand, geen crediet. Beter gezien achten wij daarom het in '76 aangekondigde voornemen tot reductie van den termijn van overdracht van 3 jaar op 1 jaar, wanneer daarmede gepaard gaat de bevoegdheid om dat recht terstond te beleenen. De concessionnaris zal dan bij het aanvaarden van zijne concessie crediet kunnen vinden.

Dezelfde economist stond overigens het concessie-stelsel in het algemeen voor. »L'expérience démontre", zeide hij, »que les gouvernements qui ont été les mieux inspirés sont ceux qui font des concessions directes aux familles agricoles, au lieu de recourir à des spéculateurs." De voorwaarde van landbouwer te zijn stelde het laatste decreet voor Algerië echter niet. Uit de inlichtingen die de maire omtrent de concessie-vragers te geven heeft, kan men wel opmaken dat het voornamelijk om landbouwers te doen is, maar een eisch is dit niet. De terugkeer van de Fransche regeering tot het stelsel van concessiën na den weg van verkoop te hebben beproefd, schijnt overigens voor de zienswijze van Le Long te pleiten. Wij zeggen, schijnt te pleiten, omdat het ons niet bepaald gebleken is waarom men van de publieke veiling afzag, of wel deze alleen toeliet voor geïsoleerde perceelen terwijl vroeger juist het tegenovergestelde plaats vond.

Le Long, steeds in algemeenen zin sprekende, vroeg verder wettelijke regeling van het concessie-stelsel en van

hetgeen daarmede in verband staat. Wij herinneren dat reeds in 1851 het voornemen bestond dit te doen voor Algerië. Tot heden echter is die zaak steeds geregeld bij decreet en besluit; zij mist dus de voorlichting en de sanctie van het parlementair debat en de vereischte zekerheid. Wettelijke regeling zou, meenen wij, de zaak bevorderen, en voorbarig zal eene dergelijke wel niet genoemd kunnen worden.

Daarbij zou dan ook wel de vraag ter sprake komen, of de vreemdeling moet uitgesloten blijven, waar de Franschen zelven zoo vele perceelen ongebruikt laten. Vreemdelingen zijn wel is waar niet geweerd als koopers zoo als dit met de inlanders het geval is, en de naturalisatie-wet is mild. Maar de gelegenheid tot het koopen van terreinen is eene toevallige, of wel zij is beperkt tot geïsoleerde hoeven wier exploitatie meer bezwaren en gevaren oplevert; en alvorens eenige zekerheid te hebben dat men in den vreemde zal slagen en zich thuis gevoelen, geeft men zijne nationaliteit niet ligt prijs. Reeds hebben wij gezegd dat het toelaten van vreemdelingen in Algerië op ruimer schaal ons voorkomt aan minder bedenking onderhevig te zijn: de kolonie ligt onder het onmiddellijk bereik van het moederland, en beschikt over eene talrijke legermacht tot het waarborgen van veiligheid en orde en het voorkomen der inmenging van vreemde mogendheden; en wat meer bepaald de Duitschers betreft, hun getal, zooals wij gezien hebben, bedroeg in '72 nog geen 5000 op de 245,000 europeanen. Kortom, hoewel het tegenwoordige concessie-stelsel beter is dan het vroegere, meenen wij toch dat het bij de wet gevestigd moet worden op breeder grondslag en naar vrijer beginselen.

Zoo meenen wij insgelijks dat voor Algerië de tijd gekomen is om aan de volledige gemeenten meer zelfstandigheid te geven. Zooals wij zagen hebben ook deze nog slechts de bevoegdheid tot beraadslagen, tot adviseeren en formuleeren, en het voordragen van ambtenaren aan hooger autoriteit, maar zijn zij niet gerechtigd tot handelen, en wordt zelfs de gemeente-ontvanger door den prefect aangesteld. Algerië is thans onderworpen; door de invoering van den algemeenen dienstplicht en de verbeterde middelen van communicatie en correspondentie is de rust meer verzekerd;

de europeesche bevolking van die gemeenten is thans talrijk genoeg en haar gehalte zooveel beter dan in de eerste jaren dat men goede administratieve keuzen kan verwachten; in haar raad beschikt het europeesch element ŏver minstens 2/3 van de stemmen, en zooals wij van P. Blanc vernamen, vielen zelfs de inlandsche keuzen niet slecht uit. Eene proef van meer dan 10 jaar (sedert '66) met rechtstreeksche verkiezingen, zou, dunkt ons, een verderen stap rechtvaardigen. Wij zullen ons niet vermeten te zeggen tot hoever de gemeentelijke zelfstandigheid zou kunnen gaan, maar willen slechts in het algemeen te kennen geven, dat het, naar onze meening, goed zou zijn aan die gemeenten het beheer van haar eigen zaken zooveel mogelijk over te laten. Politieke zelfstandigheid heeft Algerië thans genoeg; in dat opzicht staat de kolonie tamelijk gelijk met het moederland. In administratieve en gemeentelijke zelfstandigheid echter staat zij ver achter; en juist deze kan het krachtigst tot hare ontwikkeling bijdragen.

Overigens gelooven wij dat hare trappen van gemeentelijke organisatie een goed stelsel uitmaken om de inlandsche bevolking tot administratieve zelfstandigheid voor te bereiden. Deze vindt zoowel in de inlandsche als in de gemengde gemeente de voorlichting en de leiding van een europeesche kern; van het europeesche standpunt leert zij hare belangen bezien en behartigen; de beraadslagingen waaraan hare notabelen deel nemen, zijn voor dezen eene praktische school van gemeentelijk beheer. Dit is natuurlijk in ruimer mate het geval in de volledige gemeente. Aan de samenstelling van den raad neemt de inlandsche bevolking hier ook rechtstreeks deel, en het verkiezings-werk brengt voorafgaand overleg en bespreking van gemeenschappelijke belangen mede. Dat eene innovatie als deze niet dadelijk meer ingang vond is minder bevreemdend; dit is eene quaestie van tijd.

Behalve tot hare administratieve ontwikkeling, zal die organisatie zeker tot hare geheele maatschappelijke hervorming en hare assimilatie bijdragen.

Die organisatie, de conversie van het communaal bezit, de europeesche rechtspleging, het lager onderwijs, al die maatregelen moeten zamenwerken om den nieuwen toestand in

het leven te roepen. In dat opzicht heeft Frankrijk den stier bij de horens gevat.

Overigens zagen wij materiëelen vooruitgang in velerlei opzicht. Wij zullen slechts aan de voornaamste resultaten herinneren. De europeesche bevolking die in 1840 nog geen 28,000 zielen bedroeg, nadert thans de 300,000. In de laatste jaren nam de europeesche cultuur 3 maal meer oppervlakte in; de inlandsche ging vooruit; de graanoogst klom tot 20 millioen centenaars. De handelsbeweging die in 1830 slechts 5 millioen fr. bedroeg, bereikte de 386 in 1876. De havens werden verbeterd: een uitgebreid net van wegen spreidt zich uit over den Tell en reikt op sommige punten reeds tot diep in de woestijn; een net van spoorwegen en telegraaflijnen zal binnen weinige jaren daarnevens voltooid zijn; talrijke werken van droogmaking en kanalisatie, van besproeiing en beplanting, die vruchtbaarheid en welvaart verspreiden en de gezondheid bevorderen, kwamen tot stand en schonken aan vele oasen een nieuw leven; grootsche plannen worden voorbereid o. a. om Midden Afrika met Algerië in handelsgemeenschap te brengen, en mochten zij ook niet allen voor verwezenlijking vatbaar zijn, zij getuigen toch van belangstelling, van opgewekten zin, van geloof in Algerië's toekomst.

't Is de toekomst die Frankrijk vergoeding moet schenken. Het heeft zijne taak hier breed opgevat, edelmoedig en onbekrompen. Aan schokken en misgrepen heeft het zeker niet ontbroken, doch waar elders in den wordingstijd eener kolonie? Daarentegen heeft het zijne schatten noch zijne soldaten ontzien om het algemeen belang te bevorderen; geen rechtstreeksch voordeel beoogd, en zich door geen tegenspoed laten ontmoedigen. 't Valt moeielijk te gelooven dat het niet slagen zal.

Moge dit zoo zijn ook in het belang van de menschheid en de beschaving. En wanneer dan aan het zuiderstrand van de Middellandsche zee een bloeiend Algerijnsch-Frankrijk den ouden roofstaat geheel zal hebben uitgewischt, dan mag zeker in de eerste plaats eene dankbare herinnering gewijd worden aan het leger dat het meest er toe bijdroeg om dat resultaat mogelijk te maken; dat aan de kolonisatie den weg baande zoowel met de spade als met het zwaard;

dat rust en veiligheid verzekerde, het evenwicht bewaarde tusschen de vijandige elementen en tegenstrijdige belangen, den overwonnen tegenstander bescherming verleende en sympathie wist in te boezemen; dat behalve aanvoerders als Lamoricière, Canrobert, Cavaignac, Bedeau, Bosquet, landvoogden schonk als Bugeaud, Randon, Mac-Mahon, Geydon, Chanzy; mannen als Chabaud-Latour, Desvaux, Wimpffen, Roudaire wier namen aan Algerië's publieke werken of industriën verbonden zijn; schrijvers en geleerden als Daumas en Hanoteau.

Naast die mannen uit het leger verdienen echter tal van anderen herdacht te worden die insgelijks door woord en voorbeeld Algerië's ontwikkeling voorbereidden of bevorderden: publicisten, schrijvers en geleerden als Bastide, Warruer, Duval, Robe, Letourneux, Berbrugger; reizigers als Duveyrier, Largeau, Soleillet; natuurvorschers en industriëelen als Ramel, Miergues, Muller; philantropen als Bodichon, Haussonville, Guynemer; kolonisten als Trottier, Lucenay, Montebello en waarvan een Arles Dufour, die zijne schatten belangeloos aan den landbouw wijdde, het type is.

Doch waartoe eene onderscheiding waarmede wetenschap en toewijding eigenlijk niet te maken hebben. Wat Algerië geworden is, is het werk van leger en vloot, van landbouw, handel en nijverheid, van wetenschap, kunst en wetgeving, kortom van geheel Frankrijk. Hoewel de feiten duidelijk genoeg gesproken hebben, willen wij ten slotte voor de beteekenis van dat werk nog de getuigenis aanhalen die een bevoegd en onpartijdig beoordeelaar onlangs in „Frasers Magazine" aflegde. [1] „On a l'habitude, en Angleterre," schreef deze, „de désigner les Français comme un peuple qui ne sait point coloniser. Il est pourtant de notables exceptions à citer en faveur de la théorie contraire, et le rapide développement de l'Algérie sous les auspices de la France, promet de ne plus rien laisser de cette affirmation erronée. Que de merveilles ont été réalisées depuis seulement dix ans dans cette région privilégiée! Des villes florissantes existent aujourd'hui dans des districts auparavant absolument

[1] Overgenomen in de Revue britannique van Nov. 1877: „L'Algérie et ses progrès," blz. 183.

solitaires. De vastes étendues de territoire sont en excellent état de culture. Des fabriques se sont élévées de tous les côtés. Une foule d'industries nouvelles ont donné l'essor à l'esprit d'entreprise. De vastes plantations d'eucalyptus ou gommier bleu rompent la malsaine monotonie des plaines. Enfin, un reseau de chemins de fer est en train de mettre à la portée du chef lieu de la colonie les plateaux du Sahara et les contre-forts de l'Atlas. Tout ceci n'a point été fait, qu'on le sache bien, sous l'empire de facilités extraordinaires. En dépit d'un sol fertile et d'un climat qu'on peut dire parfait durant une grande partie de l'année; en dépit aussi des avantages à eux offerts par le gouvernement, les colons algériens ont eu à lutter contre de redoutables adversaires. Les tremblements de terre, les insurrections, les sauterelles, le sirocco et la fièvre ne sont pas les seuls ennemis qu'aient combattus ces persévérants pionniers. Partout où s'installe un centre de colonisation, les Arabes font de leur mieux pour ruiner les espérances, en ajoutant la crainte perpétuelle de l'incendie, du pillage et de l'assassinat à la catégorie de calamités plus redoutables. Une colonisation qui, sous le coup de tels obstacles, continue à progresser d'une manière constante, est une preuve suffisante des capacités colonisatrices des Français dans certaines conditions données."

Algerië eindelijk, zoo oordeelde dezer dagen een hooggeplaatst en bevoegd schrijver, „sera surtout dans l'avenir l'un des plus considérables éléments de la puissance politique, militaire, maritime et commerciale de la France." [1]

Op grond van deze studie kunnen wij met dat oordeel geheel instemmen.

---

[1] Rev. d. D. M., 1 Feb. '78, blz. 665.

GENERAAL P. G. BOOMS.

DEN HAAG, April 1878.

VERBETERINGEN.

Blz. 136,	Noot	staat:	muphlis, ...	lees:	muphtis.
„ 150,	regel 16,	„	rector van de akademie	„	rector (d'acadé
„ 155,	„ 28,	„	de machtiging... ...	„	de goedkeuring
„ 155,	„ 27,	„	in den Kaïd	„	en den Kaïd.
„ 185,	„ 11,	„	Boeffarick...	„	Boefarick.
„ 212,	„ 15,	„	Elzas-Lotharingen ...	„	Elzas-Lotharing
„ 236,	„ 31,	„	ter zijde gestaan door:	„	ter zijde gestaa

„ 283, onder 3°.: de Spoorwegen van Constantine naar Setif en el Guerra naar Batna waren in 1876 reeds *in aanl* zoo als de schetskaart aangeeft.

Enkele onregelmatigheden in de spelling of grammaticale fouten de lezer zelf gemakkelijk verbeteren.

a 40

Veda naar grond heeft en daaraan door de
Rshi's, met Kapila aan het hoofd, is ontleend. Zoolai

ÇANKARA ÂCÂRYA'S COMMENTAAR

OP DE

APHORISMEN VAN DEN VEDÂNTA.

VERTAALD DOOR DR. A. BRUINING.

(Vervolg van 3e Volgr. Deel X, p. 372.)

Vierde Hoofdstuk.

HULDE AAN DEN HOOGSTEN GEEST.

1. Zegt men: Ook het resultaat van redeneering wordt bij sommige scholen gevonden, dan antwoorden wij: Neen, want men vindt daar het lichaam onder een beeld voorgesteld, en dit wordt geleerd.

In het voorafgaande gedeelte heeft de auteur, Brahma-onderzoek aangekondigd hebbende, het kenmerk van het Brahma genoemd in de woorden: „Uit hetwelk de oorsprong enz. is van het heelal"; voorts de bewering, dat dit kenmerk ook aan de materie gemeen is, als onschriftmatig afgewezen in het aphorisme: „Neen, dat is onschriftmatig, omdat het woord „denken (aanschouwen)" wordt gebruikt"; en in het licht gesteld, dat de Vedânta-teksten overeenstemmen in de leer van een Brahma, niet in die van eene materie als oorzaak aller dingen.

Maar nu wordt nog weer deze tegenwerping gemaakt: Wat gezegd is, dat de leer van eene materie onschriftmatig is, dat is onbewezen, daar in sommige takken (scholen) van den Veda teksten gevonden worden, die de leer van eene materie schijnen te bevestigen. Daaruit laat zich afleiden, dat de leer, dat materie de oorzaak aller dingen is, in den Veda haar grond heeft en daaraan door de groote Ṛshi's, met Kapila aan het hoofd, is ontleend. Zoolang nu

niet bewezen is, dat deze teksten eene andere strekking hebben, zoolang staat onze stelling, dat een alwetend Brahma de oorzaak der wereld is, nog wankel. Daarom dient hetgeen nu volgt, om aan te toonen dat zij eene andere strekking hebben.

— Ook het resultaat van redeneering, d. i. ook de door redeneering gevonden materie, wordt bevonden in overeenstemming te zijn met de woorden van sommige scholen. Want in de Ka*th*aka leest men: „Hooger dan het groote is het ongeopenbaarde, hooger dan het ongeopenbaarde is de ziel."[1] Hier vindt men het groote, het ongeopenbaarde en de ziel, die erkend zijn in de overlevering, terug en dat wel onder dezelfde namen en in dezelfde volgorde, waarin zij daar voorkomen. Hier is „het ongeopenbaarde" de naam der in de overlevering erkende materie, want deze naam is in de overlevering erkend en is ook volgens de etymologie, ongeopenbaard = niet geopenbaard, op de materie, op grond dat zij niet zinnelijk waarneembaar is, toepasselijk. Daar zij dus in de schrift voorkomt, kan zij niet onschriftmatig genoemd worden. En zij is de oorzaak der wereld; dit staat vast op gronden, aan schrift, overlevering en rede ontleend. —

Op deze redeneering antwoorden wij: Dat is zoo niet. Want deze Ka*th*aka-tekst leert niet het bestaan der beide in de overlevering erkende substantiën, het groote en het ongeopenbaarde. Immers, men vindt hier niet zulk eene materie terug, als in de overlevering erkend is, nl. eene uit drie hoedanigheden bestaande, onafhankelijke oorzaak aller dingen; maar men vindt hier alleen de naam het ongeopenbaarde terug, en die naam is, daar hij eene etymologisch duidelijke beteekenis heeft, ook op andere onstoffelijke en onwaarneembare substanties toepasselijk, en hij is niet door het algemeen spraakgebruik met eene bepaalde substantie verbonden. Het bijzondere gebruik van dien term toch, dat wij vinden bij hen die eene materie aannemen, bestaat bij hen alleen en heeft derhalve bij de verklaring van den Veda geen bewijskracht. En uit de bloote gelijkheid van volgorde kan men niet besluiten tot de gelijkheid der dingen, wanneer men die dingen zelve niet herkent; niemand toch, die niet gek is, zal wanneer

[1] Ka*th*. Up. III, 11.

hij op de plaats van een paard een koe ziet staan, daaruit het besluit trekken; dat is een paard.

En wanneer men het verband nagaat, dan komt men niet tot de door de tegenpartij veronderstelde materie, daar men in een beeld het lichaam vindt voorgesteld. Want het is het lichaam, voorgesteld onder het beeld van eén wagen, dat hier met den naam het ongeopenbaarde wordt aangeduid. Dit blijkt uit het verband en uit hetgeen er overblijft. Want het onmiddellijk voorafgaande stelt de gelijkenis van den geest, het lichaam enz. met een rijder, een wagen enz. in het licht, in de woorden: „Beschouw den geest als dengene, die op een wagen rijdt, het lichaam als den wagen; beschouw het verstand als den wagenmenner, het gemoed (den inwendigen zin) als den teugel; de zinnen noemt men de paarden, de objecten hun veld; den geest, verbonden met de zinnen en het gemoed, noemen de wijzen den genieter." Voorts, geleerd hebbende, dat de geest door de zinnen enz. niet te beteugelen in den kringloop der eindige wereld terecht komt, maar door beteugeling der zinnen het doel van den tocht, het hoogste gebied van Vish*n*u bereikt, verklaart de spreker in antwoord op de vraag: Wat is dat doel van den tocht, dat hoogste gebied van Vish*n*u, dat dat is de hoogste geest, als degene, die hooger is dan al het genoemde, de zinnen enz., zeggende: „Want hooger dan de zinnen zijn de dingen, hooger dan de dingen is het gemoed, hooger dan het gemoed is het verstand, hooger dan het verstand de groote geest, hooger dan het groote het ongeopenbaarde, hooger dan het ongeopenbaarde de ziel; boven de ziel is er niets; zij is de eindpaal, het hoogste doel." Hier wordt nu gesproken van dezelfde dingen, de zinnen enz., die in de voorafgaande vergelijking als de paarden enz. worden voorgesteld; anders zou het behandelde onderwerp eensklaps verlaten en iets, dat nog niet genoemd is, daarvoor in de plaats gesteld worden. Nu komen vooreerst de zinnen, het gemoed en het verstand daar en hier onder dezelfde namen voor. En de dingen, dat zijn de objecten, klanken enz., die als het veld der paarden, de zinnen, zijn genoemd. En deze zijn hooger dan de zinnen, daar volgens de schrift [1] de zinnen de grijpers

[1] B*r*h. Ar. Up. III, 2, 1—9.

zijn, de objecten dat wat gegrepen wordt (daar dus de objecten de voorwaarde zijn voor de werking der zinnen); hooger dan de objecten is het gemoed (de inwendige zin), daar dit de grond is van de werking der objecten op de zinnen; hooger dan het gemoed het verstand, daar het geheel der phenomena (van datgene, wat lust en onlust veroorzaakt) door het verstand tot den genieter doordringt. De groote geest, die hooger is dan het verstand, dat is dezelfde, die in de woorden: „Beschouw den geest als dengene, die op een wagen rijdt", als de bezitter van den wagen is aangeduid, zooals blijkt uit het woord geest en hieruit, dat de genieter hooger is dan datgene, wat het genot veroorzaakt. En op dezen is het epitheton groot toepasselijk, omdat hij de gebieder is.

Of, daar de overlevering leert: „De woorden *manas*, *mahat*, *mati*, *brahmâ*, *pûr*, *buddhi*, *khyâti*, *îçvara*, *prajnâ*, *samvit*, *citi* en ook *smrti* worden als synonymen opgeteld," en de schrift zegt: „Die Brahmâ het eerst schept en dezen de Veda's overlevert," [1] kan hier met den grooten geest ook bedoeld zijn het verstand van Hiranyagarbha (Brahmâ), den eerstgeschapene, dat de hoogste bron is van alle verstand. En dit wordt, nadat het op de eerste plaats onder het verstand in het algemeen begrepen is, hier afzonderlijk genoemd, daar dit toch gezegd kan worden hooger te zijn dan ons aller verstand. Bij deze opvatting nu moet men aannemen, dat onder het hoogste, de ziel, waarmede de hoogste geest wordt bedoeld, de geest, bezitter van den wagen, wordt verstaan, daar toch in werkelijkheid tusschen den hoogsten geest en den redelijken geest (de individueele ziel) geen onderscheid bestaat.

Zoo blijft dan alleen het lichaam over. Daar nu de spreker hier om het hoogste gebied te doen kennen al het andere dat vroeger genoemd is, de zinnen enz., achtereenvolgens vermeldt, volgt dat met die uitdrukking „het ongeopenbaarde," die hier nog overblijft, het in het vroegere nog overschietende lichaam wordt aangeduid. Want de bedoeling is, den met lichaam, zinnen, gemoed, verstand, objecten en gevoel verbonden, door onwetendheid bevangen genieter door de beschrijving van den weg tot gebon-

[1] Çvet. Up. VI, 18.

denheid en tot verlossing door middel van de vergelijking van het lichaam enz. met een wagen enz., tot het inzicht te brengen, dat de individueele ziel Brahma is. En zoo beschrijft de schrift, na in de woorden: „Deze in alle schepselen verborgen geest vertoont zich niet, maar door het gespitste, fijne verstand der scherpzinnigen wordt hij gezien" [1] gezegd te hebben, dat dat hoogste gebied van Vishnu moeilijk te kennen is, de bespiegeling, die daartoe leidt, in de woorden: „De wijze trekke de stem terug in den inwendigen zin, dezen in de rede, de rede in den grooten geest, dezen in den kalmen (onbewogen) geest." De bedoeling is deze: Hij trekke de stem terug in den inwendigen zin, d. w. z. de werking van de stem en de overige uitwendige zinnen doende ophouden worde hij inwendige zin alleen. Ook den, eene verscheidenheid van objecten zich voorstellenden, inwendigen zin brenge hij, door het valsche dier voorstellingen te leeren inzien, terug tot het met den naam rede aangeduide verstand, welks wezen bespiegeling is; dat verstand trekke hij weer, door het te verfijnen, terug in den grooten geest, den genieter of het hoogste verstand; den grooten geest eindelijk doe hij zijn rustpunt vinden in den kalmen (onbewogen) geest, de in deze pericoop behandelde hoogste ziel, de hoogste eindpaal.

Zoo is hier, wanneer wij hetgeen voorafgaat en hetgeen volgt overwegen, geen plaats voor de door de tegenpartij veronderstelde materie.

2. Maar het onstoffelijke, omdat het daarop van toepassing is.

Op grond van het verband en van hetgeen overblijft is gezegd, dat met het woord „het ongeopenbaarde" het lichaam, niet de materie wordt aangeduid. Nu rijst de vraag: Hoe kan de uitdrukking: „het ongeopenbaarde" op het lichaam toegepast worden, daar op dit lichaam, door zijne stoffelijkheid zeer goed waarneembaar, het woord geopenbaard van toepassing is. Hierop wordt nu geantwoord: Maar hier wordt het onstoffelijke (fijne) lichaam

[1] *Kath.* Up. III, 13.

als de oorzaak (van het stoffelijke) genoemd, daar op het onstoffelijke het woord ongeopenbaard toepasselijk is. Ofschoon op dit stoffelijke lichaam op zich zelf de uitdrukking „het ongeopenbaarde" niet toepasselijk is, is die uitdrukking wel toepasselijk op de kiem daarvan, de onstoffelijke elementen, en de naam der oorzaak vindt men meer gebruikt van het gevolg, b. v. in het voorschrift: „De opwekkende drank (de soma) worde gemengd onder de koeien (voor: onder de melk)."

En zoo leert de schrift door te zeggen: „Toen was dit heelal ongescheiden," dat op deze gescheiden, door naam en vorm gedeelde wereld, in vroegeren toestand, toen zij, bijzondere namen en vormen missende, alleen in potentia aanwezig was, de naam ongeopenbaard toepasselijk was.

3. Omdat het daarvan afhankelijk is, en dit geeft verklaring.

Nu zegt men: Indien aangenomen wordt, dat de naam ongeopenbaard van toepassing is op een oorspronkelijken toestand der wereld, toen naam en vorm nog niet geopenbaard en zij nog slechts in potentia aanwezig was, en gesteld wordt, dat ook op het lichaam die naam toepasselijk is op grond van deszelfs overeenkomst in wezen daarmede, dan komt men geheel tot de leer van eene materie als oorzaak der dingen, daar dan aangenomen wordt, dat de oorspronkelijke toestand der wereld die van materie was.

Daarop antwoorden wij: Indien wij een op zich zelf bestaanden oorspronkelijken toestand als oorzaak der wereld aannamen, dan zouden wij vervallen tot de leer van eene materie als oorzaak der dingen; maar wij nemen een van het Opperwezen afhankelijken, niet een op zich zelf bestaanden oorspronkelijken toestand der wereld aan. En deze moet noodwendig worden aangenomen, want dit geeft verklaring van de feiten. Want zonder deze is de scheppende werkzaamheid van het Opperwezen niet verklaarbaar, daar van dat Wezen geene werking zou kunnen uitgaan, indien het niet een aanleg (eene potentia) daartoe had. En dat de verlosten niet wederom geboren worden, ligt hieraan, dat deze potentia door ware kennis verteerd wordt. Want

valsche kennis is het wezen dezer grondkracht, de met den naam ongeopenbaard aan te duiden, in het Opperwezen zijn grond hebbende, in schijn (illusie) bestaande wereldslaap, waarin, onbewust van haar eigenlijk wezen, de aan den kringloop der eindige wereld onderworpen zielen gedompeld zijn. En dit ongeopenbaarde wordt soms met den naam ether aangeduid, in den tekst: „In dat onvergankelijke is de ether bevat en vastgehecht" [1]; op eene andere plaats met het woord onvergankelijk, in den tekst: „hooger dan het hoogste onvergankelijke" [2]. Elders wordt het schijn genoemd, in het vers: „Weet, dat de natuur schijn is en het Opperwezen degene, in wien die schijn bestaat" [3]. Want deze schijn is ongeopenbaard, omdat hij niet kan beschreven worden als zoo of anders. En dit ongeopenbaarde wordt gezegd hooger te zijn dan het groote, omdat het groote zijn ontstaan dankt aan het ongeopenbaarde, indien nl. met het groote (de groote geest) bedoeld wordt het in Hira*n*yagarbha zetelende verstand; indien echter dat groote de individueele ziel is, dan wordt het ongeopenbaarde gezegd hooger te zijn dan het groote, op grond dat ook het bestaan der individueele ziel (nl. als zoodanig) zijn grond heeft in het ongeopenbaarde. Want het ongeopenbaarde is de valsche kennis, en hieruit, dat de individueele ziel door valsche kennis bezoedeld is, ontstaat de geheele eeuwig doorgaande praktijk van het gewone leven. En dit hooger zijn dan het groote, dat van het ongeopenbaarde geldt, wordt nu aan het lichaam, dat een bijzondere verschijningsvorm daarvan is, toegekend, daar deze beiden overdrachtelijk als één worden voorgesteld. En ofschoon ook de zinnen enz. evenzeer als het lichaam en op dezelfde wijze verschijningsvormen daarvan zijn, wordt alleen het lichaam op grond van die aangenomen eenheid met den naam het ongeopenbaarde genoemd, zooals hieruit blijkt, dat de zinnen enz. hier onder hun eigen naam voorkomen en het lichaam overschiet.

Anderen echter verklaren aldus: Tweevoudig is het lichaam, stoffelijk en onstoffelijk. Het stoffelijke is dat wat

---

[1] B*r*h. Âr. Up. III, 8, 7.
[2] Mu*nd*. Up. II, 1, 2.
[3] Çvet. Up. IV, 10.

waargenomen wordt; over het onstoffelijke zal later (Boek III, hoofdstuk I, aph. 1) gesproken worden. Beide deze lichamen nu worden eerst zonder nadere bepaling als de wagen vermeld, maar hier wordt met het woord ongeopenbaard het onstoffelijke aangeduid, daar op het onstoffelijke de uitdrukking ongeopenbaard toepasselijk is. En daar hiervan gebondenheid en verlossing afhangt, is dit hooger dan de individueele ziel, evenals de dingen hooger zijn dan de zinnen, daar van deze de werking der zinnen afhankelijk is.

Maar daar in het eerste gedeelte beide lichamen zonder nadere bepaling als de wagen vermeld worden, moeten zij die deze opvatting aannemen, verklaren hoe hier alleen het onstoffelijke lichaam kan bedoeld zijn en niet wederom ook het stoffelijke, terwijl toch hetgeen vroeger genoemd is en hetgeen overblijft hetzelfde moeten zijn. Zegt men nu: Wij kunnen de beteekenis van hetgeen de schrift zegt leeren verstaan, niet in orde brengen wat de schrift zegt, en het door de schrift gebruikte woord ongeopenbaard kan alleen het onstoffelijke beteekenen, niet het andere, daar dit geopenbaard is, dan antwoorden wij: Deze uitvlucht gaat niet op, daar het begrijpen van de beteekenis afhankelijk is van het zinverband. Want hetgeen hier op de eerste en op de tweede plaats voorkomt heeft geene beteekenis, wanneer het niet één zin uitmaakt, daar men dan hier een plotseling verlaten van het behandelde onderwerp en het daarvoor in de plaats stellen van iets anders zou krijgen. En zonder aanvulling komt men hier niet tot eenheid van zin. En wanneer men aanneemt dat hier van twee lichamen sprake is, erkent men geen verband zooals vereischt wordt en is daarmede de eenheid van den zin verbroken, en hoe kan men dan de beteekenis van hetgeen de schrift hier zegt, begrijpen.

En men kan het niet zoo verklaren, dat hier alleen het onstoffelijke lichaam genoemd wordt, daar daarbij reiniging moeielijk is, het stoffelijke daarentegen niet, daar daarbij reiniging gemakkelijk is, omdat het weerzinwekkende er van waargenomen wordt.[1] Want er is hier geen sprake van

[1] Reiniging volgens de aanteekeningen van Govinda Ananda hier = erkenning dat het niet tot den geest, het ik, behoort. —

reiniging van iets; want er wordt geen voorschrift tot reiniging vermeld, maar hier wordt geantwoord op de vraag, wat dat hoogste gebied van Vishnu is, daar dat in het onmiddellijk voorafgaande is genoemd. Want zoo zegt de schrift, eerst gezegd hebbende: »Dat is hooger dan dat, dat hooger dan dat", ten slotte: »Boven de ziel is er niets."

Daar echter deze opvatting in allen gevalle strekt om de stelling te weerleggen, dat hier sprake is van de op grond van redeneering ondersteld materie, moge dit zijn zooals het wil; ons deert het niet.

4. En omdat niet gezegd wordt dat men het moet leeren kennen.

En door de Sânkhya's wordt de materie voorgesteld als het object, dat men moet leeren kennen, daar zij zeggen: »Bevrijding wordt verkregen door kennis van het onderscheid tusschen de hoedanigheden en de ziel." Zonder het eigenlijk wezen der hoedanigheden te kennen toch kan men het onderscheid tusschen de ziel en die hoedanigheden niet kennen. En elders leeren zij, dat men om bepaalde krachten te verwerven de materie moet leeren kennen. Het ongeopenbaarde nu wordt hier niet voorgesteld als het object, dat men moet leeren kennen. Want het ongeopenbaarde wordt hier slechts genoemd; er wordt hier niet gezegd: Het ongeopenbaarde moet men leeren kennen, dat moet men vereeren. En men kan niet aannemen, dat de niet uitdrukkelijk onderwezen kennis van de beteekenis van het woord het doel is van den mensch. Daarom ook kan hier met den naam »het ongeopenbaarde" niet de materie zijn bedoeld. Maar onze stelling, dat deze vermelding strekt om het hoogste gebied van Vishnu te leeren kennen, door van het lichaam enz., voorgesteld onder het beeld van een wagen enz., daartoe op te klimmen, is onberispelijk.

5. Zegt men: Het wordt wel gezegd, dan antwoorden wij: Neen, want dat is blijkens het verband de wijze geest.

Overigens schijnt de gedrukte tekst hier bedorven te zijn. Ik heb gemeend in plaats van het tweede grahanam te moeten lezen agrahanam.

Nu zegt de Sânkhya: Het argument, dat niet gezegd wordt, dat het het object is, dat men moet leeren kennen, is ongegrond; want in het vervolg van den tekst wordt van de met den naam het ongeopenbaarde aangeduide materie gezegd, dat men haar moet leeren kennen, in de woorden: „Wat onhoorbaar, ontastbaar, onzichtbaar, onvergankelijk is, zonder smaak, eeuwig en zonder reuk. zonder begin of einde, hooger dan het groote, onveranderlijk, dat beschouwende wordt de mensch van het aangezicht des doods bevrijd." Want zoodanig als de klanklooze materie, hooger dan het groote, in de overlevering omschreven wordt, een zoodanig object wordt hier als object van beschouwing genoemd. Derhalve is dit geen ander dan de materie en is het deze, die met den naam „het ongeopenbaarde" wordt aangeduid.

Daarop antwoorden wij: Het is niet de materie, die hier als object van beschouwing wordt genoemd. Want het is de wijze, de hoogste geest, die als zoodanig wordt aangewezen. Dit volgt uit het verband. Want voortdurend is in deze pericoop sprake van den wijzen geest. Dit blijkt hieruit, dat er wordt gezegd: „Hooger dan de ziel is er niets; zij is de eindpaal, het hoogste doel; terwijl ook hierin, dat van hem verklaard wordt, dat hij moeielijk te kennen is, zooals geschiedt in de woorden: „Deze in alle schepselen verborgen geest vertoont zich niet", opgesloten ligt, dat hij het object is, dat men moet leeren kennen. Voorts hieruit, dat in de woorden: „De wijze trekke de stem terug in den inwendigen zin" als voorwaarde om hem te leeren kennen beteugeling van begeerten enz. voorgeschreven wordt, en dat dit verlossing van het aangezicht des doods ten gevolge heeft. Want dat men door beschouwing van de materie op zich zelf van het aangezicht des doods verlost wordt, wordt ook door de Sânkhya's niet aangenomen; want hunne leer is, dat dit het gevolg is van kennis van den zelfbewusten geest. En in alle Vedânta's wordt aan den wijzen geest de eigenschap van onhoorbaarheid enz. toegeschreven. Daarom is het niet de materie, die hier als object van kennis voorgesteld of met den naam „het ongeopenbaarde" aangeduid wordt.

6. En omtrent drie dingen slechts is er zoo eene vermelding en eene vraag.

En dat niet de materie hier met den naam »het ongeopenbaarde" genoemd of als object van kennis voorgesteld wordt, blijkt hieruit, dat men in dit boek, in de Kaṭha-vallî's, drie kategorieën slechts, nl. het vuur, de individueele ziel en de hoogste geest, ten gevolge van de aan Naciketas toegestane vrijheid om drie keuzen te doen, als object van behandeling vermeld vindt, en daarnaar alleen gevraagd wordt en er geene vraag of vermelding is omtrent iets anders dan dat. Daarbij vinden wij dan vooreerst eene vraag aangaande het vuur: »Gij kent, o Dood! het hemelsche vuur; verklaar dit aan mij, die geloovig ben;" eene aangaande de ziel: »Ten opzichte van een gestorvene is er verschil van meening; sommigen zeggen: hij bestaat, anderen: hij bestaat niet; dat wenschte ik te weten, door u onderwezen; dit is het derde dat ik kies;" eene aangaande den hoogsten geest: »Zeg mij dat, wat gij kent, dat niet bestaat in verdienste noch in schuld, niet in dit geheel van gevolg en oorzaak, niet in iets verledens noch in iets toekomstigs." En dit is het antwoord betreffende het vuur: »Hij verklaarde hem het vuur, dat het begin is der wereld, en wat de offersteenen zijn en hoevele er zijn en hoe (het vuuraltaar wordt gebouwd)." En dit wordt aangaande de ziel geantwoord: »Welaan, ik zal u dat verborgen, eeuwige Brahma verklaren, en hoe de mensch, gestorven zijnde, wederom een individu wordt; sommige zielen gaan den moederschoot binnen om een lichaam aan te nemen; anderen gaan in een levenloos voorwerp; ieder naar hetgeen hij gedaan en naar hetgeen hij geleerd heeft." En aangaande den hoogsten geest de uitvoerige uiteenzetting: »De wijze wordt geboren noch sterft enz." Zoo is hier geene vraag aangaande de materie, en daar daaromtrent niet gevraagd wordt, kan deze ook niet vermeld worden.

Nu zegt de tegenpartij: Die vraag over den geest: »Omtrent een gestorvene bestaat er verschil van meening," wordt die herhaald in dat: »Wat niet bestaat in verdienste noch in schuld," of wordt hierin eene nieuwe vraag gesteld, verschillend van de eerste? Neemt men aan, dat het dezelfde vraag is, die herhaald wordt, dan heeft men

hier, daar die twee vragen over den geest tot één samenvallen, slechts twee vragen, eene over het vuur en eene over den geest, en kan dus niet gezegd wórden, dat er eene vraag en vermelding is omtrent drie dingen. Neemt men daarentegen aan, dat in het laatste eene nieuwe vraag wordt gesteld, verschillend van de voorafgaande, dan kan evenmin als tegen de veronderstelling, dat hier eene vraag gedaan wordt, die gaat buiten de gegeven keus, bezwaar bestaan tegen de veronderstelling, dat hier vermelding van de materie gevonden wordt buiten de gestelde vraag om.

Daarop antwoorden wij: Wij nemen niet aan, dat hier eenige vraag gedaan wordt, die gaat buiten de gegeven keus, op grond van het begin der pericoop. Want de pericoop, bevattende het gesprek tusschen den Dood en Naciketas, die hiermede begint, dat de Dood aan Naciketas verlof geeft om drie dingen te kiezen, loopt door tot aan het einde der Ka*th*avallî's. De Dood nu heeft aan Naciketas, die door zijn vader hem toegezonden is, drie keuzen gegeven. En Naciketas heeft als het eerste van die drie blijmoedigheid voor zijn vader gekozen, als het tweede de kennis van het vuur, als het derde de kennis van den geest, blijkens het aan de vraag: »Omtrent een gestorvene enz." toegevoegde kenmerk: »Dit is het derde, dat ik kies." Indien nu in de woorden: »Wat niet bestaat in verdienste enz.," eene andere, nieuwe vraag werd gedaan, dan zou, daar er iets gevraagd zou worden buiten de gegeven keus, de samenhang van de pericoop verbroken zijn.

— Maar moet niet het laatste eene nieuwe vraag zijn, omdat het onderwerp, waarover gevraagd wordt, verschillend is? De eerste vraag toch handelt over de individueele ziel, daar er gesproken wordt over het verschil van meening omtrent een gestorvene, of hij bestaat of niet bestaat, en de ziel kan, daar zij onderhevig is aan verdienste en schuld, niet het object zijn der vraag: »Wat niet bestaat in verdienste noch in schuld," maar dit moet zijn de wijze geest, daar deze boven verdienste en schuld verheven is. En ook het karakter der vragen blijkt niet gelijk te zijn, daar de eerste loopt over bestaan of niet bestaan, de tweede over het wezen van datgene wat boven ver-

dienste en schuld verheven is. Derhalve zijn die vragen, daar men de eene in de andere niet terugvindt, verschillend en is niet de laatste slechts eene herhaling van de eerste. —

Mocht iemand zoo redeneeren, dan antwoorden wij: Dat gaat niet op, daar geleerd wordt, dat de individueele ziel en de wijze geest één zijn. Indien de individueele ziel een ander was dan de wijze geest, dan zouden het verschillende vragen zijn, daar zij dan zouden handelen over verschillende objecten, maar dat is het geval niet, daar de schrift elders zegt: „Dat zijt gij." En het hier gegeven antwoord op de vraag: „Wat niet bestaat in verdienste enz.," welk antwoord bestaat in ontkenning van het geboren worden en sterven, in de woorden: „De wijze wordt geboren noch sterft," toont dat de individueele ziel en de hoogste geest één zijn. Want waar de mogelijkheid bestaat, komt ontkenning te pas. Van de individueele ziel nu kan, wegens hare verbinding met het lichaam, gedacht worden dat zij geboren wordt en sterft, niet van den hoogsten geest. Zoo wordt in de woorden: „Wanneer de wijze dat, waarin hij beide, den toestand van slaap en dien van waken, waarneemt, kent als den grooten, alomtegenwoordigen geest, dan lijdt hij niet meer," waarin gezegd wordt, dat het leed ophoudt, wanneer men de individueele ziel, waaraan slapen en waken eigen zijn, kent als groot en alomtegenwoordig, geleerd, dat de individueele ziel geen ander is dan de wijze geest. Want de leer der Vedânta's is, dat met de kennis van den wijzen geest alle leed ophoudt. Eveneens wordt in de woorden: „Wat hier is, dat is daarboven, wat daarboven is, dat is wederom hier; hij gaat van den dood in den dood, die hier eene veelheid ziet," de meening, dat er onderscheid bestaat tusschen de individueele ziel en den wijzen geest, veroordeeld.

En als Naciketas, na de vraag naar het voortbestaan of niet voortbestaan der ziel, door den Dood in de woorden: „Kies een ander goed, o Naciketas!" enz. met verschillende bekoringen verlokt wordende niet wankelt, dan stelt de Dood het onderscheid in het licht tusschen genot en het hoogste goed en tusschen kennis en onwetendheid, en prijst daarmede Naciketas in de woorden: „Ik zie dat

gij, o Naciketas! begeerig zijt naar kennis en vele bekoringen brachten u niet in verwarring," en prijst ook zijne vraag en zegt dan: „Wanneer de wijze, door op den geest zijne aandacht te vestigen, dien deva, moeielijk te aanschouwen, in het verborgen zich bevindende, in het hol verborgen, in de diepte wonende, van eeuwigheid af bestaande, kent, dan is hij bevrijd van vreugde en smart;" en ook daaruit volgt, dat hier het doel is, te leeren dat er tusschen de individueele ziel en den hoogsten geest geen verschil bestaat. En indien Naciketas de vraag, tengevolge waarvan hem groote lof van de zijde van den Dood ten deel gevallen is, weer liet varen en onmiddellijk na die loftuiting iets anders ging vragen, dan zou daarmede die gansche lof, niet op goeden grond steunende, hare beteekenis verliezen. Derhalve moet de laatste vraag: „Wat niet bestaat in verdienste" enz. eene herhaling zijn van die eerste: „Omtrent een gestorvene" enz.

Wat nu gezegd is van een verschil in karakter der vragen, dit levert geen bezwaar op, daar de tweede maal slechts gevraagd wordt naar eene bijzondere eigenschap van hem. Want in de eerste wordt gevraagd naar het bestaan van den geest, afgescheiden van het lichaam enz., in de tweede naar diens verheven zijn boven de eindige wereld. Want zoolang de valsche kennis niet ophoudt, zoolang is de ziel onderhevig aan verdienste en schuld en houdt zij niet op individueele ziel te zijn. Maar door het ophouden daarvan wordt zij door de leer: „Dat zijt gij" weer wijze geest alleen. En daar is bij het bestaan der valsche kennis en na het ophouden daarvan geenerlei verschil in het wezen. Want evenals iemand in het donker een op den grond liggend touw voor eene slang houdende bevreesd en bevende de vlucht neemt, en een ander tot hem zou zeggen: „Wees niet bevreesd; dat is geen slang maar slechts een touw," en hij dat hoorende, de vrees voor de slang van zich zou zetten en ophouden te beven en te vluchten, en in het ding zelf toch op het oogenblik dat hij het voor eene slang hield en daarna geenerlei verschil zou zijn, zoo moet men ook dit beschouwen. En daarom is de uitspraak: „De wijze wordt geboren noch sterft" enz. ook een antwoord op de vraag naar het voortbestaan of niet voortbestaan.

Maar het aphorisme moet verklaard worden in verband met de door valsche kennis gemaakte onderscheiding tusschen de individueele ziel en den wijzen geest. Want ofschoon de vraag over den geest in den grond der zaak één is, wordt zij de eerste maal, daar daarbij alleen de twijfel wordt vermeld omtrent zijn zelfstandig bestaan na den dood, en zijne eindige natuur, die van handelend persoon enz., niet wordt geloochend, beschouwd als eene vraag over de individueele ziel, maar de tweede maal, daar daarbij het ophouden van verdienste enz. wordt vermeld, als eene vraag omtrent den wijzen geest, en daarom is de opvatting, volgens welke hier sprake is van het vuur, de individueele ziel en den hoogsten geest, niet ongerijmd. Maar bij de veronderstelling, dat hier sprake is van de materie, past noch de gegeven vrijheid om drie keuzen te doen, noch de vraag noch het antwoord; zij moet derhalve verkeerd zijn.

7. En evenals het groote.

Evenals de naam »het groote", die door de Sânkhya's ook gebruikt wordt van het eerstgeschapene, het reine zijn, niet ook in het spraakgebruik der Veda's dit alleen aanduidt, blijkens het gebruik van het woord »geest" in teksten als: »De groote geest, die hooger is dan het verstand"; »de groote alomtegenwoordige geest"; »ik ken dien grooten geest" enz., zoo kan ook het woord »ongeopenbaard" in het Vedisch spraakgebruik iets anders dan de materie aanduiden. Derhalve heeft de in de overlevering op grond van redeneering aangenomen materie niet het gezag der schrift voor zich.

8. Omdat het onbepaald is, evenals de beker.

Nog houdt de voorstander van de leer eener materie vol, dat de tegen die leer ingebrachte beschuldiging van onschriftmatigheid ongegrond is, op grond van het lied: »Met het ééne ongeschapen vrouwelijk wezen, rood, wit en zwart van kleur, dat vele schepselen, haar in wezen gelijk, voortbrengt, verbindt zich één ongeschapen mannelijk wezen, haar beminnende; een ander ongeschapene verlaat haar na genot gesmaakt te hebben" [1].

[1] Çvet. Up. IV, 5.

— Want in dit lied worden met de woorden rood, wit en zwart *rajas*, *sattva* en *tamas* (kleuring, reinheid en donkerheid, de drie hoedanigheden, waaruit de materie bestaat) aangeduid. Rood is *rajas* omdat dit kleuring geeft; wit *sattva*, omdat dit naar zijn wezen licht is, zwart *tamas*, omdat dit verdonkert. En de toestand van eenheid dezer drie wordt naar de eigenschappen der verschillende bestanddeelen het rood, wit en zwarte genoemd. En zij kan *ajâ*, d. i. wat niet geschapen is (*jâyate*), genoemd worden, daar geleerd wordt: „De grondoorzaak der dingen is het onveranderlijke". — Maar is niet de gewone beteekenis van het woord *ajâ* geit? — Ja; maar die gewone beteekenis kan hier niet te pas komen, daar hier gehandeld wordt over de gewijde wetenschap. En deze materie brengt vele schepselen voort, voorzien van de eigenschappen der drie hoedanigheden. Met haar verbindt zich een ongeschapene, de ziel, haar beminnende, haar toegenegen zijnde of hare gemeenschap genietende; d. i. haar in onwetendheid als haar eigen wezen erkennende, en zoo door gemis van ware kennis tot de meening komende: gelukkig, ongelukkig, verblind ben ik, vervalt de ziel in den kringloop der eindige wereld. Eene andere ongeschapen ziel, tot kennis van het onderscheid gekomen en zoo onverschillig geworden voor genot, verlaat die materie na genot gesmaakt te hebben, scheidt zich van haar, het einde van het genot bereikt hebbende, d. w. z. komt tot verlossing. Dit is de zin en hieruit concludeeren wij, dat de door de volgelingen van Kapila verkondigde leer van eene materie enz. op de schrift gegrond is. —

Daarop antwoorden wij: Op dit lied kan men zich niet beroepen voor de stelling, dat de leer der Sânkhya op de schrift gegrond is. Want dit lied kan, op zich zelf genomen, niet strekken tot bewijs van eenig systeem wat ook, daar men overal, van welke veronderstelling men ook uitga, moet komen tot iets ongeschapens, en er dus geen reden is om aan een bijzonder systeem met uitsluiting van andere te denken en te zeggen: Hier is alleen de leer der Sânkhya bedoeld. Evenals bij de beker. Want evenals in het lied: „Een beker met de opening naar beneden, met den bodem naar boven", uit deze woorden op zich zelf niet kan opge-

maakt worden: »Deze beker is bedoeld, niet die", daar overal op de eene of andere wijze die voorstelling toepasselijk kan zijn, zoo kan ook bij dit lied uit de onbepaalde uitdrukking »een ongeschapen wezen" niet opgemaakt worden: »Met het ongeschapene is hier alleen de materie bedoeld". Maar dáár wordt in hetgeen volgt de nadere bepaling van den beker gegeven. Wat moet nu hier onder dat ongeschapen wezen worden verstaan?

Daarop antwoorden wij:

9. Maar het met licht aanvangende; want zoo lezen sommigen.

Onder dat ongeschapen wezen moet verstaan worden de uit het Opperwezen voortgekomen, met het licht aanvangende en de kenmerken van vuur, water en aarde dragende, materieele grond van de viervoudige vereeniging van elementen. Het woord maar dient tot nadere bepaling. Dat ongeschapen wezen moet beschouwd worden als de kenmerken der drie elementen bezittende, niet die der drie hoedanigheden. Want zoo beschrijven sommige scholen, na het ontstaan van vuur, water en aarde uit het Opperwezen vermeld te hebben, deze elementen als rood enz. in de woorden: »De roode kleur van het vuur dat is de kleur van vuur, de witte die van water, de zwarte die van aarde"[1]. Deze elementen nu, vuur, aarde en water, vinden wij hier terug, daar op beide plaatsen de woorden rood enz. worden gebruikt en die woorden in eigenlijken zin betrekking hebben op de eigenaardige gedaante en alleen in overdrachtelijken zin op de hoedanigheden kunnen worden toegepast.

En men mag volgens de meesters der logica uit het zekere tot het onzekere besluiten. Zoo mag men dan ook hier zeggen, dat in het lied van het ongeschapen vrouwelijk wezen geenszins sprake is van een op zich zelf bestaanden grond der stoffelijke natuur, van eene materie, daar in het begin van het boek, na den aanhef: »De voorstanders der Brahmaleer bespreken de vraag, wat de oorzaak, het Brahma is," in de woorden: »Aan religieuse

1 Chând. Up. VI, 4, 1.

overdenking en bespiegeling zich wijdende, zagen zij de tot het goddelijke wezen behoorende kracht, die uit haar aard verborgen is," gesproken wordt van de in het Opperwezen zetelende kracht, die de gansche wereld beheerscht, en eveneens van deze sprake is in hetgeen op onzen tekst volgt: „Ken de natuur als schijn, het Opperwezen als dengene, in wien die schijn zijn grond heeft" en in de woorden: „De eene, die boven iedere oorzaak staat." Maar blijkens het verband is in dit lied sprake van de goddelijke kracht in ongeopenbaarden staat vóór het bestaan van naam en vorm, aldus zegt de auteur. En deze wordt driekleurig genoemd om de drie kleuren, die aan hare produkten eigen zijn.

Hoe kan men echter op grond van de driekleurigheid van vuur, water en aarde komen tot de voorstelling van eene driekleurige *ajâ*, daar toch vuur, water en aarde niet de gedaante hebben van eene geit, en de benaming *ajâ* ook niet haar grond kan hebben hierin, dat zij ongeschapen zijn, daar de schrift van die elementen leert, dat zij geschapen zijn.

Hierop antwoordt de auteur verder:

10. En daar een beeld gegeven wordt, is er geene tegenstrijdigheid, evenmin als bij Madhu enz.

Die benaming *ajâ* heeft haar grond niet hierin, dat het genoemde de gedaante heeft van eene geit, en heeft hier ook niet de etymologische beteekenis (van ongeschapen wezen). Maar daarin wordt een beeld gegeven. De uit vuur, water en aarde bestaande grond van al het levende en levenlooze wordt vergeleken met eene geit. Want gelijk er ergens soms eene rood, wit en zwarte geit kan zijn, met vele op haar gelijkende jongen, en de eene bok in minnedrift zich met haar kan verbinden, eene andere na hare gemeenschap genoten te hebben, haar verlaten, zoo brengt de uit vuur, water en aarde bestaande, drievoudige grond der stoffelijke wereld de groote menigte van haar in wezen gelijkende, levende en levenlooze schepselen voort, en de door valsche kennis bevangen ziel smaakt haar genot, de tot ware kennis gekomen ziel verlaat haar.

En nu moet men niet denken, dat in die voorstelling, dat de eene ziel zich met haar verbindt, de andere haar verlaat, eene werkelijk bestaande verscheidenheid van zielen, zooals die door de tegenpartij aangenomen wordt, wordt geleerd. Want deze vergelijking heeft ten doel niet te leeren, dat er verscheidenheid van zielen bestaat, maar het onderscheid tusschen gebondenheid en verlossing in het licht te stellen. Maar zich aansluitende aan de gewone voorstelling eener verscheidenheid van zielen stelt deze tekst het onderscheid tusschen gebondenheid en verlossing in het licht. Die verscheidenheid echter is eene in de voorwaarden haar grond vindende, door valsche kennis veronderstelde, geenszins eene in werkelijkheid bestaande, gelijk blijkt uit teksten als: »Één deva is in alle schepselen verborgen, alles doordringende, de inwendige geest van alle schepselen" enz.

Evenals *madhu* enz. Dat wil zeggen: Evenals de zon, die geenszins *madhu* is, als *madhu*, de stem, die geenszins *dhenu* is, als *dhenu*, de hemel enz., die geenszins *agni* is, als *agni* wordt voorgesteld en zoo meer, zoo wordt hier dat wat niet *ajâ* is, als *ajâ* voorgesteld. Daarom ligt er niets tegenstrijdigs in, dat op vuur, water en aarde de naam *ajâ* wordt toegepast.

11. **Ook op de vermelding van het getal niet, want er bestaat onderling verschil en het getal wordt overschreden.**

Is zoo ook het lied, waarin van eene *ajâ* sprake is, ter zijde gesteld, nog uit een ander lied ontleent de voorstander der Sânkhya-leer grond voor oppositie; uit het lied nl. dat luidt: »Beschouw dat alleen, waarop de vijf-(maal)-vijf personen en de ether rusten, als den geest, zelf onsterfelijk het onsterfelijke Brahma kennende"[1]. In dit lied vindt men in de woorden »vijf-(maal)-vijf personen" het getal vijf betrekking hebbende op een ander getal vijf, daar het woord vijf hier tweemaal voorkomt. Deze vijf vijftallen maken te zamen vijf-en-twintig. En het aantal, dat door het getal vijf-en-twintig wordt aangeduid, is het aantal

[1] Brh. Âr. Up. IV, 4, 17.

der substantiën, die door de Sânkhya worden opgeteld, nl.: „De grondoorzaak, die geen produkt is, zeven substanties, die, zelve producten, tegelijk oorzaken zijn, nl. het verstand enz., zestien producten, en de ziel, die noch oorzaak noch product is." Daar nu door dat in de schrift voorkomende getal vijf-en-twintig die vijf-en-twintig in de overlevering aangenomen substantiën worden samengevat, is de conclusie, dat de materie enz. in de schrift erkend wordt.

Daarop antwoorden wij: Ook op de vermelding van het getal kan men niet de stelling baseeren, dat de materie in de schrift wordt erkend. Want er bestaat onderling verschil. Die vijf-en-twintig substantiën zijn onderling verschillend; zij hebben niet vijf aan vijf een gemeenschappelijk karakter, op grond waarvan zij vijf aan vijf zouden kunnen worden samengevoegd; want zonder een band van eenheid worden niet verschillende dingen twee aan twee samengevoegd. Nu zou men kunnen zeggen: Dat vijf-en-twintigtal wordt hier bij gedeelten beschouwd, op dezelfde wijze waarop men in de woorden: „Vijf en zeven jaren regende Indra niet", eene twaalfjarige droogte telt. Maar ook dit komt hier niet te pas; deze opvatting gaat euvel aan de fout, dat dit dan eene indirecte aanwijzing zou zijn.

Het tweede *panca* (vijf) vormt hier voorts met *jana* (persoon) eene samenstelling *(pancajana)*, daar uit het accent blijkt, dat dit één woord is, terwijl ook in eene andere lezing (waarin het eerste vijf wel, het tweede niet verbogen wordt, *pancânâm pancajanânâm)* uitkomt, dat dit één woord is met één accent en één casusuitgang. En daar het eene samenstelling is, heeft men hier geene herhaling van het woord vijf. Daarom kan men hier niet komen tot tweemaal vijf, vijf en vijf, noch ook kan het eerste vijf bepaling zijn van het tweede, zoodat men krijgt vijfmaal vijf, daar de bepaling niet het in de samenstelling ondergeschikte woord kan gelden.[1] Daarom kunnen met die vijf *pancajana's* niet de vijf-en-twintig substantiën bedoeld zijn.

En dat dit niet het geval is, blijkt ook hieruit, dat het getal wordt overschreden. Want boven het vijf-en-twintigtal zijn er nog de geest en de ether. De geest vooreerst wordt

[1] Tegen deze laatste argumentatie wordt nog eene tegenwerping beproefd, die met de weerlegging er van in de vertaling is weggelaten.

hier bij de behandeling van den grondslag als de drager genoemd, daar hetgeen met het woord „waarop" is aangeduid, in de woorden „beschouw dat als den geest" als geest wordt omschreven. Zegt men nu: De geest is de zelfbewuste ziel en deze behoort tot het vijf-en-twintigtal, dan zou hij tegelijk de drager en het gedragene zijn, wat ongerijmd is. Of verstaat men er iets anders onder, dan zou, in strijd met het begeerde resultaat, het getal der substanties overschreden worden. Eveneens is ook de afzonderlijke vermelding van den ether, die tot het vijf-en-twintigtal behoort, in de woorden „waarop de vijf-(maal)-vijf personen en de ether rusten," niet volgens den regel; en verstaat men er iets anders onder, dan vervalt men in de reeds genoemde fout.

En hoe kan men, terwijl alleen het getal hier voorkomt, daaruit opmaken, dat hier de in de schrift niet genoemde vijf-en-twintig substanties bedoeld worden, daar het woord *jana* (persoon) van die substanties niet gebruikelijk is, en het getal evenzeer toepasselijk is, wanneer het andere dingen geldt?

Vraagt men nu, wat beteekent dan dat „vijf-(maal)-vijf personen", dan is ons antwoord: Volgens den in de overlevering gestelden regel: „Woorden van richting en getal komen als eerste lid eener *tatpurusha*-samenstellling voor in woorden, die een bijzonder begrip aanduiden", is de samenstelling van *panca* met *jana* alleen mogelijk in een zoodanig woord en worden dus hier eenige zoogenaamde *pancajana's*, in eene door het spraakgebruik aangewezen beteekenis van dat woord, bedoeld, maar heeft dat woord geenszins betrekking op de substanties der Sânkhya. En ter beantwoording der vraag: Hoevele zijn er, wordt wederom het woord vijf er aan toegevoegd. De zin is dus: „Eenige zoogenaamde *pancajana's* en wel vijf in getal", evenals er gesproken wordt van zeven *saptarshi's* (zeventallen van *R*shi's).

Welke zijn dan die zoogenaamde *pancajana's*? — Daarop antwoordt de auteur:

•

12. De adem enz., blijkens het vervolg van den tekst.

In hetgeen op het vers: »Dat waarop de vijf *pancajana's*" enz. volgt, worden ter beschrijving van het wezen van het Brahma vijf dingen genoemd, waarvan de adem het eerste is; daar lezen wij nl.: »Zij die den adem van den adem, het oog van het oog, het gehoor van het gehoor, het voedsel van het voedsel, het gemoed van het gemoed kennen" enz. Deze in het vervolg van den tekst genoemde dingen zijn het, die met die *pancajana's* bedoeld worden; dit blijkt hieruit, dat zij onmiddellijk daarna genoemd worden.

Nu kan men vragen: Hoe kan die naam *jana* (persoon) gebruikt worden van den adem? evenzeer als: Hoe kan die naam gebruikt worden van de substanties. Al is echter de afwijking van het algemeen aangenomene in beide gevallen hetzelfde, toch is hier op grond van het vervolg van den tekst alleen aan den adem enz. te denken. Overigens kunnen de adem enz. den naam persoon dragen, omdat zij met een persoon verbonden zijn. En het woord *purusha*, dat eveneens persoon beteekent, wordt van den adem gebruikt; want het Bråhmana zegt: »Dit zijn de vijf Brahma-purusha's", en dan: »De adem is vader, de adem is moeder" enz. En dat door de samenstelling een samengesteld woord eene secundaire, bloot op spraakgebruik berustende beteekenis kan krijgen, is onbetwistbaar. — Maar hoe kan, waar eene eerste beteekenis ontbreekt, de secundaire worden bepaald? — Dit kan, zegt de auteur, evenals bij *udbhid* enz. Want een woord van onzekere beteekenis wordt, doordat het voorkomt in onmiddellijke verbinding met een waarvan de beteekenis vaststaat, op grond van het gelijktijdig gebruik bepaald als daarop betrekking hebbende, zooals het geval is in het voorschrift: »Hij verrichte de *udbhid*-ceremonie, hij hakt de offerpaal, hij vormt de offerholte." Zoo ook moet het woord *pancajana*, dat uit het hoofdstuk over de samenstellingen blijkt een bijzondere naam te zijn, maar omtrent welks beteekenis nadere bepaling noodig is, toegepast worden op den adem enz., die in verband daarmede in het vervolg van den tekst genoemd worden.

Sommigen evenwel verklaren die vijf *jana's* als aanduidende de Deva's, de Vaderen (Manes), de Gandharva's,

de Asura's, en de Raksha's; anderen verstaan daaronder de vier kasten, waarbij dan als vijfde de niet-arische stam van inboorlingen komt. En er is hier geene tegenstrijdigheid, wanneer men deze naam *pancajana* opvat in den zin, waarin zij elders, in de uitdrukking: de vijfstammige gemeente, voorkomt, nl. als aanduiding der menschenwereld. Maar bepaaldelijk met het doel om te leeren, dat hier geen sprake is van de vijf-en-twintig substantiën, zegt onze leeraar: Het zijn de adem enz. blijkens het vervolg van den tekst.

— Maar al kunnen de adem enz. bij de Mâdhyandina's, die daaronder ook het voedsel opnemen, de vijf *jana's* zijn, hoe kunnen zij dat zijn bij de Kânva's, die het voedsel niet vermelden? — Daarop antwoordt de auteur:

13. Bij enkelen, terwijl het voedsel niet voorkomt, door het licht.

Ofschoon bij de Kânva's het voedsel niet voorkomt, wordt bij deze het vijftal volgemaakt door het licht. Want ook deze noemen ter bepaling van het wezen van het Brahma in een aan dat van de vijf *pancajana's* voorafgaand vers het licht, in de woorden: „Dat licht der lichten vereeren de deva's."

— Hoe kan echter dit licht, dat bij beiden gelijkelijk voorkomt, bij den een mede begrepen worden onder het in één zelfde vers genoemd vijftal, bij den ander daaronder niet begrepen worden? — Hierop antwoordt de auteur: Omdat de eisch verschillend is. Want daar men bij de Mâdhyandina's in de in hetzelfde vers genoemde adem enz. de vijf *jana's* reeds heeft, wordt daar niet dit in een ander vers voorkomende licht vereischt; bij de Kânva's daarentegen wordt het wel vereischt, daar men ze daar niet reeds heeft. En om dit verschil wordt in hetzelfde vers het licht bij den een medegeteld, bij den ander niet.

Zoo is er dan vooreerst in de schrift geenerlei erkenning van de materie; en de bewering, dat zij in de overlevering en door de rede erkend wordt, zal later worden weerlegd.

14. En daar het als oorzaak met betrekking tot den ether enz. overeenkomstig de voorstelling wordt beschreven.

In het licht gesteld is het kenmerk van het Brahma;

voorts de overeenstemming der Vedântateksten in de leer van het Brahma, en het onschriftmatige van de leer eener materie. Nu wordt op nieuw daartegen dit bezwaar gemaakt: Dat het Brahma de oorzaak is van het ontstaan enz. der dingen, of dat de Vedântateksten overeenstemmen in de leer van het Brahma, kan niet bewezen worden. Waarom niet? Omdat men tegenspraak aantreft. Want in de verschillende Veda's wordt eene verschillende voorstelling der schepping gevonden, daar de volgorde enz. verschillend is. Want zoo wordt op de eene plaats in de woorden: „Uit den geest is de ether voortgekomen" [1] geleerd, dat de schepping met den ether is aangevangen; op eene andere plaats, dat zij is aangevangen met het vuur, in de woorden: „Dat schiep het vuur" [2]; elders met den levensgeest, in de woorden: „Hij schiep den levensgeest; uit den levensgeest het verlangen" [3]; en nog elders wordt het ontstaan der werelden zonder bepaalde opeenvolging geleerd in de woorden: „Hij schiep deze werelden, de (hemelsche) wateren, het luchtruim, de aarde en de wateren (beneden)" [4]. Eveneens leest men op de eene plaats, dat het niet-zijnde aan de schepping voorafging, daar er gezegd wordt: „In den beginne was het niet-zijnde; daaruit werd het zijnde geboren" [5], en: „In den beginne was het niet-zijnde alleen; dat was het zijnde, dat werd het werkelijke" [6], en wordt elders met verwerping van de leer van het niet-zijnde geleerd, dat aan de schepping het zijnde voorafging, daar eerst gezegd wordt: „Sommigen zeggen, dat in den beginne het niet-zijnde alleen was", en daarop dan volgt: „Hoe kan dit zijn, mijn waarde! zeide hij; hoe kan uit het niet-zijnde het zijnde ontstaan? In den beginne, mijn waarde! was het zijnde alleen" [7], en wordt elders weer de schepping der wereld als een uit zich zelf zich openbaren voorgesteld, in de woorden: „Het heelal was ongeopenbaard; toen openbaarde het zich in naam

---

[1] Taitt. Up. II, 1.
[2] Chând. Up. VI, 2, 3.
[3] Praçna Up. VI, 4.
[4] Ait. Up. I, 1.
[5] Taitt. Up. II, 7.
[6] Chând. Up. III, 19, 1.
[7] Chând. Up. VI, 2, 1.

en vorm" [1]. Daar nu zoo in verscheidene opzichten verschil van voorstelling bestaat en in de zaak zelve geene verscheidenheid mogelijk is, is het niet logisch, aan de Vedânta-teksten de strekking toe te kennen om de oorzaak der wereld te leeren kennen, logisch daarentegen om op grond van hetgeen overlevering en redeneering leeren, eene andere oorzaak aan te nemen. —

Hierop antwoorden wij: Al bestaat er tusschen de verschillende Vedânta's onderling verschil ten opzichte van het geschapene, de ether enz., wat de volgorde enz. betreft, ten opzichte van den Schepper bestaat er geenerlei verschil. Want overeenkomstig de voorstelling wordt het beschreven. Zoodanig wezen toch als in de eene Vedânta wordt voorgesteld als de oorzaak, nl. een almachtig, alles beheerschend wezen, dat de ziel van alles is en niets naast zich heeft, zoodanig wordt het ook in de andere Vedânta's voorgesteld. B. v. in den tekst: „Waarheid, kennis, oneindig is het Brahma" [2] is vooreerst door het woord kennis en door het vervolgens er aan toegeschreven wenschen het Brahma als zelfbewust beschreven, en door de vermelding, dat het niet door een ander wezen geschapen is, is tevens gezegd, dat het het Opperwezen, de oorzaak aller dingen is; door het er op toegepaste woord geest en het ingaan in eene reeks van omhulsels, het lichaam enz., is het bepaald als ons aller inwendige geest, en door de in de woorden: „Laat ik mij vermenigvuldigen en voortbrengen" aan den geest toegeschreven begeerte om zich te vermenigvuldigen, is geleerd, dat tusschen het geschapene en den Schepper geen wezenlijk verschil bestaat. Zoo wordt door de in de woorden: „Hij schiep dit alles wat bestaat" vervatte verklaring, dat hij de gansche wereld schiep, uitgesproken, dat de Schepper voor de schepping niets naast zich had. Zoodanig nu als hier het Brahma als oorzaak is beschreven, zoo wordt het ook elders beschreven. Want al de in de verschillende Veda's voorkomende teksten, die strekken om het eigenlijke wezen der hoogste oorzaak in het licht te stellen, als: „*Ens* alleen was dit heelal in den beginne; het was een en had geen tweede naast zich; dit dacht: Laat ik mij vermenigvuldigen en

[1] Çat. Brâhm. XIV, 4, 2, 15.
[2] Taitt. Up. II, 1.

voortbrengen; dit schiep het licht"[1] of: „Eén geest alleen was het heelal in den beginne; niets anders openbaarde zich; deze dacht: Laat ik werelden scheppen"[2] en dergelijke, komen in inhoud overeen.

Maar ten opzichte van het gevolg wordt er verschil opgemerkt, in dit opzicht, dat op de eene plaats de ether, op eene andere het licht gezegd wordt het eerst geschapen te zijn enz. Men mag echter niet beweren, dat om dat verschil ten opzichte van het gevolg ook de oorzaak, het Brahma, waarover alle Vedânta's eenstemmig zijn, niet verklaard kan zijn, daar men zoo verder gaat dan de bewijsgronden veroorloven. Bovendien zal de leeraar later dat verschil ten opzichte van het gevolg opheffen.

Er zou overigens ten opzichte van het gevolg verschil kunnen bestaan, daar dit niet het eigenlijke object is van het onderricht. Want de bedoeling is geenszins eene uitgewerkte beschrijving van de schepping enz. te geven. Dat daarvan iets voor den mensch afhangt toch, blijkt noch uit de ervaring noch uit de schrift, en kan niet worden ondersteld, daar uit den aanhef en het slot overal volgt, dat de teksten over de schepping een geheel uitmaken met die welke over het Brahma handelen. En de schrift zelve leert, dat de beschrijving der schepping dient om het Brahma te verklaren, daar zij zegt: „Tracht van het voedsel, het gevolg, door te dringen tot de wateren, de oorzaak, van de wateren, het gevolg, tot het vuur, de oorzaak, van het vuur, het gevolg, tot het zijnde, de oorzaak"[3]. En uit voorbeelden als dat van het leem enz. blijkt, dat de beschrijving van de schepping enz. in de schrift voorkomt om te leeren, dat het gevolg van de oorzaak niet onderscheiden is. Zoo zeggen ook de kenners der overlevering: „De schepping met leem, ijzer, vuur en wat anders ook genoemd worde, dat is een middel om het begrip van het Brahma tot stand te brengen; er bestaat volstrekt geen verschil." Maar dat aan het begrijpen van het Brahma eene vrucht verbonden is, leert de schrift in woorden als: „Die het Brahma kent bereikt het hoogste"; „Die den geest kent

---

[1] Chând. Up. VI, 2, 3.
[2] Ait. Up. I, 1.
[3] Chând. Up. VI, 8, 4.

is het verdriet te boven"; „Hem kennende is hij boven den dood verheven." En deze vrucht gaat onmiddellijk samen met het verkrijgen der kennis, daar zoodra het in de woorden: „Dat zijt gij" uitgedrukte begrip, dat het ware ik niet tot de vergankelijke wereld behoort, ontstaat, de meening dat het een eindig wezen zou zijn, ophoudt.

Het verschil dat er ten opzichte van de oorzaak opgemerkt is in de woorden: „In den beginne was het nietzijnde" enz., dat moet overigens nog opgeheven worden. Daaromtrent wordt nu gezegd:

15. Om het verband.

In de woorden: „In den beginne was het niet-zijnde" wordt niet het niet-zijnde in den zin van het onwezenlijke als de oorzaak aller dingen voorgesteld. Want nadat in de woorden: „Hij wordt niet-zijnde, indien hij het Brahma als niet-zijnde kent; indien hij het Brahma als zijnde kent, dan kent men hem als zijnde" door verwerping van de meening van het niet-zijn aan het Brahma bestaan is toegekend, en het door de vermelding van die reeks van omhulsels, het uit voedsel bestaande enz., als de inwendige geest omschreven is, en vervolgens in de woorden: „Deze wenschte" op dat vroeger genoemde Brahma teruggewezen, en daarvan geleerd is, dat het de bron is der in menigvuldigheid van verschijnselen zich openbarende schepping, en dan ten slotte is gezegd: „Dat verklaren de wijzen voor het werkelijke", wordt in de woorden: „Daarop is ook deze çloka" met toepassing op dit bovengenoemde subject deze çloka geciteerd: „In den beginne was het niet-zijnde." Maar indien in deze çloka met het niet-zijnde het onwezenlijke werd bedoeld, dan zou in verband met het een iets anders worden geciteerd en dus de tekst zijn samenhang verliezen. Derhalve wordt hier van het zijnde, het Brahma, vóór de schepping overdrachtelijk gezegd, dat het niet-zijnde was, om het niet bestaan van naam en vorm, daar het woord zijn gewoonlijk gebruikt wordt van objecten met bepaalden naam en vorm. Dit geldt ook van den tekst: „In den beginne was het niet-zijnde alleen," daar daarmede verbonden wordt: „Dat was het zijnde." Want wanneer daarin een volstrekt niet-bestaan geleerd werd, hoe zou dan er mede

verbonden kunnen worden: »Dat was het zijnde"? In de woorden: »Sommigen zeggen, dat in den beginne het niet-zijnde alleen was" nu is die vermelding van sommiger meening niet eene aanhaling van een ander schriftwoord, daar niet, evenals bij eene handeling, ook bij eene zaak een dilemma mogelijk is. Daarom moet men het zoo beschouwen, dat ter bevestiging van de in de schrift aangenomen leer van het zijnde hier de door onverstandigen gevormde meening van een niet-zijnde wordt vermeld en tevens weerlegd.

In de woorden: »Toen was het heelal ongeopenbaard" enz. wordt voorts geenszins eene openbaring der wereld zonder bestuurder geleerd, daar in hetgeen volgt: »Hij doordrong haar tot de nageltoppen toe" een bestuurder er mee verbonden wordt als degene, die het geopenbaarde object doordringt. Want indien eene openbaring, onafhankelijk van een bestuurder, geleerd werd, wie zou dan door dat onmiddellijk hierop volgende voornaamwoord hij, dat op een vroeger genoemd subject terugwijst, er mede verbonden worden als degene, die het gevolg doordringt? En dat doordringen van het lichaam wordt door de schrift vermeld van den zelfbewusten geest, daar zij in de woorden: »Het oog ziende, het oor hoorende" leert, dat dat allesdoordringende wezen zelfbewust is. Voorts, zooals tegenwoordig de in naam en vorm zich openbarende wereld zich openbaart onder hooger bestuur, zóó, moet men besluiten, is het ook bij de oorspronkelijke schepping geweest, daar men geene veronderstelling mag aannemen, die in strijd is met de ervaring. Elders leert de schrift ook, dat de openbaring der wereld heeft plaats gehad onder hooger bestuur, in de woorden nl.: »Laat ik, deze met mijn geest, de levende ziel, doordringende, naam en vorm openbaren"[1]. En dat het werkwoord hier in den medium-vorm gebruikt wordt, terwijl toch het Opperwezen het subject der handeling is, dit moet beschouwd worden te zijn geschied om aan te duiden, dat het geene inspanning heeft vereischt; op dezelfde wijze als men, wanneer de sikkel goed is, zegt: Het koren snijdt van zelf.

---

[1] Chând. Up. VI, 3, 2.

16. Omdat de wereld wordt bedoeld.

In het Kaushîtaki-Brâhmana wordt in een gesprek tusschen den zoon van Balâka (Gârgya) en Ajâtaçatru gezegd: „Die de maker is dezer geesten, wiens werk dit (of: van wien dit handelen) is, dien, o zoon van Balâka! moet men leeren kennen"[1]. Hier is het de vraag, of het de individueele ziel is, die wordt aangewezen als het object, dat men moet leeren kennen, of de levensgeest in eigenlijken zin, of de hoogste geest.

Sommigen zeggen: De levensgeest; op grond dat er staat: „van wien dit handelen is", en het handelen, dat beweging tot kenmerk heeft, in den levensgeest zijn grond heeft. En omdat ook in het vervolg van den tekst, in de woorden: „Dan is hij in dien levensgeest samengetrokken", het woord levensgeest voorkomt en deze naam algemeen toegekend wordt aan den levensgeest in eigenlijken zin. En van die geesten, die door den zoon van Balâka, in hetgeen voorafgaat, genoemd worden, de geest in de zon, de geest in de maan enz., is ook de levensgeest de maker, daar, zooals uit een anderen tekst, die zegt: „Welke is de eene deva? De levensgeest; dezen verklaren de wijzen voor het Brahma"[2], bekend is, de deva's van de zon enz. bijzondere openbaringen zijn van den levensgeest. Of de individueele ziel wordt hier als het object, dat men moet leeren kennen, aangewezen; van deze toch kan het handelen, dat verdienste en schuld tot kenmerk heeft, gezegd worden te zijn, en deze kan ook, daar zij de genieter is, de maker genoemd worden dier geesten, die de hulpmiddelen zijn voor het genot. En in het vervolg van den tekst komt een kenmerk voor van de individueele ziel; Ajâtaçatru toch, den zoon van Balâka willende inlichten, die tot hem gekomen is om den maker der geesten, die als het te kennen object is aangewezen, te leeren kennen, roept een slapende aan, en doet hem uit het feit, dat deze dat roepen niet hoort, opmerken dat de levensgeest enz. niet de genieter is, en doet hem daarop, door dien man door een slag met een stok te doen ontwaken, inzien, dat de individueele ziel, onderscheiden van den levensgeest enz., de genieter is. Zoo

[1] Kaush. Brâhm. Up. IV, 19.
[2] Brh. Ar. Up. III, 9, 9.

komt ook, in hetgeen verder volgt, een kenmerk van de individueele ziel voor, in de woorden: »Evenals de heer leeft van zijne onderhoorigen, of evenals die onderhoorigen hunnen heer onderhouden, zoo leeft de wijze geest door deze geesten, zoo onderhouden deze geesten dien geest" [1]. En omdat zij de drager is van den levensgeest, kan aan de individueele ziel den naam van levensgeest gegeven worden. Derhalve moet hier gedacht worden aan een van beiden, aan de individueele ziel of aan den levensgeest in eigenlijken zin, niet aan den hoogsten geest, daar van dezen geen kenmerk voorkomt.

Hierop antwoorden wij: Die maker van deze geesten kan geen ander zijn dan de hoogste geest. Dit blijkt uit den aanhef. Want Gârgya begint hier het gesprek met Ajâtaçatru met de woorden: »Laat ik u het Brahma verklaren"; en na ettelijke geesten, den bestuurder der zon enz., waarop het begrip Brahma niet in eigenlijken zin toepasselijk is, genoemd te hebben, zwijgt hij stil. Dan berispt Ajâtaçatru hem in de woorden: »Zeg niet loszinnig: Laat ik u het Brahma verklaren" over het noemen van wat niet eigenlijk Brahma is en wijst hem dan een ander, den maker dier geesten, als het te kennen object aan. Wanneer nu ook hierop niet in eigenlijken zin het begrip Brahma toepasselijk was, dan zou de aanhef zijne beteekenis verliezen; daarom kan dit geen ander zijn dan het Opperwezen.

En dat hij zelfstandig de maker is dezer geesten geldt van geen ander dan van het Opperwezen. En met de uitdrukking »wiens werk dit is" wordt niet het handelen, dat beweging of verdienste en schuld tot kenmerk heeft, aangeduid, daar geen van deze beiden vroeger genoemd is of hierbij vermeld wordt. Ook is het niet eene aanduiding van de geesten, daar deze reeds genoemd zijn in dat »de maker dezer geesten" en het geslacht en getal van het aanwijzend voornaamwoord hiermede in strijd zijn. Evenmin is het de aanduiding van de daad van het maken der geesten of van de vrucht dier daad, daar deze beide reeds in het woord maker opgesloten liggen. Door het voornaamwoord dat wordt dan, daar dit alleen overblijft, de door zinnelijke waarneming gekende

---

[1] Kaush. Brâhm. Up. IV, 20.

wereld aangeduid, en die wereld is, daar zij gemaakt is, een werk. — Maar is niet ook de wereld niet vroeger genoemd noch hierbij vermeld? — Dat is waar; wijl er evenwel niet iets bijzonders wordt genoemd, volgt daaruit, dat dit eene aanduiding is van de dingen in den meest algemeenen zin, niet van iets bijzonders, daar er geene beperking bij voorkomt. En daar in hetgeen voorafgaat de geesten, die een deel der wereld uitmaken, in het bijzonder genoemd worden, volgt daaruit, dat hier de wereld in haar geheel wordt genoemd. De zin is: »Die de maker is van deze geesten, die een deel der wereld uitmaken; maar waartoe deze beperking; wiens werk de wereld in haar geheel is". Om uit te drukken, dat de genoemde, door den zoon van Balâka voor het Brahma gehouden geesten niet waarlijk Brahma zijn, worden deze in het bijzonder genoemd; zoo wordt door het noemen van het algemeene en het bijzondere de maker der wereld als het object, dat men moet leeren kennen, aangewezen. En in alle Vedânta's staat vast, dat een alomtegenwoordig Opperwezen die maker is.

17. Zegt men: Neen; op grond van de kenmerken van de individueele ziel en den levensgeest in eigenlijken zin, dan antwoorden wij: Dat is reeds verklaard.

Wat nu gezegd is, dat het, op grond van de in het vervolg van den tekst voorkomende kenmerken van de individueele ziel en den levensgeest in eigenlijken zin, logisch is hier aan een van deze beiden te denken, dat moet nog weerlegd worden. Daarop wordt dan geantwoord: Dat is reeds weerlegd in het aphorisme: »Neen, want dat is eene drievoudige vereering, het heeft daarop betrekking, het is hier daarmede verbonden" [1]. Want was dit waar, dan zou men hier eene drievoudige vereering hebben, vereering van de individueele ziel, van den levensgeest in eigenlijken zin en van het Brahma. En dat is niet logisch, want uit den aanhef en uit het slot blijkt, dat deze pericoop over het Brahma handelt. Dat in den aanhef vooreerst sprake is

[1] I, 1, 31.

van het Brahma, dat is reeds aangetoond. Dat ook het slot daarover handelt, blijkt hieruit, dat dáár geleerd wordt, dat de vrucht er van alles te boven gaat, daar er staat: „Alle zonden afgeschud hebbende, verkrijgt hij, die dus weet, den voorrang en de heerschappij en het oppergezag over alle schepselen." — Maar wanneer dit zoo was, zou dan niet met de verklaring van de pericoop van Pratardana ook deze pericoop verklaard zijn? — De uitspraak: „Wiens werk dit is" zou niet verklaard zijn, daar hiervan daar niet bepaald is, dat zij over het Brahma handelt; daarom wordt hier de meening, dat er sprake is van de individueele ziel en van den levensgeest in eigenlijken zin, nogmaals geopperd en weerlegd. Het woord levensgeest blijkt ook een naam van het Brahma te zijn, in den tekst: „Het gemoed is de band van den levensgeest." Zoo moet ook het hier voorkomen van een kenmerk van de individueele ziel, daar in den aanhef en het slot van het Brahma sprake is, hieruit verklaard worden, dat tusschen deze geen wezenlijk verschil bestaat.

18. Maar Jaimini kent hieraan eene andere strekking toe op grond van de vraag en de verklaring en zoo leeren ook enkele scholen.

En men moet hier, meent de leeraar Jaimini, niet strijden over de vraag, of in dezen tekst de individueele ziel of wel het Brahma de hoofdzaak is, daar de vermelding der individueele ziel hier eene andere strekking heeft, nl. de strekking om het Brahma te doen begrijpen. Dit zou blijken uit de vraag en de verklaring. De vraag vooreerst blijkt iets anders dan de individueele ziel tot object te hebben, daar er, nadat Gârgya door het wekken van den slapende gewezen is op de van den levensgeest onderscheiden individueele ziel, volgt: „Waar rustte deze geest, Gârgya! waar was hij, vanwaar kwam hij terug?"[1] En dit geldt ook van het antwoord: „Wanneer de slapende geen droomen ziet, dan is hij samengetrokken in dezen levensgeest"; en: „Van dien geest gaan alle levensgeesten uit, ieder naar zijne plaats, van de levensgeesten de deva's, van de deva's de werelden."

[1] Kaush. Brâhm. Up. IV, 18.

En de slotsom der Vedânta's is, dat tijdens den diepen slaap de individueele ziel met het hoogste Brahma één wordt en uit het hoogste Brahma de wereld, te beginnen met den levensgeest, voortkomt. Daaruit volgt, dat die hoogste geest, waarin deze ziel in den toestand van slaap, een toestand van onbeperktheid en reinheid, verkeert en haar eigenlijk wezen, bevrijd van de uit de voorwaarden voortvloeiende bijzondere voorstellingen, aanneemt, en de terugkeer waaruit het verlies daarvan is, hier als het te kennen object aangewezen wordt.

En zoo vermelden ook enkele scholen der Vâjasaneyins in dat gesprek tusschen Gârgya en Ajâtaçatru, de individueele ziel met den naam rede noemende, uitdrukkelijk den daarvan onderscheiden hoogsten geest, in de vraag: „Die redelijke ziel, waar was zij, vanwaar keerde zij terug" en het antwoord: „Die ether binnen in het hart, daarin rust zij"[1]. En de naam ether wordt van den hoogsten geest gebruikt, in de woorden: „Daarin is een kleine ether." En in die woorden: „Daaruit komen al deze geesten voort" van de aan voorwaarden gebonden geesten vermeldende, dat zij uit iets anders voortkomen, wijzen zij, dit volgt daaruit, den hoogsten geest alleen als de oorzaak aan. En het onderricht omtrent de van den levensgeest enz. onderscheiden ziel, dat gegeven wordt door het wekken van den slapende, is een nieuw argument tegen de meening, dat hier de levensgeest het object van behandeling is.

19. Blijkens den samenhang.

In het B*r*had-Aranyaka leest men in het Maitreyi-Brâhma*n*a een tekst, die begint: „Niet ter wille van den gemaal, mijn waarde," waarin het volgende voorkomt: „Niet ter wille van alles, mijn waarde! is alles dierbaar, maar ter wille van den geest is alles dierbaar; den geest, mijn waarde! moet men beschouwen, leeren, zich voorstellen, overpeinzen; door de beschouwing, het leeren, de voorstelling, de kennis van den geest is alles bekend, Maitreyi."[2] Hier is het twijfelachtig, of het de individueele ziel is,

---

[1] Çat. Brâhm. XIV, 5, 1, 16. (B*r*h. Ar. Up. II, 1, 16.)
[2] B*r*h. Ar. Up. II, 4, 5. (Çat. Brâhm. XIV, 7, 3, 6.)

die als object van de beschouwing, het leeren enz. wordt aangewezen, of wel de hoogste geest. Waarom is dit nog twijfelachtig? Hieruit, dat hij begint met den door het genot gekenmerkten geest, den genieter, schijnt het een onderricht te zijn omtrent de individueele ziel, en uit de verklaring, dat door de kennis van den geest alles bekend is, een onderricht omtrent den hoogsten geest.

Het eerste wordt beweerd op grond van den aanhef. Want hoe zou, terwijl in den aanhef van den door genot gekenmerkten geest, den genieter, sprake is, daar daarin gezegd wordt, dat de gansche, uit objecten van genot, gemaal, gemalin, kinderen, have enz., bestaande wereld dierbaar is omdat zij object is van den geest, in de onmiddellijk daarop volgende vermaning om den geest te beschouwen een andere geest bedoeld kunnen zijn. Ook uit het midden, uit de woorden: „Dit groote wezen, oneindig, onbeperkt, rede alleen, uit deze schepselen uitgaande, gaat tegelijk daarmede te niet; bij den gestorvene is er geen bewustzijn" [1], waarin van het vroeger genoemde groote wezen, het te beschouwen object, gezegd wordt, dat het als individueele ziel uit de schepselen uitgaat, blijkt, dat hier de individueele ziel alleen het object is, dat men moet beschouwen. Zoo wijst ook het slot: „Waarmede mijn waarde! zou men den kenner kunnen kennen" door het nomen agentis aan, dat hier over de individueele ziel gehandeld wordt. Daarom moet het zeggen, dat met de kennis van den geest alles bekend is, oneigenlijk opgevat en hieruit verklaard worden, dat de gansche wereld van objecten bestaat om den genieter.

Hierop antwoorden wij: Dit is een onderricht omtrent den hoogsten geest alleen. Dit blijkt uit den samenhang. Want deze pericoop in haar samenhang beschouwd blijkt in hare verschillende gedeelten op den hoogsten geest te slaan. Dit wordt aldus bewezen: Wanneer Maitreyî van Yâjnavalkya hoorende: „Door rijkdom gaat de onsterfelijkheid verloren", in de woorden: „Wat zal ik doen met dat, waardoor ik niet onsterfelijk kan worden; wat gij kent, zeg mij dat alleen" zich begeerig toont naar de on-

[1] Brh. Ar. Up. II, 4, 12.

sterfelijkheid, leert Yâjnavalkya haar de kennis van den geest; de kenners van schrift en overlevering nu zeggen, dat onsterfelijkheid alleen door kennis van den hoogsten geest verkregen wordt. Eveneens geldt het zeggen, dat door de kennis van den geest alles bekend is, in eigenlijken zin van niets anders dan van de hoogste oorzaak, en dit kan niet oneigenlijk worden verstaan, daar onmiddellijk op die verklaring, dat door de kennis van den geest alles bekend is, deze bewijsvoering volgt: „De brahmaan zou hem verwerpen, die den brahmaan buiten den geest stelt" enz., d. w. z.: Wie den brahmaan, den kshatriya, in 't algemeen de gansche wereld beschouwt als op zich zelf bestaande buiten den geest om, dien dwaalgeest verwerpen brahmanen, kshatriya's enz.; en nadat hiermede de meening, dat er werkelijk verschil bestaat, verworpen is, in de woorden: „Alles, wat bestaat, is die geest" uitgemaakt wordt, dat de gansche menigte der dingen van den geest niet onderscheiden is. En door de voorbeelden van trommels enz. wordt dit resultaat bevestigd. En met de woorden: „Van dat groote wezen is deze *Ṛg*veda de uitademing" verklarende, dat die hier behandelde geest de oorzaak is van de uit namen, vormen en handelingen bestaande wereld der verschijnselen, bewijst hij, dat deze geen ander is dan de hoogste geest. En datzelfde bewijst hij door in het gedeelte, dat handelt over verschillende centra, te spreken van een centrum, waarin de phaenomenale wereld met hare objecten, met organen en inwendigen zin hare eenheid vindt, dat niet binnen en niet buiten is, ondeelbaar, geheel denken alleen. Uit dit alles volgt, dat dat voorschrift om den geest te beschouwen enz., doelt op den hoogsten geest alleen.

Wat nu gezegd is, dat uit den aanhef, waar hij gekenmerkt wordt door genot, blijkt, dat het doelt op de individueele ziel, daarop antwoorden wij:

20. **Het is een teeken voor de gegrondheid der stelling, leert Açmarathya.**

Wij hebben hier de stelling: „Wanneer de geest bekend is, is alles bekend; deze geest is alles wat bestaat," en de vermelding van den door genot gekenmerkten geest als

het object van beschouwing enz. is een teeken, dat de gegrondheid dier stelling doet uitkomen. Want indien de individueele ziel een ander was dan de hoogste geest, zou met de kennis van den hoogsten geest niet ook de individueele ziel bekend zijn, en zou dus de stelling, dat met de kennis van dat eene alles bekend is, opgeheven worden. Daarom vangt deze pericoop om de gegrondheid der stelling te doen uitkomen aan met de individueele ziel en den hoogsten geest van den kant hunner eenheid voor te stellen; aldus verklaart de leeraar Açmarathya.

21. Het wordt gezegd, omdat zij op het punt van uit te gaan tot dien toestand komt, leert Au*d*ulomi.

Omdat de individueele ziel, die door de verbinding met de voorwaarden, het samenstel van lichaam, organen, gemoed en verstand, verontreinigd is, wanneer zij door de toepassing van middelen als kennis, bespiegeling enz. tot volmaakte rust gekomen, op het punt is van uit te gaan uit dat samenstel van lichaam enz., tot eenheid komt met den hoogsten geest, vangt deze pericoop met hunne onderlinge eenheid aan; aldus verklaart de leeraar Au*d*ulomi. En zoo is er een schriftwoord, dat zegt: „Dan openbaart de tot volmaakte rust gekomen ziel, uit dit lichaam uitgaande en het hoogste licht bereikende, zich in hare eigene gedaante." [1]

En elders worden ook de aan de individueele ziel eigen naam en vorm door vergelijking met rivieren beschreven in de woorden: „Gelijk rivieren uitstroomende in den oceaan ondergaan, naam en vorm verliezende, zoo gaat de wijze, van naam en vorm verlost, op in de allerhoogste, de hemelsche ziel" [2], waarvan de zin, om de overeenkomst tusschen het beeld en dat wat daarmede wordt vergeleken, aldus moet worden opgevat: Evenals rivieren hun naam en vorm verliezende, opgaan in den oceaan, zoo gaat ook de individueele ziel, haar eigen naam en vorm verliezende, op in den hoogsten geest.

[1] Chând. Up. VIII, 12, 3.
[2] Mu*nd*. Up. III, 2, 8.

22. ' Omdat hij dat is, leert Kâçakṛtsna.

Omdat deze hoogste geest alleen ook die individueele ziel is, kan deze pericoop met hunne onderlinge eenheid aanvangen, leert de leeraar Kaçakṛtsna. En zoo leert het Brahmana in teksten als: „Laat ik, met die ziel, mijn geest, ze bezielende, naam en vorm openbaren" [1] en dergelijke, dat de hoogste geest alleen de individueele ziel is. En ook liederen als: „De wijze geest, alle vormen verdeelende en ze namen gevende, dat noemende wat blijft" en dergelijke. En bij de schepping van het licht en de overige elementen wordt niet afzonderlijk de schepping van de individueele ziel genoemd, waardoor deze een ander dan de hoogste geest, een produkt daarvan zou zijn. Kâçakṛtsna's leer is, dat de individueele ziel het onveranderde Opperwezen en niets anders is. Maar Açmarathya, ofschoon ook volgens hem de bedoeling is, dat die ziel niet verschilt van het hoogste wezen, verklaart in de woorden „ter wille van de gegrondheid der stelling" die voorstelling uit bijzondere bedoelingen, en neemt dus, dit volgt daaruit, toch weer eene zekere verhouding van oorzaak en gevolg aan. Bij de opvatting van Auḍulomi voorts hebben verschil en eenheid betrekking op verschillende toestanden. Nu is Kaçakṛtsna's leer overeenkomstig de schrift; dit blijkt hieruit, dat het door hem bedoelde overeenstemt met teksten als: „Dat zijt gij" enz. En wanneer het zóó is, gaat het op, dat de kennis van den geest onsterfelijkheid geeft; want wanneer geleerd werd, dat de individueele ziel een produkt is, zou het, daar het produkt bij de vereeniging met de grondstof te niet gaat, niet opgaan, dat uit de kennis daarvan onsterfelijkheid voortvloeit. En daarom worden, daar naam en vorm niet aan de ziel zelf eigen kunnen zijn, deze, die eigenlijk bij de voorwaarden behooren, overdrachtelijk aan de ziel toegekend, en moet ook wat soms onder het beeld van vuur en vonken van een oorsprong der zielen geleerd wordt, verklaard worden als betrekking hebbende op de voorwaarden.

Wat voorts gezegd is, dat de schrift, leerende dat dat vroeger genoemde groote wezen, dat als object der aan-

---

[1] Çhând. Up. VI, 3, 2.

schouwing wordt aangewezen, als individueele ziel uit de schepselen uitgaat, daardoor bewijst, dat de individueele ziel dat object van aanschouwing is, ook daarop is dit drietal aphorismen toepasselijk. „Een teeken voor de gegrondheid der stelling, leert Açmarathya." Wij hebben hier de stelling: Wanneer de geest bekend is, is alles bekend; deze geest is alles wat bestaat; en deze stelling wordt hiermede gerechtvaardigd, dat de gansche in namen, vormen en handelingen bestaande phaenomenale wereld uit één wezen voortgekomen is en daarin ondergaat, en dat, zooals door de voorbeelden van trommels enz. in het licht gesteld wordt, gevolg en oorzaak niet verschillen. Dat nu gezegd wordt, dat dat groote wezen als individueele ziel uit deze schepselen uitgaat, dat is een teeken, dat de gegrondheid dezer stelling doet uitkomen; aldus verklaart de leeraar Açmarathya. „Omdat zij, op het punt van uit te gaan, tot dien toestand komt," leert Au*d*ulomi. Omdat de individueele ziel, door middel van kennis, bespiegeling enz. tot volmaakte rust gekomen, wanneer zij op het punt staat om uit te gaan, tot eenheid komt met den hoogsten geest, daarom worden zij hier als niet onderscheiden voorgesteld; aldus verklaart de leeraar Au*d*ulomi. Want wanneer er geen verschil bestaat, gaat de stelling op, dat met de kennis van dat eene alles bekend is. „Omdat hij dat is, leert Kâçak*r*tsna." Omdat deze hoogste geest tevens die individueele ziel is, daarom is die voorstelling, dat zij een zijn, juist; aldus verklaart de leeraar Kâçak*r*tsna.

— Maar is dat: „Uitgaande uit deze schepselen, gaat zij daarmede onder; bij den gestorvene is er geen bewustzijn" niet eene verklaring, dat zij te niet gaat; hoe kan het dan eene verklaring van hunne eenheid zijn? — Dit is geen bezwaar; want die verklaring, dat zij ondergaat, doelt op de vernietiging van de bijzondere voorstellingen, niet op de vernietiging van den geest, daar de schrift zelve leert, dat het eene andere beteekenis heeft, door de vraag te laten volgen: „Mijnheer brenge mij niet in de dwaling, dat er bij den gestorvene geen bewustzijn is" en daarop te antwoorden: „Ik zeg geene dwaling, mijn waarde! Onvergankelijk is deze geest, mijn waarde! niet aan vernietiging onderworpen; maar zij staat met de zinnelijke

wereld niet in verbinding." De bedoeling is deze: „Onveranderlijk en eeuwig is deze uit rede bestaande geest, en hij staat niet bloot aan vernietiging; maar door de ware kennis staat hij niet meer in verbinding met de door valsche kennis veroorzaakte, uit objecten en organen bestaande zinnelijke wereld, en daar, wanneer dit het geval is, de daardoor veroorzaakte bijzondere voorstellingen niet bestaan, is er bij den gestorvene geen bewustzijn.

Wat voorts gezegd is, dat uit het nomen agentis in de aan het slot voorkomende woorden: „Waarmede zou men den kenner kennen" blijkt, dat hier de individueele ziel het object van beschouwing is, ook dat argument vervalt bij Kaçakṛtsna's opvatting. Voorts, in den aanvang: „Want waar schijnbaar eene tweeheid bestaat, daar ziet de een den ander" in het licht stellende, dat hij in den toestand van valsche kennis bijzondere voorstellingen heeft, wat zich openbaart in zien enz., leert hij door de woorden: „Maar wanneer alles alleen zijn geest is, wien zal hij dan zien en waarmede", dat in den toestand van ware kennis bij hem geene zoodanige bijzondere voorstellingen bestaan. En dan de bedenking opwerpende, dat, ook wanneer er geene objecten zijn, men toch den geest zou kunnen kennen, antwoordt hij daarop: „En waarmede, mijn waarde! zou men den kenner kennen?" En daar dus deze tekst ten doel heeft om aan te toonen, dat er geene bijzondere voorstellingen zijn, volgt daaruit, dat hier met het nomen agentis, dat tot een voorbijgeganen toestand behoort, de bloote basis van kennis wordt aangeduid. Maar boven is geleerd, dat Kaçakṛtsna's opvatting schriftmatig is, en dus heeft het onderscheid tusschen de individueele ziel en den hoogsten geest zijn grond in de door, door valsche kennis veronderstelde, namen en vormen gevormde voorwaarden, als het lichaam enz., niet in hun wezen zelf. Dit moet door alle belijders van den Vedânta worden geleerd, op grond van teksten als: „In den beginne was het zijnde alleen; dit was een en had geen tweede naast zich"; „Geest alleen is alles wat bestaat"; „Brahma alleen is alles wat bestaat"; „Deze geest is alles wat bestaat"; „Daar is geen ander die ziet dan Hij, daar is niets anders dat ziet dan dit" en dergelijke; en van uitspraken der overlevering als: „Vasudeva is alles wat bestaat" en: „Ken

mij als de ziel in alle lichamen, o Bhârata, het ééne Opperwezen, dat in alle schepselen leeft," en dergelijke. En op grond hiervan, dat het zien van onderscheid wordt afgekeurd in teksten als: »Hij denkt niet: Een ander is deze, een ander ben ik"; »Hij gaat van den dood in den dood over, die hier eene veelheid ziet"[1] en dergelijke. Ook op grond hiervan, dat in de woorden: »Dat is de groote ongeschapen geest, niet verouderende, onvergankelijk, onsterfelijk, zonder vrees, dat is het Brahma"[2], alle verandering in den geest wordt ontkend, en dat anders de kennis der heilbegeerigen niet onberispelijk en hun doel niet vast bepaald zou zijn. Want eene onberispelijke kennis wordt er ten opzichte van den geest geëischt, eene die alle bedenkingen te niet doet; en de schrift spreekt van »het vastbepaalde doel van de kennis van den Vedânta", en de overlevering noemt als kenmerk van hem, die vast is in de wijsheid: »Welke dwaling, welk verdriet zou er nog zijn bij hem, die de eenheid aller dingen inziet." En waar het juiste inzicht van de eenheid van individueele ziel en hoogsten geest vaststaat, en erkend wordt: »De ziel is de hoogste geest, daar het een verschil van naam alleen is", daar heeft de meening, dat er verschil bestaat, de gedachte: »Deze ziel is verscheiden van den hoogsten geest; deze hoogste geest is verscheiden van de individueele ziel" en dergelijke, geen zin. Want deze geest is één en wordt wegens verschil van naam alleen veelvuldig genoemd. Want in de uitspraak: »Die het Brahma, het werkelijke, de kennis, het oneindige kent, verborgen in het hol"[3] wordt niet gedoeld op een bijzonder hol, en er is ook geen ander dan het Brahma in het hol verborgen, daar de schrift van den Schepper alleen zegt, dat hij daarin inging, in de woorden: »Dat geschapen hebbende ging hij daarin in"[4]. Maar zij die de vroegere meening vasthouden, doen den zin der Vedânta's en daarmede den weg des heils, het juiste inzicht, te niet, maken de verlossing tot iets wat voortgebracht en daarom eindig is, en komen met de logika niet uit.

---

[1] *Mund.* Up. IV, 10.
[2] *Brh.* Ar. Up. IV, 4, 25.
[3] Taitt. Up. II, 1.
[4] Taitt. Up. II, 6.

23. **Ook grondstof, om niet in strijd te komen met stelling en beeld.**

Evenals men de plichten moet leeren kennen om zegen te verwerven, zoo moet men, om het hoogste heil te bereiken, het Brahma leeren kennen; aldus is gezegd. En het kenmerk van dat Brahma is gegeven in de woorden: „Uit hetwelk de oorsprong is van het heelal." Dit kenmerk nu is eigen zoowel aan de grondstof, b. v. leem, goud enz. ten opzichte van potten, armbanden enz., als aan den maker, pottebakker, goudsmid enz. Daarom rijst de vraag op, in welken zin nu het Brahma de oorzaak is.

Daarbij is de eerste gedachte, dat het bloot de formeele oorzaak is, op grond dat de schrift leert, dat aan het scheppen denken voorafging. Want dat aan het scheppen van het Brahma denken voorafgegaan is, wordt geleerd in teksten als: „Hij dacht; hij schiep den levensgeest"[1] enz. Werken nu na voorafgegaan denken merkt men alleen bij de formeele oorzaken, den pottebakker enz. op, en in het dagelijksch leven neemt men waar, dat het resultaat van eene handeling de vrucht is van verschillende factoren; deze regel nu is het redelijk om ook op den Schepper over te brengen. En op grond dat het als heer erkend wordt. Want van heeren, vorsten enz., ziet men, dat zij alleen formeele oorzaak zijn, en zoo is het redelijk ditzelfde ook van den Opperheer aan te nemen. En het produkt, deze wereld, ziet men, dat uit deelen bestaande, onbewust en onrein is; het moet dan ook eene zoodanige oorzaak hebben, daar de ervaring leert, dat gevolg en oorzaak in aard overeenkomen; van het Brahma nu wordt geleerd, dat het zoodanige eigenschappen niet heeft, in teksten als: „Ondeelbaar, niet werkende, in volmaakte rust verkeerende, zonder gebrek, zonder smet" enz. Overigens moet men de in de overlevering erkende, van het Brahma onderscheiden materieele oorzaak aannemen, die de eigenschap van onreinheid enz. heeft, daar de teksten, die van het Brahma als de oorzaak spreken, alleen bedoelen, dat het de bewerker is.

Hierop antwoorden wij: En grondstof, materiëele oor-

---

[1] Praçna-Up. VI, 3.

zaak, èn formeele oorzaak moet het Brahma geacht worden te zijn, niet bloot formeele oorzaak; om niet in strijd te komen met stelling en beeld. Want zoo worden de stelling en het beeld, die in de schrift genoemd worden, niet onwaar. We vinden vooreerst deze stelling: „Gij vroegt dat onderricht, waardoor het ongehoorde gehoord, het ongedachte gedacht, het ongekende gekend wordt" [1], en daarin wordt geleerd, dat met de kennis van één al het overige, wat onbekend was, bekend is. Dit nu, dat daarmede alles bekend is, geldt van de kennis van de grondstof, daar daarvan het produkt niet verschilt; maar tusschen den maker en het produkt is er geen overeenkomst, daar men in het dagelijksch leven verschil ziet tusschen den timmerman en den (door hem gemaakten) zetel. En er wordt ook een beeld gegeven, ontleend aan de grondstoffen, nl.: Gelijk mijn waarde! met één stuk leem al wat van leem is, bekend is, daar de wijziging een zaak van woorden, een naam slechts is, en het in werkelijkheid leem alleen is", en evenzoo: „Gelijk met één stukje koper al wat van koper is, met één mes al wat van ijzer is, bekend is". Zoo vinden we ook elders de stelling: „Wat is dat, o heer! waarmede, wanneer het bekend is, al wat bestaat bekend is," en het beeld: „Gelijk uit de aarde kruiden voortkomen"; zoo de stelling: „Wanneer de geest, mijn waarde! gezien, gehoord, gedacht, gekend is, dan is al wat bestaat, bekend" en het beeld: „Evenals iemand, wanneer een trommel geslagen wordt, de vele geluiden niet zou kunnen grijpen, maar door het grijpen van den trommel het door den trommelslager veroorzaakte geluid gegrepen heeft" [2]. Zoo kan men in iederen Vedânta eene stelling en een beeld vinden, die leeren, dat het Brahma de grondstof is. En ook de ablativus „waaruit", in de woorden: „Waaruit deze schepselen ontstaan zijn", moet volgens Pânini's regel opgevat worden als wijzende op de materiëele oorzaak, de grondstof.

Maar dat het Brahma ook de formeele oorzaak is, moet aangenomen worden, omdat er geen ander meester is. Want zooals in de gewone praktijk de materiëele oorzaak, leem, goud enz. door meesters wordt bewerkt, zoo is

[1] Chând. Up. VI, 1, 4.
[2] Brh. Ar. Up. II, 4, 8.

het niet met het Brahma; bij het Brahma, als materiëele oorzaak, is niet een daarvan onderscheiden meester, daar het vóór de schepping gezegd wordt één te zijn, zonder tweede naast zich. En dat er geen ander meester is, moet ook reeds geacht worden uitgesproken te zijn in dat „om niet in strijd te komen met stelling en beeld." Want wanneer er een van de materiëele oorzaak onderscheiden meester werd erkend, dan zou wederom niet alles bekend kunnen zijn door de kennis van dat ééne, en zou men dus met de stelling en het beeld in strijd komen. Derhalve, hieruit dat er geen ander meester is, volgt dat de geest de maker, en hieruit dat er geen andere materiëele oorzaak is, dat hij de grondstof is.

En dat de geest maker en grondstof is, blijkt

24. Ook uit hetgeen van zijne begeerte geleerd wordt.

Hetgeen gezegd wordt omtrent zijne begeerte, bewijst ook, dat hij maker en grondstof tegelijk is. Er wordt nl. gezegd: „Hij wenschte: Laat ik mij vermenigvuldigen en voortbrengen"; „Dat dacht: Laat ik mij vermenigvuldigen en voortbrengen" [1]. Daarin blijkt uit het feit, dat hij zelfstandig werkt volgens zijne begeerte, dat hij de bewerker, en uit het feit, dat hij zelf het object is van de begeerte om te vermenigvuldigen, dat hij ook de grondstof is.

25. En hieruit, dat uitdrukkelijk beide worden vermeld.

Dit is een nieuw bewijs voor de stelling, dat het Brahma de grondstof is. Het Brahma moet de grondstof zijn, ook omdat uitdrukkelijk, nadat het Brahma alleen als de oorzaak is genoemd, beide, ondergaan en ontstaan, vermeld worden, daar er staat: „Al deze schepselen ontstaan uit den ether alleen; in den ether gaan zij onder" [2]. Dat nu, waaruit iets ontstaat en waarin het weêr ondergaat, dat is, dit staat vast, de materiëele oorzaak er van, gelijk de aarde

---

[1] Taitt. Up. II, 6. Chând. Up. VI, 1, 3.
[2] Chând. Up. I, 9, 1.

dat is van rijst, gierst enz. En uitdrukkelijk doet de uitdrukking „uit den ether alleen" uitkomen, dat er geene andere materiëele oorzaak genoemd wordt. Alleen bij de materiëele oorzaak neemt men voorts waar, dat het produkt daarin ondergaat.

26. Uit het zich maken tot geest door vervorming.

Het Brahma moet voorts ook de grondstof zijn, omdat bij de behandeling van het Brahma, in de woorden: „Dat maakte zich zelf tot geest" [1], geleerd wordt dat de geest het produkt en de maker is, het eerste in de woorden: „tot geest", het tweede in de woorden: „Dat maakte zichzelf." — Maar hoe kan men het reeds bestaande, dat als de handelende persoon optreedt, tevens zich denken als het resultaat der handeling? — Door vervorming, zeggen wij. Want het reeds bestaande, niet geest zijnde, vervormde zich door bijzondere wijziging tot geest. Vervorming nu door wijziging wordt bij grondstoffen, leem enz., waargenomen. En uit de bepaling „zich zelf" blijkt, dat dit niet van een anderen bewerker afhankelijk was.

Dat „door vervorming" kan ook een afzonderlijk aphorisme zijn, waarvan dan de zin is: Ook hierom moet voorts het Brahma de grondstof zijn, omdat dat door wijziging gevormde met het Brahma op ééne lijn gesteld wordt, in de woorden: „Het was het zijnde en het onbekende, wat verklaard en wat onverklaarbaar is" [2] enz.

27. Want ook als de schoot wordt het bezongen.

Het Brahma moet voorts ook de grondstof zijn, omdat het de schoot (bron) wordt genoemd, in Vedânta's als: „Den schepper, den heer, de ziel, het Brahma, de schoot" en: „Dat de wijzen beschouwen als de schoot der schepselen" [3]. Het woord „schoot" nu heeft in het gewone spraakgebruik de beteekenis van grondstof, b. v. in de uitdrukking: „De aarde is de schoot van kruiden en boomen." Ook de

[1] Taitt. Up. II, 7.
[2] Taitt. Up. II, 6.
[3] Mund. Up. I, 1, 6.

schoot der vrouwen is gedeeltelijk althans de materiëele oorzaak der vrucht. Elders heeft het woord »schoot" ook de beteekenis van rustplaats, in de woorden: »Een schoot, o Indra, is ten verblijve u bereid" [1]; maar uit het vervolg van den tekst blijkt het in de bovengenoemde plaats de beteekenis van grondstof te hebben, daar er gezegd wordt: »Gelijk de spin uit zich draden voortbrengt en weêr in zich opneemt" [2] enz.

Zoo staat dan vast, dat het Brahma de grondstof is. Wat nu gezegd is, dat werken na voorafgegaan denken in het gewone leven alleen bij de formeele oorzaken, den pottebakker enz., waargenomen wordt, niet bij de materiëele oorzaken enz., daarop wordt geantwoord: Het behoeft hier niet zoo te zijn als in het gewone leven; want dit is niet eene zaak, die door analogie kan worden uitgemaakt, maar daar zij door de schrift moet worden uitgemaakt, moet het hier zijn overeenkomstig de verklaring der schrift. De schrift nu leert, dat het denkende Opperwezen tegelijk de grondstof is; aldus hebben wij gezegd. En dit alles zullen wij nog uitvoerig behandelen.

28. Daarmede zijn alle verklaard, verklaard.

Te beginnen met: »Neen, het is onschriftmatig, omdat het woord »denken" wordt gebruikt" (I, 1, 5) is in de aphorismen telkens de leer van eene materie als oorzaak aller dingen opgeworpen en weêrlegd. Want in de Vedânta's doen zich op het eerste gezicht aan eenvoudigen sommige schijnbewijzen ter bevestiging dezer denkwijze voor; en zij staat in de leer, dat gevolg en oorzaak overeenstemmen, naast het Vedântasysteem en wordt door Devala en andere auteurs van aphorismen over de plichtenleer in hunne werken gesteund. Daarom is aan de bestrijding hiervan zeer veel moeite besteed, niet aan die van de atomenleer enz. Maar ook deze zijn te verwerpen, omdat zij met de leer van het Brahma als grondoorzaak in strijd zijn. En ook voor deze zou zich op het eerste gezicht aan eenvoudigen in den Veda eenig schijnbewijs kunnen voordoen.

---

1 *Ṛgveda*. I, 114, 1.
2 Mu*ṇḍ*. Up. 1, 7.

Daarom wijst de auteur ook daarop. Door deze argumentatie ter weërlegging van de leer eener materie als grondoorzaak moeten alle andere systemen, de atomenleer enz., geacht worden verwerpelijk verklaard te zijn, omdat ook deze evenals de leer van eene materie onschriftmatig en met de schrift in strijd zijn. De herhaling van het woord verklaard duidt het einde van het boek aan.

EINDE VAN HET EERSTE BOEK.

JAVAANSCHE SPREEKWIJZEN.

In de Aanteekeningen op de Babad Tanah Djawi van Meinsma, komt een en ander voor, waarmêe ik mij geheel of gedeeltelijk niet kan vereenigen. Hiertoe behoort de verklaring der drie volgende spreekwijzen.

Vooreerst de uitdrukking [illegible] Aant. op bl. **279**, **4**. De Javanen, even als andere volken, vergelijken gaarne een lief uiterlijk, een lieve lach of stem met suiker, suikersap, honig of iets dergelijks en zeggen dan, dat die in zoetheid daarmêe gelijkstaan; zoo b. v. Djaja Lĕngkara [1] **199**, **3**, v. o. [illegible] of wel dat zij die in zoetheid zelfs overtreffen, maar in dit laatste geval luidt het Javaansch een enkele maal: „suiker doet (er voor) onder„ zooals in de Baudoeng **148**, **5**, [illegible] „wat hij zeide, suikersap deed er voor onder„ m. a. w. „zijn woorden waren zoeter dan suikersap„; doch meestal is de uitdrukking even eigenaardig kort maar nog krachtiger nl. „suiker *of* honig (is er) bitter *of* wrang (bij)„. Bijv. in de Djaja Lĕngkara bl. **2**, **8** v. o. [illegible] Damar Woelan (v. Dorp & C°, Samarang 1873) **301**, **4**, [illegible] Zoo ook hier de uitdrukking: [illegible] niet gelijk Meinsma meent, „zoo bitter als suikersap„ maar „suikersap (daarmêe vergeleken) is bitter„ of wil men: „veel zoeter dan suikersap„. Cohen Stuart vertaalt dan ook de uitdrukking [illegible] in de Djaja Lĕngkara, door: „zoeter dan honig.„ Zie Bijdragen T. L. en Volkenkunde van N. I. n° 1 bl. **51**, **8**.

---

[1] Wanneer niet uitdrukkelijk anders vermeld is, worden met de aangehaalde werken bedoeld de MSS. der Leidsche Bibliotheek.

Mijn tweede bezwaar geldt de vertaling van het Javaansche [Javanese] door „zij geleek een beeld van gestalte”. Zie Aant. op bl. **464**, **2** v. o.

De bedoeling dezer woorden is mij niet recht duidelijk, maar in ieder geval blijkt er uit, dat M. [Javanese] vertaalt door „gestalte”. De samenhang reeds maakt die vertaling eenigszins verdacht, daar na deze woorden eerst een beschrijving volgt van de uitdrukking van het gelaat en de oogen der schoone en dan pas later op bl. **465**, **2** „hare gestalte” [Javanese] als [Javanese] „bevallig” wordt beschreven. Ik heb dan ook van den beginne af, aan dat [Javanese] „gefatsoeneerd, gevormd” geen andere beteekenis gehecht, dan dat het diende om nog nader het woord [Javanese] „beeld” te omschrijven, en dat daardoor de vergelijking [Javanese] of [Javanese] „zij geleek een beeld” of „zij was als een beeld (zoo mooi)” — evenals bij ons, zoo ook in het Javaansch zonder dat [Javanese] een geliefde uitdrukking (zie Rĕngganis, **792**, **8** v. o. [Javanese]) — nog duidelijker werd gemaakt: „een beeld” namelijk (door menschenhanden) „gevormd”, een beeld, zoo mooi, als maar een menschenhand zou kunnen vervaardigen.

Men vindt nl. in plaats van [Javanese] ten minste even dikwijls [Javanese] Zoo o. a. in de Rĕngganis **19**, **7**, [Javanese] [Javanese] Damar Woelan (uitgave van v. Dorp & C°) **321**, onder, [Javanese] Deze met de plaats in de Babad geheel synonieme uitdrukkingen laten wel geen andere vertaling toe, dan die welke Cohen Stuart geeft van een plaats in de Baron Sakender (Batavia, Lange & C° 1851) vs. 206 [Javanese] [Javanese] (schoon en bevallig) „als een beeld door kunstige handen vervaardigd.”

Eindelijk de in Javaansche poëzij zoo vaak voorkomende uitdrukking [Javanese] (meestal [Javanese] ook wel [Javanese] of [Javanese]) zie Aant. op bl. **465**, **3**.

Als ik het daarbij aangeteekende samenvat, komt het hierop neer, dat Meinsma op gezag van Kern deze plaats voor corrupt houdt. Tot de uitdrukking nl., zooals die in de Babad voorkomt, heeft aanleiding gegeven het oud-Javaansche 〃mukshân dinĕlö〃 Jav. [illegible] en daarin zou het woord [illegible] ten onregte door de Javanen voor [illegible] gesubstitueerd zijn. Want wèl beteekent [illegible] hetzelfde als [illegible] nl. 〃verdwijnen〃, maar in deze uitdrukking zou alleen een andere beteekenis van [illegible] passen, die [illegible] niet heeft, nl. die van 〃zalige afgestorvene〃.

Vooraf eenige plaatsen om te doen zien, hoe niet alleen in Kawi, maar ook in nieuw-Javaansche poëzy herhaaldelijk in deze uitdrukking [illegible] is behouden, doch tevens wordt afgewisseld met [illegible] en [illegible]

Bijna geheel met de Kawiplaats komt overeen Ménaq V, 317, 2, [illegible] daarnevens met [illegible] voor [illegible]: Bandoeng, 433, 6 [illegible] verder Djaja Lĕngkara 2, 7, [illegible] Rĕngganis 819, 1, [illegible] Ménaq I, 180 9, [illegible] Damar Woelan (uitgave van van Dorp & Co) [illegible]

De vraag is nu: geeft [illegible] in de beteekenis van [illegible] en [illegible] 〃verdwijnen〃 geen goeden zin? Palmer van den Broek zegt van deze uitdrukking, die in de Ardjoena Sasra Bahoe (zie Verh. Bat. Gen. Deel XXXIV) luidt: [illegible] dat de woorden eigentlijk beteekenen 〃hij verdwijnt (lees: het is als of hij verdwijnt), als men hem aanblikt〃, maar dat de bedoeling er van het best kan worden teruggegeven door 〃verblindend schoon.〃 Hoe evenwel die woorden 〃verblindend schoon〃 kunnen beteekenen, toont hij niet aan.

Het komt mij voor dat met die uitdrukking bedoeld wordt: een wezen zoo fijn, zoo aetherisch, dat 〃als men het aanblikt of aanblikte, het als 't ware (in de lucht) verdwijnt of zou verdwijnen〃. Voor die opvatting vind ik grond in een plaats

van de Ménaq IX, waar, terwijl op bl. **206**, **7** v. o. de woorden [illegible] bij het beschrijven van schoonheid worden gebruikt, op **208**, **8** v. o. bij een zelfde gelegenheid niet díe, maar de volgende woorden worden gevonden: [illegible] „het was of hij in de lucht zou opstijgen, als men tegen hem blies”. Voeg nu hierbij, dat men werkelijk in de Djaja Lĕngkara **101**, **6** v. o. aantreft: [illegible] en **217**, **5** [illegible], zoo wordt [illegible] in den zin van [illegible] en [illegible] „verdwijnen” in de hier besproken vergelijking best verstaan en is er geen reden om te moeten aannemen, dat de Javanen aan het woord [illegible] een beteekenis zouden hebben toegekend die het niet heeft, door het te gebruiken voor [illegible] in den zin van „zalige, hemelling.”

Leiden, Augustus 1878. A. C. Vreede.

VARIA.

DE BONISCHE RIJKSVLAG LIMA-SI-ATTINGE OF KASI-TANGANGE.

In de inventarissen der Bonische rijkssieraden, door den heer Bakkers bij zijn beschrijving van het leenvorstendom Boni in deel XV van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap en door den heer Perelaer bij zijn werk: De Bonische expeditiën. Krijgsgebeurtenissen op Celebes in 1859 en 1860 gevoegd, is deze vlag met bijna gelijkluidende beschrijvingen opgenomen.

Ik neem hier die van den heer Perelaer over, omdat zij het best overeenkomt met de afbeelding der vlag, die achter beide werken geplaatst is. Zij luidt aldus: „Vlag „door den admiraal Speelman aan Boni geschonken. In „het veld staan: twee handen in elkander geslagen, een „oorlogsvaartuig, wapentrofee, zon, maan en sterren, enz. „Daaronder staan de woorden: „Door onze krachten blij- „ „ven deze handen vast" en als randschrift prijken de „woorden: „zolang de zon en de maan scheyne, zal de „ „E. Comp^e^ met Boni vast vereenigt bleyve.""

Deze vlag is echter niet van den admiraal Speelman afkomstig.

In het te Makassar aanwezige Compendium van secreete papieren staat, met verwijzing naar het niet meer aanwezige secreet dagregister, dat zij den 16^en^ Augustus 1755 aan den koning van Boni werd uitgereikt, en daarmede stemt overeen, dat in de stempelvormige figuur, die op de vlag onder de maan geteekend is, Abdoe-r-razzaag Djalaloe-d-dien staat; want dit was de Arabische naam van den koning van Boni, die in 1755 regeerde, terwijl Speelmans tijdgenoot Aroe-Palakka Sa'adoe-d-dien heette.

Onder het eerste der door Perelaer vermelde opschriften

staat met Arabische letters: „Salagi ada matahari dan „boelan bĕrtjahaja di langit dĕmikijĕn-lagi Kompĕni dan „Bone akan langgar bĕrkĕkalan jang tijada bĕrtjĕre", en onder het laatste: „Dari kami ampoenja kakoewasja-an „akan tangan ini tienggal berpĕgangan."

A. Ligtvoet.

DE KAMER AMSTERDAM DER O.-I. COMPAGNIE VERZOEKT DE H.-R. TE BATAVIA CAUE (KOFFIE) OVER TE ZENDEN. 163?

In een stukje, door ons geplaatst in deze Bijdragen[1] betreffende het invoeren der koffiekultuur op Java, maakten wij melding dat ons omtrent den verkoop van koffie in ons vaderland het eerst was voorgekomen in een gedrukt billet van het jaar 1666. Dat ze echter reeds sedert eenige jaren vroeger in eene betrekkelijke hoeveelheid aangevoerd werd, blijkt uit de carga-lijsten der schepen, die onder het gezag van den commandeur Andries Frisius in het jaar 1661 de Nederlandsche havens bezeilden, en waarop ruim 22,000 Amsterdamsche ponden Cauwa de Mocha ingescheept waren. Dit was geschied naar aanleiding van den eisch uit het vaderland van 1659, aan de Hooge Regeering gezonden, waarbij zij uitgenoodigd werd „over Batavia uit Perzië te laten ontbieden, om tot „een preuve te kunnen dienen, 10 à 20,000 ponden „Cauwa, uithoofde die in Europa en vooral in Engeland „zeer werd gezocht."

Maar twintig jaren vroeger was die vrucht toch ook reeds in Holland bekend, al zullen het waarschijnlijk slechts weinige ponden zijn geweest; want de Kamer Amsterdam had vóór 1640 van de H. R. reeds Cauwa (koffie) voor Nederland geëischt. Het juiste jaar is ons evenwel onbekend gebleven, dewijl de brieven, door die Kamer naar Indië gezonden, in ons archief aanwezig, niet voor 1652 een aanvang nemen! Wij betreuren zeer dat ons die

---

[1] N. V. Tweede deel, 1859, blz. 53 en 54.

brief ontbreekt; vermoedelijk toch zou men er eenige bijzonderheden betreffende dien boon kunnen lezen, b. v. op welke wijze men er hier te lande mede bekend was geworden; van waar hij werd aangebracht; wat men er te Batavia van wist enz.

Uit het antwoord op dit schrijven van de Kamer Amsterdam, door de H. R. aan de Bewindhebbenden der Compagnie ter vergadering van de 17en van den 30 November 1640 geschreven, zien wij wat er voor het pond in Holland werd betaald, zoomede de reden waarom het voor de Compagnie niet raadzaam werd geacht koffie naar het vaderland te zenden. Dit antwoord ging vergezeld van een zekere hoeveelheid koffie tot een monster.

Het antwoord was van den volgenden inhoud:

„Bij particuliere missive der Camer Amsterdam wort quantité Caue voor Nederlandt g'eyscht, ende op 't schip den Walvisch van deese boontjes een monster becomen, die by ons seer wel bekent sijn.

„In Mocha worden bij de frasle [1] vercocht, ende compt 't pont Hollants, met d' oncosten, op 5 stuyvers te staen; gelyck de Fluyt Rarob Anno Passato 4880 ℔ uyt Mocha in Gamron (daer groote quantité te verthieren sij) gebracht heeft, ende onaengesien op die tijt tot lage merct gedaelt was, is de partye met 1¼ prC.ts vercocht, dat compt 't ℔ te wesen 12½ stuyvers ofte 25 grooten, 't welck met den prijs van Nederlandt, namentlyck 20 à 30 grooten accordeert.)

„'T sal niet geraden wesen, soolang in Parsia vercoupelyck sij, tot retour van Nederlandt gesonden wort; echter sullen betrachten tot een preuve 2 à 3 [2] ℔ becompt, dat echter sijn tijt van doen heeft, ende voor Ao. aenstaende uyt Mocha niet gevoordert can worden.

„T' is een groot abuys deese boonen voor 't plucken ofte rapen te becomen sij, maer gelt gelijck geseyt tot Mocha 9 à 10 gr. 't ℔. Een ware in Parsia seer getrocken; wort van andere substantie ende meerder cracht als de Thee [3]

---

[1] 26½ à 28 pond, volgens Munt- en Gewichtsopgave van 1691.

[2] Duizend.

[3] Thee werd reeds vóór 1637 uit Indië ontboden: „Alsoo de thee bij

gehouden; sulx de Mooren een luxurieus volck, deselve tot verweckingh der nature gebruycken; van Thee ende Japanse Cha wordt uwlieden geprovideert".

L.

AARDOLIE VAN ATJEH IN DE 17E EEUW.

In No. 1 van het Aardrijkskundig Genootschap [1] wordt in de geographische aanteekeningen, omtrent de oostkust van Sumatra, bijzondere melding gemaakt van het bezoek aan een petroleumbron in Poelak en die men veronderstelde in het begin dezer eeuw te zijn ontdekt.

Het geeft ons aanleiding om uit een nog onuitgegeven werkje: »Onze betrekkingen met Atjeh in de 17e eeuw" mede te deelen, dat er reeds in het begin dier eeuw over aardolie van Atjeh wordt gesproken.

Vermoedelijk gaf hiertoe aanleiding, dat Bewindhebberen der Oost-Indische Compagnie aan de Hooge Regeering te Batavia verzochten eenige potten aardolie van Atjeh te willen laten overkomen, daar dit — volgens hunne berichtgevers — zeer dienstig was tegen verlendingen, rhumatische aandoeningen enz. Of het een voortbrengsel was van Atjeh's bodem, dan wel of ze er werd aangevoerd, moeten we in het midden laten; doch dit is zeker, dat, toen de kapitein Stadtlander in 1632 als gezant naar Atjeh vertrok, hem o. a. bij zijne instructie werd gelast, dat hij »tot »provisie van het casteel twee- à driehondert potten clap»per-olie ten minsten prijs moest inkoopen, alsmede drie

---

sommige in 't gebruyck begint te comen, sullen met alle schepen zoo van China als Japan eenige potten verwachten; 't selve UEd. diene voor advys". (Uitgaande brief van de 17en aan den Gouverneur-Generaal en Raden van Indië van 2 Januari 1687.)

Den 23n December 1642 werden naar het vaderland gezonden: 5½ Catty Japanse tsja, bestaende in twee potten ƒ 20—16—2. In 1667 5108 ℔ Chinese Thee à ƒ 10.— het pond.

Op een in de Italiaansche taal uitgegeven [2] cargalijst van zes schepen, in Juli 1635 in onze havens binnengevallen, komen o. a. ook voor: 80 Catti The da China.

[1] Deel III.

[2] A Amsterdam. Par Francisco Lieshout. 1635.

„à vier potten oly van aerde, anders mienja tanna [1] bij de Atchinders genaemt". Welk gevolg dit heeft gehad, blijkt niet.

Vier jaren later (1636) vertrok de opperkoopman Jacob Compostel mede als gezant naar Atjeh; ook aan hem werd de last verstrekt tot het aankoopen „van twee à drie „potten met oly van aerde". In zijn aldaar gehouden Dagregister vinden we op den 9 November 1636 opgeteekend: „de Sulthan ons mede toeseggende twee potten oly van „aerde"; in groote hoeveelheid kwam ze dus niet voor, zoodat de Sultan er als het ware een geschenk van maakte.

Over de eerste aardolie, waarvan we melding vinden gemaakt als naar het vaderland gezonden, leest men in den Algemeenen Brief van de Hooge Regeering aan de Zeventienen van den 22n December 1643, en wel in deze bewoordingen:

„Aertoly hebben niet meer als 2 potten van Atchyn be„comen, in aenstaende sullen den eysch van 5 à 6 potten „voldoen; wert seer geextimeert, ende tot ver„stramde benen ende leden met goede opera„tie gebruyckt". Hoewel deze aardolie van Atjeh kwam, werd ze toen reeds aldaar van elders aangevoerd; we lezen dit in het door den commissaris Pieter Soury te Atjeh aangehouden Dagregister, onder dagteekening van 29 Juli 1642, met deze woorden:

„Op dato bequaemen de vier g'eyschte potten (ziamse) „zuyvere aerdoly, costende 15 maes ofte 3¾ reael van ach„ten" [2]. De hoeveelheid wordt niet opgegeven. Van nu af worden de hoeveelheden aardolie, die jaarlijks naar het vaderland gezonden worden, grooter, bijna met ieder schip werd ze verzonden; de herkomst wordt echter niet altijd vermeld, evenmin de prijs die men er voor besteedde, noch de hoeveelheid die de potten bevatte. Den inhoud vindt men soms bij bamboezen opgegeven; de commissaris Dirck Schouten schrijft van Atjeh den 16n September 1655 aan de H. R. „Achtervolghens versouk van den Ed. Heer

[1] Minjak tanah.

[2] Een reaal van 8ten had ongeveer de waarde van ƒ 2,50.

»Directeur Hulft, gaen bij dese twee Siamse[1] potten »aerdoly, inhoudende 33 bamboesen à 1¼ dito per »maes; monterende met de potten, binden en toemaecken »2 T.[2] off ƒ 20—8., waervoor 't Generael in dit comptoirs boucxkens gedebiteerd blyft".

Volgens taxatie over het retour dat in 1667 met 12 schepen naar het vaderland werd gezonden, bedroeg de inkoopsprijs ƒ 3,06,000, waaronder 380 ℔ aardolye 't ℔ à 30 St. ƒ 570. Dat evenwel de inkoopsprijzen nog al uiteenliepen, leverde het volgende jaar het bewijs, toen o. a. in eenige schepen werden geladen 902 kannen in 61 potten, die bij inkoop kostten ƒ 90—4, derhalve slechts twee stuivers = 0,10 per kan. De potten schijnen ook niet steeds denzelfden inhoud te hebben; terwijl de potten, in 1668 verzonden, ruim 14¾ kannen inhielden, werden in 1669 naar Nederland verzonden 75 potten Pegirsche aardolie, bevattende 2700 kannen, derhalve elke pot 36 kannen, waarvoor aan inkoopsprijs was betaald ƒ 252.

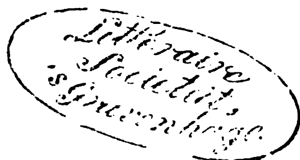
L.

---

[1] Latende het in het midden of ze van Siam aangevoerd was.

[2] Teyl = Thail. (De waarde van de T. was zeer verschillend. In Atjeh en Padang deed de T. = 16 Maas; in Sotor en Timor = 20 M.; terwijl de T. in Japan gerekend werd tot 70 stuivers, bedroeg dit in Siam 7 gulden 4 stuivers).

(Munt en Gewichtsopgave als voren).

Uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:
3e Volgr. Dl. I—XI . . . . *f* 69.75.
Verslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van het Instituut . . . . *f* 0.90.

ABIÅSÅ, een Javaansch tooneelstuk (Wajang) met een hollandsche vertaling en toelichtende Nota, door H. C. HUMME.

ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java," door J. BOUDEWIJNSE. *f* 1.25.

BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCHE GESCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling. Met aanteekeningen van J. J. MEINSMA.
Eerste stuk: Tekst *f* 7.50. Tweede stuk: Aanteek. *f* 1.90.

BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN, door G. K. NIEMANN. Eerste stuk *f* 3.50. Tweede stuk *f* 1.50.

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de 17e en 18e eeuw. Door P. A. LEUPE . . . . . . *f* 3.50.

DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. Door J. H. F. SOLLEWYN GELPKE. Met 11 kaarten . . *f* 3.60.

DE WAJANGVERHALEN VAN PÅLÅ-SÅRÅ, PANDOE EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aanteekeningen, door T. ROORDA . . . . *f* 5.—

JAVAANSCHE VERTELLINGEN, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uitgave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK.

MALEISCH LEESBOEK, door H. N. v. d. TUUK, 2e dr. *f* 1.40.

NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOLKINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld door P. BLEEKER . . . . *f* 1.50.

RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE MALAIE par H. C. MILLIES . . . . *f* 6.—.

REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 1865, op last der regeering van N-I., door C. B. H. v. ROSENBERG. *f* 2.50.

REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. VON ROSENBERG. Met platen en afbeeldingen . . . . *f* 6.—.

SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door E. W. A. LUDEKING . . . . *f* 2.50.

G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE . *f* 18.—

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

TWEEDE DEEL. — 3e STUK.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1878.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

Bladzijde.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de Leden toegankelijk elken Maandag en Zaterdag, van 11 ure vm. tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der **Bijdragen en Werken**, daarvan kennis te geven aan den Secretaris De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

GESCHIEDENIS VAN TERNATE,

IN TERNATAANSCHEN EN MALEISCHEN TEKST

BESCHREVEN DOOR DEN TERNATAAN *NAIDAH*

MET

VERTALING EN AANTEEKENINGEN

DOOR

P. VAN DER CRAB.

TERNATAANSCHE TEKST.

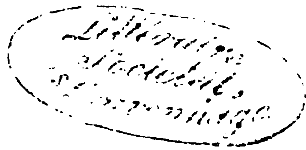
Fasal inane Ji Sinjata, madero Sidjo Allahtäalah udjadikan sakalian kaha-kaha toma alam madaha inane serta mamanusija toma kaha moimoi sinie maronga-maronga. Moeloka-artinja Ternate, Tedore, Djailolo, Batjan, ge makaha maronga Besie mabinatang Goheka makie maronga Aradettoelah.

Djailolo makaha maronga Toeananie makie maronga Isim koderet mabinatang Bilolo.

Tedore makaha maronga Duko makie maronga Ajatoelkabaria mabinatang Soeo.

Ternate makaha maronga Gapij, makie maronga Allam kabaria mabinatang Haij, mamarie maronga Taratoeka, Marorie maronga Hadjar almasahadah, matalaga tomakie maronga Mäaltoroch, magoka maronga Koeman-koeman noerwastoe malimaoe maronga Hidaijattoelah masaboea maronga Haijma alnoboewat manoesija maronga Iman, mahitoe maronga Askij, madero Sidjo Said Djafar Sadek oekado tomakie oehaka maronga enage, ofirie tomakie, koetika enage kolano atoe moelij ngaroeah, Foram madihaij, Toebona, Toeboe, Tabanga, amoie Siparentah masoegogisi oewa djaga makodotie batoe sifoeto siwangi, jadij gamoe rimoitoma kaha Halmahera masogigisi amoi oewa maronga Mardika kawasa amoi maparentah maserete Madero Sidjo Djafar Sadek oefirie tegoe Mahaloeat tomakie Simara Djin ngatomdi oetji matoebo-toebo toma talaga amoi simata boeang goeratji rimoi simaidie mironga noeralsafa djaja simara oetjou mina gila-gila oetji ogasa mina tego sikolano toma Foramadihaij ironga moelij Matitij.

Madouro toma enage kolano Toebona, Kolano Toebo, kolano Tabanga ihirah maroa, tika kolano tomaforamadihaij batoe toma enage Djafar Sadek odero ngofa simina Noeralsifa nonao garoa Ianee Boeka, Dardjat, Sahadjat, Masahurmalano - fofoheka ngaroa, Siti dewe, Saharnawie, Saharnawie, Sadnawie simara makoeraba tataboean goratji, enage gila-gila ihirah sou makototokoe amoi tagi toma Doeko amoi tagi toma Toewanani amoi tagi toma Besie maraoena Masahurmalamo oewa tego toma

MALEISCHE TEKST.

Fatsal ini dija di njatakan wakhtu Toehan Allah jang maha Kawasa mendjadikan samoewa tanah-tanah didalan dunja inie serta manusija ditana samoewanja dengan nama-nama katanja Moloeko ampat Nagrij. Katahuwij Ternate, Tedorie, Djailolo, Batjang itulah namanja Besie binatangnja nama Kodo, gunungnja nama Aradettoellah, Djailolo tanahnja namanja Toewananie gumongja Isimkoedret binatang Bilolo, Tidorie tanahnja nama Doeko gumongja namanja Ajatoelkabaria, binataug nama Babie.

Ternate tanah nama Gapie, gunong nama Alam Kabaria, binatang Kakie Saribo, batoe nama Taratoeka, batoe Kitjil nama Hadjar almasahad, Kolang digoenong nama Mäaltoroch, roem po nama Koeman-Koeman noerwastu, nagrijnja nama Hidaijattoelah, roemah nama Haijma alnobuet, manusija nama Pertjaja, dapor nama Askij. Tempo Toewan said Djafar Sadek sampe digoenong kaseh nama, itoe dija larie digoenong, tempo itoe radja ataw molij ampat., Forahmadihaij, Tobona, Toebo, Tabanga satoe-satoe dengan parenta tijada baku dengar, djaga baprang djoega malam sijan. Lagi Negerij satoe-satoe di tanah Halmahera bakudengar satoe trada, namanja Mardika Kawasa. Satoe-satoe prentah sendirie. Tempo Toewan Djafar Sadek larie tingal permintahandi goenong, djadi djin toedjo toerong, toeboe ataw mandij di kolang Maaltoroch, satoe dengan tataboewang maas dengan boenjinja - boenjinjanamanja Noer Sifa, djaga djadi tamkap, dija troes toeroug bawa dija tingal sama radja di Foramadihaij namanja Moelij Matitij artinja diatas; diblakan kali di bagitoe radja Toebona, radja Toebo, radja Tabanga ilang soedah tingal radja Foramadihaij djoega; di bagitoe Djafar Sadek dapat anakh dengan dija Noer Sifa, laki-laki ampat artinja, Boeka, Dardjat, Sahadjat, Masahur malamo, parampoewan ampat Siti dewe, Saharnawie, Saharnawie, Sadnawie; djadie bakurampas tataboan maas bagitoe troes ilang itoe tataboewan, djadi bakoeusier satoe pigie di Doeko, satoe pigie die Toeauanie, satoe pigie di Beseij, tetapi dija Masahur malamo trada,

Fora madihaij ge Djafar Sadek maij oegaib maroewa oetagi kasah waroe oewa, simara kolano Moelijmalafij oepiara oen a Masahurmolamo kaija ngofa souwadji waktoe enane kolano gorijkanga maloe maroewa soe gorij maij toekolano Roewa toehaka ringofa ngana Masahurmalamo hatoe noedaij kolano „marafofo” hekangaroewa gemanjika enage kanimahira ngahirah toema Doeko sitoema Besie sigado marie.

Mara ana marsaoelij ge manusija hawa madah, sigogisie Kolano-Tabanga pasa ihoedo soe itagi koeloli itikij kolano idero oewa simara oetji toema Foramadihaij mara idero gugu-gugu manjoka Foramadihaij silom dadij gimalah soa Tabanga haka ngarounga berolemadola bolalo nusu Tabanga marao galo-galo marie Soela soedadij marie lamoe fosirahngamaronga marsaoelij Sigado madoeoero maroewa simara, kapal walandah rimoi isaha kadoe tomangoelo magonora korie siratoe moeko-moeko kalaha ana mario poarioewa soiarij toma oeti inage madaha oeti inage igasa manusija arbij amoie kage soeuwasdi ana noarie afa ternjatakie maroewa isaha gila gila oetji tomakie dadij maronga ternjata rai mawalanda enage kadio

Toma enage kolano Masahurmalamo ibaba Djafar Sadek oedirio ngofa Atomadi toma kaha Djawa simara isah toma Ternate.

Kolano Masahur malamo, ingofa ngatofkauge Komalo, Djamian, Bakoe, Ngaralamo, Patji malamoe, Patorauga malamoe, Sadanga malamoe, Sahaä'am oekolano, kolana Sahäalam, iningofa ngatofkauge, Tolo malamo, Mamolij, Gapij malamo, Gapij bagoena, Doeko malamo, Sia, Kiemabidji, Ngolomatjahaja, manjika kolano, manjika oewa.

Toma enage marsaolij makoraba kolano maroewa soemakoe beda-beda maroewa kolano Sia ingofa ngamodi — Molij Matitie Tjitjo.

Madero Sikolano Sia iparentah ge ana ispanjol ikadoetoma kie Ternate ilahij bersahabat tego toma kie Ternate kapal rimoi patadjo rimoi ironga kapiten Milsoen Binading, matjina rimoi ironga Tjangsoensie. Igolaha kota kastela sebat igasa soeo sikasu milo kastela, pasa Molimatiti oedadij Kolano toma Foramadihaij, menoengaro Tjitjo dadij kolano adoe gamoe maronga Sampolo ake maronga Siebo.

Djoe Sia sigoego kolano ge patja oena sibaduka iraha moeijrai tero oena toma marie toebo-toebo manjiko simara tego sibobatoe kololij ino fanoefo dadij haka maronga marie kolano pasa

tinggal di Foramdihaij, itoe Djafar Sadek lagi ilang soedah pigi dimana trada tahu, djadie radja Molij Malafij piarah dija Masahur malamo sama anakh dan bilang tempo ini radja kita akan soedah trada, (Soedah) dan Kita lagi radja Roewa sarakan anakh ngana Masahur malamo djoega mendjadi radja, tetapie parampoewan ampat itoe stenga bagitoe hilang dengan soedarah laki-laki di Doeko dengan di Besie sampeij inie.

Tetapie diorang Marsaolij itoe manusija nafsu moelot mendengar radja Tabanga abis tijada maoew danpigij kolilin tjarie radja trada dapat, tetapi torong die Foramadihaij, tetapie dapat Gugu kawin di Foramadihaij, samoewa djadi Kimalaha kampong Tabanga kaseh nama beroleh dengan menjanji, nusu oetang daon dingin batoe Soela mendjadi batoe besar kaseh nama, nama Marsaoli, Bagitoe diblakan soedah dan satoe kapal Walanda datang sampeij dilauet poenja tenga-tenga angin dengan riboet, ombak bagitoe diorang toelong trada poa djadi menagis didalam prahu samowa; itoe prahoe bawa orang Arabie satoe, disitoe dija bilang djangan menagis, soedah lihat goenong soedah kadara troes Arabie toeroen digoenong djadi nama Ternjata, soedah Walandah itoe dija poelang.

Tempo itoe dija radja Masahur malamo poenja Bapa Djafar Sadek dapat anakh toedjo ditana Djawa baroe datang di Ternate.

Radja Masahur malamo poenja anakh dalapang 1 Komalo, 2 Djamian, 3 Bakoe, 4 Ngaramalamo, 5 Padjie malamo, 6 Patoranga malamo 7 Sadanga malamo, 8 Arief malamo. Sahaalam djadi radja, radja Sahaalam poenja anakh dalapang, Tolo malamo, Mamolij, Gapijmalamo, Gapij Bagoena, Doeko malamo, Sia, Kimabidji, Ngolomatjaja, stenga radja stenga trada.

Tempoitoe Marsaolij bakurampas radja soedah.

Radja Sia poenja anakh doewa Molij matitij dengan Tjitjo

Tempo lagi radja Siea poenja parentah itoe orang Spanjol sampeij di tanah Ternate, minta bersahabat tingal di tanah Ternate satoe Kapal, dengan Breik satoe kaptein namanja Milsoen Binading dengan Tjina satoe nama Tjangsoensie bikin kota Kastela sebab bawa babi dengan andjin dengan miloe.

Habis Molij matitij djadie radja di Fora madihaij, adeknja Tjitjo djadi radja di negerij nama Sampalo, ajer nama Siebo.

Toewan Sia angkat radja sapoe dija dengan bada abis kaseh doedok diatas dibatoe nama Toebo-Toebo lantas orang jang

madouro toma inage simara molij Tobona ironga Guna ofirie tomakie odero tataboewan goratji ouoro ena gasa tara toma fala manusija inounie usarangatij gila-gila ogasa ena poelah kakakolano toma Foramadihaij manusija isieh habar ino ionie okawasa oewa sosarangatij soopulah kamanugoro kolano Tjitjo, simara manusija toma gamu kasah-kasahisieh habar ino unie adij simara otemo ana manusija dofu tjoba ngonie sarijonie genotagi akoe oewa melainkan tego golaha fala unie singorie toma gamu geana moi - mei terimah soi ino golaha ngafala dadij maronga Ternate ge kara kolano Tjitjo. Djiko ge mäasal manusija Ruwa fara moi imotij ngagamu toma sibo fara moi batij dadij djiko hidie rangi.

Tabala inage Doi Salangade manusija Galela poenij raij ihie tego tomakeij laha raij hoeko toma kie Ternate itahoe isieh toma Sampalo, gila gila matoebo tomake Sibosoronga Tabala.

2o. Mara Tarangara ge manusija Galela Toewara raij ihie itego tomakie toraraie hoekoe toma Ternate ihoehis sioena besei iotij jodihie dadij fosironga Gambesie oenage manusija tar oetooegasah ana sikolano koko-koko tomangarah dadij sironga Tarangara.

3o. Mara Djawa isah masoesira maroewa raij madoduro motij djoekolano Djainalabodin.

4o. Mara Toloko ge manusija toela gamroeba soei firie kololij itego toma kau raij iehi toma Dodinga masanga maronga Taloeka raij inoi masanga tego toma Talaoeka torararie Sõamadodobo simara ngofanijira ironga isah hao Sangowoha ieh kawa salaka ana itjoeingi simara oebadja ana soe motijhoko silomringofa sifofoheka gafoheka amoi mafoeko oetju isah gila-gila moeburoso ngofa nonaoe oehaka ironnga toena Maradja.

5o. Mara Koelaba so sira-sira gagamu toma Tataleka raij mahoehij tarah toma Tolofo maderosi kolano Djailolo Ahmad oena toma Motie oemahohij isah tomakaha Halmahera owosah toma akie lolo dadij maronga Djailolo pasah simara oemahohij tomakie Ternate soe Tabanga laba-laba hokuidero ana tomadowongie dadij sironga koelaba.

berpankat dengan kapala-kapala doedok koliling datang menjanji djadi kaseh nama batoe radja.

Lepas deri itoe, lantas moelij Toebona nama Guna larie digoenon dapat tataboewan, of gandang amas ambil itoe bawa kabawa diroemah, orang-orang datang lihat, dija marah troustrous bawah itoe kaseh sama radja Foramadihaij, orang dengar habar datang lihat, djadi trada boeka lagi dija mara, djadie kaseh sama adeknja radja Tjitjoe.

Lantas orang di negrij dimana-mana dengar habar datang lihat, lagi lantas dija bilang, orang banjak-banjak kalo ngoni maoew unie itoe ngoni tijada boeleh pigie mester tingal bikin rumah of lihat of nontong dikita poenja negerij, diorang samoewa mengako datang bekin roemah djadi nama Ternate itoe baroe radja Tjitjo.

Djiko, itoe poenja asal orang Ruwa, satoe bagean poenja negerij di Sibo satoe bagean ikoet Batang, djadi Djiko bahasa tiga.

Tabala itoe dija Doi Salangade orang Galela poenij, abis kaätas tingal digoenong Laha abis kalaoet di goenong Ternate dibawa kadarat di Sampaloe troes dioendjong di goenong Sibo kaseh nama Tabala.

Tetapie Tarangara itoe orang Galelah Toewara abis kamarie tingal digoenong bakomengadap kalaoet di Ternate bageser kadarat sama orang bernama Besie poenja prahu djadie kaseh nama Gambesie itoe orang toerot bawa diorang sama radja babadirie dipintoe djadie kaseh nama Tarangara.

Tetapie Djawa kadara daoelo soedah, abis diblakau ikot Toewan Radja Djainalabodin.

Tetapi Toloko itoe orang Tolo negerij roesak djadi larie koliling tingal di Kauw abis kamarie di Dodinga sabela poenja nama Taloeka abis datang tingal di Talaoekone bakoe menghadap Soamadodobo datang bagitoe ngofamanjira bernama Sango Woha kadarat magael poenja kawa perah diorang herang, datang bagitoe boedjok sama diorang ikot kalaoet dengan anakh binie dengan satoe parampoewan bonting toerong kadarat troes-troes beranakh anakh lakie-lakie kaseh nama Toena Maradja.

Tetapie Kolaba daoelo poenja nagerij di Tataleka abis baboeka kabawa di Tolofo Tempo radja Djailolo Achmat ada di Moetij lagi bageser kadarat ditanah Halmahera masoek diajer lolo, djadi kaseh nama Djailolo, soedah bagitoe bageser di goenong Ternate. Kampan Tabanga babalari kaläoet dapat diorang di pantei djadi kaseh nama Kolaba.

Mara Tomaieto ge gagamu dowongi itjie toma gilat masonanga iehe pasa iehie tego toma toeboro oraijhoeko toma Ternate sotabanga haka ana tego toma ieto maronga boelah kusu-kusu.

Mara Tomagola ge ngagamu sosiratoma Gamkonora maronga kolij maitoe rai mahoijiehe toma Gamkonora raijsimara toma Ternate Hoekotego toma Fitoe.

Mara Pajahij ge ngagamu sira-sira toma Pajahij raij hoekoe toma Ternate tego toma Sirofo madehe.

Mara Tamadi ge ngagamu sira-sira söotego toma madij-madij raij iehe toma matoe madjiko raij hoeku toma Ternate.

Mara Lima Tahu enge Mareko asal itiki kolano idero oewa njinga gogola somahoehij inoetoma Ternate aua hoeisah toma marij kolano masonanga tarah irouga sauga isah gilah-gilah mahoehij ihei toma Limau malaju dadie ironga Limatahu.

Mara Tafomoeto, sie Tafaga, Takofie, madero Sidjou kolano Ahmad oemahoij isah tomo kaha Halmahera ge mäasal asal kolano Tjitjo oetjakokie Besie ge sebab ikoro Ternate gamodi soe itjako ana gilah-gilah makolau oefirie sieie toma kaha Laboea tika imanusija täalok tomakie Ternate, sokolano Ahmad maij ofirie siisah toma kaha Halmahera, sigado sidju kolano Bab-soepo tagi oroew pasisier-pasisier haroetoma kaha Sijlebe moij-moij oeuwosa täalok toma kihi Ternate ge ana tara hangu sigado Soela taoe moij simara madadij isieh tomakie Ternate itoedo tomakie Toewahnanie makapita ironga Tapalaijamalamo oetji ka ana ieno fotagi tomakie Ternate maij hoedoe moetij gilah-gilah oetjie gasa gumie podieko toma hatije raij paneij iehoero soe ana ngakieh lotje doeka ake ngakaha sariewahoe soewadji moetij lah mahie gilah-gilah hoeko ipanij motij tara toma Ternate sigado marie

1. Mara ana Malajoe Djiko ragee sitobona fotagi Talangamie gegamu toerari wange palah

2. Mara malaijoe Heko ge oenage asal kolano Toebo oetjie oegoelaha iehgamu dowongi Toeboleo soeoedadij sangadji Toebaleo oeikaha mabatij gaoeso linge tara kadoe Santosa.

Tetapie Tomaitoe, itoe negrij dipante kitjil di Gelet di sebela, katas soedah poenja diatas tingal di Toeboro abis kalaoet di Ternate djadi Tabanga kaseh diorang tingal di pante namanja Boelah, ataw koeso-koeso.

Tetapie Tomagola itoe negerijnja daoeloh di Gamkonora namanja Kolijmahitoe abis kaluwar käatas di Gamkonora, abis bagitoe kalaoet di Ternate tingal di Fitoe.

Tetapi Pajahie itoe poenja negerij daoeloh di Pajahie abis kalaoet di Ternate tingal di Soerofo poenja tandjoeng.

Tetapi Tamadi itoe poenja negerij di Madij abis katas di Matoe poenja hoek abis kalaoet di Ternate.

Tetapi Lima Tahu itoe dija Mareko poenja asal, tjarie radja trada dapat hatij sakit kaloewar datang di Ternate, diorang kadarat di batoe radja sabelah kabawa nama hela kabawa, troes-troes kaluwar käatas di negerij malajoe djadi kaseh nama Lima Tahu.

Tetapi Tafoemoeto, dengan Tafaga, Takofie, tempo radja Achmat, kaloewar kadarat ditanah Halmahera itoe poenja asal-asal.

Radja Tjitjo dija poekol goenong Besie itoe sebab dorang boeno Ternate doea orang djadi poekal diorang troes Radja larie käatas di Tanah Laboea tingal dija poenja orang-orang Täalok di goenong Ternate.

Djadi Radja Achmat lagi larie kadarat di Tanah Halmahera, sampeij Toewan radja Bab. kaluwar pigiambil pasieser pasieser sampeij di Tanah Selebes samoewanja masoek täalok digoenong Ternate itoe diorang belom kabawa sahingga Soela sapoelo satoe negerij datang djadi kadarat digoenong Ternate, singah di Goenong Toewanani, poenja kapietein nama Tapalaija Malamo toerong pangel sama diorang marie pigi di Ternate tapi diorang tida maoew ikot, troes toerong bawa talie ikat di pohon dan dajong, djadi diorang poenja goenong tagojang sepertij ajer poenja tanah maoew antjor, djadi diorang bilang ikot baik, troes-troes kalaoet naik ikot kabawa di Ternate sampeij sekarang ini.

Tetapie diorang Malajoe tiga tampat pergi Talangami itoe negerij bakomangadap mataharij naik.

1. tetapie Malajoe Heko itoe dija itoe asal radja Toebo toerong dija bekin ija poenja negerij dipante Toeboleo djadi kaseh nama Sangadji Toeboleo, poenja tanah poenja mabatij of siepat, bawa mirin kabawa sampeij Santosa.

2. tetapie Malaijoe Konora poenja tan h di Santosa sampeij dikota oranja.

3. Mara Malaijo konara ikaha toma Santosa tara kadoe kota.

4. Mara Malaijo tjiem ikaha mabatij tomakota tara kadoe ngowai Toeboko, Nigaowai Toeboko sidara Talangamie ngakaha kadoe Soerofo magawai.

Mara ana Malaijoe konora ge nga asal inage Sangie iroeroe itoedoeko toma Talangamie itero ana simara gasah sisangadji Malaiju Tjim oewadjie tika karie dagimoij gasah hieko ana toma Boekokonora dadij haka ngaronga Malaijo Konora

Malaju heko simalaju Tjim ngakaha haroe kıe.

Malajoe Konora ikaha kadoe Boeko Konora batoe.

Mara toma korie miei ge Tabanga si Tamaofo takomie si Taliri mara soah-soah getoma limahu Foramadihaij iehe limaho oefitoe sigadoe toma limaho oemalaijo waoesa-waoesa doekage Batoe.

Mara madero toma limahu Fitoe simara kolano ngaroea — Ternate, Tedori, Batjang, si Djailolo tego bitjara toma kota Djandjin simara boebato amoimoi tikie ana ngalamo singakawasa koetika enge kolano Lolodah omotie dahoe iehe haroe toma Sasah magolo batoe isie habar oiehe ıioewa sarie oemawako kodio simara ana ngaroewa. isoedoe kokaroe serta itemo Lolodah oesasa marua dadij maronga sasa oeutji isah simara kolano ngaroewa itemo tjoba notjai-notjai ge nironga Moloko manjingu mai ongana notouro soë boebato igolah rai maroewa ugawa ge ngomi ngaroewa mie ngofa, gila-gila ogolah dolah bololo Loerie dengo kieoewa Djiodjio kaha lamo ana isango Djiodjio kaha lamo dadij gako silamo.

Loerie dengo kieoewa.

Djiodjio kaha lamoe.

Djiodjio kaha lamo.

Dadij gako silamo.

Madero Sidjou kolano Tjitjo sareat ikoewat hango ino simangofa kolano Gapij Baguna simara oena sima ngofa Kitjil Djainal abudin isidie tagi tomo kaha Djawa iwosa iman Simpornaäm iman islam, Tohid, Mariefat Allah

Madero Sidjou kolauo Gapij Baguna simara Soasio ikoso Malajou ikoro mamoelij ironga Miginimolamo simara Ternate ihaka ironga ngongoij mara Kadie toma Tidorie.

3. tetapie Malaijoe Tjim poenja tanah sipat di kota kabawa sampeij diaijer Toboko; diaijer Toeboko kabawa di Talangamie poenja tanah sampeij di Soerofo poenjo aijer

Tetapie diorang Malaijoe Konora itoe poenja asal itoe dija Sangie anjor tadamper di Talangamie dapat diorang bagitoe bawah sama sangadji malaijo Tjim, dija bilang tingal mendjadi taman bawa samboenij diorang di Boekokonora djadie kaseh nama Malaijoe Konora.

Malaijoe heko dengan malaijoe Tjim poenja tanah sampeij di goenong.

Malaijoe Konora poenja tanah sampeij di BoekoKonora djoega.

Tetapie diangin oetara itoe, Tabanga dengan Tamaofo dan Takomie dan Talirie tetapie kampong-kampong itoe di negerij Foramadiahij käatas di negerij Malaijoe masok bagitoe bagitoe djoega.

Tetapie tempo di negerij di Fitoe dan bagitoe ampat radja, Ternate, Todorie, Batjang, Djailolo doedok bitjara di kota Djandjin dan bagitoe kapala-kapala satoe satoe tjarie diorang poenja besar dengan parentah pada itoe tempo radja Loloda ikot derie bawa käatas sampeij di Sasah poenja laoet djoega dengar habar, soedah tida mauw käatas, mauw boebaleh poelan, dan bagitoe diorang ampat radja soeroh pangel dan bilang Lolodah maraija soedah, djadi kaseh nama Sasah toerong kadarat dan bagitoe radja ampat bilang kalu raboe itoe poenja Nama Moeloka Satoe roepa margonie di blakan djadie kapala soedah bikin abis nganitoe kitorang ampat poenja anakh, troes bikin menjanji.

Loerie tolor satoe tijada goenong.

Parkitjie tanah besar.

diorang kaseh menjahut.

parkitjie tanah besar.

djadi tinggi dengan basar.

Tempo Toewan Radja Tjitjo sareat ataw agama belom kowat datang poenja anakh radja Gapij Baguna dan bagitoe dija dengan anakh Kitjil Djainalabodin blaijar pigi di Djawa masok agama betoel, imam islam Tohid Mariefat Allah.

Tempo Toewan radja Gapij Baguna dan bagitoe Soasio kawasa Malaijo boenon mamolij poenja nama Maginiemalamo, dan bagitoe Ternate kaseh nama Gongoij tetapie poelan di Todorie

Sidjou kolano daij taij sikolano Silij imafasi maraokomo masilij ngamamolij ironga Kiemawoto Sidorie igolaha ironga Tedorie wawangie.

Mara ino toma Ternate gila-gila Djou kolano Gapij Baguna simangofa kitjil Djainalaboedin itagie toma Djawa simara Djawa ngamodic ingamu sioro madjou idahij sitotie ana djawa sibapoe marij lamo rimoi ana tolah kara marij maij soeka simara ana Djawa igolah ironga Hamdja padang radja Balo, gila-gila kolano Djawa Soelthan agona inoe oetikie Djou kolano Gapij Baguna genado ningofa kitjil Djainal aboedin oena kasah gilah-gilah usidjoem soe uhaka ironga Pangeran Buwa lawah serta olahij golah kaja ngofa simara oehaka kabasaran raoe-raoe toma kie Ternate sifala Djawa igasah daij isah silom imam ironga Baharoel, jadadij kitjil Djainalabodin mai madjou golaha oena kaimam. Ikado isah kadoe toma ngolo magonora simara Djou kolano Gapij Baguna poelang soe djodjaah oena tomangolo haka ironga djou Djodjaah mara irahie riha toma ngolo madaha dokasah totjo njagi raouika soe haka ironga djou Ngolo Matjaja, mara ingofa kitjil Djainalabodin oeharoe toma kie Ternate oedadij kolano pasah, gilah-gilah oetagi adie oewalumoi toma kaha djawa oegan boewa lawa sigasora serta mangofa poelah kamibaba piara Soelthan Agona ioetoe toma kaha Djawa raij oekadij sigasah doepo-doepo rimoi mafatoe simalako marij-marij mababa hierie poelah oena silom magoegara Djawa mangofa amoi sinaroe sigadoe maarij gainan idadij.

Djou kalano Djainalabodin ingofa djou kolano Bajano Siroellah ingofa Djou kolano Hajoer ana ioe nogoro nganjagimoi sitomdij manjika kolano oesidij silom kuroe Djou kolano Hajoer ipoedji Hairoel djamiel, ingofa kolano Bab, sidjou Tola, djou Soekie, djou Sadekin, djou Kafatij, djoe kolano Bab ijajah Batjan bokie Tandjun djou kolano Bab iningafa djou kolano Sahidualdin, bokie Ainanaljakin, boikie Randah ngagalo, Jane Boekie Ainaljakin djail koderit Randah ngagalo manjoka Todori rai siroeru mina simara Batjan ioerah mina dadij Todori si Ternate hiera hara sigado harij marie. Mara djou Tolu ingofa djou kolano Hamdjai oena kai ngofa oewa.

Toewan radja disitoe disana dengan Radja Silij berbantan satoe dengan lain tetapi Silij badian, poenja mamolij poenja nama Kiemawato Sidorie bikin nama Todorie matabarij tetapi datang di Ternate. troes-troes Toewan radja Gapij Baguna dengan anakh Kitjil Djainalabodin pigie di Djawa dan bagito Djawa doewa orang mangamo dija ambil poenja Toewan poenja sandjata dan potong itoe djawa teroe dibatoe basar satoe, dija poeton sampe batoe lagi pitja, dan bagitoe orang Djawa bikin nama Hamdja Padang radja balo troes-troes radja Djawa Soelthan Agona datang tjarie Toewan radja. Gapij Baguna tanja poenja anakh Kitjil Djainalabodin dija dimana, troes-troes dija tondjok dan kaseh nama Pangeran Boewa Lawa serta minta bikin anakh dan kaseh segala pakakas roepa-roepa di goenong Ternate dengan roemah kitjil nama Roema Djawa bawa deri läoekadara, dengan imam nama Baharoel, bikin lagi Kitjili Djainalabodin poenja toewan bikin dija mendjadi imam sampeij didarat, sampeij ditenga laoet, bagitoe Toewan radja Gapij Baguna matie kaseh tingalam dija di laoet kaseh nama Toewan Tingalam tetapi abis manjala didalam laoet bagimana liling brapa banjak djadi kaseh nama Toewan Laoet poenja Trang, tetapi anakh Kitjil Djainalabodin sampeij di goenon Ternate djadi radja soedah troes-troes pigie lagi satoe kali di tanah Djawa bawa tjinkie dengan palah anakh kaseh poenja Bapa piara Soelthan Agona tanam di tanah Djawa abis poelang dija bawa badie-badie satoe poenja mafato dengan mata batoe-batoe poenja Bapa piara kaseh lagi dengan pembawa Djawa poenja anakh satoe, helah sampeij manangis poenja maij poenja djadie.

Toewan radja Djainalabodin poenja anakh Toewan radja Bajano Siroellah, Bajano Siroellah poenja anakh Toewan radja Hajoer, dija poenja kaka dengan adik sapoelotoedjo, stenga radja kaseh blaijer dengan boenon. Toewan radja Hajoer Hairool djamil poenja anak radja Baab, dengan Touwan Tolu, Toewan Soeki, touwan Sadek, toewan Kafatij, Toewan radja Baab poenja mama boeki Tandjun orang Batjan, radja Baab poenja anakh anakh radja Saidaldin, bokie Ainaljakin, boki Randangaglo, artie Boeki Ainaljakin kawin radja Djailolo Kodret, boekie Randangagalo kawin radja Toedori, abis kaseh anjor sama dija, dan Batjan ambil sama dija djadi Toedori dengan Ternate hoerohara sampeij harij ini tetapi Toewan Tolu poenja anak toewan radja Hamdja, tida anak adeknja toewan kapitalan

Manunguro djou kapitalau Alij: djou Djonai, djou Havassin, boeki Ainalmalamo inage Majaja Djikoe.

Mara djou kapitalau Alij simaro ijaja Tamalo djoe kolano Sahidaldin oemanjoka bokie Ainalmalamo ngangofa djaa kolano Madafar oena sikara soedoh tagi tikie walandah sieh riboeto ana prangie serta djou kolano Sahidaldin, siana kastela, si Tedorie imakoe riboeto soe inno iroeba limaoe Ternate, Tidore ngakolano ironga Mamolij gila-gila djou kolano Sahidaldin oemahohij susah toma Djailolo, sikolano Kedrat, simara ana kastela si Tedorie isah toma. Saoe ikokaro djou kolano Sahidaldin simara ana boebatoe-boebatoe ioemo moie-moie ioewadji noinolah fokadie tomakie Ternate ladadij kolaha siana gikie lolamo ihaka djou kolana oewa ihoedo soewadji laha ngonij mamoij-mamoij fosonie batoe nisanka afa sidjou kolano Sahidaldin oetemo, Wasa ilaha nasierhu ngorij sidjo Allah täalah Bodito sai ngorij rioentong doekage laha maroewa laafa ngonij ngangofa sifoheka idadij dafa gilah-gilah djou kolano Sahidaldin oemotij paneij siana Kastelah ge sangadji Saoe, sangadji Ngatakiha, sangadji Gita, Gimalaha Kanarie, sangadji Gamkonora, silom kitjil Hamdjai moetij paneij toma galja ihoeko toma Ternate itage gilah-gilah toma Manilla.

Pasa simara oeroh kitjil Madafar oeitji itji moedjo golaha oena kakolano kara iomor simara tahon tomodi Kastelah, si Todorie iroeroeba limao Ternate simara riouw. siana gekie lolamo sarie korou djou kolano Madafar; gilah-gilah kapitalaue Aliij sihukom Wahiri siano boebatoe isiberie ieh djou kolano Madafar sikapitalau Alij goera-igoera tomá kie Kandarusa manjiko raij iehe toma Takomie, toma Takomie ferie toma Foewa maboekoe raij siehi toma Djailolo simagoa mangofa kolano Djailolo Doa simara kolano Doa soeda kata kolano Madafar toma Toelo makie raij gasa hieku oena toma Moemuja matoebo.

Raij kapitalau Alij kodio toma Ternate oulom kawasa simaruwa ributu Kastela si Todorie, tika hukom Wahir simara hoko ioero djoewanga toma Tjaoela, osigado djou kolano Madafar toma Djailolo imofakat bitjara sikolano Djailolo haka hukum Wahir tagi tikie Walanda, hoeko oroeh djoewanga toma hirie madjoewanga tjangarij sidij akuoewa soe hoeko ioroeh djoewanga toma Majau range gasah

Alie Toewan Djonai, toewan Hafsin, boeki Ainalmalamo, itoe dija mamanja kampon Djiko

tetapi toewan Kapitalau Alij poenja mama Tomolo toewan radja Saidaldin dija kawin dengan bokie Ainalmalano, poenja anak radja Madafar, dija baroe soero pigi tjarie Walanda soepaija lawan dengan orang ispanjol, serta Toewan radja Saidaldin, dengan orang Kastela dengah Tedori baku melawan, djadi romba negerij Ternate, Tedorie poenja radja nama Mamolij troes-troes Toewan radja Saidaldin bageser kadarat di Djailolo sama radja Kodret dan bagitoe diorang Kastela dengan Tedorie kadarat di Saoe pigi pangel Toewan radja Saidaldin, dan bagitoe diorang boebatoe ataw kapala-kapala samoewanja bilang marij kitorang poelang di goenong Ternate akan mendjadi baik sama orang besar kaseh toewan radja trada tidah maoew djadi bilan baik kitorang samoewa matij djoega, djangan hatij kitjil dan Toewan radja Saidaldin bilan, Wasa ilaha nasier hu, artinja kita dengan Toehan Allah jang kawasa, datang kalo kita poenja ontong sabagitoe baik soedahlah djangan ngoni poenja anak dengan binie djadi boeda orang troes-troes toewan radja Saidaldin ikot naik dengan orang Kastela, itoe sangadji Saoe sangadji Ngofakiaha, sangadji Gita, kimalaha Kanarie, sangadji Gamkonora, bersama Kitjili Hamdja, ikot naik di kalaoet di Ternate pigi troes di Manilla.

Lapas deri pada itoe ambil kitjil Madafar ada kitjil lagi bikin dija djadi radja, baroe omoer toedjo tahon, bagitoe Kastela dengan Todori datang romba negrij Ternate, satu hatij dengan orang besar mauw boenong Toewan Radja Madafar; troes-troes kapitalau Alie, dengan hoekum Waihir, dengan di orang kapala-kapala bawa larie kaatas sama Toewan Radja Madafar di kapitalau Alie poenja kaboen di goenon Kandarusa poenja di atas, abis kaatas di Takomie dan di Takomi larie di Foewa poenja goenon, abis kasana di Djailolo, mama mudah poenja anakh radja Djailolo nama Doa, soerah antar radja Madafar di Toëlo, poenja goenong abis bawa samboeni dija di Moemuja poenja undjun.

Abis kapitalau Alie poelang di Ternate kompoel orang banjakh djadi soedah lawan Kaslela dengan Todorie tingal hoekom Waihir dan bagitoe ambil kora-kora di Tjaoela, sampeij Toewan radja Madafar di Djailolo bakoe ikot bitjara dengan radja Djailolo kaseh sama Hukoem Wahier pigi tjarie Walandah, kalaoet ambil kora-kora di Hirie itoe kora-kora taboeka tijada

isah mangatu udie ironga kalaodie Tafurielurie isah toma Togolobi simara hukom Wahir oetjum ana ngafangarij madi hoeto Balaoe Sikaw ipanij isangatoe oedij maoetij inage ihoeko tudu toma Soela sigoetji Ternate amoij sibane Soela amoij hoeko toma Jaba sigoetji Ternate amoij sibanij Jaba amoij hoeko toma Buntong sigotji Ternate amoij sibanij Boentong amoij hoeko toma Silaijar sibanij Silaijar amoij mara Ternate oetjie oewa, karana lofo marua toma Djokatra mara kaha Selebeh moij-moij madero sidjou kolano Djainalabodin, oetagi toma kaha Djawa kadio ge manjika itaalok maroewa tomakie Ternate inoe Sidjou kolano Bab, oesoepo tagi oelom pasisierpasisier toma goedo-goedo silofo-silofo oero singosa tomakie Ternate, golaha sim perdjandjian serta sasij ge kaha sigammu rimoi-rimoi mangako raij pasahmaroewa.

Toma enage hoeko iharo toma Djokatra idero ana Engeris kapal rimoi simara ana na Engeris inao ngomie nage ma Ternate isango ngomij Moeloko Ternate nganjinga magaroe koega ma Ternate iwadji oewa, soebolowaso kolano Moeloko oegogala hasoe, osoedo moetijkei sangkarie boeboedoe ka oena isou matjapoe doka ge noepaneij ma Ternate ipaneij igasah boewa lawa tjikabo sidoewa sioena masekeper sokarie oewadjie baraguna koga sironga moij inane isiboie ena simara Balaoe sikawa ioetjie soe hoero raij ma Engeris idahake maboewa lawa irasaij sosahu gilah-gilah ikoekaro ma Ternate maij ihoedoe maroewa raij ikah simara itero oena Walanda kapal rimoij sipatadja rimoi, inao ngonij nage gilah-gilah ana ma Ternate imo soegogadji ngomie Moloeko Ternate, injinga magaroe koega dadij ge nokado kane simara ana ma Ternate iwadji ngomij mij kolano Moeloko Ternate gogola sousudo moetijkie sangkarie boebudoe ka oena isou matjapu dokage ma moepane inoe ma Ternate ipane igasah boewa lawa tjaka boehaka ana mu Walanda idahake irasa susahu gilah gilah imaroe padjie soseh parmadan raij ibasu tabu oespera koelolie kapal ana ma Engeresi ikoekaroe maij ana Ternate ihoedo maroewa gilah-gilah ma Walanda sima Ternate ima si isah toma Jaba kapal rimoi tika toma Jaba mapatadju igilah-gilah isah toma Ternate tetapij isah itoedo toma Marah simara ana Marah isigasah ana tarah maloleo toma Talangame.

boeleh blaijar; djadi kaaloet ambil kora kora di Majau tiga kora kora orang toewa di kamudi nama kalaodi Tafoeri Loeri; kadarat di Togolobi dan bagitoe Hoekom Waihir toendjun dija poenja boeda betul Balaue Sikau naik djadie orang toewa di kamudi di prau itoe dija djoega; kalaot singa di Soela kaseh toerong Ternate satu kaseh naik Soela satoe; kalaoet di Ambon kaseh toeron Ternate satoe, kaseh naik Ambon satoe; kalaot di Boentong kaseh toerong Ternate satoe kaseh naik Boentong satoe, kalaot di Silaijar kaseh naik Silaijar satoe, tetapi Ternate soedah trada toeron, soedah hamper di Djokatra, tetapi tanah Selebes, samoewanja tempo Toewan Radja Djainalabodin pergi ditanah Djawa poelan itoe stenga soedah tàalok di goenong Ternate datan Toewan Radja Baab kaloewar pigie kompol pasisier di djauw dengan hamper ambil kaseh masok di goenong Ternate, bikin dengan perdjandjian serta soempa itoe tanah dengan negerij satoe-satoe mengako, abis soedah lepas.

Tempo itoe dija hoekom Waihier sampe di Djokatra dapat orang Engeris satoe kapal, dan bagitoe orang Eengeris tanja ngoni sapa? orang Ternate kaseh menjahut kitorang Moeloko Ternate; apangonie poenja fandun, orang Ternate bilang trada, hanja radja Moeloko ada sakit kras, djadie soeroeh tjarie orang koelit poeti bikin dija poenja oebat poenja tjampor, kaloe bagitoe marij naik orang Ternate naik bawa kajoe lawan sadikit kaseh sama itu schepper, preksa, dija bilang bargoena apa dengan barangini? dija boewang itoe; bagitoe Balaoe Sikau dija toerong dan pangaijon, abis orang Engeris rasah itoe kaju lawan rasahnja panas, troes pangel orang Ternate tapie soedah tijada maoew, abis kasana bagitoe dapat kapal satoe dengan Brik satoe, orang Walanda tanja ngonij sapa? troes orang Ternate kaseh menjahut kitorang Moloko Ternate, tjaharie apa fandun djadi itoe sampeij disini, bagitoe orang Ternate bilang kitorang punja radja Moloko Ternate sakit soeroh kitorang tjarie orang kulit poeti, bikindija poenja oebat poenja tjampor; kalu bagitoe marij naik; orang Ternate naik bawah kajoe lawan sadikit kaseh sama orang Walanda rasah, rasanja panas troes helah bandera boeka elkatif abis dengar pasan mariam koeliling kapal; orang Eengeris pangel sama tapie orang Ternate soedah tijada mauw.

Troes troes orang Walanda dengan Ternate datang di Amboen satoe kapal tingal di Ambon tapi itoe Briek troes kadara di Ternate, tetapie kadara singah di Makian, dan bagitoe orang Makian antar sama di orang kabawa di Ternate balabu di Talangame.

Sikapitalau Alij sihukom Wahier siana Walanda, iriboetu ana kastela si Tedorie.

Ternate siwalanda igolaha benteng toma Kota Baroe, itorarij ika toma Roem, simara Walanda ngamanusija amoij oefirij ika daka siana Kastela toma Tjoebo, wadji ana ngonij nu sperah ge nohangij maugu kara itero benteng madaha mara kapitalau Alij si hukom Wahiri siWalanda ikira sala soi mahoij iehe itofo koeta lamoe haka maronga Kastela Oeranja ge malain sirah maheri ironga Amaralfalamin.

Kapitan koeta Cornelis Matalif Pandita ironga Falantijn ge karah itofo kota soenanga range raij marua mara ena madaij tai hango soe oroe hate maraou sifeno raij simara isoesch rapij bobudoh, läana Todori Sikastela, iwadjie ana Ternate ngakota iraij maroewa dadij bolowaro popoiehi fosironga kota hate maraoe, pasah simara isah ikoeroh kolano Madafar, toma Djailolo hoko riboetu Todore si Kastela tetapij makastela enage maroewa koetika kolano Madafar hoeko toma kie Ternate bala sirajat toma kaha Halmahera imotij hoeko sogogisieh kolano Djailolo rioewa, soe kolano Djailolo Doa maij oemotij hoeko sikolano Madafar poelang toma Ternate dadij kaha Halmahera täalok toma kie Ternate sigado magainena oroeh ana sinabodi, mara Kajoa samagoeroa itjie, si Marah, Saoe, Gamkunora, ge itäalok tomakie Ternate ge toma Foramadihaij moedju, mara kie Marah itaalok toma kie Ternate ge oeroh ana simakodotie madero sidjou kolano Tjitjo moedjo.

Mara djou kolano Madafar ingofa djou kolano Maularsaha iijaja Toboleo mironga Bida, ingafa djokolano Amsterdam kitjil Siborie iijaja Saoe mironga Ainon, djou kolano Amsterdam ingofa djugugu Radjaguna, djou kolano said Fatahoellah, ingofa djou kolano Safijoedin, kitjil Radjalaoet, djou Seha, ingofa djou kolano Alalodin, djoukolano Sahamardan, djoukolano Djalalodin djou Bina, djou Osman, djoukolano Arunsaha, kapitalau Kader kapitalau Kader ingofa djugugu Tjapatjika, djou kolano Djalalodin ingofa djoukolano Sarkau, majoer Muhamd Taha, kapitalau Ahmad, djou Iman, djou Lawa, djou Baba, djou Benowa djou Sikoer.

Kaptein lau Alie dengan Hoekom Wahier, dengan orang Walanda, lawan prang sama orang Kastela dengan Todorie.

Ternate dengan Walanda bikin benting di Koeta Baroe, menghadap disana di Roem, dan bagitoe Walanda poenja orang satoe larie pigi disana sama orang Kastela di Tjoebo, bilang sama diorang ngonij poenja spera alas di panta baroe kanal didalam benteng.

Tetapie kapteinlau Alie dengan hoekom Wahier dengan Walanda poenja fikir soedah sala djadi baboeka käatas bikin kota basar kaseh nama Kastela Oranja itoe moelaij moelaij daoelo daoelo poengol nama Amaralfalamin.

Kapieta kota Cornelis Matalif; Pandita Valantien.

Itoe baroe tambon koeta tiga, abis soedah, tapie diorang poenja spera taroe dija poenja tampat atawa speratrada djadie ambil daon kajoe toetop, habis bagitoe boekah kain poetie, boeleh orang Todorie dengan Kastela bilang orang Ternate poenja kota soedah abis, djadiepon sabela katas kaseh nama kota daon kajoe, soeda bagitoe kadara pangil radja Madafar di Djailolo kalaoe lawan Todorie dengan Kastela tetapie makastela itoe dija soedah tempo radja Madafar kalaoe di goenon Ternate, bala raijat di tanah Halmahera ikot kalaoet, soedah tijada dengan radja Djailolo lagie, bagitoe radja Djailolo Doa lagi ikot kalaoe dengan radja Madafar, mati die Ternate, djadie tana Halmahera taalok di goenong Ternate sampeij harij ini, ambel diorang dengan boedi tetapi negerij Kajoe kitjil dengan Makian, Saoe, Gamkonora, taalok digoenong Ternate itoe tempo negerij di Fotamadihaij lagi tetapie goenong Makean itoe taalok di goenong Ternate itoe ambel diorang dengan prang tempo Toewan Radja Tjitjo lagie.

Tapie Toewan radja Madafar poenja anakh Toewan Radja Manlarsaha poenja mama orang Toboleo namanja Bida poenja anakh Toewan radja Amsterdam kitjil Siborie mama orang Saoe nama Hinun, Toewan radja Amsterdam poenja anakh djougugu Radja Guna, Toewan radja said Fatahoellah, poenja anakh toewan radja Safijjoedin, kitjil Radja Laoet, toewan Sehe poenja anakh toewan radja Alalodin, toewan radja Sahamardan, toewan radja Djalalodin, Toewan Bima Toewan Husman, Toewan radja Arunsaha, kapieten laoet Kader, kapieten laoet Kader poenja anakh djoegugu Tjaptjika, toewan radja Djalalodin poenja anakh Toewan radja Sarkan, majoor Muhamad Taha, kapieten laoet Ahmad, Toewan Imam, toewan Lawa, toewan Baba, toewan Benowa, toewan Sikoeru,

mara madero sidjou kapitalau Alij tagi oetjako Goa hoeko toma Toebuko lahij ana imoetij tetapij manjika iriekie oewa soe kapitalau Alij kadi isah simara oedenda ana soedu infango falalom nonau sifofoheka nganjagiraha sigoeratji koebo matadu njagimoi karah terima tomdie manjia range marafalalom nganjagiraha geoegasah ana oetika kaoena ingofo sidano tagie tagie ana melainkan mina silako romdidie gougu siana malolaij dadij haka maronga Ľafarah.

Sigado kitjil Kodja hoeko toma Soela oetagi gilah gilah toma Toeboeko soeoroo goratji koebo matadu rimoi maroewa, manjija romdidi moedjo sigado nara nganena.

Idadij madero sidjou kolano Baab, ohaka idie siana takala tahon tahon ana melainkan tedei totja bobudu pikol romdidij, oetusan mangogo birah bantula ratu moie koebo rimoij kotika oetusan iharoe ge ana melainkan ihaka, serta imangako sisahsi tola aku oewa sakali kali.

Madero sidjou kapitalau Alij tagi tjaku Goah oekadi isah oegasa isah ana Mangkasar, sitede sidjou kolano Manlarsaha simara siduwa ana toma Walanda djaga ngolo ngolo kota matietie sigadoe marie nganema mada poelah Seriant amoij.

Pasah toma enage simara kolano Boni kitjil Talij Soemba simafofoheka dain Malia ikado tomakie Ternate, lahij bersahabat doekasa ioe sinogoro sidjon kolano Manlarsaha doeka sah djou kulano Bab imangako.

Simara oehaka imanusija faij ake Kandarusa serta haka maronga ake Santosa maboeku iehe maronga Kawenmaidja serta iber wahad Boni si Ternate imangako golaha ierah akoe oewa sakali kali sigadoe kiamat.

Tjoeba ake Santosa simakorie sibahu simoku moku ge Boni si Ternate fomakodotie serta simasasie sibobeto raij pasa maruwa sigado marijnganena.

Mara madero toma limaou Fitoe simara Pantjalan rimoi iharoe sodjugugu marsaolie Kie malamo songongadji sidjou kolano paneij sigutjie, paju raha, kaus, loeba, boeka semapaluwala, papalili sigogasa, oega marsaoelij, lemontjina, nanasie, siana kolano faugarie ahij besie kompanie rimoi makapita tjina, malehran Kodja, alferes, balaoewa singogadji singasoisa singatobu pakasete.

Madero enage djoukolano ngaruwa, Ternate, Todorie, Batjang,

tetapie tempo toewan kapieten laoet Alie pigi poekol Goa kalaoet di Tombuko minta diorang ikoet, tetapi stenga tijada rieki, djadi kapitalaoet Alie poelang kadara dan bagitoe denda sama diorang soerah baijar boedak lakie lakie dengan param poewam ampat poeloh dengan mas sapoelo oekor di koerbo poenja tandoe, baroe trima toedjo sisah tiga, tapi boeda ampat poeloh itoe bawa diorang tinggal sama dija poenja anakh dengan tjoetjo badjalan djalan diorang melainkan lihat dengan doewa mata soengu diorang poenja minta djadi kaseh nama Lafarah.

Sampeij kitjil Kodja kalaoet di Soela, pigi troes troes di Tombuko dan ambil mas di koroebo poenja tando satoe soedah, sisah lagie doewa sampeij harij ini.

Djadi tempo toewan radja Baab, kaseh tahu sama diorang tempo tahontahon dioraug melainkan ankat liling poetie doewa pikol, oetusan poenja makanan bras saratus bantoela, karboe satoe serta oetusan sampeij disitoe diorang melainkan kaseh, serta mangako dengan soempa poetos tijada boeleh sakali kali.

Tempo Toewan kapietenlau Aiie pigie poekol Goa poelan kadarat, bawa kadara orang Makassar ankat kaseh sama Toewari radja Manlarsaha dan bagitoe kaseh diorang sama Walanda djaga dilaoet di moeka kota sampeij harij ini poenja kapala Sergeant satoe.

Diblakan deri pada itoe radja Bonie kitjil Talij Soemba binienja nama Dain Malia sampeij digoenon Ternate minta bersa habat bagimana kaka dengan ade, dengan Toewan radja Manlarsaha bagimana Toewan radja Baab poenja mangakoe.

Dan bagitoe dija kaseh poenja orang gale aijer Gandarusa kaseh nama aijer Santosa diatas goenong nama Kawinmaidja, serta berdjandi Boni dengan Ternate tijada boeleh biken djahat sakalij kalij satoe dengan lain sampeij kiamat.

Kaloe aijer Santosa ada dengan angin dengan aros dengan omba itoe Boni dengan Ternate baroe boeleh prang, serta soempa jang besar, abis, diblakan soedah tijada boele prang sampeij harij ini.

Tapi tempo dinegrij Fitoe dan bagitoe satoe prahu Pantjalan sampeij dan djougugu Marsaolie Kie malamo, bilan sama Toewan Radja, dija naik diprahu kaseh toeron ampat pajoug, tjapato.

tempo itoe toewan radja ampat Ternate, Tedori, Batjan,

Djailolo, mara Ternate ironga Dirinis, ma Todori ironga Mirie, ma Djailolo ironga Boeka ma Batjang ironga Moehamad Alie malom ioenie djoukolano Ternate idahij rimoi ana itjowingie wadji madjagu serta iserie sitoniru raij ihoho simara djou kolano Djailolo masusah singotji hoeko, djoukolano Batjang oesi roeheka tarah, djoukolano Todorie osaka inggie, djoukolano Ternate simara otero ihohu toma medja madupolo simara oewadji waktu enane paju raha ge marsaolij odafu rimoi kadjoukolano Ternate, Limatahu odafu rimoi kadjukolana Todorie, Tomagola odafu rimoi kadjukolano Djailolo, Tomaitoe odafu rimoi kadju kolano Batjang, adahij petah raha isoepu ge Labuwa odafu rimoie kadjoukolano Ternate, Taraowat odafu rimoie kadjoukolano Todorie, Tabanga odafu rimoi kadjoukolano Batjang.

Toma enage djoukolano Ternate oetemo wosa paju raha ge gonie ngaruwa maroewa tetapie ngorij batu topakeij sebab asal toma Ternate soengorij batoe topake paju raha ge ngonie njinga ikoerang afa, gilah gilah djoukolano Djailolo sidjou kolano Batjang itemo motij motij ana ngamodi karana paju raha ge ngonij ngarua njadoie tetapi manunako, sidjou ngana maruwa gila gila djou kolano Ternate owadji Moeloko kie raha ge maasal rimoij batoe somanunako singorij maruwa gilah gilah ana sangu patut maroewa ngana nopake paju raha sigado kiamat, sebab Moloko kie raha ge makabasaran simaistihadat ge rimoie batoe tetapi maguruw Ternate makalifa mai Ternate, sunara djou kolano Todorie oekom oekom oewa saotemo arij inarge sima djaudjie djadjie dadij gefosironga kota Djandjie mangale Ternate osigoegu Moloko kie raha manunako paju raha sioena bato.

Dadij madero sidjou kolano Madafar, poelang Kramat Toelah simara kapitalau Alij sihukum Oehirie imofakat igam maatoran, bangsa bangsa kolano sigiegi laha laha idoie majet silom igasa patouru, ngafangari madihutu igasah paisah soah ngongarie igasah mandapah, ana falah raha igasah paju raha janee ogolaha ngaoe mabaku baku inage magogisie, serta ogolaha tutup, sitalakin madasitara lilowah gogisie, silom fasal artinja ngadji masadaka ge poelah matero moimoi serta gonjo maboloi mai poela matero. moie moie, mara tutup kaimam, talakin madastar

Djailolo, radja Ternate nama Deroeis, radja Todorie nama Mirie, radja Batjan nama Muhamad Alie, radja Djailolo nama Boeka, bakoempol lihat toewan radja Ternate poenja sindjata satoe diorang poedji bilang baik baik ada bagus serta basedo dengan bermain main, abis makan dan bagitoe Toewan radja Djailolo boewan sosah dengan loeda kalaoet, Toewan radja Batjan kokehe kaseh kaloewar lender kabawa, Toewan radja Todorie tjoengkil gigie, Toewan radja Ternate bagitoe aukat kakie taroe diatas dimedja, dan bagitoe dija bilang tempo ini dija ampat pajong itoe Marsaolij trima satoe sama Toewan radja Ternate, Limatahu trima satoe sama Toewan radja Todorie, Tomagola trima satoe sama Toewan radja Djailolo, Tomahito trima satoe sama Toewan radja Batjan, lagi itoe ampat pangal laken nama Peta, kaluwar itoe Labua trima satoe sama toewan radja Ternate, Taraowat trima satoe sama toewan radja Djailolo, Ngadie trima satoe sama toewan radja Batjan.

Itoe dija Toewan radja Ternate ankat bitjara, mason ampat paijong itoe kitorang ampat orang soedah, tetapi kita djoega pake, sebab asal di Ternate derikita djoega, kita pake pajong ampat itoe diorang djangan ambil hati koerang.

Troes troes Toewan radja Djailolo dengan Toewan radja Batjan bilang ikot ikot diorang doewaorang sebab ampat paijong itoe kitarong poenja, tetapie tanda sama toewan, dorang soedah troes troes, Toewan radja Ternate bilang Meeloko goenon ampat itoe poenja asal satoe djoega, poenja tanda sama kita soedah troes troes dorang menjahut patut, soeda ngana pake pajong ampat sampe harij pengabisan, sebab Moeloke goenong ampat itoe satoe djoega tetapi poenja guruw Ternate ondermester lagi Ternate, bagitoe Toewan radja Tedorie badiam diam trada bitjara manangis itoe dijabaroe berdjandjie djadji itoe kaseh nama kota. Djandjie, mengartij Ternate pegan Moeloko goenon ampat poenja tanda pajong sama dija djoega.

Djadi tempo toewan radja Madafar meninggal dan bagitoe kapietalau Alie dengan hoekom Wahier berturut bitjara negrie poenja atorang, bangsa bangsa radja dengan anakh anakh kapala kapala pikol banke sama bawa patouro, poenja boedah boetol bawa paesa, boedah radja bawa madapa, orang falah raha bawa paijon ampat artinja bikin kore talingan, dengan goso gigie, serta bikin tutup, dengan talakim dengan dastar, kain goso badan sama fasal artinja mengadji poenja sadaka itoe kaseh satoe roepa samoewa lagi pamboekus lagi poenja lebeh baku bage satu roepa

ge kahatibie hatibie, laluoewa sigogeseh kamanusija tutum.

Fasal inane Iisinjata Soela sitakomie idorarie hoeko Hieri isidjum hoeko Majau isah kaha Almahera jadu Kau si Morotai Moloko mabatij.

Mara Kalumata idorarie hoeko Maitara isidjum Tafoerie jadu Soela besie si Mangoli Moloko mabatij, mara Tafurie sigado sigadu Endeij Simanggarai sarah gudu gudu mabatij, mara Majau sigado Sambowangan Tjampaka mie gudu gudu mabatij, mara kaha Jaba masoenaga maronga Jaba Tia maronga olie siie mangali tau sio, mara masoenanga fosironga. Jaba Tau maronga olie lima mangalij tau romtoah, mara Boano ge Moloko mabatij sima doniro inane artinja kabata Ternate, Boano olie lima olie sio matero batu.

Mara Serang ge Moloko kie raha ngaparenta moi moi batu amoi kadoe mai ana imolia batu tetapi amoi amoi ngadui simabatie Ternate maduie masonaga haro toma Aroe riwosa toma kompania, kara sidjoukolano Amsterdam maasal djoukolano Amsterdam kitjil Siborie osudoe ana ousie igolaha ikagunga rimoi magila taranu moi sunoho romtoa maouru moho romtoa madaoetij manusija ngaratu range maronga Gamgarura gasa tarah simara ngofa kolano igoelaha fitana wadjie sarie kodotie kompanija wadjie djoukolano soedo golaha oetij enage ratumoi gilah gilah kompanija imarsi simabatilion motie njarie gisah oeko itjongo oetie enage gilah gilah kapitalau Rieete ofirie tomakota Santosa manjeko otabu tara kota kodotie kompanija gilah gilah djoukolano Amsterdam oefirie toma kaha Halmahera gamu rimoi moi maroro pariama sio mara kapitalau Rete kompanija tjoho oena siboboi oena toma Selong djoukolano Amsterdam firie toma Madolij oetego kage simara kompanija isah oeroh oena dero fofoheka amoi tino tino oena gilah gilah ioero oena hoeko panij toma kapal gasah oena toma Batawie hoeko bitjara ountong bitjara soekadijo isah toma kie Ternate oekolano kodijo, oena ge ingofa djou gugu radja Guna, siboekij Maria van Voest ngajaja Soela Falahu mironga Toewarie.

samuwa, tetapie pantutup itoe iman poenja, talakim poenja dastar itoe hatib poenja, tapi kain goso badan itoe orang kaseh mandie poenja.

Fatsal ini dija djadi njata Soella takomi bakumangahadap kalaut dengan Hirie toendjon kalaoet Majau kadara tanah Halmahera, sampe Kau dengan Mortai Moelokoe poenja sipat.

Tetapie Kalumata menghadap kalaoet Maitara kasih tundjun Tafoerie sampeij di Soelabesie dengan Mangolie Moeloko punja mabatij, tetapie Tafoerie sampeij Indie dengan Mangarai sabela salatan Moeloko mabatij tetapie Majau sampie di Sambonwangan dengan Tampaki disabela otara Moloko mabatij tetapi tana Ambon sabela poenja nama Ambon Tia nama olie siie artinja sambilang poeloe, tetapie sabela kase nama Ambon Tai nama olie lima artinja lima poelo, tetapi Boano itoe Moloeko poenja mabatij, dengan ber main main ini menjanji Ternate, Boano lima poelo sambilan poelo satoe rupa djoega.

Tetapie negrij Serang itoe Moeloko goenon ampat poenja parenta samoewa djoega, satu sampej mar diorang trima djoega tetapi satoe satoe poenja ada dengan siepat; Ternate poenja disabela sampej di Aroe, soedah mason sama Goevernamet, sebab Toewan radja Amsterdam poenja asal Toewan radja Amsterdam kitjil Siborie soeroh diorang bikin satoe prahu radja poenja pandjan sapoelo lima depa, poenja poero lima depa poenja moeatan tiga ratus orang nama prahu itoe Gamgarura bawa kabawa dau bagitoe anakh anakh radja bikin hoedjet bilang dija maoew baprang dengan Goevernamet, bilang Toewan radja soero bikin prahu bagitoe roepa saratus, troes troes Goevernament marser dengan batilion ikot dipante bawa api bakar itoe prahu bagitoe; trus trus kapitalau Rete lariedikota Santosa poenja di atas pasan kabawa di kota prang dengan Goevernement; troes troes Toewan radja Amsterdam larie di tana Halmahera disatoe satoe negrij lamanja sambilang tahon, tetapi kapitalau Rete governement tamkap sama dija, dan boewan sama dija di negerij Selong toewan radja Amsterdam larie di Madolij tingal di sitoe dan bagitoe Goevernament kadara ambil sama dija, dapat parampoewan satoe pitjiet pitjiet dija poenja badan, troes troes ambil sama dija kalaoet kaseh naik di kapal bawa sama dija di Batavia, kalaoet bitjara dija oentong bitjara djadi poelang kadara di goenong Ternate djadi radja kombalie, dija itoe poenja anakh, Djoegugu Radja Guna dengan boekie Maria van Voest poenja mamanja orang Soella Falahu namanja Toewarie.

Fasal enane madero kapal Walanda range iroebah toma Kalonga, simara Walanda soedo ngoni Ternate fangoe tetapie anaronga siboebato ima moi moi ihadap madjawaboewa gilah gilah kapitalau Alij oeoro tamako soogasah ana kawasa tara oidja, kota mangara doeka ge simara hoekom Waoehir oesodo ana djou bobato tara ikokaro djou kapitalau Alij, wadji nokodio iehi batoe lah fo djawab mawalanda.

Mara hukum Oehiri odjawab ana Walanda serta oemangako fanggo gilah gilah oewadji ana mawalanda ge tagi noöroe kapal sifargat silomlom toma Batawi sitoma kaha Walanda isah moi moi langomie sibanie mabobango, mai kie Ternate iroeba walorange ge nagiana imangko ie fango, atas sebab ngonij nihara hara ngomij dadij ge ngomij mie kie ruba karana nodjandjin musun inage hango maimusun toma gonaga ge ngonij isieh maroewa nowangene nosapoe oewa soana Kastela, Simalaka ikah iroeba kie Ternate walomoi, ana farange iroeba walomoi, Kastela si Todorie iroeba walomoi.

Madero sidjou kolano Madafar oepoelang simara madjou djou kolano Said Aldin toma Manila oetego tego sooisie isafu saroni rimoi mahange lioero isoeka maidi doeka gikie tjako soeka karomdidie, gilah gilah oekokaro manugoro kitjiel Hamdja oewadji oena ngana nokodio toma Ternate lano kolano nie ngofa kolano Madafar opoelan maroewa tetapie isah ge nomoetie dahu afa mara nodadij kolano nooeasoeh nomotie daku tara lanodadij kolano gilah gilah opanij siana Manila oisah dahu toma kota Kastela sohaka masoerat simara ana Kastela ikata oena ieh toma Laboewa.

Sikimalah Laboewa kie outjie isah toma Tagafo oetero majaja soesoe mironga Rampo imako nonako madjou songamodi arie somogasah oena toma Takomij soana Heko moie moie malom ifonofo kitjil Hamdja iman Takomie oefatiha tede oena kakolano.

Mara ana Soasio Sangadji moie moie malom ibonofo kapitalau Alij toma malajoe golah oena kakolano dadij oegolaha segala atorang sie istihadat rimoi rimoi toma kie Ternate sigadoe gaienanena.

Fasal ini dija tempo kapal Walanda tiga pitjah di Kalonga, dan bagitoe Walandah soeroh kitorang Ternate baijar tetapie orang jang ada pangkat dengan boebatoe samoewanja tijada berhadapan, troes troes kapitalau Alie ambil tamakoe dan bawa orang banjak kabawa bala pinto kota Oranja dan bagitoe djadi Hoekom Wahier soeroh diorang Toewan Toewan boebato kabawa piegi pangel Toewan kapitanlau Alie, bilang marij poelang kaätas djoegalah baik kitorang menjahut sama Walanda.

Tetapie hoekem Wahier kaseh menjahut sama orang Walanda, serta mangako baijar, troes troes dija bilang sama orang Walanda itoe pigi ambil kapal dengan vergat kompol di Batavia dengan tanah Walanda kadara samowalah kitorang kaseh naik dija poenja pambaijaran, tetapie goenong Ternate taromba tiga kalie itoe sijapa nanti mangako baijar, deri sebab Toewan dorang bikin boedok, djadie kitorang poenja negerij orang datang romba, sebab Walanda djandi musum ini dija belom tapi musum dimoeka itoe kitorang soedah dengar, dan ini harie sampeij trada sama orang Kastela Simalaka datang roembà negrij Ternate satoe kalie, orang Kastela romba negerij Ternate satu kalie, Kastela dengan Tedorie romba satoe kalie.

Wakhtu lagi Toewan radja Madafar maninggal, bagitoe ampoenja Toewan, Toewan radja Said Aldin di Manilla doedok doedok ija dengar poenja manko saruni satoe poenja pangalas baboeni pitja bagimana orang poekol pitja doewa, troes troes ija pangel poenja adekh kitjili Hamdja ija bilang koi orang poelang di Ternate djadi radja sebab koi poenja anakh radja Madafar soedah matie, tetapie kadarah itoe koi ikot deri bawa djangan, tapie koi djadi radja koi brat koi ikot diatas kabawa dan koi djadi radja; troes troes naik sama orang Manilla kadara dibawa dikota Kastela, kaseh soerat dan bagitoe orang Kastela antar sama dija kaatas di Laboewa.

Dan kimalaha Laboewa deri goenon toerong, kadara di Tagafo; mama tete namanja Rampo dija mengako dija kenal poenja Toewan djadi diaorang menagis bako bawa sama dija di Takomij dengan orang Heko samoewa samoewa bakompal kaseh hormat sama menjanji sama kitjil Hamdja imam Takomij batja batja ankat dija djadi radja.

Tapi diorang kampong Soasio sangadji samoewa bakompol kaseh hormat sama menjanji sama kapitalau Alie boewat dija mendjadi radja ija boewat samoewa atorang dan hadat satoe satoe dinegrij Ternate, sampeij harij ini.

Kitjil Hamdja oekolano maroewa, simara kapitalau Alij oetemo waktu enane gorie nogora kitjil Hamdja oekolano marua ngorij riafa tika oena bato gilah gilah omahoehij iroke oesapo rioewa sigadoe maarie, dadij ingofa sidano oetjie dadij bahasa ngofa kitjil bato sigado marie nganena.

Mara madero sidjou kolano Hamdja oepoelang djou kolano Manlarsaha oedadij simara oehaka, kapietalau Alij tagi oetjako Goewa kodijo isah rai osopoetagie adadij walumoij oelom hasil toma kaha Selebe hoeko simara oepoelang toma Boentong ikubor kage toma kaha Boentong.

Fasal inane sinjata djou kolano Bajan Sierulah ingofa njagi moi sitomdij

1. Kitjil Doeko Lamoe.
2. " Dajaloe.
3. " Debriesi.
4. " Bahajitij.
5. " Tabiridji.
6. " Deruies.
7. " Mansoer.
8. " Hajoer.
9. " Molij Malafij.
10. " Todore Wange.
11. " Kota radjal.
12. " Padjie Tina.
13. " Waja ikah.
14. " Radja boenga.
15. " Sambongang.
16. " Bima.
17. " Gapij Baguna.

Djou kolano Sierullah oepulang gilah gilah kitjil Doeko Lamo okalano maibobato ihodo so orah kitjil Dajalo roro oewa ilako gogola soörah kitjil Bahitij okolano mai kai sahuwat oewa soe hoi oewa gilah gilah oroh kitjil Tabiridji okolano simara farange itagi toma kie Ternate ilahij bersahabat itego roroh oewa omakodotie sororoh oewa sesidie oena toma Goa rai oroh kitjil Deberisi, okolano rorah ikoroh oena rai ioroh kitjil Deruis okolano silom kapitalau walumoi batoe oenage simara oemahoehij ehi golah limaho toma Fitoe simara ana marsaolij mari moi siana farangij ikorou oena masoa roroh oewa ikorou kitjil Mansoer, sosegala gikie lolamo toma kie Ternate nganjinga magaroe sarie ibalas mai kitjil Hiwar hajor, ohodu owadji afa sootemo ana

Kitjil Hamdja djadi radja tida lama, bagitoe kapitalau Alie bilang tempo ini dija kita poenja adekh kitjil Hamdja djadi radja soedah kita djangan, tingal dija djoega, troes troes kaloewar nama Bansa radja sampeij harij ini djadie anakh dengan tjoetjo toerong, djadi pangel anakh kitjil djoega sampeij harij ini.

Tetapi tempo Toewan radja Hamdja meningal, Toewan radja Mandarsaha djadie dan bagitoe kaseh kapitalau Alie poekol Goewa poelang kadara abis, kaloewar pigie lagi sakalij kompol hasil de negerij Selebês kalaoet bagitoe dija matij di Boentong poenja koebor disitoe ditanah Boentong.

Tjerita ini menjatakan toewan radja Bajanolserulah poenja anakh sapoelotoedjo:

1. Kitjiel Doeko Lamoe.
2. 〃 Dajaloe.
3. 〃 Debrisie.
4. 〃 Bahitij.
5. 〃 Tabiridji.
6. 〃 Deruies.
7. 〃 Mansoer.
8. 〃 Haijoer.
9. 〃 Molij Malafij.
10. 〃 Tedorie Wange.
11. 〃 Kota radjal.
12. 〃 Padjie tina.
13. 〃 Waija hika.
14. 〃 Radja boenga.
15. 〃 Sambongangan.
16. 〃 Bima.
17. 〃 Gapij Baguna.

Toewan radja Bajanolsierullah meningal troes troes kietjil Doeko Lamo djadi radja tapi kapala kapala tida mauw, djadi ambil kitjiel Dajaloe tida lama mata sakit, djadi ambil kitjil Bahitij djadi radja tapi poenja gosie matie, tida boeka, troes troes ambil kitjil Tabiridji djadi radja, dan bagitoe orang Kastela, datangdinegrij Ternate minta bersoebat tingal tijada lama berprang, tijada lama kaseh belaijar radja Tabiridji di Goa, abis ambil kitjil Debrisi djadi radja tijada lama diorang boenong sama dija, abis ambil kitjiel Deruis djadi radja dengan kapitalau sakali djoega, itoe dija baharoe kaloewar kaatas bikin negrij di Fitoe, dan bagitoe diorang Marsaolij bersama ama dengan orang kastela boenon sama radja Derieus dengan kitjil Mansoer

wadji aoedo domaha lagorij tokolano sino koro adij oekolano rorooewa otagi toma Goa kadio isah ikoro oena adi sosegala gikie lolamo toma kie Ternate siana marsaolij jobesalahan som akodotij siana farange sototuko sigado marij nganena.

Gilah gilah ioroh mangofo djou Bab toma Batjang tarah golah oena kakolano oenage majaja boekie Batjang Tandjun mababa piara djokolanu Batjang Muhamad Alie, maij motie tarah oepolang toma Ternate djou kolano Bab okolano pasah rorouwa osoepo soepo tagi lom pasisier pasisier owosah taälok tomakie Ternate.

Idaij madero sidjou kolano Hajor oetagi toma Goa simara imam Djikoe Hasam sidjokolano ipanij siana farange ngaotij maronga Sikuru gasah ana ngofangarie ahie besie ngajaja piara amoij miroga Ping Djarangaij kamoeko matimtim tego toma ngolo bato wange enane, djou kolano onafsu ogie simara mina moörah tommelo mitono soahu magolaha kaoegie tjerom tjerom kadjou kolano oeho simorie serta oujinga soeka mina mara imam Hasam otjie opanij toma kagunga, toma enage ikado isah lofo lofo toma limao maroewa simara djou kolano ogenado ana ngongadji koga ana iwadji oewa bolo- waso ana haie besie ngangofo nonao amoi soepo gilah gilah djoukolano owadjie tjoba dokage haka ironga ngongari Goa karana ngorij toma Goa isah otego masoa roro oewa farangesimarsaolij ikoro djou kolano Hijar idano.

Djou kolano Said Aldin ge ijaja soela bega kolano roro oewa Todorie si Kastela iroba limaoe Ternate kolano Todorie ironga Mamole soimatotoniro toma pasie Tahatie simara djou kolano Said Aldin okonihi soosudo ona Aboetepe oro mospera oetabo tero ona mangato oedi Sooewa masababo ona Maserdjeti Kastela walumoi gilah gilah batu tarah, sigado makaguga itoduko soikoroh djokolana gasa oena.

Jadi Todorie si Kastela makodotie enage madero madero sidjou kolano Gapij Baguna modju sigado djou kolana said Aldin mai makodoti adie.

dan samoewa orang besar besar di negerij Ternate poenja soeka maoew balas tetapi kitjil Haijoer tida mauw, bilang djangan, dan bitjara sama diorang bilang soeroh nantie kaloe kita djadi radja dan ngonie boenong lagi, dija djadi radja tijada lama pigie di Goa poelang kadara deri Goa boenong sama dija lagi djadi segala orang besar besar dinegerij Ternate, dengan orang Marsaolij, baku korang hati djaga berprang dengan orang Kastela, dan osier sampeij harij ini.

Troes troes ambil poenja anakh Toewan Baab di Batjan kabawa bikin dija djadi radja itoe dija poenja mama boekie Batjan nama Tandjun peenja papa piara Toewan radja Batjan Muhamad Alie lagi ikot kabawa mati di Ternate, Toewan radja Baab djadi radja soedah, tidalama kaloewar, kaluwar pigie kompol pasisir pasisir masok taälok di negerij Ternate.

Disana lagi tempo Toewan radja Haijor, pergi di Goa dan bagitoe iman Djiko Hasan dengan Toewan radja naik sama orang Kastela poenja prahu nama Sikuru, bawa diorang dan ampoenja orang nama Kulibesie poenja mama piara sato e nama Ping Djarangaij makan pinan bitjara bitjara tingal dilaoet djoega harij itoe, Toewan radja ingin makan sajor, bagitoe dija ambil katjan dija tono sampij bartumbu bikin saijor masak kaseh toewan radja makan bagitoe radja simorie dan soeka sama dija tapi imam Hasan toerong naik die prahu radja, tempo itoe dija sampej kadara hampier hampier negerij soedah, dan bagitoe Toewan radja tanja orang bilang apa apa trada, hanja haie besie poenja anakh lakie lakie satu kaloewar troes troes Toewan radja bilang kalu bagitoe kaseh nama ngongarie Goa sebab kitu deri Goa datang, tingal di Ternate tijada lama orang Kastela dengan Marsaolij boenou Toewan radja Haijor poenja tjoetjo.

Toewan radja Said Aldin itoe mama orang Soella Bega radja tijada lama Todorie dengan Kastela romba negrie Ternate, radja Todorie poenja nama Mamolo piegie piliesir di pasie Tahatie dan bagitoe Toewan radja Said Aldin, doesoe dan soeroh satoe orang nama Aboe Tepe ambil mariam pasan kenal dija poenja ngatoeoedi dengan lagi dija poenja sergant Kastela para sakali troes troes djatong kabawa, sampeij poenja prahu radja tadampar dan ambil Toewan radja bawa sama dija.

Lagi Todorie dengan Kastela baprang itoe dija tempo - tempo lagi Toewan radja Gapij Baguna lagi sampeij Toewan radja Said Aldin lagi baprang djoega.

Mara madero sidjou kolano Mandarsaha oko'ano roro oewa gilah gilah ohaka kapitalau Alij tagi Bonton Bonie kapitalau Alij tjako Goa, wahtoe inage toedo iehe oroh Marah djowanga rimoi, isakapitalau mahagi hoko toedo Kaijoa djowanga rimoi, hoeko toedo Soela oroeh djowanga romdie wange manjonjihie djoewanga rimoi madopolo Tapalaij Malamo. mopalihoma bega ironga Pokodom, wange masosora djoewanga rimoi madapolo Mangole ironga Ludie Musa mapalihema Kabau ironga kapita Tjangarie, Falahu ihaka Albahadir amoi ironga Sahamantjar, Tagoedo amoi ironga Matjari, Manggolij amoi ironga Gadja Manggolij, Kabau amoi ironga Lantarie siduwa sikapitalau Alij sipake toma kagunga kokotoma oedie sitoma itema itieka soela toma ara Sawal, ara sawal ifanei foeto njagimoi sirondidi wange Hamies waktu Soebu sihoeko toma Banggai ge kolano Banggai olom ihongie otij tahu tomdie haka sikapitalau Alij, hoeko toma Tombuko lom hongi tahu range sitomdie batoe haka sikapitalau Alij manjika iriekie oewa kapitalan Alie, otagi siika toma Laiwoi kolano Laiwoi olom hongi tahu range haka sikapitalau Alij ohoko toma Kolontjutju gilah gilah djou kapitalau Alij soedo sangadji Mangolij oetji isah kokaroe kolano Koloutjutjo opanij hoko okarah kapitalau Alij oetjie isah taboe toma kagunga walu romtoa haro sikolano koloutjutjo ifalah tabu walunja gimoi siromtoa raij hoko opanij kolano Kolontjutju tedee manusija ngamodi nonao amai fofoheka amoi sirapij kodij betoe ratu range lipa, sadaridji Bomba betoe ratu moi pasa osiika toma Boentong kapitalau Aly sangadji Mangolij oetoedo toma Tiboroe oginodo kalano Tiboroe kage boelo oewa rigoero sirihadji kolano Bab inonako koga siona si mara kolano Tiboroe owadji kane ngorie rigoero totagi gilah gilah toma Boentong todomaha kage todomaha sikouihi kage kolano Tiboroe otrima soötede manusija ngamodi nonao amoi fofoheka amoi sirapij lipa betoe ratorange.

Sangadji Mangolij toedo ika toma Lihia owadji djoukolano Tetnate tika manusija amoi simara saugadji Mangolij owadji bodito nonako iena kage adij ge djai djai sikouihi ngorie toma Boetong gila gila kolano Lohia otrima soötede manusija ngamodij nonao amoi fofoheka amoi sirapij lipa betoe ratoe moi sinjagi

tetapi tempo Toewan radja Mandarsaha djadi radja tijada lama troes troes kaseh kapitanlau Alie pigi di Bontung-Boni, poekol Goa tempo itoe kapitanlau Alie bawa kora kora dengan ratus pigi prang di Goa, tempo itudija singah kaätas ambil Makian tiga kora kora kadara kapitalau poenja kora kora singah di Kaijoa, ambil satu kora kora kalaoet singah di Soella ambil kora kora doewa dimataharij naik satu kora kora poenja kapala nama Tapa laija Malano, orang di moeka Bega, nama Pokodono, mata hari mason ambil satu kora kora poenja kapala Mangoli nama Ludie Musa, orang dimoeka Kabau nama kapita Tjangarie, Falahu kaseh orang pake didahda tambaga nama Sahamantjar, Fagudu satu poenja nama Matjarie Mangolij satu poenja nama Gadja Mangolie, Kabau satu poenja nama Lantarie, kaseh sama kapitalau Alie pake dija poenja prahu badiri di kamoedi dengan dimoeka; belaijar deri Soela didalam Sawal, boelan Sawal naik malam 12 dan artinja 12 harij deri boelan harij Hamis kotika Soebu, kalaoet di Banggai, kompol kora kora dengan orang kora kora toedjo poeloh kaseh sama kapitanlau Alie kalaoet di Tombuko, kompol kora kora dengan orang tiga poeloh toedjo djoega kaseh sama kapitanlau Alie, stenga tijada rikie sama kapitalau Alie; pigi kasana di Laiwoi radja Laiwoi kompol kora kora dengan orang tiga poelah kora kora kaseh sama kapitalau Alie kalaoet di Koelontjutjo troes troes Toewan kapitalau Alie soeroh sangadji Mangolij toerong kadara pangel radja Kolontjutju naik diprahu ada pangel, bagitoe radja Kolontjoetjo minta kapitalau Alie toerong didarat, pasau diprahu lima kalie, sampij diradja Kolontjutju poenja rumah pasan sapoeloh lima kali, abis kalaoet naik diprahu, radja Kolontjutju kaseh manusija doewa orang lakie lakie satu param puwan satu dengan kain koedij lipa tiga ratus bidji, sadaridji Bomba saratus bidji soedah abis kasana di Boentong kapitanlau Alie sangadji Mangolij singa di Tiboroe tanja radja Tiboroe disitoe ataw trada poenja Goeroe dengan poenja Toewan radja Baab tanda apa sama dija dan bagitoe radja Tiboroe menjahut ada disini dan sengadji Mangolie bilang kita pigi troes di Boentong kita nanti disitoe, kita nanti ngoni doesoh disitoe radja Tiboroe mengaku, djadi kaseh doewa orang satoe lakie lakie satoe param poewan dengan sarong lipa tiga ratus bidjie.

Sangadja Mangolij singah kasana di Lohio, bilang Toewan radja Ternate tingal satoe orang, dan bagitoe sangadji Mangolij

tomdie sangadji Mangolij otrimaraie osiika toma Wona mai otoedo roroe oewa soögila gila toma Boentong ika omina djoe kapitalau Alij kage toma loleo Ternate gila gila kapitalau Alij si sangadji Mangolij iwosa simadoniro romodie.

1, dai Maloleo doeka, sio ja birahij fodie.

2. rimoi adie magonaga dokanena, magoroe naroe naroe. gilah gilah iwosa tomala boewan Ternate ihaka waroe gam taboe waloe njagirangı kolano Bontang balas taboe waloe njagiromtoa rai simara kolano Bonton soero kapitalau Boentocn simahukom amoi hoko injata serta ginado otij kasah ino simara Tapalaijamalamo owadji modero sikolano Bonij sie kolano Goa imafas simara kolano Bonij ilahie sie kolano Boenton toelong hongi sitjako Goa simara kolano Bomton wadji kolano Bonie bodito Boenton dokage nogolaha oetosan rimoi langorie tohaka malaim amoie panij singonie laisah nolahij Bonton sitoewan soeltau Ternate sooua ma Bonij otrima wako kodio toma Bonij sogolaha oetosan laha laha amoi sioetie rimoi inoe itoedo sikolano Boenton nohaka malain, amoi sioena ma Bonij isah sidjod sitoewan Soltan Mandarsah oehaka ngomi hoeko silom kage ngomi gasah kaha madjoedjou kapitalau Alij omotij gilah gilah kapitalau Boenton sie hukom ioetjie domaha toma dowongi Tapalaijamalamo hoka singo ngadji gilah gilah kapitalau Alij soedo kokaro ana ngamodi hoeko, panij toma kagunga simara kapitalau Alij owadji ngorij toma Ternate hoeko isah niwadji kolano maidij dokage gila gila ioetjie sikolano Boentong owadjie wosah daij ge hoeugie Ternate serta kaha madjou gilah gilah kolano Boentong osimorie olom irouga sibobatoe moie moie hoeko igasah sigala boewa boea kaha inage matatanaman ge gaseh hoeko moie moie sidjou kapitalau Alij dokage sigado maroro wange rage madaha doke batoe sigado toma wange range pasah simara lom ronga siboe bato golah kabasaran serta kompanija hoeko sikoro kapitalau Alij otjie isah wakhtu enage kolano Bontong odomaha toma soah marah kapitalau Bantoeng oedafo djou kapitalau Alij soi masi gasah isah ge balah tagie sosirah raie oepas kompanija raij Bansah kolano kompanija rimoij raij kompanij Ternate raij oepas Ternate, djou kapitalau Alij opanij doij doij kolano, mara kolano

bilang kaloe bagitoe 'tanda itoe disitoe lagi itoe raboe raboe doesoh sama kita di Boentong troes troes radja Lohio mengako djadi kase doewa orang satoe lakie lakie satoe parampoan dengan sarong lipa saratus toedjoe poeloh bidji, sangadji Mangolij soedah trima abis kasana di Wona tapi singah tida lama troes troes di Boentong, kasana lihat toewan kapitalau Alie disitoe diloleo ataw Laboean Ternate troes kapitalau Alie dengan sangadji Mangolij masong dengen menjanji doewa.

1. Dai maloleo doekadi (sitoe laboean tjinta) Sioja birahij fodieja (sio tjinta jang lebe.)

2. Magonaga dokanena (bermuka bagini rupa) Magogoro naroe naroe, (bakoe tjinta salamanja ;) trus trus dija masong dilaboean Ternate kaseh tahu dinegrij pasan diprahu tiga poeloh, radja Bontong balas pasan lima poeloh kalie; abis bagitoe radja Bontong soeroh kapitalau Bontong dengan hoekom satoe kalaoet tjari tahu serta tanja prahoe deri mana datang bagitoe Tapa laijamalamo, dan menjahu mauw katemu dengan radja Bonie, sebab radja Goa soedah prang, bagitoe radja Bonie minta bantong sama radja Boentong tolongan orang prang poekol Goa, Bontong menjahu bagitoe bikin soerohan satoe, dan kita kaseh loes satoe naik dengan diorang kadarat minta banton sama Toewan radja Ternate, diorang Bonie trimah bale poelang die Bonie, biken satoe soerohan jang baik baik dengan satoe prahu, datang singa sama radja Boentong dija kaseh satoe loes, sama orang Bonie, kadarat soeba sama Toewan soelthan Ternate Mandarsah ija kaseh kita orang pigie kalaoet dengen sama disitoe kitoe orang bawa tanah ampoenja Toewan kapitalau Alie ikoet, troes troes kapitalau Boentong dengan hoekom toerong nanti di pante; Tapalaija malamo kalaoet kaseh tahu troes troes kapitalau Alie soero pangil diorang doewa orang kalaoet naik di prahu, bagitoe kapitalau Alie bilang kalaoet didarat kita bilang radja poenjo soeara, bagitoe troes troes toerong sama radja Boentong bilang dilaoet itoe orang prang deri Ternate dengan Toewan tana, troes troes radja Boentong amat bersoeka kompol nama nama dengan boebatoe samoewa, kalaot bawa dengan segala boewa boewa itoe tanah poenja tatanaman, itoe bawa kalaoet samowa sama Toewan kapitalau Alie, bagitoe sampeij dija poenja lama didalam tiga harij bagitoe djoega sampeij ditiga harij lapas bagitoe kompol nama nama dengan boebato bikin ramean dengan soeldado kalaoet trima sama kapitalau Alie, toerong kadarat tempo itoe radja Boentong

Boenton oetagie hoeho batoe ge taboe toma hongie inage madaha walu ratoemoij sinjagimoi sirimoi sigadoe iwoesah toma koeta Bontoeng madaha simara kolano Boentong oetaboe toma koeta inage madaha walu njagitomdie, mara taboe adij toma koeta madoditij ikah inoe benteng benteng adij talalu dofoe, sigadoh hoie maij rioewa toma wange Hamis inage batoe kolano Boenton Mruhum sironga sibabatoe doenja sihairat sidoewa koeta inage serta madaha goedong goedong ina makoetjie sikaha Bontoeng sima manusija maiatas sidjou kapitalau Alij ana isah isiepake doeka ge, kapitalau Alij maij oeterima doekage, simau soedo kolano Bontoeng lom hongie moi moi oetie ratoe range sinjagietoefkange sisio, djumlat moi moi djoewangan siotie otie tahu ratoe romtoa simara kapitalau Alij ohaka oetusan Bontoeng amoi sosirah ika toma Bonie haka waroe simara kolano Boni ronga sibobatoe serta ikabasaran kolano sikoro kapitalau Alij sihongi moie moie maoetusan oetjie sikolano Bonie gilah gilah kolano Bonie golaha soa malajoe rimoi sidego djon kapitalau Alie ge djou kapitalau Alij sigotji oena ikabasaran serta kolano Bonie ona ikabasaran maij oehaka sidjaga sikapitalau Alij serta boebatoe boebatoe Bonie idjaga hongie inage mangogo kamakoerang oewa; koetika kapitalau Alie oetjie ge taboe tomaka gunga sioetij oetij serta toma kota Boeni sibenteng be teng taboe, sigado itego tijahi moi maroewa simara kolano Bonie sikapitalau Alij imofakat bitjara atoran ana makodotij tetapie wakhtu inage kolano Bonie soowadjib kodotij enage maätas sikapitalau Alij gilah gilah kapiaalau Alij olom dopolo polo toma hongi enage madah moi moi imoefakat tagi tjako Goa ngakota mabenteng lapij tomdie sigado toma kota lamoe serta sibenteng ge olom ana ratu inoe sidego ngamanusija dokasah toeroenan garuda, balu kadatoe madah kaha Halmahera toma dopolo mabadan Soasio sangadjie, mabikie Heko tatjim, mapila pila konjira sigobadi mie sisarah serta sibala sibala imamoie moie raij otawaf pasa ogoretji manjele walu range raij karah soedo itagie ge kota lamoe sibenteng lapij tomdie mai oroe ena moi simara Goa isoeba mara wakhtu inage kapitalau Alij oehaka Soela djoewanga romdidi manusija serta madopolo Tapalaija malamo ge sironga inage kasoe forange itoela ana Makasar ngagosie siakoe sigea toma karandja simara idoij hoeko ifoeko simara kapitalau Alie oewadji ana ngabonjako doega doega gosie siakoe soe ifoeko simara kapitalau Alij owadjie boeditoe si dokage nogasab isah nofoeko si kolano Boni gilah gilah ana Soela ge idoij gosie sieakoe inage isah ifoeko sikolano Boni

bernanti di kampong, tetapi kapitalau Bontong trima Toewan kapitalau Alie dan bawa kadara itoe; balah badjalan daoelo, abis soeldado oepas, abis Bangsa radja satoe kompani; abis soldado Ternate, abis oepas Ternate, Toewan kapitalan Alie dija naik kadera pikol radja tetapie radja Boentong badjalan kakie djoega; tempo itoe pasang didalem itoe prahoe prahoe prang ataw kora kora saratus sapoelo satoe sampeij masong didalam koeta Boentong, bagitoe radja Boentong pasan di kota itoe didalam toedjo poeloh kali.

Tetapi pasan lagi diluwar koeta kasan kamari benteng benteng lagi terlalu banjak sampeij tijada boeleh rekeng, diharij Hamies itoe tempo djoega radja Boetong Mruhum dengan kapala kapala dengan boebato parenta, dan bobato parenta deri agama kaseh itoe kota dengan isienja godong godong dengan koentji dan nagerij sama manusija diatas Toewan kapitalau Alie, di orang ambil bagitoe, kapitalau Alie lagi trimah bagitoe, soeroh mauw radja Boentong kompol prahu prahu dengan orang oraug, samowa prahu tiga ratus dalapang poeloh sambilang, djoemlat samowa kora kora dengan prahu kitjil lima ratoes, bagitoe kapitalau Alie kaseh soerohan Boutong satu lebedaoelo kasana di Bonie kaseh tahu, bagitoe radja Bonie dengan kapala kapala dengan bobatoe sama dengan ramean radja pigie trima sama kapitalau Alie, dengan kapala kapala prahu samoewa toerong sama radja Bonie, troes troes radja Bonie bikin kampon Malajoe satoe kaseh tingal Toewan kapitalau Alie itoe Toewan kapitalau Alie kasehtoerong dija poenja ramean sama radja Bonie, dengan dija ponja ramean kaseh djaga sama kapitalau Alie, lagi boebatoe boebatoe Bonie djaga orang orang poenja makanan tijada koerang; tempo kapitalau Alie toerong itoe pasan diprahu radja dengan prahu prahu sama dikota Bonie dengan benteng benteng pasan sampeij orang orang doedok betul samoewa, radja Bonie dengan kapitalau Alie angkat bitjara deri atorang diorang prang tetapi tempo itoe dija radja Bonie kaseh menjahut prang itoe dija diatas Toewan kapitalau Alie, troes troes kapitalau Alie kompol kapala kapala didalam itoe orang prang samoewa, angkat bitjara pigie poekol Goa, poenja kota benteng toedjo lapies sampeij dikota besar sama benteng, itoe djoega kompol orang banjakh datang kaseh doedok orang orang bagimana garuda pomja atorang, orang didalam rumah radja orang Halmahera di kapala, dibadan Soasio dengan sangadji, ekornja Heko Tjim, dipila pila kanan dengan kirie orangotara dengan salatan serta balah

ofodie ana haka maidja manusija nonao sifafoheka ngaroewa bonjako dafa gosi maronga sinanga Mankasar; mara bonjako jako adij padji padji si maral sipake siana toma octij sidjara mapake oroe sowelij wele toma otij maoedij simahema; mara waktu enage kage kolano Bonie oebalas kapitalau Alie ijaba haka gamu range rimoi maronga Indie, rimoi maronga Mangaraij, rimoi maronga Pandaij, gamu range enage oepoelah kakapitalau Alij, inonako singosah toma kie Ternate berdjandjie Bonie sie Ternate ge doekasah soepo oroew rimoi bahasah ieoe sinogoro ge matara sibab sidjou kolano Mandarsah oehaka kapietalau Alij bauton Bonie tjako Goea ge kolano Bonie ironga Kitjili Talij Soembo poelah gamu range inage tahalok toma kie Ternate serta Boeni sie Ternate mangako sisasie mangako golaha ieraha akoe oewa sigado harij kiamat; pasah toma enage batoe kapitalau Alij oekodio ge kolano Bonie sironga siboebato sikabasarang ikata hoeko toma otij, kapitalau Alij inoe toedo toma Indie simara kolano Indie hoekoe opanij soeba kapitalau Alij serta igasah piga lamoe rimoi simagofo fartago sigea toma piega madaha oega mai roefo simahoeto hoeto sifalolom gomdie nonao amoi fafaheka amoi sirapij lipa roepa roepa betoe njagie sioe simangogo koki koki kapitalau Alie oeterima serta oepalah besie segolaha ngadaij sidjaga ngagamu serta owadji ana Indie wange madooru lagorie ngofa siridano ikadoe toma gamu Indie ge ngomie eling sidjaga ana magonaga doeka ge adij sigado harij kiamat; pasa sieka toma Mangaraij simara ana Mangaraij hoeko ipanij sidjo kapitalau Alij toma otij isoeba oena igasah piega lamo rimoi madaha goefo fartago sieoega simarahu rahu simahutu hutu simanusija ngamoedie nouao amoi, fofoheka amoi sierapij liepa roepa roepa betoe njagisio simango koei koei djoe kapitalau Alij oterima soehaka idie siana Mangraij ge wange madoeroe langorij ngofa siridano tagie tagie kadoe toma gamu Mangaraij ge ngonij iling sidjaga aua magonaga doka ge adij sigadoe harij kiamat, serta oepola ana besie sigolaha ngadaij peda sisagu sagu sidjaga ngagamu, pasa ika oetoedo toma Pandaija simara ana Pandaja makolano tara iepanie sidjou kapitalau Alij toma otie isoeba oena serta igasah piga lamo rimoi simadaha goefo fartago simahutu hutu sioega simarau rau simahutu hutu serta manusija ngamodie nonao amoi fofoheka amoie sirapij lipa roepa roepa betoe njagi sioe simangogo koei koei ge kapitalau Alie oetrima serta oepola ana pandij besie sigolaha ngadaij peda sidjubie maatjo sidjaga ngagamu silom poela ana rapie

balah samoewa, abis dija rond sama itoe orang soedah batariak manjela tiga kalie abis baroe soeroh pigi itoe kota besar dengan benteng toedjo lapis tetapi ambil samowa bagitoe Goa soeba, tetapi tempo itoe dija kapitalau Alie kaseh Soella doewa kora kora poenja orang dengan kapala Tapalaijamalamo itoe kaseh nama andjin Ispanjol, potong orang Macasar poenja klot dengan boeto, taroe dikarandjan dan bagitoe pikol kalaot djual bagitoe kapitalau Alie bilang sama dorang poenja rampas, hanja klot dengan boeto lebeh baik djoewal dan bagitoe kapitalau Alie bilang djadi kalu bagitoe ngonij bawa kadara ngonij djuwal sama radja Bonie troes troes diorang Soella itoe pikol klot dengan boeto itoe dija kadara djoewal sama radja Bonie blie itoe kaseh harga manusija ampat orang lakie lakie dengan parampoewan, rampasan boeda klot djadi kaseh nama Makasar, tetapi rampasan lagi bandera dengan wempel pake diorang poenja prahu dengan pakean koeda ambil ganton diprahu poenja moeka dengan blakan tetapie tempo itoe dija disito radja Bonie balas sama kapitalau Alie poenja baik kaseh tiga negrij satoe nama Indie, satoe nama Mangaraij, satoe nama Pandaij, itoe tiga negrij kaseh sama toewan kapitalau Alie, tanda dibawanja di tanah Ternate berdjandjian Bonie dengan Ternate itoe bagimana kaluwar satoe poero bahasa adek dengan kaka itoe tempo sebab Toewan radja Mandarsaha kaseh kapitalau Alie banton Boni poekol Goa, itoe radja Bonie poenja nama Kitjil Talij Soemba kaseh tiga negrij itoe dija taälok ditana Ternate serta Bonie dengan Ternate mengako soempa mangako tijada boeleh boewat djahat sampeij dunja abis. Lapas deri itoe dija djoega kapitalau Alie poelang itoe radja Bonie dengan kapala kapala dengan bobatoe dengan ramean radja antar kalaoet diprahu kapitalau Alie datang singah di Indie bagitoe radja Indie kalaoet naik di prahu soeba sama kapitalau Alie serta bawa piring basar satoe dengan rompo fartago taro didalam piring toebo lagi tjaboe dengan pohon dengan doewa boedak lakie lakie satoe parampoewan satoe dengan sarong lipa roepa roepa sambilang poeloh pangal dengan makanan apa apa kapitalau Alie dija trima dan dija kaseh besie soeroh bikin diorang poenja sindjata soepaija djaga diorang poenja negrij, dan bilang sama orang Indie harij diblakan tjoeba kita poenja anakh dengan tjoetjo sampeij di negrij Indie itoe diorang ngonij hormat dengan djaga diorang bagimana biasa ini lagi sampeij dunja abis; soedah kasana di Mangaraij bagitoe diorang Mangaraij

boebodo sigolah ngabadjoe sitjalana motie dokasah Ternate serta toala ge Pandaja itrima soowadji ana wange madoduro ngorij ngofa sidano ikado toma gammu ge ngonie iling sidjaga moelia magonaga dokane adij sigadoe harij kiamat.

Pasa simara kapitalau Alij omasoe boij inoe.toma Boentong oewosa toma loleo kapitalau maronga loleo Ternate golaha simadoniro dokasah toma Ternate hoeko simara kolano Bontong ogalaha kabasaran kolano sima kompanija dokasah masoe sirah batoe hoeko siekoroe kapitalau Alie oetjie isah toma koeta madaha ge mahormat doekasaha sosirah batoe simara kolano Boentong isa raha koetjie sima parenta rau rau kaha simanusija moie moie maatas sidjou kapitalau Alij moi moi soeona njinga masoeka ge kolano Boentong siboebato igasah sioena moi moi sigado djou kapitalau Alij sarij okodio simara kolano Boentong olom ibobulah gammu rimoi moi oehaka oehaka idie soedoe ihaka rapij lipa roepa roepa ena madofo dokasa siana ngadero tedei kakaha madjuoe serta otij rimoi imamanusija magina rapie rapie sigadoe oetij enage djaha serta hongie madofo inage sibanie rapie moie moie sigado djaha sikarah togoe· enage kakah madju djou idoie.

kalaot naik diprahu sama Toewan kapitalau Alie soeba sama dija, bawanja satoe piring besar didalam roempo fartagó dengan toeboe dengan daon dengan akar dengan doewa orang satoe lakie lakie satoe parampoean dengan sarong lipa roepa roepa sambilang poeloh dengan makanan kokis kokis Toewan kapitalau Alie dija trima kaseh soeara sama diorang Mangaraij itoe harij diblakan kalu kita poenja anakh dengan tjoetjo badjalan djalan sampeij di negrie Mangaraij itoe koi orang hormat dengan djaga bagitoe lagi sampeij dunja ambies. serta kaseh diorang besei biken diorang poenja sindjata peda dengan tumbak sopaija djaga diorang poenja negrij, lepas kasana singah di Padaija bagitoe diorang Pandaij poenja radja kabawa dija naik sama toewan kapitalau Alie di prahu soeba sama dija serta bawa piring basar satoe dengan isieh rompo fartago dengan akar akar dengan toebo dengan daon daon dengan akar akar dengan doewa orang satu lakie lakie satu parampoewan dengan sarong lipa roepa roepa sambilang poeloh bidji dengan makanan kokis kokis itoe kapitalau Alie dija trima dan kaseh diorang besie lante biken diorang poenja sandjata, peda dengan djoebi poenja mata soepaija djaga diorang poenja negerij sama lagi kaseh kain poeti bikin badjoe dengan tjalana ikot bagimana Ternate dengan lenso, itoe Pandaij dija trima kapitalau Alie bilang sama diorang harij di blakan kalu kita poenja anakh dengan tjutju sampeij di ini negrij itoe ngoni orang hormat dan djaga piara bagitoe lagi sampeij dunja abis.

Lapas dan bagitoe kapitalau Alie baboewan datang di Boentong masong di laboan kapitalau nama laboewan Ternate bikin dengan bermain bagimana di Ternate; kalaoet bagitoe radja Boentong bikin dengan ramean radja dengan soldado bagimana daoelo djoega kalaoet trimah sama kapitalau Alie turong kadarat di dalam kota itoe hormat bagimana daoeloh djoega bagitoe radja Boentong kaseh koentji dengan parenta brapa brapa negrij dengan orang orang samoewa di atas Toewan kaptenlau Alie samoewa dija ampoenja soeka itoe radja Boentong dengan boebato boebato bawa sama dija samoewa sampeij Toewan kapitalau Alie mauw blaijar ataw mauw poelang bagitoe radja Boentong kompol bahagean negrij satoe satoe kaseh soewara soeroh kaseh kain liepa roepa roepa ena banjakh bagimana diorang poenja dapat akat kaseh sama tanah ampoenja toewan dengan prahu satoe dengan orang poenja moewatan kain roepa roepa sampeij itoe prahu sarat dan prahu prahu poenja banjakh itoe dija kaseh

Pasa simara kapitalau Alie osie ika toma Tombuko kage toma loleo rimoi maronga Kangako simadoni moroe moroe romdidie ge rimoi wadji, Daij maloleo duka, sioja birahij fodie, rimoi adij, Magonaga doekanena ge Magogoronaroe naroe.

Sigado iwosah toma loleo simara kolano Toemboko Bokie Pagintoe masoedo mabobatoe sidjorabasa oetjie tarah ipanie sie kapitalau Alie toma kagunga simarua haka idie siana Tomboko iotjie isah sihabar sikolano Tomboko kaha madjodjn oekado maroewa gilah gilah kolano Tomboko olom maboebatoe soie igolaha kabasaran dokasah istihadat kaha madjou kado soi oroh piga lamo rimoi sigeah gofo fartago simahoetoe silamoega simahoeto hoeto simoeko simakabila noerah sidjoengoeto igasah inoe sikolano Toboko masoe soedo mabobato igasah tarah sidjou kapitalau Alij silom ana ngamoelija simangadjou ge manusija ngamodie nonao amoij fofoheka amoij toelo rimoi kabila rimoi magoegasah manusija enage sagoe sagoe tomdie goele tomdie dikie dikie besie tomdie, paloe paloe besie tomdie sirapie bomba bomba ihaka sikapitalau Alij oeterimah doekah doekah kaha majou sioegah ge batoe mara moie moie inagee oterima batoe tatapie osidoewa siana igasa ihie kodio siatas sikolano Tobuko nodjago, sigado maraij nganena. Pasa toma enage simara ana Tobuko djaga haka haka hoengie mangogo djoemat walumoi walumoi haka doka ge batoe sigado djou kapitalau Alij oekodijo toma Ternate ge kolano Tobuko simabobatoe igolaha oetij rimoi simamanusija serta magina rapij roepa roepa sigadoe oetie enge djaha silom masa irah koga koga sibanie toma oetie enage isah toma Ternate ge kaha madjodjou idadij ikado toma Tomboko roroeoewa adij inoe oetoedotoma Bangaij oewasah toma loleo Ternate raij ijah iehi toma koeta ohaka waroe Tjina gamu taboe walu range gilah gilah osanga mahema isah raij oekoreho hoeko ana ibalas taboe waloetomdie pasah simara kolano Bangaij oegola kabasaran kolano sidoij sidoij kolano sima kompanija hoeko ikoero djoe kapitalau Alij panie doij doij kolano oetjie isah ihormat taboe walu njagirangie ge sigadoe iwasah sikolano Bangaij ifalah serta kabasaran rau rau ge tika kagēe sidjou kapitalau Alij silom oena kabasaran pasah simara kolano Bangaij oesoedoe demoe sibobatoe singofa kitjili moie moie idjaga hoengie inage madopolo madopolo mangogo serta doeto siake kam koerang oewa sigadoe djou kapitalau Alij oekodijo toma Ternate simara

naik kain roepa roepa sampeij sarat baroe brenti itoe sama tanah ampoenja Toewan poenja.

Soedah bagitoe kapitalau Alie kasana di Tomboeko disitoe di laboewan satoe nama Kalonko, menjanji soedah doewa satoe kata, Dai maloleo doeka, sioja birahie fodie, satoe lagi Magonaga dokanena, magogoro naroe naroe.

Sampij masong di laboewan dan bagitoe radja Tombuko Bokie Pagintoe poenja sorohan poenja bobatoe dengan djoerobasa kabawa naik sama kapitalau Alie di prahu dan soedah kaseh soeara sama orang Tomboeko soeroh toerong kadara kaseh habar sama radja Tomboeko tanah ampoenja toewan sampeij; soedah troes troes Radja Tomboeko kompol poenja boebatoe boebatoe djadie biken ramean bagimana atoran tanah poenja toewan sampeij djadi ambil piring basar satoe taroe rampo fartago dengan akar dengan lagi toebo dengan akar akar dengan pikol kabila lagi bantal dengan tikar bawa kamarie radja Tomboeko poenja soerohan boebatoe boebatoe bawa kabawa sama Toewan kapitalau Alie sama lagie diorang poenja hormat sama tanah poenja toewan itoe doewa orang, satoe lakie lakie dengan satoe parampoewan satoe tolo, satoe kabila jang bawa itoe doewa orang; toedjoe sagoe sagoe, peda pandjan toedjo, tonkat besie toedjo, paloe paloe besie toedjoe dengan kain bomba bomba kaseh sama kapitalau Alie dija trimah dengan bertjinta tanah poenja toewan dengan toebo itoe djoega tetapi samoewa itoe dija trimah djoega tetapie kaseh sama diorang kombali bawa poelang kaatas, atas sama radja Tomboeko soeroh djaga sampeij harij diblakan.

Soedah itoe dija bagitoe orang Tomboeko djaga kaseh itoe orang prahu poenja makan satoe djoemat kaseh bagitoe djoega sampeij Toewan kapitalau Alie poelang di Ternate itoe radja Tomboeko dengan poenja boebatoe bikin satoe prahu dengan orang dengan moewatang kain kain roepa roepa sampeij prahu itoe sarat lagi lebeh daoeloh apa apa kaseh naik di prahu itoe dija bawa di Ternate itoe tanah poenja toewan poenja, lagi poelang deri Tomboeko tijada lama lagi datang singah di Bangaij masok dilaboewan Ternate abis pangajun troes kasana di kota Tjina kaseh tahu di negrij pasan tiga kalie troes troes kaseh muka prahu kadara abis baleh kalaoet diorang balas pasan toedjo kalie, soedah bagitoe radja Bangaij bikin ramean radja dengan kadera pikol radja dengan soeldado kalaoet trima sama Toewan kapitalau Alie naik kadera pikol radja toerong kadara kaseh hormat pasan tiga poeloh kalie itoe sampe masoek sama radja Bangaij

kolano Bangaij si ihie boebatoe simangofa kitjili moie moie igolaha otij rimoi simamanusija serta ena magina rapij roepa roepa sironga moie moie koga koga manusija ngamodij nonaoamoij tofoheka amoie goegoedjoe kabilah, jadij toetja batoe raha waktu enage kolano Bangaij oekata djou kapitalau Alij sigado okado ika toma goera mangofa rimoi maronga Kanaoe simara kolano Bangaij osidjum isah kaha rimoi maronga Talijaboe ge djaunuoroh manusija toma kaha enage laie djaga djaga kaha madjudjo idjara ge kapitalau Alij oetoedo isah oroh ana Talijabo kadjara madjudjaga.

Raij iehi oetodo toma Soela iwosah toma Malibufa oroh kakunga mangagu manusija ngamodij toma wange manjunjie nonao amoi toma wange masosoroe fofoheka amoi raij simara isah toma Ternate oetoedo kage toma Ngofakiaha raij simara oetara toma Ternate ge oesilego ihongie iehe tara oelang oelang walu range raij simara isah itoepo biloe simara kapitalau Alij serta doepolo polo toma hongie Soela madopolo kapita Tapala ijamalamo iotji isoeba djoukolano iwadjie wadjie hal kalakoewan rimoi rimoi toma gamu raoe raoe siana madjou djou sidjoekolano talalu onjinga soeka sisimorie gilah gilah ohaka idie sikapitalau Alij osigoetjie gamu rimoi mangogaka isah rai osigotji kolano Bangaij ingangoka mamoetij sikabasaran tataboewan sidabie dabie isah sihadapan sidjoukolano pasa Tapaalaijamalamo osigoetji iboenjako gosie siakoe karandja rimoi maidja manusija sinonao sifofoheka sironga Mangkasar silom iboenjako djara mahange hange isah ositede sidjoukolano simara djoukolano haka ona itjotjatoe oedero liba tjama fofoheka ngamodi amoi dahij soa kolano Tiba ijaja dihij mina batoe kamu sisiboko oewa, ngamoi dahij toma soa marsaolij mironga Bai Sariboela, dihij mina sima sisibogo ana ngamodi idomage djoukolano haka idie sitapalaijamalamo oepilie amoi boela amoi oroew kaifoheka ge orouw dahij mina marsaolij simara djoukolano owadji Tapala aijamolamo tjoba noeoroew mina sima simaboko oewa ge afamara tingkai mina ge soa kolano solah nooros mina masisiboko ge

poenja rumah dengan ramean brapa brapa itoe tingal disitoe sama Toewan kapitalau Alie sama sama dija poenja ramean. soedah bagitoe radja Bangaij soeroh bilang sama boebato dengan anakh anakh radja samoewa soroh djaga kapala kapala prahu poenja makanan dengan kaju dengan aijer djangan koerang sampe toewan kapitalau Alie poelang di Ternate bagitoe radja Bangaij parenta boebatoe dengan anakh radja samoewa bikin prahu satoe dengan orang dengan dija poenja moewatang kain kain roepa roepa dengan barang apa apa manusija doewa orang satoe lakie lakie dengan satoe parampoewan kabila satoe dengan isiehnja lagie liling ampat batoe, tempo itoe dija radja Bangaij antar Toewan kapitalau Alie soedah sampe kasana di poeloe satoe namanja Kanaoe bagitoe radja Bangaij kaseh toendjon kadara tanah satoe nama Talijaboe itoe toewan ambil orang di itoe tanah boeleh djaga djaga tanah poenja toewan poenja koeda itoe kapitalau Alie singah kadara ambil diorang Talijabo pada pendjaga koeda.

Abis kaätas singah di Soella masong di Malibufa ambil prahu prahu poenja makanan doewa orang, di mataharij naik satoe lakie lakie dimataharij mason satoe parampoewan, abis bagitoe kadara di Ternate singah disitoe di Ngofaiaha abis bagitoe kabawa di Ternate itoe rond rond itoe prahu prahu kaätas kabawa tiga kalie abis bagitoe kadara tanang beloe, bagitoe kapitalau Alie dengan kapala kapala di itoe prau prau samoewa dengan kapala deri Soela kapita Tapalaijamalano toerong soeba sama Toewan radja bilang bilang perkara dengan perbowatau satu satu di negrij brapa brapa sama diorang poenja maha Toewan sama Toewan radja terlalu hatij bersoeka dengan simorie trus trus kaseh soewara sama kapitalu Alie kaseh toerong satu satu negrij poenja kekaseh kadara abis kaseh toerong radja Bangaij poenja kekaseh toerot dengan ramean gandang toerot toerot kadara dimoeka sama Toewan radja, soedah Tapalaija malamo kaseh toerong poenja rampasan klot dengan boeto satu karandjang harga manusija lakie lakie dengan parampoewan kaseh nama Mangkasar, lagi rampas pakean koeda kadara kaseh sama Toewan radja bagitoe Toewan radja kaseh sama dija parsend dapat pangikat lehir, doewa parampoewan satu kanal kampon Radja Tiba mama kenal parampowan djoega tijada dengan boengan kondie, satoe kenal kampon Marsaoli nama Baisariboela, kenal apa dengan boengan, diorang doewa orang bernanti Toewan radja kaseh soewara sama Tapalaijamalamu pilie satu

laha modadij baij batoe gilah gilah ööroh mina simasoesoboko sidjoukolano Mandarsaha sikawen ana, toma enage madoedoro oedero ngafa nonao amoi haka irouga Ternate raij isah toma Soella pasah tagie toma Bangaij oedero ngofa nonao haka irongo Gapij raij isah toma Soella simara oedero ngofa nonao amoi haka linrouga lesa lesa Soegie soegij rimoi dadij haka ironga Soegij.

Maderoe sidjoukolano Bab ge Soelo Sambowang imoetij isah haugu moedjo simara Talaugaijamalamo tagi otjanja kage hoeko simara toedo oroh ana gasah isah otoedo toma Toeananie otjie kokaroe ana mai hoedo moetij gilah gilah oroeh iotij marago isah podiko siana ngahatij hoeko panij ihoero simara ngakie iwigoe lotji doeka ake söotemo hoko panij motij lamihie oewa marawahu gilah imotij tarah sitede sidjoukolano dadij ngarouga Moetie.

Mara awal masosira kaha Soela itaälok toma kie Ternate ge ngatjoudjou manusija sigoratjie sebabu tagie itjanga kololij toma kaha kage hoeko waktu inage djou Bab osasie awa pasamaroewa itjanga akoe rioewa golie sagu sagu dadie koeda koeda salawako dadie soekapapan tjoudjou goratjie maujia karandja tomdie golaha midadie birah si goröo madopolo manusija nouao amoi fofoheka amoi serta tolo sikabilah sigadoe maraij nganena.

Mara madero Sidjoukapitalau Alij, okodio isah ge ogasah kolano Boni haka otie taumoi simgina kolano Gima haka djara boebudo rimoi, kolano Boentong haka otij taumoi simagina kolano Wona haka djara boebudu rimoi, kolano Indie haka otij rimoi simagina, kolano Mangaraij haka otij rimoi simagina, kolano Pandaja haka otij rimoi simagina, kolano Toemboku haka otij rimoi simagina, kolano Baugaij haka oetij rimoi simagina, serta Soela taumoi siromdidie djoewanga romdij singosah toma kie Ternate, ana takala imangako oetusan haroe ge ipoelah birah pantoela ratoe moi kobo rimoi, tjoeba oewa ohira dokasah dofai sigasie.

ataw satu ambil bikin binie, dan ambil kenal marsaolij bagitoe toewan radja bilang sama Tapalaijamalamo, tjoeba ngana ambil tijada boengan djangan, djangan ngana tingkai, sebab dija kenal kampon radja, lebe baik ngana ambil dengan boengan djadi baie djoega troes troes ambil dengan boengan Toewan radja Mandarsaha kaseh kawin dorang doewa orang, di itoe dija diblakan dapat anakh lakie lakie satoe kaseh nama Ternate abis sampe di Soella, lapas pigi di Bangaij dapat anakh lakie lakie satoe kaseh nama Gapij abis kadara di Soella bagitoe dapat anakh lakie lakie satoe kaseh nama Idadabu lesa lesa soegi djadie pangil nama Soegie.

Tempo Toewan radja Baab itoe Soello dengan Sambouangan belom ikot kadara lagi baru Tapalaijamalamo pigi badjak disitoe kalaoet baroe singah ambil diorang bawa kadara, singah di Toananie, toerong pangel diorang ikot tetapi diorang tida maoew ikot troes troes ambil talie taliefal kadarah ikat di diorang poenja pohon kalaoet pangajun, bagitoe poenja negrij bergerak tagojan bagie aijer diorang bilang kalaoet naik ikot kalu tijada akan antjor troes ikot kabawa kaseh sama toewan radja djadie kaseh poenja nama Moeti.

Tetapi pertama tama daoelu tanah Soella dengar di Tanah Ternate itoe poenja batoewan manusija dengan mas, sebab pigie rampas koliling ditanah disitoe kalaut, tempo itoedija Toewan radja Baab soempa sama diorang soedah tijada boleh pigi rampas peda sagu sagu djadie koeda koeda salawako djadi papang batoewan mas sisah toedjo karandjan bikin djadi bras minja, kapala manusija lakie lakie satoe parampoewan satoe dengan toelo dengan kabila sampe harij di blakan.

Tetapi tempo toewan kapitalau Alie poelang kadara itoe bawanja radja Bonie kaseh sapoeloh prahu dengan moeatang radja Gima kaseh koeda poeti satoe, radja Boentong kaseh sapoeloh prahu dengan moewatang, radj Wona kaseh koeda poetie satoe, radja Indie kaseh satoe prahu dengan moewatang, radja Mangaraij kaseh satoe prahu dengan moewatang, radja Pandaija kaseh satoe prahu dengan moewatang, radja Tomboeko kaseh satoe prahu dengan moewatang, radja Bangaij kaseh satoe prahu dengan moewatang, dan Soella sapoeloh doewa kora kora doewa kaseh masong di negerij Ternate diorang tempo itoe mangako oetoesan sampeij melainkan diorang kaseh bras saratus paludie korbo satoe, tjoeba kalu tijada, akan hilang bagimana kapoer dengan garam.

Fatsal inane djoukolano Sie ana Foramadihij ingofa, djou kolano Moliematijti, djou kolano Tjitjo, ijaja Roewa, djou kolano Gapij Baguna, ijaja Seli, djoukolano Djainal abodin, ijaija Soela, djoukolano Baiña Sirulla, ijaja Marsaolie, djoukolano Hiwar, ijaja Roewa, djoukolano Bab, ijaja Batjan, inongoro djou Tola, djou Soegij, djou Sadek, djou Gantij, ngajaja Marsaolie, djoukolano Saidaldin, ijaja Soela, djou Tola, ingofa kapitalau Alij, djoukolano Hamdja, djou Hiwas, djou Djonai, Bokie Ainanalmalamo mimanjoka djoukolano Saidaldin nganofa djoukolano Modafar, djoukolano mafirah boki Ainanalikina mimanjoka djoukolano Djailolo Doa, Djoukolano Manlarsaha ijaja Toebelo, djou Manila ijaja Kolaba, djou Kastela, ijaja Kalumata, djou Sadek ingofa djugugu itjie, djou Hawas ingofa kapitalau Musa, djoukolano Hamdja kai ingofa oewa, kapitalau Alij ingofa kapitalau Rete, ijaja Mara, inongoro Djou Nadja, djou Kahia, djoukapitalau Rete ingofa Kitjili Kodja oewage kapitalau sidjoukolano Said Ataullah simar soedo oena tagie toma Soela oroh iotij rimoi maronga Gadjaminamalamo tagi haroe Tomboko oeoroh goratjie koebo matando rimoi gasah isah.

Kitjili Kodja manjoka toma Kaijoa, mangofa djou Kaijoa djou Nowana, simafira ngarua raij hoeko manjoka toma Soela Falahu mironga Sariboela mangofa djou Soegie sifirah ngarokange mina Maimuna, Masila, Maim djodjo mara djou Soegie manjoka toma Todorie mironga Baidja mangofa soseba Abdul Salam, djou Kaijoa ingofa soseba Noeranij, djou Noeranij ngofa soseba Muhamd, mina Masila mangofa soseba Abdulrahman soseba Domato, mina Maim djodjo mangofa soseba Abdul Sakar Madero sidjou kolano Manlarsaha simara ana Koloutjutjo djowanga range iisah tomakie Ternate itiekie kolano, otij romdidi owosah toma Toboeko isah roero tigo kage maroewa mara otij rimoi igilah gilah isah toma Ternate singa letanan Tamboer kadoe roroe itegoe sigadoe maraij nganena.

Mara Majau si Tafoerie ge madero sidjou kolano Madafar omahoi isah toma limaoe maroewa simara ana farangi itjakoe ana roeba ngagamu soefiaro kololie manjika isah tomakie Ternate tego toma Tabam manjeko.

Fatsal ini dija toewan radja Sie orang Foramadihai poenja anakh toewan radja Moeliematitie, toewan radja Tjitjo mamanja Roewa, toewan radja Gapij Baguna, mamanja Selie, toewan radja Djainal Abodin, mamanja Soella, toewan radja Baina Sirulla, mamanja Marsaolie, toewan radja Hiwar, mamanja Roewa, toewan radja Baab, mamanja Batjan, adeknja toewan Tola, toewan Soegij, toewan Sadek, toewan Gantij, mamanja Marsaolie, toewan radja Saidaldin, mamanja Soella, toewan Tola poenja anakh kapitalau Alie, toewan radja Hamdja, toewan Hiwas toewan Djonai, Bokie Ainalmalamo kawin dengan toewan radja Saidaldin poenja anakh toewan radja Mandafar, toewan radja Saidaldin poenja soedara Bokie Ainanalikina kawin dengan toewan radja Djailolo Doa, toewan radja Maularsaha mamanja Tobelo, toewan Manilla mamanja Kolaba, toewan Kastella mamanja Kalumata, toewan Sadek poenja anakh toewan djoegugu Itjie, toewan Hawas poenja anakh kapitalau Musa, toewan radja Hamdja tijada anakh, kapitalau Alie poenja anakh kapitalau Rete mamanja Makean, adeknja toewan Nadja, toewan Kahia; toewan kapitalau Rete poenja anakh kitjil Kodja dija djadi kapitalau sama toewan radja Said Fataullah bagitoe soero dija pigi di Soella ambil prahu satoe nama Gadjaminamalamo pigi sampe di Tomboeko ambil mas satoe korboe poenja tandoe bawa kadara.

Kitjili Kodja kawin di Kajoa poenja anakh toewan Kajoa toewan Nowana, dengan soedara parampoewan ampat, abis kalaoet kawin di Soella Falahu namanja Sariboela poenja anakh toewan Soegie soedara parampoewan nama Maimuna, Masila, Maimdjodjo, tapi toewan Soegie kawin di Toedorie nama Baidja poenja anakh soseba Abdul Salam, toewan Kajoea poenja anakh soseba Noeranij, toewan Noeranij poenja anakh soseba Moehamad, dija Masila poenja anakh soseba Abdoel Sakar tempo toewan radja Mandarsaha dan bagitoe diorang Kolontjutju tiga kora kora kadara di tanah Ternate tjarie radja, doewa prahu masok di Toemboko kadara lama tinggal disitoe soedah tetapie satoe prahu troes troes kadara di Ternate dengan Leutenau Tamboer sampe lama dija tingal sampeij harij ini.

Tetapi Majau dengan Tafurie itoe tempo Toewan radja Madafar ija kaloewar kadara di negerij soedah bagitoe diorang Ispanjol poekol diorang taromba poenja negrij djadi larie koliling stenga kadara ditanah Ternate tingal di Tabam poenja diatas.

Madero sidjoukolano Safijoaldin Kitjili Radja Laoet oparenta maroe oewa pariama njagie range sitomdie opoelang.

Mara djoukolano Alalodin, djou Boeto oparenta maroero pariama range batoe opoelang.

Mara djoukolano Sahamardan djou Sigie okolano roroe oewa doeko toma kie Marah matoebo atjie karaha oparenta maroero pariama tomdie batoe oepolang.

Mara djoukolano Ihatar djalrahman djou Kota okolano roroeoewa doeko toma Ternate itoebo ohij soepo Kolaba.

Mara djoukolano Aroensaha, ijaja Dorarie Isah mironga Hieran ingofa djoukolano Aharal ijaja soa Djawa mironga Djamioen, djoukolano Moehamad Jasim, djoukolano Moehamad Alie, kapitalau Madafar, djou Moehamad Hanafie, kapita ngofa Abdoel Ganie, ngajaja ngafaoedo mironga Tako, djoukolano Moehamad Sarmoli ijaja ngafangeri, djou Junus ijaja Mankasar.

Djoukolano Aharal oparenta maroro pariama njagiemoi siromtoa batoe ijoe siningoro igolaha hodjat sifitana toma kompania wadjie oena sarie oetikie Ingeresie sari kodotie kompania Walanda soe oroh ona sisidie toma Batavi tetapie siaroe oewa siliba liba ona toma ngolo hoeko opoelang toma Bangaij toma enage djou kolano Sarkan kolano rorooewa oe Todore inio itjakoe kie Ternate, makoelano ironga Noeko inoe tjongo sigie Soela Takomie silom Marah si Heko ngagamu manusija soah ohoe barie manusija sonie talalu dofu toma gamu madah manjika Toedori tjooe dadij dafa makodotie maroro pariama romtoa batoe djoukolano Sarkan poelang.

Simara kapitalau muhamad Jasim, simajoer muhamad Taä, imakoraba parenta, sigadoe kapitalau Muhamad Jasim odadie panghoelo ge Todori si Ternate damij hangoemodjo, sigadoe kapitalau Muhamad Jasim oedadij kolano golaha hirie hara kodio gilah gilah lomhongie ika tjakoe kie Todorie gamu gamu kololie inoe roeba roeba moi moi serta Soasio ngakota sibenteng tjakoe golaha wahoe moi moi hoij ngalimao simagoa toma Roem torarie inoe kota Kajoe merah maroroe pariama tomdie batoe oepoelang gilah gilah oroew manungoro major Ambon Muhamad Alij odadij kolano sikara Toedorie imasolaij singalij ngagamu kodio toma limaoe masoesira sebabo tego Roem ge idadij oewa

Tempo toewan radja Safijoaldin kitjil kitjil Radja Laoet pegan parenta tijada lama tiga poeloh toedjo tahon ija meninggal.

Tetapi toewan radja Alalodin, toewan Boeta dja parenta poenja lama tiga tahon djoega soedah meningal.

Tetapie toewan radja Sahamardan toewan Sigie dija djadie radja tijada lama goenong di negrij Makian pitja djadi ampat dija parenta poenja lama toedjo tahon djoega meninggal.

Tetapi toewan radja Ihatardjalrahman toewan Koeta djadi radja tijada lama goenon Ternate poenja oendjon kaluwar apie toerong di Kolaba.

Tetapi toewan radja Aroensaha mamanja Dorari Isah nama Hieran poenja anakh toewan radja Aharal mamanja kampon Djawa nama Djamioen, toewan radja Moehamad Jasim, toewan radja Moehamad, Alie, kapitalau Madafar, toewan Moehamad Hanafie, kapita ngofa Abdoel Ganie, mamanja orang Fagoedo namanja Tako toewan radja Moehamad Sarmoli mamanja soa ngogarie, toewan Junus mamanja Makasar.

Toewan radja Aharal ija parenta poenja lama sapoeloh lima tahon djoega sana soedara bikin hodjat dan fitana sama sama Goevernament bilang jang dija mauw tjarie Engeres maoew prang dengan Goevernamet Hollanda, djadi ambil sama dija kaseh blaijar di Batavia tetapi tijada sampe anjor anjor dilaoet kalaoet maninggal di Bangaij, deri pada itoe toewan radja Sarkan radja tijada lama orang Tedorie datang poekol Ternate poenja radja nama Noeko datang bakar masdjid Soella Takomie sama Makian dengan Heko poenja negerij poenja orang lapar makan barie manusija matie terlalu banjak dalam negrij stenga Todorie tangkap bikin boedak baprang poenja lama lima tahon djoega toewan radja Sarkau meninggal.

Bagitoe kapitalau Moehamad Jasim dengan Majoer Muhamad Taä baku rampas parenta sampe kapitalau Muhamad Jasim djadie panghulu itoe Todorie dengan Ternate belomlagi dameij, sampeij kapitalau Moehamad Jasim djadi radja bikin hoerohara kombali troes troes kompol orang orang pigi poekol tanah Todorie dengan kampon kampon koliling taromba samoewa sama Soasio poenja kota dengan benteng bikin antjor samowa kaloewar deri Soasio bikin negrij di Roem menghadap kamarie di kota kaijo mera; poenja lama ija radja toedjoe tahon djoega maningal, troes troes ambil poenja adek major Ambon Muhamad Alie djadi radja baroe Toedori minta bapinda di nagrij kombali

koerang siehat, Todore makolano ironga Ahmat kitjilie Johan Joesof, gilah gilah kompanija Walanda sidamij ana ngamodie sigado maraij gauena.

Mara djoukolano Muhamad Sarmolij okolano roroh pariama rimoi simasoenaga hatoe opoelang, gilah gilah oroeh djou major Muhamad Djainaldin djoukolauo Jasim, maugofa goloha oena kakolano tomakie Ternate, simara oewa owakoe omahadji madjodjo djoekolano Muhamad Alij ingofa sidano afa ana idadij deroe laha, golaha sigado hoie djoegugu Abuhaier ipangkat, rai manuugoro djoungofa Sieko segala giekie ngamunara mairah simalaha toma limaoe madaha sitoma dairah jang täaloknge wadjie djoumaugofa Sieko batoe oena iakal sikons tjaitjai kokaroe iehe kaseh oena tjaitjai ares oena maroewa tjaitjai golaha lah oenatoma enage oedoros njagie tjekaboe akoe deroe mabubangu mosolahij pasensie tetapie kolano siboe bato trima oewa gilah gilah fandisi oena ifala siena prabot rau rau silom kaha sirakie sirakie sigogorahie goeu goeu foekoe sibango injagie roepia ratusio foloie mara boekan oena injagi matengo segala ijoe sinongoro siwosah söohij nganjagi oena tangun moie moie dadij madofo inage, dokage ares oena toma kota madaha tego toma forfost maäsal Marah ingadoe ngasangadjie iringae Miesier wadjie wadjie oena iakal.

Raij inoe madoduro manusija isiboie soerat sitoewan Risident. Goldman itahadjir djoukolano serta ingofa sidauo ingaädil oewa rabah rabah silahie segala giekie ngarongamoi sitoewan Resident soedoe gasah soeratinage sie preksah toma ngarahlamo moie moie soepo djoumangofa Sieko osoepo oewa doeros kabasaran Allah-täalah gaga sisoesahu sidopolo tjoem, dadie kolano sibobato ifiekir moenarah inagee melainkan djoumangofa Sieko oegolaha.

Dadij djoukolano Muhamad Djen simangofa kapitalau Muhamad Arsad sidjogugu Abdul Rahman sidjortoelis lamo Hadjie Abdoel Habieb, mara moi moi golaha akal siboedie mara moi moi sire sident Goldman oeroh djoungofa Sieko arestoma kota toma arah sabau matamam foetoe njagie range, pariama tjalamoi siratoe romdidi sinjagi sitomdi tahon, tego tego maroero wange njagie roemtoa, sigado toma arah Doelkaidatie ifanie foetoe njagie romdidi wange arbah oeroeh oena sibanie toma kapal asap rimoi sibaboie oena toma kaha Djawa tego toma Soerabaja mabanga gamu maroenga Malam mahito maronga Pasaroewan, jadie djou

sebab tingal di Roem tida djadi korang baik Todorie poenja radja nama Ahmat kitjil Johan Joesoef, troes troes Walanda boewat dameij diorang doewa orang sampe hari ini.

Tetapie toewan radja Muhamad Sarmolij radja tida lama satoe tahon stenga djoega maningal, troes troes ambil toewan maijor Muhamad Djainaldin toewan radja Jasim poenja anakh bikin dija djadi radja dinegrij Ternate, bagitoe dija boewan dija poenja papa jaugadek toewan radja Muhamad Alie poenja anakh dengan tjoetjo djangan dapat baik, bikin sampe Toewan djoegugu Abuhair kaluwar deri pankat, abis adeknja djou mangofa Siko segala orang poenja perbowatan djahat dengan baik didalam negerij dengan didairah jang dibawa parenta bilang djoemangofa Siko djoga poenja akal dengan pande, sadikit sadikit pangel kaätas geger, sadikit sadikit pangel dan ares samadija soedah sadikit sadikit bikin baik sama dija, tempo itoe dija dapat oetang sadikit boele, dapat pembaijaran dija minta pasensi tetapi radja dengan boebato tida trima troes troes fandusi dija poenja pakakas roemah brapa brapa dengan kintal koebon koebon dengan sagala roempo roempo djoewal baijar dija poenja hutang sambilang ratoes lebeh, tetapi boekan dija poenja oetang sendiri sana soedara masong samadija tangon samoewa djadi banjak, bagitoe ares dija dikota tingal difarvost poenja asal Makean mangado poenja Sangadji nama Miesier bilang dija poenja perbowatan.

Abis diblakan orang boewan soerat sama toewan risident Goldman, kata kata sama radja dengan anakh tjotjo tijada adil rampas rampas dengan minta minta orang poenja barang djadie toewan Resident soeroh hawa itoe soerat soeroh bawa preksa di pinto besar samoewa kaluwar orang orang djoemangofa Siko djoega tijada sebab dija dapat tjobahan Allahtaalah damam panas dengan dingin kapala sakit, djadi radja dengan bobatoe fikier kardja ini dija melainkan djoumangofa Siko bikin.

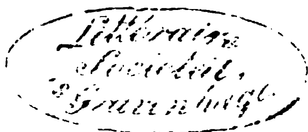
Djade toewan radja Muhamad Djen dengan anakh kapitalau Muhamad Arsad dengan djoegugu Abdul Rahman dengan Secritaris hadji Abdoel Habieb, tapi samoewa bikin akal dengan boedie samoewa samoewa djadi toewan Risident ambil djoenmangofa Sieko ares di Kota didalam boelan Saban tamam tiga poelo harij, tahon saribu doewa ratus toedjo poeloh doedok doedok poenja lama lima poloh harij, sampe diboelan Doel kaidatie naik doewa poeloh malam harij roebo ambil sama dija bawa naik di kapal apie satoe boewan dija ditanah Djawa tingal di hutang Soerabaija poenja negerij Malam poenja pante nama

mangofa Sikoe oetagie maroero tahon romtoa djoukolano Moehamad Djen odorus kabasaran Allah, njinga hiera hiera oetego toma haloeat parenta atas simangofa kapitalau Arsad sigadoe toma arah rabilahier ifanie foetoe njagie romdiedisiraha malam hahad orastjako raha pariama, tjalamoi siratu romdidie sinjagitomdie sirara, djoukolano Moehamad Djen, oepolang kramat toelah, simara djoegugu, sidjou kapitalau, djou Hukom Soasio Naida, djurtoelis lamoe hadjie Abdul Habib, idadie komissie iparenta toma kie Ternate serta iohoe djokolan ipipie moesong arah arah moie.

Sigado toma arah Doelkaidatie ifanie foetoe njagie romdidie wange Hamis pariama tjala moi siratoe romdidi njagie tomdie si tomdie tahon, simara toewan wakiel Risident Mener van der Crab, oroeh djoukapitalau Moehamad Arsad golaha oena kakoelano, ipoedjie Alsoltanu Mahaful Biinajatilahil Manan Siradjoel Moliekie Amierdin Iskandar Poetra Mohamad Arsad wahoewa Minasahlihim.

Pasaroewan, djadi djoumangofa Sieko pigie poenja lama lima tahon toewan radja Muhamad Djen dapat tjobaän dan kabasaran Allah hatij tijada boetol doedok didalam permintahan parenta atas anakh kapitalau Arasad sampeij diboelan raboelahier naik doewo poeloh ampat malam, malam ahad oras poekol ampat tahan 1276, toewan radja Muhamad Djen poelang tampat jangkakal, bagitoe djugugu dengan toewan kapitalu, toewan Hoekom Soasio Naida, toewan Secritaris Hadji Abdul Habib mendjadi komisie pegan parenta ditanah Ternate dan makan toewan radja poenja doiet moesong boelan boelan.

Sampij di boelan Doelkaidati naik doewa poelah malam harij Hamis tahon sariboe doewa ratoes toedjo poeloh toedjo, dan sabagitoe toewan wakiel Risident toewan van der Crab, ambil toewan kapitenlau Moehamad Arsad biken dija mendjadi radja, taroe ija ampoenja nama Alsoltanul Mahaful Biinajatilahil Manan Siradjoel Molikie Amierdin Iskandar Poetra Moehamad Arsad Wahoewa Minalsalihin.

VERTALING.

Dit verhaal [1] beschrijft den tijd toen de Almachtige God alle landen in deze wereld heeft geschapen benevens de menschen in al die landen en daaraan de volgende namen gaf, als Molukkos [2] vier plaatsen, te weten: Ternate, Tidore, [3] Djailolo, Batjan [4]. Op deze plaatsen hadden het land, de dieren, de bergen de volgende namen: Batjan het land Besie, de dieren Kodo [5], de bergen Aradettoellah [6]. Djailolo het land Toewananie, de bergen Isimkoedret, de dieren Bilolo [7]. Tidore het land Doeko, de bergen Ajatoelkabaria, de dieren Babie [8]. Ternate het land Gapie, de bergen Alamkabaria, de dieren Kakisariboe [8], de steenen Taratoeka, de kleine steenen Hadjar almasahad, het meer [9] op den berg Maaltoroch, het gras [10] (de kruiden) Koeman Koeman noerwastoe, de negory Hidayattoelah, de huizen Hayma alnobuet, de menschen Pertjaja, de kombuizen Asky [11].

Tijdens Said Djafar Sadek zich daar bevond, heeft hij die namen [12] gegeven en is toen op den berg [13] gegaan; te dien tijde voerden vier koningen of hoofden het gezag; zij waren Foromadihay, Toebona, Toebo, Tabanga [14]; niet eensgezind, beloerden zij elkander dag en nacht ten oorlog; ook de negerijen op Halmahera konden niet met elkaâr over weg; zij dragen den naam Mardika Kwasa [15]; elk dezer regeert afzonderlijk.

Toen Djafar Sadek op den berg gegaan was en daar verblijf hield, daalden zeven geesten neder om in het meer Maaltoroch te baden; een dezer had een gouden tataboeang [16] die veel geluid gaf; zij was genaamd Noersifa; hij nam haar gevangen en bracht haar vervolgens bij den koning van Foramadihay, Moely Matiti genaamd, hetgeen beteekent *boven*. Later zijn de koningen van Toebona, Toebo en Tabanga te niet gegaan en

bleef alleen de koning van Foramadihay over. Djafar Sadek verkreeg bij Noersifa vier zoons en vier dochters, de zoons zijn genaamd Boeka, Dardjat, Sahadjat en Masahurmalamo; de dochters Sitidewe, Saharnawie, Saharnawie en Sadnawie, zij betwistten elkander het gouden muziek-instrument tot dat dit verloren ging, waarna zij elkaar verjaagden; de eene ging naar Doeko (Tidore), de andere naar Toeananie (Djailolo) de derde naar Besi (Batjan). Masahurmalamo bleef te Foramadihay. Djafar Sadek is toen ook verdwenen zonder dat men weet waar hij is gebleven [17]. De koning Moly Malafy [18] heeft alstoen Masahurmalamo tot zich genomen als pleegkind en zeide: „nu ben ik koning, maar als ik er niet meer zal zijn, dan zult gij koning wezen". De vier dochters zijn met hare broeders naar Besi en Doeko getogen.

De marsaole's [19] werden vijandig tegen den koning van Tabanga en wilden niet meer naar hem hooren; zij zochten toen een anderen koning en dien niet vindende, gingen zij naar Foramadihay . . . . [20]

Toen vertoonde zich in zee een Hollandsch schip; het woei hard en de golven liepen hoog; de opvarenden wisten zich niet te helpen en weenden; onder hen was een Arabier, hij zeide hun niet te weenen en door te varen naar het land waarvan zij den berg reeds konden zien; op den berg aangekomen, noemden zij die Ternjata, waarna de Hollanders terugkeerden [21].

Te dien tijde heeft Djafar Sadek, vader van koning Masahurmalamo zeven kinderen op Java gekregen en is toen naar Ternate gekomen [22].

Koning Masahurmalamo heeft acht kinderen gehad als: Komalo, Djamian, Bakoe, Ngaramalamo, Padjimalamo, Patorangamalamo, Sadangamalamo en Arifmalamo. Saha alam werd koning [23] en kreeg acht kinderen: als Tolomalamo, Mamoly, Gapymalamo, Gapij Bagoena, Doekomalamo, Sia, Kimabidji, Ngolamatjija; de helft dezer zijn koningen geworden, de helft niet . . . . [24]

Koning Sia kreeg twee kinderen, Moely matiti en Tjitjo.

Onder het bestuur van koning Sia zijn de Spanjaarden te Ternate gekomen, zij wilden vriendschap sluiten en aldaar laten een schip en een brik onder den kapitein Milsoen Binading en een chinees Tjang Soensie genaamd; zij bouwden het fort Kastella en brachten varkens, honden en turksche tarwe [25].

Nadat Moely matiti koning was geworden van Foramadihay,

werd zijn jongere broeder Tjitjo koning van de negory Sampalo [26] waarvan het water genaamd is Siebo.

Bij de verheffing van Sia tot koning werd hij ingewreven met bedak [27] en geplaatst op een steen Toebo Toebo genaamd; degenen die in ambtsbetrekking waren en de hoofden gingen rondom hem zitten en zongen waarna zij den steen koningssteen noemden. Dadelijk daarna vlood Toebona genaamd Guna naar den berg en vond daar het gouden muzijkinstrument; hij bracht het naar beneden in zijn huis; toen de menschen er naar kwamen zien, werd hij zeer toornig en bracht het bij den koning van Toramadihay; toen de menschen dit vernamen en kwamen zien, liet hij ze niet toe, werd weder boos en gaf het toen aan zijn jongeren broeder koning Tjitjo. De menschen van afgelegen negorijen hoorden dit en kwamen zien; hij zeide toen tot die velen: »als gij dit wilt komen zien, moogt gij niet weder heengaan en moet blijven en een huis bouwen in mijne negorij," zij beloofden zulks; dit kreeg den naam Ternate eerst onder koning Tjitjo (Djiko); dit is de oorsprong der menschen van Ruwa, een gedeelte hunner was uit de negorij Sibo, een ander deel langs Batang, waardoor Djiko drie talen heeft [28].

Tabala dat is Doi Salangade behoort aan het volk van Galela; toen zij boven gekomen zijn, woonden zij op den berg Laha, later naar zee gegaan naar den berg Ternate, kwamen zij op den wal te Sampaloe tot aan den hoek van den berg Sibo aan welke plaats zij den naam Tabala gaven [29].

Tarangara is de woonplaats der Galelarezen van Toeara; toen die hier gekomen zijn, woonden zij op den berg tegenover het strand van Ternate, zij verhuisden naar den wal met eene prauw van menschen van Besie, waarom zij aan die plaats den naam Gambesie gaven; deze brachten hen bij den koning om aan de deur te staan en daarom kregen zij den naam Tarangara [30].

Djawa (d. i. de menschen die te Djawa woonden) was vroeger reeds aan den wal en volgden later Koning Djainalabodin.

Toloko is de woonplaats der menschen van Tolo; toen hunne negorij verwoest was, zijn zij verspreid en woonden te Kauw, later naar den kant van Dodinga ter plaatse genaamd Taloeka; van daar verhuisden zij naar Talaoekomo tegenover Soamadodobo; de ngofamanjira [30] Sango Woha ging daar uit visschen met een zilveren haak; zij waren daarover verbaasd; hij overreedde hen toen met hem mede te gaan naar zee met hunne vrouwen en kinderen; er was ook eene zwangere vrouw bij; toen deze

weder op den wal kwam, baarde zij een' zoon aan wien zij den naam gaf Toena maradja.

Koelaba was eerst een negorij te Tataleka, later verplaatst naar Telofo; tijdens de koning van Djailolo Achmad nog op Moti was, ging hij naar den wal van Halmahera in de baai Lolo waaraan den naam Djailolo gegeven werd; toen verhuisde hij naar Ternate; uit de Kampong Tabanga kwam het volk naar strand en vond daar de aankomenden aan wie zij alstoen den naam Kolaba gaven.

Tomaitoe [31] is eene negorij aan het strand te Gelet; zij woonden eerst te Toeboro; later naar Ternate gegaan, liet Tabanga hen daar aan het strand wonen en gaf hun den naam Boelah of Koeso Koeso [32].

Tomagola [31] was eerst eene negorij te Gamkonora [33] en droeg den naam Koly mahitoe van waar zij zich verplaatsten naar Gamkonora en verder naar Ternate te Fitoe.

Pajahie was eerst eene negorij te Pajahie en verplaatste zich later op Ternate aan den hoek Serofo.

Tamadi was eerst eene negorij te Madi Madi, later verhuisd naar den hoek van Matoe en van daar naar Ternate.

Limatahu [31] is afkomstig van Marekoe [34]; zij zochten een koning en dien niet kunnende verkrijgen, gingen zij uit hartzeer naar Ternate; zij kwamen aan wal te Batoe radja ten zuiden van hela kabawa en gingen dadelijk noordwaarts naar de negorij Malajoe, waarom zij den naam Limatahu verkregen.

Tafoemoetoe, Tafaga en Takofie hebben den volgenden oorsprong van den tijd van koning Achmad toen deze naar Halmahera toog. Koning Tjitjo beoorloogde den berg Besie, omdat het volk van daar twee menschen van Ternate vermoord had; de koning (?) vluchtte toen naar het land Laboea zijn volk achterlatende te Ternate; koning Achmad vluchtte toen ook naar Halmahera, tot dat koning Bab veroveringen zocht tot op Celebes om al die landen tot onderhoorigheden van Ternate te maken; elf negorijen van Soela gingen toen naar Ternate; de kapitein van den berg Toewanani, Tapalaya Malamo genaamd, vermaande het volk naar Ternate gaan; toen zij weigerden, ging hij op den wal en bond een touw om de boomen en liet toen wegroeien, zoodat de berg zich bewoog alsof die zou losscheuren uit het water; zij vonden het toen beter mede te gaan en gingen dadelijk naar Ternate waar zij tot heden gebleven zijn [35].

De menschen van Malajoe uit de drie woonplaatsen aldaar, gingen naar Talangame in de negorij die naar het oosten gekeerd is. 1o. Malajoe Heko is oorspronkelijk van de komst van den koning van Toebo, toen deze zijne negorij aan het strand te Toeboleo maakte waar hij zich Sengadji [36] van Toeboleo noemde; de grenzen van zijn land loopen schuins tot Santosa. 2o. het land van Malajoe Konora loopt van Santosa tot het fort Oranje. 3o. het land van Malajoetjim grenst van het fort (Oranje) zuidwaarts tot aan het water Toboko, van daar naar het land Talangame tot het water van Serofo.

De menschen van Malajoe Konora hebben den volgenden oorsprong: Sangirezen leden schipbreuk op Talangame; aldaar bij den sengadji van Malajoetjim gebracht, haalde hij hen over daar te blijven en gaf hun eene schuilplaats te Boeke Konora waardoor zij den naam van Malajoe Konora verkregen.

Het land van Malajoe Heko en van Malajoetjim loopt tot op den berg; het land van Malajoe Konora niet verder dan tot Boeko Konora.

Aan de noordzijde (van Ternate?) zijn gelegen Tabanga met Tamaofo, Takomi en Talirie; de kampongs van Foramadihaij zijn gelegen boven (noord van?) Fito tot negri Malajoe.

Te Fitoe waren de vier koningen van Ternate, Tidore, Batjan en Djailolo in vergadering in het fort Djandjin; elk hoofd trachtte zich zelven te verheffen en zijn gezag uit te breiden; toen kwam de koning van Loloda van het zuiden naar het noorden gaande tot Sasah [37] alwaar hij die geruchten vernam, hij wilde toen niet verder gaan maar terugkeeren; de vier koningen lieten hem roepen [38]....

Tijdens koning Tjitjo was de Godsdienst nog van weinig beteekenis, een koningszoon Gapij Bagoena en kind Kitjil Djainal Abodin gingen naar Java en namen daar de ware leer van den islam aan [39].....

Te Ternate gekomen, gingen koning Gapij Bagoena en Kitjil Djainal Abodin naar Java; twee Javanen maakten oproer; hij nam het zwaard van zijnen heer en versloeg die twee Javanen, legde hen op een grooten steen en hakte hen tot zelfs de steen brak; de Javanen gaven hem toen den naam Hamdja Padang Radja Balo. De koning van Java Sultan Agona kwam bij den koning Gapij Bagoena en vraagde naar het kind Kitjil Djainal Abodin; hij wees hem aan en deze kreeg alstoen den naam Pangeran Boewalawa; hij verzocht hem tot pleegkind en gaf

hem allerlei huisraad zooals te Ternate gebruikt wordt en een klein huis roema djawa genaamd, dat van zee naar land werd gebracht; de iman Baharoel erkende Kitjil Djainal Abodin als zijn heer en als imam [40].

Midden in zee is koning Gapij Bagoena overleden, hij werd in zee geworpen en kreeg daardoor den naam *toean tingalan* (de verdronken heer); de zee begon toen te vlammen gelijk vele kaarsen, waarom zij hem den naam gaven *toean laut poenja trang* (de heer van de helderheid der zee) [41].

Toen Kitjil Djainal Abodin te Ternate was gekomen en koning was geworden, ging hij nog eens naar Java, medenemende kruidnagelen en jonge muskaatnoot (plantjes) voor zijn' pleegvader Sultan Agona om die op Java te planten, waarna hij terugkeerde medenemende een ponjaard waarvan het gevest met juweelen versierd was, hem door zijn pleegvader gegeven, benevens een Javaansch volgeling.....

Koning Djainal Abodin's zoon is Koning Bajano Siroellah [42], de zoon van dezen is Koning Hajoer [43]; zijne oudere en jongere broeders zijn zeventien in aantal; de helft van deze werden door den koning verbannen en vermoord.....

Hairoel Djamil's zoon was koning Baab, zoomede Tolu Soeki, Sadek, Kafatij. Koning Baab's moeder was Boki Tandjun van Batjan [44].

De kinderen van koning Baab zijn koning Saidaldin, Boki Ainaljakin, Boki Randangagalo. Boki Ainaljakin huwde met den koning van Djailolo Kodret, Boki Randangagalo met den koning van Tidore; deze liet haar in zee wegdrijven; te Batjan werd zij opgenomen; hierover zijn Ternate en Tidore tot den huidigen dag in twist [45].

Tolu's (of Toelon's) zoon was koning Hamdja die geen kinderen gehad heeft; zijn jongere broeders en zusters zijn de kapitein laut Alie, Djonai, Hafsin en Boki Ainalmalamo; hare moeder was uit de kampong Djiko [46]. De moeder van den kapitein laut Alie heette Tomolo.

Koning Said Aldin huwde met Boki Ainalmalamo; zijn zoon was koning Modafar; hij (namelijk Said Aldin) ging de Hollanders opzoeken om de Spanjaarden te bevechten. Koning Said Aldin, de Spanjaarden en de Tidorezen bevochten elkander waardoor de negerij te Ternate werd verwoest; de koning van Tidore heette Mamolij. Koning Said Aldin vluchtte toen naar den wal van Djailolo bij koning Kodret. De Spanjaarden en

Tidorezen kwamen toen te Sahoe om den koning Said Aldin terug te roepen; al de rijksgrooten en hoofden zeiden: „Kom laat ons naar Ternate terugkeeren en vrede maken met de grooten." De Koning wilde aanvankelijk daar niet aan toegeven en zeide het beter was te sterven en niet bevreesd te zijn; later zeide hij „wasailaha nasierhu", hetgeen beteekent „ik zal met (hulp van) den almachtigen God komen, als het mij tot geluk mag zijn is het goed, als maar niet uwe vrouwen en kinderen slaven worden." Daarna ging koning Said Aldin met de Spanjaarden, den sengadji van Sahoe, den sengadji van Ngofakiaha, den sengadji van Gita, den kimelaha Kanarie, den sengadji van Gamkonora benevens kitjil Hamdja op een galei naar Ternate en vervolgens naar Manilla. [47]

Daarop werd kitjil Madafar tot koning verheven: hij was pas zeven jaren oud; de Spanjaarden en Tidorezen kwamen toen Ternate beoorlogen met hetzelfde voornemen als de (rijks) grooten om koning Madafar te dooden. De kapitein laut Alie met den hoekom Waihir en de hoofden brachten koning Madafar op de vlucht in den tuin van kapitein laut Alie op den berg Kandarusa, van daar naar Takomi, van daar naar den berg van Foewa en eindelijk naar Djailolo; de zoon van zijn stiefmoeder, koning Doa van Djailolo liet koning Madafar brengen naar den berg van Toelo en ten laatste naar Moeninja. [48]

De kapitein laut Alie keerde toen terug naar Ternate, verzamelde veel volk en bestreed de Spanjaarden en Tidorezen; de hoekom Waihir bracht korra korra vaartuigen bijeen te Tjaoela; koning Madafar onderhandelde toen met den koning van Djailolo om door hoekom Waihir de Hollanders te doen opsporen; deze ging toen naar Hirie [49] om korra korra's te halen; ze waren echter afgetuigd en konden niet naar zee; hij ging toen verder en nam drie korra korra's van Majauw [50]; de roerganger was genaamd Kalaodi Tafuriloeri; hij stuurde naar wal te Togolobi; de hoekom Waihir liet zijn slaaf Balaoe Sikaukau aan boord komen om roerganger op de prauw te worden; van daar gingen zij naar Soela, ontscheepten een Ternataan en namen een Soelanees aan boord, van daar naar Ambon lieten zij een Ternataan achter en namen een Ambonees mede; van daar naar Boeton werd alweder een Ternataan achtergelaten en een Boetonnees medegenomen; van daar naar Saleijer werd ook iemand medegenomen maar geen Ternataan achtergelaten; zij kwamen toen dicht bij Djokatra.

Van het land Celebes was reeds tijdens koning Djamal Abodin van Java terugkeerde de helft tot de onderhoorigheden van Ternate gebragt; later ging koning Baab zijne grenzen uitbreiden van verre en nabij en bracht dit onder Ternate bij overeenkomst die door elke negorij erkend en beëedigd werd; later zijn zij weder verlaten.

Toen hoekom Waihir nabij Djokatra kwam, ontmoette hij een Engelsch schip; op de vraag der Engelschen wie zij waren, antwoordde de Ternatanen: „wij zijn van Molokoe Ternate.” „Wat wilt gij hebben?” Daarop zeiden de Ternatanen: „niets, maar de Moluksche koning is ernstig ziek en laat blanke menschen zoeken om medicijn te vragen.” „Als dat zoo is, kom dan aan boord.” De Ternatanen deden dit en gaven aan den schipper een weinig kajoe lawan [51]; deze bekeek het, vraagde waartoe het diende en wierp het weg. Balaoe Sikaukau ging toen weder in zijne prauw en roeide weg; toen bemerkten de Engelschen dat dit kajoe lawan verwarmend was, zij riepen toen de Ternatanen maar deze wilden niet meer komen; later ontmoetten zij een schip en een brik met Hollanders die hen vraagden wie zij waren, waarop de Ternatanen antwoordden: „Wij zijn van Molokoe Ternate.” „Wat wilt gij dat gij tot hier zijt gekomen?” Zij antwoordden: „Onze koning Molokoe Ternate is ziek en heeft ons uitgezonden om blanken te zoeken die medicijn voor hem hebben.” „Als dat zoo is, kom dan aan boord;” de Ternatanen gingen aan boord en gaven eenig kajoe lawan aan de Hollanders, deze bevonden het verwarmend; zij heschen toen de vlag en spreidden een tapijt uit. Rondom werden toen kanonschoten gehoord; de Engelsche schepen riepen de Ternatanen weder, maar deze wilden niet komen. De Hollanders kwamen vervolgens met de Ternatanen te Ambon; een schip bleef aldaar; de brik ging verder naar Ternate en deed Makian aan; het volk van Makian geleidde hen naar Ternate en ten anker te Talangame.

De kapitein laut Alie met den hoekom Waihir en de Hollanders beoorloogden toen de Spanjaarden en Tidorezen; de Hollanders maakten een fort te Kota baroe tegenover Roem, een Hollander ging naar de Spanjaarden te Tjoebo en zeide hun: „bindt uwe kanonnen op je achterste, dan eerst kunt ge in ons fort schieten [52].

De kapitein laut Alie, hoekom Wahir en de Hollanders begrepen dat zij niet goed gedaan hadden en verplaatsten zich noordwaarts waar zij een groot fort bouwden en er den naam kasteel Oranje aan gaven waar vroeger de naam Amaralfala-

min bestaan had. Kapitein van het fort was Cornelis Matelief, godsdienstleeraar Valentijn [54].

Er waren toen reeds drie forten; de kanonnen werden geplaatst en waar die niet waren, werd een bedekking van boombladeren gelegd, vervolgens werd een stuk wit katoen gespannen (of geheschen) opdat de Tidorezen en Spanjaarden konden zeggen, dat het fort te Ternate gereed was; aan de noordzijde werd gegeven de naam boomblarenfort; zij ontboden toen koning Madafar van Djailolo om de Tidorezen en Spanjaarden te bevechten . . . . .

Toen koning Madafar naar Ternate vertrok, gingen de onderdanen van Halmahera mede en wilden niet meer naar den koning van Djailolo hooren; koning Doa van Djailolo ging toen ook mede met koning Madafar en stierf te Ternate, waardoor Halmahera tot het gebied van Ternate kwam tot den huidigen dag, hetgeen met overleg geschied is.

Kajoa Ketjil, Makian, Sahoe, Gamkonora behooren tot Ternate van af den tijd dat de negorij te Foramadihay was; de berg (het eiland) Makian is tot Ternate gebracht door den oorlog tijdens koning Tjitjo. [55]

Koning Madafar's zoon was koning Maularsaha, wiens moeder eene vrouw van Toboleo was, Bida genaamd [56].

Maularsaha's zoon heette koning Amsterdam Kitjil Sibori, zijne moeder was eene vrouw van Sahoe, Ainun genaamd; de zoon van koning Amsterdam was djogoegoe (rijkbestierder) Radjaguna. Koning Said Fatahoellah's zoon was koning Safioedien Kitjil Radja Laut; de kinderen van Sehe waren koning Alalodin, koning Sahamardan, koning Djalalodin, Bima, Oesman, koning Arumsaha, kapitein laut Kader; kapitein laut Kader's zoon was djogoegoe Tjaptjika. De kinderen van koning Djalalodin heetten koning Sarkan, majoor Mohamad Taha, kapitein laut Achmat, imam Lawa, Baba, Benowa, Sikoeru [57].

Tijdens kapitein laut Alie ten oorlog ging naar Goa, kwam hij te Tomboekoe en wilde volk van daar medevoeren, doch de helft bleef achter; hij ging toen naar den wal en legde hun een boete op van veertig slaven en slavinnen benevens tien buffelhoorns goud; hij verkreeg er slechts zeven, zoodat er drie schuldig bleven, de veertig slaven nam hij mede en bragt hen bij zijne kinderen en kleinkinderen bij wie zij vrij rondliepen onder strenge bewaking . . . . .

Kitjil Kodja ging naar Soela en Tomboekoe en ontving nog

een buffelhoorn goud, zoodat er nog twee op schuld bleven tot den huidigen dag.

Ten tijde van koning Baab heeft deze hun opgelegd jaarlijks twee pikols witte was te leveren, voorts het onderhoud van den oetoesan, honderd mandjes rijst en een buffel; toen de oetoessan daar kwam, hebben zij dat gegeven en beloofden met eede hiermede te zullen voortgaan [58].

Toen kapitein laut Alie ten oorlog naar Goa was geweest, bracht hij Makassaren mede en leverde die over aan den koning Manlarsaha; deze gaf hen over aan de Hollanders om op zee voor het fort te waken; tot heden hebben zij een sergeant als hun hoofd [59].

Na dien tijd is de koning van Boni, Kitjil Tali Somba en zijne vrouw Dain Malia te Ternate gekomen om vriendschap te sluiten gelijk oudere en jongere broeder met koning Manlarsaha zooals koning Baab beloofd had; hij liet toen door zijn volk eene waterleiding graven van Gandarusa op den berg Kawinmaidja en gaf daaraan den naam Santosa en bezwoer dat Boni en Ternate elkander geen kwaad mochten doen in eeuwigheid; wanneer het water van Santosa door wind en stroom bewogen, golven vertoonde, dan eerst mogen Boni en Ternate oorlog voeren; hierop werd een groote eed afgelegd en na dien is er geen oorlog geweest tot heden [60].

Nabij de negorij Fitoe kwam eens een prauw pentjalan: de djogoegoe marsaole Kiemalamo zeide tot den koning dat hij in zijn prauw moest gaan en naar wal moest brengen vier zonneschermen, schoenen . . . .; toenmaals waren de vier koningen van Ternate, Tidore, Batjan en Djailolo genaamd: die van Ternate Deroeis, die van Tidore Mirie, die van Batjan Mohamad Alie, die van Djailolo Boeka. Zij waren bijeen en aanschouwden een der wapens van den koning van Ternate; zij waren daar zeer mede ingenomen en zeiden dat het zeer mooi was; zij plaagden hem en gekscheerden; na gegeten te hebben rogchelde (of boerde) de koning van Djailolo en spoog in zee, de koning van Batjan hoestte en spoog slijm uit, de koning van Tidore peuterde zijne tanden en de koning van Ternate legde zijne beenen op tafel. Toen zeide hij: van deze vier zonneschermen verkrijgt de marsaole er een bij den koning van Ternate, Limatahoe verkrijgt er een bij den koning van Tidore, Tomagola verkrijgt er een bij den koning van Djailolo en Tomahito verkrijgt er een bij den koning van

Batjan. Ook van de vier stukken laken Peta genaamd verkrijgt Laboea er een bij den koning van Ternate, Taraowat een bij den koning van Tidore, Tabanga een bij den koning van Djailolo en Ngadie een bij den koning van Batjan. Daarna hield de koning van Ternate een aanspraak; „er zijn hier vier zonneschermen, zeide hij, en wij zijn met ons vieren, maar ik alleen zal ze gebruiken omdat ze van Ternate van mij afkomstig zijn; ik zal vier zonneschermen gebruiken en gij moet daar niet boos over zijn„; de koningen van Djailolo en Batjan zeiden dat zij het goed vonden, want die vier zonneschermen behooren wel ons toe, maar het bewijs (de oorsprong) daarvan is bij u„, de koning van Ternate hernam toen: „de vier Moluksche bergen zijn oorspronkelijk één en van mij afkomstig„; zij antwoordden daarop: „dat is juist en daarom zult gij vier zonneschermen gebruiken tot het einde der dagen omdat de Molukkos uit vier bergen bestaan hetgeen echter één is„ . . . . de koning van Tidore was stil, sprak niet en weende; omdat dit zoo pas overeengekomen was, gaven zij aan die plaats den naam Kota Djandji, beteekenende: Ternate bevat de vier Molnksche bergen waarvan het teeken, de vier zonneschermen, aldaar berusten. [61]

Koning Madafar overleden zijnde, hebben de kapitein laut Alie en hoekom Wahir overeenkomstig de gebruiken des lands met de afstammelingen en kinderen der vorsten en de hoofden het lijk gedragen zoomede een *patouro*; zijn eigen slaven droegen de *paesa*, de Koningslaven (rijksslaven) de *madapa*, vier volgelingen droegen vier zonneschermen beteekenende oorpeuter en tandenstoker . . . . zoomede de talakim en dastar handdoek [62] . . .

Dit hoofdstuk (verhaal) toont aan dat Soelatakomi ligt tegenover Hirie, wijzende in zee naar Majauw en naar het land van Halmahera tot Kauw en Morotäij de grens der Molukken [63] . . .

Serang (Ceram) behoort geheel tot het gebied der Moluksche vier bergen hetgeen daar erkend werd, maar ieder had zijne eigene grenzen. Die van Ternate strekten zich uit tot Aroe, dat thans tot het Gouvernement behoort van den tijd van koning Amsterdam [64]; deze koning Amsterdam, kitjll Siborie, liet op Aroe eene koningsprauw maken ter lengte van vijftien vademen; het hol was vijf vademen diep met ruimte voor drie honderd menschen [65]; hij noemde die prauw Gamgarura en nam die mede; de Koningsafstammelingen spraken hierover kwaad en zeiden hij het Gouvernement [66] wilde beoorlogen en honderd zulke prauwen liet maken; het Gouvernement „mar

cheerde met een bataljon" langs het strand en verbrandde die prauw; de kapitein laut Rete ging spoedig boven het fort Santosa en schoot naar beneden in het fort tegen het Gouvernement [67]; koning Amsterdam vluchtte naar Halmahera van de eene naar de andere negorij en bleef daar negen jaren; het Gouvernement deed den kapitein laut Rete opvatten en zond hem in ballingschap naar Ceilon; koning Amsterdam vluchtte verder naar Madolij; het Gouvernement deed hem opsporen, hij werd gevangen genomen terwijl eene vrouw bezig was hem te pidjitten [68], op een schip gebracht en naar Batavia gevoerd. Hij heeft zich daar verdedigd en zijne zaak gewonnen waarna hij als koning naar Ternate is teruggekeerd. Zijne kinderen heetten Djogoegoe Radjaguna en Boki Maria van Voest wier moeder eene vrouw was van Soela Falahu, Toewarie genaamd.

Dit verhaal is van den tijd toen drie Hollandsche schepen vergaan zijn te Kalongan waarvoor de Hollanders van Ternate vergoeding eischten, maar al de rijksbeambten en rijksgrooten wilden dat niet toegeven. Kapitein laut Alie nam toen een bijl en ging met veel volk naar het fort Oranje om de deur te hakken; hoekom Wahir zond echter de rijksgrooten naar kapitein laut Alie om hem terug te roepen, zeggende het beter was zij die zaak met de Hollanders afmaakten; hoekom Wahir sprak vervolgens met de Hollanders en beloofde betaling; hij zeide tot hen: "ga een schip en een fregat halen van Batavia en uit Holland en wij zullen de betaling aan boord brengen, maar Ternate is drie malen verwoest, wie zal ons daarvoor betalen? omdat uwe heeren ons bedrogen hebben, is onze negorij verwoest geworden, doordien de Hollanders beloofden niet in dezen maar in den volgenden moesson te zullen komen, waarop wij vertrouwd hebben en tot heden is dat niet geschied tot dat de Spanjaard Simelaka eens Ternate is komen verwoesten, de Spanjaarden hebben het (nog) eens gedaan en de Spanjaarden met de Tidorezen hebben het eens gedaan." [69]

Tijdens koning Madafar overleed was zijn heer koning Saidaldin te Manilla; plotseling hoorde hij een schoteltje van zijn gebloemd theekopje breken alsof iemand er twee tegen elkaar sloeg; hij riep toen zijn jongere broeder Kitjil Hamdja en zeide: "ga gij terug naar Ternate en word daar koning, want uw zoon koning Madafar is overleden, maar als gij daar komt, volg dan niet den weg van het zuiden, gij wordt koning .... en moet daarom van het noorden naar het zuiden gaan en

koning worden»; hij ging vervolgens scheep met Manillarezen en kwam in het fort Kastella, gaf daar een brief, waarna de Spanjaarden hem noordwaarts naar Laboea gebracht hebben. [70]

De kimelaha van Laboea daalde van den berg af en kwam te Tagafo; zijn (Hamdja's?) zoogmoeder Rampo genaamd erkende hem als haar heer. Zij weenden beide en gingen zamen naar Takomi; het volk van Hekò kwam bijeen en bewees hem eerbied en bezong Kitjil Hamdja; de imam van Takomi las de gebeden en verhief hem tot koning, maar de sengadji van de kampong Soasio verzamelde zijn volk om eerbied te betoonen en te zingen tot verheffing van kapitein laut Alie als koning, deze regelde al de instellingen en gewoonten van Ternate zoo als die tot den huidigen dag bestaan.

Kitjil Hamdja was nog niet lang ten troon, toen de kapitein laut Alie zeide: »nu is mijn jongere broeder Kitjil Hamdja koning geworden, laat mij het nu niet zijn en hij het blijven.» Hij deed toen afstand van zijne koninklijke afkomst tot heden; zijn kinderen en kleinkinderen zijn vorsten afstammelingen tot heden genaamd gebleven. [71]

Na den dood van koning Handja is koning Maudarsaha [72] hem opgevolgd; de kapitein laut Alie is toen ten oorlog naar Goa geweest en teruggekeerd zijnde is hij nogmaals naar Celebes gegaan om belastingen in te vorderen; te Boeton is hij gestorven en aldaar begraven. [73]

Hier volgen de namen der zeventien kinderen van koning Bajanol Sierulah: 1. Kitjil Doeko lamoe, 2. Kitjil Dajaloe, 3. Kitjil Debrisie, 4. Kitjil Bahitij, 5. Kitjil Tabiridji, 6. Kitjil Deruies, Kitjil Mansoer, 8. Kitjil Haijoer, 9. Kitjil Molij Malafij, 10. Kitjil Tidorie Wange, 11. Kitjil Kota Radjal, 12. Kitjil Padjie Tina, 13 Kitjil Waijahika, 14. Kitjil Radja Boenga, 15. Kitjil Sambongangan, 16. Kitjil Bima, 17. Kitjil Gapij Baguna.

Toen koning Bajanol Sierullah overleed, volgde Kitjil Doekolamo hem op, maar de hoofden wilden hem niet hebben en verkozen Kitjil Dajaloe; niet lang daarna kreeg hij oogziekte; zij verhieven toen Kitjil Bahitij tot koning; hij had een gebrek aan het schaamdeel waarom zij Tabiridji tot koning namen; de Spanjaarden kwamen toen te Ternate en verzochten daar als vrienden te mogen blijven, doch niet lang daarna begonnen zij den oorlog en voerden koning Tabiridji naar Goa. Alstoen werd Kitjil Debrisie koning, die kort daarop vermoord

werd, waarna Kitjil Deruies koning werd en tevens kapitein laut; toen eerst is noordwaarts te Fitoe eene negerij gebouwd. De marsaole's en de Spanjaarden vermoordden koning Deruies en Kitjil Mausoer (zijn jongere broeder). Al de grooten van Ternate wilden daarover wraak nemen, maar Kitjil Hayoer (moet zijn Hairoel, zijnde koning Hair) raadde hun dit af en liever te wachten; „als ik koning was geworden, zoudt gij mij ook „vermoorden" zeide hij. Toen hij later koning geworden was, is hij naar Goa gegaan en van daar teruggekomrn zijnde werd hij ook vermoord; al de grooten in Ternate en ook de marsaole's waren hierover vertoornd en zochten oorlog met de Spanjaarden die zij toen verdreven tot heden [74].

Koning Hair's zoon, Baab, werd van Batjan gehaald en tot koning verheven, zijne moeder is een Boki van Batjan, Tandjun genaamd; de koning van Batjan, Mohamad Alie was zijn pleegvader, deze ging mede naar Ternate en overleed aldaar; koning Baab ging kort na zijne troonsbestijging het grondgebied van Ternate uitbreiden.

Ook nog tijdens koning Hair is deze eens naar Goa geweest; hij ging toen met den imam van Djiko, Has-an in een schip van de Spanjaarden (Portugezen) Sikuru genaamd, zij namen toen ook de pleegmoeder mede van iemand, ijzeren huid genaamd; haar naam was Ping Djarangay; zij bleven dien dag aan boord met elkander praten en pinang kauwen; de koning had toen trek om groente te eten; zij nam katjangboonen en weekte die tot ze ontkiemden, kookte ze en gaf den koning te eten, de koning kreeg toen lust in haar, maar imam Hassan kwam over in de prauw des konings. Zij waren toen reeds nabij den wal en de negerij, de koning vraagde wat, maar niemand zeide iets . . . . de koning zeide als dat zoo is, noem hem dan ngongarie Goa, omdat ik van Goa kom en te Ternate woon; niet lang daarna hebben de Spanjaarden en marsaole's den kleinzoon van Koning Hair vermoord [75].

De moeder van koning Saidaldien (Berkat) was eene vrouw van Soela, Bega genaamd; hij was nog niet lang aan het bestuur toen de Tidorezen met de Spanjaarden Ternate verwoestten; de koning van Tidore heette Mamolo; deze ging eens voor genoegen naar Tahatie; koning Saidaldien liet hem nazetten en beval aan een' man Aboe Tepe genaamd, met een kanon op hem te schieten; een prauwvoerder en een sergeant van de Spanjaarden werden geraakt en vielen in zee; de prauw van den koning strandde

en hij werd gevangen genomen; de Tidorezen met de Spanjaarden hebben ook oorlog gevoerd tijdens koning Gapij Bagoena en ook tijdens koning Saidaldin.

Kort nadat Mandarsaha koning was geworden, zond hij den kapitein laut Alie naar Boeton Boni om Goa te beoorlogen, hij nam toen korra korra's en honderde menschen mede; te Makian nam hij drie korra korra's, te Kajoa een, te Soela twee waarvan een van de oostkust; het hoofd heette Tapalaya malamo, de man voor op de prauw Pakodomo van de kampong Bega; de andere korra korra nam hij op de westkust; het hoofd was van de kampong Mangole en heette Ludie musa; de man voorop het vaartuig kapitein Tjangarie van de kampong Kabau; de kampong Falahu gaf een man met harnas Sahamantjas genaamd, van de kampong Fagudu een genaamd Matjorie, van de kampong Mangole een genaamd Gadja mangole, van de kampong Kabau een genaamd Lantorie; zij gaven die aan den kapitein laut Alie om bij hem aan het roer en voor op de prauw te staan; zij vertrokken van Soela den 12en der maand Sawal omtrent den tijd van het morgengebed; zij gingen naar Bangai waar zij korra korra's en zeventig opvarenden verzamelden, te Tomboekoe evenzoo met zeven en dertig opvarenden die alle aan den kapitein laut Alie werden overgegeven; de helft bleef achter; verder te Laiwoi waar korra korra's met dertig opvarenden verkregen werden [77].

De reis werd toen voortgezet naar Koelontjutju; de kapitein laut Alie zond den sengadji van Mangole om den koning van Kaloutjutju aan boord te ontbieden; toen vraagde deze koning den kapitein laut Alie aan wal te komen; van boord vielen vijf salutschoten, van het huis van den koning vielen er vijftien; aan boord teruggekeerd, zond de koning twee mannen en een vrouw brengende drie honderd stuks lijnwaad [78] . . . .

Van daar naar Boeton gaande deden de kapitein laut Alie en de sengadji van Mangole Tiboroe aan en vraagden aan den koning van Tiboroe of daar al of niet een goeroe (onderwijzer of godsdienstonderwijzer) was en welk geschenk hij voor zijn koning Baab gereed had; de koning van Tiboroe antwoordde dat het er was; de sengadji van Mangole zeide alstoen dat hij naar Boeton zou gaan en de koning van Tiboroe hem daar volgen moest; deze beloofde dit, gaf twee menschen een man en een vrouw met drie honderd stuks lipa sarongs [79].

De sengadji van Mangole deed Lohio aan . . . . en zeide,

als dat zoo is, moesten zij hem spoedig naar Boeton volgen; de koning van Lohio beloofde dit en gaf twee menschen, een man en een vrouw benevens honderd zeventig lipa sarongs. Na dit ontvangen te hebben ging de sengadji naar Wona en na kort oponthoud verder naar Boeton, alwaar hij den kapitein laut Alie vond in de laboean Ternate [80]; zij gingen toen te zamen verder naar binnen, zingende: „hier is de geliefde haven waar het hoofd nog meer geliefd is; als het vooruitzicht zoo schoon is, zullen wij elkander altijd in liefde behouden.”

Op de ankerplaats gekomen salueerden de Ternatanen uit hunne prauwen met dertig schoten hetgeen door den koning van Boeton beantwoord werd met vijftig schoten. Daarna zond de koning den kapitein laut van Boeton en een hoekom om te vragen van waar die prauwen kwamen. Tapalaija malamo (hij was het hoofd eener prauw van Soela) antwoordde dat zij den koning van Boni wenschten te ontmoeten; omdat de koning van Goa in oorlog was, deed de koning van Boni hulp vragen aan den koning van Boeton om Goa te bestrijden. Boeton (d. i. de kapitein laut en hoekom) antwoordden daarop: „vaardig dan een gezant af dan zal ik een loods (gids) medegeven om hem verder te geleiden om hulp te vragen voor den koning van Ternate”; de menschen van Boni vonden dat goed en keerden terug naar Boni; zij zonden een geschikten afgezant en een prauw eerst bij den koning van Boeton die hun een loods medegaf (naar Ternate?) om hulde te betoonen aan koning Mandarsjah; deze liet ons weder teruggaan, waarna wij den landsheer (van Boeton?) den kapitein laut Alie volgden [81]; de kapitein laut van Boeton en de hoekom gingen naar wal wachten op het strand. Tapalaijamalamo gaf hiervan kennis aan kapitein laut alie; deze liet hen beide bij zich aan boord roepen en zeide hun dat hij aan wal zou komen om de boodschap zijns konings over te brengen; die twee gingen toen weder aan wal om aan den koning van Boeton te zeggen dat het oorlogsvolk van Ternate en de landsheer waren aangekomen; de koning van Boeton was hierover zeer verheugd, verzamelde al de rijksgrooten en bracht hen met allerlei tuinvruchten bij den kapitein laut Alie aan boord; dit herhaalde zich drie dagen lang; den derden dag verzamelde hij weder al de rijksgrooten met staatsiegevolg en soldaten om den kapitein laut Alie naar wal te begeleiden; de koning van Boeton wachtte hem in de kampong; de kapitein laut van Boeton geleidde den kapitein laut Alie naar wal;

voorop gingen eenige onderdanen; daarop volgden de soldaten en oppassers, een kompagnie vorstelijke afstammelingen, de soldaten van Ternate, de oppassers van Ternate, de kapitein laut Alie zittende op een koninklijken draagstoel, de koning van Boeton ging te voet; uit de oorlogsprauwen of korra korra's vielen honderd tien schoten tot dat de stoet in het fort te Boeton was aangekomen; toen liet de koning van Boeton een salut uit het fort geven van zeventig schoten; bovendien werd er buiten het fort rondom uit de versterkingen geschoten, dat ontelbaar is: het was toen Donderdag; alstoen werd door den koning van Boeton Mruhum benevens zijne hoofden en rijksgrooten zoomede de rijksgrooten die over de godsdienst gesteld zijn, het fort met al wat er in is, de magazijnen met de sleutels, de negorij met de bewoners overgegeven aan den kapitein laut Alie; het volk vereenigde zich daarmede en de kapitein laut Alie nam het aan en gaf toen bevel aan den koning van Boeton om prauwen en menschen te verzamelen, in het geheel driehonderd negen en tachtig prauwen of korra korra's met kleine prauwen te zamen vijf honderd. Daarna zond de kapitein laut Alie eerst een afgezant van Boeton naar Boni; de koning van Boni met de hoofden en rijksgrooten met koninklijke staatsie gingen den kapitein laut Alie inhalen; hij ging mede met den koning van Boni, vergezeld van de hoofden der prauwen; de koning liet toen een maleische kampong maken tot woonplaats voor den kapitein laut Alie; deze liet toen ook zijn staatsie aan wal brengen bij den koning van Boni; de staatsie van den koning van Boni werd bestemd voor den kapitein laut Alie; de rijksgrooten van Boni zorgden dat aan de voeding (der Ternatanen) niets ontbrak.

Toen de kapitein laut Alie naar den wal ging, werd van de koningsprauw en andere prauwen en van het fort te Boni en alle versterkingen gesalueerd tot dat iedereen behoorlijk gezeten was; alstoen bespraken de koning van Boni en den kapitein laut Alie den oorlog; de koning gaf echter te kennen dat hij dien oorlog overliet aan den kapitein laut; deze vereenigde alstoen de krijgsoversten en besprak met hen om Goa te beoorlogen alwaar een zevendubbel versterkt fort is; hij verzamelde het volk en liet hen zitten in den vorm van een arend; de menschen uit 's konings huis, die van Halmahera aan het hoofd, de menschen van de hoofdnegorij met de sengadji's vormden het lichaam, de menschen van Hekotjim maakten

den staart uit en de menschen uit het noorden en zuiden benevens al de onderdanen waren aan de rechter- en linker vleugels geplaatst; hij liep toen rondom al dat volk waarop zij driemaal den krijgskreet schreeuwden, waarna hij hen liet gaan; dat fort was groot en de versterkingen zevendubbel, maar dit alles werd overwonnen en Goa onderwierp zich. De kapitein laut Alie gaf aan de bemanning van twee Soelasche korra korra's en hun hoofd Tapalaija malamo den naam van Spaansche honden, omdat zij van Makassaren de schaam- en teeldeelen afsneden, die in een mand deden en wegbrachten om te verkoopen; de kapitein laut Alie zeide dat wat zij geroofd hadden was voor hen, maar die schaam- en teeldeelen moesten zij liever verkoopen en „als gij dat goed vindt" vervolgde hij „breng ze dan weder aan wal en verkoop ze aan den koning van Boni;" dit deden zij en de koning van Boni betaalde daarvoor vier menschen, mannen en vrouwen. [82]....

De vlaggen en wimpels die zij geroofd hadden, gebruikten zij op hunne prauwen; de paardentuigen hingen zij voor en achter aan de prauwen. Tevens gaf de Koning van Boni aan den kapitein laut Alie ter vergelding voor diens goedheid, drie negorijen, een was genaamd Indie (Ende) de andere Mangaraij de derde Pandaij; deze drie negorijen gaf hij aan den kapitein laut Alie als teeken van onderdanigheid aan het rijk van Ternate met belofte dat Boni en Ternate zouden zijn als uit één buik geboren gelijk jongere en oudere broeder, en zulks omdat koning Mandarsjah den kapitein laut Alie heeft opgedragen Boni te helpen in den oorlog tegen Goa; deze koning van Boni heette kitjil Talij Soemba; hij bracht deze drie negorijen tot de onderhoorigheden van Ternate, waarbij Boni en Ternate met eede beloofden dat zij elkander tot het einde der wereld geen kwaad zouden doen. [83]

Alstoen zou de kapitein laut Alie huiswaarts keeren, de koning van Boni met de hoofden en rijksgrooten met koninklijke staatsie brachten hem naar boord zijner prauw; de kapitein laut Alie bezocht toen Indie (Ende); de koning van Indie kwam aan boord om den kapitein Laut Alie te begroeten, hij bracht een groot bord met . . . . , een bord suikerriet dat met de wortels uitgetrokken was, twee slaven een van het mannelijk en een van het vrouwelijk geslacht, negentig stuks lipa sarongs in soorten benevens eenige eetwaren; de kapitein laut Alie nam dit aan en gaf hun wat ijzer om daarvan wapens

te maken tot verdediging hunner negorij en zeide tot het volk van Indië: „wanneer in lateren tijd mijne kinderen en kleinkinderen hier komen, dan moet gij hun eerbiedigen en verzorgen zoo als behoort en zulks tot aan het einde der wereld.”

Verder gaande kwam hij te Mangaray alwaar ook het volk aan boord kwam om den kapitein laut Alie te begroeten; zij brachten een groot bord . . . . zoomede suikerriet met bladeren en wortels, twee slaven een man en een vrouw, negentig lipa sarongs in soorten en eenig gebak; de kapitein laut Alie nam dit aan en zeide tot het volk van Mangaray: „wanneer in lateren tijd mijne kinderen en kleinkinderen tot in Mangaray mochten komen, dan moet gij hen eerbiedigen en verzorgen tot aan het einde der dagen”; hij gaf hun wat ijzer om daarvan wapens te maken, hakmessen en pieken tot verdediging hunner negorij.

Van daar verder gaande werd Panday aangedaan; de koning van Panday kwam aan boord om den kapitein laut Alie te begroeten; hij bracht een groot bord . . . . en suikerriet met wortels en bladeren, een man, een vrouw, negentig stuks lipa sarongs in soorten en gebak; de kapitein laut Alie nam dat aan en gaf hun wat staafijzer om daarvan wapens te maken hakmessen en pijlpunten tot verdediging hunner negorij, benevens een stuk wit katoen om daarvan baadjes en broeken te maken zooals op Ternate gebruikt worden, ook gaf hij nog hoofddoeken, hetgeen alles door Panday werd aangenomen; kapitein laut Alie zeide tot hun: „wanneer in latere dagen mijne kinderen en kleinkinderen tot hier mochten komen, dan moet gij hen eerbiedigen en onderhouden tot het einde der dagen” [84].

Van daar ging de kapitein laut Alie naar Boeton; op de ankerplaats komende noemde hij die laboean Ternate, waarbij hij het gewone ceremoniëel volgde; de koning van Boeton ging met zijne staatsie en soldaten zooals de vorige keer naar boord om den kapitein laut Alie naar wal te geleiden; in het fort aangekomen waren de eerbewijzen weder als vroeger en gaf de koning van Boeton hem de sleutels over, zoomede het gezag over vele negorijen en bewoners, hetgeen de koning en rijksgrooten alles aan den kapitein laut Alie overlieten tot dat hij huiswaarts zou keeren. Alstoen heeft de koning van Boeton van elke negorij eenig volk vereenigd en gaf last om zooveel lipa saroegs bijeen te brengen als zij konden krijgen en aan hunnen

landsheer te geven, zoomede een prauw en volk met eene lading van allerlei lijnwaad tot zinkens toe beladen, ook al de andere prauwen liet hij zwaar laden met lijnwaad, alles voor den landsheer.

De kapitein laut Alie is daarna te Tomboekoe gekomen op de ankerplaats Kalonko genaamd [85] . . . .

Nadat hij ten anker was gekomen, kwamen een rijksgroote en een tolk als afgezanten van de koningin van Tomboekoe Boki Pagintoe aan boord bij den kapitein laut Alie en zonden dadelijk hun volk weder naar den wal om aan de koningin van Tomboekoe te doen weten dat de landsheer gekomen was; de koningin riep toen de rijksgrooten bijeen om de eerbewijzen voor den landsheer gereed te maken waartoe zij namen een groot bord, met . . . . , suikerriet met de wortels er aan, zoomede kleedingdoozen, kussens en matten, al hetgeen de koningin van Tomboekoe door de rijksgrooten aan den kapitein laut Alie liet brengen, ook deze betoonden hunne hulde aan den landsheer door hem te geven een man, een vrouw, een hoofddeksel, een kleedingdoos zoomede zeven werpspiesen, zeven lange zwaarden, zeven ijzeren wandelstokken, zeven ijzeren hamers benevens lijnwaad (bomba); dit alles voor den kapitein laut Alie bestemd nam hij van hen aan met liefde zooals een landsheer betaamt, behield het suikerriet en gaf verder alles terug om bij de koninging van Tomboekoe te brengen en daar te bewaren tot een lateren dag. De prauwopvarenden werden een week lang door het volk van Tomboekoe gevoed; toen de kapitein laut Alie naar Ternate zou terugkeeren, maakten de koningin en rijksgrooten eene prauw gereed en bemanning met eene lading van allerlei lijnwaad tot zinkens toe vol; al het vroeger gegevene werd nu ook op de prauw gebracht en nam hij mede naar Ternate als het eigendom van den landsheer [86].

Niet lang na het vertrek van Tomboekoe werd Bangai aangedaan, alwaar zij binnen kwamen in de laboean Ternate er vervolgens doorroeiden tot aan Kota Tjina; zij gaven kennis van hunne komst door drie schoten; vervolgens den steven der prauw naar wal richtende en dan weder omdraaiende naar zee werd het salut beantwoord met zeven schoten; de koning van Bangai zond zijn staatsie en koninklijke draagstoel en soldaten naar boord om den kapitein laut Alie af te halen; deze ging op den koninklijken draagstoel: de koning gaf een salut van den wal van dertig schoten tot dat hij in het huis van den

koning was aangekomen, alwaar het geheele gevolg bleef met het gevolg van den kapitein laut Alie; de koning van Bangai gaf bevel aan de rijksgrooten en vorstelijke afstammelingen, dat zij moesten zorg dragen voor de voeding van de hoofden der prauwen en voor brandhout en water, opdat daaraan niets zou ontbreken tot het vertrek van kapitein laut Alie naar Ternate. Ook gaf de koning van Bangai nog last om een prauw gereed te maken met bemanning en die te beladen met allerlei lijnwaad en andere goederen, twee menschen een man en een vrouw; een kleedingdoos met inhoud en vier stukken was. De koning van Bangai vergezelde den kapitein laut Alie, nabij het land Kanaoe gekomen, wees de koning van Bangai naar een land Taliabo genaamd, alwaar geschikte menschen zouden te verkrijgen zijn als oppassers voor de paarden van den landsheer; de kapitein laut Alie liet toen naar den wal sturen en nam menschen van Taliabo mede om paardenoppassers bij hem te zijn.

De reis voortzettende kwamen zij te Soela en liepen binnen te Malibufa alwaar zij levensmiddelen namen benevens twee menschen, een man van de oostzijde en een vrouw van de westzijde des eilands; alstoen naar Ternate gaande werd Ngofokiaha (Makian) aangedaan en van daar te Ternate gekomen roeiden de prauwen driemalen in een kring rond en na vervolgens de prauwen aan een staak te hebben vastgelegd [87], gingen de kapitein laut Alie, de prauwhoofden en het hoofd van Soela Tapalaya Malamo naar wal om den koning te begroeten en verslag te doen van alle zaken en verrichtingen in elke negorij.

De koning was bijzonder in zijn schik en zeer verblijd en betuigde dit aan den kapitein laut Alie; deze liet toen de geschenken van alle negorijen aan wal brengen; daarna volgden de geschenken van den koning van Bangai met staatsie en muzijk tot bij den koning en eindelijk bracht Tapalaya malamo zijn buit (zie bladz. 453)..... zoomede de geroofde paardentuigen en gaf dit alles aan den koning [88]; de koning gaf hem toen ten geschenke een halsketting en twee vrouwen, een uit de kampong radja, Tiba genaamd; zij droeg geen bloemen in 't haar; de andere was uit de kampong Marsaole en genaamd Baisariboela; zij was met bloemen versierd; beide vrouwen stonden te wachten: de koning zeide tot Tapalaya malamo „neem de eene of andere tot uwe vrouw;” hij nam die uit de kampong Marsaole; toen zeide de koning „die zonder bloemen neemt gij niet, gij moet dit niet laten omdat zij uit de kampong radja

is, maar het is beter dat gij die met bloemen neemt, dat is ook goed", de koning Mandarsjah liet hen toen dadelijk trouwen; later kregen zij een' zoon aan wien de naam Ternate gegeven werd; later te Soela na te Bangai geweest te zijn, kregen zij een' zoon die Gapij genoemd werd, later weder te Soela kregen zij een zoon die den naam van Idadaboe lesa lesa soegie kreeg en Soegie genoemd werd.

Ten tijde van koning Baab waren Soolo en Sambonangan nog niet aan Ternate onderworpen; Tapalaija malamo ging toen eens ten rooftocht uit, deed die plaatsen aan en onderwierp ze; alstoen Toeananie bezoekende riep hij het volk van daar om hem te volgen; zij weigerden; hij nam toen eenige touwen en bond die aan de boomen waarna hij liet roeien tot dat de negorijen zich in het water bewogen; zij vreesden toen dat zij geheel vernield zouden worden en wilden medegaan [89]; medegenomen naar Ternate werden zij overgeleverd aan den koning en kregen den naam Moeti.

In den beginne nadat Soolo onder Ternate gebracht was moesten zij menschen en goud als belasting opbrengen, omdat zij op de landen rondom hen gelegen ter roof uitgingen; koning Baab heeft hen toen bezworen niet meer op rooftochten te gaan; hij veranderde de belastingen: voor messen en pijlen moesten paarden, voor schilden planken, voor de achterstallige goudschuld zeven manden [90] rijst en olie, voor een manshoofd en een vrouwenhoofd hoeden en doozen geleverd worden tot in lateren tijd.

Tijdens de kapitein laut Alie naar Ternate terugkeerde, bracht hij van den koning van Boni tien prauwen met lading; de koning van Gima gaf een wit paard; de koning van Boeton gaf tien prauwen met lading; de koning van Wona gaf een wit paard; de koningen van Indie, Mangaraij, Pandaij, Tomboekoe en Bangai gaven ieder een prauw met lading. Soela gaf twaalf korra korra's waarvan twee voor de negorij Ternate; zij erkenden ook den oetoessan (afgezant of stedehouder des sultans) en beloofden voor hem honderd zakken rijst en een buffel, met gelofte dat als zij hieraan niet voldoen, zij zouden vergaan gelijk kalk en zout.

De volgende zijn de afstammelingen van koning Sia die van Foramadihaij afkomstig was: koning Moelimatiti, koning Tjitjo wiens moeder was van Roewa, koning Gapij Baguna wiens moeder was van Selie, koning Djainal Abidin wiens

moeder was van Soela, koning Baina Sirulla wiens moeder was van Marsaolie, koning Hiwar wiens moeder was van Roewa, koning Baab wiens moeder was van Batjan; zijne jongere broeders waren Tola, Soegij, Sadek, Gantij wiens moeder was van Soela. Tola's kinderen waren kapitein laut Alie, koning Hamdja, Hiwas, Djonai en Boki Ainalmalamo; zij huwde met koning Modafar die zoon is van koning Saidaldin; de zuster van Koning Said Aldin, Boki Ainanalikina huwde met Koning Doa van Djailolo. Koning Manlarsaha's moeder was van Tobello, Manilla's moeder van Kolaba, Kastella's moeder van Kalumata. De zoon van Sadik was de rijksbestierder Itjie; Hawas had tot zoon den kapitein laut Musa; koning Hamdja had geen kinderen. Kapitein laut Alie's zoon was kapitein laut Rete wiens moeder van Makian was; zijne jongere broeders heetten Hadja, Kahia; de zoon van kapitein laut Rete was Kitjil Kodja; hij werd kapitein laut bij koning Said Fatahoellah en kreeg last om naar Soela te gaan, aldaar eene prauw te nemen Gadjamina malamo genaamd, verder te gaan naar Tomboekoe, aldaar een buffelhoorn goud te halen en naar Ternate te brengen.

Kitjil Kodja huwde te Kajoa met de dochter van Nowano, hoofd van Kajoa; zij had vier zusters; daarna huwde hij te Soela Falahu met Sariboela dochter van Soegie; hare zusters heetten Maimuna, Masila, Maimdjodjo; Soegie huwde te Tidore met Baidja dochter van den soseba Abdul Salam; Noeranij was zoon van het hoofd van Kajoa; zijn zoon was soseba Mohamad; Masila's zoons zijn soseba Abdul Rahman en soseba Abdul Sakar.

Tijdens koning Manlarsaha zijn drie korra korra's met volk van Kolontjutju naar Ternate gegaan; twee dezer prauwen vielen binnen te Tomboeko en bleven daar geruimen tijd; een prauw is doorgegaan naar Ternate met luitenant Tamboer en is daar altijd gebleven.

Majau en Taforie zijn tijdens koning Madafar door de Spanjaarden aangevallen die hunne negorij verwoestten; zij zijn toen overal henen gevlucht, de helft naar Ternate ging daar wonen te Tabane.

Koning Safioedin kitjil Radja Laoet heeft niet lang geregeerd, slechts zeven en dertig jaren; toen stierf hij. 31

Koning Alalodin of Boeta regeerde drie jaren en overleed.

Koning Sahamardan of Sigie was nog niet lang aan de regeering, toen de berg van Makian in vieren sprong, hij regeerde zeven jaren en overleed.

Koning Ibatardjal Rahman of Kota was nog niet lang aan de regeering toen de berg van Ternate vuur uitwierp dat te Kolaba neerviel.

Koning Aroensaha's moeder was van Dorari isah en genaamd Hieron; zijne zoons waren koning Aharal wiens moeder uit kampong Djawa, Djamioen heette, koning Mohamad Jassin, koning Mohamad Alie, kapitein laut Madafar, Mohamad Hanafie, kapitein Abdulganie, hunne moeder was van Fagoedo Tako genaamd.

Koning Sarmoli's moeder was van de Soa (kampong of wijk) Ngongare.

Junus had eene Makassaarsche vrouw tot moeder.

Koning Aharal regeerde vijftien jaren; zijne broeders belasterden hem bij het Gouvernement en zeiden hij de Engelschen zocht om tegen de Hollanders te oorlogen, hij werd gevangen genomen en naar Batavia gezonden maar is daar niet gekomen; na eenig zwerven op zee is hij te Bangai gestorven.

Alstoen koning Sarkan aan de regeering gekomen zijnde duurde het niet lang of de Tidorezen kwamen ten oorlog tegen Ternate; hun Koning Noekoe verbrandde de mesigit te Soela Takomie zoomede de negorijen van Makian en Heko, vele menschen stierven van honger, andere werden door de Tidorezen gevangen en tot slaaf gemaakt, na vijf jaren oorlog stierf Koning Sarkan.

De kapitein laut Mohamad Jassin en majoor Mohamad Taä betwistten elkander den troon tot dat Mohamad Jassin regeerend hoofd werd. Tedore en Ternate waren toen nog niet in vrede.

Toen de kapitein laut Mohamad Jassin koning was geworden, begon hij den oorlog opnieuw, verzamelde veel volk en ging ten strijd naar Tidore; hij verwoestte overal de kampongs; het fort van Soasio en de versterkingen vernielde hij alle; (de Tidorezen) hebben toen Soasio verlaten en eene negorij gebouwd te Roem tegenover het fort Kajoemera (Ternate) hij regeerde zeven jaren en overleed; hij werd opgevolgd door zijn jongere broeder majoor Ambon Mohamad Alie; de Tidorezen verzochten toen naar hunne negorij terug te keeren omdat het hun te Roem niet goed ging; de koning van Tidore was Ahmat kitjil Johan Joesoef; de Hollanders hebben tusschen deze twee koningen vrede gemaakt, die tot heden bestaan heeft.

Koning Mohamad Sarmolij heeft slechts anderhalf jaar geregeerd en overleed; hij werd opgevolgd door majoor Mohamad

Djainaldin zoon van koning Mohamad Jassim 92; hij verwijderde (van het hof of uit het bestuur) de kinderen en kleinkinderen van koning Mohamad Alie die de jongere broeder zijns vaders was en deed den rijksbestierder Aboe Hair uit dat ambt ontslaan.

Van alle zaken in zijne negorij en verdere landen onder zijn gezag gaf hij de schuld aan prins Siko, jongere broeder van Aboe Hair en schreef die toe aan zijn listen en vernuft; telkens liet hij hem roepen en berispte hem, dan weer werd hij geroepen en in arrest gesteld, dan weer tevreden gesteld. Siko had toen eenige schulden die hij niet betalen konde en vroeg uitstel; de koning en rijksgrooten weigerden dit en brachten zijn huisraad, huiserven, tuinen en al wat hij bezat in veiling; zij verkochten het en betaalden zijne schulden, meer dan negen honderd (gulden); die schulden waren niet van hem alleen maar ook omdat hij voor zijne broeders had borg gesproken, waardoor het zooveel was geworden, ook werd hij in arrest gesteld in de provoost binnen het fort, omdat hij oorzaak zou zijn van de aanklachten van den sengadji van Makian, Miesier.

Later werd een (naamlooze) brief geworpen bij den resident Goldman, bevattende dat de koning en zijne kinderen en kleinkinderen niet rechtvaardig waren, de eigendommen des volks vraagden of wegnamen; de resident liet den inhoud van dien brief onderzoeken bij den Sultan; alle (hoofden) kwamen bijeen, alleen prins Siko kwam niet omdat hij eene beproeving van God had, hij had heete en koude koorts en hoofdpijn; de koning en rijksgrooten hielden het er voor dat niemand als prins Siko dit gedaan had. Koning Mohamad Djin, zijn zoon kapitein laut Mohamad Arsad, rijksbestierder Abdul Rahman en secretaris Hadji Abdul Habieb bedachten toen allerlei listen en overleg ten gevolge waarvan de resident den prins Siko in arrest nam in het fort; dit geschiedde den 30 Saban 1270; hij bleef daar vijftig dagen en Dinsdag avond den 20 Doelkadati werd hij op een stoomschip gebracht en naar Java verbannen naar de binnenlanden van Soerabaya in de negorij Malang waar het strand Pasoeroean heet; vijf jaren na het vertrek van prins Siko kreeg koning Mohamad Djin een beproeving van God en gaf het bestuur over aan zijn' zoon, kapitein laut Arsad tot dat Zaterdag ten 4 ure den 24 Rabioel achir 1276 koning Mohamad Djin de eeuwigheid inging.

De rijksbestierder, de kapitein laut, de hoekom van Soasio Naida (de schrijver van dit stuk) en de secretaris Hadji Abdul

Habib werden in commissie gesteld tot uitoefening van het gezag te Ternate en verkregen maandelijks de aan den koning toekomende gelden (uit 's lands kas), tot dat op Donderdag den 20 Doelkaidati 1277 de waarnemende resident van der Crab den kapitein laut Mohamad Arsad tot koning verhief met de namen van Assoeltanoel Mahfoel Biinajatilahil Manan Siradjoel Moelki Amiroedin Iskandar poetra Mohamad Arsad Wahoewa Minasalihin Sjah.

AANTEEKENINGEN VAN DEN VERTALER.

---

1. *Fassal* is hier vertaald in *verhaal*, eigenlijk moet het zijn, *hoofdstuk*, maar de schrijver schijnt aan dit woord ook de beteekenis van verhaal te hechten, daar hij eerstens zijn schriftuur niet in hoofdstukken verdeelt en ten anderen op volgende bladzijden ditzelfde woord *fatsal* in het Ternataansch bezigt en daarvoor in het Maleisch *tjerita*, d. i. vertelling plaats.

2. *Moloeko* is de gewone schrijfwijze te Ternate en nabij gelegen plaatsen, waarmede de Moluksche eilanden bedoeld worden.

3. *Tidore* is de meest gebruikelijke schrijfwijze in boeken en papieren; de uitspraak ter plaatse is Tedoré zoo als ook in de Ternataansche tekst van dit schriftuur geschreven is, het wordt te Tidore geschreven تيدوري.

4. *Batjan*, *Batjang*, *Batchian*, deze drie verschillende spellingen worden gebruikt; de laatste is blijkbaar van Engelsche afkomst en ook op Nederlandsche kaarten te vinden; ter plaatse wordt het *Batjang* uitgesproken en geschreven بچڠ. In dit schriftuur gebruikt de Maleische tekst *Batjang* en de Ternataansche *Batjan*.

5. *Kodo* is hetgeen beter *Kodok* = *Kikvorsch* geschreven zou zijn.

6. *Aradettoellah* en vele volgende namen zijn Arabisch; zouden die namen door een' geschiedschrijver gekozen zijn na de invoering der leer van Mahomed in de 15e eeuw, of was de Arabische taal op deze eilanden reeds vroeger bekend? dit laatste is zeer onwaarschijnlijk. Said Djafar Sadek, ook een Arabische naam, gaf die namen zoo als uit het vervolg blijkt, hoewel hier in den aanhef staat dat het door den almachtigen God gedaan is.

7. *Bilolo* heet in deze streken een schelpdiertje dat aan de stranden gevonden en door de visschers gebruikt wordt tot aas; te Batavia aan het strand bij Antjol Tjilintjing komt het ook voor en heet tjoen tjoen balitjoeng.

8. *Babie* = varken. *Kakisariboe* = duizendpoot.

9. Met *Kolang* kan ook bedoeld worden een modderpoel nabij den krater van den vulkaan; wellicht zou het beter uitgesproken en geschreven zijn met *Koelang* dat volgens het woordenboek van Dr. Pijnappel, vijver, waterkom beteekent, maar zoodanige kom wordt te Ternate, d. i. op den bergtop niet gevonden; de kleine meren Lagoena en Soela Takomie op Ternate worden gemeenlijk *talaga* genoemd, soms *Kolang*. Op den top van de Tidore is een modderpoel, deze wordt *Kolang di goenoeng* genoemd; er wordt beweerd dat iedere Tidorees alvorens een voorgenomen huwelijk te sluiten, uit dien poel een weinig water moet halen en te Soasio in den tempel brengen. Of alle tot trouwen gereed staanden die wandeling naar boven ondernemen en volbrengen, mag betwijfeld worden.

10. *Roempo* al hier het best vertaald zijn met de generale benaming *kruiden*; gras = rompoet heet in het Ternaatsch *gofoe* welk woord in de Ternaatsche tekst niet gevonden wordt; wat door *Koeman Koeman norwastoe* verstaan moet worden, valt moeijelijk op te lossen. Volgens Dr. Pijnappels woordenboek beteekent Koeman een insekt en narwastoe spijknardus en van daar welriekend gras; hoe echter deze twee te vereenigen voor eene beteekenis van *rompoe?*

11. Wat door *asky* verstaan moet worden, is uit den zin niet op te maken, dapor = keuken heet in het Ternataansch *hitoe;* de Ternataansche tekst noemt het *mahitoe*, het prefix *ma* wordt bij veel woorden gebruikt en weggelaten zonder blijkbare regel.

12. Met welk doel of beteekenis die verschillende namen gegeven zijn blijkt niet uit het stuk. Van Ternate worden veel meer benamingen genoemd dan van de drie andere plaatsen; misschien heeft *Said Djafer Sadek* meer werk gemaakt van de plaats waar hij woonde dan van de overige; misschien ook heeft de schrijver, die Ternataan van geboorte en daar in rijksbediening is, meer kennis van zijn geboorteland dan van de andere landen.

13. Door *Goenong* wordt te Ternate soms het geheele eiland verstaan, dit is een spraakgebruik vooral bij de bewoners van Ternaatsch Halmahera; het geheele eiland is trouwens niet veel

meer dan een uit zee oprijzende piek met zachte hellingen en weinig voorland, de drie toppen van dezen berg werden vroeger genaamd Arfat de hoogste, Medina en Kekan de andere.

14. *Foramadihay* wordt bij Valentijn genoemd Fola madjahi een der eerste dorpen halverwege van den bergtop waar Molematiti dorpshoofd was; Toebona lag hooger bij den top des bergs en Sampaloe beneden aan het strand.

15. *Mardika kwasa* schijnt een collective naam te zijn beteekenende onafhankelijk of eigen gezag voerende.

16. *Tataboeang* is een op Ternate weinig, maar op de Ambonsche eilanden meer algemeen gebruikte benaming van een stel van twaalf of meer koperen bekkens.

17. Overeenkomende met dit verhaal vernam de vertaler het volgende uit den mond van een der voornaamste rijksgrooten van Tidore. De oorsprong der Moluksche vorsten is de volgende: eene vrouw of engel (hij noemde haar skarba of bidadari) kwam uit de lucht vallen te Ternate; haar naam was Hoeroelsa; zij ontmoette een man Djafarnanoe genaamd; zij bleven bij elkander en kregen achtereenvolgens acht kinderen, als: een dochter Djasat, een zoon Kaitjil Boeka, een dochter Sadnawie, een zoon Dardjat, een dochter Saharnawie, een zoon Sahdjat, een dochter Sahanawie, een zoon Soehoermalamo, deze acht kinderen waren altijd met elkander in twist, de moeder hielp de jongste, Kaitjil Boeka ging naar Makian en werd van daar koning van Batjan, Dardjat ging naar Moti en werd koning van Djailolo. Sahdjat ging naar Tidore en werd koning aldaar; Soehoer malamo of Mashoermalamo bleef te Ternate en werd daar koning, uit wien alle koningen van Ternate afgestamd zijn.

Ook Valentijn beschrijft de afkomst der koningen van Ternate, Tidore en Batjan, namelijk dat zij ontstaan zijn uit de eijeren van een draak.

18. Moly Malafy zal wel dezelfde zijn als de eenige regels te voren genoemde Moely Matity.

19. *Marsaole* is de titel van een kamponghoofd; in vroegere eeuwen stonden zij in hoog aanzien en werden aangemerkt als de hoogste in rang na den koning; tegenwoordig is een marsaole in rang beneden den rijksbestierder (djogoegoe) en kapitein laut; hij is eenvoudig wijkmeester. Hoe in dit verhaal in eens van marsaole's sprake is en welke bedoeld worden kan moeijelijk worden opgehelderd; even vreemd is het dat zij tegen den koning van Tabanga vijandig zouden zijn, terwijl weinige regels

te voren gezegd is, dat deze koning met twee collega's is te niet gegaan.

20. Hier zijn eenige regels onvertaald moeten blijven.

21. Dit zonderlinge verhaal is ook weder vrij vertaald moeten worden; uit den maleischen tekst kan ook worden opgemaakt dat er prauwen bij het schip zouden geweest zijn; door *prahoe* wordt te Ternate ook verstaan schoener en ander vaartuig; in den regel wordt met *kapal* alleen een driemaster bedoeld. — Er is meer beweerd dat de naam Ternate op de hier beschreven wijze zou ontstaan zijn; in eene beschrijving van Ternate in een der eerste jaargangen van het tijdstip voor Ned. Indië wordt dit ook vermeld, namelijk dat een Arabier op eene reis van Malakka ter uitbreiding van den islam, lang op zee had gezworven en zijn weerspannig scheepsvolk tevreden stelde met de voorspelling, dat zij den volgenden dag land zouden zien; werkelijk kwam den volgenden dag land in 't zicht hetgeen alstoen door den arabier genoemd werd Ternjata (het is bewezen). Dit verhaal doet denken aan gelijke vertelling bij de ontdekking van Amerika.

Volgens inlandsche hoofden, zou Ternate vroeger Lemon Gapie geheeten hebben en de tegenwoordige naam gekozen zijn als beteekenis van verzameling van vele groote en kleine landen onder één kroon.

22. De verschijning en verdwijning van dezen Djafar Sadek en nu weder de vermelding zijner op Java verkregen nakomelingschap is zeer duister.

23. Wie die Saha Alam is, staat niet vermeld; zijn naam komt niet voor onder die der kinderen van Masahur malamo. Indien bedoeld is koning Sjah Alam, die omstreeks het jaar 1332 regeerde, dan komt dit niet overeen met het vervolg dezer beschrijving, waar Tjitjo en andere voorgangers van Sjah Alam genoemd worden als latere bestuurders; chronologische orde ontbreekt echter geheel en al in dit stuk.

24. Wat de marsaole's uitvoerden tegen den koning en tegen welken koning is uit dit schriftuur niet te verklaren.

25. Indien met Sia bedoeld wordt Siale die omstreeks 1284 en met Moly matiti, Molamateja van 1350 en Tjitjo dezelfde is die als eerste koning in 1257 regeerde, dan zou de zoon vóór den vader geregeerd hebben; de komst der Spanjaardon, ook der Portugeezen, althans het bouwen van het fort Kastella, waarvan de runes nu nog aanwezig zijn, is alles van latere dagteekening.

26. Sampaloe was een plaats aan het strand. Zie 14.

27. bedak, poudre de riz, overal in Indië veel gebruikt door vrouwen op gelaat en hals.

28. Het is moeielijk van dit verwarde verhaal eene meer duidelijke vertaling te geven; de naam Sibo is reeds genoemd als het water van de negorij Sampaloe waar Tjitjo regeerde. Het woord *mestèr* in den maleischen tekst beteekent *moeten* en is aldaar gebruikelijk voor *mistie;* eenige regels hooger staat het Hollandsche woordje *of* in den maleischen tekst; verder komen nog meer zulke woorden voor.

Omtrent dit verhaal wordt bij Valentijn iets dergelijks gevonden: Guna hoofd van het dorp Toebona vond in het bosch een gouden wrijfsteen die naar het zeggen van Mahomedanen (de islam werd pas in de 15e eeuw ingevoerd!) door een geest op die plaats gedragen is; om dien steen kreeg hij zooveel kijkers uit de naburige dorpen dat hij geen rust had; hij gaf daarom dat kostbare voorwerp aan Moelij Matiti hoofd van Folomadjahi; ook deze werd door te veel kijkers ontrust en gaf den steen aan Tjitjo hoofd van Sampaloe; deze wist beter raad met de onbeschaamde kijkers en hield zich zoo „deftig" dat al de hoofden van de dorpen hem voor hun aller opperhoofd erkenden met den titel van kolano of koning.

29. Hier begint de schrijver te verhalen hoe eenige plaatsen ontstaan zijn. Tot opheldering volgen hier de namen der kampongs zoo als die nu nog op Ternate bestaan: Marsaole, Limatahoe, Tomagola, Tomaitoe, Tamadi, Djiko, Djawa, Tabala, Torongara, Pajahe, Malajoe tjim, Teloko, Kolaba, Tofamutu, Tafaga, Takofi, Malajoekonora, Toboleo, Oetjoe, Maitara, Sake, Ngofataake, Tamaoe, Tobona, Talangame, Tafoerie, Tomahoetoe, Kolontjoetjoe, Doie, Tongole, Takomi, Tabanga, Gamtjim, Tamaofo, Dorari isa, Mado, Togoloba, Ngofaoedo, Tomadjiko, Siko, Laboea, Soela. Behalve deze, die van een officiële opgave zijn, bestaan er nog meer, o. a. Teboko, Serofo, Lagoena, Fitoe, Sasak, Gambesie, Kastella en meer, de meeste met zeer onbeduidend aantal woningen en bewoners. Achtereenvolgend noemt schrijver vele dezer namen. Omtrent eenige namen diene nog tot opheldering wat Valentijn deswege schrijft; hij vermeldt namelijk dat de koning zoowel als zijne onderdanen beducht waren voor te grooten invloed van de vier marsaole's (zie 19). Om 's konings rechten te handhaven werden de soasiva's (op Ceram bestaan pata siwa) of

negen dorpsheeren aangesteld om ook in de rijksvergadering met hunne stemmen den koning bij te staan; zij waren de kimalaha's van Tamadi, Pajahi, Parnaca, Kolaba en de ngofamanjira's van Diko, Dikotsim, Java, Tabala en Tolangara. Behalve deze hadden nog de volgende sengadjies een raadgevende stem in de rijksvergadering als: die van Kolabo, Teloko, Molaitjima, Molaijcoconora.

Deze en de volgende plaatsbeschrijvingen zijn zoo onduidelijk, dat bij de vertaling groote vrijheid gebruikt moest worden om er iets verstaanbrars van te maken.

Atas en *bawa* welke woorden hier en later veel voorkomen, hebben niet altijd de beteekenis van *boven* en *beneden*. Op Ternate wordt met *pigi di atas* verstaan, naar den sultan of naar den kraton gaan evenzoo als van daar gaande naar de hoofdplaats waar de resident en de Europeanen wonen, *di bawa* genoemd wordt; ook op de eilanden tot het Ternaatsche rijk behoorende, die meest alle, behalve een deel van Halmahera, zuidelijker liggen dan Ternate, bestaat hetzelfde spraakgebruik bij reizen van daar naar Ternate of terug; ook kan gedacht worden aan eene beteekenis van *noord* voor *atas* en *zuid* voor *bawa*, zooals uit het vervolg van dit schriftuur bij beschrijving van zeetogten blijken zal.

Ook nog zou *atas* kunnen beteekenen plaats waar de koning woont; de eerste koning van Foramadihaij heette Moelij Matiti en achter dien naam staat in het schriftuur „*artinja di atas*", maar wat is dan *di bawa?*

30. *Ngofamanjira* is de titel van een kamponghoofd.

31. Valentijn noemt Tommagola en Tommaitoe de namen van vorstelijke stamhuizen ouder en edeler dan de later regeerd hebbende vorsten. Ook maakten deze twee gezamenlijk met Limatoe en Marasoli de bloem uit van het volk; zij waren de aanzienlijksten des lands, stonden boven alle hoofden verheven en hadden in de rijksvergaderingen grooten invloed op den gang der zaken. Nog in den tegenwoordigen tijd zijn vier hoofden van de kampongs nabij den kraton zeer in aanzien bij het hof.

32. *Koesoe koesoe* is een hooge grassoort, voornamelijk te Ternate en omstreken zoo genoemd. Volgens dr. Filets kruidkundig woordenboek, uitgave 1876 G. Kolff, Leiden, No. 4648 en 191, groeit het in geheel Indië en is ook bekend als alang alang = Imperata arundinacea Cyrill. Nat. familie der Graminaea.

33. Gamkonora of Gamma Konora is de naam van een district

op de noordelijke landtong van Halmahera behoorende tot het rijk van Ternate. *Konora* beteekent *midden*.

34. Marekoe is eene negorij op de Zuidwestkust van Tidore.

35. In dit zonderlinge verhaal zijn de termen *Kabawa* en *Kabawa di Ternate* gebruikt van zuid naar noord en dus in tegenovergestelden zin als op voorgaande bladzijden, zie 29.

36. *Sengadji* is de titel van een districtshoofd.

37. In verband tot de onderlinge ligging van Fitoe, waar de koningen vergaderd waren, Sasah (of Sasak) dat zuidelijker ligt en Loloda gelegen op de westkust van noord Halmahera komt *bawa* en *atas* hier weder voor in anderen zin als bij 29.

38. De hier volgende regels ziet de vertaler zich niet in staat in het Nederlandsch over te brengen.

39. Tjitjo regeerde in 1275. Gapy Bagoena kwam eerst honderd twintig jaren later ten troon; misschien is hier een ander persoon onder denzelfden naam bedoeld. Onder koning Marhoen in de tweede helft der 15e eeuw werd de islam ingevoerd; de zoon van Marhoen Djainal Abodin genaamd, volgde zijn' vader op in de regeering in 1486 en deed eene reis naar Java om het Mahomedaansche geloof beter te leeren. Er is dus blijkbaar persoonsverwarring in deze beschrijving.

Het woord *Kitjil* is hier niet een adjectief van *anakh*, maar de gewone titel van een' vorst op vele deelen van Indië gebruikelijk.

Tohid mariefat allah is Arabisch en ook niet in het Ternaatsch vertaald; de daarop volgende volzinnen zijn weder niet begrepen voor de vertaling.

40. Hier herhaalt zich het vermoeden dat Djainal Abodin (Sieraad van den eeuwigdurenden) zoon is van Gapy Bagoena of dat deze laatste naam in de plaats van Marhoen (de ontfermde) gesteld is; het verhaal doet verder denken aan eene tweede reis naar Java. — Omtrent het kloven van den steen verhaalt Valentijn het volgende: Djainal Abodin zat aan de voeten zijns meesters te leeren toen een javaan met woede op hem kwam aanvallen. Djainal Abodin vatte zijn zwaard op en zeide: „indien dit het waarachtig geloof is wat ik leer, zoo zal ik deze verslaan.” Toeslaande kloofde hij den Javaan den kop en hieuw met denzelfden slag een zware klip in tweeën. — De naam *Hamdja padang radja balo* heeft eenige overeenkomst met *radja Bulawa* zoo als volgens Valentijn Djainal Abodin op Java genoemd zou zijn en hetgeen zou beteekenen *koning der*

kruidnagelen. — De iman Baharoel kan dezelfde zijn als de bij Valentijn genoemde priester Toehoebabahoel die met Djainal Abodin naar Ternate ging.

41. Valentijn noemt koning Molamateja die in 1350 regeerde het schijnsel of licht der zee; de naam komt vrij wel overeen met de in den Ternataanschen tekst voorkomende woorden *ngolo matjaja* voor *laoet poenja traug.*

42. Bajano Siroellah is koning Bajang Ullah die in 1500 zijnen vader Djinal Abodin opvolgde. Bajang ullah = schaduwe Gods, zie 74.

43. Met koning Hajoer schijnt Deyalo bedoeld te zijn; deze was zes jaren oud toen hij op den troon kwam en werd vergeven toen hij den mondigen leeftijd bereikte.

44. Hairoel Djamiel schijnt koning Hair te wezen die in 1535 regeerde; van zijne voorgangers Bohejat en Tabaridji wordt hier niets vermeld, ook niet dat Hair door de Portugezen vermoord, in stukken gehakt en ingezouten in zee geworpen is, waarom hij na zijn' dood *Gassi mahahoe*, d. i. zoute kost genoemd werd. Zie 74.

Koning Baab volgde zijn' vader op in 1565; hij stierf als gevangene der Portugezen op reis naar Goa en werd ook in stukken gezouten. Baab Ullah beteekent Poorte Gods; zijne moeder was eene Batjansche vrouw; de koning van Batjan Mohamad Alie was Baabs pleegvader.

45. Boki of ook geschreven Boekie beteekent prinses. Tidore wordt hier gespeld Todori. Het moge waar zijn dat deze mishandeling verbittering tegen Tidore heeft opgewekt bij het hof van Ternate, maar reeds veel vroeger waren die twee gedurig met elkaar in twist en de O.-I. Compagnie volgde de naar haar oordeel noodige staatkunde die verdeeldheid tusschen de twee voornaamste vorsten gaande te houden om daardoor veiligheid der nederzetting te waarborgen die anders tegen de vereende krachten der twee rijken niet bestand zou geweest zijn. Zoo schreven o. a. de bewindvoerders te Ternate in eenen brief van 29 Maart 1754 over een voorgenomen huwelijk tusschen leden der verschillende hoven, dat deze drie (Ternate, Tidore en Batjan) daardoor „in eene al te naauwe band van vriend- en bloedverwantschap zouden weesen gebragt die 's Compagnies belangen (dewelke in de kalmte van deese rustige en vreedige dagen in eene genoegsaame verseekering is) bij opkooming van eenen stormwint van vijanden van buyten off geene duur-

saame vriendschap van binnen in gevaar van schipbreuk soude konnen brengen, overmits het by deese regeering als een poinct van uyterste aangelegentheyd aangemerkt wordt de balance soodanig te houden, dat deese vorsten onder den anderen tot geene openbaare vyandschap komen te vervallen en ook niet toelaaten, dat sy tot eene al te naauwe vriendschap koomen."

46. Dit beteekent dat die moeder geen prinses maar eene vrouw uit het volk was.

47. Een koning Said Aldin heeft te Ternate niet geregeerd, hier zal bedoeld zijn Said Berkat, beteekenende de getuige des zegens; hij is zoon van koning Baab en kwam in 1584 ten troon; in 1599 kwamen de eerste Hollanders in zijn rijk onder van Warwijk. In den Maleischen tekst worden orang Ispanjol en Kastella genoemd wat echter beide Spanjaarden moet begrepen worden; het zou ook Portugezen kunnen zijn, maar Kastella blijkt uit het geheele stuk, ook later toen geen Portugezen meer kwamen, Kastilianen of Spanjaarden te beteekenen.

Sahoe, waarhenen Said Aldin vluchtte, is een district op de noordwestkust van Halmahera, iets noordelijker dan de bocht van Djailolo; deze geheele geschiedenis bewijst dat met Said Aldin, Said Berkat bedoeld wordt; deze is inderdaad gevlucht en door de Spanjaarden overgehaald tot terugkeer naar Ternate, waarna zij hem naar Manilla voerden. Kitjil Hamdja zal koning Hamza wezen, kleinzoon van koning Hair; hij werd in zijne jeugd naar Manilla gevoerd en aldaar tot het Christelijk geloof gebracht dat hij later weder verwisselde voor Mahomed's leer.

De overtocht naar Manilla geschiedde in een galei zoo als de Ternataansche tekst noemt *galija*, waarvoor in het Maleisch geen woord geplaatst is.

De hier genoemde Sengadji's zijn hem waarschijnlijk van Ternate in zijn vlucht naar Sahoe gevolgd. Ngofakiaha is eene negorij op Makian, Gita op de zuidwestkust van Halmahera, Gamkonora op de noordkust van Halmahera.

48. Modafar, jongste zoon van Said Berkat was in 1606 bij zijne troonsbeklimming 10 jaren oud; zijne oudere broeders zijn nooit op den troon geweest; prins Hidajat was onderkoning tot 1611 in welk jaar Modafar zelf de teugels van de regeering in handen nam.

49. Hirie is een eiland zeer nabij de noordelijke kust van Ternate en onbewoond.

50. Majau en Tijfore zijn twee eilanden westelijk van

Ternate en worden meer genaamd Batang doea; ze zijn onbewoond.

58. In het Maleisch wordt hier *schepper*, in het Ternataansch *masekeper* gebruikt voor schipper. Kajoe lawan zal wezen kajoe koelit lawan, cinnamomum comphoratum Bl. Nat. familie der Laurinaea. De bladeren en schors zijn zeer aromatisch en bevatten een vluchtige olie, welke eenigszins kamferachtig naar nootmuskaat riekt, zie No. 4599 van Dr. Filet's kruidkundig woordenboek. De koelit lawan olie wordt te Ambon gestookt; uitwendig bij koliek of bij rhumatiek is deze olie een bewezen goed middel. Maar kajoe lawan zou hier ook kunnen beteekenen kruidnagelhout of kruidnagelen; in den Maleischen tekst staat *kajoe lawan*, in het Ternataansch *boewa lawa*, het eene zou zijn lawanhout en het andere lawan vruchten. Djainal Abodin werd op Java genoemd radja *bulawa*, hetgeen beteekent koning der kruidnagelen.

52. Met het uitspreiden van een tapijt (in 't maleisch elkatif genoemd, dat Portugeesch is; in 't Ternataansche geen woord daarvoor aangetroffen) wordt bedoeld zij goed ontvangen en onthaald werden bij de Hollanders.

53. Kota baroe op Ternate vertoont nog overblijfselen van versterking; Roem is een kampong op Tidore's westkust; Tjoebo een inham op Tidore's noordkust. Wat de woorden van den Hollander tegen de Spanjaarden beteekenen is niet duidelijk; eene andere overzetting is daarin vergeefs gezocht.

54. Wahir wordt afwisselend Waihir en Wahir in dit stuk gespeld. Kastella Oranje kan hier geen andere beteekenis hebben als kasteel = fort; dit fort Oranje thans nog bestaande is in 1607 door de Hollanders gebouwd en heette eerst Malajoe. De woorden „itoe moelaij moelaij daoelo oelo poengol nama Amaralfolamin" zijn vrij vertaald.

De admiraal Cornelis Matelief was in het begin der 17e eeuw te Ternate, de predikant Valentijn meer dan een eeuw later.

55. Kajoa is een eiland tusschen Makian en Batjan; de opnoeming dezer twee namen Kajoa Ketjil en Makian dadelijk na de mededeeling dat Halmahera tot Ternate gebracht was en gevolgd door de vermelding dat „goenong Makian", waarmede het eiland van dien naam bedoeld moet wezen, doet vermoeden dat Kajoa Kitjil en Makian plaatsjes waren op Halmahera waar uitgewekenen van die eilanden woonden, daardoor wordt ook begrijpelijk dat de sengadji van Makian met den koning Madafar naar Ternate terugkeerde zoo als eenige regels te voren vermeld

is, waarmede de sengadji of het hoofd dezer uitgeweken Makianners zal bedoeld zijn. Makian werd pas veroverd door koning Sjah Alam in 1332 en niet door Tjitjo die in 1257 regeerde.

56. Koning Manlarsaha of Mandarsjah was ook genaamd Kaitjili Tahoebo; hij kwam op den troon in 1648; zijn voorganger was koning Hamza.

57, Koning Said Fatahoellah is meer bekend onder den naam Toloko; hij was zoon van koning Amsterdam en regeerde van 1691 tot 8 December 1714. Sehe is blijkbaar dezelfde als koning Radja Laut; de namen der kinderen komen daarmede overeen, namelijk: koning Alalodin = koding Oudshoorn, koning Sahmardan, koning Djalalodin = koning Zwaardekroon en koning Arumsaha = Aroemsjah. Koning Radja Laut (Sehe) regeerde van 1714 tot 8 December 1751, koning Oudshoorn van 17 Januarij 1752 tot 24 Augustus 1754, koning Sahmardan werd 31 December 1754 benoemd; tot wanneer hij regeerde en op welk tijdstip zijn opvolger Zwaardekroon het bestuur aanvaardde en nederlegde, is niet duidelijk; de opvolger van dezen laatste, koning Aroem Sjah, regeerde reeds in 1776; hij werd in 1793 opgevolgd door zijn oudsten zoon, koning Achraal, van wien in deze opsomming zelfs de naam niet genoemd is. Nadat koning Achraal in 1796 gevankelijk naar Batavia was gevoerd, kwam sultan Sarkan den 27 April 1796 ten troon; hij was zoon van Zwaardekroon.

58. Tomboekoe gelegen op de oostkust van Celebes behoorde toen reeds tot de onderhoorigheden van Ternate; ook thans nog trekt de sultan eenige voordeelen van daar.

Kitjil Kodja, zoon van kapitein laut Rete, is kleinzoon van kapitein laut Alie. Kodja werd kapitein laut bij koning Said Fatahoellah alias Teloko, zoo als uit volgende bladzijden blijkt.

Oetoessan is een afgezant uit het Ternataansche rijk en doorgaans van Ternate geboren, die op plaatsen buiten het eiland Ternate gezonden wordt om toezicht te houden over de aldaar aangestelde plaatselijke hoofden.

Bantoela is vertaald in mandje; de rijst die na den oogst voor den sultan wordt afgezonderd, wordt voor een deel verpakt in mandjes van pandanblåren in allerlei vormen vervaardigd: vogels, scheepjes, huizen en meer figuren worden daarbij gevonden; waarschijnlijk zijn dit bantoela.

59. Dit kan de oorsprong wezen der thans nog ter hoofdplaats Ternate wonende zich noemende Makassaren die in af-

zonderlijke kampong naast het fort Oranje wonen en onder een eigen hoofd staan die den titel van kapitein voert.

60. Santosa is eene badplaats nabij den Kraton op Ternate; het water komt uit eene iets hooger gelegene wel en verzamelt zich in eene kom die niet veel grooter is dan eene groote badkuip en door rotssteenen ingesloten; daardoor is het onmogelijk dat er golven ontstaan; het water van Santosa wordt gezegd versterkend te wezen voor zieken, is zeer rein en koud, om welke laatste eigenschappen sommige Europeesche dames op Ternate wel eens de gunst vragen daar te mogen baden.

61. Een zonderling zeer huisselijk en weinig smakelijk verhaal. Er werden uit het vaartuig vier zonneschermen ontscheept en nog meer zaken die echter in den Maleischen tekst niet vermeld worden. — De koning van Ternate schijnt inderdaad vroeger vier zonneschermen te hebben gevoerd; tegenwoordig gebruikt hij er zelden vier te gelijk; de beteekenis met dit viertal zou wezen de overwinning van vier koningen of ook wel hun aller koninklijke afkomst uit vier eijeren van een draak, zooals boven beschreven is.

De woorden *guruw Ternate en ondermeester* zoo als in 't Maleisch staat wat in het Ternataansch *makalifa* genoemd wordt, met hetgeen er bij staat, zijn niet begrepen voor de vertaling.

De naam fort Djandji is te voren reeds vermeld; te Fitoe zijn eenige steenen fondamenten die aan de vroegere gebouwen of versterkingen doen denken.

62. Alleen van dezen koning Modafar wordt de begrafenis beschreven; wat de namen zijn der verschillende voorwerpen die achter het lijk gedragen worden, heeft de vertaler niet kunnen oplossen. In een Staatsblad van 1859 is het ceremoniëel bij begrafenis des sultans beschreven; daarin worden een waterkan, kom, siridoos, 's konings hoed en meer zaken genoemd, doch deze komen in namen niet overeen met hetgeen hier verhaald wordt; *dastar* zou met hoofddoek en *talakin* zou met gebed of lijkrede vertaald kunnen worden; ieder kreeg wat van die nagedragen zaken, de hoofddoek voor den hatib (priester), de handdoek voor degenen die het lijk gewasschen hadden. Vertaler heeft te Ternate en ook te Tidore de begrafenis van een' sultan bijgewoond; er werden toen ook allerlei zaken achter het lijk gedragen, gebeden opgezegd door een groot aantal priesters, lijkdienst in den tempel gehouden, muzijk gemaakt en geschreeuw en getier van een ontelbare hoop volks, kortom eene

onbeschrijfelijke wanorde die vooral op Tidore weinig plechtig, maar ergerlijk was.

63. Deze opnoeming van allerlei plaatsen is te onduidelijk voor overzetting; een blik op de kaart met vergelijking der hier bij elkander genoemde namen van plaatsen die buiten elkaar's zicht liggen, maakt het nog meer onbegrijpelijk, b. v. Hirie een eiland nabij de noordkust van Ternate met Kauw op de oostkust van Halmahera en andere.

Mabatij schijnt grens te beteekenen, maar dan zijn in sommige richtingen meer dan één grens aangewezen. Ambon Tia verder genaamd Ambon Tai is in den Ternataanschen tekst Jaba geschreven. Boano is het op de meeste kaarten genoemde Bonoa, een eiland benoorden West Ceram.

64. Ceram is de meest gebruikelijke spelling voor het eiland door den schrijver Serang genoemd; bij de Mahomedaansche negorij's hoofden op de noordkust wordt het meest geschreven سرم en bij die op de oostkust سرغ. Op het westelijk deel van Ceram is de heerschappij van Ternate vroeger erkend geweest hetgeen later door oorlogsrecht aan de Compagnie kwam. Op de Aroe eilanden heeft Ternate's gezag niet veel beteekenis; reeds in de 16e eeuw had de Compagnie contracten met de Aroesche hoofden gesloten. Oost Ceram erkende vroeger de heerschappij van Tidore; sultan Djamaloedin was de laatste vorst van Tidore dien Ceram nog tot zijn rijk konde tellen, maar hij was niets meer als leenheer ten gevolge van het aan zijne voorzaten in 1700 door de Compagnie gegeven leenrecht; hij heeft voor altoos van dat recht afstand gedaan bij een contract in Juni 1768 met den gouverneur Munnik gesloten, waarvoor de extirpatiepenningen (geld tot vergoeding voor de uitroeiing der specerijen) met drie honderd rijksdaalders verhoogd werden. Dezelfde sultan vraagde bij brief van 4 Augustus 1768 hem dat land na twintig jaren terug te geven, waarop de regeering bij brief van 31 December 1768 antwoordde dat die afstand voor altoos geschied was en tot onderling best stand diende te houden. In 1804 bij gelegenheid dat een nieuw tractaat zou gesloten worden met sultan Amiroedin, ook bekend als Noekoe, beweerde deze dat de afstand van Ceram in der tijd geschied was voor den tijd van veertien jaren om daarna te worden teruggegeven en weigerde dien afstand bij het nieuwe tractaat te bevestigen; korten tijd na de daarover gevoerde correspondentie was deze sultan in opstand tegen het Gouvernement en heeft met de Engelschen

zeer vele moeielijkheden aan het bestuur te Ternate gegeven, te breedvoerig om hier te vermelden. Zooveel is zeker dat tegenwoordig geen der Moluksche rijken eenig gezag hoe ook genaamd op Ceram doet gelden.

65. Een vadem, de gewone lengtemaat op die plaatsen, kan gesteld worden op zes rijnl. voeten, eer minder dan meer; op $5 \times 15 \times 6 = 450 \square$ voeten ruimte zou voor drie honderd menschen eene benaauwde plaats wezen, maar dergelijke praauwen hebben breede uitleggers of vlerken waarop twee soms drie rijen roeiers zitten.

66. Het woord *Compagnie* begint hier plaats te maken voor *Gouvernement*, gelijk ook *koning* enkele malen verandert in *sultan*; *marser* en *batilion* zoo als in 't Maleisch staat en geen opheldering behoeft is in het Ternataansch geschreven *imarsi sima batilion*.

67. Rete is zoon van kapitein laut Alie; welk fort boven Santosa bedoeld wordt, waaruit hij schieten kon in een der Gouvernementsforten is niet op te helderen.

68. *Pidjitten* is wrijven en knijpen van vermoeide of zieke ledematen, bijzonder armen en beenen.

Koning Amsterdam is in 1681 naar Batavia gezonden door den Gouverneur Padbrugge. Bij tractaat van 16 Mei 1683 te Batavia gesloten werd hij in het bestuur van het rijk hersteld, doch als leenman van de Compagnie, niet meer als souvereine vorst.

69. Eene andere overzetting van dit verhaal in begrijpelijken zin is vruchteloos beproefd.

70. Saidaldin of Said Berkat is gevankelijk naar Manilla gevoerd en niet teruggekomen. Modafar is in zijne plaats koning van Ternate geworden, na dezen kwam Hamza of Hamdja ten troon in 1627; hij was vroeger te Manilla geweest en aldaar Christen geworden; later ging hij weder over tot de Mahomedaansche Godsdienst; hij was niet, zoo als hier vermeld is, broeder van Said Berkat, maar diens neef; Said Berkat was zoon van koning Baab en Hamdja zoon van den broeder van Baab, Kitjil Toelon genaamd.

koi, in den Ternataanschen tekst *ngana*, waarschijnlijk willende bedoelen het Javaansche *kowee*: op vorige bladzijden wordt *ngana* en *ngoni* gebruikt hetgeen de algemeene spraakwijze is op Ternate en omstreken en ook in de Minahassa; *kau* verbastering van het Makassaarsche *angkau* wordt enkele malen gehoord, maar als onbeleefd aangemerkt. *Koi brat* is niet begrepen.

Fort Kastella voor Kota Kastella zou ook geschreven kunnen worden Spaansch fort en kan het kasteel Gammalama beteekenen, dat op de Zuidoostkust van het eiland lag; van daar naar Laboea, een kampong te Ternate, kan de koers langs de westkust van het eiland genomen zijn om op de noordkust te komen, waar vermoedelijk Laboea in de nabijheid van Soelatakomi lag, zooals uit de volgende regels mag worden opgemaakt, maar hetzij langs west- of langs oostzijde naar die plaats gaande, volgde hij altijd de richting van zuid naar noord en dus het tegenovergestelde van hetgeen Said Berkat hem had aanbevolen tenzij *atas* en *bawa* nog andere beteekenis hebben dan bij 29 beschreven.

Volgens Valentijn was Hamdja reeds vóór den dood van Madafar terug te Ternate en liet hij zich bij het openvallen van den troon ten spoedigste zonder voorkennis van de landvoogden en van vele hoofden kroonen om daardoor eene andere regeeringspartij te voorkomen die den kapitein laut Alie boven hem verkoos.

71. Kapitein laut Alie was jongere broeder van koning Hamdja en niet deze zijn *adek* zooals hier beweerd wordt. Zie bl. 62.

72. Mandarsjah is de in de geschiedenis meest bekende spelling; in dit schriftuur wordt hij Mandarsaha vroeger Manlarsaha genoemd; hij droeg ook den naam Kitjil Tahoebo. Zie 56.

73. De kapitein laut Alie, zooals boven gezegd, zoon van Toelon en kleinzoon van koning Hair, is een belangrijke persoon in de zeetochten en oorlogen van Ternate; in de volgende bladzijden wordt een langdurige reis van hem beschreven. Valentijn verhaalt dat hij zoo ongemeen rad en dapper was dat hij menigmaal met schild en zwaard in de vlucht over het hoofd zijner vijanden gesprongen zijnde, in denzelfden sprong dat hoofd medegenomen heeft.

74. Deze Bajarol Sierulah is koning Bajang Ullah die in 1500 ten troon kwam en in 1522 door vergif om het leven gebracht is; de schrijver keert dus weder terug naar een vroeger tijdvak gelijk hij hierboven met Hamdja en meermalen deed.

Koning Bajang Ullah liet volgens Valentijn zestien zoons na; van de namen, die hij opnoemt, komen er eenige overeen met de hiergenoemde; Doekolamo hier als opvolger van zijn' vader genoemd is nooit onder de koningen opgenomen; Dajaloe vroeger genaamd als Hajoer (zie bij 43) werd, nog minderjarig zijnde, vergeven; zijn jongere broeder Bohejat, hier Bahity,

volgde hem op in 1531; van de hier genoemde kwaal van dezen koning — wat die moge geweest zijn, is niet duidelijk — is bij Valentijn noch elders iets gezegd; de reden zijner vervanging door Tabiridji dat in 1533 geschiedde, is dat deze laatste hem verjaagd heeft naar Tidore. Niet onder Tabiridji maar onder Dajaloe kwamen de Spanjaarden in 1522; de Portugezen waren er reeds in 1515 tijdens koning Bajang Ullah. Noch Debrisie noch Deruies zijn als koningen van Ternate bekend. Tabiridji werd opgevolgd door Hair in 1535 (zie 44). Deze wordt hier genoemd Haijoer, hetgeen moet wezen Hairoel Djamiel; er heerscht eenige verwarring in de namen; koning Hair is inderdaad naar Goa geweest en teruggekomen, later vermoord. Tabiridji is naar Goa gevoerd niet door de Spanjaarden, maar door de Portugezen; de woorden *orang Kastella* hebben in dit schriftuur de dubbele beteekenis van Spanjaarden (Kastilianen) en Portugezen.

75. De dwaasheden in deze reisbeschrijving zijn vruchteloos beproefd duidelijker over te brengen; de onvertaald gebleven woorden *haie besie poenja anakh lakie lakie kloewar* schijnen te beduiden dat een kind geboren werd; *haie besie* in het Ternataansch en Maleisch hetzelfde geschreven, komt overeen met het eenige regels te voren in het Ternataansch genoemde *ahie besie*, waarvoor in het Maleisch *kulie besie* staat; huid of vel in het Maleisch *koelit* is in het Ternataansch *ahie*.

Ngongarie beteekent jongen, zoodat het kind genaamd werd de jongen Goa.

76. Van de koningen van Tidore zijn de namen niet zoo goed bekend als van die van Ternate; wie op Tidore in de tweede helft der 16e eeuw regeerde en wie Mamalo was, kan niet worden opgegeven. *Tahatie* of pasir *Tahatie*, waarhenen de koning voor „pilisier" ging, kan een plaatsje zijn op Tidore's noordkust, thans *pasir poeti* genaamd, tegenover Ternate, waar vroeger huizen gestaan hebben en waar de zee zeer vischrijk zou zijn.

Een oorlog van de Spanjaarden tijdens koning Gapij Bagoena is moeielijk te gelooven daar Gapij Bagoena I regeerde van 1372 tot 1377 en Gapij Bagoena II van 1422 tot 1465 en de Spanjaarden veel later gekomen zijn. Met dezen Gapij Bagoena is een ander bedoeld. Zie 40.

77. Koperen harnas werd toenmaals in de oorlogen gebruikt en tegenwoordig worden nog onder de sultan's soldaten enkele

zulke harnassen en helmen gevonden, die waarschijnlijk in der tijd op de Europeanen bemeesterd zijn.

Het is niet duidelijk of de getallen betrekking hebben op de prauwen of op de opvarenden; het laatste is het meest waarschijnlijke; er zijn korra korra's, vooral voor zulke uitgestrekte reizen als waarvan hier sprake is, die veertig en meer opvarenden voeren; het is bijna niet te denken dat zooveel duizende menschen tegelijk konden verkregen worden, maar moeten de getallen gelden voor de opvarenden, dan is de macht niet zeer aanzienlijk en zou korra korra eer in het enkelvoud dan in het meervoud dienen gesteld te worden.

78. Welk soort lijnwaad door *kain lipa*, op volgende bladzijden *sarong lipa* genoemd, verstaan wordt, kan niet worden opgehelderd evenmin wat *sadaridji bomba* zijn, dat denkelijk ook een lijnwaad soort is; een kodi bevat twintig stuks.

79. Tiboroe was een koningrijk op de oostkust van Celebes; een zonderlinge vraag voor een' vlootvoogd die op expeditie is, naar het aanwezen van een onderwijzer informerende.

Voor koning Baab werd een tanda (gewone benaming voor zulke opbrengsten van onderhoorigen) gevraagd, maar koning Mandarsjah was reeds op den troon en had Alie uitgezonden.

80. Laboean Ternate is zeker een ankerplaats nabij de negorij, waar de Ternataansche vaartuigen aanvankelijk blijven liggen om zich vooraf van den toestand ter plaatse waar zij heengaan, te vergewissen, een soort van verkenningspunt gelijk op meer eilanden in de Molukken gevonden wordt; verzekerd zijnde van goede ontvangst, ging Alie met zijne vloot naar binnen.

81. Hetgeen hier verhaald wordt is volslagen wartaal; zelfs bij verandering van de vermoedelijk verkeerde namen is vruchteloos beproefd er iets verstaanbaars van te maken; uit volgende bladzijden blijkt dat Boni geholpen was in den oorlog tegen Goa, doch ook dit geeft geen opheldering.

82. Het debarkement te Boni en de overwinning van Goa volgen hier spoedig op elkander en de laatste schijnt gemakkelijk verkregen te zijn; daden van onderwerping van Goa zijn verder niet beschreven. De verder volgende onsmakelijke geschiedenis, waarvan de laatste woorden in het geheel niet begrepen en onvertaald zijn, wordt op latere bladzijden als de vloot te Ternate is teruggekeerd, nog eens herinnerd.

83. Uit het vervolg van dit verhaal blijkt dat kapitein laut Alie op de hem afgestane landen naar behooren ontvangen en

erkend werd; waar die landen gelegen zijn, is niet duidelijk. Indie doet denken aan Ende omdat Mangaraij op Floris in de nabijheid daarvan ligt; Pandaij kan daar wellicht ook liggen, maar als de reisroute in behoorlijke volgorde is beschreven, dan zou de vloot zonderling heen en weer gevaren hebben, namelijk van Boni naar Ende enz., terug naar Bouton, Tomboekoe, Bangai en Soela om van daar naar Ternate te gaan.

84. *rompo fartago* is onvertaald gebleven; denkelijk is het een soort groente, in het Ternataansch staat *simagofo fartago; gofo* is gras, *sima* een bij vele zelfstandige naamwoorden gevonden prefix.

In Indie en Pandaij gebruikt de kapitein laut Alie in zijne toespraak het persoonlijk voornaamwoord *ngonie* en te Mangaraij *koi* (kowé).

lenso, doek is Spaansch, gelijk zeer veel woorden in de Molukken gebruikt wordende, van Spaanschen of Portugeschen oorsprong zijn.

85. Het gezang bij de aankomst te Tomboeko is niet in het Maleisch gesteld en ook niet in het Nederlandsch overgebracht.

86. *Kabila* is de naam van een doos die van pandanblåren (Pandanus repens. Rumph) vervaardigd, van binnen met wit katoen bekleed en van buiten met mika versierd wordt; deze soms fraaie doozen in allerlei grootte en vorm worden gewoonlijk als geschenk voor den sultan bestemd; minder fraaie en niet bekleed, zijn bij elken inlander in gebruik. Ook het hier genoemde ijzerwerk wordt nu nog jaarlijks bij de opbrengsten van die landen aan den sultan gebracht.

Van verscheidene plaatsen op deze reis is vermeld dat voor voeding en onderhoud van dit prauwvolk gezorgd werd; dit is eene verplichting ook nu nog bestaande, dat de negorij waar de sultan of iemand zijnentwege tijdelijk verblijf houdt, voorziet in hetgeen noodig is voor de bemanning der vaartuigen.

87. *tanang of tanam beloe* is het plaatsen van een staak in zee nabij den oever waaraan de vaartuigen worden vastgelegd, het kan genaamd worden ten anker komen.

88. Aan Bangais geschenken vielen bijzondere onderscheidingen ten deel, maar het raadselachtig geschenk door Tapalaija malamo in een mandje gebracht, erlangde van den koning de grootste belooning.

89. *tahie fal* zal het touw zijn waaraan het zeil wordt opgeheschen zooals op schepen marseval, bramval aan marszeil en

bramzeil. Zie over zulk wegroeien van een eiland ook het verhaal op bladz. 60. Omtreeks welken tijd Sambonangan tot Ternate gekomen is, blijkt niet met zekerheid; de Soela's behoorden eerst tot Batjan; vóór dat Batjan het eerste tractaat met de O. I. Compagnie sloot den 10 December 1609, werden de Soela's in tweeën verdeeld en de helft aan Ternate afgestaan als gift aan Baab die pleegzoon was van koning Mohamad Alie van Batjan vader van koning Alawaddin. Bij den dood van koning Dano Kolano ook genaamd Mohamad Sahoedin die den 12 October 1742 ten troon gekomen was, empareerde Ternate zich van geheel Soela.

Soela Bessi heeft de kampongs Falauw, Kabauw, Fatahoi, Telaga, Bega, Ipa, Fakere, Fagoede, Fatse en Kai; de kampongs op Soela taliabo zijn Wojo, Tonghaja, Singa, Liktobo, Kabioe, Lede, Samade, Made.

Soela Mangole is het grootste doch het minste bevolkt; de kampongs zijn Malibufo, Fakuwewe en Kaliboti.

90. Een *paloedi* weegt dertig *kati*, een *protjo* veertig *kati*, een *gantang* vijf *kati*; een *kati* staat gelijk een en een kwart Amsterdamsch pond.

91. Omtrent deze koningen (zie 57 enz.) moge nog het volgende tot opheldering dienen. Koning Radja Laut was de zoon van koning Toloko; hij kwam in 1714 ten troon, noemde zich Amir Iskandar Dzoel Carnaini Safioedin kitjil Radja Laut, overleed 8 December 1751, juist 37 jaren na zijnen voorganger, de schrijver noemt echter eene regeering van 37 jaren niet lang.

Met koning Alalodin zal Oudshoorn bedoeld zijn; hij was zoon van koning Radja Laut, aanvaardde het bestuur den 17 Januari 1752 en noemde zich Padoeka Sri Sultan Bianajet Allahil Malikil Maanani Alaoedin Mantsjoer Saha Kitjil Aijan Saha van Oudshoorn; hij overleed den 24 Augustus 1754; zijn broeder Sahmardan volgde hem op; zijne benoeming door Gouverneur-Generaal en raden van Indie dagteekent van 31 December 1754; gedurende zijn bestuur — verhaalt de schrijver — is de vuurberg Makian in werking geweest; de oudst bekende eruptie van den berg is van 1646, de laatste den 30 December 1861 na ruim 80 jaren rust; de verwoesting was toen zeer groot, het geheele eiland was onder asch en steenen bedolven; een paar duizend menschen zijn daarbij omgekomen zoowel op het eiland als op zee naar elders vluchtende; te Ambon dat circa zestig mijlen zuidelijker ligt werd het gebulder uit

den berg gehoord; te Ternate was op den middag de duisternis door neervallende asch erger dan in den donkersten nacht; er werd verhaald dat eenige dagen vóór de uitbarsting het water in de putten op Makian hoe langer hoe warmer werd en dat plaatselijk hevige aardbevingen gevoeld waren. Voor dergelijke natuurverschijnselen weet de inlander of liever Mahomedaan steeds een oorzaak te noemen; zoo werd ook hier de schuld gegeven aan een priester die in ongeoorloofde gemeenschap met zijne dochter zou geleefd hebben. Een jaar of vijf na deze zeer hevige uitbarsting vertoonde Makian zich weder van het strand tot den top begroeid, echter in anderen vorm, hebbende thans drie toppen waar vroeger slechts een spitse piek was.

Na Sahmardan kwam zijn broeder, koning Zwaardekroon ten troon; van hem is zeer weinig bekend; in dit verhaal wordt alleen vermeld dat de berg te Ternate vuur uitwierp dat te Kolaba neerviel; dit zal gebeurd zijn in 1770 en Kolaba thans den naam dragen van verbrande hoek; die uitbarsting moet ook zeer hevig en langdurig geweest zijn; men dacht, schreven de gezachhebbers aldaar, dat het aardrijk zich van deszelfs grondvesten wilde losscheuren. Ternate's laatste hevige uitbarsting is van Augustus 1871.

Koning Aroem sjah of Hinoen sjah, broeder van Zwaardekroon kwam ten troon in 1775; hij noemde zich Padoeka Sri maha tuhan sultan Ichtirasoel Rachman Wahoewa Said Doena Alimoedin Sjah Kitjil Chairoen Sjah, welken naam hij een jaar later met nog eenige woorden verlengde.

Na hem kwam zijn zoon Achraal in 1793 ten troon; hij noemde zich Padoeka Sri Maha tuhan sultan Amiri Iskandar Malkil Moelkil Manoewaroes Saidikoel Moharoen Said Kitjil patra Aharal; hij werd den 26 April 1796 gevangen genomen; dit had plaats onder de volgende omstandigheden: het was in den voor Ternate benauwden tijd van het laatst der 18e eeuw; de Engelschen maakten zich meester van de bezittingen der O. I. Compagnie en bedreigden alle plaatsen; de Tidorezen gesteund door Engelschen gaven veel onrust aan de bestuurders op Ternate en nu werd vermoed dat op een trouw gedachten bondgenoot niet meer gerekend konde worden. In de vergadering van politie van 26 April 1796 onder voorzitterschap van den Gouverneur Johan Godfried Budach deelde deze mede dat de koning van Ternate het boos voornemen heeft opgevat de Engelschen te gaan inhalen en met hen tegen de Compagnie te

ageren, dat hij de Alfoeren te dien einde ook al heeft gewapend met 120 geslepen klewangs; de Ternataansche prins Benoe en de timmerman Abdul Meiteere hadden te dier zake verklaard dat zij bij het eindigen van den vastentijd bij den koning zijn verzocht geweest met al de grooten en prinsen om 's avonds daar te eten, dat zij na het nuttigen van thee en soopjes door den koning hoorden vragen aan de prinsen en grooten hoe zij zich zouden gedragen als de Engelsche vloot, die Ambon reeds had ingenomen, hier mocht komen; toen zij daarop geen antwoord gaven, zeide de koning voornemens te zijn met zijn korra korravloot de Engelschen te gaan ontvangen en herhaalde nu zijne vraag wat zij zouden doen. Niemand hierop antwoordende is de koning kwaad geworden en zeide het hem speet zijn soopjes en thee voor niet te hebben geschonken. De koning had werkelijk reeds blijken gegeven van zijne trouweloosheid doordien hij tegen 's Gouverneurs uitdrukkelijke order om op Ternate te blijven, met vaartuigen zonder 's Compagnie's vlag op den 18 April naar buiten is gegaan op de tijding dat twee schepen en een brik waren gezien, met zich nemende zijne muzikanten met trompetten en waldhoorns; het bericht van de verschijning van schepen bleek onjuist te zijn geweest; de koning zou verder voornemens wezen met vrouw en kinderen naar den overwal te gaan omdat nabij Sahoe vier schepen zouden kruisen hetgeen hij verbood den Hollanders te doen weten. De Gouverneur had daarom den Raad in stilte doen bijeenkomen om te beraadslagen wat men in deze critieke en gevaarlijke omstandigheden te doen had, om niet tegelijk door een' trouweloozen bondgenoot van binnen te worden aangetast, wanneer men met een' van buiten aankomenden vijand te doen mocht krijgen. Uit aanmerking dat men tot een spoedig besluit diende te komen en zonder tijdverzuim zijne booze voornemens te verijdelen, werd verstaan den koning door den secretaris Schoe (omdat Z. H. den translateur Wiggers niet wilde zien of spreken) te doen verzoeken dien avond bij den gouverneur te komen om eenige zaken te verhandelen die geen langer uitstel kunnen dulden en die door de voorgewende onpasselijkheid van Z. H. lang zijn verschoven. De secretaris Schoe kwam terug met de boodschap dat de koning liet weten onmogelijk te kunnen komen, vermits hij „een zeere wang en toon had„; dadelijk werd Schoe weder gezonden om audientie te vragen voor gecommitteerden; de koning dit bewilligd hebben-

de, gingen de kapitein J. G. W. Heinrich, hoofd der militie, en de onderkoopman en fiskaal D. J. van Dockum naar den vorst met last hem binnen te brengen in geval hij mocht weigeren goedschiks mede te gaan; deze gecommitteerden door een escorte militairen gevolgd, hebben zich bijzonder wel van deze commissie gekweten en den koning tegen wil en dank in zijn lange kabaai medegebracht, omdat men hem den tijd niet wilde laten zich te kleeden en te ontsnappen. Z. H. werd volgens gewoonte gerecipiëerd en na in de vergadering te zijn gezeten gaf de gouverneur hem te kennen welke vermoedens tegen hem waren ontstaan, waarop de koning alleen tot zijne verontschuldiging aanvoerde dat het hem ten laste gelegde onwaar was en hij naar de Engelsche schepen heeft willen gaan alleen om ze te bezien. Er werd toen besloten, „nademaal de trouwlooze bedrijven des konings zoo helder als het daglicht zijn”, hem van alle bestuur over het Ternataansche rijk te ontslaan, binnen het kasteel te arresteren en bij voorkomende goede gelegenheid ter dispositie van hunne HoogEdelheden naar Batavia te zenden, gelijk de arrestering dan ook zonder uitstel gevolg genomen heeft. Hij werd in de maand Mei 1796 naar Batavia gezonden met de pantjalang de Waker onder bevel van den kapitein ter zee D. van Wageningen; het vaartuig bleek in zeer slechten staat te zijn; den 21 Augustus kwam het zwaar beschadigd ter reede Menado; den 3 September werd van Ternate last gezonden, de reis zoodra mogelijk voort te zetten; hoe die reis verder is afgeloopen blijkt niet uit de geraadpleegde stukken, maar koning Achraal kwam niet te Batavia; hij overleed te Bangai.

In zeker opzicht beschouwd komt deze gevangenneming van een „trouweloos” genoemden koning niet geheel overeen met de goede trouw, maar men bedenke dat de bestuurders te Ternate inderdaad in „benaauwdheid” verkeerden; bedreigd door de Engelschen die Ambon reeds hadden bemeesterd, gedurig verontrust door de Tidorezen en vooral door den uitgeweken prins Noekoe die met rooversvloten overal verscheen en zich bij de Engelschen voegde; daarenboven een weinig talrijk garnizoen; gebrek aan amunitie, aan geld en aan levensmiddelen tot hongersnood toe, dit alles was waarlijk aanleiding genoeg om zich van een gevaarlijk geachten buurman te ontdoen, zij het ook door list of misleiding.

Koning Achraal heeft dus niet 15 jaren geregeerd zooals in dit schriftuur staat, maar slechts drie jaren.

In plaats van den gearresteerden vorst werd reeds daags daarna, den 27 April 1796, Sarkan tot koning verheven; hij was een zoon van koning Zwaardekroon. Gedurende zijn vierjarig bestuur werd Ternate door Engelschen en Tidorezen gedurig aangevallen en dikwerf zwaar benadeeld; hardnekkige gevechten werden telkens geleverd en de grootste vijand waartegen geworsteld moest worden, was het gebrek aan voedingsmiddelen; van koning Sarkan blijkt dat hij immer trouw bleef en hulp verschafte waar mogelijk was, maar hij was zwak in zijn bestuur en liet zich door de rijksgrooten overheerschen; te Ternate waren veel Alfoeren van Halmahera, die bij de vijandelijke aanvallen van veel nut en dienst waren; sago en rijst moesten voortdurend van Halmahera verkregen worden en hoewel daar gereed liggende, belemmerde de Tidoresche vloot den overvoer; koning Sarkan zond menigmaal vaartuigen daarhenen, soms met goeden uitslag en bezorgde op die wijze veel levensmiddelen die ook voor zijne onderhoorigen eene gewenschte zaak waren; zijne vaartuigen stonden evenzoo altijd ter beschikking om met de schepen der compagnie tegen de vijanden in het gevecht te gaan. (*)

(*) Van die moeielijke tijden en van de moedige verdediging is niet alles bewaard gebleven voor de historie; enkele feiten leven nog voort in de herinnering van ouden van dagen en de archieven van dien tijd hebben te weinig opgeteekend of zijn niet behoorlijk bewaard geworden. Ook dit maleische opstel bevat van deze latere tijden bijna niets en nog minder dan de onbeduidende mededeelingen van vroegere tijdvakken; de vertaler heeft vóór eenige jaren beproefd een aaneengeschakeld verhaal samen te stellen van de moeielijkheden in die dagen door Ternate beleefd, maar moest dien arbeid staken uit gemis aan voldoende gegevens en door de weinige hulp die hij ondervond bij zijne nasporingen; zoo onder anderen diende in de beschrijving te worden opgenomen de gevangenneming van den Gouverneur van Ternate Cransen door zijne ondergeschikten die daarna de bezitting aan de Engelsche overgaven; het archief te Ternate beschreef daarvan, dat na de weder in bezitname door de Nederlanders de originele stukken van onderzoek dezer gevangenneming met 's lands brik *de Avonturier* zijn opgezonden naar Batavia zonder daarvan copie aan te houden; hopende dat het archief ter algemeene Secretarie te Batavia die belangrijke papieren nog zou bezitten, verzocht de vertaler, toenmaals resident van Ternate zijnde, hem die stukken te willen afstaan voor eenigen tijd ter behandeling bij een historisch overzicht; het antwoord op dit verzoek luidde namens den Gouverneur-Generaal dat geen afgifte kan plaats hebben van geschreven bescheiden, maar dat na aangevraagd en bekomen binnenlandsch verlof naar Batavia aldaar onder behoorlijk toezicht inzage van het verlangde konde verkregen worden. Indien men in aanmerking neemt dat binnenlandsch verlof eene

Niettemin, zijne goede hoedanigheden konden hem het behoud van zijnen troon niet waarborgen; in de maand September 1800 nam de gouverneur Cranssen het grootste deel van het koninklijg gezag op zich; koning Sarkan had dit bij brief van den Gouverneur gevraagd, naar het schijnt zonder de rijksgrooten te raadplegen, en de Gouverneur achtte zich daartoe verplicht, omdat 's konings bevelen niet meer werden opgevolgd en hij door zijne onderdanen werd aangemerkt als de oorzaak van het verval van het Ternataansche rijk. Tot deze handeling had ook veel bijgedragen het verloren gaan van de kroon van den koning Dit voorwerp was bij den eersten aanval der Tidorezen, met toestemming van den Gouverneur Budach geborgen in een der woningen binnen het fort Oranje, waar ook Z. H. eenige dagen logeerde; na de wederverhuizing van den koning schijnt de kroon en meer bagage daar te zijn achtergelaten en werd het huis betrokken door mejufvrouw Burggraaf, schoonmoeder van den Gouverneur Budach; deze jufvrouw ging naar Java en met haar vertrek was ook het kistje, de kroon bevattende, verdwenen. Van deze verdwijning werden volksverhuizing, oorlog, ziekte en allerlei onheilen verwacht en dierhalve de zaak zeer ernstig behandeld. In eene vergadering van politie van 31 Maart 1800, bijgewoond door koning Sarkan, werd na eenige deliberatie besloten, dat een ieder die in ambtelijke functie was, met een eed zou verklaren, niet te weten waar de kroon is gebleven en beloven van elk naricht daaromtrent dadelijk kennis te geven. Die eed werd afgelegd door den Gouverneur Cranssen, al de leden van den Raad, officieren te land en ter zee, vele burgers, de hoofden der Makassaren en der Chinezen, voorts de koning, alle prinsen, rijksgrooten en hoofden; verder werd in alle huizen

---

gunst is en de reis van Ternate naar Batavia en terug alleen aan reiskosten zonder de kosten van verblijf, bij de duizend gulden kost, dan krijgt dit weinig welwillende antwoord meer de gedaante eener weigering. Bijzonder toevallig kwam kort daarop in het Tijdschrift van het Batav. Genoots. van Kunsten en Wetenschappen, deel XVI, afl. 6, een opstel: «I. W. Cranssen te Ternate 13 Sept. 1799—19 Junij 1801», van de hand van den heer de Roo, ambtenaar ter algemeene Secretarie; de belangrijkheid van dit opstel zou niet verloren hebben, indien daarin ware opgenomen hetgeen te Ternate bekend is van dien tijd. Nauwkeurige aanvulling en voortzetting dezer geschiedenis door den heer P. A. Leupe is te vinden in de Bijdragen van het Kon. Instit. voor taal-, land- en volkunde, 2e volgreeks, 8e deel 3e en 4e stuk en 3e volgreeks, 5e deel 3e stuk, beide zeer interessante bijdragen tot de kennis van dien tijd.

"exacte visitatie" gedaan, terwijl eindelijk nog een vaartuig werd afgezonden naar de bocht van Boeton om het schip *le Comte de Cobenzel*, waarop jufvrouw Burggraaf was, te achterhalen. Koning Sarkan noemde den sowohi of meubelbewaarder Abdulla als de hoofdoorzaak van het verlis der rijkskroon en het daardoor toegebracht affront aan het rijk; de rijksgrooten wisten geen straf evenredig aan zooveel verlies, dewijl dat hoofdsieraad altoos een dierbaar kleinood en de steun en glorie van het rijk bij alle onderdanen is geweest; de Secretaris werd ook van velerlei verkeerde handelingen beschuldigd; de rijksgrooten wilden beide hoofden verbannen en overleveren aan de Compagnie; eenige hoofden wilden bovendien den Secretaris de rechterhand doen afkappen en de Gouverneur Cranssen vond de zwaarste straf nog te licht; de sowohi en de Secretaris werden alle in arrest genomen en naar Batavia gezonden.

Of de kroon na al die beweging is teruggevonden, blijkt niet uit de geraadpleegde stukken, maar wel ontstond twijfel of dat "precieuse sieraad" waarlijk was ontvreemd, en vermoeden dat dit voorwerp aan de genoemde jufvrouw verpand was, hetgeen de koning uit vrees en schaamte niet durfde zeggen.

Na koning Sarkan is den 13 Mei 1801 op den troon gekomen koning Mahomad Jassim, zoon van koning Aroemsjah; hij noemde zich Padoeka Siri maha tuhan sultan Siradjoel Belaat Sjah Tadjil Holia Almokaram Amir Iskandar Djulaat Alimoedin Kitjili poetra Mohamad Jassim. — Van hem wordt vermeld dat hij zeer vreesachtig en wreed was en onder anderen den prins Schoonderwoert van honger te hebben laten sterven; gedurende zijn zesjarig bestuur bleven onrust en oorlog voortduren. In November 1806 is het den Ternatanen gelukt alle Tidoresche forten en sterkten te bemachtigen, hetgeen de geheele onderwerping van dat eiland ten gevolge had; aan de twee voornaamste krijgsoversten van de Ternataansche macht, majoor Koelaba en majoor Marsaole werden daarvoor bij brief van 24 Juni 1807 gezonden twee zilveren bandalierschilden, waarop een gouden leeuw en met gouden letters "Ternaats trouw" benevens twee paar gouden epauletten en twee complete uniformen. Ook een' sous lieutenant Pietersen was een jaar te voren een vergulde houwer benevens een epaulet en contra-epaulet gegeven voor zijn gedistingueerd en couragens gedrag in de actie met de Tidorezen op 11 December 1805, waarbij onder anderen is gesneuveld de Tidoresche prins majoor Ceylon, wiens dood —

naar het oordeel van den Gouverneur Cranssen — grooter en voordeeliger wordt beschouwd dan alle andere faveurs tot nog toe op Tidore behaald, dewijl die prins de dapperste en interprenantste was die onder de Tidorezen geëxisteerd heeft.

Te Roem, eene negorij op Tidore's westkust tegenover het op Ternate gelegen fort Kajoe mèrah, hebben de Tidorezen na dien oorlog slechts een korten tijd verblijf gehouden en verhuisden naar hunne vorige woonplaats, waartoe toestemming gegeven was bij een tractaat van 24 December 1810 gesloten met den Britschen majoor Henri Court.

Koning Mohamad Jassim overleed den 10 Maart 1807 en werd opgevolgd door zijn' broeder Mohamad Alie op den 16 Mei 1807; deze noemde zich Padoeka Sri sultan Saidul Biladi Siradjul Mulki Amiri Iskandar Bainal Baharain Wahoewa Hairoes Salihin Sjah Kaitjil Mohamad Alie. — Van af zijn bestuur dagteekent de betere verstandhouding tusschen de rijken Ternate en Tidore, die wel niet bijzonder vriendschappelijk, echter zonder rustverstoring bleef bestaan. — Deze koning bleef ook gedurende het bestuur der Engelschen op den troon en werd na zijn overlijden op 25 November 1824, den 25 December 1821 opgevolgd door zijn' broeder van der Parra in dit schrifttuur Mohamad Sarmoly genoemd; in de officieële stukken staat zijn naam geschreven Padoeka Sri Sultan Amiril Mumenin Is-Kandar Nasaroedin, hij overleed 11 October 1823 en werd opgevolgd door koning Mohamad Djin zoon van koning Mohamad Jassim; hij noemde zich Tadjul Moelki Amiroedin Iskandar Kaulani Sjats poetra Mohamad Djin; hij aanvaardde de regeering den 30 December 1823. Met zijn bestuur betoont de schrijver niet veel ingenomenheid, hoewel hij eene niet onaanzienlijke rijksbetrekking bekleedde; deze sultan of koning was ook niet zeer bemind; behalve dat hij alleen zijne kinderen en enkele gunstelingen bevoordeelde zooals in dit verhaal naar waarheid gezegd wordt, is hem ten laste gelegd dat hij grootere opbrengsten van zijne onderhoorigen vorderde dan de landsinstellingen voorschreven. Een gevolg daarvan was gedurig verzet, dan hier dan daar, in 1840 te Tomboekoe, in 1846 te Bangai; op Makian liep dit zoo erg dat het Gouvernement in 1848 tot handhaving van zijn gezag eene militaire expeditie daarhenen moest zenden; in 1855 moest de negorij Tobello door een oorlogschip bestraft worden wegens zeerooverijen; verder had de sultan in 1856 hulp van het Gouvernement noodig tot bestrij-

ding van Tomori, van welk landschap het leenrijkje Tomboekoe vijandelijkheden had te verduren, die de sultan niet in staat was met eigen krachten te bedwingen. De geschiedenis van prins Siko zooals die hier beschreven is, bevat waarheid; Siko en zijn oudere broeder Aboe Hair waren verbitterd door allerlei vervolgingen; Aboe Hair was rijksbestierder; beschuldigd van bloedschande, werd hij uit zijne betrekking ontslagen omstreeks 1825 en veroordeeld in den krater van den vulkaan te worden geworpen; de resident Neijs verhinderde dit vonnis uit te voeren. Het verkoopen („faudisi") van Siko's eigendommen zonder hem uitstel van betaling („pasensi") te geven is inderdaad gebeurd en wordt door den schrijver vermeld, omdat zulke zaken tot de zeldzaamheden behooren; zijne verbanning naar Malang geschiedde op aanzoek van den sultan; in een naamloozen brief werd aan den resident kennis gegeven dat de ontevredenheid onder het volk toenam door de steeds grooter wordende eischen en vorderingen van den sultan en zijne kinderen; deze brief werd opgeplakt aan de „pintoe besar" (hoofdingang of eigenlijk hoofdwacht bij den kraton) met last aan alle hoofden om naar den schrijver onderzoek te doen: Siko werd de schuldige genoemd en daarmede was zijn lot beslist; het Gouvernement maakte zijne ballingschap zeer weinig drukkend, gaf hem een ruim maandgeld tot onderhoud en liet hem in Mei 1864 teruggaan naar Ternate. Met Siko's verbanning had de ontevredenheid geen einde genomen; ongeveer een jaar daarna tijdens het bezoek te Ternate van den Gouverneur Generaal Duijmaer van Twist werden weder naamlooze brieven gevonden, hoofdzakelijk inhoudende een verzoek van het volk van Kolontjoetjoe om van de onderdrukkingen des sultans verlost te worden en naar hun land te mogen terugkeeren; gelukkig voor Siko dat hij afwezig was en dus moeielijk voor den schrijver gehouden konde worden; bij onderzoek bleek dat een Chinees die brieven had geschreven op verzoek van eenen der voornaamsten uit het volk van Kolontjoetjoe en de brief geenszins het verlangen uitdrukte der meesten, daar toch later bij volkomen gelaten vrijheid om te gaan waar zij willen, niemand is heengegaan; dit was te verwachten daar slechts zeer weinigen ooit te Kolontjoetjoe geweest en de meeste te Ternate geboren zijn. Ook op onderscheidene deelen van Halmahera ondervond sultan Mohamad Djin dat zijne bevelen niet altijd geëerbiedigd werden.

Daarentegen heeft hij het Gouvernement bijgestaan met groote

aantallen Alfoersche hulptroepen in den oorlog op Java in 1826 tot 1830 en in 1858 op Ceram; hij is met den toenmaligen sultan van Tidore Djeham Joesoef de eerste Moluksche vorst die met de ridderorde van den Nederlandschen leeuw begiftigd werd; dit geschenk was voor hen van meer waarde dan hetgeen gewoonlijk gegeven was, namelijk: lijnwaad, laken, koffij, suiker, soms een stuk zilverwerk en andere zaken; in Compagnie's tijd werd onder de geschenken ook gezonden eenige ponden snuiftabak.

Sultan Mohamad Djin bereikte een hoogen ouderdom, naar gissing niet ver van 90 jaren; na zijn overlijden werd, in afwachting dat een opvolger door het Gouvernement zou zijn benoemd, het bestuur waargenomen door de voornaamste rijksgrooten; om hen tegemoet te komen in eenige uitgaven die voor hun tijdelijk hoog standpunt mochten noodig zijn, werd aan hen uitgekeerd de geldsom die de sultan maandelijks uit 's lands kas ontvangt en ruim *f* 17000 's jaars bedraagt; zij noemen die betaling „doit moesong", hetgeen zou kunnen vertaald worden oogstgeld; de oorsprong dezer geldelijke uitkeering is vergoeding voor de op last der O. I. Compagnie gedane uitroeiing der specerijboomen.

Kapitein laut Mohamad Arsad volgde zijn' vader Mohamad Djin op den 30 Mei 1861; hij is in 1875 overleden; een troonsopvolger is zoover bekend nog niet aangewezen.

De vertaling van dit schriftuur kostte dikwerf moeite om iets verstaanbaars te geven; leesteekens heeft de schrijver niet gebruikt; in woordvoeging en spelling zelfs der eigennamen bestaat groote willekeur en inconsequentie; chronologische orde is er in het geheel niet in te vinden. Wat historische waarde betreft van dit opstel, die is zeer luttel; de schrijver heeft naar het schijnt een en ander vernomen en dit bij elkaar gevoegd, niet zonder zaken en personen te verwarren; volslagen wartaal onjuistheden en onbegrijpelijke zaken komen er meer dan eens voor.

Voor studie der Ternataansche taal kan het stuk eenige waarde hebben, maar aandachtige inzage doet zien dat ook in den Ternataanschen tekst wat woordvoeging betreft, geen vaste regel gevolgd is en dat voor hetzelfde woord in het Maleisch soms meer dan eene beteekenis wordt gevonden.

Tot opheldering heeft de vertaler deze aanteekeningen gesteld;

het daarin vermelde berust voornamelijk op herinneringen en mondelinge mededeelingen van vertrouwde personen, terwijl Valentijns bekende werk in veel zaken een goede wegwijzer was.

In de spelling der eigennamen is bij de vertaling het manuscript gevolgd; bij de aanteekeningen daarentegen de meest in gebruik zijnde schrijfwijze. Ook is in de vertaling het woord koning behouden, hoewel dit in de laatste halve eeuw minder gebruikt werd en plaats maakte voor sultan; zoo ook is, om de verwarring niet grooter te maken, het woord Kastella steeds vertaald in Spanjaarden, hoewel enkele malen daarmede Portugezen bedoeld kunnen zijn.

Meerdere bijzonderheden over Ternate en andere deelen van den Molukschen archipel, van vroegeren en lateren tijd, zouden aan deze aanteekeningen toegevoegd kunnen worden; het opstel zelf is daartoe te onvolledig en vele zaken van historischen en anderen aard mogen aanspraak maken op eene betere plaats dan in den vorm van aanteekeningen.

V. D. C.

AANHANGSEL.

Adapoen wachtu Toewan Djafar Sadek sampeij di Ternate bilangan tahon islam anam ratus ampat poeloh tiga anam harij deri boelan Muharam harinja isnen.

Dan lagie soltan Tjitjoe ada prang pada radja Besi deri sebab diorang boeno Ternate doewa orang artinja Batjan poenja tanah.

Dan Toewanani artinja Djailolo, ampoenja Radja namanja Ahmad, dija takot maka larij di tanah besar namanja Djawa tie kadarat masoek pada satu aijer namanja Lolo tahon toedjo ratus tiga poeloh satu, doewa harij derie boelan Safar harinja Salasa.

Dan Soeltan Djailolo namanja Doa bersamasama dengan soltan Madafar kaloewar di Ternate tahon sambilang ratus ampat satoe harij deri boelan Doelhadji harijnja arbah.

Dan Ternate dengan Todorie berprang itoe asal soltan Todorie namanja Mamolo, babinie soltan Ternate Said Aldin poenja soedara namanja boeki Randangagalo, komedijen makakaseh anjor dengan gotjefa tadampar ditanah besar pada satu tampat namanja Tasihu lantas orang Batjan dapat maka bawa dianja pada Radjanja Soeltan Muhamad Alij pada tahon dalapan ratus sambilang poelo lima, sapoeloh satoe harij derie belan Djomadil awal harinja kamies.

Dantatekala Toedori dan Ternate ada berprang soltan Noeko, dengan soeltan Ternate Muhamad Jasim pada tahon sariboe doewa ratus sapoelo dalapan, sapolo harij deri boelan Safar harinja salasa pada kotika itoe sekritaris namanja Muhamad, dan soewohij Abdoel Rahman kampong Tarngara, larie kasana di Toedorie bersawatu lagi berdirie prang pada Toewan Gouvernamet Walanda dan Ternate.

Dan Toewan soltan Muhamad Jasim, poenja anakh prins Muhamad Djen, mauw satoe parampoewan namanja Baie, tetapie bapanja tijada maoew, prens itoe bawa larie itoe parampuwan

di Todorie bersawatu berdiri prang dengan Ternate dan toewan Goevernamet Wolandah sahinga toewan soeltan dengan toewan Goevenur Willing membowat tempo menjoroh satu bangsa radja namanja Samail dan saorang anakh Ternate namanja Bisono dengan prahu kitjil satu kasana di Todorie ambil prens itoe dengan parampoewan bawa poelang di Ternate.

Soedah datang kamarie dija poenja Bapa minta pada toewan Goevernur Willing, dengan sakalijen Raat Raat soeroh boenoh itoe prens tetapie dija punja soedara prens Muhamad Hanafie minta ampon pada toewan Goevernoer dan kakanda soeltan Muhaman Jasim djadie tijada boeno kaseh doedok ares didalam roemah djoega sampeij soeltan Muhamad Alij baroe ankat dija djadi kapten leutenan sahinga soeltan Muhamad Sarmolij ba haroe boewat dija mendjadi Major.

Djadi toewan Prens itoe soedah nodah besie tijada boeleh sakalie kalie djadi soeltan tetapi toewan risident Neijs, dan sekritaris djogugu Muhamad Husain, diorang itoe toelong berdiriekan deri itoe per kara sampeij mendjadie soeltan pada tahon sariebu doewa ratus tiga poeloh sambilang, toedjo harij deri boelan Sahaban harijnja Salasa maka toetop segala pinto samoewanja orang orang hidop tijada baikh sampeij sakarang.

VERTALING VAN HET AANHANGSEL.

Djafar Sadek is te Ternate gekomen in het Mahomedaansche jaar 643 Maandag den 6e der maand Moharam.

Sultan Tjitjo voerde oorlog tegen den koning van Bési, omdat diens volk twee menschen van Ternate vermoord had...... (omdat Besie Batjan's eigendom is en zij daar gekomen waren?)

Toewanani beteekent Djailolo; de koning Achmad is uit vrees gevlucht (van Ternate) naar het groote land (Halmahera) ter plaatse genaamd Djawatie, aan wal komende in het water (baai of de rivier) lolo genaamd, Dinsdag den 2en der maand Safar 731.

Sultan Djailolo Doa genaamd is te zamen met sultan Madafar verhuisd naar Ternate, Woensdag den 1e Doelhadji 904.

Ternate en Tidore zijn in oorlog geraakt, omdat sultan van Tidore Mamolo gehuwd zijnde met Boki Randangagalo zuster van den sultan van Ternate Said Aldin, zijne vrouw op een

vlot liet wegdrijven: zij is op Halmahera aangespoeld ter plaatse genaamd Tasihu, alwaar menschen van Batjan haar vonden en bij hunnen koning sultan Mohamad Alie brachten, Donderdag den 11en Djoemadilawal 895.

Tijdens den oorlog tusschen Tidore en Ternate onder den sultan Noekoe en den Ternataanschen sultan Mohamad Jasim op Dinsdag den 10en Safar 1218 zijn de secretaris Mohamad en de Sowohi Abdul Rachman uit de kampong Tarangara naar Tidore gegaan om aldaar ook de wapens op te vatten tegen het Nederlandsche Gouvernement en Ternate.

Prins Mohamad Djin, zoon van sultan Mohamad Jasim, wilde eene vrouw hebben, Baie genaamd, wier vader dit niet toestond; hij ontvoerde haar naar Tidore alsof hij deel nam aan den oorlog tegen Ternate en het Nederlandsche Gouvernement, totdat de sultan en de Gouverneur Wieling ter geschikter tijd een lid der vorstelijke familie, Semail genaamd en een Ternataan Bisono met een kleine prauw naar Tidore zonden om dien prins en de vrouw naar Ternate terug te brengen.

Toen hij terug gekomen was, heeft zijn vader aan den Gouverneur en raadsleden gevraagd dien prins om het leven te doen brengen; maar zijn broeder prins Mohamad Hanafie (*) vroeg vergiffenis voor hem aan den Gouverneur en aan zijn ouderen broeder sultan Mohamad Jassim, zoodat Mohamad Djin niet gedood werd, maar huisarrest kreeg.

Onder sultan Mohamad Alie is hij pas kapitein laut geworden.

Er rustte dus een blaam op dien prins, waardoor hij nooit sultan konde worden, maar de resident Neijs en secretaris rijksbestierder Mohamad Husain hebben geholpen hem uit die zaak op te heffen, zoodat hij sultan werd op Dinsdag den 7en Sabar 1239.

Dierhalve werden alle deuren gesloten en leefde niemand meer in tevredenheid tot heden.

(*) Mohamad Hanafie was broeder van sultan Mohamad Jassim, en dus oom van Mohamad Djin.

RAPPORT OVER EEN ONDERZOEK NAAR DEN TOESTAND DER BATAVIASCHE GROOTE RIVIER NA DE AARDBEVING VAN DEN 5DEN JANUARI 1699.

De allerhevigste aardbeving, die in den nacht van den 4n op den 5n Januari 1699 Batavia teisterde, bracht zeer nadeelige gevolgen in den stand der rivier — waaraan deze stad gelegen is — te weeg. Wel werden er onmiddellijk na deze noodlottige gebeurtenis duizende arbeiders en verder alle beschikbare middelen in het werk gesteld om daarin verbetering te brengen; maar mocht dit ook al gelukken, voor zoover het de rivier, boven de stad gelegen, betrof, om die van het zwaar geboomte en ander houtwerk, waarin deze op verschillende plaatsen verstopt was, te zuiveren, minder gelukkig was men ten aanzien van den toestand der grachten en vaarwaters, die met modder en slik opgevuld bleven, en groot gebrek aan drinkwater deed ontstaan, waarvan men zich van elders moest voorzien.

Maar wat vooral bekommering en zorg baarde, was de toestand van den mond der rivier en de daarvoor gelegen zandbank, „die met de killen zoowel aan de Oost- als Westzijde „zoo ver zijn gevuld en verdroogd, dat geen geladene vaartuigen „buiten den tijd van het hoogste water, die konden passeren, „en bij het laagste water voor gewone scheepsbooten onbruik„baar was. (*)

Niet onbelangrijk zou het zijn een overzicht te geven van al wat men in de 18de eeuw verricht heeft, om daarin verbetering te brengen; aan gegevens hiervoor ontbreekt het waarlijk niet. Zoo vindt men o. a. op het Rijksarchief, onder de belangrijke verzameling Zee-, Kust-, Rivier- en Landkaarten, een aantal kaarten van de zandbank voor de groote rivier van Batavia

(*) Missive van Gouvern. Generaal en Raden van Indië van 20 Januari 1699 aan de Verg. van Zeventienen.

gelegen, met aanwijzing der daarop gedane peilingen, die meestal tweemaal 's jaars, in den goeden en kwaden moesson, plaats hadden. Bij deze gelegenheid meenen wij die niet voorbij te moeten laten gaan ten einde daarop de aandacht te vestigen.

Het was om den toestand der Bataviasche Groote rivier te onderzoeken, dat in het jaar 1701 de Landdrost Michiel Ram en de Opperstuurman Cornelis Coops door de Hooge Regeering gecommitteerd werden, met last daarover een rapport uit te brengen. Zij voldeden hieraan en deden het rapport vergezeld gaan van eene kaart, waarop zoowel hun vertrek als terugkomst is aangeteekend, verder de loop der rivieren en spruiten, in het rapport vermeld, alsmede eene afteekening van de bergen Salak en Pangerango, welke laatste door hen werd beklommen, ofschoon zooals ze schrijven met veel moeite; en hoewel ze den top niet konden bereiken, behooren ze waarschijnlijk toch wel onder de eerste Nederlanders die den Pangerango hebben beklommen.

In het onlangs uitgekomen werk van Dr. C. Swaving (*) vinden wij onder het opschrift: „De Invloed van de aardbeving „van 5 Januarij 1699 op Jacatra en hare Hoofdplaats„ (†) ververmeld wat er door hem, bij de verschillende schrijvers, over deze aardbeving en hare gevolgen, is aangetroffen. Tot onze verwondering maakt Dr. Swaving geen gewag van het Rapport noch van de daarbij behoorende kaart (§), die hem ongetwijfeld onbekend zijn gebleven. Toch zijn beide — naar onze bescheiden meening — niet onbelangrijk, dewijl het o. i. veel licht bijzet aan hetgeen Dr. Swaving hierover heeft te boek gesteld.

Op de terugreis van de gecommitteerden werden door hen ook de ruïnen bezocht van een vroegere stad, ééns de verblijfplaats van een der Javaansche vorsten van Padjadjaran, en de daarvan nog aanwezende oude overblijfselen beschreven. Van die overblijfselen vinden wij reeds gewag gemaakt in een rapport van den sergeant Sipion, die in het jaar 1687, met den luite-

(*) Batavia's sanitaire geschiedenis onder het bestuur van de Oost-Indische Maatschappij.

(†) Bladz. 78—82 en seq.

(§) No. 1168 van den inventaris der verzameling kaarten op het Rijks archief. (Eerste gedeelte.) Schaal van 6000 Roeden, groot 0.415—0.63 M. Twee bladen.

nant der Ambonnezen Patingi, een reis over land van Batavia naar het Zuiderstrand heeft gedaan. Wat hij daarvan opteekende deelen wij als bijlage mede; zoo mede met een enkel woord, wat de opperkoopman en gecommitteerde tot de zaken van den inlander, David Andreas Stier, die in 1730 deze ruïnen bezocht, hiervan zegt.

Het zal wel onnoodig zijn onze lezers te herinneren, dat er in de laatste jaren in verschillende werken over Indië min of meer uitvoerige berichten over deze oudheden worden gevonden; ze hier op te noemen zal wel overbodig kunnen worden geacht. Wij vertrouwen evenwel, dat de mededeeling dezer oorspronkelijke stukken, die men ongetwijfeld onder de oudste berichten, die men over deze overblijfselen eener vroegere beschaving op Java heeft, kunnen gerekend worden, niet onwelkom zullen wezen aan hen die daarin belang stellen.

LEUPE.

EDELE HOOG AGTBARE HEER MR. WILLEM VAN OUTHOORN, GOUVERNEUR-GENERAAL VAN NEDERLANDS INDIA.

In voldoening van Uw HoogEd. geëerde ordre om te vernemen den toestand der Bataviase groote rivier, zijn de ondergeteekenden ten dien einde op:

Zaturdag den 23n der gepasseerde maand Julij, 's morgens ten 6 uren van hier vertrokken, en 's Compe bezetting op Mr. Cornelis gepasseerd zijnde, omtrent 11 uren in 't negorijtje Combot, gelegen aan de oostzijde der groote rivier, regt tegenover 't land van den heer Cornelis Chastelein, genaamt Seringsing [1]) aangekomen; van waar 's namiddags ten 3 uren onze reis verder voortzettenden, doorrijdende de drie spruites Soekatamoe, Siekompayt en Noessa-Cambangan, tot aan 't negorijtje Pondok Radjak, alwaar we ongeveer ten 7 uren aankwamen, en dien nagt verbleven.

Den 24n des morgens omtrent 6 uren, verlieten wij deze plaats en kwamen ten 10 uren in 't negorijtje Kodong-Alang, gelegen aan 't spruitje Silimoth, gehoorende onder Kiey Maas Argadita, en rusteden aldaar tot 's namiddags 4 uren, als wanneer wij voortmarcheerden tot ongeveer 5 uren, komende in de negorij Campon baroe, zijnde de woonplaats van den Javaan Tanoe Sieuwa, Hoofd van deze en verder naar boven liggende negorijtjes, daar wij des nagts ons verblijf hielden.

Den 25n dito 's morgens ten 6 uren van hier scheidende, passeerden de negorijtjes Bantar-jaty, Babackan, Pondok Sampor, Barnjng Siangh, Sankorjang en Parang Bantingh; van welke laatstgenoemde plaats, wij de Bataviase groote rivier doorreden, en aan de westkant onze reis vervolgden door de negorijtjes Katoe Lampa en Tadjoeragon, loopende van hier de spruit van Sigondang N.-W. waarts tot in de rivier van

---

[1]) Dr. Swaving zegt blz. 119 noot 5, dat de Directeur-Generaal François Chastelein het landgoed Tjilingsi bewoonde, dat op de kaart bij Valentijn onder den naam van Tjilintit en bij Hooyman Siringsing werd genoemd, doch dat dit een drukfout is.

Tangorang; een weinig verder opwaarts passeerde 't riviertje Jamboelowok en arriveerden omtrent 10 uren in 't negorijtje Tserang, zijnde de laatste en hoogste plaats in dit gebergte, daar wij ons 't resterende van den dag en des nagts uitrusteden.

Den 26n dito des morgens peilden wij de bergen Pangorango Z. O. ½ Z. en Goenoeng Salak W. Z. W. van ons, en vertrokken omtrent 7 uren (onze paarden nevens de meeste bagagie, door de onbruikbare wegen niet langer kunnende mede voeren, hier latende) over steil en hoog gebergte te voet, tot aan de Bataviase groote rivier Tsiliwong, daar 't riviertje Tsi-esse in dezelve uitstroomt; verder door en langs de kant van voorn. Bataviase groote rivier, omtrent ¾ uurs voortgemarcheerd zijnde, kwamen ter plaats daat de spruit Soekabires mede in voorn. groote rivier uitloopt. Nog omtrent 1¼ uurs met veel moeite langs en door deze spruit geavanceerd zijnde, kwamen omtrent ten 3 uren tot digt aan den voet van den berg Pangorango op een vlakte, bij ons den naam gegeven van Pondok alon-alon; moesten doordien wij geheel vermoeit waren aldaar onze nagtrust houden, hebbende ruim 6 uren ver gemarcheert en de bovengenoemde rivieren en spruiten alle gansch zuiver en klaar zonder de minste troebelheid bevonden.

Den 27n dito met het limieren van den dag, lieten wij onze bamboezen met water vullen, alzoo 't selve op de aanstaande passagie niet te bekomen was, en zonden eenige Javanen uit om de wegen te kappen, die door ons ten 7 uren gevolgt wierden. Langs en op een hooge steilte tot op den rug gekomen zijnde, bevonden dezelve 18, 12 en op vele plaatsen maar 4 à 5 voeten breed, door de aardbeving langs heen zwaar gebroken, met groote kloven gescheurt en van malkanderen geborsten; leggende de aarde, die alhier rood van couleur is, nevens eenige zware steenen langs de steilte nederwaarts; zoomede eenige groote boomen, met haar wortels dwars over den smallen rug dezer hoogte; zijnde alhier oogenschijnlijk de grootste en meeste instorting met de aardbeving geschiet.

Deze plaats werd door ons genaamt Pondok-Kidang; aan de oostkant dezer berg ziet men omtrent 50 à 60 roeden steil nederwaarts de spruit Soekabires, en aan de westkant de in de Tangerangse rivier uitloopende spruit Tsiekartak. Alhier lieten wij onze provisie en verdere bagagie; zonden de Javanen, terwijl wij wat nederzaten, om een passagie hooger op te kappen, dat bijna door de steilte onmogelijk was; klommen echter omtrent

4 uren zeer moeijelijk, één uur verder opwaarts, tot de drie waterloopjes daar de spruit Soekabires zijn oorsprong neemt; vallende als uit een bamboes van 't steile en hooge gebergte nederwaarts. Peilden alhier den berg Salak W. ten N. van ons, en dewijl de onmogelijkheid van ons verhinderde verder te komen, zijn wij, alles klaar en wel bezigtigd hebbende, langs den voorn. passagie weer terug gekeert naar Pondok Kidang, alwaar wij omtrent 6 uren aankwamen en dien nagt ons verblijf hielden.

Den 28n dito 's morgens ten 6 uren langs de gekapte weg den rug dezer berg verlatende, kwamen omtrent ten 10 uren weder op Pondok alon-alon, alwaar wij door 't afgaan afgemat zijnde, stil bleven tot ongever een uur, als wanneer onze reis vervolgden over hoog land. Langs en omtrent de rivier Soekabires tot de Bataviasche groote rivier Tsiliwong en de mond van 't riviertje Tsie-esse, zagen verscheiden teekens aan eenige groote in de laagte staande boomen, van 't hooge water ten tijde der aardbeving; zijnde de bast door 't aanstroomen der zware boomen en houten beschadigt, zittende de toenmaals afgekomen modder omtrent drie roeden boven de voornoemde rivieren; kwamen eindelijk omtrent 5 uren in 't negorijtje Tserang, daar wij dien nagt verbleven.

Den 29n dito 's morgens ongeveer 6 uren verlieten wij met de paarden en bagagie van Tserang om de spruit Tsikartak te bezigtigen; passeerden de spruitjes Tsipako en Randsiamaija door het negorijtje Randsiamaija, alwaar 5 huisjes staan; kwamen na 't afgaan van een steile hoogte ten 8 uren tot aan voorn. rivier Tsikartak; peilden alhier den top des bergs Pangorango Z. O. en Goenoeng Salak W. Z. W. van ons. In deze spruit vernamen wij eenig houdt en troebel water, outstaande door de waterloopjes van het ruwe aarde 't gebergte afkomende; zijnde dit bergje van deze kant met de aardbeving bijzonder veel gescheurt en van malkanderen geborsten; bevonden aan verscheide geboomtens en wallen dat het water 5 à 5½ roeden ten tijde der schuddinge hoog moet geweest zijn. Naar deze bezigting keerden wij weder terug door de Randsjamaija oostwaards naar 't negorijtje Tadjoeragon, kwamen aldaar ten 4 uren. Alhier heeft men een lijnregte laan of passagie omtrent 10 voeten breed en een kwart mijl lang, aan wederzijden beplant met zware drioensboomen, alwaar (naar 't zeggen der Javanen) den gewezen koning van Padjajaran genaamd Pakkowangh zich ging

verlustigen. [1] Des naarmiddags ten een uren verlieten wij deze negorij en passeerden de Bataviase groote rivier bij de negorijtjes Katoe Lampa en Parang Banting, liggende aan de beide zijden dezer rivier; marcheerden vervolgens langs de oostwal tot de negorij Campon Baroe, alwaar wij ten 4 uren arriveerden en onze nagtrust hielden.

Den 30n dito 's morgens ten 6 uren scheiden wij van Kampon Baroe en namen onze weg naar Padjajaran, [2] passeerden omtrent 't negorijtje Bantar Kambang de groote rivier, en kwamen omtrent 7 uren op Padjajarang voornoemd; zijnde eertijts de Hofhoudingplaats van den koning Pakkowangh, gelegen op een tamelijke hoogte tusschen de rivieren Tsiliwong en Tangerang, hebbende de breedte ongeveer van 250 roeden; bevonden in deze verwoeste landstreken verscheiden oude reliquien, als: een platte steen omtrent 6½ à 7 voeten hoog en 3½ breed, rond en met eenige groote keisteenen belegd, en op dezelve 6 regels met carakters die door de oudheid, ten merendeele versleten en onleesbaar waren.

Nabij deze heeft men nog 6 opstaande, omtrent ronde steenen, gelijk stompen van boomen van 2, 3, 4 en 5 voeten hoog, zijnde de grootste, die drie voeten van de platte beschreven steen heeft gestaan, met de zware aardschudding omver gevallen. Zes à zeven roeden van de voornoemde platte steen, staan nog drie beelden van 2½ en 1½ voet hoog, willende naar menschen gelijkenissen zijn, doch zeer plomp en onbesnoeijt; vernamen verders niets noterenswaardig, als eenige hoogtens en laagtens, nevens twee groote oude boomen aan den uitgang, zijnde naar 't zeggen der Javanen de wallen en gragten, en de boomen de poort dezer geruïneerde vastigheid geweest. Verlieten dierhalven dit verwoeste en bijna onbekende koninkshof, en gingen een weinig benedenwaards aan den oorsprong der riviertjes Passangran en Ankee, die beide uit de grond — zijnde roode aarde — kwamen uitloopen; welke riviertjes doorgepasseerd zijnde, arriveerden omtrent 11 uren in 't negorijtje Kobong-dallam, van waar ten één uur weder vertrokken en kwamen ongeveer drie uren op Pagger Wessy in 't negorijtje Kadong Wiringin, daar wij des nagts verbleven.

Den 31n dito 's morgens ten 6 uren deze negorij verlatende

---

[1] Zie de Bijlage.
[2] Zie de Bijlage.

kwamen omtrent 11 uren weder op 't land van den heer Cornelis Chastelein, Seringsing; lieten 's naarmiddags onze bagagie met de Javanen voortdragen, en bleven alhier uitrusten tot:

Maandag den 1n Augustus 's morgens ten half zessen, als wanneer wij verder de reis vervolgden langs de oostzijde der Bataviase rivier tot 9 uren, dat wij, God lof, zonder schade aan menschen of vee geleden te hebben, deze stad zijn binnengekomen.

Hebbende de Bataviase groote rivier, mitsgaders alle de riviertjes en spruitjes daarin uitloopende, tot aan 't land van den heer Chastelein voornoemd, zuiver en klaar als voor de aardbeving bevonden, zonder de minste onzuiverheid in 't afkomend water te bespeuren; maar ter contrarie de rivier Tangerang en de spruit Tsikartak in dezelve uitkomende, geheel troebel, dat, mits de losse aarde wallen, voornamentlijk in de regentijd niet staat te verminderen. — Dit dan alles naar ons beste kennis en ware ondervinding, breeder bij de hier nevensgevoegde kaart blijkende, opgesteld zijnde, zullen wij in hoop van Uw Hoog Edelhts. voldaan, en ons in Uw WelEdelhts. veel vermogende gunst gerecommandeert te hebben, met diep respect blijven

(onderstond) Edele Hoog Agtb. Heer
Uw HoogEdelhts. onderdanige en
en gehoorzame dienaren

In Margine (was get.) Michiel Ram en
Batavia, den 6n Augustus 1701. Cornelis Coops.

BIJLAGE I.

UITTREKSEL *uit het rapport van den sergeant Pieter Sipion van Oostende, aan den WelEdelen Johannes Camphuijs, Gouverneur-Generaal, mitsgaders de Heeren Raden van Neerlands India.* [1]

1687. Dingsdag den 29n Julij.

's Morgens omtrent zeven uren begaven wij ons weder op weg en marcheerde tusschen het zuiden en zuiden ten oosten, al digt langs de rivierkant; wij passeerden drie spruiten als Karet, Djawaij en Kali Menting en gingen al oostelijk aan, tot dat wij de rivier Tsiliwong [2] in het zuiden passeerden, 2½ mijl van Parang-Angsana. Doen zakte onze weg al weder naar het zuiden en zuiden ten westen, passeerden twee lanen met vruchtboomen, die lijnregt stonden en drie vervallen gragten. [3] De Javanen zeiden ons dat de koning van Padjajaran die had laten maken en dat daar een van zijn groote negorijen

---

[1] Behalve dit rapport van den sergeant Sipion, werd er door den Ambonneeschen luitenant Patingi mede een rapport in het Maleisch over deze reis aan de Hooge regeering ingediend. Dit rapport werd door Herbert de Jager (*) in het Hollandsch vertaald onder den volgenden titel: »Dagelijksche aanteekening van een Ambonneesch luitenant Patingi, »wegens zijne voyagie van Batavia over land naar de Zuiderzee gedaan, »beginnende den 21n Julij 1687 en eindigende den 3n September daar»naast volgende; zoodanig als het zelve aan Haar Hoog Edele in 't Ma»leis overgeleverd heeft gehad; met eenige aanteekeningen tot nadere »elucidatie of begrip in margine gesteld door Herbert de Jager.»

[2] Op de Maleische vertaling van den luitenant Patingi heeft de Jager op dezen dag aangeteekend: »In de Nederlandsche aanteekening (van den »sergeant) wordt aangehaald, dat voor het traverseren van de rivier «Tsiliwong, hetwelk de Bataviasche rivier is, de spruiten Karet, Dzjawaij, »in het Maleis geschrift Sad'zjawaij genoemt, 't geen eigenlijk Tsjid'zjawaij »zal moeten wezen, en de Kaliminting, dat is de rivier Minting, gelijk »het woord Kali in 't Javaans een rivier beteekend, gepasseerd hebben, »en de andere twee rivieren die Kalilo, dat is de rivier Lô en Tsipakoe, »dat is de rivier Pakoe noemen, na het doorwaden van de Bataviase »rivier eerst doorgegaan zijn.»

[3] Bij den luit. Patingi Lalarongs of graijen genoemd.

(*) Zie over hem deze Bijdragen, 4 deel (Nieuwe volgreeks) bl. 17.

was geweest, en paeseerden nog twee spruiten als Kalıloe en en Tsipako, daar onze pondokken stonden, daar wij aan overnagten.

De weg van Parang-Angsana tot de spruit Tsipako is schoon land en overal vol vruchtboomen.

Donderdag den 28n Augustus.

Bleven in de negorij Parang-Angsana stil liggen.

De luitenant Patingi had werks genoeg om de Javanen te bewegen eer dat zij ons het fort Padjajaran wijzen wilden.

Zondag den 31n Augustus.

Kwamen onze Javanen weder die naar het fort Padjajaran waren geweest, maar niet zeer wel te vreden, dat wij daar naar toe zouden gaan, omdat wij Christenen waren, zeiden zij, maar voor die niet van haar geloof waren, was daar weinig aangelegen.

Maandag Primo September.

's Morgens namen wij met malkanderen den weg naar het fort Padjajaran; het legt tusschen de rivieren Tsiliwong en Sodani [1]) een paar uurtjes van de negorij Parang-Angsana, een pistoolschoot van de rivier Tsiliwong.

Vooreerst gaat men tusschen twee hoogtens van een voet of vier, dan komt men aan den ingang daar de steenen nog een voet of zes hoog staat, daar leggen de steenen nog een vaam aan weerszijden in orde. Gij kunt even bekennen dat het door menschen handen is gemaakt; een stap of acht van daar komt gij weder aan een muur, daar hier en daar nog steenen op malkanderen liggen; dan treed men een stap of twee op (dan) komt men aan een vierkante plaats, zoo groot als een royale zaal, daar leggen aan den kant ook nog eenige steenen in orde; aan de eene kant staan twee keisteenen, den eenen van vier en den anderen van twee voeten hoog, de kleinste staat heel schuinder als de groote; dit heeft de koning van Padjajarans troon geweest, zoo de Javanen meenden. Het is gemaakt — zoo 't een fort geweest is — van keisteenen uit de rivier, alle ongelijk groot en van aarde op malkanderen gelegt; daar staan tegenwoordig van alderhande bosch- en vruchtboomen en het is een puinhoop, alhoewel de Javanen daar zoo bang voor zijn, want zij gingen op de vierkante hoogte nederzitten en dorsten hun pas roeren. Zij gingen met de Amboinezen een gebed doen met eenig reukwerk dat zij branden, alle op de

[1]) Tsi Sidanie.

Turksche manier en doen (toen) naar gelukwenschingen keerden weder naar de negerij Parang-angsana.

Van de beelden maakt de sergeant geen melding. In den Algemeenen Brief van Gouverneur Generaal en Raden aan de vergadering van 17^{nen}, schrijven zij over dezen tocht het volgende:

„Tot nader of verder ontdekking van de Jaccatrase landen, „gehorende onder het gebied van d'E. Comp°, hebben den „Amboneesche luitenant Patingi en een Nederlands sergeant „Pieter Sipion van Oostende, verzelt met twee Europeesche „militairen en een goede troep inlanders, een togt gedaan, „dwars door het land en over het hooge gebergte tot aan de „Zuidzee, alwaar zij vonden een groote baaij of inham bij de „Javanen Moeara Rato genaamd, doch door gebrek aan vaar„tuig hadden zij geen onderzoek kunnen doen na de gelegenheid „van den grond, en of ze bekwaam was om schepen en mindere „vaartuigen, met verzekering, daar binnen te doen ankeren, „maar wel dat de zee aldaar op verscheiden rotsen en reven „zeer sterk en geweldig aanbrandde en het land rondom steen„achtig en uitermate hoog was.

„Veele rivieren en spruiten alsmede vrugtbare en goede „landerijen waren zij gepasseerd, doch hadden geen bosschen „gevonden van djati of ander bekwaam timmerhout, maar wel „een groote menigte bamboesen en wilde rotting.

„„Op hare terugkomst van de gemelde Zuidzee naar deze „„stad, waren zij ook geweest aan of omtrent de beroemde doch „„nu bijna 't eenemaal onkenbare en gansch vervallen vesting „„of het Javaans paleis Padzjadziaren, hoedanige naam ook „„was gevoerd bij zekeren Koning die aldaar zijn hof en zetel „„gehouden had, en daar de Javanen veel fabuleuze wonderen „„van weten te vertellen; genoegzaam vaststellende dat het zelve „„paleis, en speciaal de verheven zitplaats van den voornoemden „„Javaanschen koning Padzjadziaren nu nog gedurende door „„een groot getal tijgers bewaakt en bewaard wordt.

„Gaande de twee dagregisters door den voorn. luitenant en „sergeant gehouden en aan ons overgelevert, tot UEd. speculatie „en copie hier benevens, als mede een kaartje door den laatst„genoemde na zijn beste kennisse opgemaakt en alhier wat „verbeterd zijnde.„„

BIJLAGE II.

De opperkoopman Stier beschrijft zijn bezoek aan de ruinen van Padjadjaran aldus:

Den 3n September 's morgens vroeg begaven ons op reis (van Kampong baroe) naar de rivier van Tangerang; bij de inlanders genaamt Soengu Tjidanie, om de daaromtrent overgeblevene rudera van eene daar eertijds gelegene residentiestad van een Javaans koning te bezigtigen; bestaande in eenige voor een gedeelte gedemolieerde aarde wallen, en twee ingangen binnen dezelve: te weten de eene aan de zuid- en de andere aan de noordzijde. Binnen en niet ver van gemelde rivier Tangerang was te zien een platte overeind staande steen, zijnde daarin uitgekapt zeven en een halve regel letters, die door niemand van de inlanders konden gelezen worden, en zoo het scheen was hier en daar wel een Grieksche letter daaronder. Eenige voeten van deze steen stonden drie in steen uitgekapte beelden, waarvan twee de bovenlijven van vrouwen verbeelden en het derde een aap; verders nog eenige antiquiteiten, die van geen belang zijnde, zal stilzwijgende passeren, maar in (de) tegenwoordige tijd is deze oude stad in padi-velden getransformeerd.

Deze antiquiteiten verlatende zijn naar het hoofd of oorsprong der rivier Passangrang gegaan om die te bezigtigen en naar dien wederom naar Kampong baroe terug gekeerd.

BIJLAGE III.

Vergelijking der namen op de kaart voorkomende, en zooals ze worden beschreven in het Aardrijksuundig woordenboek van Nederlandsch-Indië.

Van het Noorden naar het Zuiden.

Rivier Siliwong, Tjiliwong } Hier wordt abusivelijk vermeld eene
Kadong Wiringin } uitbarsting van de Salak in Januari 1699.

R. Passangran, Passanggrahan.

Kabong Dallam, Kabong? Dorp Adsist. en Distr. Buitenzorg.

R. Anckee, Angké of Anké.

Kampon Baroe, Kampong Baroe.

Bantar Jaty.

Babackan, Bakakan.
Pondock Samper.
Barning Siang.
Bantar Cambaing, Bantar Kambing.
Sankorjang.
Parong Banting, Parang Banting.
Padjajaran.
R. Tangeran, Tangerang.
Katoe Lampa.
Tsigondang.
Tadjoerangon.
Drioensboomen. Zie Doerian.
Jamboelowok.
Randsjamaija.
'T Serang, Serang.
Spruijt Serang.
Tsipako (spruit).
Spruijt Randsjiamaija.
Spruijt Tsikartaek.
Spruijt Tsi Esse.
Spruijt Oudjong Toubo.
Spruijt Sikabires.
Pondock Alon-Alon.
Pondock Kidang.
Gounong Pangorango, Pangerango.
Gounong Sallack, Salak.

OVER DE BETEEKENIS VAN SOMMIGE JAVAANSCHE UITDRUKKINGEN

In de „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië", uitgegeven door het daarop betrekking hebbende koninklijk Instituut, vierde volgreeks, eerste deel, 3e stuk, komt een stuk voor van den Hoogleeraar H. Kern over de bedoeling van eenige Javaansche woorden als:

1o. over het woord „pranakkan" ([illegible]) b.v. harasoekkan of klambi pranakkan ([illegible] of [illegible]) en mrijem pranakkan ([illegible]). De uitlegging van den Hoogleeraar omtrent dat woord „pranakkan" ([illegible]) als zoude dit „landskind, inboorling" zijn, is volgens mijne bescheiden meening niet geheel juist; de Javaan verstaat door het woord „pranakkan" *halfbloed, gemengd ras* en „klambi pranakkan" beteekent dus, *een baadje dat een half chineesch of half hollandsch enz. en half Javaansch model heeft*; evenzoo is de „mrijem pranakkan" een kanon dat niet het gewone fatsoen heeft hetwelk de Javaan gewoon is te zien, dat hij beschouwd heeft als inlandsch maaksel, en noch den vorm heeft van Europeesche noch van andere uitheemsche kanonnen, derhalve een gemengd fatsoen van kanon. Men zou „een mortier" een mrijem pranakkan kunnen noemen; wellicht is de bedoelde „mrijem pranakkan" een mortier.

2o. „Alapalappan" ([illegible]) is afgeleid van het grondwoord „alap" ([illegible]) bet. *nemen*, derhalve „Alapalappan hing kalĕnggahannipoen" ([illegible]

[illegible]) wordt op bl. 285, r. 2 van de Babad tanah djawi bedoeld: de een neemt de post of bediening van den ander, hetzij door de gezagvoerende personen om te koopen, hetzij eigendunkelijk een ander weg te jagen als anderszins; daarom volgt er op, dat „sakalangkoeng rēsah tataning nagari" ([illegible]) dit bet. *de regeling van den staat is zeer verward.*

3o. „Koemijoes karingetten" ([illegible]) en „goemrobijos" ([illegible]) van „gobijos" ([illegible]) bet. *nat worden door het zweet,* of beter *buitengewoon veel zweeten;* de woorden „koemijoes" en „goemrobijos" worden alleen gebruikt voor het zweet, maar b. v. nat worden van water, noemt de Jav. „klĕpèh" ([illegible]).

„Koemromijos" ([illegible]) van „kromijos" ([illegible]) gebruikt men ook nu en dan voor veel zweeten, doch de zuivere beteekenis is „zeer saprijk" b. v. wanneer men in een zeer saprijke vrucht bijt en het sap er uitloopt of druipt, dan noemt men dit „koemromijos"; evenzoo zegt men van een stuk vet vleesch of visch, dat geroosterd wordt en waarvan het vet afdruipt.

4o „Kajoet" ([illegible]) is afgeleid van hijoet ([illegible]) bet. tot zich nemen, en aan iets vast binden.

In de „Babad tanah djawi" bl. 547, r. 6 van o. staat [illegible] (Pangeran Prangwadånå hangajoetti titijang siti doesoen) dit zou vertaald kunnen worden door „Pangeran Prangwadånå heeft de desa-inwoners bij zich (genomen) laten komen" of beter „verzameld."

In den zin van [illegible] zou het laatste verbeterd kunnen worden door [illegible] (båkor kinarjo sandi kinajoettaken hing tengah); dit zou vertaald kunnen worden door: „een metalen kom wordt als een verborgen list gebruikt, door die om 't middel (midden) vastgebonden."

5º. Omtrent de uitlegging van [Javanese script] (Droebiksâ) heb ik niets op te merken; en

6º. Ngoendoeh mantoe ([Javanese script]); de zuivere beteekenis van „ngoendoeh” is plukken, „mantoe” is schoonzoon of schoondochter; de woordelijke bet. zou dan zijn „de schoonzoon of schoondochter plukken.” Men zou de bedoeling hiervan kunnen vertalen, door: „de bruid van haar ouderlijk huis halen om bij de ouders van den bruidegom het bruiloftsfeest opnieuw te vieren; echter wordt er niet bij bepaald hoevele dagen na het huwelijk; in de vorstenlanden is het in den regel den vijfden dag of een pasarweek, in de Gouvernementslanden is het den volgenden avond; mocht er iets tusschenbeide komen, dan wordt de tijd niet bepaald en kan dit zelfs eenige maanden daarna nog plaats vinden. Is de bruid van mindere afkomst dan de bruidegom, dan heeft juist het omgekeerde plaats, en wordt toch voor het feit, dat de bruidegom naar het huis van de bruid wordt geleid om het huwelijksfeest te vieren, dezelfde uitdrukking gebruikt. „Ngoendoeh mantoe” beteekent dat de bruid of bruidegom voor de eerste keer met haren of zijne echtgenoot bij hare of zijne schoonouders komt en feestelijk onthaald wordt.

Een en ander is geheel volgens de begrippen der Javanen in midden Java; in hoeverre echter dit met de wetenschap overeenkomt, laat ik geheel aan de bevoegde beoordeelaars over.

Koedoes, 27 October 1878. TJONDRO NEGORO.

NASCHRIFT.

Het is mij eene zeer aangename verrassing dat mijne opmerkingen in 't 3e stuk der vierde volgreeks aanleiding hebben gegeven tot mededeelingen van de zijde van den Regent van Koedoes, den ook hier te lande zoo wel bekenden schrijver der Reizen van Poerwo Lelono. Het eenigste wat ik betreur — en zeker alle belangstellenden met mij — is dat die aanteeke-

ningen van den geëerden Schrijver zoo kort zijn. Moge hij door zijne blijvende medewerking toonen dat de geuite klacht in 't vervolg niet meer van toepassing zal wezen.

Een paar opmerkingen wenschte ik hieraan toe te voegen. Ik begin met het laatste, de verklaring van nguṇḍuh mantu. Natuurlijk neem ik gaarne aan wat de Regent van Koedoes mededeelt, maar moet dan tevens wijzen op de daarvan afwijkende verklaring van C. F. Winter. Deze toch zegt in de 16e zamenspraak:

[illegible] [illegible]
[illegible]

D. i. „Wat is nguṇḍuh mantu?” „Dat de jonggetrouwde vrouw[1], na een nacht ten huize harer schoonouders geslapen te hebben, den volgenden avond met haren echtgenoot (naar 't ouderlijk huis) terugkeert.”

Volgens de verklaring van den Schrijver van Poerwo Lelono's Reizen verstaat men er daarentegen onder „dat de bruid voor de eerste keer met haren echtgenoot bij hare schoonouders komt.”

Een van beide, òf Winter heeft gedwaald, òf het gebruik is niet overal op Java eenvormig. In de door mij aangehaalde plaats uit de Babad in proza kan er van een halen „der bruid van haar ouderlijk huis” ook geen sprake wezen, daar zij dat reeds verlaten had en met haren man samenwoonde.

Naar aanleiding van de voorgestelde verbetering van tĕngah in hing tĕngah, zij opgemerkt, dat men in proza natuurlijk het laatste zou zeggen; maar het aangehaalde vers is uit de poëtische Babad; daar kan tĕngah niet in hing tĕngah veranderd worden, want daardoor zou de versmaat gestoord worden.

Ten aanzien van [illegible] zij opgemerkt dat de Javaan niet altoos het begrip van „halfbloed” er aan hecht; ik verwijs kortheidshalve naar het Handwoordenboek i. v.

H. Kern.

---

[1] Dit is hier bedoeld; het Nederlandsche woord „bruid” heb ik hier vermeden daar het tot misvatting aanleiding kan geven.

VARIA.

VERSCHILLENDE EEDSFORMULIEREN.

Aan het Archief van Schepenen ontleenen wij het volgende:

Formulier voor den eed voor de Maleische Christenen.

Demikian benar di toelongi akoe Allah jang maha koewassa.

Voor de Portugeesche Christenen.

Assie verdade ajoeda mi Deus.

Formulier en wijze op welke onderstaande eeden gepresteerd worden.

Op de Gereformeerde wijze. } Zooals gebruikelijk.
Op de Roomsch Katholijke. }

Eed voor den Baliër.

Met het zetten van een kom met koud water, het met hun kris omroeren en daarna met een blad van een . . . . . of zoogenaamd Pitsjaar boom (*), een weinig water uit de kom geschept hebbende dit water opdrinken.

Op de Jentiefse wijze.

Door het besmeeren van het voorhoofd, hals en nek met zeker soort van asch, onder hen genoemd Iboedi, mitsgaders het inslikken van een gedeelte van dien en het uiten der woorden zoo als de zaak medebrengt.

Op de Chineesche wijze.

Met het afkappen van een hoenderkop.

Mohamedaansche wijze.

Met het leggen van hun regterhand op den Alcoran Mohamad.

Wijze waarop de Alfoersche eed werd afgenomen (Ceram).

„Men neemt een pot, vult dien met sagoeeer, daarna neemt

(*) Het blad heeft veel van het blad van een peerenboom, doch wat spitser en donkergroen.

men Chineesch hout, een parang, een mes, een pijl, een voetangel, den punt van een piek, een kaaiman van gabba gabba gemaakt, een weinig goud, een afbeeldsel van een mensch die de pokken heeft, in dier voege als hier uitgeteekend staat [1], hetwelk de Alfoeren loetij loetij poenja maijnoe noemen. Dit alles te zamen steekt men in den pot met sagoeeer, en als al het volk bijeen vergaderd is, moet van ieder rivier, een man in de Alfoersche taal zweeren, dat zij geen compagnies onderdanen leed doen en zich aan de orde van de Comp. onderwerpen; mitsgaders de negorij die zulks niet nakomt, gezamelijk aantasten en verdelgen zullen. Daarna moet men een weinig van het in den pot zijnde vocht drinken.„

Op deze wijze hadden de volkeren van de rivier Sapaliwo met de te Waijsarissa tegenwoordig geweest zijnde manschappen der rivier Talla, in de Sanirie (Raadsvergadering) den eed afgelegd, maar die van de rivier Ethy, behoorende onder de Heidensche Orang Kaja van Tanoenoe niet.„

Getrokken uit het „Dagregister„ van den gehouden Hongi-tocht, naar de kantoren Bouroe, Manipa, Saparoea en Haroekoe; item de aan Cerams binnenkust gelegen rivier of de bestemde Sanirieplaats, gedaan in het jaar 1769 door den Raad (Extra Ordin.) van Indië Hendrik Breton, gouverneur van Ambon, onder dagteekening van den 16 December.„

Eed van den Nagelschrijver Philip Ruipassa van Samith, in de Maleische spraak, op de gereformeerde wijze met het opsteken der twee voorste vingeren der regterhand en klare uitspraak der woorden: Dengan Kabinarang beta Alla Maha Kawassa. (?)

Haroekoe, 12 September 1770. Vergadering van Politie.

L.

---

[1] Is in den tekst een afzichtelijke figuur.

STAALTJE VAN HOLLANDSCHE EERLIJKHEID, 1616.

Dat hierop in vroegere dagen — die goede oude tijd! — nog al wat op aftedingen viel, levert ons het volgende staaltje. De Opperkoopman Maerten Houtman, die voor de Oost-Indische Compagnie in Siam als resident geplaatst was, schreef aan zijn vriend Jacob Specx, opperhoofd te Firando (Japan) den 8 Juni 1616, onder meer andere zaken, dat hij van den vorst aldaar en den Opra Bisik voor dat jaar verkregen had, het gekochte Sapanhout te mogen wegen op een plaats door hem Sambinangh genoemd. Hij had dit te danken aan de goede "schenckagie", en "al moest men vrij wat verschenken" om het "op die plaats te wegen", zoo kwam dit, door het ruime gewicht, dat men ontving, wel weder ten goede. Hoe dit ruime gewicht verkregen werd, hiervan geeft hij ons de volgende beschrijving:

"Wij hebben alhier gewogen op eene vreemde maniere, alsoo de costuyme soo is, te weten: hebbe 4 van de swaerste Japponders vuyt de jonck genomen [1], ende ghecleet met dubbelde rocken, die eerst nat ghemaeckt hebbende ende daernaer windt drooch laeten drooghen, met elck met 2 Japponse gheweren op zijde, ende om haer middel elck heymelijck gebonden 15 catty [2] loodt. Dito 4 persoonen hebben soo op de schaele gheseth; daer beneven sijn 4 Siammers op de schaele ghegaen (sijnde t' saemen 8 persoonen) die t' saemen op de Datchy [3] herwooghen sijn ende is een teecken ghemaeckt soo hoogh als ditto Datchin in ballance hingh, met voorschreven 8 persoonen, daer wij voorts naer erwoghen hebben.

Verstreckende soo yder schaele voor 8 picols [4] die ons op een ordenarisen [5] vuytghebracht heeft omtrent 11 ende onder de 11 picols, alsoo verscheyde schaelen alhier in presentie van Jassebendonne [6] (die deselve oock angheteijckent heeft) oversloegen ende bevonden hebben.

---

[1] Van Firando gezonden om dat hout te laden.

[2] Een catty = 1¼ Amsterd. pond.

[3] Japansch en Chineesch weegtoestel, eenige overeenkomst hebbende met de ons bekende Unser.

[4] Een Pikol = 125 Amsterd. ponden.

[5] Gewone wijze gewogen.

[6] Gezagvoerder op de jonk.

Derhalven is bij resolutie hier goedt ghevonden, dat men yder schale zal reeckenen d'een door d'ander voor 10½ picols ordinaris Chynees wicht, als UEd. largo sult connen verstaen vuyt de nevensgaende resolutie [1], waer aen mij ghedraeghe."

Nog vóór hij zijn brief eindigt, kan hij niet nalaten Specx te verzoeken, om het zenden van een jonk tot het laden van sapanhout niet te vergeten, daarop zware bootsgezellen zien te plaatsen "om hier op de schaele te setten, alsoo daer "veel bij gewonnen can worden." L.

---

[1] Niet aanwezig.

INHOUD.

Uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:
3e Volgr. Dl. I—XI . . . . *f* 69.75.
Verslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van het Instituut . . . . *f* 0.90.

ABIÅSÅ, een Javaansch tooneelstuk (Wajang) met een hollandsche vertaling en toelichtende Nota, door H. C. HUMME.

ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java," door J. BOUDEWIJNSE. *f* 1.25.

BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCHE GESCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling. Met aanteekeningen van J. J. MEINSMA.
Eerste stuk: Tekst *f* 7.50. Tweede stuk: Aanteek. *f* 1.90.

BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN, door G. K. NIEMANN. Eerste stuk *f* 3.50. Tweede stuk *f* 1.50.

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de 17e en 18e eeuw. Door P. A. LEUPE . . . . *f* 3.50.

DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. Door J. H. F. SOLLEWYN GELPKE. Met 11 kaarten . . *f* 3.60.

DE WAJANGVERHALEN VAN PÅLÅ-SÅRÅ, PANDOE EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aanteekeningen, door T. ROORDA . . . . *f* 5.—

JAVAANSCHE VERTELLINGEN, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uitgave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK.

MALEISCH LEESBOEK, door H. N. v. D. TUUK, 2e dr. *f* 1.40.

NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOLKINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld door P. BLEEKER . . . . *f* 1.50.

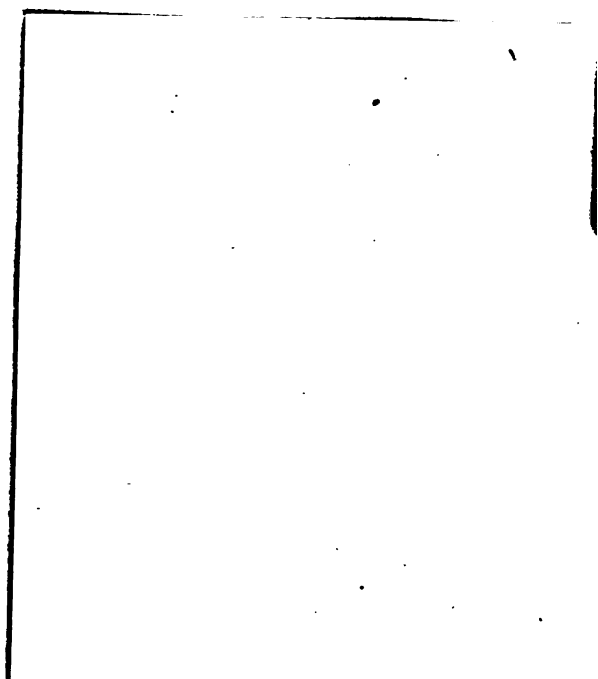
RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE MALAIE par H. C. MILLIES . . . . *f* 6.—.

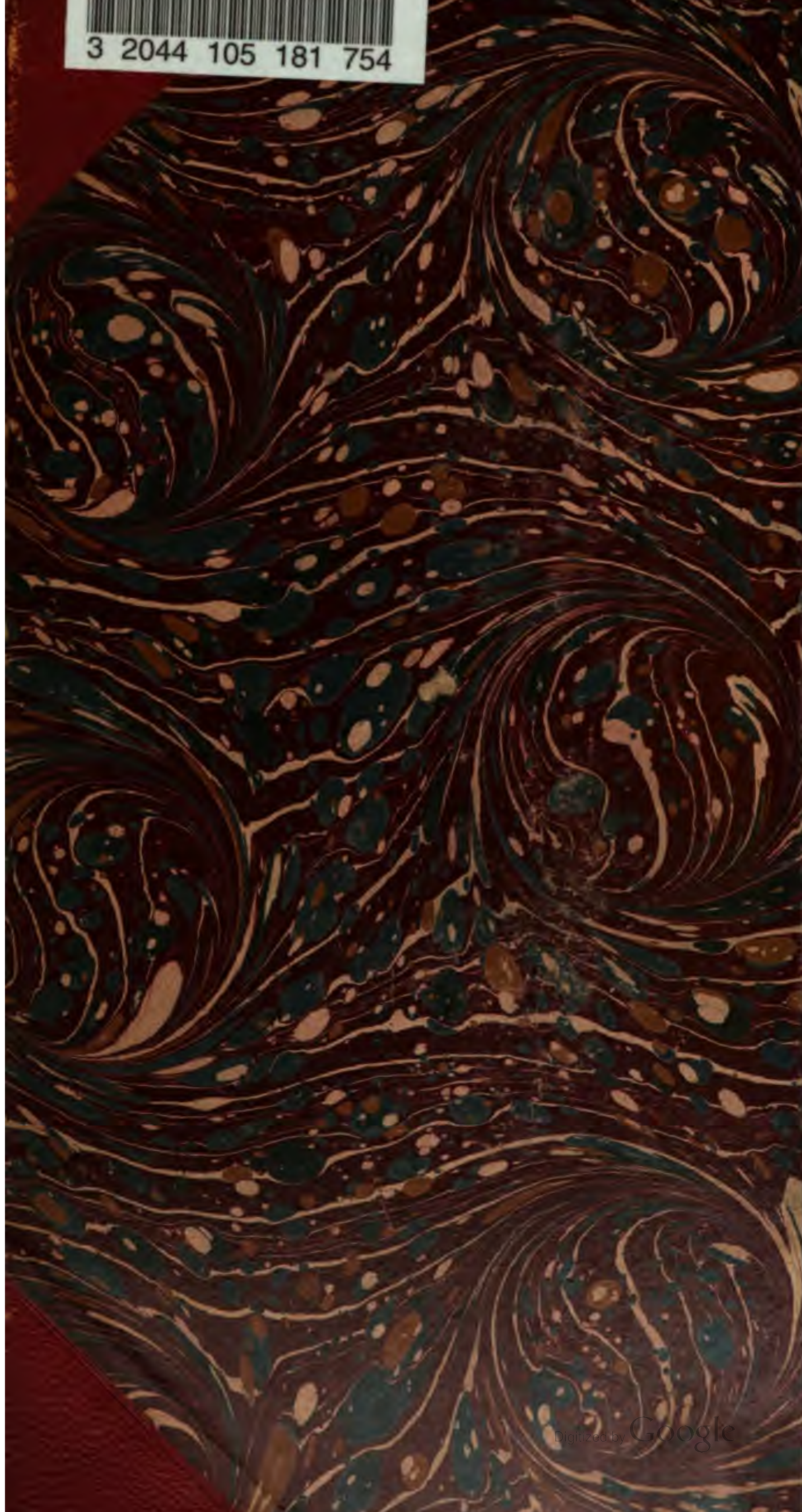
REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 1865, op last der regeering van N-I., door C. B. H. v. ROSENBERG. *f* 2.50.

REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. VON ROSENBERG. Met platen en afbeeldingen . . . . *f* 6.—.

SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door E. W. A. LUDEKING . . . . *f* 2.50.

G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE . *f* 18.—

3 2044 105 181 754